

ГОДИШНИК

НА ПОЛИЦИСКАТА АКАДЕМИЈА

СКОПЈЕ 2007/2008

YEARBOOK

POLICE ACADEMY

SKOPJE 2007/2008

**Издавач: ПОЛИЦИСКА АКАДЕМИЈА
-СКОПЈЕ**

За издавачот:

Доц. д-р Марина Малиш Саздовска

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Цане Мојаноски

Проф. д-р Оливер Бачановиќ

Вон. проф. д-р Снежана Никодиновска Стефановска

Доц. д-р Фросина Ташевска Ременски

Доц. д-р Марина Малиш Саздовска

Доц. д-р Искра Аќимовска Малетиќ

Главен и одговорен уредник:

Проф. д-р Цане Мојаноски

Секретар:

Доц. д-р Искра Аќимовска Малетиќ

Лектура и коректура:

м-р Елизабета Ралповска

Зоре Јосифоска

Превод на англиски:

лектор м-р Зорица Трајкова

Компјурерска обработка:

Проф. д-р Цане Мојаноски

Киро Лазаревски

Печати:

Графотранс - Скопје

Адреса на редакцијата

Полициска Академија

1000 Скопје

Пош. фах 103

тел:+++ (02)2546211

Publisher: POLICE ACADEMY – SKOPJE

For the Publisher:

Marina Malis Sazdovska, PhD

Editorial Board:

prof.Cane Mojanoski PhD

prof. Oliver Bachanovich, PhD

Snezana Nikodinovska Stefanovska PhD

Frosina Tashevska Remenski, PhD

Marina Malis Sazdovska, PhD

Iskra Acimovska Maletic, PhD

Editor in Chief:

prof. Cane Mojanoski, PhD

Secretary:

Marina Malis Sazdovska, PhD

Proofreading:

Elizabeta Ralповска, MA

Zore Josifoska

Translation in english:

ZoricaTrajkova

Design and Computer Processing:

prof. Cane Mojanoski, PhD

Kiro Lazarevski

Print:

Grafotrans - Skopje

Address of the Publisher

Police Academy – Skopje

1000 Skopje

P.O. Box 103

tel :+++ (02)2546211

СОДРЖИНА

КРИВИЧНО-ПРАВНИ И КРИМИНОЛОШКО-ВИКТИМОЛОШКИ НАУКИ

Д-р Оливер Бачановиќ

КРИВИЧНИ ДЕЛА НА ШТЕТА НА МАЛОЛЕТНИ ЛИЦА..... 1

Д-р Никола Матовски

МЕЃУНАРОДНИТЕ СТАНДАРДИ ЗА ТРАЕЊЕТО НА ПРЕВЕНТИВНОТО
ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА..... 19

Д-р Слаѓана Тасева

РАЗВОЈОТ НА ПРАВНАТА И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА РАМКА ЗА
СУЗБИВАЊЕ НА ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА 31

Д-р Борис Мургоски

НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СООБРАЌАЈНИТЕ ДЕЛИНКВЕНТИ..... 48

Д-р Светлана Николоска

ФЕНОМЕНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КРИМИНАЛИТЕТОТ ПРОТИВ
СЛУЖБЕНА ДОЛЖНОСТ 64

М-р Весна Стојковска

МЕДИЈАЦИЈАТА ВО СИСТЕМОТ НА КРИВИЧНАТА ПРАВДА..... 86

М-р Марјан Николовски

ДАЛИ ТЕРОРИЗМОТ Е ЕДЕН ОД ОБЛИЦИТЕ НА ОРГАНИЗИРАНИОТ
КРИМИНАЛ? 97

М-р Катерина Крстевска

ЕВРОПСКИОТ КОМИТЕТ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА ОД ТОРТУРА „ПРОТИВ“
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА..... 106

М-р Снежана Мојсоска

ИЗМАМА СО КРЕДИТНИ КАРТИЧКИ - КРИМИНАЛ ВО ПОРАСТ 127

Наташа Јованова

НАСИЛСТВОТО МЕЃУ ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ ВО УЧИЛИШТЕТО
(BULLYING)..... 132

Богданчо Гогов

ПРЕУРЕДУВАЊЕ НА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА ВО ДЕЛОТ НА
ИСТРАГАТА..... 146

Гоце Тодоров

ПОЛИЦИСКИОТ СЛУЖБЕНИК КАКО СВЕДОК ПРЕД СУДОТ ВО
КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА 157

Жаклина Просароска

ПРЕВЕНЦИЈА И БЕЗБЕДНОСТ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА..... 168

КРИМИНАЛИСТИЧКИ И ПОЛИЦИСКИ НАУКИ

Д-р Јанко Јакимов

Јонче Ивановски

Елена Соклевска

АНАЛИЗА НА РЕЛАЦИЈАТА ПОМЕЃУ СТАВОТ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ПРЕДМЕТНАТА ПРОГРАМА ПО СПЕЦИЈАЛНО ФИЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ И ДОБИЕНАТА ОЦЕНА ПРИ ЗАВРШНОТО ПОЛАГАЊЕ НА ИСПИТОТ..... 177

Д-р Лилјана Баткоска

ИНДИЦИИ И ПСИХОЛОШКА РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ЗЛОСТОРСТВОТО 191

Д-р Злате Димовски

ЦЕЛ, ФОРМА И НАЧИНИ НА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИНФОРМАТИВЕН РАЗГОВОР КАКО ЗНАЧАЈНА ОПЕРАТИВНО- ТАКТИЧКА МЕРКА..... 206

Д-р Методија Дојчиновски

РАЗУЗНАВАЧКИОТ ЦИКЛУС ВО ПОДГОТОВКАТА НА ВОЕНИТЕ МИСИИ..... 218

М-р Драгана Батиќ

РЕЗИЛИЕНТНОСТ : ПРИДОНЕС КОН ПОЗИТИВНА ПСИХОЛОГИЈА..... 228

М-р Зорица Трајкова

ГОВОРНИТЕ СТРАТЕГИИ НА УНИФОРМИРАНИТЕ ЛИЦА 237

Младен Трајков

ПОЖАРИТЕ И ЕКОЛОШКАТА СВЕСТ 245

ПРАВНИ И МЕЃУНАРОДНО-ПРАВНИ НАУКИ

Д-р Владимир Ортаковски

УЧЕСТВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ДОГОВОРИТЕ ОД ОБЛАСТА НА МЕЃУНАРОДНОТО ХУМАНИТАРНО ПРАВО И НИВНАТА ДИСЕМИНАЦИЈА И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА 259

Д-р Снежана Никодиновска-Стефановска

ЕВРОПОЛ – НОВА СТРУКТУРА И МАНДАТ..... 280

Д-р Искра Аќимовска Малетиќ

УПРАВНАТА РЕФОРМА ВО ВЕЛИКА БРИТАНИЈА290

М-р Татјана Гергинова

**УЛОГАТА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ КАКО КОНТРОЛЕН
МЕХАНИЗАМ НАД РАБОТЕЊЕТО НА ПОЛИЦИСКИТЕ СЛУЖБЕНИЦИ298**

Весна Трајковска

**УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИЦИТЕ ВО ИНСТИТУЦИИТЕ НА ЕВРОПСКАТА
УНИЈА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК312**

Никола Дујовски

**ОД ОЛЕСНУВАЊЕ НА ВИЗНИОТ РЕЖИМ ДО ЦЕЛОСНА
ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА.....323**

Марија Миленковска

**ИНСТРУМЕНТОТ ЗА ПРЕТПРИСТАПНА ПОМОШ НА ЕВРОПСКАТА
УНИЈА338**

БЕЗБЕДНОСНИ НАУКИ

Д-р Цане Мојаноски

**ПРОЕКТОТ И ПРОЕКТНИТЕ ЗАДАЧИ НИЗ ПРИЗМАТА НА СТУДЕНТСКИОТ
ИСТРАЖУВАЧКИ ТИМ.....349**

Д-р Јордан Спасески

**БЕЗБЕДНОСНАТА ПОЛИТИКА ВО УСЛОВИ НА СВЕТСКИ ПРОЦЕС НА
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА365**

Д-р Фросина Ташевска-Ременски

НАТО МОДЕЛОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ.....373

М-р Сашо Герасимоски

ПРИВАТНАТА БЕЗБЕДНОСТ ВО УСЛОВИ НА ГЛОКАЛИЗАЦИЈА.....388

Раде Рајковчевски

**БЕЗБЕДНОСНАТА КУЛТУРА КАКО СОСТАВЕН ДЕЛ ОД БЕЗБЕДНОСНИТЕ
СИСТЕМИ397**

СТУДЕНТСКА ТВОРЕЧКА ЛАБАРАТОРИЈА

Гоце Аризанкоски

ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО И ЗАГРОЗУВАЊЕТО НА БЕЗБЕДНОСТА....413

Снежана Талевска

ПРОШИРУВАЊАТА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА.....432

Кире Бабаноски

ПОЛОЖБАТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ МАЛЦИНСТВА ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА ПО ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР ОД 2001
ГОДИНА448

Ангелина Станојоска

ПОИМНО РАЗГРАНИЧУВАЊЕ НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ ОД ДРУГИ
ДЕВИЈАНТНИ ПОЈАВИ.....460

ПРИКАЗИ

Приказ на трудот: „Разбојништвата во Република Македонија – криминалистички, криминолошки, кривичноправни и психолошки карактеристики кај разбојништвата во Република Македонија“ од доц. д-р Марјан Котески471

Приказ на трудот „Тероризам“ од доц. д-р Злате Димовски476

**КРИВИЧНО-ПРАВНИ И КРИМИНОЛОШКО-
ВИКТИМОЛОШКИ НАУКИ**

КРИВИЧНИ ДЕЛА НА ШТЕТА НА МАЛОЛЕТНИ ЛИЦА

Резиме

Императивната обврска што произлегува од Законот за малолетничка правда (чл. 137) е дека во постапката што се води за кривични дела во кои малолетните лица се жртви на кривични дела, надлежните органи можат да постапуваат само доколку поседуваат соодветно образование, посебни знаења и искуства од областа на правата на детето и на кривично-правната заштита на малолетниците.

Последиците што од таквата обврска произлегуваат го детерминираат предметот на проучување во овој труд. Ваквата обврска се наметнува за експлицитно наведени субјекти (судовите, јавните обвинители и службениците лица на МВР), кон кои се приклучуваат адвокатите и центрите за социјална работа (преку специјализираните одделенија или стручните тимови за малолетници), согласно соодветните одредби на овој Закон.

Проучувањето на соодветни кривични дела препознатливи според малолетниците- жртви, е извршено е согласно нашиот избор и врз основа на претходно определени критериуми. Во проучувањето на овие дела доминантен е кривично-правниот аспект.! Нашето внимание при анализата на овие дела е фокусирано, пред сè, кон смислата/ratio-то на законските решенија што се однесуваат на посебната кривично-правна заштита на малолетниците-жртви, поврзани со битието на конкретното кривично дело, како и кон групацијата на кривичните дела кон кои тоа припаѓа.

Клучни зборови: малолетници-жртви, кривични дела на штета на малолетници, кривично-правна заштита, Закон за малолетничка правда.

Наместо вовед- критериуми за определување на кривични дела чишто жртви се малолетни лица

При анализата на кривичните дела "на штета на малолетни лица" ќе појдеме од основниот критериум- **возраста на жртвата**. Тоа, пред сè значи дека се земени предвид лица до навршени 18 години.¹ Притоа имаме во вид и неколку критериуми за кои сметаме дека се значајни за да се определат делата „на штета на малолетни лица”, како што се: /а/ малолетството како **конститутивен елемент на делото**, /б/ малолетството како **квалификаторна околност**, и /в/ дела од "**општ карактер**", **чијашто жртва може да биде и малолетно лице** (во таа смисла и Симовиќ- Хибер, И. /2008/: 70).

¹ Постојат законски решенија (пр. хрватскиот Закон за судови за млади ...) според кои и лицата до 21 година, кога се во улога на жртви на кривични дела, би требало да ја уживаат истата заштита како и малолетните лица, но нашиот законодавец не се одлучил за такво решение. Независно од тоа, сметам дека ова решение не само што е современо и ги респектира научните сознанија од оваа област, туку може да ја објасни тенденцијата за изедначување на статусот на лица до 21 година во улога на сторители со положбата на оние кои се во улога на жртви на кривични дела.

Така, според наведените критериуми, можеме да зборуваме за неколку групи на кривични дела карактеристични, исклучиво или пред сè, според малолетници-жртви на соодветни кривични дела. Условно ќе ги поделиме во три основни групи, во чии рамки ќе направиме нивна понатамошна диференцијација и селекција, согласно *предметот на овој труд*.

Првата група ги опфаќа делата против животот и телото, меѓу кои: **убиство** (чл. 123, ст. 6), **убиство на дете при пораѓање** (чл. 127), телесна повреда (чл. 130, ст. 2), тешка телесна повреда (чл. 131, ст. 2), **наведување на самоубиство и помагање при самоубиство** (чл. 128, ст. 2 и 3), присилба (чл. 139, ст. 2), противправно лишување од слобода (чл. 140 ст. 2), **грабнување** (чл. 141, ст. 2), учество во тепачка (чл. 132) и др. Напоменуваме дека во некои од наведените инкриминации, семејното насилство претставува олеснителна околност за сторителот (пр. убиство на миг- чл. 125), како дотогашна жртва на семејното насилство, поради што нема да бидат предмет на наше проучување во овој труд. Но, за самото **семејно насилство**, исто така ќе стане збор.

Во втора група на дела во рамките на постапките кои го повредуваат интегритетот на детето и го попречуваат неговиот развој ја издвоивме групата на дела поврзани со *семејните односи и младината*: **запуштање и малтретирање на малолетно лице** (чл. 201), **одземање малолетник** (чл. 198), промена на семејна состојба (чл. 199), напуштање немоќно дете (чл. 200), и вонбарачна заедница со малолетно лице (чл. 197) и др.

Третата група се однесува на заштитата на сексуалниот интегритет и морал, поточно на *половата слобода и половиот морал*: **силување** (чл. 186), обљуба врз немоќно лице (чл. 187), **полов напад врз малолетник кој не наполнил 14 години** (чл. 188, ст. 1 и 2), **обљуба со злоупотреба на положба** (чл. 189, ст. 2), **задоволување на полови страсти пред друг** (чл. 190, ст. 2), **посредување во вршење проституција** (чл. 191), **подведување и овозможување полови дејствија** (чл. 192), **прикажување на порнографски материјал на дете** (чл. 193), и новото дело: **производство и дистрибуција на детска порнографија преку компјутерски систем** (чл. 193-а), **родосквернавање** (чл. 194). Исто така, предмет на нашето проучување ќе биде и делото **Трговија со малолетно лице** (чл. 418-г), издвоено како *посебно кривично дело* со Новелата од 2008 г. и систематизирано во кривични дела против човечноста и меѓународното право (Глава XXXIV КЗ).

Напоменуваме дека редоследот на излагањето на групите на делата ќе отстапи од горенаведениот и ќе биде, пред сè, детерминиран од бројноста и специфичностите на последиците на проучените дела за малолетните лица. Исто така, ќе бидат изложени само делата што во текстот се „болдирани”, кои, според наше мислење, се карактеристични кога се во прашање малолетни лица-жртви на кривични дела. На тој начин ги определуваме и рамките во кои ќе се движиме во овој труд, поточно *предметот на трудот*.

1. Кривични дела против половата слобода и половиот морал

Вовед- Односот на криминалната политика спрема оваа група на кривични дела е карактеристичен, од една страна, поради фактот што се декриминализираат некои од делата кои времето ги надминало или се должат на некои сексуални табуи (дела кои, по правило, биле инкриминирани како последица на силното влијание на религијата како специфична сфера на човековиот живот). Од друга страна, како резултат на создавање или откривање на *ново/стари облици* на сексуални девијации (пр. семејното насилство) кај кои како жртва се јавува најранливата и најнезаштитената категорија на лица, а тоа се малолетниците, но и како резултат на развивањето на техниката и технологијата (посебно компјутерската) и нејзиното злоупотребување во областа на сексуалните од-

носи (пр. со педофилијата, порнографијата и др.), се наметна потребата од нивно инкриминирање и од заострување на казнената политика во однос на постоечките дела. Последново, пред сè е резултатот на бурното реагирање на јавноста на ваквите деликти, но и подигањето на свеста на луѓето за нивната штетност и опасност и за потребата од засилена кривичноправна заштита на жртвите на овие дела, посебно на малолетниците, меѓу другото и со вакви, *ultima ratio* инструменти што му стојат на располагање на општеството/ државата, делувајќи на планот на специјалната и генералната превенција.

Дел од кривичните дела кои ги сочинуваат т.н. сексуални деликти се карактеризираат со постоењето на елементи на насилството и се дел од агресивниот криминалитет. Без овие дела не може да се добие комплетна претстава за *тн. деликти на насилство* во коишто несомнено припаѓаат. Ова се однесува не само на силувањето, туку и на разни други појавни облици на сексуалните деликти (пр. сексуални насилства врз малолетници и др).

Внатрешната систематика на делата пропишани во глава XIX од КЗ ја сочинуваат **кривичните дела против половата слобода и кривичните дела против половиот морал.**

а) Кривични дела против половата слобода

а.1) Силување (чл. 186)- Објект на заштита, кога е во прашање силувањето како најтипично дело кое спаѓа во првата група на сексуални деликти, е токму "слободата при стапувањето во полови односи". Оттука, дали ќе има силување или не "воопшто не зависи од моралните квалитети и својства на личноста /на жртвата-м.з./ ... (на пр. дали е проститутка, лице со лабав морал.)" (Камбовски, В., 1997: 201). Делото е препознатливо поради принудна компонента (**употреба на сила или закана со неа преку различни модалитети**), како и **непосредноста** на нејзиното адресирање кон животот и телото на жртвата или нему блиско лице (ст. 1). Оттука и неговата тежина, па и бруталноста (станува збор за брутален облик на криминалитет). Битна е новината, воведена уште со осамостојувањето на нашето казнено законодавство (во 1996 г.), според која се признаени како жртви на силување и лица кои се во брачна, односно трајна (поточно, повеќегодишна) вонбрачна заедница и од машки и од женски пол. Со Новелата на КЗ од 2004 г., тие се изедначија и по основ на гонењето. Поточно, гонењето на силување, без оглед дали се случиле **надвор** од брачната заедница или **во брак, односно трајна брачна заедница**, се врши по службена должност (претходно, вторите се гонела само по приватна тужба, односно по предлог на жртвата). Исто така, се работи за жртва со над четрнаесетгодишна возраст (инаку се работи за полов напад врз малолетник кој не наполнил 14 години, согласно чл. 188 КЗ, за што ќе стане збор нешто подоцна). Се прашуваме зошто законодавецот посебно не ги издвоил малолетните лица со наполнети 14 години како жртви на силување, што, поради нивната возраст и специфичните карактеристики, треба да претставува потешок облик на основното дело, како што направил кога се во прашање некои други дела од оваа глава!? Потешките облици на делото (ст. 2) заслужуваат внимание, пред сè, поради сериозните последици по жртвата, дотолку повеќе ако во таа улога се најде малолетното лице со наполнети четрнаесет години, иако, како што спомнавме, тие не се посебно апострофирани.

Вториот елемент на силувањето, карактеристичен и за некои други кривични дела од оваа глава, е **обљубата**.²

² **Обљубата** е соединување на половите органи на две лица од различен пол (coitus). Не е dostatно обично допирање меѓу половите органи, туку е потребно започнување на продирање на машкиот во женскиот полов орган. Со тоа е извршена обљубата, без оглед дали притоа доаѓа до исфрлање на семето (emmissio или imissio seminis); за ова подетално (в. Камбовски, В., 1997: 199- 200).

"Присилба на полов однос или со него изедначено полово дејствие може да биде остварена со употреба на сила и со закана на сторителот дека непосредно ќе нападне врз животот или телото на жртвата, или врз животот или телото на нему блиско лице. Силата мора да биде од таков интезитет да може да го скрши отпорот на жртвата, кој мора да биде сериозен." Се разбира дека *стандардите* за ваквиот отпор ќе бидат различни кога е во прашање малолетник како жртва на силување.³

Силата не мора да трае и за времето на половиот однос или сторувањето на друго со него изедначено полово дејствие ако жртвата во текот на извршувањето *доброволно* се откажала од понатамошен отпор, како и во случај ако жртвата најпрвин се согласила на обљуба, а потоа давала отпор (Хирјан, Ф., Сингер, М. /1998/: 196).⁴ Сигурно е дека тоа се должи на тежината на делото и посегавњето по некои од најзначајните добра на жртвата, како што се половиот интегритет, достоинството, слободата во одлучувањето за стапување во вакви односи, што посебно се заштитени!

Доколку сторителот применил сила, а до извршувањето на делото не дошло поради недостаток на ерекција, или затоа што утврдил дека спротивно на неговите очекувања, жртвата го познава, или ако по почетниот сериозен отпор жртвата се опуштила и предала, тогаш не се работи за доброволно откажување од извршувањето на делото силување (Хирјан, Ф., Сингер, М. /1998/: 197). Се работи за случај на т.н. **делотворно каење**, согласно чл. 21 од нашиот КЗ.

Од погоре кажаното произлегува дека е битно да се определи и поимот "**друго полово дејствие**", што исто така се среќава како елемент на битието на повеќето дела од оваа глава, и да се поврзе со специфичната положба на малолетниците како жртви на овие дела. "Општиот поим на полови дејствија се прецизира во врска со **одделните дела**. Така, *причините* за **засилена заштита на малолетниците** од сексуалните злоупотреби налагаат овој поим да биде сфатен **пошироко**. ... Како полово дејствие се третира и дејствието што не значи остварување на телесен контакт со малолетникот, а значи *повреда на чувството на срам, повреда на моралните норми за постапување со деца* (вршење на полов акт пред дете, егзибиционизам, маструбација пред дете и сл.). Во другите ситуации поимот на полови дејствија ги опфаќа дејствијата што значат телесен допир, фриксија на гениталиите врз телото на друг (заемна маструбација, *fellatio* и сл.). Исто така овој поим се користи за даовие дејствија се разграничат од силувањето. (Камбовски, В. 1997: 201) Интересно е дека, порано, наместо поимот "друго полово дејствие", се употребуваа поимите "противприроден блуд" или "блудни дејствија", коишто се напуштаат како анахрони. Во некои законодавства (пр. српското) тие се задржани, па оттука и заложбата (Стевановиќ, И., Симовиќ-Хибер, И., Виктимолошко друштво Србије, и др.) овие поими да се заменат со посовремени, како на пр. "сексуална злоупотреба", "сексуално насилство врз малолетно лице кое навршило, односно кое не навршило 14 години"! (така на пр. Стевановиќ, И.: 2004: 82-83).

а. 2) Полов напад врз малолетник кој не наполнил 14 години (чл. 188)- Претходно да видиме како гласи оваа инкриминација, согласно Новелата на КЗ од 2008 година⁵, бидејќи со новелирањето таа претрпе интересни промени.

³ При оценката дали навистина се работи за сила која е доволна да го скрши или парализира отпорот на жртвата, за малолетно лице не можат да се применат истите критериуми како за возрасно лице. Дури и повеќе, критериумите ќе бидат различни со оглед на возраста на малолетното лице и со оглед на несразмерноста на силата помеѓу силувачот и малолетното лице. (Хирјан, Ф., Сингер, М., 1998: 195)

⁴ Аргумент на овие автори е дека Општиот дел на КЗ не содржи одредби врз основа на кои дополнителната согласност на жртвата би можела да биде околност која исклучува постоење на веќе остварено казнено дело, ниту за тоа има потпора во описот на казненото дело силување.

⁵ Новелата е објавена во "Службен весник на Република . Македонија", бр. 7 од 15 јануари 2008 г.

(1) Тој што изврши обљуба или друго полово дејство врз /наместо: дете/ малолетник кој не наполнил 14 години.

Ставот 3 станува став (2) Ако делото од став 1 го изврши *крвен сродник во права линија, или брат односно сестра*, наставник, воспитувач, очув, *маќеа*, лекар или друго лице со злоупотреба на својата положба или при вршење на семејно насилство, ќе се казни со затвор од најмалку осум години.

(3) Со казната од став 2 ќе се казни и тој што делото од став 1 ќе го стори со малолетник кој не наполнил 14 години со злоупотреба на негово душевно заболување, душевна растроеност, немоќ, заостанат душевен развој или друга состојба поради која е неспособен за отпор.

Ставот (4) останува ист, освен висината на минималната казна која е значително зголемена, па наместо 5 изнесува *најмалку 10 години*, а горната граница за овој облик на делото е, всушност, максималната можна казна според нашиот КЗ, а таа е *доживотен затвор*.

Во однос на извршените измени внимание заслужува бришењето на зборот: "силување" (од поранешниот ст. 2, а сега ст. 3). Логично е да се заклучи дека ако обљубата или друго полово дејствие (кои по својата тежина неспорно се полесни од делото силување), кога е во прашање малолетно лице под 14 години, се санкционира со казна од *најмалку осум години*, дотолку повеќе (*argumentum a minore ad maius*) таа треба да се подразбира и во случај на силувањето на овие лица. Малолетното лице, пак, кое е постаро од 14 години и спрема кое е извршена обљуба или друго полово дејствие е опфатено со чл. 189, ст. 2, но чудно е што и за ова дело, согласно тенденцијата за поострување на казнената политика кога се во прашање сексуални деликти чиешто жртви се малолетни лица, не се пропишувае потешка казна од сега предвидената (од една до пет години затвор).

Уште неколку напомени за кривичното дело: Полов напад врз малолетник кој не наполнил 14 години. Ratio-то на ова дело е поврзано со нужноста од "правилниот развој на малолетници до 14 годишна возраст (деца) препоставува нивна што поцелосна заштита од различни облици на сексуални злоупотреби и аберантни влијанија врз нивното оформување како здрави личности. Тоа се лица кои се наоѓаат во најраната фаза на сексуален (а и физички, емоционален интелектуален) развој, кога по правило не можат во целост да го согледаат значењето на сексуалните односи, а самите овие односи не се придружени со подлабоки емотивни пориви, поради што постои опасност тие да се дехуманизираат и да го повлечат развојот на младата личност во некој дисхармоничен правец." (Камбовски, В., 1997: 209)

Кога е во прашање ова дело се поаѓа од сознанието на психологијата дека со задирањето во *половиот интегритет* лесно се пореметува развојот на неговиот *сексуален идентитет* и можноста за *сексуалното самоопределување*. За да се работи за казнено дело *не мора да дојде до никаква последица*, бидејќи се работи за *апстрактна опасност* за сексуалниот развој на детето (делото може да се стори и врз дете кое спие). (Новоселац, П. /ур./, 2007: 167)

Тоа е причината поради која казненото право содржи **начелна забрана на какви било сексуални односи со малолетни лица што не наполниле четрнаесет години, без оглед на полот**. Инкриминирани се идоброволната и насилната обљуба или друго полово дејствие. Значењето на објектот на заштита на жртвата на делото, што може да се идентифицира со интересот за правилен сексуален и друг развој на овие

лица, налага **екстензивен пристап** кон толкувањето на одделни поими.⁶ Од посебната природа на ова дело произлегува и *неуважувањето на согласноста на детето*. Се поаѓа од тоа дека детето (во случајов и жртва- м.з.) не може да формира слободна волја.", што значи дека неговата евентуална согласност е правно ирелевантна.

Препоставка за постоење на ова дело е **согласноста, или поточно речено непостоењето отпор од страна на детето**. *Дејствие на извршување* е обљубата или друго полово дејствие.⁷

Субјективната страна, што се состои во умисла, опфаќа свест дека се работи за дете (достатна е евентуална умисла), како и **свест за посебната состојба на жртвата, поради која таа не е способна за отпор**, како и **свест дека тоа не се противи на актот на обљуба или друго полово дејствие**. (Камбовски, В., 1997: 209- 210)

Во однос на другите измени и дополнувања на инкриминацијата на делото: Полов напад против малолетник кој не наполнил 14 години е, карактеристично што е дека во ставот 2 (досегашен став 3) е проширен кругот на можни сторители на овој квалифициран вид на основното дело, и тоа со: крвен сродник во права линија, или брат односно сестра, и маќеа, а за двата квалифицирани облици на делото од ст. 2 и 3 е предвидена повисока минимална казна затвор (од пет, односно четири, на осум години). За потешките облици на делото предвидени во ст. 4 кои се идентични со потешките облици на делата силување и обљуба врз немоќно лице, исто така е зголемена висината на казната, па таа наместо пет години изнесува "од најмалку десет години до доживотен затвор" (чл. 6 од Новелата на КЗ од 2008 г.)

а. 3) Обљуба со злоупотреба на положбата (чл. 189)- Смеслата на инкриминација се состои, пред сè, во заштитата на половата независност на лицата што се наоѓаат во некаква **позиција на подреденост** спрема друг. **Користењето на позицијата на надреденост во овие односи секогаш има елементи на изнуда односно учена**. И покрај изречната согласност на лицата што се наоѓаат во состојба на зависност или подреденост спрема друг, во суштина нема полна слобода на одлучување. Покрај тоа, тука се содржани и дела што се на истата линија на **укажување засилена заштита** на малолетниците, на која е и претходно изложеното дело. (Камбовски, В.: 210- 211)

Постојат два облика со кои се инкриминира злоупотребата на положбата: од страна на лицето спрема кое *жртвата се наоѓа во однос на зависност* (ст. 1) и од страна на лица кои имаат *посебен авторитативен однос, односно положба спрема жртвата* (ст. 2) ... Со ова кривично дело се дава заштита на **половиот интегритет и половото самоодредување** на малолетни, а во еден дел и на полнолетни лица. Додуша во тој случај жртвата е согласна со обљуба, но таа согласност е резултат на искористувањето на положбата на зависност, односно на авторитетот од страна на сторителот. (Новоселац, П. /ур./, 2007: 165)

Пасивен субјект /значи жртва- м.з./ е било кое **лице постаро од 14 години**. Постојењето на *односот на подреденост или зависност* на жртвата спрема извршителот на делото, според судската практика, е фактичко прашање; тој однос не мора да биде заснован врз некоја законска или договорна основа или да настанал во службеничката хиерархија. ... (Камбовски, В.: 212)

⁶ Поимот на *друго полово дејствие* се толкува во поширока смисла, веќе објаснета, така што ги опфаќа сите дејствија на допир и вовлекување на половите органи во телесните отвори, како и дејствија што не значат остварување телесен контакт со телото на жртвата (види чл. 190).

⁷ *Обљубата* се врши со малолетно лице од жеснки или машки пол. Тоа значи дека извршител може да биде лице од жеснки или машки пол. Поимот на *друго полово дејствие* опфаќа дејствија на: педерастичка, лезбејска љубов, вовлекување на гениталии во други телесни отвори како и друг телесен допир со гениталиите на малолетните лица. (Камбовски, В.: 209- 210)

Во ст. 2 е содржано посебно дело на обљуба или друго полово дејствие со малолетно лице постаро од **четринаесет години**, доверено на сторителот заради учење, воспитување, чување или нега, со злоупотреба на положбата на наставник, воспитувач, посвоител, старател, очув, лекар или друга положба /на пр. свештеник/.

За разлика од делото од ст. 1 ... **ирелавантна е согласноста, па дури и иницијативата од страна на малолетното лице**. Кај претходното дело сторителот одговара кога ја навел жртвата на тоа, кога кај неа создал одлука да се подаде ...; тука делото постои **без оглед дали сторителот вршел некакво претходно влијание врз малолетното лице**. (Камбовски, В.: 212) Значи, се работи за потешко дело во однос на делото од ст. 1, посебно поради **злоупотребениот однос на доверба** кој жртвата по дефиниција го има спрема овие категории на лица на кои таа е доверена со цел вршење на **значајни обврски**. Главна карактеристика на односот сторител-жртва е претпоставената доверба спрема оние кои имаат **обврски** кон малолетникот *по основ на чување, учење, воспитување или грижа и со нив поврзаниот авторитет*, но и можност довербата да биде "изиграна". Дека се работи за потешко дело, доказ е и висината на санкциите што за ова дело се пропишани.

Во овој контекст интересно е мислењето на Бачиќ, Ф. според кое во оценката на тоа дали е злоупотребана положбата што ја има извршителот, треба сепак, да се уважува и односот помеѓу него и малолетното лице, и да се исклучи постоењето на делото ако обљубата или половото дејствие е резултат на поцврста и подолготрајна интимна врска помеѓу нив. Мислам дека овој став е дискутабилен, посебно размислувањето за амнестирање од одговорност на овие лица кои имаат специфична положба спрема малолетникот засновна врз доверба. Можеби би можело да се зборува за *олеснителни околности*, **но не и за непостоење на делото**, особено имајќи ја предвид возрастата на жртвата и потребата, јасно изразена и во законот, за посебна заштита на малолетните лица, па и на оние кои навршиле 14 години, поради специфичностите на нивниот развој во овој период, како и на последиците од сексуалните акти што спрема нив се вршат! Или поинаку кажано, дали лицата од 16- 18 години можат да се сметаат за доволно зрели да одлучат за тоа со кого ќе стапат во сексуални односи? Доколку биде прифатен ваквиот начин на размислување, општеството би покажало лицемерие и хипокризија.

а.4) Подведување и овозможување полови дејствија (чл. 192)- *подведување*⁸ на малолетно лице (ст. 1) и *овозможување*⁹ на вршење на полови дејствија со малолетно лице (ст. 2). Во двата случаи малолетните лица може да бидат од двата пола и да **имаат наполнето 14 години**, смета Камбовски, В.(1997: 215). Веднаш се наметнува прашањето дали по донесувањето на Новелата од 2008 г. и бришењето на двата става (4 и 5) од делото: Посредување во вршење проституција (чл. 191), можеме да тврдиме дека жртви на ова дело (од чл. 192) се само малолетни лица со наполнети 14 г.? Посебно ако се има предвид дека: а) во Новелата законодавецот оперира со категорија малолетно лице како општ поим; б) доколку сака да ги разграничи овие категории, тоа изречно не го наведува, како што тоа го прави, иако не секогаш консеквентно, кај други дела; в) ако се прифати толкувањето на Камбовски, В., нема да бидат заштитени малолетни лица до 14 години. Во прилог на нашите дилеми оди и ставот на Мршевиќ,

⁸ **Подведување на малолетно лице** претставува комплекс од дејствија со кои се врши влијание врз малолетно лице да се определи за полово дејствие со друго лице, односно се помага на некое трето лице да стапи во полови односи со малолетно лице. (Камбовски, В.: 214-215)

⁹ **Овозможување вршење полови дејствија со малолетни лица** значи создавање на услови за нивно вршење (наоѓање или давање на простории, држење на јавна куќа, давање пари на сторителот за да го плати малолетното лице да врши полови дејствија).

3. (1998: 330) според кој, кога е во прашање наведеното дело, *заштитен објект се малолетни лица од двата пола* (без да ја наведе нивната возраст- м.з.) кои со овој член, всушност, **се штитат од проституција, односно сексуална експлоатација и насилство од проститутски тип.**" Да заклучиме дека е правилно размислувањето според кое "објект" на заштита на ова дело се **и малолетни лица кои не наполниле 14 години.** Во прилог на ваквото размислување е и решението на КЗ на Хрватска (чл. 195 ст. 2 и 3) според кое подведувањето се однесува и на дете (лице до 14 години) и на малолетно лице (со наполнети 14 г.)

б) Кривични дела против половиот морал

б.1) Посредување во вршење проституција¹⁰ (чл. 191)- Ова кривично дело, согласно Новелата на КЗ од 2008 г., не може да биде сторено ниту со малолетно лице, а уште помалку со дете, затоа што **само полнолетно лице** може да биде врбувано, поттикнато или намамено на проституција, односно заради заработувачка ќе овозможи користење на сексуални услуги, било *доброволно* (ст. 2) или *со сила или сериозна закана за употреба на сила или измама* (ст. 3). Интересно е дека дури и кога наведените дела од претходните ставови ќе ги стори при вршење на **семејното насилство**, како жртва на овие дела изречно не се спомнати малолетни лица (до 14 и со наполнети 14 години). Ваквиот став се должи на решението содржано во споменатата Новела, со кое се бришат ставовите 4 и 5, поточно кога делото е сторено спрема малолетно лице, односно дете. Дали на овој начин се исклучува можноста малолетните лица да бидат жртви на посредувањето при вршење проституција или, поинаку кажано, дали давањето на сексуални услуги, кога се во прашање малолетни лица, треба да се третира како трговија со луѓе!?

Од друга страна, ваквото решение ќе придонесе, според нас, да се направи разграничувањето помеѓу посредувањето во вршење проституција и трговијата со луѓе, кога се во прашање малолетни лица како жртви. Прашање кое посебно кај практичарите предизвикуваше дилеми и нејаснотии (кога се работи за малолетни и полнолетни лица како жртви на овие дела). Последново влијаеше врз квалификацијата на делата кои имаат некои заеднички елементи и кои, по правило, се квалификуваа како посредување во вршење проституција.

Во таа смисла интересно е размислувањето на Камбовски, В., кој и во времето на постоењето на преходната инкриминација (според која жртви на посредување при вршење проституција можеа да бидат и малолетни лица) истакнуваше дека **"Учествувањето во подведување на лицето на друг заради проституција е облик на трговија со лица.** (под.О.Б.) Се работи за посредување во таа "трговија", доведување во врска на тие лица со одредена клиентела (постапување на сторителот како "макро"), упатување на лица во странство заради вршење проституција, доведување во местото каде лицето ќе се занимава со проституција (голем град, пристаниште), како и предавање на друг во местото каде што лицето живее. Во предавањето учествува и оној кој помага на друг начин (го превезува лицето, му обезбедува преноќиште и сл.) /се разбира под услов да знае за која цел се врши тоа, односно да е дел од "ланецот" за посредување- м.з./ Достатно е сторителот да учествува во предавање на друг **само едно лице:**

¹⁰ Во нашето казнено право **проституцијата не е кривично дело.** Под проституција се подразбира вршење обљуба или други полови односи со неопределен круг на лица од ист или спротивен пол за определена *парична или друга корист.* Занимавањето со проституција во нашиот систем на казнено право се казнува, главно, како прекршок против јавниот ред и мир. Тука е инкриминирано само **посредувањето во вршењето проституција** (со дејствијата што таа ги опфаќа согласно чл. 191 ст. 1-3 КЗ).

делото е довршено со самото учествување во предавањето, и не е нужно лицето да започнало да се занимава со проституција." (Камбовски, В.: 218-219). Кажаното во овој став ни е битно за да ја потврдиме тезата дека е тешко разграничувањето меѓу делата: **Посредување во вршењето на проституцијата и Трговија со луѓе.**

Во контекстот на прашањето за кривичното дело: Посредување во вршење проституција, а со цел нивно меѓусебно разграничување, ќе ја цитираме инкриминацијата на кривичното дело: **Трговија со малолетно лице** (чл. 418-г), инкриминирано како посебно дело со Новела од 2008 година. Согласно ст. 1: Тој што **врбува, пренесува, купува, продава, засолнува** или **прифаќа малолетно лице** заради експлоатација по пат на **проституција** или други форми на сексуална експлоатација, порнографија, принудна работа и слугување, ропство, присилни бракови, присилна фертилизација, незаконито посвојување или нему сличен однос или недопуштено пресадување делови од човечко тело, ќе се казни со казна затвор **најмалку осум години**. Во ставот 2 е предвиден квалификуван облик на основното дело (преку преземање на одредени "средства", како што се: сила, сериозна закана, со доведување во заблуда, грабнување, измама со злоупотреба на својата положба или состојба на бременост, немоќ или физичка и ментална неспособност на друг и др., за да се овозможат разните облици на експлоатација. Значајно е дека **согласноста на малолетното лице** за дејствијата предвидени во основниот облик на делото **не е релевантна** за постоењето на делото (ст. 6). Интересно е што во оваа инкриминација не се прави дистинкција помеѓу малолетните лица кои не наполниле и оние кои наполниле 14 години. Контраверзите во врска со инкриминацијата на трговијата со луѓе и предлозите de lege ferenda беа предмет на разгледување по други поводи и на нив во оваа прилика само ќе се повикам (Бачановиќ, О., 2006: 77-79). Сакам да потенцирам дека дел од предлозите за кои сум се залагал се прифатени во Новелата од 2008!

б. 2) Задоволување на полови страсти пред друг (чл. 190, ст. 2) Смеслата на инкриминацијата гледано во целина (ст. 1 и 2) се состои во **заштита на половиот морал**¹¹ и **правилниот развој на децата**. Се работи за два взаемно поврзани објекти на заштита кои меѓусебно се надополнуваат и го прават потребното количество на "криминалното неправо". Смеслата на инкриминацијата е заштита на сексуалното самоодредување на децата и малолетните лица, на нивниот сексуален интегритет од сексуални манипулации, како и непречен сексуален развој, а со тоа и на психичкото и социјалното созревање. (Новоселац, П. /ур./, 2007: 171)

Делото од ст. 2 (за разлика од ст. 1 каде што се бара да се врши **на јавно место**) се состои во вршење на полово дејствие пред дете, или наведување дете пред сторителот или пред друг да врши полово дејствие.¹²

Дејствието на наведување се дејствија со кои сторителот оди кон тоа кај детето да предизвика однесување со кое тој или некој друг ќе ја задоволи својата сексуална потреба, на пр. го наведува детето да онанира, да се соблече или, пак, да прави содомија. (Новоселац, П. /ур./ 2007: 171)

¹¹ Интересно е дека и покрај ваквата констатација ова кривично дело, според Камбовски, В., и согласно класификацијата што ја врши, спаѓа во делата против половата слобода!

¹² Според Хирјан, Ф., Сингер, М. кај кривичното дело: Задоволување на страст пред дете или малолетно лице (чл. 194 од Казнениот закон), законодавецот инкриминираше такво однесување во сферата на половите односи во кои **не доаѓа до физички контакт помеѓу сторителот и жртвата, туку само до нивна визуелна врска**, па според тоа не може да се подведе под законскиот поим на **блудни дејствија**, каде постојат **тактилни контакти** помеѓу сторителот и жртвата. Интересно е дека кривично дело: **Блудни дејствија**, сè уште постои во хрватскиот Казнен закон, поточно во чл. 193.

6.3) Прикажување на порнографски материјал на малолетник кој не наполнил 14 години (чл. 193)- Пред сè, се јавуваат тешкотии во дефинирањето на овој поим, што има и свое практично значење, бидејќи неговото соодветно дефинирање може да влијае и врз ефикасноста во неговото сузбивање. Постојат повеќе концепции (на *реализам*, на *тенденција* и на *објект*), чијашто цел е да придонесат за разграничувањето на **морално недопуштената, општествено штетната и казнива порнографија** од она што е *уметнички, естетски креативно и прифатливо* (подетално, Maurach-Shroeder: 194, цит. сп. Камбовски, В.: 220) Слабоста на сите овие приоди е едностраничвоста, поради што се препорачува нивна комбинација (т.н. *мешовита концепција*).

Општ принцип што се применува во повлекувањето на **"границата на толеранција"** е да се поаѓа од барањето уметничкото или друго дело да се оценува како целина, со сите негови реперкусии на претежно позитивно или претежно негативно влијание, да се поаѓа од тоа- дали неговата генерална тенденција е естетско доживување, научно или друго корисно сознание или, пак, исклучително сексуално доживување. (Камбовски, В.: 220- 221).

Во однос на новелираното решение од чл. 193 (**Прикажување на порнографски материјал на малолетник кој не наполнил 14 години**) може да се констатира дека се заострува казнената политика, како во однос на основното дело (наместо парична казна или затвор до една година, новото решение пропишува казна затвор од шест месеци до три години) така и за квалификуваниот облик, ако делото е сторено преку средствата за јавно информирање (наместо парична казна или казна затвор до три години се пропишува *казна затвор од три до пет години*).

Посебно дело содржано во ст. 3- се состои во злоупотреба на малолетно лице за изработување на аудиовизуелни слики или предмети со порнографска содржина или за порнографска претстава. Пасивен субјект е **малолетно лице воопшто** (не само дете), независно дали свесно или без негова согласност и знаење е вклучено во изработувањето на предметите или претставата (ако некој со некаква вешта монтажа го внесува малолетното лице во порнографска слика).

Делата се **умислени**. Сторителот мора да знае дека се работи за дете (ст. 1 и 2), односно малолетно лице (ст. 3). (Камбовски, В.: 221-222)

Во врска со новините на КЗ од 2008 година поврзани со оваа област ќе истакнеме и дека се воведува нова инкриминација: **Производство и дистрибуција на детска порнографија преку компјутерски систем**¹³ (чл. 193-а). Инкриминирањето на делото беше условено со потребата од усогласување на домашното кривично законодавство со меѓународните документи, во случајов со Факултативниот протокол кон Конвенцијата за правата на детето, за трговија со деца, детска проституција и детска порнографија. Воедно и решенијата во компаративното законодавство укажуваат на постоењето на ваквите инкриминации. Уважувањето на овие барања овозможува да се комплетираат инкриминациите од оваа област (прикажување, дистрибуција и производство на порнографски материјал Како релевантен меѓународен документ од оваа област ќе ја спомеме и **Конвенцијата за кибернетскиот криминалитет** (Convention on Cybercrime, ETS). Сугерираме нашата држава што поскоро да ја потпише и ратификува Конвенци-

¹³ Со Новелата од 2008 г. дефиниран е поимот **"детска порнографија"** под која се подразбира порнографски материјал кој визуелно прикажува очигледни полови дејствија со малолетник, или очигледни полови дејствија со лице кое изгледа како малолетник, или реални слики кои прикажуваат очигледни полови дејствија со малолетникч и поимот **"компјутерски систем"**- каков било уред или група на меѓусебно поврзани уреди од кои еден или повеќе од нив, врши автоматска обработка на податоци според одредена програма (чл. 122, /21/ и /22/).

јата, како што тоа на пр. го сторила Хрватска, а воедно и пристапила кон нејзина имплементација.¹⁴

б.4) Родосквернавење (чл. 194)- Родосквернавењето (**инцестот**) е еден од *облиците на сексуалната злоупотреба и злоупотребата на моќ на возрастни врз деца*. Името потекнува од зборот incestare што значи *посрамоти, сквернави*, така што во литературата се користи и името родосквернавење. Постојат различни дефиниции на инцестот од **потесна, поширока, кривичноправна и криминолошка**. Според најшироката дефиниција овој поим подразбира злоставување на детето од страна на **возрасно лице од доверба, коешто е во позиција на моќ и претставува авторитет за детето**. Оваа дефиниција е најчесто застапувана во феминистичката литература Според нешто пошироката дефиниција, инцест е полов однос меѓу најблиските сродници. Забрана на инцестот потекнува од римското право и денес постои во сите кривични законодавства во светот ... Покрај забраната на полови односи помеѓу крвни сродници, постоела и забрана на односи помеѓу сродници по сватовство и духовни сродници (кумови). Во подоцнежниот развој кривичноправното дефинирање е ограничено само на **најблиските крвни сродници**. Во основата на сите наведени инкриминации е сфаќањето на инцестот како опасност по здравјето на потомството, што на инцестот му дава исклучиво **еугеничен карактер**. Меѓутоа, инцестот е исто така **сексуално насилство врз децата условено со нееднаква општествена моќ на половите, неурамнотежена моќ помеѓу жртвата и сторителот, злоупотреба на довербата**.¹⁵ Токму вака дефинирани инцестот ја открива неговата вистинска природа и опасност за малолетното лице! Сепак, мислам дека во право се авторите кои инсистираат на **зупотребата на довербата на малолетникот-жртва** како најкарактеристично за природата на ова дело.

По воведните напомени во врска инцестот, ќе се концентрираме на законското решение. Пред сè, согласно систематиката на нашиот КЗ, ова дело е систематизирано во групата на кривични дела против половата слобода и половиот морал (за разлика од некои други законодавства, како на пр. српското, во кои сè уште припаѓа на главата на кривични дела против бракот и семејството). Оттука и заложбата на некои автори од овие држави дека, според тежината и доминантноста на сексуалното насилство, поточно според природата на делото, тоа треба да припадне на кривичните дела против половата слобода и половиот морал! (во таа насока размислува и Стевановиќ, И., 2004: 83).

Тој што ќе изврши **обљуба** со крвен сродник по права линија или со брат, односно сестра ќе се казни со затвор од три месеци до една година (чл. 194 ст.1).

Интересно е дека ставот 2 од истиот член, согласно објектот на заштита на оваа инкриминација, крвен сродник по права линија или брат, односно сестра кој ќе изврши обљуба или друго полово дејство со **малолетно лице**, се брише согласно Новелата на КЗ од 2008 г.

Кога делото од ст. 1 е сторено спрема дете, поточно малолетно лице кое не наполнило 14 години, станува збор за квалификуван облик на основното дело, поради

¹⁴ Подетално за примената на оваа Конвенција во кривичното законодавство на Р. Хрватска в. Новоселац, П. /ур./ (2007): 175, 177.

¹⁵ **Тајноста на инцестот** е разбирлива со оглед дека жртвите, најчесто деца, со извршителот се во емоционална врска и во однос на послушност. Детето го доживува родителот како заштитник, особено девојчињата таткото, а не како сексуален насилник. (Константиновиќ- Вилиќ, С., Николиќ-Ристановиќ, В., *Криминологија*, 2003, стр. 150- 153). За прашањата поврзани со инцестот подетално и многу инспиративно и полемички во монографијата на Мршевиќ, З. (1997), *Инцист измеѓу мита и стварности*.

што и пропишаната казна е повисока и изнесува најмалку четири години затвор (при што, ст. 3 станува ст. 2).

Значи дека согласно последниот став и фактот дела претходниот став се брише, произлегува дека **малолетните лица кои наполниле 14 години не се посебен објект на заштита, односно се изденачуваат со полнолетните лица како жртви на родосквернавењето!** Сметаме дека ова не е најсреќно решение и не оди во прилог на нужноста од понатамошна посебна заштита на малолетни лица кои наполниле 14 години, кога се работи за вака суптилни односи поврзани со родосквернавењето.

2. Кривични дела против животот и телото

2.1. Согласно претходната класификација на делата релевантни за малолетното лице- жртва, кривичноправната заштита се однесува на дела од "општ карактер" чиешто жртви, меѓу другите, можат да бидат и овие лица. Сепак, кога станува збор за т.н. **тешко убиство** (чл. 123 ст. 2 и 3), меѓу околностите за ваквата квалификација на делото се набројуваат и случаите кога **убиениот е малолетно лице** (ст. 2, т. 6), како и кога лишувањето од живот е извршено **при вршење на семејното насилство**, значи од страна на семејниот насилник спрема жртвата на насилството (ст. 2, т. 2). Накратко, семејното насилство кулминирало со убиство. Оттука може да се размислува за тоа дали се ова кривични дела од "општ карактер" или се работи за група на дела со квалификаторни околности, во случајов тоа е малолетството. Но, сепак е побитно дека во вакви случаи, како што е најтешкото кривично дело убиство, се пропишани и најтешките казни, поточно минималната казна е десет години, а максималната (воедно и најтешка казна во нашето казнено законодавство) *доживотен затвор*.

2.2. Кривично дело на убиство на дете при породување (чл. 127), познато и како **чедоморство** спаѓа во групата на тн. *привилегирани убиства*. Имено, законодавецот, а врз основа на сознанијата до кои дошла науката, како релевантна ја земал предвид, пред сè психичката состојбата во која се наоѓа мајката (патем кажано како единствен можен извршител на делото- тн. *delictum propter*) на **"растројство предизвикано со пораѓање"**¹⁶, при што "привилегираниот" статус е временски лимитиран, поточно трае само **"за време и непосредно по пораѓањето"**¹⁷ (ст. 1). Уште еден услов, кој инаку децидно не е пропишан, кога е во прашање ова дело- "породувањето мора да е започнато и треба да се работи за **дете кое е живо**". Интересно е дека, без оглед на привилегираноста на делото (што пред сè се гледа во висината на заканпретенетата казна: од три месеци до три години), законодавецот, поради значењето на доброто (животот на новороденото дете) што со се заштитува, пропишува дека и **обидот** за ова дело е казнив (ст. 2)¹⁸. На крај можеме да констатираме дека, кога се работи за дете-жртва на чедоморство (во случајов гледано од аспект на типологиите на жртвите застапени во виктимологијата), се работи за типичен пример на т.н. *"идеална"*

¹⁶ Не се утврдува дали мајката била во посебна психичка состојба, бидејќи е тоа **"несоборлива законска претпоставка** (законот тука не вели "ако" или "доколку постои растројство" Камбовски, В. 1997: 54). Оттука е логично решението на Хрватскиот КЗ (чл. 93 со кој се инкриминира чедоморството), каде што воопшто не постои таков услов во инкриминацијата, што значи дека таквата состојба на мајката се претпоставува!

¹⁷ Времето по породувањето трае "додека траат психофизичките пречки " (Симовиќ, И.: 66), *Приказ кривичних дела чије жртве могу бити деца* во: (ур) Обретковиќ, М., Пејаковиќ, Љ. (2001).

¹⁸ За чедоморството в. подетално кај Камбовски, В., 1997: 52- 56, со повеќе интересни теоретски и практични дилеми во врска со него, но значајни, пред сè, од аспект на сторителот, а не толку од аспект на жртвата на кривичното дело; истоа така и кај Хирјан, Ф., Сингер, М. (1998): 183- 184.

жртва која со своето однесување ниту придонела, ниту објективно можела да придонесе за својата виктимизација.

2.2. Наведување на самоубиство и помагање при самоубиство (чл. 128)- Односот на казненото право кон самоубиството, како облик на автоагресија, еволуирало: од некогашното негово казнување како дело на убиство, до денеска владеачкиот став за негова неказнивост. (Камбовски: 56) Со еден збор, тоа е надвор од казнената зона, што од друга страна не значи дека казненото право не ја третира оваа, во основа, *социопатолошка и деструктивна појава*. На посреден начин, преку инкриминирање на две дејствија (**наведувањето и помагањето**), казненото право ја потврдува тезата дека "животот на човекот не е само лично, туку и општествено добро" и дека никој нема апсолутно право на располагање со сопствениот живот.

Квалификувани облици на ова дело се сврзани, меѓу другото, со две ситуации значајни за предметот на нашиот интерес: кога малолетникот наполнил 14 години (ст. 2) и кога малолетникот не наполнил 14 години (ст. 3). Во вториот случај, а поради тежината на делото, односно возраста на жртвата, *казната е како за убиство* (најмалку десет години), што значи дека овие дела се изедначуваат!

"Наведувањето на самоубиство е дејствие идентично со *поттикнувањето*: создавање или зацврстување кај друг (значи, кај жртвата- м.з.) одлука за самоубиство. Одлуката треба да ја донесе другото лице. Ако се работи за наложена одлука, со присилба, не постои наведување на самоубиство, туку дело на убиство. (Manzini, VIII, стр. 114, цит. сп. Камбовски: 59)

Помагањето при самоубиство е идентично со помагањето како соучесничко дејствие, и се состои во олеснување на извршување на самоубиство, давање некаков реален придонес кон неговото извршување (физичко или психичко помагање). Отворено е прашањето дали тоа може да има облик на пропуштање. Ако не постои должност за сторување и спречување на самоубиство, оној што пасивно го набљудува актот на самоубиство не може да се третира како помагач; може евентуално да одговара за **делото неукажување помош** (чл. 136; тука лицето што се самоубива е во "непосредна опасност за животот"). (Камбовски, В.: 59).

3. Кривични дела против бракот, семејството и младината

Воведни напомени- Кривичноправната заштита на бракот и на семејството е *ultima ratio* во обезбедувањето на исполнување на семејните обврски¹⁹. Тоа значи дека моралните, од една страна, и семејноправните правила, од друга, се загрозени во мера која бара најсериозна реакција. Укажувајќи на потребата од воведувањето на нови и редифинирање на поедини инкриминации во рамките на оваа групација на кривични дела, постои заложба за **јасно дефинирање на битието на кривичното дело**, што сега изостанува поради употреба на семејноправни поими кои понекогаш се "неодредени". Целта е обезбедување заштита на добрата значајни за животот и развојот на децата,

¹⁹ ... казнено правната репресија е сосема маргинален комплементарен дел од правно институционализираните облици на заштита и унапредување на брачните и семејните односи. За неа има место само впо однос на *облиците на напад што го доведуваат во прашање нивното постоење, како и облиците на насилничко загрозување* на односите во бракот и семејството *што штетно се одразуваат* врз оние што живеат во такви односи. (Couvart, 1969, стр. 823 цит. сп. Камбовски, 226- 227). Не може да претставува цел на казнено- правната репресија, според тоа, запазувањето на моралната цврстина на бракот (казнување на прељубата), како и санкционирањето на сите други брачни и семејни обврски. (Камбовски, В.: 227) За другите интересни прашања околу природата на кривичните дела против бракот и семејството кои "се некаде на средината помеѓу повредата на лични и општествени", в. подетално, истиот автор, стр. 226.

како и востановување на јасни и понепосредни врски помеѓу два правни потсистеми: **семејниот и кривичноправниот**, во кои е застапена заштитата на малолетни лица и на семејството. Исто така постои согласност дека *заеднички карактеристики* на овие кривични дела се: користење на семејноправни поими во дефинирањето на битието на делото, својството на извршителот, умислата како единствен облик на вина (Симовиќ-Хибер, И., 2008: 71; Стевановиќ, И., 2004: 83).

Во рамките на оваа глава се систематизирани се и кривичните дела против специфичниот облик на заштита: **младината**. Општеството е заинтересирано на **посебен и засилен начин да ја заштити младината и некои со неа поврзани специфични добра**, како што се, освен веќе опфатените во рамки на други глави (пр. против физичкиот интегритет), и оние поврзани со *запоставувањето на воспитната функција и интересот за правилен развој* на малолетните лица, како и вршењето *социјално штетни влијанија* врз нив. Исто така како посебно се издвојува делото поврзано со нужноста од спречување на распространетата штетна појава на неконтролирано овозможување на конзумирање на алохол на малолетни лица. Во рамките на оваа групација се издвојуваат следните дела: вонбрачен живот со малолетно лице; напуштање немоќно дете; **запуштање и малтретирање на малолетно лице**; точење алкохолни пијалаоци на малолетници. Но, постојат и други мислења за тоа кои дела ја сочинуваат оваа групација (в. на пр. Новоселац, П., 2007: 204). Ова зборува за релативноста на ваквите систематизирања поврзани со критериумот за **претежноста на објектот на заштита** (младина, брак или семејство).

Поради постоењето на повеќе кривични дела од оваа глава на КЗ, би се фокусирале само на некои кои, според својата тежина, застапеност, но и според некои други карактеристики кога се во прашање нивните жртви, заслужуваат, според нашата оценка, посебно внимание. Во овој контекст се чини дека е најсоодветно да се зборува и за **семејното насилство**, кое на еден специфичен начин се инволвира во нашето кривично законодавство со Новелата од 2004 година.

3.1. Запуштање и малтретирање на малолетно лице (чл. 201 КЗ)- Ова дело заслужува посебно внимание од повеќе причини. Но, претходно е неопходно да се дефинира поимот на "запуштање" и со него поврзаното "грубо запоставување" на должноста на родителот, посвоителот, старателот или друго лице кое треба да се грижи за малолетникот, а подоцна ќе се задржиме на поимот "малтретирање", како уште еден од елементите на битието на делото. Што се однесува до запуштањето, тоа "постои кога лицето кое е во законска обврска за трајна грижа за детето, **грубо ја занемари/запостави својата должност за згрижување и воспитување**. Под згрижување се подразбира елементарна грижа за детето (исхрана, облекување, грижа за здравјето). /Рес./ **Грубо занемарување** на згрижување постои на пр. кога родителот се оддаде на скитање, кога не стопанисува, кога својата плата ја троши за пијалак или кога ги продава работите од куќата неопходни за егзистенција на семејството. Воспитувањето ја опфаќа грижата за школување, но и прифаќање на позитивните вредности во ставовите и однесувањето. Очигледно неопределени поими укажуваат дека однесувањето фактички се квалификува според стандардот на "**грубо запуштање**" и проценка на вистинските можности на лицето коешто има обврска. Последица на ова однесување е состојбата на запустеност, што повторно е работа на проценка. **Занемарување на воспитувањето** на малолетникот постои кога не се преземаат дејствија неопходни за воспитување на малолетникот и за спречување на настапување на девијантните однесувања. Може да се изврши и со **несторување** ... (Ивана Симовиќ-Хибер, 2008: 71; спореди со Сингер, М., Микшај-Тодоровиќ, Љ., Полдругач, З. /1985/: 56-57).

Спорно, а некогаш и многу деликатно, е да се одговори на прашањето кога преземањето на воспитните мерки прераснува во **малтретирање**, односно кој е степенот

на дозволената употреба на овие мерки, а кога тие претставуваат навлегување во забранетата или криминогена зона. Во кривичноправната теорија, воглавно, се издиференцирале две сфаќања. Според едното, малтретирање постои само ако е пречекорено правото на казнување во воспитни цели. Според второто, тоа постои при нанесување **значителни, односно повеќекратни и подолготрајни психички или физички непријатности и болки, без оглед на тоа дали е пречекорено вообичаеното право на казнување и дали е тоа мотивирано со воспитна цел.** Според тоа, последниве две околности (вообичаено право на казнување и воспитна цел) не можат да бидат изговор за ослободување од одговорност на лицето што презело такви дејствија кон малолетното лице. При давање оценка за постоење на ова дело особено ќе треба да се земе предвид возраста и развиеноста на малолетникот, поводот за малтретирање и мотивот на сторителот, интензитетот на психичките и физичките страдања и болки и нивната зачестеност и траење. (Камбовски, В. 1997: 238) Според наше мислење, второто сфаќање е поприфатливо, посовремено и виктимолошки инспирирано, при што основен критериум е почитување на човековите права и слободи и посебната заштита што ја уживаат децата според меѓународните стандарди. Инаку, за делото од чл. 201 ст. 1 е пропишана казна затвор од три месеци до три години. Со истата казна ќе се казнат лицата од претходниот став кои го присилуваат малолетното лице на работа што не одговара на неговата возраст и физичка сила или од користољубие го наведуваат на питање или на вршење на други дејствија што се штетни за неговиот развиток (чл. 201 ст. 2). Со ваквата инкриминација Кривичниот законик во целост ја имплементира одредбата пропишана во членот 32 од Конвенцијата за правата на детето, па дури и ја проширува. Во Кривичниот законик пропишан и **потезок облик на основното дело**: ако поради делата од ставовите 1 и 2 настапила тешка телесна повреда или тешко нарушување на здравјето или малолетното лице се одало на питање, проституција или други облици на асоцијално однесување, сторителот построго ќе се казни (со казна затвор од три месеци до пет години).

3.2. Одземање малолетник (чл. 198)- Се заштитува семејниот статус на едно лице, интересот за правилен развој и воспитување на малолетникот од страна на родителите, друго лице или установа на којашто и е доверен. Не се работи, според тоа, за дело грабнување, во смисла на делото од чл. 141 (кое исто така може да биде насочено спрема малолетно лице, но кое спаѓа во кривични дела против слободите и правата на човекот и граѓанинот, со карактеристиките што од тоа произлегуваат). Смеслата на инкриминацијата се исцрпува во заштитата на посебната сигурна, "заштитена" положбата на малолетникот, правата на воспитување и грижа за малолетникот или установи овластени со законски прописи.

б) Според дејствието на извршување можеме да разликуваме три облици на делото.

Првиот облик е одземањето на малолетното лице од родител, посвоител, старател, од установа или од лице на кое му е доверено. Делото е довршено со прекинување на правото на воспитување на малолетникот од страна на овластеното лице.

Вториот облик се состои во спречување малолетникот да биде кај лицето што има право на воспитување и грижа за малолетникот.

Третиот облик за овој супстрат го има оневозможувањето извршување извршна одлука за доделување на малолетникот.

За постоењето на сите облици е **ирелевантна согласноста на малолетникот**, што уште повеќе го потенцира значењето на делото и посебната заштита на малолетното лице, при што не се прави разлика меѓу малолетно лице до 14 години и со напонети 14 години.

Потешкиот облик на делото е сторено од користољубие или други ниски побуди или со примена на сила, закана или измама или ако поради тоа **потешко е загрозено здравјето, воспитувањето, издржувањето или школувањето на малолетното лице** (ст. 2)

Извршувањето на делото со примена на сила или закана треба да се разграничи, како што истакнавме, од делото **грабнување** (чл. 141): овде силата, заканата, измамата е насочена кон лицето кај кое малолетникот се наоѓа, со тоа што измамата може да биде употребана и како средство за одземање на малолетникот (сторителот го одведува малолетникот со измама, ветувајќи му нешто итн.) (Камбоски, В.: 233-234), или истиот автор ќе констатира дека разликата меѓу овие две дела е во тоа што **одземањето малолетник** не е средство за присилба, односно објект на заштита не е слободата на малолетникот, туку интересот за неговото правилно подигање и воспитување. (Камбовски, В.: 111)

3.3. Семејно насилство (чл. 122, т. 19)- Решението што во врска со семејното насилство е прифатено во Кривичниот законик значи непостоење на посебна инкриминација на семејното насилство, туку тоа е составен дел од битието на некои други кривични дела. Се работи за интересно законско решение кое се разликува од некои други законодавства што семејното насилство го инкриминираат како посебно кривично дело. Имено, во чл. 122, т. 19 КЗ, се дава, условно кажано, дефиниција на поимот на семејното насилство, додека во рамките на посебниот дел од КЗ, семејното насилство се јавува како квалификаторна или привилегирачка околност на некои кривични дела. Праксата ќе покаже дали е тоа и најсоодветно решение.

Она што во дефиницијата, од виктимолошки аспект е интересно и што од внимателното читање на законската дефиниција произлегува е условот што дополнително се бара за да се зборува за семејното насилство. Имено, таа го дефинира семејното насилство како **малтретирање, грубо навредување, загрозување на сигурноста, телесно повредување, полово или друго психичко или физичко насилство**, што, според нас, е сосема доволно да ја прикаже сложеноста на оваа појава, опфаќајќи го не само физичкото, туку и често присутното и според своите последици, некогаш и поболното, психичко насилство. Но, дефиницијата непотребно се усложнува, а во пракса може да предизвика непотребни потешкотии како за судот, така и за, она што за нас е уште побитно, *самата жртва*, создавајќи на тој начин препоставки за дополнително, односно секундарно виктимизирање на жртвата. Имено, се бара сите претходно наведени облици на насилство да *"предизвикуваат чувство на несигурност, загрозување или страв"*. Се чини дека законодавецот, пропишувајќи го овој дополнителен и според нас непотребен услов, се ставил на страната на насилникот, сакајќи дополнително да ја заштити неговата положба. Да сумираме, нашето мислење е дека овој дел од дефиницијата на семејно насилство е непотребен.

Инаку, Во однос на дефиницијата можеме да кажеме дека дефиницијата е доволно широка и сеопфатна кога е во прашање кругот на лицата кои можат да бидат потенцијални жртви на семејното насилство. Имено, опфатени се најзагрозените категории на лица, не е правена дискриминација во однос на тоа дали се работи за лица во брачна или вонбрачна заедница, а се имал предвид фактот дека и напуштањето на животот во брачната и вонбрачната заедница (фактичко, па дури и формално) не претставува пречка насилникот да го продолжи своето насилничко однесување (било физичко било со закани, уцени, постојани јавувања или на друг начин)!. Можеме да заклучиме дека во однос на ова прашање се следени се укажувањата на науката и решенијата во современите законодавства, па дури во некои случаи тие можат да послужат и како пример за другите законодавства.

Наместо заклучок

Императивната обврска што произлегува од Законот за малолетничка правда (чл. 137) е дека во постапката што се води за кривични дела во кои малолетните лица се жртви на кривични дела, надлежните органи можат да постапуваат само доколку поседуваат *соодветно образование, посебни знаења и искуства од областа на правата на детето и на кривично-правната заштита на малолетниците*.

Последиците што од таквата обврска произлегуваат **го детерминираат предметот на проучување во овој труд**. Ваквата обврска се наметнува за експлицитно наведени субјекти (судовите, јавните обвинители и службените лица на МВР), кон кои се приклучуваат адвокатите и центрите за социјална работа (преку специјализираните одделенија или стручните тимови за малолетници), согласно соодветните одредби на овој Закон.

Проучувањето на соодветните кривични дела препознатливи според малолетниците- жртви е извршен согласно нашиот избор и врз основа на претходно определени критериуми. Напоменуваме дека во проучувањето на овие дела доминантен беше кривично-правниот аспект. Притоа, нашето внимание беше фокусирано, пред сè, кон смислата, односно ratio-то на законските решенија што се однесуваат на посебната кривично-правна заштита на малолетниците- жртви, поврзани со битието на конкретното кривично дело, како и кон општите карактеристики на групацијата на кривичните дела кон кои тоа припаѓа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- Бачановиќ, О. (2006) *Виктимолошки аспекти на маледонксиот Кривичен законик*, Македонска ревија за казнено право и криминологија, бр. 2, Здружение за кривично право и криминологија на Македонија, Скопје, 97-112.
- Камбовски, В. (1997) *Казнено право- посебен дел*, “Просветно дело”, Скопје.
- Константиновиќ-Вилиќ, С., Николиќ- Ристановиќ, В. (2003) *Криминологија*, Правни факултет у Нишу, Центар за публикации, Ниш.
- Новоселац, П. /ур./, (2007) *Посебни део Казненог права-* прво издање, Уџбеници Свеучилишта у Загребу, Правни факултет Свеучилишта у Загребу.
- Симовиќ- Хибер, И. (2008) *Кривична дела на штету деце и малолетника*, во зборник на трудови: *Кривичноправна питања малолетничке деликвенције- меѓународни научни скуп*, Српско удружење за кривично правну теорију и праксу, Београд, 67- 80.
- Хирјан, Ф, Сингер, М. (1998) *Коментар закона о судовима за младеж и казненых дела на штету дјеце и малољетника*, Министерство унутрашњих послова Републике Хрватске, Загреб.
- Обрадовиќ, Д., Милошевиќ, Н. /ур./ (2005) *Малолетни учиниоци кривичних дела и кривичноправна заштита малолетних лица*, “INTERMEX”, Београд
- Симовиќ, И. (2004) *Кривичноправна заштита деце*, Прирачник за центрите са социјална работа и други служби во локалната заедница: /ур./ Обретковиќ, М., Пејаковиќ, Љ. *Заштита детета од злостављања*, 47-71.
- Стевановиќ, И. (2004) *Улога кривичноправног система у заштити деце од злостављања и занемаривања*, во Милосављевиќ, М. /редактор/, *Злостављања и занемаривање деце*, Социјално- хуманитарно удружење „Сачувајмо децу”, 76-88.
- Јањиќ-Комар, М., Обретковиќ, М. (1996) *Права детета- права човека*, „Досије” и Удружење правника Србије за социјално право.

Сингер, М, Микшај-Тодоровиќ, Љ, Полдругач, З. (1985) *Криминалитет на штету малолетника*, „Школска књига”, Загреб.

Мршевиќ, З. (1998) *Кривичноправни пристап насилу над децом и улога правосудних органа*, во *Насиле над децом*, /редактор/ Милосављевиќ, М., Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 323- 347.

Кривичен законик- пречистен текст; Закон за кривична постапка- пречистен текст, приредил Павел Манев, Македонска ревија за казнено право и криминологија, бр. 1-2/ 2004, Здружение за кривично право и криминологија на Македонија.

Закон за малолетничка правда (“Службен весник на Република Македонија”, бр. 87 од 12 јули 2007).

Закон за изменување и дополнување на Кривичниот законик („Службен весник на Република Македонија”, бр. 7 од 15 јануари 2008).

Oliver Bachanovic, PhD

Police Academy – Skopje

Abstract

An imperative obligation derives from the law on juvenile justice (article 137), according to which, the authorities can take some actions in procedures concerning crimes against juveniles only if they have appropriate education, special knowledge and experiences in the field of children’s rights and criminal - legal protection of juveniles.

This paper discusses the consequences deriving from such obligation. The obligation is imposed on explicitly defined subjects (courts, public prosecutors, officials from the Ministry of Interior) as well as lawyers and Social centres (thought specialized departments or professional teams for juveniles) in accordance with the appropriate provisions of this law. Appropriate criminal acts, concerning juveniles as victims, have been studied in accordance with the author’s choice and based on previously defined criteria. The criminal and legal aspect dominates in the analysis of these criminal acts. While analyzing these acts, the author’s attention has been focused on the ratio of the legal judgments concerning the specific criminal and legal protection of juveniles-victims, linked to the concrete crime as well as the cluster of crimes in which group it belongs.

Key words: juveniles - victims, crimes against juveniles, criminal and legal protection, Law on juvenile justice.

Д-р Никола Матовски

редовен професор во пензија
на Правниот факултет
„Јустинијан први“ Скопје

УДК: 343.26:006.83(100)

МЕЃУНАРОДНИТЕ СТАНДАРДИ ЗА ТРАЕЊЕТО НА ПРЕВЕНТИВНОТО ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА

РЕЗИМЕ

Меѓународните стандарди за траењето на притворот

Трудот е составен од четири дела.

Во Воведот како прв дел, авторот истакнува дека од историска гледна точка правото на слобода се третира како најстаро човеково право и ги наведува сите меѓународни документи во кои тоа е предвидено.

Правото за притворање во казнената постапка според Европската конвенција е наслов на вториот дел во кој е нагласено дека Европскиот суд за човекови права со своите автентични толкувања на одредбите од Конвенцијата создаде цел корпус на Конвенциско право за притвор.

Во третиот дел авторот ги анализира обврските за почитување на човековите права на законодавците од Европската конвенција при регулирање на притворот и тоа: 1. Претпоставката на невиност на обвинетиот (чл. 6 ст. 2); 2. Законските причини за притвор (чл. 5 ст. 1в и ст. 3); 3. Принципот на пропорционалност; 4. Правото на известување (чл. 5 ст. 2); 5. Правото на изведување пред суд во најкус рок (чл. 5 ст. 3); 6. Правото на судење во разумен рок (чл. 5 ст. 3); 7. Правото на судско оспорување на законитоста на притворањето со исполнување на седум претпоставки.

Во четвртиот дел авторот ги анализира двете препораки за правниот режим на притворот и правата на притворените лица на Советот на Европа: Препораката за притвор за време на судењето од 1980 година и Препораката за пренаселеност на затворите од 1999 година, како и Стандардите на Комитетот за превенција од тортура на Советот на Европа од 2003 година.

I. ВОВЕД

Едно од најважните основни човекови права претставува правото на слобода, односно заштитата на личната слобода на поединецот од арбитарно посегание на државата (Bingham Tom, 2003) поради тешките последици предизвикани низ историјата со неговото кршење, како и од гледна точка на обврската на државата за негово регулирање.

Од историска гледна точка, правото на слобода се третира како најстаро човеково право востановено уште со англиската Magna Carta во 1215 година, потоа изразено преку habeas corpus, средновековен англиски судски налог за оценка на законитоста на затворање. Со Француската декларација за правата на човекот и граѓанинот (чл. 7) од 1789 година е прокламирано како право и е пропишан начинот на неговата заштита; со V амандман на Уставот на САД од 1791 година е пропишано дека никој не смее да биде лишен од живот, слобода и сопственост без правична постапка. Потоа следуваат универзални меѓународни документи на Обединетите нации за човековите права – Општата декларација за човековите права од 1948 година и

Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966 година; регионалните документи за човековите права – Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи од 1950 година; Повелбата за основните права во Европската Унија од 2000 година; Американската декларација за правата и должностите на човекот од 1948 година; Африканската повелба за правата на човекот и народите од 1981 година; Општата исламска декларација за човековите права од 1981 година како и уставите и повелбите за човековите права на одделните држави во светот.

II. ПРАВОТО ЗА ПРИТВОРАЊЕ ВО КАЗНЕНАТА ПОСТАПКА СПОРЕД ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА

Најзначаен правен извор на регулирање на притворското право во Европа претставува Европската конвенција за заштита на човековите права и основните слободи (Josipović Ivo, 1998, str. 28-37; Krapac Davor, 2006, glava IX)** . Европскиот суд за човекови права давајќи автентични толкувања на одредбите на Конвенцијата создаде цел корпус на конвенциско право за притвор од широк обем со задолжителен правен карактер и на тој начин го обликува притворското право на државите-членки на Советот на Европа.

Европската конвенција ја регулира заштитата на правото на слобода (чл. 5) на тој начин што на поединецот му го гарантира ова право од арбитарно апсење, притворање и затворање и од други мерки на државната власт со кои се одзема слободата бидејќи правото на слобода не е апсолутно човеково право. Конвенцијата, со цел да го заштити, предвидува услови под кои државата може на поединецот да му ја одземе слободата, а тие може да се поделат во четири (4) групи:

1. Конвенцијата (чл. 5) таксативно ги набројува случаите во кои е допуштено да му се одземе слободата на одредено лице;
2. Одземањето на слободата во наведените случаи мора да биде „законито“;
3. Слободата може да се одземе само во постапка пропишана со закон;
4. Конвенцијата пропишува соодветни процесни права (чл. 5 ст. 2, 3 и 4) на лицата лишени од слобода (уапсени, задржани и затворени).

Подеталната анализа на четирите пропишани услови за одземање на слободата на поединецот од страна на државата како и практиката на Европскиот суд од нејзината примена ги покажуваат следните карактеристики:

Според првиот услов, Конвенцијата таксативно ги набројува случаите за допуштено одземање на слободата (чл. 5 ст. 1 а-ѓ) како што е издржување на казна затвор по осудувачка пресуда на надлежен суд (а); законско лишување од слобода или притвор поради неизвршување на законски налог на судот или со цел обезбедување на извршување на обврска пропишана со закон (б); законско лишување од слобода или притвор на лице со цел негово приведување пред надлежни судски органи, кога постои

** **ЗАБЕЛЕШКА:** Во текстот на трудот се цитирани цела серија на одлуки (во заграда) на Европскиот суд за права на човекот од Стразбур, кој со својата јудикатура создаде цел корпус на конвенциско право за притвор кое има задолжителен правен карактер за државите-членки, сега веќе 47 на Советот на Европа, меѓу кои и Република Македонија. Во прашање се автентични интерпретации на одредбите на Европската конвенција за човековите права и основните слободи како најважен регионален документ за човековите права.

Овие одлуки на Европскиот суд во голема мерка ја збогатуваат библиографијата за притворот, кој освен казната затвор, претставува најдрастично навлегување во правото на слобода

оправдано сомнение дека тоа лице сторило кривично дело или кога е тоа неопходно за да се спречи извршување на кривично дело или бегство на осомничениот по извршување на кривичното дело (в); притвор на малолетник врз основа на судско решение за воспоставување на воспитна мерка или поради негово приведување пред надлежен судски орган (г); притвор со цел да се спречи ширењето на некоја заразна болест на ментално оболени лица, алкохоличари, токсикомани или скитници (д); законско лишување од слобода или притвор на лице, со цел да се спречи негово илегално влегување во земјата или против кое се води постапка за негово протерување или екстрадиција (ѓ). (Европска конвенција, чл. 5, стр. 9-10).

Европскиот суд смета дека листата на случаи во кои се допушта одземање на слободата треба да се третира како конечна со тесно толкување на цитираната одредба на чл. 5 од Конвенцијата (*Ireland v. Обединетото Кралство* од 1979; *Van Der Leer v. Холандија* од 1990; *Quinn v. Франција* од 1995).

Според вториот услов, под поимот „законито“ одземање на слободата треба да се подразбира постоење на со закон пропишан материјално-правен основ, односно постоење на оправдана причина во конкретен случај која исклучува арбитрарност на надлежните органи. Од цитираната одредба (чл. 5 ст. 1в) произлегува дека Конвенцијата предвидува три материјално-правни претпоставки за притворање (основано сомнение дека лицето сторило кривично дело, дека е тоа неопходно поради спречување на извршување кривично дело или бегство по неговото извршување). Меѓутоа, Европскиот суд го проширил овластувањето за притворање на уште некои случаи.

Третиот услов дека слободата може да се одземе само во постапка пропишана со закон и наметнува на државата обврска да пропише со свој закон постапка за одземање на слободата на која треба да се придржува во секој поединечен случај. Бидејќи Конвенцијата во чл. 5 изречно упатува на домашното право, неговата повреда треба да се третира како повреда на Конвенцијата, според практиката на Европскиот суд (*Winterwerp v. Холандија* од 1979, точка 46; *Wassink v. Холандија* од 1990, точка 25).

Според четвртиот услов, со одредбите на Конвенцијата (чл. 5 ст. 2, 3 и 4) се пропишани соодветни процесни права на лицата лишени од слобода (задржани, затворени) чија цел е пружање заштита на поединецот од арбитрарни и насилни одземања на слободата. Тоа е посебен корпус на процесни права кој се разликува од корпусот на права предвиден за осудениот извршител на казнено дело (чл. 5 ст. 1а). Во таа смисла, Конвенцијата на лицето лишено од слобода му ги гарантира следните права: право веднаш да биде известен на јазикот што го разбира за причините поради кои е лишен од слобода и за сите обвиненија против него; право навремено да биде изведен пред судија, право да му биде судено во разумен рок или да биде пуштен на слобода во текот на судската постапка со можност да положи гаранција; право да изјави жалба по која судот ќе одлучи во најкус можен рок и ќе нареди негово ослободување, доколку лицето било незаконски притворено; право на обесштетување (чл. 5 ст. 2, 3, 4).

Во досегашната практика на телата на Европската конвенција се појавило како претходно прашањето за разликување меѓу ограничувањето на правата на лична слобода и правата на слобода на движење кое се однесува на степенот или интензитетот, а не на природата или содржината на ограниченото право (*Guzzardi v. Италија* од 1980, точка 93). Одредбата на Конвенцијата (чл. 5) го штити правото на лична слобода во неговата класична смисла, што значи физичка слобода на лицето, а не се однесува на ограничувањата на слободата на движење (*restrictions de liberté de circulation*), кои се регулирани со одредбите на Протоколот 4 (чл. 2).

III. ОБВРСКА ЗА ПОЧИТУВАЊЕ НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА НА ЗАКОНОДАВЦИТЕ ОД ЕВРОПСКАТА КОНВЕНЦИЈА ПРИ РЕГУЛИРАЊЕТО НА ПРИТВОРОТ

Државите, како Високи договорни страни потписници на Европската конвенција, се должни на сите лица под нивна јурисдикција да им го обезбедат исполнувањето на правата и слободите од неа (чл. 1 од Конвенцијата). Од оваа начелна одредба произлегува дека внатрешното право на државите-членки на Советот на Европа мора да биде во согласност со Конвенцијата, вклучувајќи ги нејзините основни начела (*Winterwerp v. Холандија*, точка 45) кои се утврдени во образложенијата на пресудите на Европскиот суд. Создаден е обемен корпус на конвенциско право за притворот кој опфаќа повеќе начела и правила кои ги обврзуваат националните законодавци, така што кршењето на кое било право на притвореното лице, гарантирано со Конвенцијата, го чини притворањето незаконито (*Z. Đurđević, D. Tripalo*, *Hrvatski ljetopis*, br. 2, Zagreb, 2006, стр. 556). Постојат повеќе обврски на законодавците во однос на притворот, предвидени во Конвенцијата, кои ќе бидат предмет на наша анализа.

1. ПРЕТПОСТАВКА НА НЕВИНОСТ НА ОБВИНЕТИОТ (чл. 6 ст. 2)

Тоа е најважна пресумција на казнено процесното право која е содржана во законските прописи (чл. 2, ст. 1 од ЗКП на РМ) во уставните (чл. 13, ст. 1 од Уставот на РМ) и меѓународните прописи за правата на човекот (чл. 14, ст. 2 од МПГПП; чл. 6, ст. 2 од ЕКЧП). Обично се формулира со изразот дека лицето обвинето за казниво дело ќе се смета за невино се додека неговата вина не биде утврдена со правосилна судска одлука (чл. 13, ст. 1 од Уставот на РМ). Се смета за придобивка на цивилизираното општество и правната држава (*Н. Матовски*, *Општ дел*, 2003, стр. 136). Нејзините историски корени лежат уште во Француската декларација за правата на човекот и граѓанинот од 1789 година, донесена со цел да се отстрани непотребното и грубо ограничување на човековите права и тиранијата на државните органи над граѓанинот (*V. Baeyer*, 1995:II, стр. 128 и сл.).

Како едно од фундаменталните казнено-процесни начела, претпоставката на невиност има повеќекратно значење за положбата на обвинетиот и конструкцијата на постапката. Од една страна, таа има повеќе (бројни) функции во казнената постапка кои обезбедуваат правично судење како што се поставување на товарот на докажувањето на тужителот, правилото *in dubio pro reo* и објективноста на судот, а од друга страна, таа ги штити граѓаните против кои се води казнената постапка од неоправдани ограничувања на нивните права (*D. Krapac*, 2003, стр. 310-315).

Во рамките на правото на правично судење, Конвенцијата ја гарантира претпоставката на невиност со одредбата на чл. 6, ст. 2, но во исто време таа е тесно поврзана со правото на слобода на обвинетиот. Дури во однос на уредувањето на притворот, претпоставката на невиност е аксиом од кој извираат сите останати правила за одземање слобода на лице против кое се води казнена постапка. Најпрвин, обвинетото лице треба да се третира како невино, што значи не смее да му се одземе слободата поради постоење основано сомнение дека извршил кривично дело. Тоа има право да се брани од слобода, а може да се притвори само со цел водење на казнената постапка. Претпоставката на невиност го брани прејудицирањето на исходот на постапката, користењето на притворот како пунитивна мерка како и постоењето на обигаторниот притвор кој би се засновал само на сомнение за извршување на тешко

казниво дело (Z. Đurđević i dr., бр. 2/2006, стр. 557; S. Beljanski, Beograd, 2001, стр. 53-66).

2. ЗАКОНСКИ (ЛЕГИТИМНИ) ПРИЧИНИ ЗА ПРИТВОР (чл.5 ст.1в и ст.3)

Пред одлучувањето за притворот, надлежно тело е должно да утврди дали постојат материјално-правни факти за лицето да биде лишено од слобода или не - кои се сметаат како легитимни причини. Од зборот „законито“ (франц. la détention régulière, англ. lawful, герм. rechtmässig) во чл. 5 ст. 1 на Конвенцијата, произлегува обврската за нивно пропишување во националното право. Општиот услов за притвор е детално разработен во конвенциското право, така што под основано (разумно) сомнение се подразбира постоење на факти и податоци врз чија основа објективен набљудувач верува дека лицето сторило кривично дело (Fox Cambell and Hartley v. Обединетото Кралство од 1990).

Меѓутоа, постоењето на основано сомнение не е доволна причина за притвор по определено време, така што судската власт мора да се повика и на други причини за продолжување на притворот (Kemache v. Франција од 1991; Nikolova v. Бугарија од 1999; Krepis v. Полска од 2001). Европската конвенција од посебните основи изречно предвидува (чл. 5 ст. 3) опасност од бегство по извршувањето на кривичното дело и неопходност да се спречи извршувањето на кривичното дело, додека опасноста од колизија (влијание на сведоци и др.) е призната низ јудикатурата на судот (Wemhoff v. Германија од 1968; и W v. Швајцарија).

Освен овие класични причини (causae arresti), Европскиот суд во исклучителни случаи признал и право на одржување јавен ред (Letellier v. Франција) и грижа за заштитата на обвинетото лице како посебна основа за траење на одземањето на слобода (IA v. Франција).

Интересно е што степенот на веројатност за постоење на вина на некое лице за казниво дело, кој го оправдува одредувањето на притвор, според јудикатурата на судот, може да биде и понизок од оној кој го оправдува поддржувањето на обвинение против него (Muggau v. Обединетото Кралство од 1994).

3. ПРИНЦИП НА ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ (СРАЗМЕРНОСТ)

Принципот на пропорционалност во примената на присилните мерки спрема обвинетиот тесно е поврзан со правото на слобода и претпоставката на невиност. Со оглед на тоа што директно не е содржан во Конвенцијата произлегува од јудикатурата на Европскиот суд, кој примената на принципот на пропорционалност за одредување и траење на притворот го изведува од одредбата на чл.5 ст. 1 на Конвенцијата, според која притворот мора да биде неопходен за остварување на неговите легитимни цели. Тоа значи дека притворот како превентивно затворање на лица кои очекуваат судење не смее да биде општо правило (чл. 9 ст. 3 од МПГПП), туку може да се примени во казнената постапка кога ќе се покаже како апсолутно нужно, односно како последна мерка и само толку колку што е неопходно (Н. Матовски, 2003, стр. 358-359), оти претставува најдрастично навлегување во правото на слобода, што општеството го третира како нужно зло.

Според јудикатурата на Европскиот суд, продолжувањето на притворот може да се оправда само врз основа на релевантни и доволни причини за заштита на јавниот интерес кои, покрај претпоставката на невиност, претежнуваат над принципот на почитување на личната слобода (егземпларно Krepis v. Полска од 2001).

Освен тоа, за оценка на законитоста на причините за притвор Судот го применува и дополнителниот критериум на арбитражност според кој одземањето на

слободата ќе биде арбитрано и во случај кога причината е легитимна, но е непропорционална (несразмерна) на целта која со неа се сака да се оствари (Clayton Richard/Tomlinson Hugh, 2000, 483).

4. ПРАВО НА ИЗВЕСТУВАЊЕ (чл. 5 ст. 2)

Конвенцијата го гарантира правото на известување на лицето кому му е одземена слободата директно пропишувајќи дека „секој кој е лишен од слобода веднаш ќе биде известен на јазикот што го разбира за причините поради кои е лишен од слобода и за сите обвиненија против него“ (чл. 5 ст. 2). Значи, преку наметнување на државата на овие обврски се гарантира ова право во случај на притворање, а поимот „веднаш, во најкус рок“ (*dans le plus court délai, promptly*), треба да се интерпретира со оглед на околностите на конкретниот случај. Така во досегашната практика биле прифатливи следните решенија: рок од 7 часа ((Fox Campbell and Hartley v. Обединетото Кралство од 1990), рок од 24 часа (X v. Данска од 1975) и 2 дена (Skoogstrom против Шведска од 1981), додека со рок од 10 дена се смета дека се кршела Конвенцијата (Van der Leer v. Холандија од 1990).

Целта на правото на известување е да му се овозможи на притвореното лице да ја оцени законитоста на лишувањето од слобода и ако смета за потребно да покрене постапка за нејзина контрола пред Судот. Од една пресуда во која Европскиот суд констатирал дека „секој кој е овластен за иницирање на постапка во која брзо ќе се одлучи за законитоста на одземањето на слободата може ефикасно да го употреби тоа право само ако е брзо и адекватно информиран за фактите и правната основа на која се заснова одземањето на слободата“ (X v. Обединетото Кралство, точка 66, Н. В. V. Швајцарија од 2001), произлегува дека постои тесна врска меѓу правата од одредбите на чл. 5 ст. 2 и ст. 4, односно дека правото на известување е инкорпорирано и во чл. 5 ст. 4 во кое е предвидено правото на жалба против решението за притвор (Keus v. Холандија, точка 50).

Правото на известување е предвидено и како дел од правото на правична постапка (чл. 6 ст. 3а) од Конвенцијата. Меѓутоа, разликата е во тоа што правото на известување на притвореното лице од чл. 5 ја опфаќа правната и фактичката основа за притвор, додека чл. 6 со наслов: „Право на правично судење“ бара подетално и пошироко известување за природата и причините на обвинението поради подготвување на одбраната.

5. ПРАВО НА ИЗВЕДУВАЊЕ ПРЕД СУД ВО НАЈКУС РОК (чл. 5 ст. 3)

Конвенцијата пропишува дека „секој кој е лишен од слобода или притворен, во согласност со одредбите од ставот 1в од овој член, навремено ќе биде изведен пред судија или пред друго службено лице овластено со закон да ја врши судската власт“ (чл. 5 ст. 3). Обврската на државата за изведување пред суд се извршува автоматски без оглед на постоењето на барање на лицето на кое му е одземена слободата (TW v. Malta од 1999). Органите на Конвенцијата мошне строго го интерпретираат рокот за изведување пред суд, во согласност со конкретните околности на случајот, како и останатите рокови во кои мора да се оствари некое право гарантирано со Европската конвенција. Поради тоа највисоките европски стандарди за заштита на човековите права не можат да се наречат „каучук-норми“ (Branko Brkić, 1999, стр. 83-87).

6. ПРАВО НА СУДЕЊЕ ВО РАЗУМЕН РОК ИЛИ ПУШТАЊЕ НА СЛОБОДА (СО ГАРАНЦИЈА, чл. 5 ст. 3)

Конвенцијата одредува дека „секој кој е лишен од слобода или притворен има право да му биде судено во разумен рок или да биде пуштен на слобода во текот на судската постапка, со тоа што пуштањето може да се услови со барање гаранција дека лицето ќе се појави на судењето“ (чл. 5 ст. 3).

Обвинетиот има право на одбрана од слобода, а може да се притвори само во случај на постоење законски (легитимни) причини за притвор. Облигаторен притвор, односно законско притворање на извршителите на одредени тешки кривични дела ја крши таа одредба на Конвенцијата.

Разумен рок за судење се проценува врз основа на сложеноста на предметот, однесувањето на обвинетиот и ефикасноста на домашните јавни власти, но и околноста дека обвинетиот се наоѓа во притвор, значи истите критериуми за чл. 5 како и чл. 6. Произлегува дека прашањето за разумен рок не може да се оценува апстрактно така што не е поставен утврден максимален рок за траењето на притворот, туку се проценува со оглед на околностите на секој предмет. Во таа смисла, судот ги прифаќал како разумни и роковите на судење на притворениците во траење од две години и седум месеци (*Contrada v. Италија* од 1998), па дури и четири и пол години (*W v. Швајцарија* од 1993), но сметал дека е кршење на Конвенцијата притвор во траење на четири години и три месеци (*Kreps v. Полска* од 2001) и пет години и 11 месеци, иако се работело за сложен предмет (*Erdem v. Германија* од 2002).

7. ПРАВО НА СУДСКО ОСПУРУВАЊЕ НА ЗАКОНИТОСТА НА ПРИТВОРАЊЕТО

Конвенцијата определувајќи дека „секој кој е лишен од слобода или притворен има право да изјави жалба по која судот ќе одлучи во најкус можен рок и ќе нареди негово ослободување, доколку лицето било незаконски притворено“, го гарантира фундаменталното процесно право на оспорување на законитоста на лишување од слобода (чл. 5 ст. 4).

Лицето на кое му е одземена слободата има право да покрене постапка за оспорување на законитоста, без оглед дали одлуката ја донело управно или судско тело.

За да биде загарантирано правото на судско оспорување на законитоста на притворањето, во согласност со Конвенцијата мора да бидат исполнети следните претпоставки:

1. СУД

Според прецизниот текст на Конвенцијата (чл. 5 ст. 4) како орган - тело пред кое притвореното лице има право да покрене постапка за контрола на законитоста на одземањето на слободата е исклучиво судот, а таков статус телата на Конвенцијата признаваат ако постојат организациски обележја на суд и ако се спроведува постапка од судски карактер (*De Wilde, Ooms and Versyp*, точка 76-78). Од гледна точка на организацијата, судот мора да биде независен од извршната власт, како и од странките во случајот (*H. V. v. Швајцарија* од 2001).

2. СУДСКА ПОСТАПКА

Законитоста на притворањето може да се оспорува само во судска постапка со однапред пропишани правила кои на поединците им обезбедуваат соодветни гаранции

во согласност со видовите на одземањето на слободата (толкување на поимот суд во случаите: De Wilde, Ooms and Versyng од 1971; Campbell and Fell од 1984 и Sramek од 1984).

3. ПРОЦЕСНИ ПРАВА НА ПРИТВОРЕНИЦИТЕ

Во согласност со Конвенцијата (чл. 6), по правило, правата кои ги има притвореното лице во постапката на оспорување на притворањето се изедначени со процесните права на обвинетото лице, а тоа се следните: право на бранител, право на бесплатен службен адвокат кога интересите на правдата тоа го бараат, право да ја подготви одбраната и совет пред рочиштето, право на учество и на лично сослушување на рочиштето на кое се одлучува за продолжување на притворот (Trzaska v. Полска 2002; Grauzinis v. Литва од 2002; Wloch v. Полска од 2002), право на контрадикторна постапка. Во таа смисла, судот утврдил дека дошло до кршење на Конвенцијата (чл. 5 ст. 4) кога на рочиштето во жалбената постапка бил присутен државниот обвинител, но не и притвореникот кој се жалел (Toth v. Австрија од 1991); кога притвореникот немал исто право на увид во списокот на предметот како тужителот (Alva, Lietzov, Schöps v. Германија од 2001).

4. ПРАВО НА ДОНЕСУВАЊЕ БРЗА ОДЛУКА

Важно прашање за оценка дали на едно лице слободата му е одземена арбитрарно или не, е времето кое на надлежниот орган му е потребно да донесе одлука за законитоста на притворањето. Конвенцијата изречно гарантира постапка по која судот ќе одлучи во најкус можен рок (франц. à bref délai; англ. speedily, герм. ehetunlich) за законитоста на одземање на слободата или за пуштање на слобода, ако нејзиното одземање било незаконито.

Товарот на докажувањето паѓа на државата која за гарантирање на правото на брза одлука е должна ефикасно да го организира својот правосуден систем така што ниту годишните одмори на судиите ниту нивниот обем на работа не се оправдани причини за доцнење кога е во прашање правото на слобода (Bezicheri v. Италија од 1989 и E. v. Норвешка од 1990). Така, судот оценил дека периодот од 20 дена од поставувањето на барањето до донесувањето на одлуката ја крши Конвенцијата (E. V. Швајцарија од 2002).

Произлегува дека рокот на одлучување за законитоста на притворот е подолг од рокот за доведување на затвореното лице пред судот, а исто така се оценува со оглед на конкретните околности на случајот. Притоа се земаат предвид и дејствата на државните органи и одолжувањето од страна на обвинетиот.

5. ОБЕМ НА ОСПОРУВАЊЕ НА ЗАКОНИТОСТА

Правото на притвореното лице на покренување судска постапка поради оспорување на законитоста на одземање на слободата го опфаќа правото на оспорување како на материјално-правната така и на процесно-правната законитост.

Иако Конвенцијата (чл. 5 ст. 4) не бара притвореното лице да има право на судска контрола на сите околности на случајот (in meritum), контролата мора да биде доволно широка да ги опфати претпоставките кои според Конвенцијата битно го условуваат законското ставање во притвор (X v. Обединетото Кралство од 1989, точка 58; E. v. Норвешка од 1990).

Се смета дека контролата на материјално-правните претпоставки е неопходна затоа што и една формално легална одлука може да биде незаконита, ако надлежната власт ги злоупотреби своите овластувања постапувајќи со зла намера или со погрешна

цел, доколку одлуката не е поткрепена со доволно докази или доколку нејзината фактичка основа не би можела да ја прифати ниту едно разумно лице (X v. Обединетото Кралство од 1981, точка 56).

6. ПЕРИОДИЧНА КОНТРОЛА НА ПОСТОЕЊЕ ПРИЧИНИ ЗА ПРИТВОР

Обврската која Конвенцијата им ја наметнува на државите (од чл. 5 ст. 4) се разликува со оглед на видот и околностите за одземањето на слободата.

Кога се работи за притворање од оваа одредба на Конвенцијата (чл. 5 ст. 4) е изведена дополнителна обврска за државата самоиницијативно да го провери постоењето на материјално-правни претпоставки во одредени интервали. Ваквата должност на државата произлегува од фактот што причините за притвор не се околности од постојана природа, туку се подложни на промени, односно можат со време да престанат да постојат (Winterwerp, точка 55, Z. Đurđević и др., 2006, стр. 563).

За разлика од случајот кога одземањето на слободата е засновано на формална причина утврдена во пресуда на казнен суд на казна затвор, која не може дополнително да се промени, ниту нејзината законитост може да се доведе во прашање, според чл. 5 ст. 4, кај притворот одземањето на слободата се заснова на актуелно постојни, но варијабилни околности.

Конвенцијата бара секое одземање на слободата на неопределено време врз основа на претпоставки кои по својата природа со протек на време се подложни на промени, да мора не само да биде подложено на судска контрола, туку таа контрола да биде спроведена во разумни интервали (Bezicheri v. Италија од 1989; Winterwerp, точка 55; Heccegfalvy v. Австрија, точка 231).

Таква периодична контрола може да се спроведе на два начина: првиот е да се определи притвор на одредено разумно време по чиј протек автоматски се укинува, со тоа што може да се продолжи само ако се утврди дека и натаму постојат причини за него; и вториот начин е определување притвор на неопределено време или подолго одредено време со задолжителна контрола на постоење на претпоставките во разумни интервали.

Дали ќе се спроведе контрола по службена должност зависи од тоа дали притвореното лице поставило такво барање. Иако Конвенцијата ги обврзува државите потписнички да спроведат контрола на постоењето причини за притвор, тие се слободни да го изберат најпогодниот начин за нејзино спроведување.

Во таа смисла, доколку државата во разумен интервал не спровела контрола на постоењето на причините за притвор, а тоа не го сторила ниту на барање на притвореното лице, ќе се смета дека ја повредила одредбата на чл. 5 ст. 4 од Конвенцијата (V. Musical v. Полска, точка 52). Притоа што ќе се подразбере под поимот „разумен интервал“ зависи од природата на конкретниот случај, меѓутоа Европскиот суд зазел став дека природата на притворот бара куси интервали, а да притоа еден месец претставува разумен рок за контрола на притворот (Bezicheri v. Италија од 1989).

7. ПРАВО НА НАДОМЕСТ НА ШТЕТА

Европската конвенција одредува дека „секој кој бил жртва на лишување од слобода или притвор во спротивност на одредбите на чл. 5, ќе има остварливо право на обесштетување“ (чл. 5 ст. 5). Произлегува дека таа го гарантира правото на отштета, така што државата на незаконито притвореното лице е должна да му обезбеди ефикасно правно средство за надомест на штетата.

IV. ПРЕПОРАКИ НА СОВЕТОТ НА ЕВРОПА

Во однос на правниот режим на притворот и правата на притворените лица, Советот на Европа донесе две препораки. Првата – Препорака за притвор за време на судењето (Recommendation № R (80) 11 Concerning Custody Pending Trial) ја донесе Комитетот на министрите од 1980 година и во неа се поставуваат како европски стандарди одредбите од Европската конвенција и јудикатурата на Европската комисија и Европскиот суд кои ја уредуваат материјата на притворот. Препораката содржи четири групи на принципи (начела).

Во првата група како основни принципи (начела) се утврдени: претпоставката на невиност на обвинетиот, неопходноста и исклучителноста на примената на притворот и исклучувањето на облигаторниот и пунитивниот притвор.

Во втората група како начела (принципи) кои се однесуваат на одлуките за притвор се опфатени: материјално-правните претпоставки за притвор и процесните права на притворените лица (чл. 5 од Конвенцијата) со потенцирање на важноста на конкретните околности врзани за делото и за извршителот, и принципот на пропорционалност (сразмерност).

Во третата група се алтернативните мерки кои можат да го заменат – супституираат притворот, поединечно наведени, и барањето со нивната примена да се избегне притворот.

Во четвртата група се содржани принципите (начелата) кои се применуваат во истрагата и на судењето на притвореното лице, односно дека постапката мора да се спроведе што е можно побргу со вложување максимални напори, засметување на притворот во казната и основање на фондови за надомест на штетата за неосудените притворени лица.

Препораката за пренаселеност на затворите од 1999 година (Recommendation № (99) 22 concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation) ја анализира оваа појава од гледна точка на човековите права како и во поглед на ефикасното управување со пенитансијарните институции оти пренаселеноста претставува голем современ предизвик. Поради тоа им се препорачува на владите на државите-членки на Советот на Европа повторно да ги преиспитаат своето законодавство и практика и да ги применат начелата од оваа Препорака. Бидејќи голем удел во затворската популација имаат притворениците, Препораката содржи посебни одредби кои предвидуваат мерки за намалување на нивниот број. Тие упатуваат на принципите (начелата) на претходно споменатата Препорака за притвор за време на судење од 1980, и настојуваат определувањето на притворот и неговото траење да се сведат на минимум, во согласност со интересите на правдата и за најширока можна употреба на алтернативните мерки. Воедно упатуваат на можноста на надзор на обвинетите лица со употреба на електронски уреди.

Воедно, Стандардите на Комитетот за превенција од тортура и нехумано и понижувачко постапување или казни, на Советот на Европа (The CDT standards) од 2003 година (чиј член беше авторот на овој труд од 2000 - 2004 година), се документ на Советот на Европа кој ги третира пренаселеноста на затворите како и режимот и условите на притворот. Се истакнува дека пренаселеноста е посебно актуелна во затворите во кои се извршува притворот.

Комитетот смета дека во однос на притворот треба да се ревидираат постојното право и практика оти проблемот не може да се реши со вложување повеќе средства во затворските капацитети.

БИБЛИОГРАФИЈА
(според редослед на фусноти)

1. Bingham Tom (2003), *Personal Freedom And the Dillema Of Democracies, International and Comparative Law Quarterly*, October, Lexis Nexis (TM) Academic.
2. Josipović Ivo, *Uhićenje i pritvor*, Targa; Zagreb 1998.
3. Крапац Давор, *Zakon o kaznenom postupku*, VI izdanje, Narodne novine, Zagreb 2006, Uvodne napomene uz glavu IX.
4. *Европска конвенција за заштита на човековите права и основните слободи*, изменета со Протоколот бр. 11, заедно со Протоколите бр.1, 4, 6 и 7, *Conseil de l'Europe, Version macedonienne, 2004. Convention européenne des Droits de l'Homme, telle qu'amandée par le Protocole № 11, Serie des traités du Conseil de l'Europe, №5, 2004.*
5. Đurđević Zlata, Tripalo Dražen, *Trajanje pritvora u svjetlu međunarodnih standarda te domaћег права i prekse*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, broj 2/2006, Zagreb 2006, str. 379-1776.
6. Матовски Никола, *Казнено процесно право, опит дел*, Правен факултет "Јустинијан Први"- Скопје, Втори август-С, Штип, Скопје 2003.
7. Bayer Vladimir, *Kazneno procesno pravo*, knjiga II: Povijest kaznenog procesnog prava, MUP RH, Zagreb 1995.
8. Крапац Давор, *Kazneno procesno pravo*, prva knjiga: Институдиие, II изменјено i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb 2003.
9. Clayton, Richard/Tomlinson, Hugh, *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2000.
10. Brkić Branko, *Zadržavanje – uhićenje – pritvor*, Aktualnosti novoga kaznenog zakonodavstva, 1999.
11. Frowein, Jochen/Peukert, Wolfgang, *Europäische Menschenrechtskonvention*, (EMRK-Kommentar), Kehl: Engel Verlag, 1996.
12. Josipović Ivo, *Uhićenje i pritvor u međunarodnom pravu s posebnim osvrtom u Evropskoj Konvenciji o ljudskim pravima te praksu Evropske komisije i suda za ljudska prava*, Zbornik Pravnog fakultete u Zagrebu, 6, 1993, str. 659-699.
13. *Recommendation №.R (80) 11 concerning Custody Pending Trial, Council of Europe*, (Препорака за притвор за време на судењето, Совет на Европа).
14. *Recommendation №.R (99) 22 concerning Prison Overcrowding and Prison Population* (Препорака за пренаселеност на затворите и зголемување на затворската популација од 1999).
15. *The CPT standards* (2003).

INTERNATIONAL STANDARDS OF THE DURATION OF DETENTION

Abstract

The paper consists of four parts.

In the introduction, the author emphasises the historical perspective on the right to freedom which has been considered the oldest human right. The author also provides a list of all the international documents where this is stated.

The second part of the paper refers to the right for detention in the criminal procedure in accordance with the European Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In this part the author stresses that the European Court for Human Rights with its authentic interpretations of the Convention's provisions created a whole corpus of convention's right for detention.

In the third part the author analyses the legislators' obligations to secure the human rights stated in the European Convention when detaining people: 1. the presumption of innocence (art. 6 par. 2); 2. the legal causes for detention (art. 5 par. 1c and par. 3); 3. the principle of proportionality; 4. the right of notification (art. 5 par. 2); 5. the right to be brought to trial promptly (art. 5 par. 3); 6. the right to a trial within a reasonable time (art. 5 par. 3); 7. the right to question the legality of detention if the seven presumptions are fulfilled.

In the fourth part the author analyses the Council of Europe's two recommendations concerning the legal regime of the detention and the detainees' rights: the recommendation concerning custody pending trial (1980) and the recommendation referring to prison overcrowding and prison population inflation (1999), as well as the standards of the European Committee for prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (2003).

РАЗВОЈОТ НА ПРАВНАТА И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА РАМКА ЗА СУЗБИВАЊЕ НА ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Резиме

Во овој труд е направен сеопфатен приказ на развојот на законската и на институционалната рамка во борбата против организираниот криминал во Република Македонија, во периодот од 1996 година. Авторот сеопфатно ја објснува динамиката и развојот на оваа материја, притоа засновувајќи го развојот на националното законодавство на динамиката на развојот и зајакнувањето на меѓународните стандарди во оваа сфера. Процесот на континуирано преоценување и надградба на системот со цел да се обезбеди законска примена на мерките за превенција, откривање и гонење на криминалните активности во сферата на организираниот криминал, перењето пари, корупцијата, е дел од реформата на националното кривичноправно законодавство, но и дел од залошбата за негова целосна хармонизација со меѓународните стандарди и посебно со стандардите на Европската Унија. Во трудот, авторот се осврнува и на активностите за борба против тероризмот, како неизбежен дел од системот на мерки кои се преземаат во оваа сфера.

Вовед

Од осамостојувањето па наваму, Република Македонија се соочува со развојни трендови во различните типови криминални активности кои претходно не биле застапени во статистиките за криминалитетот. Истражувањата за етиологијата и феноменологијата на овие видови криминални активности се уште не се доволно развиени, а за креирање на криминалната политика во најголем дел се користат анализите и типологиите што ги подготвуваат други развиени служби и меѓународни организации.

Промените во политичкиот систем и во општеството, кои не беа придружени со законски и со институционални реформи, се посочувани како важни фактори во развивањето на различните типови криминални активности. Во исто време, безбедносните проблеми во регионот беа дополнителен фактор за развој на различни видови шверц, а поради својата географска положба Република Македонија е подложна на прекуграничен криминал кој значително придонесува за продлабочувањето на проблемите во борбата против организираниот криминал. Во недостаток на други посеопфатни истражувања, анализа на организираноста и начинот на дејствување на криминалните групи може да се направи единствено врз основа на статистичките показатели и анализите за одделни случаи според податоците во Министерството за внатрешни работи. Ова не овозможува презентирање на докрај валидна проценка за случувањата во сферата на организираниот криминал во Република Македонија.

Проблемот со недоволната правна рамка долго време беше проследен и со несоодветна институционална поставеност за ефикасна борба против новите софистицирани форми на криминални активности. Покрај ова, високата застапеност на коруп-

цијата услови долго отсуство на политичка волја за воспоставување на ефикасен режим за борба против криминалот, вклучувајќи ги и организираниот криминал, перењето пари и разните видови на недозволена трговија. Реформите во оваа сфера покрај целосно прифаќање и имплементација на меѓународните и на европските правни стандарди треба да содржи и овозможување на нивна целосна имплементација преку воспоставување на соодветни институции и реформа на процесното законодавство.

Како резултат на настојувањата за стекнување на статусот земја-кандидат за членство во Европската Унија, во Република Македонија во изминатите две години се одвиваат засилени активности на хармонизација на националното законодавство со меѓународните и со европските стандарди. Покрај предизвикот за измена на законите и создавање на ефикасни институции за нивна имплементација, Владата го прифати и предизвикот за спроведување на реформи во судството. Покрај ова, во тек се активностите за реформа на процесното законодавство и на судскиот систем, со цел да се обезбеди ефикасност во постапките и да се создаде систем за ефикасно и координирано следење, откривање, истрага и процесуирање на случаите и ефикасна имплементација на меѓународните стандарди за борба против организираниот криминал, корупцијата и перењето пари, да се зајакнат механизмите за борба против тероризмот и да се обезбеди ефикасна регионална и меѓународна соработка во кривичноправните работи и судските постапки и конфискацијата.

1. Правна рамка против организираниот криминал

1.1. Општа правна рамка

Како резултат на активностите за интензивирање на меѓународната соработка и за хармонизација на напорите за борба против организираниот криминалитет на национално ниво, во Република Македонија се преземени интензивни активности за усогласување на националното законодавство со меѓународните стандарди. Во овие рамки спаѓаат поголем број закони, како што се Кривичниот законик (1996), Законот за кривична постапка (1997), Законот за спречување на перење на пари (2001), Законот за спречување на корупцијата (2002), Законот за Финансиска полиција (2002)¹. Во декември 2003 година Собранието го усвои Законот за измена на членот 17 од Уставот на Република Македонија со што е овозможена примената на СИМ. Во текот на 2005 година се усвоени и Законот за заштита на сведоци² и Законот за заштита на личните податоци³, а се усвоени и значајни амандмани на Законот за кривична постапка⁴. Во ноември 2006 година е донесен и Законот за следење на комуникациите.⁵ Во новата легислатива начелно се вградени меѓународните стандарди кои произлегуваат од меѓународните договори и препораки, и таа претставува солидна основа за воспоставување на ефикасен систем за превенција и репресија на криминалот.

¹ Сите овие закони се менувани и дополнувани во текот на изминатиот период. Законот за спречување на корупцијата е нивелиран во 2004 и во 2006 година. Нов закон за спречување на перењето пари и борба против тероризмот е донесен во јануари 2008 година.

² Службен весник на Република Македонија, бр. 38/05.

³ Службен весник на Република Македонија, бр. 12/04 и бр. 7/05. Со донесувањето на овој закон и ратификацијата на Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на личните податоци, се надминати пречките за соработка со ЕУРОПОЛ во рамките на размената на информациите.

⁴ Службен весник на Република Македонија, бр. 15/05.

⁵ Со овој закон се уредени условите и постапката за следење на комуникациите, начинот на постапување, чување и користење на добиените информации и податоци со примената на овој закон и контролата на законитоста на следењето на комуникациите.

Покрај ова, во јуни 2003 година, Државната комисија за спречување на корупцијата донесе Државна програма за превенција и репресија на корупцијата,⁶ во ноември 2003 година Владата усвои Акционен план за борба против организираниот криминал, како и Национален акционен план за борба против недозволената трговија со луѓе и за илегална миграција (февруари 2002 година).

1.2. Кривичен законик на Република Македонија

Кривичниот законик на Република Македонија стапи во сила во ноември 1996 година од кога за првпат се воведуваат инкриминации кои се однесуваат на дејствување на организирана криминална група, перење на пари (член 273), подведување и овозможување на сексуален чин (член 192); неовластено производство и пуштање во промет на наркотични средства, психотропни супстанции и прекурсори (член 215). Законот е изменет во декември 1999 година, со воведување на дополнителни инкриминации од областа на корупцијата.

Кривичниот законик на Република Македонија од 1996 година содржи две одредби со кои е инкриминирано членувањето во криминални организации.⁷ Покрај овие специјални инкриминации, одредби со кои се инкриминира извршувањето на кривичното дело од страна на повеќе лица или организирана мрежа се предвидени и во повеќе други кривични дела, карактеристични за организираниот криминалитет,⁸ а од значење за меѓународната соработка е и одредбата од членот 118 од Кривичниот законик која предвидува важење на казненото законодавство за државјанин на Република Македонија и во случаите кога ќе стори казниво дело во странство.

Со амандманите на Кривичниот законик од март 2004 година⁹, дополнително се зајакнува казнената политика во однос на кривичните дела од областа на организираниот криминалитет, а се воведуваат и нови одредби и инкриминации кои треба да го олеснат откривањето и докажувањето на овие кривични дела. На овој начин материјалното кривичноправно законодавство дополнително се усогласува со европските стандарди.

Во оваа смисла во Кривичниот законик се воведуваат нови казнени одредби,¹⁰ кај одделни кривични дела се предвидува ослободување од казната на сторител на делото¹¹, со исклучок на организаторот, кој ќе го открие делото или битно ќе придонесе за неговото откривање, а се воведува и казнена одговорност на правните лица што ќе ги

⁶ Во јуни 2005 година Државната комисија за спречување на корупцијата донесе и Анекс на државната програма за спречување на корупцијата во кој се содржани препораки кои се однесуваат за воспоставување на систем за превенција и добро управување во рамките на локалната самоуправа. Во мај 2007 година е донесена нова Државна програма за превенција и репресија на корупцијата, занована на индикатори за мерење на ефикасноста на системот за борба против корупцијата.

⁷ "Здружувања заради непријателска дејност" (член 324) и "Злосторничко здружување" (член 394).

⁸ "Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори" (член 215 став 2), "Разбојништво" (член 237 став 2) "Уцена" (член 259 став 2) "Изнуда" (член 258 став 1, 2 и 4), како и во кривичните дела "Перење на пари и друга противправна имотна корист" (член 273 став 5) "Криумчарење" (член 278 став 2). Во сите овие кривични дела за организираниот извршување на овие кривични дела се предвидени поостри казни затвор.

⁹ Законот за измена и дополнување на КЗМ е усвоен на 19 март 2004 година, објавен во Службен весник на Република Македонија бр. 19/04.

¹⁰ "Криумчарење на мигранти", "Незаконито влијание врз сведоци", "Оштетување и неовластено навлегување во компјутерски систем", "Компјутерска измама" и други.

¹¹ Кај кривичното дело "Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори".

олесни истрагите за организираниот криминал, а посебно на кривичните дела од сферата на економскиот и на финансискиот криминал.

Дополнителни измени во кривично-материјалното законодавство се спроведени и во насока на зајакнување на можностите за гонење и во казнената политика во сферата на финансискиот криминал, перењето пари и корупцијата,¹² а е воведена и конфискацијата на криминалните приноси, како посебна казнено-правна мерка.

Наведените измени во кривично-материјалното законодавство претставуваат вис-тински предизвик за нивната натамошна имплементација како во законодавна, така и во институционална смисла.

Покрај темелната реформа на кривично-процесното законодавство во целина, за нивна имплементација ќе бидат неопходни дополнителни закони во сферата на примената на СИМ, примената на претходните мерки за замрзнување и заплена заради конфискација, ефикасна имплементација на Законот за заштита на сведоци, како и дополнување на законите од сферата на граѓанското и корпоративното право. Исто така, реформа од овој вид не може да се спроведе без организациско и техничко зајакнување на капацитетите на институциите за примена на законот, како и без соодветна едукација и обука на кадарот, вклучително и обука на судиите и јавните обвинители.

1.3. Кривично-процесно законодавство

Кривично-процесното законодавство на Република Македонија долго време претставуваше лимитирачки фактор во поглед на искажаната подготвеност за борба против организираниот криминал и корупцијата и во поглед на имплементацијата на меѓународните стандарди што произлегуваат од прифатените меѓународни конвенции и препораки.

Една од главните причини поради кои домашната судска практика не може да се пофали со ефикасна завршница на кривичните постапки за дела од областа на корупцијата и организираниот криминал е недоволниот квалитет на доказите на кои се засновани обвиненијата. Отсуството на квалитетни доказни средства продуцира долготрајни постапки со што се нарушува авторитетот на институциите и се добива впечаток на неефикасност на судовите. Покрај ова, долгогодишното отсуство на законска регулатива за заштита и компензација на штетата на жртвата и за заштита на сведоците, ја вбројуваа Република Македонија во категоријата земји кои не ги прифатиле овие меѓународни стандарди. Идентична беше состојбата и во однос на обезбедувањето и употребата на сведоците, тајните сведоци и соработниците на правдата затоа што ниту постојниот закон, а уште помалку други прописи, создаваа можност за нивна употреба.

Сето ова укажуваше на неопходност од суштествени измени во Законот за кривична постапка од 1997 година, како и од донесување на Закон за попречување на информациите и Закон за заштита на сведоците и соработниците на правдата. Во дополнение на ова спаѓаат и мерките за заштита на лицата кои работат на откривање на корупцијата со цел да се обезбеди нивна независност во извршувањето на овластувањата.

¹² Од значење во оваа сфера, посебно од аспект на борбата против корупцијата е инкриминацијата "Прикривање на потеклото на несразмерно стекнат имот" која ги опфаќа службените лица и одговорните лица во јавно претпријатие и јавна установа кои ќе дадат лажни податоци за своите приходи или за кои ќе се утврди дека нивниот имот во големи размери ги надминува нивните легални приходи.

Во текот на 2004 година во Република Македонија завршија долготрајните активности за изготвување амандмани на Законот за кривична постапка¹³, а истовремено, меѓу експертите сè уште постои уверување дека е неопходна општа реформа на кривичното и на останатото процесно законодавство, која ќе обезбеди имплементирање на новите одредби од материјалното кривично право и на меѓународни стандарди, како и поголема ефикасност на судовите.

Со измените, во Законот се вградени решенија кои се однесуваат на употребата на јазиците во постапката; овластувањата на бранителот за пристап до доказите; начинот на доставување на писмената при што се воведува и можноста тоа да се прави преку овластени правни лица; наместо досегашната преткривична постапка се воведени термините претходна и предистражна постапка при што посебно е уредена улогата на јавниот обвинител како раководител на постапката. Покрај ова, за првпат во ЗКП се воведени Царинската управа и Финансиската полиција кои ги имаат истите овластувања како и Министерството за внатрешни работи во случаи кога постапуваат по посебно наброени кривични дела.¹⁴ Како позначајни од аспект на зајакнување на процесните можности за обезбедување на докази и водење на кривичните постапки, можеме да ги наброиме следните измени во Законот за кривична постапка:

Воведувањето на **Посебните истражни мерки** (член 142-б) и можноста податоците, известувањата, документите и предметите прибрани со примената на посебните истражни мерки под услови и на начин утврдени со овој закон да се употребат како доказ во кривичната постапка, а вклучените лица да се сослушаат како заштитени сведоци во врска со текот на спроведувањето на посебните истражни мерки. Овие мерки во предистражна постапка можат да се применат само по наредба на јавен обвинител, а во истрага, само со наредба од истражен судија.

Според оваа новина во ЗКП, заради обезбедување податоци и докази неопходни за успешно водење на кривичната постапка кои на друг начин не можат да се соберат или нивното собирање би било сврзано со поголеми тешкотии, за кривични дела за кои е пропишана казна затвор од најмалку четири години и за кривични дела за кои е пропишана казна затвор до пет години за кои постои основано сомнение дека се извршени од страна на организирана група, банда или друго злосторничко здружение, може да се

¹³ Службен весник на Република Македонија, бр. 74/04.

¹⁴ Член 142-а (1) Овластувањата што ги има Министерството за внатрешни работи во предистражната постапка и во истрагата ги имаат и со закон овластените лица на **Царинската управа** на Република Македонија во случаите кога работат на откривање на кривични дела и на нивните сторители и на прибирање докази заради кривично гонење на сторителите за кривичните дела: производство и пуштање во промет на штетни средства за лекување (член 212 од КЗ); производство и пуштање во промет штетни прехранбени и други производи (член 213 од КЗ); неовластено производство и пуштање во промет наркотички дроги, психотропни супстанции и прекурсори (член 215 од КЗ); неовластено прибирање и располагање со нуклеарни материи (член 231 од КЗ); внесување опасни материи во земјата (член 232 од КЗ); изнесување, односно извезување во странство на добра под привремена заштита или културно наследство или природна реткост (член 266 од КЗ); перење пари и други приноси од казниво дело (член 273 од КЗ); кримучарење (член 278 од КЗ); царинска измама (член 278-а од КЗ); прикривање стоки што се предмет на кримучарење и на царинска измама (член 278-б од КЗ); даночно затајување (член 279 од КЗ); недозволена држење оружје и распрскувачки материи (член 396 од КЗ); трговија со луѓе (член 481-а од КЗ); кривични дела од членовите 59 и 60 на Законот за акцизи и други кривични дела поврзани со увоз, извоз и транзит на стоки преку граничната линија. (2) Овластувањата што ги има Министерството за внатрешни работи во предистражната постапка и во истрагата ги има и **Финансиската полиција** во случаите кога работи на откривање на кривични дела и на нивните сторители и на прибирање докази заради кривично гонење на сторителите за кривичните дела: даночно затајување (член 279 од КЗ); перење пари и други приноси од казниво дело (член 273 од КЗ); кримучарење (член 278 од КЗ); недозволена трговија (член 277 од КЗ) и други кривични дела кои вклучуваат поголеми и значителни износи на данок, царина или други приходи.

нареди преземање на посебни истражни мерки. Според Законот, тоа се мерките за: 1) Следење на комуникации и влез во дом и други простории или во превозни средства заради создавање услови за следење на комуникациите, под услови и постапка утврдени со закон; 2) Увид и пребарување во компјутерски систем, одземање на компјутерски систем или дел од него или базата за складирање на компјутерски податоци; 3) Тајно набљудување, следење и визуелно-тонско снимање на лица и предмети со технички средства; 4) Привиден (симулиран) откуп на предмети, како и привидно (симулирано) давање поткуп и привидно (симулирано) примање поткуп; 5) Контролирана испорака и превоз на лица и предмети; 6) Користење на лица со прикриен идентитет за следење и собирање на информации или податоци; 7) Отворање привидна (симулирана) банкарска сметка на која може да се вложуваат средства што потекнуваат од сторено кривично дело; и 8) Регистрирање на привидни (симулирани) правни лица или користење на постојни правни лица заради собирање податоци. За кривични дела за кои со закон е пропишана казна затвор од најмалку четири години, за кривични дела сторени од повеќе извршители, поради ефикасно обезбедување докази за обвинението, јавниот обвинител може да нареди едно или повеќе овластени лица од соодветното министерство или друг државен орган да му бидат ставени на располагање за определен период во претходната или во кривичната постапка што е поведена по негово барање, но најмногу за една година.

Јавниот обвинител не е должен да преземе кривично гонење, односно може да се откаже од гонењето ако осомничениот како член на организирана група, банда или друго злосторничко здружение доброволно соработува пред или по откривањето или во текот на кривичната постапка и ако таквата соработка и изјава на тоа лице е од битно значење за откривање на кривичните дела и на сторителите (член 146-а).

Покрај овие, значајни се и одредбите кои се однесуваат на примената на претходните мерки на заплена и смрзнување со цел за привремено обезбедување на предмети или средства што се во врска со кривичното дело заради конфискација (член 203-а).¹⁵ Во глава 28 од Законот е уредена постапката за примена на мерките за безбедност, конфискацијата на имотната корист и одземањето на предметите, додека во новововедената глава 27-а и членовите 447-а до 447-л посебно се уредува постапката спрема правните лица. Со Законот се воспоставува и можноста за директна соработка помеѓу судовите, директно извршување на странска судска пресуда, а во целиот текст на Законот во рамките на меѓународната правна помош предност имаат ратификуваните меѓународни договори.¹⁶

¹⁵Под привремено обезбедување на имот или средства се подразбира и привремено замрзнување, заплenuвање, задржување на фондови, банкарски сметки и финансиски трансакции или приноси од кривичното дело. (2) Покрај предметите од членот 203 на овој закон, судот може да донесе решение за замрзнување на средства, сметки и фондови за кои постои сомневање дека претставуваат принос од извршено кривично дело. (3) Мерките за привремено обезбедување на предмети, имот или средства можат да траат до завршувањето на постапката. (4) Привременото замрзнување на сметки може да трае до завршувањето на постапката, а неговата оправданост ќе се преиспитува по службена должност на секои два месеца. (5) Обезбедувањето на недвижниот имот се врши со ставање под хипотека. (6) Заплenuвањето на парични средства се врши со налог и се чуваат во сеф или се депонираат на посебна сметка без право на располагање. (7) Решението за замрзнување на финансиска трансакција или банкарска сметка, судот го доставува до банката или друга финансиска институција. (8) Никој не може да се повикува на банкарска тајна за да избегне извршување на судско решение за привремено замрзнување, заплenuвање или задржување на средства депонирани во банка.

¹⁶Член 502: Меѓународната кривичноправна помош се врши според одредбите на овој закон, доколку со одредбите на Европската конвенција за меѓусебна правна помош во кривичната материја со протоколите, Конвенцијата на Обединетите нации за транснационален организиран криминал и со другите меѓу-

Во натамошните активности во оваа сфера како приоритети може да се издвојат: Потребата од развој на капацитетите за спроведување на квалитетни финансиски истраги и примена на привремени мерки за конфискација; Создавање можности за проактивен и мултидисциплинарен пристап во истрагите, заснован на добри аналитички информации и анализи, што значи и преиспитување на можноста и потребата од воведување на институтот "префрлување на обврската за докажување на обвинетиот"; Организациско и техничко зајакнување на капацитетите на институциите за примена на законот, како и соодветна едукација и обука на кадарот, вклучително и обука на судиите и на јавните обвинители.

Долгорочна цел на оваа реформа претставува темелната реформа на кривичната постапка со менување и поинакво уредување на улогата на учесниците во постапката, во рамките на која јавниот обвинител треба да ја добие позицијата на централна институција за целосно спроведување на истражните дејства. Во овие рамки дополнително треба да се обезбеди создавање на законски можности за префрлување на обврската за докажување на обвинетиот, што е од особено значење во постапките за организиран финансиски криминал и перење пари, а сè повеќе се наметнува како неопходност и во делот на воспоставувањето на ефикасни механизми за борба против тероризмот. Со имплементацијата на приоритетите и долгорочните цели за реформа на кривично-процесното законодавство би се обезбедиле услови за поефикасна работа на институциите задолжени за борбата против организираниот криминал и корупцијата, што ќе овозможи Република Македонија да се вклучи во редот на земјите со компатибилен систем за борба против најтешките форми на меѓународно организиран криминал. Притоа, при имплементацијата на приоритетите како заеднички именител мора да се постави гаранцијата на човековите и на граѓанските права кои се загарантирани со Уставот на Република Македонија.

1.4. Меѓународни договори и меѓународна соработка - сегашна состојба

Друг, многу важен елемент што произлегува од тенденцијата кон европска интеграција и зајакнување на капацитетите за борба против организираниот криминал и корупцијата се обврските што произлегуваат од меѓународните документи. Република Македонија досега ги има ратификувано најважните мултилатерални договори за борба против криминалот, како што се: Конвенцијата на ООН за недозволена трговија со наркотични дроги и психотропни супстанции и прекурсори (1993), Европската конвенција за трансфер на осудени лица (1999), Европската конвенција за заемна правна помош во кривични предмети (1999) и Вториот протокол (2001), Европската конвенција за екстрадиција (1999), Казнено-правната конвенција за корупција (1999) и Граѓанско-правната конвенција за корупција на Советот на Европа (2002), Конвенцијата за перење, откривање, заплenuвање и конфискација на криминалните приноси (2000), Римскиот статут на меѓународниот кривичен суд (2002), Конвенцијата на Обединетите нации против транснационалниот организиран криминал, заедно со протоколите кои се однесуваат на трговијата со луѓе и борбата против криумчарење на мигранти, Европската конвенција за заштита на личните податоци како и Конвенцијата за борба против корупцијата на Организацијата на Обединетите нации (2007 година).

народни договори ратификувани во согласност со Уставот на Република Македонија поинаку не е определено.

Одредени резултати во настојувањата за јакнење на капацитетите во борбата против организираниот криминал, корупцијата и перењето пари се постигнати преку активната соработка со различните меѓународни организации и иницијативи. Република Македонија активно учествуваше и учествува во иницијативите на Пактот за стабилност против организираниот криминал (СПОК), корупцијата (СПАИ), во групата држави за борба против корупцијата на Советот на Европа (ГРЕКО) и Комитетот за оценка на мерките против перење пари (МАНИВАЛ), а конкретни резултати во подобрувањето на капацитетите се постигнати во соработка со единици на ООН и на Европската Унија.

Како резултат на оваа соработка, особено е нагласена потребата за заокружување на започнатиот процес за подобрување на националното законодавство и на организациската структура на институциите, во согласност со меѓународните стандарди.

1.4.1. Регионална соработка

Република Македонија од основањето во 1999 година учествува во работата на СЕКИ-центарот за борба против транснационалниот криминал во Букурешт. Покрај оваа соработка, поголем број конкретни активности се преземени од страна на Министерството за внатрешни работи и на Царинската управа кои со соодветните служби во соседните и во други држави од регионот имаат потпишано билатерални договори за соработка во областите на борбата против криминалот. Во септември 2003 година во Охрид е потпишана и Јадранската повелба (Република Македонија, Република Хрватска, Република Албанија) за подобрување на соработката во борбата против организираниот криминал и трговијата со оружје, дрога и луѓе.

Покрај ова, Јавното обвинителство на Република Македонија, Државната комисија за спречување на корупцијата и Дирекцијата за спречување на перењето на пари, исто така, ги започнаа активностите за воспоставување на билатерална и регионална соработка со соодветните органи во соседните држави и пошироко во регионот, што ќе претставува значаен чекор на интегрирање во процесите на меѓународна соработка на планот на борбата против криминалот.

За целосно овозможување не ефикасно учество во меѓународната соработка неопходни се дополнителни активности за подобрување на аналитичките капацитети на службите за спроведување на законот, нивната меѓусебна соработка во истрагите и обезбедување на докази, како и обезбедување на правна рамка за нивна директна соработка и размена на информации и докази со соодветните служби во регионот и Европа.

2. Потребa од институционална поддршка за имплементација

2.1. Евидентирање и статистичко следење

Криминалната политика во Република Македонија во досегашниот период во најголем дел се одвива во согласност со укажувањата на меѓународните организации без да се обезбеди претходна соодветна криминолошка анализа за феноменологијата и етиологијата на овие феномени. Исто така, начинот на статистичко следење на криминалитетот не е докрај усогласен помеѓу институциите задолжени за откривање, гонење и пресудување, така што не може да се добие целосна слика за бројот и видот на извршени кривични дела и за нивните сторители.

Со стапувањето во сила на новиот Кривичен законик од 1996 година, Министерството за внатрешни работи воспостави нова номенклатура за статистичко следење на криминалитетот во рамките на која посебно е издвоена група кривични дела карак-

теристични за организираниот криминалитет и корупцијата.¹⁷ Едновременно, статистичките евиденции на јавното обвинителство и судската статистика и понатаму се водат на начин како и пред усвојувањето на законот што не овозможува квалитетно следење на текот на постапките низ статистичките евиденции.

Многубројни се укажувањата од Европската Унија за тоа дека во Република Македонија треба да се направат напори да се обезбеди унифицирано статистичко следење на криминалитетот, усогласено со европските стандарди. На тој начин ќе се обезбеди соодветна компаративна и стратешка анализа за креирање на криминалната политика и дефинирање на неопходните мерки и активности за борба против организираниот и другите видови криминалитет. Исто така, повеќепати досега беше согледана потребата од востановување на центри за криминалистичко-разузнавачка анализа кои ќе обезбедат поефикасни истраги, што ќе се направи парцијално во секоја од надлежните институции. Покрај ова, а со цел да се обезбеди емпириска основа за градење на политиките и на стратешките решенија во сферата на планирање и надградување на законодавната и институционалната рамка во борбата против криминалот, неопходно е во блиска иднина да се воспостават редовни криминолошки истражувања за криминалитетот, усогласени со европските стандарди. На тој начин, заедно со унифицираното статистичко следење, ќе се обезбеди можност за соодветни анализи во постапките за креирање на криминалната политика и дефинирање на неопходните мерки и активности за борба против организираниот и другите видови криминалитет.

2.2. Специјализирани единици против организираниот криминал

2.2.1. Јавно обвинителство

Со измените во Законот за кривична постапка е зајакната улогата на јавниот обвинител во т.н. предистражна постапка, а со Законот за јавното обвинителство донесен на 9 јуни 2004 година¹⁸ е основано посебно Одделение за гонење на сторители на кривични дела од областа на организираниот криминал и на корупцијата. Ова Одделение почна да функционира во октомври 2004 година и тоа има надлежност да постапува за кривични дела за кои гонењето се презема по службена должност, извршени од организирана група од најмалку три лица која дејствува одреден период со цел да оствари имотна корист или ќе изврши повеќе од едно кривично дело. Одделението е надлежно да постапува и за други кривични дела за кои е предвидена казна затвор од најмалку четири години и кривични дела кои произлегуваат од меѓународните конвенции ратификувани од Република Македонија. Одделението треба да биде составено од најмалку десет јавни обвинители кои имаат работно искуство од најмалку четири години и кои се именуваат за период од четири години.

2.2.2. Министерство за внатрешни работи

Министерството за внатрешни работи претставува централизиран модел на организација. Работите на системот на јавната безбедност ги врши Бирото за јавна безбедност во чиј состав се Централната криминалистичката полиција (цивилен состав)

¹⁷ Во рамките на оваа група статистички се следат кривичните дела кај кои во законските одредби е вграден елементот на организирано или групно дејствување, кривичните дела кои во меѓународни рамки се прифатени како најзастапени во дејствувањето на организираниот криминал, како и кривичните дела од областа на корупцијата.

¹⁸ Службен весник на Република Македонија, 38/04.

и Одделот за полиција (униформиран состав). За извршување на работите сврзани со безбедноста и контраразузнавањето е надлежна Управата за безбедност и контраразузнавање (УБК). Надзор над работата на УБК врши Собранието на Република Македонија.

Во Министерството за внатрешни работи во тек се интензивни реформи насочени кон усвојување и имплементација на европските стандарди во обезбедувањето на принципот на владеењето на правото. Во октомври 2006 година е донесен Законот за полиција со кој се постави основата за имплементирање на Стратегијата за реформа на полицијата усвоена во 2004 година, е востановено интегрираното гранично управување, е донесен Акцискиот план за миграција и азил, Акцискиот план за борба против организираниот криминал (2004 година) и други стратешки документи. Со цел обезбедување на соодветна едукација на кадарот кој ќе работи во областа на полицијата и на внатрешните работи, во 2003 година е донесен Закон за основање на Полициската академија. Зголемената ефикасност на полициското работење треба да резултира со зголемена безбедност и сигурност на лицата (физички и правни) и имотот (приватен и државен), намалување на стапката на криминалот и повисок степен на негово откривање. Предуслов за ваквите резултати е остварување ефикасна координација на полицијата со другите државни институции во извршувањето на законите, соработка со граѓаните, отвореност кон јавноста и ефикасна меѓународна соработка.

Интернетничките тензии претставуваат отежнувачки фактор во процесот на внатрешна демократизација и на гарантирањето на принципот на владеењето на правото. По потпишувањето на Охридскиот рамковен договор, во оваа област се преземени широк опсег на реформи насочени пред сè кон зголемување на ефикасноста во борбата против криминалот и јакнењето на довербата меѓу граѓаните.

Реформата во Министерството за внатрешни работи започна со преземањето на контролата над границата, процес кој официјално заврши на 29 септември 2005 година. Во јануари 2005 година започна втората фаза од реформата, со создавањето на Одделот за борба против организираниот криминал, како централна полициска служба која има посебни надлежности на територијата на целата држава. Во Одделот постојат повеќе сектори, како што се: Сектор за финансиски криминал, перење пари и корупција; Сектор за недозволена трговија со дроги, Сектор за криминалистичко разузнавање, Сектор за меѓународна полициска соработка и други.

Новата внатрешна организациската поставеност треба да овозможи заживување на мултидисциплинарниот пристап во работата и проактивни истраги. Кон ова треба да придонесе и воспоставената централна служба за анализа на криминалистичките разузнавачки податоци, но е неопходно забрзување на досегашната премногу формализирана, бавна и недоволна соработка со другите служби за спроведување на законот.

2.2.3. Дирекција за спречување на перење пари

Со усвојувањето на Законот за спречување на перење пари во март 2002 година во рамките на Министерството за финансии е воспоставена Дирекција за спречување на перење пари, како единица од административен карактер. Во согласност со Законот, Дирекцијата има надлежност за прибирање, обработување, анализа и чување на податоците добиени од субјектите кои се обврзани за преземање мерки и дејства за откривање и за спречување на перењето пари. Поради согледаните проблеми во постојниот Закон, особено оние кои се однесуваа на надлежноста на Дирекцијата и нејзината релација со другите субјекти, физички и правни лица, кои дополнително придонесуваа за нејзината нефункционалност, како и поради фактот дека во Законот не беа во целост вградени одредбите од меѓународните конвенции и препораки, во 2004 година е доне-

сен нов Закон за спречување на перење пари и други приноси од казниво дело¹⁹. Дополнително, со цел да се имплементираат меѓународните документи со кои мерките за спречување на перење пари се оценети како ефикасни во борбата против меѓународниот тероризам, како и со цел за имплементирање на новите конвенции во овие сфери, во јануари 2008 година е донесен нов Закон за спречување на перење пари и борба против тероризам. Со овој закон, Дирекцијата за спречување на перење пари е востановена како Управа во рамките на Министерството за финансии, аналогно на Управата за јавни приходи и Царинската управа.

Во изминатиот период од формирањето Дирекцијата не успеа во целост да ги оствари својата улога и надлежности, пред сè поради фактот што таа не беше целосно кадровски и технички оформена. Така, од предвидените 46 (по новата систематизација) во Дирекцијата се вработени дваесет и три извршители кои сè уште је немаат потребната техничка поддршка, пред сè пристапот до базите на податоци на другите институции неопходни за ефикасна имплементација на нејзините законски надлежности.

Во Акциониот план за борба против организираниот криминалитет се предвидени и конкретни мерки за зајакнување на капацитетите на Дирекцијата. Како резултат на ова, во 2004 година Владата донесе и посебна Национална стратегија за борба против перење пари,²⁰ со која се предвидени повеќе мерки и активности кои, покрај Дирекцијата, ќе ги имплементираат и другите субјекти кои имаат конкретни обврски во согласност со Законот за спречување на перење пари. Дополнително, во август 2005 година Владата го формира и Националниот совет за спречување на перење пари во кој членуваат претставници од сите институции кои имаат надлежност за имплементација на мерките од Законот.

Од особено значење за борбата против организираниот криминал во национални и во меѓународни рамки е тоа што во 2004 година Дирекцијата ги исполни неопходните технички, кадровски и оперативни услови за полноправно вклучување во меѓународната организација на овој вид институции т.н. ЕГМУНД-група, во рамките на која се одвива непосредна заемна размена на информации.

2.2.4. Финансиска полиција

Финансиската полиција е оперативна служба за извршување на законот која во согласност со Законот за Финансиска полиција²¹ е формирана во Министерството за финансии. Финансиската полиција има овластувања директно да прибира докази во фазата на предходната постапка, а финансиските полицајци ги имаат истите овластувања на службени лица како и оние вработени во МВР кои можат да ги применуваат во согласност со одредбите од Законот за кривична постапка. Во својата организација и систематизација таа има: Сектор за прибирање информации и водење на истраги и Сектор за компјутерска експертиза.

Начинот на конституирање на оваа единица е мултидисциплинарен пристап, со преземање на професионалци од други институции. Во Финансиската полиција веќе се назначени дел од потребните полицајци, а по целосното екипирање таа треба да прерасне во служба составена од искусни и квалификувани кадри кои со дообука и специјализација ќе се оспособат за комплексно откривање и докажување на финансискиот криминал.

¹⁹ Службен весник на Република Македонија, бр. 46/04.

²⁰ Во тек е изготвување на нова стратегија за спречување на перење пари и финансирање на тероризам за 2008-2011 година.

²¹ Службен весник на Република Македонија, бр. 55/02.

Оваа служба сè уште не е оперативна поради недоволната екипираност, а со донесувањето на новиот Закон за Финансиска полиција материјата која тој ја уредува е дополнително усогласена со националното законодавство и со надлежностите на другите институции кои дејствуваат во сферата на постапките за примена на Законот и за откривање и гонење на криминални активности.

3. Состојба со корупцијата во Република Македонија

Имајќи предвид дека корупцијата е спротивна на начелата на владеењето на правото и на пазарната економија, како и укажувањата од домашната и од меѓународната стручна јавност за проблемите со кои во оваа сфера се соочува Република Македонија, во последните неколку години се направени неколку истражувања на јавното мислење и анализи за опфатот, причините и последиците од корупцијата. Според анкетите, во јавноста постои перцепција за висока застапеност на корупцијата, а странските инвеститори, пак, сметаат дека тоа е еден од клучните фактори што влијае за одвраќање на директните инвестиции неопходни за економски раст и отворање на нови работни места.²²

Истражувањата за перцепција на корупцијата²³ покажаа дека корупцијата е прифатена како "начин на живеење". Освен овие истражувања, се објавени и неколку други кои, исто така, укажуваат на сериозноста на проблемот со корупцијата во Република Македонија, а според анализата на системот на национален интегритет²⁴, е утврдено нефункционирање на системот на национален интегритет и хоризонталната заемна контрола помеѓу антикорупциските столбови.

Наспроти истражувањата и препораките од меѓународната заедница која проблемот со корупцијата во Република Македонија го потенцира во сите досега објавени извештаи, според официјалните статистички податоци на Министерството за внатрешни работи и на Јавното обвинителство овој проблем не е толку изразен.²⁵

Поради ова се неопходни натамошни активности за востановување на функционален систем на поделба на власта на законодавна, извршна и судска и ефикасни независни институции за превенција и репресија на корупцијата. Во оваа смисла, воспоставувањето на систем за заемна и хоризонтална контрола меѓу институциите (Систем за национален интегритет) е од исклучително значење, како и натамошното усогласување на националното законодавство со меѓународните стандарди, зајакнувањето на меѓународната соработка во антикорупциските активности и имплементирање на државната програма за превенција и репресија на корупцијата во делот на потребата од ангажираност на граѓанскиот сектор и на медиумите во јакнењето на

²² Истражување спроведено во рамките на проектот "Директни странски инвестиции, алтернативи за надминување на постојните бариери". Регионален проект реализиран во Албанија, Македонија и во Бугарија, во февруари 2001 година. Во проектот учествуваа: Institute for Development Research and Alternatives - IDRA and Institute for Contemporary Studies - ICS, Албанија; Форум ЦСИД Македонија и ARC Fund – Софија, Бугарија.

²³ Според Индексот за перцепција на корупцијата за 2003 година, објавен од Transparency International, Република Македонија се наоѓаше на 106 место со 2,3 од можни 10 индексни поени, а во 2004 година на 97 место со 2,7 индексни поени. Во 2007 година Република Македонија е рангирана на 84 место со 3,3 индексни поени.

²⁴ Систем за национален интегритет, студија, Транспарентност Македонија, октомври 2002 година.

²⁵ Според статистиката на Министерството за внатрешни работи во периодот 1997 - 2003 година биле откриени 208 случаи на корупција (примање и давње поткуп), врз основа на кои јавниот обвинител поднел обвиненија против 170 лица. Во истиот период, покренатите 101 случај на давање и примање поткуп завршиле со пресуда (37 со казна затвор и 64 условни осуди). Во истиот тој период се откриени и 567 случаи на "Злоупотреба на службената положба и овластување".

јавната свест. Крајната цел и политика во оваа сфера се создавање на амбиент на „нула толеранција“ кон корупцијата и претворање на корупцијата од нискоризична и високопрофитна во високоризична и нископрофитна активност.

3.1. Државна комисија за спречување на корупцијата

Со цел зајакнување на борбата против корупцијата, во ноември 2002 година е формирана Државна комисија за спречување на корупцијата. Членовите на Државната комисија ги избира Собранието на Република Македонија од редот на експерти од областа на правото и на економијата.²⁶ Иако формално, со изборот на членовите, Државната комисија е формирана од Собранието, таа не е собраниско тело, ниту пак претставува орган на Владата. За својата работа членовите на Државната комисија поднесуваат годишен извештај до Собранието на Република Македонија.

Државната комисија има првенствено превентивна и контролна улога и во согласност со Законот за спречување на корупцијата таа има надлеженост да ги утврдува мерките за спречување на корупцијата во вршењето на власта и во вршењето на доверени јавни овластувања, мерките за спречување на судирот на интереси, како и мерките за спречување на корупцијата при вршење на работи од јавен интерес на правните лица сврзани со остварување на власта.

Од објавените годишни извештаи за работата на Државната комисија²⁷ може да се изгради генерална оценка дека таа во изминатиот период на нејзино постоење и работа, успеа да се востанови како државен орган кој со својата превентивна и контролна улога го најде своето место во општественото живеење и дејствување во Република Македонија. Работата на Државната комисија оствари влијание во зајакнувањето на одговорното и на отчетното однесување на носителите на функции и на правните лица кои располагаат со државен капитал. Исто така, во Вториот годишен извештај е вградена и констатацијата дека во Република Македонија сè уште не постои докрај изразена политичка волја за борба против корупцијата. Во делот на генералната превенција е постигнат висок степен на јавна свест и јавна реакција во однос на работата на државните органи и носителите на функции, а од аспект на областите опфатени со Законот и надлежностите на Државната комисија. Носителите на функции и членовите на извршната и на локалната власт делумно ги исполнуваат обврските кои произлегуваат од Законот поради што дополнително се преземаат активности за објаснување на законските обврски за известување на Комисијата по разни основи од страна на поединци, носители на функции и државни институции.

Со донесувањето на Државната програма за превенција и репресија на корупцијата, Државната комисија одговори на законската обврска за утврдување на мерките за спречување на корупцијата во вршењето на власта и во вршењето на доверени јавни овластувања, мерките за спречување на судирот на интереси, како и мерките за спречување на корупцијата при вршење на работи од јавен интерес на правните лица сврзани со остварување на власта. Целосната имплементација на препораките од Државната програма ќе придонесе за создавање на ефикасен систем за превенција и репресија на корупцијата и ќе придонесе кон јакнење на владеењето на правото и развојот на економијата.

²⁶ Државната комисија за спречување на корупцијата е формирана врз основа за Законот за спречување на корупцијата, донесен во април 2002 година. Во согласност со Законот, Државната комисија е самостојна и независна во извршувањето на нејзините законски надлежности. www.dksk.org.mk

²⁷ Годишен извештај на Државната комисија за спречување на корупцијата, декември 2003 и декември 2004 година.

3.2. Државна програма за превенција и репресија на корупцијата

Во согласност со законската обврска, Државната комисија на 17 јуни 2003 година ја донесе првата Државна програма за превенција и репресија на корупцијата со акционен план. Овој документ содржи препораки за неопходните мерки и активности кои треба да бидат преземени со цел да се воспостави ефикасен систем за превенција и репресија на корупцијата, конкретен акционен план за имплементација со предвидени краткорочни, среднорочни и долгорочни цели, како и систем на мониторинг и евалуација на нејзината имплементација.

Приоритетни мерки за имплементација на целите на Државната програма се:

1. Реформи на државата и на правниот систем

Државната програма дефинира и поголем број на препораки кои треба да придонесат кон намалување на можностите за корупција и за зајакнување на законските и институционалните можности за ефикасна превенција, контрола и репресија на корупцијата кои вклучуваат и интервенција во Уставот на Република Македонија.

2. Политички систем

Политичкиот систем во Република Македонија се одликува со недоволно конзистентен систем на поделба на власта и непостоење на независни институции кои ќе овозможат заемна контрола и рамнотежа помеѓу институциите во системот. Во политичкото поднебје на Република Македонија, покрај отсуството на висок степен на политичка култура, отсуствува и повисок степен на правна свест и култура. Политичките фактори, во прв ред, се сконцентрирани на извршната власт како амбиент во кој вршењето на јавната функција се сведува на нејзина партиска и лична приватизација.

3. Намалување на дискреционите права

Широките дискрециони овластувања на носителите на јавни функции имплицира злоупотреби при располагањето со јавни средства, несовесност во работењето и противправно стекнување богатства по пат на корупција. Поради ова, генерална препорака на Државната програма е потребата од намалување на дискреционите права за што се предвидуваат уставни измени во делот на имунитетот на министрите, измени во други закони, како и зајакнување на репресивните мерки во делот на злоупотребата на овие овластувања со востановување на нови кривични дела.

4. Востановување на мерит-системот

Општоприфатена тенденција во Државната програма е отстранувањето на можностите за функционирање на „spoils“ системот (поделба на функциите во администрацијата врз основа на политичката припадност) и воведување на јаки формално-правни гаранции за функционирање на „merit“ системот кој претпоставува проверки во строго пропишана процедура и критериуми за вработување и напредување во кариерата засновани на заслуги.

5. Регулација на судирот на интереси

Недоволната регулираност на судирот на интереси е посочен како еден од основните проблеми кој заедно со широките дискрециони овластувања оставаат простор за коруптивни однесувања.

6. Вклученост на граѓанскиот, приватниот сектор и медиумите

Значаен дел на секоја добра државна антикорупциска стратегија е ангажманот на граѓанскиот сектор (медиумите, невладините организации, универзитетските установи и независните експерти), приватниот сектор, како и меѓународната заедница и меѓународното јавно мислење. Посебно е значајно да се има предвид дека во оваа група спаѓаат два од основните три сектори на секоја држава - приватниот и граѓанскиот сектор кои, по дефиниција, би требало да донесат баланс во однос на работењето на третиот сектор - политиката и администрацијата. Ова дотолку повеќе што надвор од политиката и од администрацијата, во цивилниот сектор, постои експертиза сконцентрирана во експертите ангажирани во граѓанските проекти.

7. Спречување на корупцијата во економијата

Присуството на високиот степен на корупција во економијата го оправдува воведувањето на итни или екстремни мерки кои треба да ги елиминираат не само последиците туку и причините и можностите за коруптивно однесување во оваа сфера. Мерките во областа на економијата треба да ги постават основите за превенција преку долгорочни и континуирани мерки, перманентно отстранување на условите и причините кои придонесуваат за корупција и воспоставување на соодветни правни и институционални мерки. Корупцијата во економијата, поради непосредната поврзаност на јавниот сектор и приватниот сектор и поради високото ниво на корупција во овој сектор, може да се спречи само со преземање на мерки и во приватниот сектор и со учество на економските оператори. При ова, од суштинско значење е приватниот сектор да ги сфати опасностите и штетите што произлегуваат од корупцијата врз бизнисот и треба доброволно да преземе соодветни активности за создавање на антикорупциска клима и функционирање на пазарните механизми.

Соработката помеѓу државата и приватниот сектор треба да биде зајакната и целосно заснована врз изнаоѓање на заеднички решенија. Покрај Државната комисија за спречување на корупцијата, како субјекти кои треба да се вградат во институционалните капацитети за имплементирање на антикорупциските стандарди со Државната програма се потенцирани: специјализираните тела во државната управа, судството и јавното обвинителство, специјализираната организациска целина (дирекција) во рамките на Министерството за внатрешни работи, специјализираните органи во рамките на Министерството за финансии, специјализираната единица во јавното обвинителство, потребата од специјализација и едукација на судиите и на јавните обвинители; реформата во јавниот сектор; реформата во правосудскиот систем; реформите во кривично-правниот систем (материјалното и процесното законодавство), како и мерките кои треба да обезбедат елиминирање на можностите за корупција во сферата на економијата.

По спроведената постапка за евалуација и оценка во која учествуваа сите кои беа вклучени во донесувањето и во имплементацијата на Државната програма е оценето дека таа е реализирана во голем обем, со тоа што се преземени неопходните активности за измена на Уставот и за донесување на поголем број (повеќе од 40) нови закони. Поради ова, во 2007 година Државната комисија пристапи кон изработка на нова

Државна програма за спречување на корупцијата. Овој документ е заснован на програмата од 2003 година со тоа што како приоритет е поставено следењето на ефикасноста на системот на мерки за превенција во борбата против корупцијата.

4. Борба против тероризмот

Активностите со кои Република Македонија ги поддржува глобалните напори насочени кон сузбивање на меѓународниот тероризам се одвиваат преку процесите за ратификација на релевантните меѓународни инструменти²⁸ и реформа на националното законодавство. Во овие рамки се преземени активности кон создавање на соодветна правна рамка преку усвојување на специјален закон за борба против тероризмот, како и за измени и дополнување на постоечкото кривичноправно законодавство.

Во рамките на меѓународните активности, Република Македонија активно учествува во сите регионални и меѓународни иницијативи за борба против тероризмот, како што е Мултидисциплинарната група за меѓународна акција против тероризмот на Советот на Европа (GMT), како и во работата на експертските комитети за специјални истражни мерки поврзани со акти на тероризам (PC-TI) и за заштита на сведоци (PC-PW).

Можностите за ефикасно вклучување на Република Македонија во меѓународните активности за ефикасна борба против тероризмот, преку соработка на службите за спроведување на законот, во најголем дел се ограничени како поради одлагањето на ратификацијата не меѓународните документи значајни за оваа сфера, така и поради недоизградената легислатива и институционалните капацитети во национални рамки.

Со измените на Кривичниот законик е зајакната казнената политика во однос на кривичните дела поврзани со тероризмот, е инкриминирано создавањето и членувањето во терористичка организација, како и помагањето, преку финансирање или на друг начин, на терористичките или други криминални организации и групи. Измените во кривично-процесното законодавство претставуваат дополнителен фактор, како во однос на подготвеноста на државата за борба против организираниот криминал и тероризмот, така и во однос на имплементацијата на меѓународните стандарди кои произлегуваат од прифатените меѓународни документи. Особено е значајно усвојувањето на амандманот на член 17 од Уставот на Република Македонија со што се овозможи примена на специјалните истражни мерки, за чија имплементација беше неопходно донесувањето на специјален закон за попречување на комуникациите. Имајќи предвид дека од особено значење за борбата против тероризмот е и контролата на финансирањето на тероризмот, се преземени активности за измена на казнената одредба за перење пари, како и за донесување нов Закон за спречување на перење пари, со што се имплементирани специјалните препораки на ФАТФ за борба против тероризмот, Новата конвенција на Советот на Европа за перење, истрага, заплена, смрзнување и конфискација на приноси од криминал и од тероризам²⁹, како и другите меѓународни препораки. Покрај ова, имајќи ги предвид Основните насоки за човекови права и борбата против тероризмот на Комитетот на министри на Советот на Европа, при имплементирањето на мерките за борба против тероризмот се обезбедува целосна гаранција на човековите и на граѓанските права.

²⁸ Република Македонија на 8.11.2001 година ја потпиша, но сè уште не ја ратификувала Европската конвенција за борба против тероризмот усвоена од страна на Советот на Европа во јануари 1977 година.

²⁹ Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism *Council of Europe Treaty Series - No. 198*.

Едновременно со активностите за зајакнување на правната рамка се неопходни и дополнителни активности за институционална поддршка за имплементација. Во оваа насока, во Република Македонија веќе се во тек конкретни активности за зајакнување на капацитетите на Министерството за внатрешни работи и за подобрување на можностите за ефикасна меѓународна соработка во полициските постапки.

Значеан елемент во борбата против тероризмот претставува и контролата над неговото финансирање. Поради ова се неопходни дополнителни активности за ефикасно вклучување на Финансиската полиција, Дирекцијата за спречување на перење пари и на другите субјекти кои имаа законска обврска за пријавување на конкретни финансиски трансакции во имплементацијата на мерките за контрола на финансирањето на тероризмот. За постигнување на оваа цел е неопходна меѓународна соработка во размена на искуства и едукација на вработените во службите за спроведување на законот, на судиите и на јавните обвинители, како и на сите останати субјекти кои со закон се обврзани да преземаат конкретни мерки за контрола, откривање и пријавување на финансирањето на тероризмот. Исто така е неопходно да се обезбеди и ефикасно вклучување на надлежните служби во системот на меѓународна размена на финансиски и други разузнавачки податоци.

Sladjana Taseva, PhD
Police Academy – Skopje

DEVELOPMENT OF LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAME FOR ORGANISED CRIME ERADICATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Abstract

This paper presents a comprehensive description of the development of the legal and institutional frame in the fight against organised crime in the Republic of Macedonia since 1996. The author comprehensively describes the dynamics and development of this phenomenon, paying particular attention to the development of the national legislation concerning the dynamics of development and strengthening of the international standards in this field. The process of continuous rejudgement and upgrading of the system, aiming to provide a legal application of prevention measures, detection and persuing criminal acts in the field of organised crime, such as money laundry and corruption, is part of the reform in the national criminal and legal legislation, as well as part of the striving for its harmonization with the international standards, especially with the European Union standards. The author refers to the activities for fight against terrorism as an inevitable part of the system of measures undertaken in this area.

НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА СООБРАЌАЈНИТЕ ДЕЛИНКВЕНТИ

Резиме

Криминолошките истражувања во врска со етиолошко-феноменолошките карактеристики на сообраќајната делинквенција укажуваат на високото учество, доминантната и одлучувачка улога на субјективниот факто-човекот, кој со своето неправилно однесување и грешки во патниот сообраќај е предизвикувач на разновидни состојби на загрозувања, опасности и сообраќајни несреќи, кои имаат фатални последици (загинати и повреди лица) и големи материјални штети.

Во трудот се дава осврт на некои досегашни истражувања и сознанија за личноста и различните концепции на типологиите на сообраќајниот делинквент, сè со цел за постигнување на поголема превенција кај субјективниот фактор во патниот сообраќајот и подобрување на неповолните и загрижувачки тенденции во сообраќајната делинквенција.

Клучни поими: *Сообраќајна делинквенција; сообраќаен деликт; сообраќаен делинквент.*

Вовед

Современиот сообраќај во сите негови видови, особено патниот, без сомнение, претставува значајна компонента на вкупниот стопански и општествен развој, но едновремено и континуиран извор на опасности и загрозувања на човечките животи и материјалните добра. Безбедноста и заштитата на патиштата многу често се смета за тема на транспортот, а не за јавно-здравствена тема, и повредите во патниот сообраќај се нарекуваат "сообраќајни несреќи", иако најголем дел од нив можат да се спречат. Оттука, многу земји вложуваат помалку напори за разбирањето и за спречувањето на повредите и последиците во патниот сообраќај, отколку во разбирањето и во спречувањето на болестите, кои причинуваат помали штети.

Според податоците на Светската здравствена организација¹ секојдневно околу 140.000 луѓе се повредени на патиштата ширум светот, над 3000 умираат и околу 15.000 се онеспособени до крајот на животот. Приближно, во текот на една година, околу 1.2 милиони луѓе во светот умираат како последица од сообраќајни несреќи, што претставува повеќе од 2,1% од глобалниот морталитет, односно 20-50 милиони лица се повредени и остануваат доживотно хендикепирани. Околу 85% од смртните случаи при сообраќајни несреќи се јавуваат во земјите со низок и среден приход. Сообраќајните несреќи чинат 518 милијарди долари годишно, односно околу 1-2% од бруто националниот доход. Доколку навремено не се преземат соодветни мерки и активности, за-

¹ Светска здравствена организација, Брошура за Светскиот ден на здравјето, 7 април, 2004;

ради зголемената моторизација, се проценува дека смртноста и хендикепираноста како резултат на сообраќајните несреќи ќе расте со тенденција да станат 8-та причина за смртност во 2030 година. Притоа се укажува дека сообраќајните несреќи се втора водечка причина на смртноста на младата популација од 5 до 25 години. Исто така, младите мажи - пешаци, велосипедисти, моторциклисти, нови возачи и патници – имаат трипати поголема шанса да загинат или да бидат повредени на патиштата, споредено со младите жени.

Највисока стапка на смртност во возрастната група од 0 - 25 години се јавува меѓу младите учесници во сообраќајот во земјите со низок и среден приход, особено во Африка и земјите од источниот Медитеран. Ако ова продолжи, до 2020 година бројот на луѓето кои загинале или се онеспособиле на патиштата ширум светот ќе порасне за уште 60%, правејќи ги повредите од патниот сообраќај главен причинител за глобалното оптоварување со болести и повреди. Овој товар најтешко им паѓа на земјите со низок или среден приход. Денес, 90% од смртните случаи и хендикепираните лица резултираат од повредите во патниот сообраќај. Наскоро овој број ќе се покачи на 95%.

Во Република Македонија², во текот последните две години, 2006 – 2007, се случиле вкупно: 3.320 (4.040) тешки сообраќајни несреќи, во кои вкупно 5.076 (6.306) лица настрадале, од кои 140 (173) лица загинале, а 4936 (6.133) лица се тешко или полесно повредени. Во поглед на факторите кои ги предизвикале сообраќајните несреќи (врз основа на криминалистичката обработка) присутна е следната застапеност: субјективниот фактор е предизвикувач на 3.281 - 98,8% (3.983 -98,6%) сообраќајни несреќи, од кои возачите предизвикале 3.042 - 91,6% (3.741 - 92,6%), пешаците 238 - 7,2% (237 - 5,9%), додека патниците предизвикале вкупно шест несреќи. Наведените податоци укажуваат на фактот дека скоро секој втор ден имаме по една жртва во патниот сообраќај, односно дека годишно (поради своевидната "војна и данок во крв на патиштата") од демографската карта во Република Македонија исчезнува по едно помало село.

Актуелните показатели се доволно алармантни, но трендовите се уште позагрижувачки. Бидејќи субјективниот фактор - човекот (како возач, пешак, патник) има доминантна и скоро пресудна улога во предизвикувањето на сообраќајните несреќи, императивно се наметнува потребата од понатамошни интердисциплинарни и продлабочени истражувања во таа насока, со цел постигнување на поефикасна и поефективна превенција, но и соодветна репресија.

1. Сообраќајната делинквенција и проблеми околу запознавање на личноста на сообраќајните делинквенти

Сообраќајната делинквенција претставува посебен облик на криминално однесување, кој е специфичен во криминолошко (етио-феноменолошки), казнено-правен и психолошки поглед. Поради тоа, тие деликти, во рамките на позитивните казнени законодавства се издвојуваат во посебни групи на деликти: кривични дела и прекршоци, а во последно време присутни се и залагања за регулирање на овие проблеми во рамките на посебни законски акт т.н. сообраќајно кривично право.³

При појмовното одредување на сообраќајната делинквенција, авторите во основа имаат специфични пристапи. Така на пример, според Шепаровиќ⁴, сообраќајната делинквенција претставува масовна негативна општествена појава со противправно општествено однесување во сообраќајот, кое се манифестира во предизвикување или

² Статистички преглед за безбедноста на патниот сообраќај на МВР, податоците во заграда се за 2007 г.;

³ Види поопширно: Милутиновиќ, М, Криминологија, Београд, 1986, стр.184;

⁴ Шепаровиќ, З, Страдање у промету – сигурност и одговорност, Загреб-Београд, 1987, стр.217-228;

учествување и придонесување во настанувањето на различни општествени појави со загрозување и страдања на учесниците во сообраќајот и/или уништување на материјалните вредности во сообраќајот. Макра⁵ укажува дека сообраќајната делинквенција е онаа делинквенција која се јавува во јавниот сообраќај и, според деликтното право, сообраќајните деликти се инкриминирани како кривични дела и прекршоци во патниот сообраќај.

Арнаудовски⁶ е на мислење дека со поимот сообраќајна делинквенција треба да се опфатат сите видови на повреда на правилата на однесување во сообраќајот: кривичните дела како општествено опасни поведенија со кои, по правило, се предизвикуваат и конкретни последици; сообраќајните престапи како облик на неодговорен, недисциплиниран и неправилен однос во сообраќајот и на одговорните лица во него; сообраќајните прекршоци како облик на недисциплинирано однесување што предизвикало апстрактна опасност; како и други облици на асоцијално однесување на учесниците во сообраќајот со кои се повредуваат изградените норми на однесување. Камбовски⁷ истакнува дека, во суштина, сообраќајната делинквенција ја сочинуваат двете групи на неправна инкриминирани во кривични дела и прекршоци во сообраќајот на патиштата, од кои првите (кривичните дела) се карактеризираат со интензитет на загрозување и конкретни штетни последици, додека вторите (прекршоците) со својата масовност и апстрактна опасност. Тоа е специфичен облик на криминалитет, а не некаква техничка аберантност, збир на технички грешки и пропусти во триаголникот: човек – машина – пат. Кралев⁸ исто така укажува дека сообраќајната делинквенција е специфичен облик на криминалитет и делинквентно однесување, а сторителот на таков деликт е сообраќаен делинквент.

Според наведените пристапи би можеле да констатираме дека *сообраќајната делинквенција*, во потесна смисла, претставува специфична општествена и индивидуална негативна појава со противправно однесување во сообраќајот, кое се манифестира во предизвикување, учествување или придонесување за настанување на различни општествени појави на загрозување, опасности и сообраќајни несреќи, односно такви однесувања или пропуштања на дејствија во сообраќајот поради кои се извршени одредени кривични дела или прекршоци во сообраќајот, а во поширока смисла на зборот се опфаќаат и другите облици на асоцијално однесување на учесниците во сообраќајот со кои се повредуваат изградените позитивни норми на однесување.

Значи, во суштина, *сообраќајните деликти* се делат на кривични дела и прекршоци, кои во основа помеѓу себе се разликуваат според специфичноста при нивното манифестирање и карактеристиките на настанатите последици. Притоа, во случаите на кривични дела е карактеристична опасноста и последиците од поголем обем во поглед на животот или имотот на луѓето – која се изразува низ конкретна последица (телесна повреда, смрт или поголема материјална штета), додека во случаите на прекршоци се смета дека е доволна апстрактна опасност (возење со непрописна брзина, непрописно прстигнување, заобиколување и сл.) со што не е доведен во конкретна опасност животот или имотот на одредено лице. Според тоа, лицата кои се сторители на *сообраќајни деликти* (кривични дела и прекршоци) и кои со правосилна судска пресуда се прогласени за виновни се *сообраќајни делинквенти*.

⁵ Макра, А. Прометна делинквенција, Приручник, бр.3/1988, стр.243;

⁶ Арнаудовски, Љ. Етиологија на сообраќајната делинквенција – за еден пристап кон нејзиното проучување, Годишник на Правен факултет, Скопје, 1988/89, стр.348-349;

⁷ Види: Камбовски, В. Казнено право, Скопје, 1997, стр.399-423;

⁸ Кралев, Т. Криминологија на небрежната (сообраќајната) делинквенција, Скопје, 1988, стр.151-156;

Некои проблеми и потешкотии во врска со запознавање на личноста на сообраќајните делинквенти

Запознавање на личноста на сообраќаен делинквент е многу актуелен и сложен проблем за сите оние што се занимаваат со спречување и превенција на сообраќајните деликти. Во криминолошките истражувања сè уште доминираат ставовите дека субјективниот фактор е одлучувачки за безбедноста и сигурноста во сообраќајот. Според тоа, разбирливо е дека примарната задача на превенцијата и репресијата во сообраќајот ќе треба да биде следната: запознавање на особините на учесникот во сообраќајот, неговата личност, бидејќи во тоа можеме да најдеме и објаснување на неговото однесување и најдобри мерки за влијание врз тоа однесување. Во суштина, запознавањето на личноста на сообраќајниот делинквент очигледно може да понуди двојна корист: прво, откривање на подлабоки, вистински причини и механизми на некое однесување во сообраќајот, што ќе овозможи избор на соодветни мерки на општествено реагирање, и од друга страна, предвидување на идното однесување - прогноза, што е од непроценлива важност за безбедноста на сообраќајот.

Притоа, во врска со проблемот на запознавање на личноста на сообраќаен делинквент се отвораат многу прашања од кои ги издвојуваме следните⁹: 1. кои се специфичните тешкотии за запознавање на личноста на сообраќајниот делинквент?; 2. дали навистина се работи за криминална појава, за кривично дело во врска со сообраќаен деликт? 3. дали сообраќајните делинквенти и нивните деликти се примарни субјекти на криминолошко изучување?

Имено, тешкотитите на запознавање на личноста на сообраќајниот делинквент произлегуваат од самиот факт дека се работи за испитување на човек, за внатрешните извори на однесување, "*за одредени карактеристики на поединецот кои се согледуваат во различни облици на однесување*" (Н. Рот). Криминологијата се интересира за општите законитости кои важат за однесувањето на луѓето, но истовремено мора да ги пронајде механизмите за објаснување на конкретниот човек-поединец, конкретната личност, како манифестација на човечкото во индивидуата. Ако личноста ја сфаќаме како "*збир на манифестирани, на повеќе или помалку стабилни особини кои се интегрирани во секој поединец*" (Сорокин), ќе видиме дека ќе најдеме на многу потешкотии: 1. потешкотии од општ карактер, бидејќи многу прашања во науките за човекот, посебно психологијата и антропологијата, во однос на личноста не се решени на единствен, недвосмислен и сигурен начин; 2. на потешкотии од посебен карактер, затоа што на запознавањето на личноста на сообраќајниот делинквент подлежат лица за кои е карактеристичен одреден начин на однесување со одредено дејствие во сообраќајот. Прашањето е дали општите особености на личноста вредат и овде или, во специфичен медиум како што е сообраќајот, однесувањето на некое лице е со други карактеристики, однесување што го прикажува во општествениот живот; 3. значаен дел од потешкотииите се од методолошки карактер и се согледуваат во неможноста да ги откриеме особините на личноста кои се внатрешни, интегрирани во секој поединец на посебен начин. Имено, познато е дека општествените науки сè повеќе тежнеат кон егзактност, како и природните науки. Квантификацијата (Фром), мерењето на општествените појави е значајно методолошко подобрување. Меѓутоа, човечките појави кои влегуваат во општествените науки, генезата на човечкиот елемент во општествените настани, во што се искажува индивидуално, субјективно, внатрешно, без што не може да се објасни надворешното човечко однесување, им бега на квантитативните математички

⁹ Според Шепаровиќ,3, Цит.труд, стр.219;

методи, кои токму во таа област сè повеќе мора да отстапуваат место на методите на квантитативна анализа, сложени аналитички методи. Објаснувањето на човечкото однесување, човечката мотивација, особеноста која со себе ја носи поединечно во рамките на општото, не може до крај да се изрази со статистика, која овде може единствено прелиминарно да даде расположиви релевантни податоци.

Всушност, за разгледуваниот проблем, како неопходно се наметнува прашањето дали воопшто во случаите на загрозување и уништување на заштитените добра во сообраќајот се работи за криминално однесување. Овој проблем произлегува од фактот што сообраќајната делинквенција е, пред сè, нова појава, како што моторизацијата и омасовувањето на сообраќајот се производ на новата цивилизација. За криминално во општеството се сфаќа сè што е вообичаено и најчесто (традиционално) како зло по себе, *mala in se*, се за разлика од она што во правните норми е забрането, а не е зло по себе, *mala prohibite*, воедно, не е и аморално. Оттука, криминално се смета однесувањето кое есенцијално е антисоцијално, додека од криминалните категории се исклучува сè она што не е манифестно, антисоцијално (Mannheim). Криминалното се изедначува со антисоцијално и аморално (Berges), а останатото отпаѓа. Така на пример, според некои автори, сообраќајната делинквенција влегува во нешто што не е криминално само по себе. Се зборува за “квази-криминално”, за “технички кривични дела”, а нивните извршители се нарекуваат “псевдоделинквенти” (Pinatel), “делинквенти по повод”, „случајни делинквенти” (Di Tulio). Навистина, сообраќајните деликти, односно сообраќајните несреќи, во однос на последиците, главно, се изненадни, непосакувани, ненамерни, неочекувани појави и настани. Пред сè, се работи за феномен кој настанува во особено деликтна ситуација. Имено, самото вклучување во сообраќајот претставува доста динамична и сложена интеракција, која донесува апстрактна опасност и голема можност за извршување деликти во потенцијална деликтна ситуација. Притоа, и најмало невнимание може да доведе до најтешки сообраќајни несреќи со големи - катастрофални последици (жртви, повреди, големи материјални штети). Освен тоа, учесникот во сообраќајот и самиот е загрозен, па редовно деликтот не се исплатува, односно, несреќата редовно е непосакувана, неочекувана и надвор од неговата волја.

Но сепак, таа многу хетерогена состојба во патниот сообраќај, проследена со динамична интеракција која често создава деликтна ситуација редовно им е позната на учесниците во сообраќајот. Денес во сообраќајот се сретнуваме со многу повеќе усмртени и повредени лица и големи штети, отколку во која било друга илегална активност. Затоа, општествата оправдано поставуваат високи стандарди и услови за заштитување, детално ги регулираат начините за однесување на сите учесници со соодветна правна регулатива. Масовната сообраќајна недисциплина, манифестирана низ свесно и грубо кршење на сообраќајните прописи, неодговорното, безобзирно и агресивно однесување во сообраќајот мора да се смета за антисоцијално и аморално, а тоа значи криминално. Непоправливите прекршители на сообраќајните прописи (повторувачи, рецидивисти), вклучување во сообраќајот под влијание на алкохол, груба невнимателност во особено опасни ситуации, учество во сообраќајот и покрај забрана, предизвикување сообраќајна несреќа со бегство од местото на несреќата, сето тоа значи свесен негативен однос кон позитивните правни обврски и општествени морални норми на однесување. Според тоа, овде повеќе не се работи за случајни “технички кривични дела”, туку за висински кривични дела или прекршоци, со голема и специфична етиологија, како и разновидна феноменологија.

2. Различни концепции и гледишта за личноста на сообраќајниот делинквент

Во врска со сложеното и актуелно прашања околу сознанијата и оцените за личноста на сообраќајниот делинквент, во литературата се присутни различни концепции. Низ криминолошките истражувања во таа насока, поделени се мислењата и сфаќањата околу прашањата: дали сторителот на сообраќаен деликт е вистински криминална личност? или, пак, се работи за случаен делинквент што не заслужува морален прекор или санкција? Врз основа на некои досегашни истражувања во таа насока, би можеле да ги издвоиме следните главни концепции¹⁰:

1. Според едно доста проширено гледиште, сообраќајните делинквенти се лица кои инаку се корисни и позитивни членови на општеството и се *“случајни виновници”*. Сите психолошки карактеристики и целокупниот општествен профил кај сообраќајните делинквенти го среќаваме како и кај целокупната останата популација, или како што еден истакнат автор нагласува: *“кај сообраќајните деликти, по правило, немаме работа со криминалци, туку главно со чесни и лојални граѓани, кои по прв пат, а веројатно и последен, дошле во судир со законот”* (Vimpulsek, Nader, Проевски, В. и др.). На истата линија се наоѓаат и оние, додуша мал број автори, кои одлучувачката улога за настанување на сообраќајните незгоди ги припишуваат на објективни фактори, на возилото (*“Unsafe at ans Speed”*, Р. Надер), односно на патот и потенцијално деликтната ситуација, запоставувајќи ја улогата на субјективните фактори. Бидејќи несреќите настануваат *случајно, несакано и неочекувано*, во основа, оние кои го застапуваат мислењето дека *сообраќајните делинквенти не се криминални личности* поаѓаат од фактот дека деликтите во сообраќајот *се мала прохибита* и не претставуваат зло само по себе, природно неправо, *мала ин се*, кое би повлекувало морален прекор за неговиот сторител. Според нив сообраќајната делинквенција не претставува криминалитет, туку *“технички злочин”* или *“кавазикриминалитет”*, а сторителите на сообраќајните деликти не се криминални личности туку *“псевдоделинквенти”* или *“случајни делинквенти”*. Притоа, авторите укажуваат дека сообраќајните делинквенти, во основа, се коректи и лојални граѓани, дека секое лице кое учествува во сообраќајот може да стане делинквент (бидејќи сообраќајот е потенцијално деликтна ситуација), а главниот фактор во предизвикувањето на сообраќајните несреќи (незгоди) се објективните чинители: возилото, патот и потенцијалната деликтна ситуација.

2. Другата концепција оди во друга крајност истакнувајќи дека сообраќајниот делинквент е *“типичен криминалец на денешницата”* (*“Criminal on the Road, Wilett”*).¹¹ Најголем дел од несреќите се припишува на антисоцијалните личности, кои најчесто се антисоцијални и во другите полиња од општествениот живот. Тоа е позната теза *“Човек вози онака како што живее!”* Со испитувањата се покажува дека меѓу сообраќајните делинквенти има значителен број на оние кои биле осудувани и за други кривични дела: Wilett нашол 23% такви, Hartmann нашол 34%, а Middendorff дури 50% порано осудувани (меѓу 600 делинквенти - бегство по предизвикана сообраќајна незгода, спротиставување на овластено лице и сл.). Grassberger кај сообраќајните делинквенти го воочува моралниот дефект тесно поврзан со одделни афинитети спрема несреќите што се последица на неконтролираната потреба за ризик. Heegnel открива поврзаност помеѓу делинквенти - загрозувачи и т.н. политропни делинквенти, па дури и ги поистоветува сметајќи дека сите делинквенти-загрозувачи претставуваат само вид

¹⁰ Шепаровиќ,З, цит.труд. стр. 224;

¹¹ Наведено според: Шепаровиќ,З, Цит.труд, стр.251; и Кралев ,Т, цит.труд.стр.214-217;

на политропни криминалци (сторители кои деликтите ги извршуваат на лукав, препреден начин). Моуиџан наведува дека лицата кои доаѓаат во судир со кривичниот закон доаѓаат во судир и со сообраќајните прописи. Шепаровиќ¹² во своите истражувања (на 250 осудени лица) пронашол 22,1% порано осудувани, од кои 10% во поврат, а преостанатите 15,7% биле и прекршочно казнувани. Кралев¹³ низ своите истражувања (на 88 осудени лица за сообраќајни деликти) констатирал дека 3,4% се јавуваат како општи повторници на кривични дела, 3,52% како специјални повторници на сообраќајни кривични дела, а 12,20% како сторители на над два сообраќајни прекршоци. Може да се забележи дека приврзаниците на становиштето според кое сообраќајните делинквенти се "*типични делинквенти на современото*" не ја прифаќаат тезата за потенцијално делинквентната ситуација на сообраќајот во која секој учесник има еднакви шанси да стане сторител на сообраќаен деликт. Тие, во суштина, сообраќајните делинквенти ги сметаат за криминални личности, како основен критериум ја поставуваат етичката оценка, односно моралниот прекор, па оттаму, како што велат тие, сообраќајните делинквенти се "типични криминалци на денешницата", асоцијални личности кои, освен во појавните форми, суштински не се разликуваат од "класичните делинквенти".

Имајќи го предвид дефинирањето во казнено-правната наука, дека кривичното дело е поведење - однесување, што законодавецот оценувајќи го како опасно за општеството го предвидува како кривично дело и пропишува казна или друга кривична санкција за неговиот виновен сторители, и дека сите елементи на оваа дефиниција за кривичното дело се наоѓаат и кај сообраќајните деликти (однесувања на човекот што се противправни, а воедно и казниви, виновни и општествено опасни), можеме да извлечеме заклучок дека нивниот извршител е сторител на кривични дела (сообраќајни деликти) во класична смисла на зборот, па според тоа за него можеме да зборуваме како за криминална личност (сообраќаен делинквент).

3. Третата концепција вели дека сообраќајниот делинквент е граѓанин кој ги почитува законите, претставува добар сопруг и татко, но кога ќе седне зад управувачот, се менува, се претвора во друг човек, се однесува според друг образец, за разлика кога е во канцеларијата или оди по улица. Оваа доста раширена теза стручњаците, оправдано, енергично ја отфрлаат. Како што вели д-р Цател тоа едноставно не е точно. Сликата на неговата личност не се менува. Ако е нормален, нормално се однесува. Кога ќе седне зад воланот (управувачот) и се најде во херметички затворена капсула на својот автомобил и е далеку од директниот контакт со луѓето, на човекот му се пружа можност да изрази асоцијални, агресивни невротички аспекти на образецот на неговата личност. Деталната клиничка анализа на таквите психолошки типови, извршена по стручните набљудувања на психолог и психијатар, ја симнува маската од нивната вистинска личност и пред нас се наоѓа нивната вистинска личност. А тоа е личноста на *патолошко асоцијални типови*.

4. Сродна на наведената е концепцијата според која централна фигура и најчеста појава меѓу сообраќајните делинквенти е *агресивната личност, агресивен возач*. Агресивноста и жестината, како и кај другите зла, се темелен двигател и клуч на возачот зад управувачот. Тоа чувство, како што истакнува Лоренц, во различни размери, е природно на човекот, но тој не може секогаш да го покажува во секојдневниот живот. Модерната цивилизација ја потиснува изворната, атавистичка агресивност, која наоѓа одишка во управувањето со автомобил. На тоа му погодува самиот амбиент во кој

¹² Шепаровиќ, цит.труд.219 стр;

¹³ Види повеќе кај Кралев.Т, Сообраќајниот делинквент и казната, Скопје, 1997, стр.148-149;

автомобилистот дејствува: анонимност и недостасување на израмнет општествен контакт, понатаму фрустрации поради современиот сообраќај и, секако, фактори на однесување на другите возачи, што силно води во агресија. Тоа се огледува не само во сообраќајните незгоди, туку и во судирите, расправиите и навредувањето меѓу возачите, често и по најбанален повод, како што е местото за паркирање. Некои овде наоѓаат и одраз и последица на "сексуалната симболика на модерниот автомобил" и оттаму нескриениот презир и агресивност што многу машки возачи го покажуваат спрема жените како за возачи со недостиг вештини при управување на автомобил. Тие потсвесно се поистоветуваат со сексуалната импотенција, а секоја критика на нивните возачки способности повеќето мажи ја примаат како исмевање на нивната машкост. Д-р Цантс меѓу 800 прегледани сообраќајни делинквенти нашол дури 65% "пореметени" до некој степен!

5. Особено во психолошката литература е многу раширена концепцијата за тоа дека помалиот број возачи предизвикуваат најголем дел сообраќајни незгоди. Се работи за таканаречени *лица склони на сообраќајни незгоди*. Навистина, некои луѓе предизвикуваат несреќи и во неопасни ситуации, други пак изгледаат сигурни и во опасни ситуации, што упатува на индиспонираност, инадекватност помеѓу барањата на ситуацијата и психофизиолошките способности, кои можат да бидат недоволни способности и вештини или произлеуваат од општата неповолна психофизиолошка состојба или општите функционални карактеристики на нервниот систем. Некои луѓе навистина имаат поголеми, а некои помали предиспозиции за несреќа, некои ќе предизвикаат повеќе, а некои помалку сообраќајни незгоди. Меѓутоа, тоа не значи дека секоја личност склона на несреќи вистински и ќе предизвика бројни несреќи или дека во целиот свој живот ќе натежнува кон несреќи, односно дека ќе натежнува кон сите видови несреќи (Ц.Г. Хосос, 80). Затоа со право се доведува во прашање концепцијата на лицето *склоно кон несреќи* како решение за сè.

Во оценката на овие концепции веќе на прв поглед се гледа дека ни една од наведените концепции не може во целина да ја објасни сообраќајната делинквенција и да ги опфати сите видови сообраќајни делинквенти. Секоја од наведените концепции, токму поради својата ексклузивност, ограниченост и релативност, трпи и не може да ја издржи критиката, иако во секој од нив наоѓаме зрно вистина. Секоја од нив е зафатена со поголем или помал сегмент на учесникот во сообраќајот, но ни една не може да го претстави основниот концепт со кој би можеле да го објасниме субјективниот фактор во настанувањето на сообраќајните незгоди.

Врз основа од погоре изнесено би можеле да го заклучиме следното:

1. Еден дел од сообраќајните деликти се направени од добри, лојални граѓани; 2. Меѓу сообраќајните делинквенти наоѓаме и асоцијални типови порано осудувани за сообраќајни и други општествено забранети дела; 3. Меѓу сообраќајните делинквенти има значаен број агресивни лица, меѓу кои има и извесен дел "пореметени" и 4. Лицата склони на сообраќајни незгоди прават и значаен број сообраќајни (скриени) деликти.

Следи заклучокот дека секоја од овие наведени групи (типови) на личности меѓу сообраќајните делинквенти, со исклучок на четвртата концепција која е научно неиздражана, учествува во сообраќајни незгоди. Според тоа, со наведениот начин не сме во можност да го одредиме поимот и да го опишеме општиот тип на сообраќајниот делинквент. Некои заземаат поинаков пристап и настојуваат да им дадат повеќедимензионална типологија на сообраќајните делинквенти.

2.1. Обиди за класификација (типологизирање) на сообраќајниот делинквент

Решавањето на проблемот со кој овде се занимаваме со помош на теоријата на типови, не е невообичаена постапка. Тоа не доаѓа само од склонста на луѓето да прават класификација, туку и од реални потреби, од општото да се издвои посебното, што може да има основна вредност, но пред тоа мора да се има на ум дека секоја шематизација секогаш го осиромашува објектот кој го посматраме и дека се можни повеќе или помалку грешки. Меѓутоа, доколку класификацијата е повеќе селективна и диференцирана, толку повеќе може да се задоволат основните потреби било да се од педагошка, спознајнотеоретска или која било друга намена.

Расправите за класификацијата на делинквентите во криминолошките истражувања претставува доста сложена, сè уште отворена постапка и процес за натамошни научни истражувања. Авторите применуваат најразновидни типолошки механизми чија крајна цел е групирање на делинквентите според поседувањето на истоветни типови особини. Тие се засноваат врз етиолошките сознанија чија цел е, пред сè, да ги спознае причините за криминалните појави и врз таа основа да се градат соодветни и конзистентни превентивно ориентирани мерки и активности при спречувањето на криминалните влијанија. И во криминологијата на сообраќајот имало некои обиди да се изградат типови на сообраќајните делинквенти.

Така на пример, Алтавила¹⁴ ја изработил типологија на *небрежни делинквенти* на следниот начин: 1. лице чие невнимание е манифестација на агресивност, 2. лице чие невнимание е резултат на некава интелектуална или психофизиолошка неспособност и 3. лице кое случајно ги крши сообраќајните прописи. Фрес ја дава следнава типологија на сообраќајните делинквенти: 1. *бескруполозен сообраќаен анархист*, кој ги повредува елементарните сообраќајни прописи (како што се прописите за претекнување, пешачки премин и сл.) ако е постојано казнуван треба да се елиминира од сообраќајот; 2. *"rowds"* (анг. грубијан, насилник, суров, прост, брутален), опасна машина со слаб карактер кој мора да се исклучи од сообраќајот како и секоја опасна машина!; 3. *лице склоно на сообраќајни незгоди* (со исклучок на младите возачи кај кои уште може да се работи за минлива незрелост, па возачката дозвола може повторно да им се врати); 4. *млади-стари возачи*, разликување според возраста; 5. *просечен возач-коректен возач*, кој себеси си дозволува едно ризично возење или дејствие во некоја пригода, што во неговите очи претставува само безопасно отстранување од некој сообраќаен пропис кој му изгледа како товар.

Германските автори Мазер и Јакоби, во едно истражување на 150.000 сообраќајни незгоди, ги пронашле следниве типови извршители на сообраќајни несреќи: *rowdies*, неувидни, рамнодушни, лоши возачи, коректни возачи и болни.

Кога станува збор за криминологијата на сообраќајот, од посебно значење е и *типологијата на возачите*. Овде не се работи за класифицирање на сообраќајните делинквенти, туку воопшто на возачи на моторни возила. Така Швартз разликува: 1. плашлив тип, 2. површно весел тип, 3. автоматизиран-хипокинетички тип, 4. замислен-хиеркинетички тип, 5. безобсирен-асоцијален тип и 6. алтруистички-колективистички тип. Извесно етиолошко значење поврзано со особините и состојбите на личноста на возачот имаат тврдењата како што се: поврзаност на животната криза и настанувањето на несреќата (Nosos), поврзаност на компензирање на стравот како и комплексот на помала вредност и следните сообраќајни несреќи (едно јапонско истражување), специфичен карактерен тип на возач - дрзок и безобсирен, препотентен, "le prétentieux", како

¹⁴ Види повеќе кај; Шепаровиќ, цит труд, 119 стр; и Кралев, Т. Цит труд. стр. 217;

што го нарекува Роцхе, кој своето возило не го смета како средство за движење, туку како средство за самоптврдување; понатаму внимание заслужува и психолошката теорија за "неурози во возењето", како нов вид душевни пореметувања, како бегство од реалноста со помош на силата на моторот.

Обидите за типологизирање на сообраќајните делинквенти досега не доведоа до јасни и погзакти резултати. Така, Арнаудовски¹⁵ укажува дека методите што се употребуваат при создавањето на типологии, не соодветствуваат за истражување на суштината на појавата и на подлабоките причини што доведуваат до неа, од причина што тие ги бараат само оние карактеристики на возачите што му се неопходни за безбедно учество во сообраќајот. На таа основа, всушност, само се создаваат типологиите на причините за настанувањето на сообраќајните несреќи (неправилно престигнување, пребрзо возење, непочитување на предност и сл.), кои навистина се подобни да ја објаснат сообраќајната несреќа, но не и сообраќајната делинквенција. Макра¹⁶ оди уште подалеку од овој автор во забелешките кон обидите за класификација, односно типологизација на делинквентите. Тој го оспорува дури и овој придонес, зошто, како што тврди, основите на кои се воспоставуваат типолошките групирања, вообичаено, се утврдени едноставно, поради што и објективно не можат да претставуваат некој значаен придонес во изучувањето на причините за сообраќајните незгоди. Кај тие основи кои служат за градба на типологиите, според истиот автор, се губат многу услови што вршат повеќекратно влијание внатре во причинскиот синцир, а без кои, како што вели, не може да се зборува за вистинскиот тек на настанување на појавата.

Милутиновиќ¹⁷ тврди дека не би можело да се зборува за дефинитивни класификации со потполни типизации, бидејќи, според истиот автор, класификационите системи треба да се проверуваат во практиката, да се разработуваат, менуваат и дополнуваат врз основа на сè посовремените изучувања. Оттука, третирајќи го прашањето околу утврдувањето на соодветната класификација и типологизација на делинквентите како едно од најсложените и најотворени криминолошки проблеми, истиот автор смета дека неговото решавање е можно исклучиво преку истражување во дадена социокултурна средина, при што се залага да се поаѓа од релевантните етиолошки обележја, односно комплекс на обележја што можат да послужат за создавање одделни типови, како и од практичните потреби и цели во рамките на применета криминологија.

Кралев¹⁸, исто така, укажува на потребата од натамошно научно изучување на проблемот и се залага за еден поширок и континуиран приод кон ова прашање како кон незавршен процес, а не како кон негово дефинитивно определување, при што ја воочува потребата од респектирање на сите расположиви компоненти, не само на биопсихолошките туку и на, пред сè, социолошките, потоа на воочување на што поголем број надворешни и внарешни детерминанти што се во врска со социјалната средина и личноста на учесникот во таа средина како био-психолошко-социјално битие.

Мислиме дека типологизирањето, во крајна линија, значи и немоќ на даденото општество успешно и соодветно да се справува со одредени социјално-неповолни состојби (како што забележуваат Арнаудовски и Кралев). Овие пристапи (со типологизирање) кон изучување на етиологијата на одреден вид антисоцијално поведение, а во рамките на тоа и на етиологијата на сообраќајната делинквенција, се определени од објективно дадените состојби во општеството со кои тоа не може успешно да се справи, да ги спречува и отстранува. Оттука, изградувањето на теории и класификации во сообраќај-

¹⁵ Арнаудовски, Љ. цит труд, стр.112;

¹⁶ Макра, А. цит. труд, стр.117;

¹⁷ Милутиновиќ, М. Криминологија, стр.101;

¹⁸ Кралев, Т. Цит. труд, стр.213.

ната делинквенција за сообраќајните делинквенти како агресивна личност, како силеџија на патиштата и во сообраќајот, не се ништо друго туку само начин, како што вели истиот автор, да се објасни и оправда репресивната реакција во неможноста и немоќта да се пронајде друго објаснување.

Всушност, криминолошките типологизирања, направени со повеќе или помалку успех, за општи или посебни групи деликти наидуваат на речиси непрестопливи пречки во однос на сообраќајниот делинквент. Скоро со сигурност можеме да заклучиме дека *нема еден единствен тип на сообраќаен делинквент*. Деликтите и делинквентите тука може да бидат и се крајно различни: деликтите може да бидат од невнимателно паркирање, до грубо и безобзирно кршење на елементарните правила на сообраќајот со катастрофални последици на таквото противправно однесување, а делинквентите може да бидат од малку невнимателен чесен човек, до брутално агресивни, асоцијални типови кои се агресивни во животот и во општеството, па и зад управувачот. Затоа не можеме да кажеме дека може да постои тип на "кавалер" или "вистински криминалец" во сообраќајот. Специфичноста на оваа делинквенција е во тоа што како корисници, значи и делинквенти, може да се појават практично сите кои стапуваат на сообраќајната површина. Секојдневната животна активност и движење во сообраќајот речиси е *потенцијална деликтна ситуација*. Социјалното недозволено однесување во сообраќајот не може карактеролошки да се сведе на еден единствен именител, иако се забележуваат основни категории како што се: агресивни, безобзирни, лекомислени, за што законодавствата во некои земји веќе водат сметка и предвидуваат соодветни превентивно – репресивни мерки и активности.

Тешкотиите при типизирањето на сообраќајните деликти и делинквенти доаѓаат од правните конструкции, како што се оние за психичкиот и волевиот однос кон сопственото дело, значи во поглед за вината. Погрешно се смета дека сообраќајната делинквенција е исклучиво од невнимание (неволна), а дека сообраќајниот делинквент е "типичен делинквент од невнимание" (А. Мерген). Тие се тоа само во однос на последицата, и тоа не исклучиво, бидејќи ризичното однесување во сообраќајот често претставува свесна игра на работ на смртта, при што извршителот, иако не сака, ја прифаќа последицата од загрозувањето, верувајќи дека сепак некако ќе се извлече. Меѓутоа, *во однос на дејствието, на кршењето на прописите, сообраќајните деликти се типично смислени деликти*. На пример, претигнувањето на непрегледно место значи свесно, волно кршење на елементарното правило на однесување, при што извршителот, ако не е самоубиец, не "сака" да најде на некоја пречка зад непрегледно место, но очигледно - лекомислено се согласува на тоа верувајќи дека евентуално ќе може да го избегне! Тоа не може да се нарече типично умислен деликт, а познато е дека многу тешки и најтешки сообраќајни несреќи, всушност, настануваат во таква или слична констелација. Тука постои не само свест за опасност туку и свест за противправност на такво однесување. Освен тоа, денес практично за сите учесници во сообраќајот, посебно возачите на моторни возила, им се добро познати како драматичните и трагичните последици на непрописното однесување, така и самата забрана на таквото однесување. *Сообраќајните деликти денес се апсолутно најмасовен облик на општествена недисциплина на една посебна област на човековата активност, со далеку тешки последици, со најголем број насилна смрт, повредување и оштетување*.

Да се однесува грубо и непрописно во сообраќајот значи свесно кршење на правилата на однесување и преземање ризик со најтешки последици. Се чини дека за потребите на криминологијата на сообраќајот *ќе треба да се тргне од значењето на просечен возач и од утврдувањето на особините потребни за сигурно учество во сообраќајот*. Спротивно на тој профил – тип, ќе бидат карактеристиките на сообраќајниот делинквент. Така на пример, според Питерсон, при оценувањето на способноста за управува-

ње на моторно возило мора да бидат присутни следниве три елементи: 1. мора да постојат извесни психофизички квалитети, мора да бидат физичко и духовно дораснати на оптоварувањата во современиот сообраќај –подобност за возач, 2. со учење и вежба мора да се постигне извесен, задоволувачки, доволен степен на снаодливост и искуство – спремност за возач и 3. за непречено одвивање на сообраќајот, за внимателно однесување кон другите потребен е одреден степен на самоконтрола и свесно и одговорно учествување во сообраќајот. Со други зборови, *способноста за управување со моторни возила во сообраќајот* може да се одреди како основен квалитет на личноста, кој настанува од различни индивидуални психофизички особини, делумно со вежба и искуство, делумно со формирање на карактерот.

Следниот чекор е утврдувањето на категоријата "*просечен возач*". Типологиите, како што видовме, се особено дихотомни (добар возач-слаб возач, "кавалерски" делинквент- криминалец зад воланот) бараат луѓето да се класифицираат по начелото или-или. Всушност, како што вели М. Звонаревиќ, сите особини на луѓето во општа популација се дистрибуирани, не во бимодална форма или евентуално тримодална крива, како што би било во согласност на типологиските концепции, туку во форма на Гауссова крива. Во сообраќајот учесникот се појавува или може секој поединец да се појави (сликата се менува само денеска во однос на возачите на моторните возила, во кои наоѓаме извесна селекција со оглед на возраста и некоја способност). Не негираме дека постои добар и лош возач. *Слаб возач*, тоа е нов возач без искуство, возач кој ги преценува своите способности, понатаму несигурен, плашлив, со слаби рефлексии, психопатски личности кои компензираат. *Особено слабите возачи* треба да се елиминираат уште при нивниот обид за „влегување“ во сообраќајот или уште на првиот аларм (предизвикана тешка несреќа, тешко противправно однесување). Меѓутоа, *не се само слабите возачи категорија од која се регрутираат сообраќајните делинквенти*. Напротив *потенцијални* (и вистински) *сообраќајни делинквенти се* (или може да станат) *сите возачи*, секој нормален, просечен возач. Тоа ја отежнува работата, бидејќи многу е тешко со превенција да се опфати толкава маса, која е речиси идентична со општата популација. Сепак, смирувачки би делувало кога ќе се сфати дека на просечната маса од нормални возачи може да се влијае, кога тие ќе ја сфатат целесообразноста на сообраќајните прописи и нужноста од сообраќајна дисциплина. Ова сосема ја менува политиката на сузбивање на сообраќајната недисциплина: погрешно е во секој сообраќаен делинквент да се гледа пијаница, криминалец или диспонираност за несреќи. Како што е познато, во сообраќајот и најмал пропуст може да доведе до сообраќајна несреќа во која може да биде вклучен секој учесник во сообраќајот (возач, пешак, патник), да предизвикаат несреќа можат не само слабите возачи, лица склони кон несреќи, асоцијални и безобзирни возачи, туку и сите други возачи и учесници. Имуност за несреќи не постои, и ако некои поседуваат афинитет за несреќа, веројатноста дека ќе се случи несреќа е поголема. Луѓето, и покрај силното чувство за самоодржување, често ја потценуваат опасноста или се навикнуваат на неа, "се успиваат", па затоа се смета дека е потребно да се *зајакнува како чувството за опасност, така и свеста за одговорност*. Поради тоа, во превенцијата и репресијата на сообраќајот неопходно е да се насочиме како на големиот број на возачи, така и на сите други многубројни и разновидни учесници во сообраќајот.

Од нашите истражувања¹⁹ (на 205 осудени лица за сообраќајни деликти) кои ги реализиравме врз основа на Прашалникот за криминолошката анализа и психолошката

¹⁹ Б.Мургоски, Полицијата и безбедноста во сообраќајот, докторска дисертација, Скопје, 2003, стр.114-117;

обработка на осудените лица во Казнено-поправниот дом - Идризово во Скопје, како и од разговорите со надлежните служби за ресоцијализација, добивме некои основни и специфични карактеристики за личноста на сообраќајните делинквенти, осудени за кривични дела од областа на патниот сообраќај:

1. Во поглед на *државјанството* - 98,05 % беа домашни граѓани, а 1,95 % - странски државјани; 2. Според *националната структура* 70,78 % - Македонци 17,56% - Албанци 3,41 % - Роми, 3,41 % - Туруци, 2,92% - Срби и 1,95 % беа странски државјани; 3. Според *половата застапеност* - 97,55%- машки, а 2,44 % - женски лица. Од нашиот материјал не би можеле да извлечеме поцелосен заклучок дека жените навистина се подобри возачи или подисциплинирани учесници во сообраќајот. За тоа треба проширени и продлабочени истражувања, особено низ истражување на типичните пропусти или предности кои се однесуваат на половата застапеност кај сообраќајните делинквенти; 4. Во поглед на *занимањето*, присутна е следнава дистрибуција: 61,5% беа работници, 19,2% - службеници, 5,% - земјоделци, 4,5% - виши службеници (раководители, директори и сл.), 2,8 % - со академска професија, 3,3 % - студенти и ученици, и 8,9 % беа невработени и останати. Забележително е дека релативните фреквенции на работниците и службениците се многу високо застапени, додека со академска професија се многу помалку застапени меѓу сообраќајните делинквенти;

5. Според *степенот на образованието*, се потврдува претходниот заклучок (4) и забележителна е следнава дистрибуција: без школска спрема 0,8%, со 4 одделение основно школо 17,6 %, непотполна осмолетка 15,6 %, занатско училиште во производството, индустриско школо и непотполно средно школо 37,6 %, завршена средна школа 13.2%, виша школа - нецелосен факултет 4,4%, завршен факултет или висока школа 8,4%, "не е познато" 2,4 %. Забележително е дека со никакво или слабо ниво на образование ги има 34%, а ако на нив ги придодадеме и оние со непотполно средно образование, гледаме дека тоа се околу 2/3 (71,6 %); 6. Според *возраста* – дистрибуцијата на сообраќајните делинквенти во нашето истражување изгледа вака: до 25 години - 20,4 %, од 26 - 45 години - 64 %, од 46 - 60 години - 14 %, над 61 година живот - 1,6 %. Тука е забележително релативното учество на младите и средновеќните учесници до 45 години со околу 80 % и изразито постарите учесници над 61 години со 1,6 %, во сообраќајната делинквенција. Сепак доминира средната животна возраст од 26 - 45 години со 64 %, што само по себе е разбирливо поради реалативно поголемото учество во сообраќајот со цел за остварување разни животни и егзистенцијални работни активности (работа, учење, студирање и воопшто зголемена активност и подвижност на таа популација). 7. Според *брачниот статус*, забележителни беа следниве карактеристики: оженети - 74,3 %, неоженети - 22, %, разведени -3,7 %; 8. Според *категиорите на возачи* податоците се следни: возачи со категорија: А - 4,1 %, со Б - 61,2 %, со Ц - 14,3 %, со Д - 9,4 % и 11,0% не поседуваат возачка дозвола. Доминантно е учеството на возачите со Б категорија и значително загрижувачко е учеството на лица без возачки дозволи; 9. Според *времето на поседување* на возачката дозвола, застапеноста во сообраќајната делинквенција е следна: до 1 година - 36,4 % (од кои до 6 месеци 19,2 %), од 1 - 5 години - 5,4 %, од 10-20 години - 3,1 % и над 20 години 27,2 %. Возачите до 1 година и оние кои поседуваат возачка дозвола (т.н. "возачки стаж") преку 20 години заедно ги има дури 63,6 %. Неочекувано, индикативно и загрижувачко е бројното учество на постарите возачи со стаж над 20 години" во делинквентната популација, што заслужува посебно внимание и продлабочени истражувања; 10. *Повторништво (рецидивизам)* на сообраќајните делинквенти претставува исклучително значајна криминолошка категорија која во судската постапка редовно, со внимание и сигурност се утврдува. Нашето истражување покажа високо учество на рецидивизмот во сообраќајната делинквенција манифестирана како: општ рецидивизам - 22,3 %, (осудуваност

за други кривични дела освен за сообраќајни деликти), специјален рецидивизам - 12 % (поранешна осудуваност за кривични дела против безбедноста на јавниот патен сообраќај), и поранешна осудуваност за сообраќајни прекршоци - 15,8 %! Не би можеле доволно да ги нагласиме значењата на овие прекршоци. Скоро секој трети сообраќаен делинквент бил порано осудуван за некое кривично дело или за сообраќаен прекршок, додека околу 52,2 % воопшто не биле осудувани. И покрај тоа што од анализата не можеме да заклучиме дека сообраќајните делинквенти често се асоцијални и антисоцијални личности (повеќе од половина - 52,2 % никогаш не биле осудувани ниту казнувани за сообраќајни прекршоци). Сепак, така големо присуство на рецидивисти во сообраќајот би морало посериозно да се има предвид и адекватно да се применува при изработка и примена на превентивно-репресивниот систем за елиминирање на противправните однесувања во патниот сообраќај. Мислиме дека е неопходно поинтензивни и поегзактни криминолошки истражувања за овие категории на сообраќајни делинквенти;

11. Во поглед на *интелигенција* (степенот на ова психолошка функција е утврден според Векслеровиот тест на интелигенција), од податоците ги добивме следниве показатели: 2,92 % - се со граничен степен на интелигенција (IQ меѓу 80 - 89), 68,29% - се со просечна интелигенција (IQ меѓу 90 - 119) и околу 0,97 % - со надпросечна интелигенција (IQ меѓу 120 - 129).

12. *Алкохолизираност на возачите* : околу 28% од осудените лица сообраќајниот деликт го сториле под дејство на алкохол, а 62% поради предизвикување на други грешки (пребрзо возење, непрописно престигнување, заобиколување и др.). Причинската врска меѓу алкохолизираноста и поранешното однесување, односно предизвикување на несреќата треба секогаш посебно да се докаже. Судот тоа не го прави, туку поаѓа од претпоставката, која е погрешна, дека секое уживање на алкохол од страна на возачот воедно е докажана виновност за извршено кривично дело и причина за сообраќајната незгода (тоа важи за прекршоците, меѓу кои се наоѓа возење под дејство на алкохол или самиот обид за возење во таква состојба, но за кривична одговорност тоа не е доволно).

*Кралев*²⁰ во своите истражувања, со цел да воочи некаква разлика во биопсихолошките обележја помеѓу *примарните делинквенти* (кои хипотетички ги сметал како *случајни делинквенти*) и осудените лица-*повеќекратни повторници* (кои хипотетички ги сметал како лица *склони кон незгоди*) прави продлабочени истражувања врз основа на анализата на податоците преку обработките што ги вршеле домските психолози, увидот во персоналните досиеја на осудените лица, стручните досиеја на воспитувачите и увидот во личните листови. Притоа добил одредени податоци што покажуваа дека возачите - *повеќекратни повторници* имаат послабо развиени когнитивни функции, понагласени патолошки облици на реакција во различни ситуации, потоа поизразени: невротичност, анксиозност, агресивност, хистеричност, интровертност и некритичност, како и дисоцијативни процеси кај повеќекратните, општи и специјални повторници биле изразени во поголема мера. Исто така, разлики воочил и во односите во семејството кои кај повеќекратните повторници биле во поголем степен нарушени, потоа во воспитувањето кое било несоодветно, емоционалните конфликти во детството кои биле поизразени, а нивните конфликти, исто така, биле почести како во бракот така и со колегите, патниците т.е. сопатниците. *Примарните делинквенти*, (што ги нарекол *случајни делинквенти*) имале повеќе аспирации за напредување во работата и

²⁰ Кралев, Т. цит. труд, стр. 215;

за подобрување на својата материјална положба, покажале повисок степен на екстарвертност, како и поголем критичен однос спрема себе и своите постапки.

3. Заклучни забелешки

Врз основа од погоре изнесеното во врска со некои истражувања за специфичните карактеристики на личноста на сообраќајните делинквенти, би можеле да укажеме на следното:

1. Еден дел од сообраќајните деликти се направени од добри, лојални граѓани;
2. Меѓу сообраќајните делинквенти наоѓаме и асоцијални типови порано осудувани за сообраќајни и други општествено забранети дела;
3. Меѓу сообраќајните делинквенти има значаен број агресивни лица, меѓу кои има и извесен дел "пореметени" и
4. Лицата склони на сообраќајни незгоди прават и значаен број (скриени) деликти.
5. Типолошките карактеристики низ презентираниите истражувања се однесуваат само за лица кои се осудени за кривични дела. Притоа не се опфатени лица кои се осудени за сообраќајни прекршоци што по обем се многу повеќе, што претставува значајна слабост, недостаток и празнина при концептирањето на типологизацијата на сообраќајните делинквенти.

Од наведеното следи заклучокот дека секоја од овие наведени групи (типови) на личност меѓу сообраќајните делинквенти, со исклучок на третата концепција која е научно неиздражана, учествува во сообраќајни незгоди. Според тоа, со наведениот начин не сме во можност поегзактно да го одредиме поимот и да го опишеме значењето на општиот тип на сообраќајниот делинквент. Некои настојуваат да им дадат повеќедимензионална типологија на сообраќајните делинквенти. Сметаме дека се неопходни понатамошни интердисциплинарни и продлабочени истражувања со помош на динамичката теорија на личноста на сообраќајниот делинквент, со предупредување на целиот збир на манифестирани, малку или повеќе стабилни особини кои се интегрирани во секој поединец на специфичен начин.

Користена литература:

1. Арнаудовски Љ., *Етиологоја на сообраќајната делинквенција - за еден пристап кон нејзиното изучување*, Годишник на Правен факултет во Скопје, 1988/89;
2. A.Neuhart, *Сигурност саобраќаја и образование кадрова у цестовном и градском саобраќају*, Загреб, 1962;
3. P. Vander, *Приручник за возаче моторних возила*, Нови Сад, 1966,
4. R.Levak, *Одвијање и сигурност цестовног саобраќаја*, Загреб, 1963,;
5. E.Altavila, *Revue internationale de droit pénal*, Но.3-4/1961;
6. А.Макга, *Угрожавање сигурности цестовног саобраќаја*, Загреб -1967;
7. Милутиновиќ, М., *Криминологија*, Београд, 1979;
8. Шепаровиќ,З. *Страдање у промету-сигурност и одговорност*, Загреб-Београд,1987;
10. Грасбергер, *Kriminalogije des Verkehrunfalls*, Kriminalistik,1958/8,;
11. H.Lewrez, *Kriminalbiologische Gegenwartsfragen*, Hefl 4, Stuttgart,1960;
12. Middendorff, *Die Verkehrsdelicte in Kriminologe*, Strfechren, Kriminalistik-1961/7;
13. D.Моуићан, *Народно здравје и сигурност саобраќаја*, Избор страних часописа, 1981/2,;
14. Р.Хорватиќ, *Политика кажнавања учиниоца кривичних дела против сигурности јавног промета у пракси судова у СРХ*, Зборник, Загреб,1981;
15. Камбовски, *Казнената интервенција во функција на превенција на сообраќајното престапништво*, Превенција на сообраќајот на патиштата во СРМ,Скопје, 1986,;
16. Марјановиќ, Ѓ., *Кривично право - опи дел*, Скопје,1988;
17. Кралев,Т., *Кривично-правните и криминолошките аспекти на сообраќјната делинквенција*, Скопје,1994;
18. Кралев, Т., *Сообраќајниот делинквент и затворот - ресоцијализацијата на сообраќајните делинквенти во затворски амбиент*, Скопје,1997;
19. Кралев,Т., *Криминологија на небрежната (сообраќајната) делинквенција*, Академик, Скопје, 1998;

Boris Murgovski, PhD
Police Academy – Skopje

SOME CHARACTERISTICS OF TRAFFIC DELINQUENTS

Abstract

Criminal investigations concerning the etiological-phenomenological features of traffic delinquency show high level of participation, dominant and determining role of the subjective factor-man, who, by acting inappropriately and making mistakes provokes various types of risks, dangers and car accidents which end fatally (people are hurt or lose their lives) and cause material damages.

The paper refers to some researches carried out so far and analyses of persons and various concepts of the traffic delinquency typologies, with the aim of achieving better prevention of subjective factors in traffic and to improve the unfavourable and worrying tendencies concerning traffic delinquency.

Key words: traffic delinquency, traffic delict, traffic delinquent.

Д-р Светлана Николоска

Полициски советник во Национален

УДК: 343.353 (497.7)

координативен центар за гранично управување

при Влада на РМ и асистент на Полициската академија - Скопје

ФЕНОМЕНОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КРИМИНАЛИТЕТОТ ПРОТИВ СЛУЖБЕНА ДОЛЖНОСТ

Резиме

Феноменолошките карактеристики на криминалитетот против службената должност се проучувани во Република Македонија во периодот по донесувањето на Кривичниот законик од 1996 година, односно за период 1997-2006 година, преку анализа на податоците кои се водат во Министерството за внатрешни работи на Република Македонија. Се прави анализа на неговиот обем во рамките на економскиот криминалитет, структурална анализа по инкриминации од оваа групација на кривични дела, динамиката по години за истражуваниот период за откриени кривични дела и пријавени сторители како и појавните облици на криминалните однесувања со елементи на злоупотреба на службената должност во реалниот општествено-економскиот и правниот систем во Државата.

***Клучни зборови:** феноменологија, службена должност, економски криминалитет, структурална анализа, инкриминации.*

Вовед

Криминалитетот против службената должност е општествено негативна појава чии први почетни облици се појавуваат со ширењето на Римската држава, заострувањето на класните судири и првичните злоупотреби на нејзините државни службеници. Желбата за раскошен живот, богатство, доминација, лесен живот и моќ биле мотивите за нивните сè почести злоупотреби.

Од тогаш па до денес, по однос на мотивот за извршување на оваа групација кривични дела не е многу променето, но криминалните однесувања се прилагодуваат според општествено - економските и социјалните услови на живеење. Токму периодот во кој се наоѓа нашата Држава, транзицијата, е еден од предизвиците за проучување на оваа појава и изготвување на научен труд од оваа област.

Феноменологијата како посебно подрачје на криминологијата се занимава со проучување на појавните форми, обемот, структурата и динамиката на криминалитетот. Во основата на сите појавни облици на криминалитет секогаш стојат одредени општествено-економски и социјални услови како нивни детерминанти, така што феноменологијата во суштина е манифестен израз на дејствувањето на тие услови. Според поширокиот концепт кој го прифаќаат поголема група автори, феноменологијата е "наука за манифестациите на злосторството" која ги проучува неговите надворешни манифестации, ги опишува начините на неговото извршување, ја разработува типологијата на извршителите и сл. Друг концепт е оној според кој феноменологијата се одредува како "посебно подрачје на криминологијата која ги проучува

појавните облици, структурата, структуралните промени и динамиката на криминалитетот".¹

„Познатиот криминалист Х. Грос ја одредува феноменологијата како наука што се занимава со изучување на надворешните симптоми врз кои влијаат внатрешните настани, додека францускиот криминолог Ј.Пинател има слично стојалиште со Грасбергер, тој истакнува дека криминалната феноменологија се занимава со проучување на надворешните облици на кривичните дела, како и со начинот на живеење на престапниците.“² Ова стојалиште на криминалната феноменологија е доста блиску до појавните облици на криминалитетот против службената должност кои се карактеристични по специфичниот однос на сторителите од аспект на нивните "апетити" и менувањето на начинот, стилот на живеење кои им го овозможуваат "нелегално спечалените" пари, бидејќи колку лесно ги печалат - толку лесно и ги трошат, специфичност во манифестирање на моќта, богатството и сл.

Во научната методологија општо прифатено и научно верификувано е методолошкото правило според кое јасното дефинирање на појавата што е предмет на научен интерес е од пресудно значење за нејзиното објаснување. Но и на науката и се случува да нема јасни поими и дефиниции, особено тогаш кога се работи за сложени општествени појави со карактеристики на комплементарност. Таков е случајот со кривичните дела кои имаат елементи на организираност со злоупотреба на службената должност. Комплементарноста на оваа појава е од аспект на посебните својства на сторителите кои им ги дала власта преку именување или назначување на одредени значајни општествено - политички или економски функции од најмал до највисок степен. Од суштествено значење е да се утврди политичкиот кредибилитет на државата преку нејзините институции и стратегијата за осознавање на криминалните појавни облици и потоа изнаоѓање на начини, методи и средства за разјаснување, докажување и превенција.

„Организираниот криминал со елементи на злоупотреба на службената должност на некои им станува "бец" за распознавање за да докажат колку се во тек со збиднувањата во општеството, а доста често и термините што се употребуваат, со цел што повеќе да се нагласи интелектуалноста и компетентноста да се расправа за проблемот не се познаваат, не се разбираат и погрешно се употребуваат.“³ Ова особено се однесува на темата која веќе долг период е "тема на денот" на сите медиуми кога во најавите на дневните криминални случувања ги одбираат злоупотребите направени посебно од звучни имиња во општествениот, економскиот и политичкиот живот во Државата.

„Феноменологијата на злоупотребување на моќта и власта е бескрајно креативна и досетлива. Произлегува од конфликтите на заедницата, при кршењето и пречекорувањето на правото во неодговарање за штетата причинета со одделни активности, појави и процеси како и на други начини, кои потврдуваат дека кај нас се шири криминалот на почитуваните, моќните, елитите и истовремено докажува дека, општо земено, сè уште немаме критериуми не само за нивно дефинирање - сфаќање, туку и соодветна реакција на нив.“⁴

¹ Milutinović, M. *Kriminologija*, Beograd, 1988 godina str. 161.

² Цуклески Г. , *Феноменолошки карактеристики на кривичното дело даночно затајување во Република Македонија*, Безбедност бр. 1 - 2 , Скопје 1998 година, стр. 47.

³ Арнаудовски, Љ. , *Организираниот криминалитет како политичко- криминолошки проблем*, Безбедност бр. 1-2, Скопје 1997 година , стр. 27 - 28.

⁴ Поопширно, Печар, Ј. *Политизацијата на спротивставување на корумпираноста*, Безбедност бр. 1 - 2 Скопје, 1997 година стр. 37 - 39.

Обем, структура и динамика на кривичните дела против службената должност

При секој истражувачки проект за криминалитет во одредено подрачје значајно е да се добијат показатели за обемот на криминалитетот во групацијата на криминалитет во кој припаѓа истражуваната групација на кривични дела, но и да се добијат показатели за односот на таа групација во вкупниот криминалитет на истражуваното подрачје. Бидејќи како општествено негативна појава од областа на криминалитетот за нашето истражување е одбран криминалитетот против службената должност, најпрво ќе ги утврдиме показателите за односот и обемот на овие кривични дела класифицирани во Глава 30 од Кривичниот законик на Република Македонија во групацијата на економски кривични дела каде, според карактеристиките, појавните облици и својствата на сторителите, припаѓаат истражуваните кривични дела, а исто така ќе се утврдат и показателите на обемот на економскиот криминалитет во вкупниот криминалитет во истражуваното подрачје - територијата на Република Македонија.

Најзастапени криминални однесувања во структурата на економскиот криминалитет се Кривичните дела против службената должност, а од тие инкриминации се истакнуваат "Злоупотребата на службената положба и овластување" и "Фалсификување на службена исправа". Ќе се анализираат податоците кои се обезбедени од евиденциите на Министерството за внатрешни работи за извршени кривични дела и пријавени сторители. Во Министерството за внатрешни работи се обработени податоците за кривичните дела и сторителите само по пријавите поднесени од полициските оперативни работници.

Обем на откриени кривични дела и пријавени сторители за кривични дела против службената должност Глава 30 од КЗ на РМ и обемот на економскиот криминалитет во вкупниот криминалитет на РМ⁵ во период 1997 - 2006 година

Табела бр.1

Година	Вкупно		Економ. криминалитет				Глава 30			
	К.Д.	Стор.	К.Д.	%	Стор.	%	К.Д.	%	Стор.	%
1997	21996	21355	942	4,3	1152	5,4	456	48,4	502	43,6
1998	22123	21967	895	4,0	1053	4,8	281	31,4	339	32,2
1999	22462	21288	1020	4,5	1202	5,6	468	45,9	529	44,0
2000	19814	19597	936	4,7	1084	5,5	271	29,0	304	28,0
2001	17139	15760	651	3,8	765	4,9	316	48,5	385	50,3
2002	18308	15651	661	3,6	843	5,4	352	53,5	482	57,2
2003	22547	20313	1501	6,7	1973	9,7	1029	68,6	1333	67,6
2004	22663	19277	1096	4,8	1351	7,0	698	63,7	850	62,3
2005	22634	19755	829	3,7	1020	5,2	379	45,7	461	45,2
2006	22024	18858	628	3,3	871	4,1	324	51,6	414	53,7
Вкупно	211710	193821	9159	4,3	11214	5,8	4574	49,9	5599	49,9

Направена е анализа на вкупно извршените кривични дела со познати сторители за кои се поднесени кривични пријави од страна на Министерството за внатрешни работи во периодот од 1997 година до 2006 година, време кое е земено како период на истражување, но се пресметани и одредени показатели за обемот на економскиот криминалитет во вкупниот криминалитет кој во просек е 4,3 % од вкупно откриените кривични дела, односно 5,8 % од вкупно пријавените сторители. Имено, вкупно се

⁵ Податоците се обезбедени од Одделот за аналитика и истражување при МВР Скопје.

извршени 211.710 кривични дела од кои од економскиот криминалитет биле 9.159 кривични дела, а се пријавени вкупно 193.821 сторители од кои 11.214 се пријавени сторители за извршени економски кривични дела.

Во економскиот криминалитет, покрај кривичните дела од Глава 30 од Кривичниот законик на Република Македонија, спаѓаат и дел од кривичните дела против работните односи - Глава 17, против здравјето на луѓето - Глава 21, против животната средина и природата - Глава 22, против имотот - Глава 23, против јавните финансии, платниот промет и стопанството - Глава 25, против правосудството - Глава 31, против правниот сообраќај - Глава 32 и против јавниот ред - Глава 33. Кривичните дела против службената должност се застапени со 2,2 % во вкупниот криминалитет според извршени кривични дела или 2,9 % од вкупно пријавените сторители. Ако се анализира обемот на кривичните дела против службената должност во однос на економските кривични дела, тогаш показателите укажуваат на висока застапеност на овие кривични дела во вкупните економски кривични дела извршени на територијата на Република Македонија. Во истражуваниот период вкупно се извршени 9.159 економски кривични дела за што се пријавени 11.214 сторители, од нив 49,9 % или 4574 се кривични дела против службената должност, И за нив се пријавени 5.599 сторители или 49,9 % од вкупните сторители на економски кривични дела.

Обем на кривични дела против службената должност Глава-30 од КЗ на РМ во вкупниот криминалитет на РМ⁶ во период 1997 - 2007 година

Табела бр. 2

Година	Вкупно		Глава 30			
	КД	Сторители	КД	%	Сторител и	%
1997	21996	21355	456	2,1 %	502	2,4 %
1998	22123	21967	281	1,3 %	339	1,5 %
1999	22462	21288	468	2,1 %	529	2,5 %
2000	19814	19597	271	1,4 %	304	1,6 %
2001	17139	15760	316	1,8 %	385	2,4 %
2002	18308	15651	352	1,9 %	482	3,1 %
2003	22547	20313	1029	4,6 %	1333	6,6 %
2004	22663	19277	698	3,6 %	850	4,4 %
2005	22634	19755	379	1,7 %	461	2,3 %
2006	22024	18858	324	1,5 %	414	2,2 %
Вкупно	211710	193821	4574	2,2 %	5599	2,9 %

Податоците гледани по години укажуваат на фактот дека процентот на застапеноста на кривичните дела против службената должност во економскиот криминалитет се движел од најнискиот 29 % во 2000 година според извршените кривични дела, а според пријавените сторители е 28 % за истата година, додека највисоката застапеност од 68,6 % била во 2003 година според кривичните дела, а според сторителите највисоката застапеност од 67,6 % била истата година. Најголем е бројот на извршени кривични дела во 2003 година со 1 029 извршени кривични дела кога се пријавени и 1 333 сторители што претставува најголем број на пријавени сторители, анализирано по години.

⁶ Податоците се обезбедени од Одделот за аналитика и истражување при МВР Скопје.

Може да се забележи дека е мал процентот на застапеност на економските кривични дела во вкупниот криминалитет, но мала е и застапеноста на кривичните дела против службената должност во вкупниот криминалитет, додека половината од економските кривични дела се кривични дела против службената должност што укажува на фактот дека тие треба постојано да се следат и проучуваат, пред сè, поради нивната општествена опасност која се нанесува со овие кривични дела според имотната штета, злоупотребените овластувања на лица кои ја искористиле својата положба, позиција и моќ за да се стекнат на незаконски начин со огромни богатства, а тоа најчесто го правеле на штета на Буџетот на Република Македонија.

Бројни се појавните облици на криминални однесувања во процесот на производството, прометот, јавните набавки, фискалната сфера, банкарството и сл., но сите тие незаконски однесувања, за да бидат гонети од страна на надлежните органи, потребно е да ги исполнуваат битните елементи на некое од кривичните дела предвидени со Кривичниот законик на Република Македонија. Злоупотребата на службената положба и овластувања е инкриминација која е најзастапена во структурата на кривични дела против службената должност, бидејќи секогаш кога некој криминално постапува и повредува некој закон, пропис, колективен договор и сл., но и криминалот се врши со мотив за остварување противправна имотна корист кои се битни елементи на оваа инкриминација.

Во истражуваниот период од 10 години извршени се вкупно 4.574 кривични дела против службената должност, а од нив 64,1 % или 2.933 се кривични дела по Член 353 на "Злоупотреба на службената положба и овластување" за што се пријавени 65,4 % или 3.660 сторители, а 19,2 % или 880 се кривични дела според Член 361 на "Фалсификување службена исправа" за што се пријавени 18,9 % или 1.059 сторители. Овие две кривични дела се најзастапени во вкупниот број на кривични дела и пријавени сторители против службената должност. Процентот на застапеност во истражуваниот период се движел од најнискиот 37,7 % според извршени кривични дела, а истата година најмала е застапеноста и на пријавените сторители од 39,4 % за кривични дела на злоупотреба на службената положба и овластување. Во 2003 година кога е најмал процентот на злоупотреба на службената положба и овластувањата, најголем е процентот на застапеност на фалсификувањето на службена исправа кој бил 44,3 % за извршени кривични дела, односно 43 % за пријавените сторители. Највисока е застапеноста на злоупотребата на службена положба и овластување во 2006 година со 87,3 % според извршени кривични дела и 88,2 % според пријавените сторители. Во 2003 година се извршени и најголем број кривични дела "Злоупотреба на службената положба и овластување" и тоа 854 за што се пријавени 1.130 сторители. Во оваа година најголем е бројот на откриени дела и пријавени сторители за криминални активности кои се одвивале во претходните години. Треба да потенцираме дека 2003 година е година по парламентарните избори во Република Македонија и по промената на владечката структура од новоназначените службени и одговорни лица најпрво во институциите, органите, фондовите се утврдувани незаконските постапувања на нивните претходници и истите масовно се пријавувани во полицијата и обвинителството. Според времето на извршувањето на делата (видено од соодветната документација која е користена како доказен материјал), речиси сите дела се извршени во претходните години. И во време на истражувачкиот проект се случуваат истите работи, бидејќи повторно имаме промена на власта во 2006 година и повторно откривање, разјаснување и пријавување на криминалните однесувања на претходните раководни лица. Некако како пракса да станува во нашата Држава криминалитетот против службената должност, посебно кривичните дела на "Злоупотреба на службената положба и овлас-

тување" и " Фалсификување на службена исправа", масовно да се откриваат, разјаснуваат и докажуваат во периодот по промената на власта.

Останатите кривични дела во групацијата на кривични дела против службената должност се понезастапени во однос на претходните наведени две кривични дела, така што во вкупниот број на кривични дела против службената должност, кривичното дело "Проневера во службата " по Член 354 е застапено со 7,8 % или 355 кривични дела за што се пријавени ист процент или 441 сторител. Анализирани по години, најмал е бројот на проневерите во 2006 година со 8 извршени кривични дела за што се пријавени 9 сторители, додека најголем е бројот на извршени 71 кривично дело во 2002 година и за нив се пријавени 133 сторители. Во таа година процентот на застапеност бил највисок со 20,2 % според извршените кривични дела и 27,6 % според пријавените сторители.

Кривичното дело "Измама во службата" по Член 355 е застапено со 0,7 % или 37 извршени кривични дела за што се пријавени 0,8% или 36 сторители, а гледано по години најголем е бројот на извршени кривични дела во 1999 година со највисока застапеност од 2,1 % или 10 кривични дела, а пријавени се 1,9 % или 10 сторители.

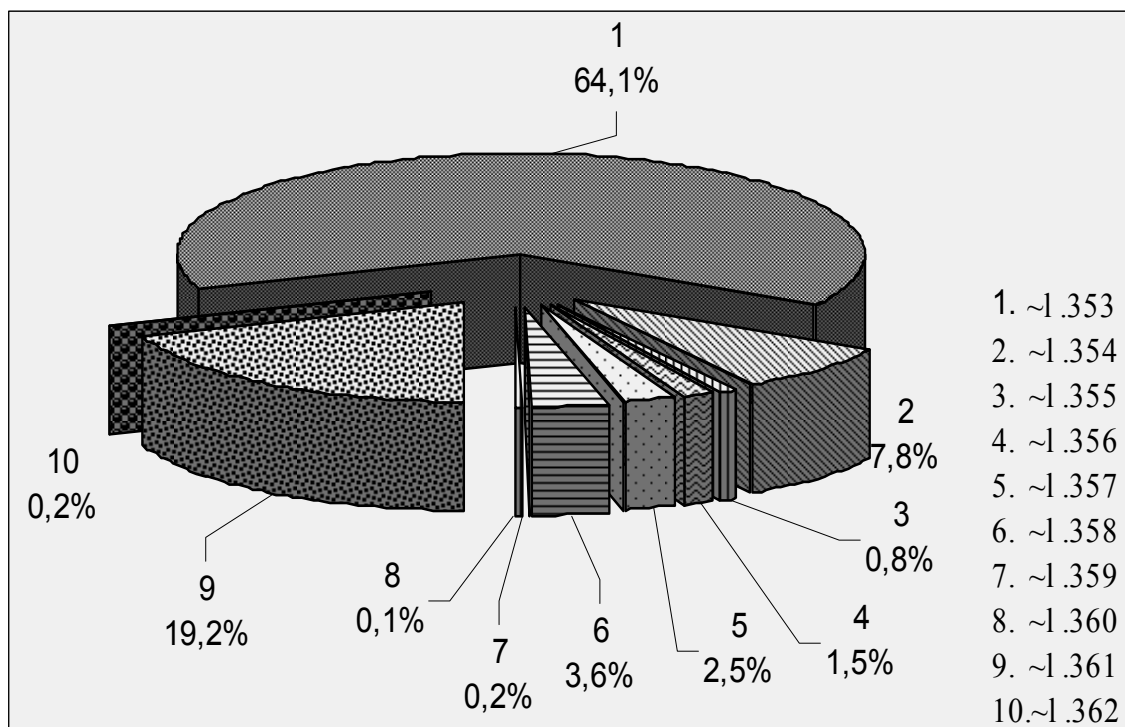
Кривичното дело "Послужување во службата" по член 356 е застапено во вкупниот криминалитет против службената должност со 1,5 % или 68 кривични дела за што се пријавени 1,2 % или 67 сторители, а гледано по години застапеноста била најизразена со 4,7 % или 22 кривични дела во 1999 година кога биле пријавени 4 % од вкупниот број на сторители или 21 сторител на послужување во службата.

Во вкупниот број на кривични дела против службената должност кривичното дело "Примање поткуп" по Член 357 е застапено со 2,5 % или 116 кривични дела за што се пријавени 2,3 % или 128 сторители. Процентот на застапеност кај поткупот бил најизразен со 6,3 % во 2001 година кога се откриени 20 кривични дела на примање поткуп за што се пријавени 20 сторители што претставува застапеност од 5,2 % во вкупниот број на пријавени сторители за кривични дела против службената должност за 2001 година.

Кривичното дело "Давање поткуп" по Член 358 во вкупниот криминалитет против службената должност е застапено со 3,6 % или 166 кривични дела за што се пријавени 3,4 % или 188 сторители за истражуваниот период, а анализирано по години процентот на застапеност бил највисок во 1999 година со 13,9 % или 65 кривични дела за што се пријавени 14,7 % или 78 сторители од вкупниот број на сторители на кривични дела против службената должност за 1999 година.

Доста мала е застапеноста на кривичното дело "Противзаконито посредување" по Член 359 кое во вкупниот криминалитет против службената должност за целиот истражуван период е со просечна застапеност од 0,2 % или 10 кривични дела за што се пријавени 0,2 % или 9 сторители. Во одредени години и немаме откриено криминални однесувања и пријавени сторители за ова кривично дело.

Исто така доста мала е застапеноста на кривичното дело "Оддавање службена тајна" по Член 360, каде за целиот истражуван период се застапени во вкупниот криминалитет против службената должност со 0,1 % според откриените кривични дела и исто толку според пријавените сторители. Мала е застапеноста и на кривичното дело "Противзаконита наплата и исплата" по Член 362 со застапеност од 0, 2 % според откриените кривични дела и исто толку според вкупниот број на пријавени сторители на кривични дела против службената должност.

Графикон број 1

Обем, структура и динамика на кривичните дела против службена должност - Глава 30 од КЗ на РМ во период 1997 - 2006 година

Табела бр. 3

година	Чл. 353		Чл. 354		Чл. 355		Чл. 356		Чл. 357		Чл. 358	
	кд	%	кд	%	к д	%	к д	%	кд	%	кд	%
1997	172	37,7	34	7,5	4	0,9	7	1,5	19	4,3	13	2,8
1998	120	42,7	24	8,5	1	0,4	5	1,8	4	1,4	8	2,8
1999	228	48,7	40	8,5	10	2,1	22	4,7	11	2,4	65	13,9
2000	150	55,4	27	10	1	0,4	5	1,8	10	3,7	30	11,1
2001	168	53,3	22	7	7	2,2	5	1,6	20	6,3	7	2,2
2002	178	50,7	71	20,2	2	0,6	1	0,3	13	3,7	8	2,3
2003	854	83	66	6,4	7	0,6	5	0,5	4	0,4	9	0,9
2004	504	72,2	38	5,5	4	0,6	9	1,3	15	2,1	16	2,3
2005	276	72,8	25	6,6	1	0,3	6	1,6	14	3,7	6	1,6
2006	283	87,3	8	2,5	/	/	3	0,9	6	1,9	4	1,2
Вкупно	2933	64,1	355	7,8	36	0,8	68	1,5	116	2,5	16	3,6
											6	

⁷ Податоците се обезбедени од Одделот за аналитика и истражување при МВР Скопје.

Чл. 359		Чл. 360		Чл. 360-а		Чл. 361		Чл. 362		Вкупно	
кд	%	кд	%	кд	%	кд	%	кд	%	кд	%
2	0,4	/	/	/	/	20	44,3	3	0,6	456	100
/	/	1	0,4	/	/	2		1	0,4	281	100
/	/	1	0,2	/	/	11	41,6	1	0,2	468	100
/	/	/	/	/	/	7		/	/	271	100
1	0,3	/	/	/	/	90	19,3	/	/	316	100
2	0,6	/	/	/	/	48	15,2	/	/	352	100
4	0,4	/	/	/	/	86	27,3	1	0,3	1029	100
/	/	1	0,1	/	/	76	21,6	/	/	698	100
/	/	/	/	/	/	80	7,7	/	/	379	100
/	/	/	/	/	/	11	15,9	/	/	324	100
1	0,3	/	/	/	/	1		/	/	4574	100
10	0,2	3	0,1	/	/	88	19,2	7	0,2		
						0					

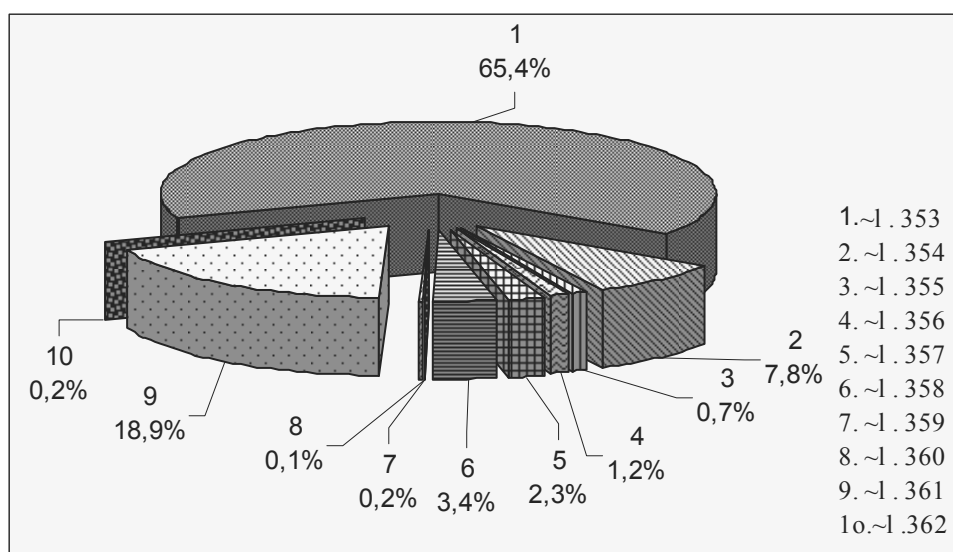
Обем, структура и динамика на пријавените сторителите на кривични дела против службена должност - Глава 30 од КЗ на РМ⁸ во период 1997 - 2006 година

Табела бр. 4

година	Чл. 353		Чл. 354		Чл. 355		Чл. 356		Чл. 357		Чл. 358	
	Стор	%	Стор	%	Стор	%	Стор	%	Стор	%	Стор	%
	.		р.		р.		р.		р.		р.	
1997	198	39,4	36	7,2	4	0,8	7	1,4	23	4,6	14	2,8
1998	152	44,7	25	7,4	1	0,3	5	1,5	5	1,5	8	2,4
1999	266	50,3	36	6,8	10	1,9	21	4	13	2,5	78	14,7
2000	169	55,6	28	9,2	1	0,3	5	1,6	11	3,6	33	10,9
2001	200	51,9	38	9,9	7	1,8	5	1,3	20	5,2	7	1,8
2002	221	45,9	133	27,6	2	0,4	1	0,2	13	2,7	8	1,7
2003	1130	84,8	67	5	7	0,5	5	0,4	5	0,4	11	0,8
2004	613	72,1	41	4,8	4	0,5	9	1,1	15	1,8	17	2
2005	346	75,1	28	6,1	1	0,2	6	1,3	16	3,4	7	1,5
2006	365	88,2	9	2,2	/	/	3	0,7	7	1,7	5	1,2
Вкупно	3660	65,4	441	7,8	37	0,7	67	1,2	128	2,3	188	3,4

⁸ Податоците се обезбедени од Одделот за аналитика и истражување при МВР Скопје.

Чл. 359		Чл. 360		Чл. 361		Чл. 362		Вкупно	
Сто р.	%	Стор р.	%	Стор. р.	%	Стор р.	%	Стор р.	%
1	0,2	/	/	216	43	3	0,6	502	100
/	/	1	0,3	141	41,6	1	0,3	339	100
/	/	1	0,2	103	19,4	1	0,2	529	100
/	/	/	/	57	18,8	/	/	304	100
1	0,3	/	/	107	27,8	/	/	385	100
2	0,4	/	/	101	20,9	1	0,2	482	100
4	0,3	/	/	103	7,7	1	0,1	1333	100
/	/	1	0,1	150	17,6	/	/	850	100
/	/	/	/	57	12,4	/	/	461	100
1	0,2	/	/	24	5,8	/	/	414	100
9	0,2	3	0,1	1059	18,9	7	0,2	5599	100

Графикон број 2

Класични и нови појавни облици на криминалитет против службената должност

Појавните облици на криминалитетот со злоупотреба на службената должност преку позицијата, моќта и власта на сторителите се познати одамна и проучувани од многу теоретичари - криминолози, социолози, правници и криминалисти и во светот е познат и, речиси секаде одомаќинет терминот за криминалитет на "белите јаки". Самиот збор укажува дека тоа е криминалитет на високи функционери во општествено - економскиот и политичкиот систем во секоја држава. Постои една поговорка од 2000 година пр.н. е. која потекнува од Стариот Египет, а се однесува на заштитата на државата од криминалот на нејзините чиновници, *"Направи ги своите чиновници*

*богати, за да ги спроведуваат твоите закони*⁹. Значењето на поговорката е огромно, укажува на свеста за можно поткупување на чиновниците и делумно спроведување на законите. Цел на секоја власт е спроведување на нејзините закони, а како тоа ќе го спроведат зависи од државниот апарат - чиновниците. Но се поставува прашањето дали може преку високите плати да се спречи злоупотребата на службената должност. Желбата за „уште,, е мотивот кој преовладува кај овие криминални однесувања, бидејќи нема горен лимит на богатство. За незаконските однесувања на тие што имаат, а се на некаква позиција која е пропратена со привилегии и поголеми примања, логично е да нема оправдување, но како да се спречи мотивот за "уште", најверојатно е прашање на кое одговор треба да дадат психолозите, психијатрите, патолозите и др.

Економските односи во нашата држава по осамостојувањето беа подложени на целосна промена, пред сè, од аспект на промената во сопственичката структура и воведување на новите уставно загарантирани права и слободи на граѓаните во економските односи. Со таквите промени новите уставно загарантирани вредности добиваа нова и поголема тежина и квалитет во остварувањето на тие права и обврски, бидејќи коренитите промени, посебно во економските и социјалните односи во општеството, секогаш и секаде, се проследени со бројни последици од загрозувања. Како една од најистакнатите опасности на општеството во овој период беше криминализација на процесите поради непостоење соодветна законска регулатива за спроведување на промените во економската сфера како што се промена на сопственоста на капиталот со трансформациски процеси, овозможување на влез на странскиот капитал од земји со развиена економија и дефинирани принципи во стопанското и економското работење.

Економските односи и односите поврзани со нив се доста променлива општествена категорија, но и област на многубројни криминални однесувања кои ги следат, особено во времиња на законски недоречености како во оваа област, така и во останатите области на социјалното и севкупното живеење во општеството. Кај нас тој период сè уште трае, а тоа е периодот на транзиција во кој се промени сопственичката структура на капиталот, се изменија условите на стопанисување и пазарната економија, се променија и условите на работење како што се оние на социјалниот статус на вработените. Ова време е време на досетливите, време на вештите кои умешно ги искористуваат своите позиции на кои се затекнати или си создаваат позиции со одредени политички и економски влијанија со цел за стекнување на богатство, моќ, власт. На тие структури во нашата држава не им оди во полза донесување на конкретни и строги системски закони со кои ќе се направи контрола на нивното енормно големо богатство, кое ни во најбогатите држави и со каков било бизнис не би успеале да го стекнат. Борбата со криминалот се води, но колку ќе биде успешна, ќе покажат времињата пред нас.

Криминалот со одредени злоупотреби во економските и социјалните односи е криминал кој се појавува уште од самиот почеток на првите производствени облици на производство и првите облици на трговија. Некои облици на криминални однесувања се исти или слични и ги следат сите промени во економската и стопанската сфера на општеството. Измамите во производството и трговијата, проневерите, злоупотребите, фалсификувањата, како и непочитувањето на правата на работниците биле, се и ќе бидат криминални однесувања кои се познати одамна и кои се провлекуваат низ сите досегашни форми на општествено - економско уредување и се познати како појавни

⁹ Според , Middendorf W., *Kriminalistik*, 1995, str. 276.

облици на криминални однесувања секаде во светот, па и кај нас. Овие однесувања добиваат карактер на класична злоупотреба на моќ, сила, власт на оние кои се во таква позиција. Класичните кривични дела со елементи на злоупотреба се појавни облици кои се познати за сите општествено - економски и политички односи и секогаш имале иста цел, а таа е противправна имотна корист врз основа на стекнатата позиција, без разлика дали тоа е во производството, прометот, надворешно - трговскиот промет и сл., додека новите појавни облици се во областа на одбегнување на плаќање на давачките спрема државата - фискализацијата, приватизацијата на општествениот капитал, јавните набавки, во сферата на компјутеризацијата, банкарското работење и сл. Откривачката политика на овие криминални однесувања е во годините по промената на една владејачка структура со друга, со што може да се забележи тенденцијата на политичките влијанија во стекнувањето на одредени позиции за здобивање лична материјална корист за себе или за своите најблиски.

а) Најпознати класични појавни облици на злоупотреби на службената должност се:

- *Криминал во процесот на производството* каде загрозеноста на производството од криминални однесувања е, пред сè, од лицата кои се на одговорни позиции во претпријатието како раководители на погон за производство, контролори и работници вклучени во непосредното производство во договор со одговорните лица. Основен облик на криминалитет во производството е присвојувањето на суровини, материјали, алат, отпад, шкарт и ситен инвентар.

Карактерот на присвојувања и криминалните однесувања зависи, пред сè, од улогата на сторителите во претпријатието, раководната функција, оперативната улога, контролната функција и сл. и видот на присвојувањата, дали се готови производи, шкарт или, пак, од материјалот од кој е планирано производството.

Најчесто злоупотребите и присвојувањата се појавуваат во форма на присвојувања на материјал и на готови производи. Во начинот на нивното присвојување нема некоја разлика, освен влијанијата на околностите и улогите на сторителите. Може да се присвојува како од основниот така и од помошните материјали. Понекогаш тоа може да биде и незабележано, бидејќи според оценките од планираниот материјал останало вишок, а за тоа знаел само раководителот на производството и, без да го пријавува вишокот на материјалот, изнаоѓа модус да го изнесе од претпријатието и за тоа да не биде откриен. Често пати присвојување го овозможуваат непрецизно одредените нормативи, недостатокот од контрола што има за последица изработка на производ со полош квалитет од планираниот, прикажување зголемено калирање, растурање и крш, фалсификување на документација и водење на неточна и неажурна документација.¹⁰

Освен наведените криминални напади, во производството има уште голем број на појавни облици на присвојувања како на материјали така и на готови производи и сето тоа со фалсификување на документација, злоупотреби, но и со уништување или оштетување на средствата за производство и присвојувања на алатот и помалите машини што се користат во процесот на производството. Последниве години од процесот на трансформација, намерно и свесно, се прикажуваат одредени средства за производство како оштетени, уништени или застарени за да можат потоа одговорните лица кои тоа го направиле да ги купат на лицитација за многу мали пари и истите да ги искористуваат за отворање на сопствени погони за производство.

Криминалните однесувања кои се карактеристични посебно за сегашниот период, покрај наведените, се и новите појавни облици на криминалитетот во произ-

¹⁰ Цуклески, Г. и Николоска, С., *Економска криминалистика*, Скопје, 2006 година. , стр. 129 -137.

водството кои се резултат на делување на изменетите услови на работење. Сè поголем број на приватни производни претпријатија со различен сопственички карактер и различни фактори ја предизвикаа појавата на "сивата економија". „Поедини претпријатија со помош на фиктивна документација одбегнуваат плаќање на даночните обврски спрема државата, а со добиените готови пари од производството купуваат репроматеријали и суровини, процесот на производство се повторува, се усовршува и се создаваат нови производи кои никаде не се евидентираат. Бидејќи нема никаква евиденција, нема ни плаќање на данок, па таквите производи се продаваат на "црниот пазар" за готови пари, пари кои претпријатието ги користи за други потреби. Во некои случаи од парите се плаќаат работниците, но повторно без евиденција и со одбегнување на обврските спрема државата.,¹¹

- **Криминал во областа на трговијата** каде прометот на стоки и вршењето на услуги се доста погодни за многубројни малверзации кои прераснуваат во криминални однесувања на физичките или одговорните лица во правните лица, а истите се доста прилагодливи на промените во општествено - економските и политичките услови на стопанисување. Трговијата, иако е регулирана со посебен закон¹², и истата треба да се обавува со почитување на законските, обичајните и деловните норми и според начелата на лојална конкуренција при што не смее да му се нанесе штета на потрошувачот, тоа не се почитува и, покрај кршењето на наведените норми, сè позачестена е појавата на кршење на кривично - правните норми, односно во областа на трговијата се извршуваат кривични дела.

Секое трговско претпријатие е должно да ја води потребната пропишана документација како што е трговската книга која треба да се наоѓа во трговскиот објект (не кај сметководителот), а таа книга треба да ја содржи евиденцијата за набавена стока и стока која е во продажба. „Облиците на злоупотреби и присвојувања во доменот на купувањето и набавката на стоки се разновидни во текот на работењето како во набавките така и во благајничкото работење, но и во контролата од самото претпријатие, пред сè, од раководителот на сметководството, кој најчесто, за да не биде виновен, ги премолчува работите, знаејќи за поврзаноста на набавувачот со претпријатијата или лицата од каде што се набавува или, пак, блискоста на раководните лица кои ја наредиле набавката што е најчеста појава. Некои од фирмите добавувачи се, всушност, и фирми на нивното семејство: брат, сестра, сопруга, син и сл. или партиски претпријатија кои за возврат префрлуваат или директно уплатуваат пари на сметка на партијата, со претходен, најчесто устен договор.¹³

Продажбата за своја сметка се состои во купување дефицитарни и курентни стоки на пазарот од страна на продавачот и нивно ставање во продажба без никаква евиденција. Во ваквите случаи се искористува положбата, продавач - продажна служба во претпријатието и нивните контакти со купувачите; покрај редовната продажба на стоките да се продава и ваквата стока, со таа разлика што за наведената стока не се изготвува никаква евиденција. За ваквиот начин на продажба потребно е поврзување со благајничката служба при исплатата на стоките и понекогаш оваа недозволена работа е проследена со фалсификување на соодветната документација. „Посебно се карактеристични присвојувањата при продажбата на нафта и нафтени деривати каде раководителите или продавачите ја зголемуваат количината на нафтени деривати со додавање на вода, закинување при мерењето, при чистењето на цистерните и сл., а парите се присвојуваат од дневниот пазар, додека раздолжувањето со добиената пратка

¹¹ М. Бошковиќ, *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, 1998 година, стр. 310.

¹² Закон за трговско работење, "Сл. весник на РМ", бр. 28/04.

¹³ Цуклески, Г. и Николоска, С., *оп. цит.*, стр. 138 - 149.

на нафта е во ред. При продажбата на нафтени деривати на државни претпријатија и институции се закинува од количината. Се внесуваат стварните количини, а во цистерните се става помала количина и тоа со договор со набавувачот од државното претпријатие или установата и со возачите на цистерните од тие претпријатија, или им се продаваат нафтени деривати со повисоки цени од постоечките. „¹⁴

Основни форми на криминален напад во трговските продавници се разните облици на присвојување на стоки или пари. Се присвојуваат вишоци кои настануваат со измама на потрошувачите или купувачите на количините, квалитетот и посебно на цената. Нафтните деривати предначат во тоа, бидејќи кај нив е најизразена продажбата со додавање вода во нафтните деривати и зголемување на литражата, продавање по повисоки цени во време на промената на цената и сл. Присвојувањата се вршат и преку пресметка на дозволеният губиток на стоката како калирање и сл.¹⁵

Покрај наведените можности на присвојување, во трговските објекти честа е појавата од "кусоци" на пари или стоки кои се присвоени, а за време на пописите вешто се манипулира со пописната комисија за стоки кои се уништени поради нивната брза расипливост, калирања и сл. И ова многу тешко се докажува поради поврзаноста на продавачите во криминалните дејствија со останатите служби (материјално и финансиско) или изговорот е во забравено пријавување на уништена или оштетена стока, па дополнително се прават записници за тоа, секако фалсификувани, бидејќи стоките не се на лице место и сл.

- **Криминал во надворешно - трговскиот промет** делумно се врши во странство, а делумно во земјава така што документација за извозот, покрај во домашните претпријатија - банки и Министерството за економија, се наоѓа и во странските претпријатија и институции. Поради оваа околност, отежнато е расветлувањето на криминалните активности во оваа гранка на стопанството и економските односи во државата поврзани со странство. Најчесто се користи документацијата во државата од сите претпријатија и институции, а во недостаток на докажен материјал или докажен материјал кој го доразјаснува синцирот на криминални однесувања, потребна е меѓународна полициска соработка. „Сторителите на овие кривични дела се високоо бразовани лица со добри деловни, пријателски и политички позиции така што, поради нивната стручност и поврзаност, е мошне тешко да се открие нивната криминална активност. Секогаш нивното криминално делување го објаснуваат со добри деловни зделки, "така се работи на запад"; "ако се прават проверки со полиција, ќе пропадне деловната соработка, ќе се изгуби купувачот" и сл. На овие сторители треба да им се пријде со големо познавање на начинот на нивното работење, тимски и организирано во соработка со специјализираните служби кои се занимаваат со надворешно - трговското работење (царински органи, инспекции и сл.).¹⁶ Извозот на стоки е еден од основните начини за прибавување девизни средства, па поради тоа сè поголем број претпријатија се стремат за што поголем извоз на своите производи и услуги. Покрај извозот на стоки во надворешно - трговскиот промет се подразбираат и други дејности и тоа: изведување на инвестициони работи во странство и отстапување на инвестициони работи на странско лице во Република Македонија, услуги на меѓународниот транспорт на стоки и патници, услуги што се во врска со меѓународниот транспорт (меѓународна шпедиција, складирање, аеродромски услуги, агенциски услуги во транспортот и слично), угостителски и туристички услуги, посредување и застапување во прометот на стоки и

¹⁴ М. Бошковиќ, *оп. цит.* 1, стр. 318.

¹⁵ Д. Рапеж, *Privredna kriminalistika*, Zagreb, 1986 godina, str. 216 и Бановић Б, *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд, 2002 година, стр. 74.

¹⁶ Цуклески, Г. и Николоска, С., *оп. цит.*, стр.149 - 150.

услуги, ПТТ услуги и други телекомуникациски услуги, услуги на контролата на квалитетот и квантитетот при извоз и увоз на стоки, научно - истражувачки, истражувачко - развојни и услуги во давање и користење на информации и знаење во стопанството, науката, услуги на атестирање и други услуги во согласност со прифатената класификација и номенклатура. Изигрувањата на законските прописи во оваа област се многубројни и, главно, се сведуваат на лажното декларирање на вредноста на стоката кое може да оди во две насоки. Во првиот случај вредноста на стоката во документацијата (договор, фактури, царинска декларација, банкарските документи и сл.) по единица на производ се намалува, а странскиот партнер ја плаќа реалната вредност на стоката. Се составува двојна документација од кои лажната останува во земјата, а стварната се препраќа во странското претпријатие. Разликата меѓу правата и декларираната вредност се присвојува лично или се создаваат т.н. "црни фондови" во странство кои служат за најразлични цели и со кои располага само одреден круг на лица. Вториот случај е кога лажно се декларира вредноста на стоката која се извезува, така што вредноста во документацијата се зголемува со цел за наплата на извозни стимулации од државата.¹⁷ Неточното, лажното декларирање на стоките се прави и со цел да се избегне рестриктивниот режим на увоз на поедини производи кои секоја држава ги воведува заради заштита на домашното производство и домашната економија. За увоз на стоки за кои е воведена рестрикција посебно се воведени дозволи за контингенти при увоз на стоки кои се контролирани во соработка со Министерството за економија и царината, увозот на пченица и сл. Лажното декларирање на увозот се врши со зголемување на количината на стоките од стварно увезените со цел исплатата по повисока цена да се подели со странскиот партнер или за да се создаде црн фонд во странство или, пак, кога се декларира помала количина на стоки од стварно увезените со цел да се одбегнат царинските давачки за увезената стока која не е прикажана. Злоупотребите и корумпираноста при увозот и извозот на стоки се доста чести појавни облици, а како вмешани лица речиси секогаш се и лицата од царината, посебно кај фиктивните увози или извози на стоки. И кај увозот и кај извозот на стоки, познати се случаи на склучување неповолни договори за домашното претпријатие кои со непрецизни клаузули или со несразмерни обврски на домашното претпријатие во однос со странското претпријатие можат да бидат резултат на несовесно работење и незнаење, но доста често и намерно постапување на криминален начин од страна на одговорните лица во домашното претпријатие кои за тоа добиваат скапи подароци во пари или други вредности (корупција).

„Криминалната активност при увозот на стоки најчесто е со изигрување на домашните прописи и добиени дозволи, со што одредени лица на брз начин се стекнуваат со висока противправна имотна корист, без при тоа да се води сметка за финансиската сосотојба и работењето на претпријатието во кое имаат, најчесто, позиција на одговорни лица.“¹⁸

б) Нови појавни облици на криминалитет со злоупотреба на службената должност се:

- *Криминал при трансферот на технологијата* се врши врз основа на одредени законски прописи и правила со кои се посакува да се подобри домашната технологија во производството, но и да се направи соодветна заштита од диктатот на

¹⁷ Б. Бановиќ, *Обезбедување доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд, 2002 године., стр. 78.

¹⁸ Цуклески, Г. и Николоска, С. *оп. цит.*, стр. 150 - 155.

странските партнери и неконтролираниот увоз на технологија. Трансферот на технологијата и опремата се врши по одредени прописи, а постојат и одредени законски поволности при увозот на технологија и опрема со цел да се стимулира развојот на домашното производство, посебно во малите и средните претпријатија. Правата и обврските на трансферот се договараат со меѓусебен договор кој мора да ги има законски пропишаните елементи. Криминалните однесувања се многубројни, пред сè поради тоа што и во домашниот промет секојдневна е појавата на пуштање во оптек на странска валута, странски пари со кои се плаќаат производи во домашните трговски продавници. Иако тоа законски не е дозволено, сепак е секојдневна појава, која никој не се ни обидува да ја санкционира. Дека оваа појава е присутна покажуваат и големиот број случаи на пуштање во оптек на фалсификувани банкноти, пред сè долари и евра, во домашниот промет. Во вакви случаи се работи на откривање на сторителите кои ги пуштиле тие пари во оптек, а се занемарува одговорноста на лицата кои ги примиле како платежно средство во домашниот промет на стоки и услуги.¹⁹

- **Криминал во областа на даночната сфера** каде криминалните однесувања поврзани со даноците се во надлежност на државните органи и институции што вршат јавни овластувања, односно полицијата и финансиската полиција. Финансиските инспектори, покрај другите обврски, имаат обврска да вршат и финансиска контрола околу плаќањето на давачките спрема државата на нејзините даночни обврзници, при што за секое утврдено одбегнување на законската даночна обврска треба да се бара расветлување на случајот и да се поднесе соодветна кривична пријава до надлежното Основно јавно обвинителство. Соработката на полицијата со финансиските инспектори е значајна, пред сè поради промените во законските одредби кои ја регулираат материјата со даноците и придонесите, а нивните записници од извршените контроли служат, најчесто, како релевантен доказен материјал за поднесување кривична пријава. Според статистичките податоци, во нашата држава ова криминално однесување е честа појава, и тоа како од правни лица така и од лица кои вршат самостојна дејност, но има и чести затајувањата при склучување договори за купопродажба на имот, станбен и деловен простор, моторни возила и сл., така што дијапазонот на криминалните активности е доста обемен и секако бара голема стручност и познавање на законските прописи кои важеле како во моментот на извршувањето на делото така и во моментот на откривањето, па сè до поднесувањето на кривичната пријава.

Работата на "црно" е само една од активностите на паралелното или скриено стопанство, кое се јавува како конкурент на регуларното стопанство. За ваквата работа не постои никаква евиденција, ниту некој се јавува како даночен обврзник, па често во практиката се случува да се среќаваме со производство кое е на пазарот, а за истото спрема државата не се платени никакви обврски. "Сивата економија" е еден од најголемите проблеми со кои треба да се справи нашата држава. Треба да се гради национална стратегија за собирање на даноците со што ќе се овозможи и појак буџет и доста постабилна држава, а приоритет на одговорните власти треба да биде и изедначувањето на сите субјекти во стопанскиот или во другите сфери на економскиот живот во државата.

Затајувањето на данокот спрема државата се врши и преку лажно поднесување на предлог за стечај, сè со цел да се избегне плаќањето на даноците и да се прикаже дека правното лице нема имот од кој може да се наплатат даноците. Раширена е појавата со лажна документација да се прикаже дека е остварен промет на стоки и услуги и по тој основ да се бара враќање на данокот на додадена вредност. Оваа појава

¹⁹ Исто, стр. 157 - 158.

е масовна во нашата држава²⁰, а се официјализира како незаконска со поднесувањето на бројни кривични пријави за затајување на данок и перење пари во стек со кривичните дела злоупотреба на службената положба и овластување во случаите кога одговорните лица изготвуваат фиктивни договори за одредени консалтинг или менаџерски услуги, пресметуваат и уплатуваат данок на одредени фирми во однос на првата како "сестрински" и сл. Парите се подигнуваат во готово како материјални трошоци и се враќаат назад во првото претпријатие кое веќе има поднесено барање за поврат на данок, а "испраните" пари се внесуваат како позајмица или пари со кои се купуваат акции од вработените во акционерските друштва за многу пониска цена од номиналната цена на пазарот за хартии од вредност. Ова беше нов начин на доприватизација на она што беше останато како акции на вработените од првиот бран на приватизација.

Фискализацијата во определени дејности сè уште не се воведува, а и таму каде што е воведена уредно не се издаваат фискални сметки, или тоа се прави селективно и минимално. Се прават отпори за фискализација во одредени подрачја и се користат недореченостите во одредени законски прописи. Така на пример во обложувалниците, никој не издава фискална сметка, а пресметуваат данок на добивка од 15 %, но колку од пресметаните пари од добивката на играчите се уплатува во државниот буџет е посебна приказна.

„Даночната евазија е доста изразена и мора да се преземаат поефикасни мерки за утврдување и наплата на даноците и други јавни давачки определени со закон. Основна цел е да се гради одговорен однос за примена на финансиските закони и да се спречува затајувањето на даноци и на други давачки, неопходни за функционирање на Државата.“²¹

При расветлувањето на бројните случаи на даночно затајување како проблематично за Управата за јавни приходи беше дали е криминално однесување кога данокот (се мисли на персоналниот данок) на доход е пресметан, а не е уплатен, не се уплатени и придонесите спрема работниците по однос на здравствено и пензиско и инвалидско осигурување. Елементи на затајување и злоупотреба имаме и кога само е пресметан данокот, а не е уплатен; истото важи и за придонесите, бидејќи со самата исплата на плати на работниците, според законот за плати, автоматски треба да биде пресметан и уплатен персоналниот данок, но и останатите придонеси спрема Државата.

- **Криминалот во сферата на јавните расходи** главно се сведува на:

- Злоупотреби во располагањето со буџетските средства во вид на ненаменско трошење на големи буџетски износи на средства;

- Отсуство на финансиска дисциплина, манипулирање со средствата надвор од жиро - сметките на буџетските корисници;

- Отсуство на веродостојна документација за состојбата со имотот, посебно недвижности;

- Доста сомнителни банкарски трансакции, посебни односи со банките, претпријатијата и други крајни корисници на средствата;

²⁰ Како илустрација ќе споменеме дека кривичните дела против јавните финансии, платниот промет и стопанството во структурата на економскиот криминалитет се веднаш по кривичните дела против службената должност. Според направената анализа на економскиот криминалитет во Република Македонија за период 1997 - 2004 година тие се застапени со 40,7 %, против службената должност со 48,5 %, всушност, овие групации на кривични дела се со 89,2% во структурата на економскиот криминалитет. - Николоска С. Квалитативните измени-и дополнувања на КЗ на РМ кај економскиот криминалитет, МРКПК бр. 2, Скопје, 2006 година, ст.414.

²¹ Маневски, М., *Корупцијата во Република Македонија*, Скопје, 2005 година., стр. 45.

- Невршење поврат на непотрошените буџетски средства во буџетот, иако тоа е законска обврска;
- Ненаменско трошење на средства во форма на кредити и позајмици на одредени банки и други правни лица, финансирање на политички партии, вложувања во спортски друштва, клубови, донации, спонзорства, купување скапи автомобили и други средства за опрема на кабинети и сл;
- Наплата на приходи од страна на буџетските корисници и нивно користење како сопствени приходи за подмирување на расходи без претходно пренесување на буџетската сметка од каде би биле прераспоредени според буџетскиот распоред;
- Задолжувања на Државата преку Министерството за финансии кај Народната банка на Република Македонија и други деловни банки во Државата со договарање камати со истовремено одобрување кредити и позајмици на деловните банки и стопанските субјекти, понекогаш и без камати кои, всушност, не се ни плаќаат;
- Преземање обврски од страна на поедини буџетски корисници над износот предвиден со планираниот годишен износ на средствата добиени од Буџетот;
- Одобрување позајмици на поголем број стопански претпријатија, органи и институции и нивно дополнително прогласување за неповратни средства;
- Набавка на опрема, изведување на инвестициски работи и разни други услуги од страна на повластени претпријатија, често без тендер и најчесто со авансно плаќање;
- Користење средства од буџетските резерви без одлука на Владата;
- Исплата на средства врз основи на непрописна, невистинита и непотполна документација и
- други незаконски дејствија.

- **Криминалот во сферата на јавните набавки** е со бројни појавни облици и поради тоа во неговото откривање треба да бидат вклучени и надлежните инспекциски служби, со цел целосно расветлување на криминалните однесувања со докажување на тоа кои законски прописи се повредени, кој ги преземал дејствијата или бил должен да изврши контрола и сл. Треба да се има предвид дека корупцијата во оваа област е доста застапена.

Повеќето влади на Запад успеваат да го владеат и целосно да го контролираат овој дел од буџетот, што не е случај и со нашата држава каде што изминатите години најголем број на злоупотреби од страна на службени и одговорни лица во државните институции и јавните претпријатија се направени токму со непочитување на Законот за јавни набавки²² и неконтролирано трошење на буџетските пари.

Набавките за корисниците на буџетски средства треба да се извршуваат во согласност со донесениот Закон за јавни набавки, освен во случаите кога со посебни закони јавните набавки се државна тајна. Тие треба да бидат транспарентни и да се овозможи рамноправно учество на сите субјекти без никаква привилегија. Всушност, во вид треба да се имаат следните принципи, односно начела:

- Јавност на набавките;
- Економичност, рационалност, функционалност и ефикасност во користењето на средствата;
- Јавност и сигурност во постапките при изборот на носителот на набавката;
- Слобода на пазарот и претприемаштвото;

²² „Службен весник на РМ“ бр. 26/98 ; 24/03; 19/04 и 109/05..

- Еднаква положба на сите субјекти на пазарот;
- Спречување на монополската положба и
- Квалитет и транспарентност во процесот на набавките.,²³

За да се вршат јавни набавки потребно е претходно одобрување на средства од Буџетот преку Министерството за финансии и целата постапка околу јавната набавка треба да биде во согласност со најновите измени на Законот за јавни набавки од 2005 година кога, поради многубројните злоупотреби, е формирано Биро за јавни набавки во рамките на Министерството за финансии. Бирото за јавни набавки го следи и регулира процесот на трошење пари од државниот буџет наменети за потребите на сите државни институции. Бидејќи јавните набавки се област во која е лоцирана корупцијата, особено имајќи го предвид износот на јавните средства кои се однесуваат на задоволување на потребите од набавки кај набавувачите, според најновите законски измени²⁴ и Програмата за работа на Бирото за јавни набавки, секоја јавна набавка од моментот на оформување на Бирото треба да оди преку него, со тоа што и контролата за законското постапување е во надлежност на Бирото за јавни набавки.

Криминалните однесувања што се случуваа изминатите години во нашата држава, според висината на сумите потрошени за јавни набавки, упатуваат на сомнеж за "грабеж" на буџетските средства. Тоа се потврди и со бројните случаи кои се водат против поранешни високи функционери од Министерствата за здравство, одбрана и сл. или поранешни функционери од јавните претпријатија. Криминалот во областа на јавните набавки се манифестира низ неколку појавни облици:

- Нераспишување тендер за набавки со износ предвиден со закон (цепкани набавки);
- Непочитување на изборот на комисијата за најповолен понудувач;
- Непредвидување во тендерската документација онаа за бонитетот на претпријатијата кои можат да учествуваат на тендерот;
- Склучување договори без рок на испорака или рок за завршување на работите според тендерот;
- Неизвршена контрола на изведените работи пред исплатата на средставата;
- Фалсификување или уништување на документација;
- Внесување на неистинити податоци во документацијата - фактури за наплата, и
- Други работи.

Непочитувањето на Законот за јавни набавки е од страна на лицата функционери кои, всушност, и ги организираат јавните набавки, но го организираат и криминалот при јавните набавки, така што најголемиот дел од буџетските средства завршуваат во приватни џебови. Во разговор со еден од сторителите на кривично дело направено со јавните набавки, тој изјави дека "најлесно е да крадеш од Државата".²⁵

Како посебен сегмент на криминалитетот со злоупотреба на службената должност во сферата на јавните набавки се малверзациите и незаконското постапување

²³ П. Наумоски, Д. Тодевски, Н. Николовска, *Закон за јавни набавки - коментар*, Скопје 1998, стр. 17 - 18.

²⁴ Закон за јавни набавки, *Сл. Весник на РМ бр. 109/05*.

²⁵ Цуклески, Г. и Николоска, *С. оп. цит.*, стр. 170 - 171.

од страна на службените и одговорни лица во Бирото за стокови резерви. Државните стокови резерви се наменети за случај на прекинато или недоволно снабдување на пазарот со стоки поради воена или вонредна состојба, елементарни непогоди и слични други причини што би довеле до поголемо нарушување на пазарот. Криминалитетот на службените лица се однесува на давање големи количини од стоковите резерви како позајмица на "привилегирани правни лица" кои никогаш не се вратени, ниту платени, а контролите биле површни и констатирале дека стоките се тука. За да бидат малверзациите од поголема штета за Државата, дел од тие количини со записници од одделни комисији се прогласени како стоки чиј рок на користење изминува и се продадени за багателни цени, иако стоките се користени во меѓувреме во производствен процес од правните лица каде што биле на користење, со што е направена двојна штета на Државата која платила за лежарина, а потоа истите се отуѓени по багателни цени како стоки на кои им изминува рокот на употреба. Овде злоупотребите се направени од службените лица од Бирото, но и од службените лица во комисиите поради несовесно и површно вршење на контролите.

- **Криминалот при приватизација и трансформација на општествениот капитал**, кога постапката за трансформација на општествениот капитал се одвиваше преку Агенцијата за приватизација која беше основана со цел законито да се постапува при трансформацијата на општествениот капитал. „Во времето на приватизацијата на општествениот капитал се направија бројни злоупотреби од тогашните раководни лица на поголемите стопански капацитети на начин што го искористија периодот на беззаконие и услови за намалување на вредноста на капиталот на општествените претпријатија, сè со цел да ги присвојат за што помалку пари во своја сопственост или да станат доминантни сопственици во претпријатијата, купувајќи ги пакетите акции по цени диктирани од Агенцијата за приватизација. Голема улога во приватизацијата одиграа, пред сè, законските недоречености и корумпираноста на одговорните лица кои беа вклучени од страна на државата во процесот на приватизацијата. Носителите на државните овластувања, како и лицата блиски до нив, располагаа со можност за интервенција во економските односи и процесите со тоа што имаа пристап до информациите кои се недостапни за останатите луѓе, па со самото тоа и можноста притоа да работат за свој личен интерес. Со оглед на тоа што постапката на приватизација се вршеше под раководство и контрола на овие субјекти, реално е да се претпостави дека таквиот процес е пропратен со различни облици на криминални дејствија.,²⁶

Криминалните однесувања во почетокот на трансформацијата на општествениот капитал се однесуваат на непочитување на законските прописи, книговодствените манипулации со вештачкото зголемување на платите и делењето на интерните акции, злоупотребите со преголемите непотребни задолжувања на одговорните лица, пренасочувањето на парите од наплатата на сметки во странство и сл.

Приватизацијата во Република Македонија беше проследена со груба повреда на законите, а испитувањето на законитоста на таквата приватизација беше оневозможено поради најразлични влијанија и притисоци. Процесот на приватизација сè уште не е завршен токму поради тие притисоци и влијанија, проследени со криминал и корупција. Незаконитостите во овој процес постојано предизвикуваат незадоволство и пошироко се рефлектираат врз вкупните состојби во државата. Законските недоречености посебно влијаеја кај одредени приватизации во процесот на трансформацијата кај некои претпријатија. Ова се однесува на непредвидената кривична одговорност за

²⁶ Б. Бановиќ, *оп. цит.* - 1, стр. 116.

одговорните лица во правните лица според Кривичниот законик од 1996 година кај кривичните дела против службената должност. Тоа практично значеше дека сторителите на кривични дела смислено или намерно однапред беа рехабилитирани од одговорност за сторени кривични дела.

„Продажбата на општествениот и државниот капитал се вршеше под различни притисоци и влијанија, често во спрега со власта. Смислено беа обезвреднети многу значајни стопански субјекти, производствени, трговски, услужни и други претпријатија што успешно работеа и се доведоа во состојба на лажен стечај,²⁷ и за тоа кривично дело имало одредени елементи на злоупотреби и фалсификувања од страна на одговорните лица, но тие се сметале како кривично "неодговорна" категорија. Долговите биле прикривани, не се воделе задолжителните деловни книги или истите биле фалсификувани и уништувани, а таквите однесувања се сметани за нормални во време на приватизација во транзиционен период. Многубројните стечаи, брзите стечајни постапки, лажните стечаи се исто така начин за стекнување со сопственост на претпријатија, но поврзаноста вклучува и "помош" од судството кое во некои случаи имаше брзи стечајни постапки по принципот "отвори - затвори", без соодветни контроли на вистинитоста на податоците во стечајната пријава. Определениот временски период, со донесување на измените и дополнувањата на Законот за стечај²⁸, за да се води стечајната постапка и да се извести Управата за јавни приходи која требаше да поднесе извештај за неплатените даноци, но и за имотната состојба на претпријатието за кое е покренат предлог за стечај. Тоа не им одеше во прилог на тие што сакаат да ги скријат долговите, бидејќи ќе ги изгубат и побарувањата.

Сопственичката трансформација ја следеа бројни ексцеси, иако беше донесен Закон за приватизација и трансформација на општествениот капитал. Се наоѓаа бројни правни празнини од заинтересираните, особено лицата кои се најдоа на чело на покрупните стопански капацитети, но секако поврзани со лицата од Агенцијата за приватизација и, секако, лица од власта кои за многу ниски цени, речиси смешни, станаа сопственици на истите или доминантни сопственици со откупување на доминантните пакети акции од 51 %, што на некој начин им го гарантираше сопственичкото право, но најважното е стекнувањето на правото на управување. Државните органи недоволно остречени, недоволно ефикасни и со нивното бавно реагирање или "ограничено делување" придонесоа на некој начин одредени моќници за "еден ручек" да се стекнат со сопственост на некое претпријатие. Криминалитетот против службената должност во овој период во сферата на приватизација и трансформација на општествениот капитал, покрај одредените криминални однесувања од страна на лицата кои беа заинтересирани да добијат добар дел од „колачот“, на општествениот капитал, беше потпомогнат и од индиферентноста, незаинтересираноста или, пак, недоволната остреченост, мотивираност на инспекциските служби за откривање на неправилностите, посебно од аспект на заштита на општествениот имот како што се Управата за јавни приходи, Правобранителството, а потоа и органите задолжени за откривање, разјаснување, докажување и санкционирање на сторителите на овие криминални активности. Активното криминално однесување беше потпомогнато од пасивноста на тие што се надлежни да го гонат овој криминалитет, но ако се анализираат судски решените предмети или отфрлените кривични пријави од страна на обвинителството, се добива впечаток дека правосудните органи не биле подготвени или станува збор за нешто друго, бидејќи казните спрема сторителите се

²⁷ Маневски М., *оп. цит.*, стр. 33 - 34.

²⁸ *Сл. Весник на РМ бр 17/ 2004 година.*

многу мали, најчесто тоа се условни казнувања, а голем е бројот на отфрлени кривични пријави поради недостаток на докази и сл.

- „*Во врска со криминалитетот во банкарското работење* се забележани голем број на злоупотреби во областа на кредитната политика кои се случувале при пласманот на денарски и девизни средства на поедини коминтенти со несоодветна гаранција, со непроверување на бонитетот на корисникот на кредитот и без оставање хипотека на недвижен имот, односно без преземање на мерки за обезбедување на наплатата на кредитите, а од друга страна како гаранција за отплатата, одделни банки прифаќале акцептни налози кои, поради неликвидноста или отварањето на стечајна постапка, не е можно да се наплатат.,²⁹ Одобрувани се енормно големи кредити што е неможно да се вратат во договорениот рок, одредени банки и не преземале никакви законски дејствија за да си го наплатат долгот по основ на кредити или позајмици.

Криминалитетот во банкарското работење е проследен со голем број злоупотреби, корумптивни однесувања, но и проневери од страна на банкарските службеници.

Стекнување имотна корист во банкарското работење од страна на вработените во банките е, најчесто, со таканаречените интерни налози за доспеани пари во банката без одредена намена или не се насочени кон конкретен корисник и тие, според банкарските правила, се пренасочуваат на посебна сметка каде што се чуваат. Тие пари одредени банкарски работници, искористувајќи ги приликите, ги пренасочуваат кон сметките на членови од нивното семејство или, во последно време, кон сметките на нивните приватни претпријатија или претпријатија, здруженија или политички субјекти блиски до нив. Во банкарското работење доста чести се проневерите, посебно при уплатите од страна на граѓаните, правните лица и сл. кога шалтерските работници ставаат потпис и печат дека парите се уплатени, а парите веднаш се присвоени без понатамошно насочување кон крајните корисници (уплата за струја, телефон, рата за кредит и сл.). Посебно за тоа се користат жртвите кои се неуки, неписмени или работат во странство, па често не ги чуваат уплатниците и сл.

Заклучок

Богатата феноменологија на злоупотребите на службената должност бара постојано следење и проучување на оваа појава како и изнаоѓање соодветни законски решенија за намалување на злоупотребите со непочитување или заобиколување на соодветните законски прописи при вршење на одредени службени дејствија во рамките на службените овластувања и должности на сторителите. Тоа претставува систем од законски решенија кои ќе овозможат не само успешно покривање на сите области од економско - правниот и социјален систем каде што се најчести злоупотребите на службената должност, туку и успешно изнаоѓање на средства и методи за нивно ефикасно откривање, расветлување, докажување и превенција. Сложеноста на овие криминални однесувања ја налага потребата од поставување и преземање на специфични мерки и дејствија од страна на органите на прогонот, нивна координација и соработка. Секако треба да се истакне дека е потребна постојана едукација, развивање на професионални односи на координација и соработка и подигање на свеста кај поединците во редовите на полицијата, обвинителството, судот и другите институции (Државната комисија за спречување на перење пари, Антикорупциската комисија, Финансиската полиција, Управата за јавни приходи) да бидат имуни на секаков вид влијанија и притисоци, особено во фазата на расветлување и документирање на

²⁹ Б. Бановиќ, *оп. цит.* - 1, стр. 113.

незаконските активности на сторителите на овие кривични дела кои најчесто се влијателни личности во општествениот и политичкиот живот во Државата.

Литература

1. Арнаудовски, Љ. , *Организиранитет криминалитет како политичко-криминолошки проблем, Безбедност бр. 1-2, Скопје 1997 година.*
2. Б. Бановиќ, *Обезбедување доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета, Београд, 2002 године.*
3. Бошковиќ, М., *Организовани криминалитет, Полицијска академија, Београд, 1998 година.*
4. Milutinović, M. ,*Kriminalologija, Beograd, 1988 godina.*
5. Middendorf W., *Kriminalistik, 1995 g.*
6. D. Papeš, *Privredna kriminalistika, Zagreb, 1986 godina.*
7. Печар, Ј. *Политизацијата на спротивставување на корумпираноста, Безбедност бр. 1 - 2 Скопје, 1997 година.*
8. П. Наумоски, Д. Тодевски, Н. Николовска, *Закон за јавни набавки - коментар, Скопје 1998*
9. Цуклески Г. , *Феноменолошки карактеристики на кривичното дело даночно затајување во Република Македонија, Безбедност бр. 1 - 2 , Скопје 1998 година.*
10. Цуклески, Г. и Николоска, С., *Економска криминалистика, Скопје, 2006 година.*

Svetlana Nikoloska, PhD

PHENOMENOLOGICAL FEATURES OF CRIME AGAINST THE OFFICIAL DUTY

Abstract

The phenomenological features of crime against the official duty have been studied since the Criminal law was passed in 1996 in the Republic of Macedonia, actually within the period from 1997 to 2006. It has been done through data analysis recorded by the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Macedonia. Several aspects have been analyzed: its capacity within the framework of economic crime; structural analysis of incriminations in this group of criminal offences; the annual dynamics of detected criminal offences and reported perpetrators of criminal offences; the criminal offences containing elements of breach of duties in the state's social-economic and legal system.

Key words: phenomenology, official duty, economic criminality, structure analysis, incriminations.

МЕДИЈАЦИЈАТА ВО СИСТЕМОТ НА КРИВИЧНАТА ПРАВДА

Резиме

Медијацијата обезбедува мирно решавање на спорите во кривичните предмети и нуди прифатливо решение за сторителот и за жртвата на кривичното дело. Оттука, предмет на разработка на трудот се начинот на кој медијацијата е правно регулирана во различни законодавства, како и во Законот за малолетничка правда и нејзините позитивни импликации во системот на кривичната правда, воопшто. Прикажаните позитивни резултати од нејзината примена како алтернатива на казнувањето отвораат можности за обезбедување понатамошни претпоставки и предуслови за инкорпорирање во македонското казнено законодавство како диверзиона мерка со која ќе се избегне формалната судска постапка спрема полнолетните сторители на казниви дела.

Вовед

Поаѓајќи од новите казнено-правни реформи во системот на кривичната правда, воопшто, се поставува прво прашањето колку се оправдани аргументите кои одат во прилог на развојот и воведувањето на ресторативната правда¹. Конкретно, дали ресторативната правда како еден од казнено-правните одговори на криминалот може да ги оствари целите на казнувањето.

Несомнено, бројните теоретски расправи и емпириски истражувања во последните три децении покажуваат дека моделот на ресторативната правда манифестиран пред сè преку процесот на медијација меѓу сторителот и жртвата нуди квалитативно поприватливи решенија за нив како две страни на кривичното дело, од една страна, но и за заедницата во која се случува делото, од друга страна.

Иако меѓу последните држави, сепак, медијацијата најде свое место во новиот Закон за малолетничка правда² донесен на 4 јули 2007 година. Значи, покрај вонсудското решавање на спорови во граѓанските, трговските, потрошувачките, работните и други спорови³, во рамките на започнатата реформа на казненото законодавство се вовеле медијацијата и за спорови во кривичните работи кога сторителот на казнивото дело е малолетно лице.

¹„Ресторативната правда како облик на општествено реагирање на криминалитетот, наместо кон ретрибуција, тежнее кон повторно воспоставување на состојбата нарушена со кривичното дело и како таква подразбира разни облици на посредување помеѓу сторителот и жртвата, извинување, мирење, работа во полза на жртвата или на локалната заедница, паричен надомест или други облици на надоместување на штетата што и е сторена на жртвата.” О. Бачановиќ, *Ресторативна правда со посебен осврт врз посредувањето помеѓу жртвата и сторителот, Елиминирање на пречките за практична имплементација на условната осуда со заштитен надзор*, 2002, стр. 37-38.

² Службен весник на Република Македонија, бр. 87/2007.

³ Закон за медијација, Службен весник на Република Македонија, бр. 60/2006.

Оттука, фокусот на интерес на предложениот труд се правните и практичните аспекти на концептот на медијацијата во различни законодавства, вклучително и во Законот за малолетничка правда. Целта е пошироката стручна јавност да се запознае со позитивните страни од начинот на нејзиното функционирање и да придонесе за поголема афирмација на медијацијата како нов институт во малолетничкото казнено законодавство во Република Македонија.

1. Кривичноправно значење на медијацијата меѓу жртвата и сторителот

Медијацијата меѓу сторителот и жртвата во кривичната правда е претставена како мерка, алтернатива на казнувањето, обид за посредување и помирување⁴, трет начин да се остварат целите на казнувањето и потребите на жртвата. Нејзини основни постулати се: зголемување на задоволството кај жртвата и намалување на чувството на страв и секундарна виктимизација, зголемување на одговорноста на сторителот, намалување на рецидивизмот и враќање на довербата на граѓаните во кривичниот систем.⁵ Остварувањето на претходно наведените постулати најчесто се врши преку постигнување рамнотежа помеѓу потребите на сторителот, жртвата и заедницата. Оттука, медијацијата како најраширен облик на ресторативна правда ја заменува казната со обид за репарација на повредите нанесени на жртвата и на заедницата од сторителите кои мора да научат да бидат одговорни за штетните последици предизвикани од кривичното дело. Тоа е едната цел на заедничкото решавање на спорот. Втората, и можеби позначајна, е помирување меѓу сторителот и жртвата, односно прифаќање на одговорноста, извинување од страна на сторителот и простување од страна на жртвата. Само на тој начин, медијацијата може да го замени традиционалното казнување и да биде прифатена од кривичната правда.

При расправањето за позитивните импликации на медијацијата, битен елемент е пристапот во дефинирањето на кривичното дело и во определувањето на неговите последици. Доколку се согласиме дека, првенствено, со кривичното дело се нарушуваат односите меѓу сторителот и жртвата, односно дека тоа претставува насилство на едно лице врз друго лице, не може а да не се согласиме дека медијацијата дефинирана како процес т.н. начин на мирно решавање на спорите нуди прифатливо решение, односно успешна медијација значи помирување на нарушениот однос и решавање на проблемот. Меѓутоа, доколку се согласиме дека, второстепено, со кривичното дело се повредува и крши нормата во кривичниот закон, се поставува прашањето за кривичноправното значење на медијацијата и за нејзината компактибилност со целите на казнувањето и со системот на кривични санкции.⁶

Сепак, колку и да изгледа парадоксално, традиционалното кривично право не го спречува криминалот, не ги рехабилитира и превоспитува престапниците, ниту ја намалува штетата нанесена врз жртвите. Судовите се обидуваат да го контролираат криминалот преку казнување на сторителите, понекогаш премногу строго, со надеж

⁴ Г. Лажетиќ-Бужаровска, *Алтернативи на затворот*, НИП Студентски збор, Скопје 2003, стр. 170.

⁵ V. Zemlyanska, *The development of restorative justice in Central and Eastern Europe*, The University of Sussex, Sussex Law School, Graduate Centre for Legal Studies, 2004/05.

⁶ Противниците на ресторативната правда сметаат дека маргинализирањето на казната и поставувањето на ресторативната правда како норма е невозможна, па дури и опасна фантазија. Следењето на таа фантазија може да има лоши последици. Исто така предлогот, заедницата да ја преземе улогата во одлучувањето во врска со делото е проблематичен, бидејќи и во заедниците постојат социјални предрасуди и непријателства. G. Johnstone, *Restorative Justice – ideas, values, debates*, William Publishing, Devon, 2002, стр. 29.

дека казната ќе ги застраши и одврати другите од вршење кривични дела. Не еднаш е докажано дека судовите сами не можат да го контролираат криминалот. Затоа, медијацијата преку дијалог меѓу сторителот и жртвата со посредство на медијатор сака да ја разбере динамиката на криминалното однесување како индивидуална појава, неговите причини и негативните последици и да помогне во нивното отстранување или ублажување задоволувајќи ги потребите на сите инволвирани страни во криминалниот настан.⁷

Значи, медијацијата не е повисока или пониска форма на казнување. Таа нуди еден квалитативно различен пристап кој се остварува преку заедничко решавање на прашањата произлезени од кривичното дело, помирување на односот меѓу сторителот и жртвата, надоместување на причинетата штета и реинтегрирање на сторителот во општеството⁸. Тој пристап нужно бара страните засегнати од делото⁹ заедно да се сретнат и да се договорат како да се справат со последиците и со неговите импликации во иднина.¹⁰

2. Местото на медијацијата во системот на кривичната правда

Имајќи предвид дека една од целите на казнувањето, покрај остварувањето на правдата, е превоспитувањето на сторителот и спречување тој повторно да изврши кривично дело¹¹, тогаш несомнено, медијацијата овозможува остварување на правдата преку поправање на погрешеното од страна на сторителот, од една страна, но и негово превоспитување преку прифаќање на одговорноста, изразување вистинско каење за стореното дело и согледување на штетното влијание на последиците врз жртвата, од друга страна. Преку прифаќање на одговорноста и подготвеноста да ги отстрани негативните последици, сторителот активно учествува во процесот на решавање на спорот, а со тоа и во сопственото превоспитување.

Исто така, медијацијата дефинирана како вонсудско решавање на спорот не значи одбегнување на кривичната правда. Уште повеќе, понекогаш строгите формални процедури во текот на судската постапка, негрижата, односно немањето доволно слух за потребите на жртвата, одбегнувањето, односно неприфаќањето на вината од страна на сторителот го отежнуваат остварувањето на кривичната правда. Последново не значи страните секогаш да се упатуваат на медијација, но кога околностите на случајот тоа го дозволуваат и со нивна согласност, органот кој ја води постапката (полицијата, јавниот обвинител, судот) треба да ја избегнува формалната судска постапка. Така, во зависност од начинот на кој се врши упатувањето и од фазата во која е започната

⁷ Benjamin Victoria Carmel, Why victim/offender mediation is called restorative justice.

⁸ Од друга страна, Braitwaite, еден од најистакнатите поборници на ресторативната правда во Австралија ги истакнува ресторативните елементи: лечење, морално учење, учество во заедницата, дијалог, простување, одговорност, извинување, поправање како крајни резултати кои треба да се постигнат со заедничкото решавање на прашањата произлезени од делото. J. Braithwaite, *Setting standards for restorative justice*, British Journal of Criminology, 2002, p. 42.

⁹ Жртвата, сторителот и заедницата. Има повеќе нивоа на заедници и секој сторител и секоја жртва се членови на повеќе заедници како што се семејството, пријателите, соседството, училиштето, општината, градот, државата. Најчесто, границите на заедницата се ограничени на семејството. P. McCold, B. Galaway & J. Hudson, (ed.), *Restorative Justice and the role of community, International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey, USA, 1996.

¹⁰ Тоа е во согласност со дефиницијата на Маршал. С. Мирчева, *Корени на ресторативната правда во македонското казнено законодавство*, МРКПК, год. 14 (2007), бр. 2.

¹¹ Член 32 од Кривичниот законик на Република Македонија, Службен весник, бр.19/2004.

формалната постапка, постојат повеќе модалитети на упатување на спорот на медијација.

Првиот е т.н. диверзионен модел, што значи диверзија, односно избегнување на формалната судска постапка. Медијацијата, во тој случај, претставува нејзина алтернатива и успешно завршената медијација резултира или со неотпочнување на формалната кривична постапка или со нејзино завршување. Страните, во рамките на овој модел, можат непосредно да се упатат во определени служби за пробација од страна на полицијата пред поднесувањето на кривичната пријава до јавното обвинителство¹², од страна на јавниот обвинител или од судот.¹³

Вториот модел значи примена на медијацијата паралелно со спроведувањето на формалната кривична правда, односно како дел од судската постапка без разлика во која фаза се наоѓа (фаза на кривично гонење, на пресудување или на извршување на изречената санкција). Доколку страните во процесот на медијација постигнат писмен договор за отстранување на последиците од делото и за начинот на надоместување на причинетата штета, тој може да влијае врз судот при изборот на видот и должината на санкцијата. Така, во земјите на common law, донесувањето одлука за видот и висината на казната се одложува три недели додека службата за пробација не подготви и не достави т.н. pre-sentencing извештај за резултатите од спроведената медијација меѓу сторителот и жртвата.¹⁴ По изрекувањето на правосилната судска пресуда, медијацијата може да биде составен дел или дополнување на одредена санкција. На пример, во Јапонија офицерите за пробација можат да договорат средба помеѓу жртвата и сторителот со цел сторителот да и се извини на жртвата и, доколку е потребно, да ја надомести штетата.¹⁵ Исто така, жртвата и сторителот може да постигнат договор за медијација додека сторителот ја издржува изречената затворска казна.

Во зависност од целта што страните во процесот на медијација сакаат да ја постигнат, постојат два основни модела: чиста медијација (т.н. pure mediation или settlement driven model) насочена единствено кон постигнување спогодба меѓу учесниците за надоместување на штетата и медијација чија цел е помирување на страните, односно воспоставување на нарушениот однос како примарна цел (т.н. relationship driven model)¹⁶. Застапниците на првиот модел сметаат дека нема потреба од спроведување на подготвителна фаза која би се состоела од претходни индивидуални средби на медијаторот со страните за да не се загуби неговата непристрасност во процесот. Тој, како трета неутрална страна, не смее да има интерес во резултатот, туку само го олеснува процесот на комуникација меѓу останатите учесници. Неговата улога е да помогне сторителот и жртвата сами да го разрешат спорот бидејќи се еднакви во процесот и сами одлучуваат за условите за медијација. Таквиот пристап е најзастапен при спроведување на програмите за спогодување (victim-offender reconciliation programs) во САД. По упатувањето на предметот од страна на судот за малолетници,

¹² Во Белгија се спроведува проект/програма за медијација во полицијата за извршени кражби и насилнички деликти кои имаат материјални последици.

¹³ Во Германија, обвинителот може да го прекине гонењето и да наложи одредени мерки за сторителот, вклучувајќи компензација или општокорисна работа или да го упати случајот во одредени служби за медијација. Во некои држави во кои јавниот обвинител го применува принципот на опортунитет, упатувањето може да го изврши судот. V. Zemlyanska, *The development of restorative justice in Central and Eastern Europe*, The University of Sussex, Sussex Law Scholl, Graduate Centre for Legal Studies, 2004/05.

¹⁴ Медијацијата се врши во служби за пробација.

¹⁵ V. Zemlyanska, *The development of restorative justice in Central and Eastern Europe*, The University of Sussex, Sussex Law Scholl, Graduate Centre for Legal Studies, 2004/05.

¹⁶ M. Price, *Comparing victim Offender mediation program models*, 6 VOMA Quarterly 1, 1995.

сторителот и жртвата писмено се известуваат и во известувањето накратко се објаснуваат процесот и целта на програмата. Доколку страните прифатат да учествуваат во предложениот процес, телефонски го потврдуваат учеството при што се договараат местото и времето за нивната заедничка средба. Поради поголемата веројатност за неуспешно спроведување на процесот (отсуство на една од страните¹⁷, несоодветност на случајот, несоодветност на страните), противниците на ваквиот модел сметаат дека неопходни претпоставки за успешно завршување на медијацијата се: претходна подготовка на страните, детална анализа на случајот, како и воспоставување однос на доверба со медијаторот. Соодветноста на страните и на кривичното дело спречуваат евентуални ризици за секундарна виктимизација. Затоа, пред остварувањето на заедничката средба, страните треба да знаат што сакаат и како да придонесат во решавањето на спорот, бидејќи и жртвата и сторителот имаат подеднакво право да бидат слушнати во текот на постапката. Комуникацијата има бројни психолошки предности за двете страни и покрај тоа што предмет на дискусија воопште не е вината на сторителот или невиноста на жртвата.

3. Компаративен осврт на концептот на медијација во различни законодавства

Медијацијата меѓу жртвата и сторителот најпрвин е воспоставена во Канада во 1974 и потоа, преку САД, Велика Британија и Западна Европа, кон крајот на осумдесеттите години е распространета во Нов Зеланд и во Австралија. Конкретно, во гратчето Kitcher, Онтарио, две млади момчиња на возраст од 18 и 19 години насилно уништиле голем број моторни возила што предизвикало изненадување кај локалната заедница, пред сè, поради нивната претходна неосудуваност. Тамошниот офицер за пробација му предложил на судот момчињата да се сретнат со оштетените во нивните домови со цел заедно да се договорат на кој начин да ја надоместат причинетата штета. И покрај тоа што немало правна основа, судот се согласил со предлогот на офицерот за пробација момчињата да се соочат со оштетените страни, да ја признаат вината и заедно да постигнат договор за реституција. Во период од три месеци, момчињата го исполниле договорот и ја надоместиле штетата во износ од 2.000 долари¹⁸.

Позитивниот резултат од вонсудското решавање на спорот бил основа за воведување на првата програма за медијација меѓу сторителот и жртвата¹⁹ која како програма за алтернативни мерки во Канада наоѓа своја правна основа во Законот за млади претстапници (Act of young offenders) од 1984 година²⁰.

Во САД, првата Victim Offender Reconciliation Program почнува да се применува од 1978 со преземање на случаи од страна на (Mennonite) Централниот комитет во Индијана. Сепак, и покрај тоа што медијацијата, во суштина, значи постигнување договор меѓу страните во спорот, постојат повеќе форми на заедничко решавање кои се разликуваат според одредени карактеристики како што се: органот надлежен за нивно спроведување, начинот на кој случаите се упатуваат, должината и целта на процесот и видот на стореното дело.²¹ Имајќи ги предвид тие елементи, во САД се прави разлика

¹⁷ Исто.

¹⁸ S. Khan, *Mediation in the Criminal System: An improved model for Justice*, Professor Madigan, Final Paper, 2005.

¹⁹ Victim Offender Mediation/Reconciliation Program.

²⁰ M. Umbreit & R. Warner, *Mediation of criminal conflict in England*, An Assessment of services in Coventry and Leeds, Centre for Restorative justice & Peacemaking, 1996.

²¹ P. McCold, *Primary Restorative Justice Practice, Restorative Justice for juveniles-Conferencing, Mediation and circles*, (A. Morris & G. Maxwell, editors), Oxford-Portland Oregon, Hart Publishing, 2001, p. 42.

меѓу медијација во заедницата (community mediation), медијација меѓу сторителот и жртвата (victim-offender mediation) и спогодување меѓу сторителот и жртвата (victim-offender reconciliation). Општествената медијација вклучува семејни, брачни, старателски, работни, училишни спорови и се спроведува во т.н. центри за решавање на спорите во заедницата. Спорите што се предмет на наш интерес настанати меѓу сторителот и жртвата на кривичното дело се вклучени во програмите за спогодување и за медијација. Во рамките на последната програма се истакнуваат одговорноста на сторителот и надоместот на причинетата штета што ја чинат и основната разлика при нивната имплементација.²² Наведените програми се финансирани и поддржани од Владиноот оддел за правда, Националниот институт за правда, како и од Националниот институт за поправање. Во 1994 година, американската Bar Association преку публикување на упатства за примена на програмите за медијација и за спогодување меѓу сторителот и жртвата, поттикнува тие да бидат инкорпорирани во федералниот, во државните и во локалните казнено-правни ситеми во сите федерални држави на САД.

Во Англија, првиот проект за медијација меѓу сторителот и жртвата, како иницијатива на полицијата започнува да се применува во 1979 во Exeter, Devon. Неколку години подоцна, во 1985 година, со цел да се согледа дали медијацијата е ефикасен начин за редуција на затворските казни со поддршка од Владата на Англија започнува да се спроведува т.н. LEEDS-проект во период од две години.²³ По завршувањето на експерименталната фаза, врз основа на позитивните резултати од неговата имплементација, проектот добива правна основа и се преименува во Служба за медијација и репарација (Leeds mediation and reparation service (LMRS) која сè уште продолжува да функционира во West Yorkshire.

Медијацијата во Норвешка добива правна основа во Municipal Mediation Boards Act во 1991 година според кој службите за медијација имаат надлежност да спроведат процес на медијација за кривични предмети кога едно или повеќе лица ќе претрпат загуба или повреда на одредено право. Таа може да се примени спрема малолетни и полнолетни сторители на кривични дела и претставува диверзиона, односно алтернативна мерка на редовната кривична постапка. Упатувањето на предметите е дискреционо право на јавниот обвинител кој одлучува дали страните, по завршувањето на полициската истрага, ќе ги упати на медијација. Дополнителен услов кој треба да биде исполнет е да станува збор за кривично дело за кое е предвидена парична казна или условна осуда.²⁴

Во Франција, исто така, јавниот обвинител може, со нивна согласност, да ги упати странките на медијација доколку постои веројатност да се надомести штетата предизвикана на жртвата и да се овозможи рехабилитација на сторителот без разлика дали станува збор за малолетни или за полнолетни сторители на кривични дела. Постапката на медијација се спроведува од страна на индивидуални медијатори или во здруженија за помош на жртвите кои мора да бидат акредитирани од надлежното јавно обвинителство, да бидат одобрени од Канцеларијата за заштита на жртвите и да имаат склучено писмен договор со Министерството за правда за вршење на т.н. медијациски сервиси. Нивна координација, едукација и обука за медијација врши Националниот институт за помош на жртвите и за медијација. Во однос на начинот на кој се спроведува, медијацијата опфаќа четири фази: прелиминарна фаза во која се размену-

²² Исто.

²³ J. Wynne, *Leeds mediation and reparation services: Ten years experience with victim-offender mediation, Restorative Justice: International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey, Ny, USA.

²⁴ D. Miers, *An International Review of Restorative Justice*, Crime Reduction Research Series paper 10, 2001.

ваат информации меѓу надлежното јавно обвинителство и наменуваното здружение во кое ќе се спроведува процесот, се анализира криминалниот настан и се организираат почетни средби со странките. Следните две фази се централни и завршуваат со постигната согласност за начинот на кој ќе се изврши реституцијата на штетата. Во последната и крајна фаза, се врши евалуација на случајот²⁵, а постигнатиот договор во кој е наведено дека сторителот го признава делото и се согласува да ја надомести штетата се доставува до надлежниот јавен обвинител кој одлучува дали ќе продолжи или ќе ја запре формалната судска постапка.

Во Австрија е прифатен терминот *out of court offence compensation* (вонсудска компензација за делото) или накратко АТА која се врши преку здруженија за пробација и социјална работа т.н. NEUROSTART²⁶. Упатувањето на малолетни сторители од страна на јавниот обвинител или од судот, правна основа добива во Законот за малолетничка правда во 1986 година, за потоа да се прошири и спрема полнолетни лица во Законот за кривична постапка во 1999 година. Во поглед на видот на делата кои се упатуваат не постојат случаи кои се експлицитно исклучени. Така, годишно се процесуираат околу 10.000 предмети од кои, во 2002, само 4% се упатени од страна на судија.

Словенечкото казнено законодавство²⁷ за малолетните сторители на кривични дела разликува два вида диверзиони постапки: медијација и суспензија на гонењето. Јавниот обвинител е овластен да го упати случајот на медијација доколку оштетениот и малолетниот сторител на кривичното дело, за кое е предвидена казна затвор до 5 години, постигнат писмен договор за начинот на кој треба да се надомести материјалната или нематеријалната штета во рок од еден месец од денот на упатувањето на страните на медијација. Ако сторителот го исполни договореното, обвинителот е овластен да ја отфрли кривичната пријава. Во спротивно, предметот повторно се враќа на јавниот обвинител.

И покрај тоа што во трудот не е даден целосен компаративен преглед на примената на медијацијата во поголемиот број казнени законодавства, сепак може да се согледа дека не постои единствена формула за начинот на нејзината имплементација. Разлики постојат во видот на органите кои ја спроведуваат, бројот на учесниците во постапката, критериумите за избор на медијаторот, начинот на упатување на кривичните предмети, правното дејство на постигнатите договори и слично. Исто така, постои едногласност дека основни елементи кои треба да се исполнат за нејзина успешна имплементација се: доброволно учество на страните и нивна еднаквост во процесот, непристрасност од страна на лицето што ја спроведува медијацијата, доверливост на информациите добиени во текот на постапката, како и право на секоја странка да се откаже од процесот во која било фаза²⁸. Тие претставуваат основни принципи и стандарди регулирани со Препораката за медијација во кривичните работи од 1999 год. донесена од страна на Советот на Европа која ги

²⁵ Во 1995 се спроведени 33.600 медијации. Од нив, 60% се спроведени од страна на здруженијата, додека останатите 40% од индивидуалните медијатори. Во над 50% од регистрираните случаи станува збор за персонална виктимизација. D. Miers, *An International Review of Restorative Justice*, Crime Reduction Research Series paper 10, 2001.

²⁶ Постојат 15 NEUROSTART-центри на целата територија на Австрија и нивното финансирање се обезбедува преку годишни договори со Министерството за правда, исто.

²⁷ B. Topic, *Rekonstrukcija zajednice: Restorativna pravda za djecu u sukobu sa zakonom*, 2007, материјал достапен на интернет-адресата: <http://www.pulsdemokratije.net/clanak.php?sifra=070206001&lang=bh>

²⁸ Recommendation No. R (99) 19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15 September 1999 and explanatory memorandum.

охрабрува државите-членки да ја инкорпорираат медијацијата во нивните казни законодавства. Европската Унија оди уште еден чекор понапред и донесува Рамковна одлука за положбата на жртвите во кривичната постапка во 2001 година според која секоја држава-членка треба да обезбеди медијација во кривичните предмети до 22 март 2006 година.²⁹ Во јули 2002 година, Економско-социјалниот совет на ОН усвои резолуција за Основните принципи за примена на програмите за ресторативната правда во кривичните предмети, во која заедно со другите ресторативни програми е опфатена и медијацијата меѓу сторителот и жртвата³⁰.

4. Медијацијата во Законот за малолетничка правда

Медијацијата во Законот за малолетничка правда наоѓа свое место во четвртиот дел кој ги регулира судските постапки спрема малолетниците.³¹ Со оглед на фактот што зборот медијација³² значи посредување, и што нејзина цел е помирување на нарушениот однос меѓу сторителот и жртвата и поправање на погрешеното, следува дека постапката за медијација во суштина е постапка за посредување и помирување меѓу сторителот и жртвата. Така, и одредени автори медијацијата ги дефинираат како процес на посредување и помирување меѓу сторителот и жртвата.³³ Од друга страна, законодавецот терминологски и суштински ги разграничил двете постапки поставувајќи различни услови за нивно поведување, иако и во двата случаи овластен иницијатор е јавниот обвинител пред формално да започне судската постапка, односно судот во која било фаза по нејзиното започнување.

Во постапката за посредување и порамнување, на заедничката средба со малолетникот и неговиот законски застапник, бранителот и оштетениот на која е постигната согласност за враќање на имотната корист, надоместување на штетата или поправање на штетните последици на делото, јавниот обвинител донесува решение за неповедување, односно условно одлагање на постапката за период од шест месеци. За разлика од претходно наведената во која јавниот обвинител ја констатира согласноста на страните засегнати од делото, во постапката за медијација тој врши само нивно упатување. Помош за постигнување спогодба меѓу страните дава овластен медијатор кој е трета непристрасна страна во спорот. Оттука, иако постапката за посредување и порамнување сака да ја одбегне судската постапка и да ги задоволи потребите на сторителот и на жртвата, сепак, таа не е медијација дефинирана во член 2³⁵ од Законот

²⁹ S. Copic, *Posreduvanje izmegu zrtve i ucionice*, ТЕМИДА бр. 3, 2001, стр. 34.

³⁰ *Basic Principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters*, ECOSOS Res. 2000/14, UN Doc. E/2000/INF/2/Add. 2 at 35, 2000.

³¹ Постапката за посредување и порамнување е регулирана со членовите од 68 до 70, додека постапката за медијација од 72 до 77 од Законот за малолетничка правда.

³² Потекнува од англискиот збор mediation што значи посредување.

³³ Д-р Гордана Лажетик-Бужаровска во својот докторски труд наведува дека содржина на медијацијата се состои од посредување меѓу сторителот и жртвата на кривичното дело и нивно помирување. Г. Лажетик-Бужаровска, *Алтернативи на затворот*, 2003, стр. 172.

³⁴ Д-р Оливер Бачановиќ медијацијата ја дели на фаза на посредување и помирување на сторителот и жртвата, односно постигнување спогодба во вид на извинување, надомест на штета, работа во корист на заедницата или жртвата, учество во одредени програми. О. Бачановиќ, *Ресторативна правда со посебен осврт врз посредувањето помеѓу жртвата и сторителот, Елиминирање на пречките за практична имплементација на условната осуда со заштитен надзор*, 2002, стр. 41.

³⁵ Медијација е вонсудска постапка за спорови врз слободно изразена волја на страните со помош на трето неутрално лице-медијатор, кое нема право да наметне решение на спорот.

за медијација на чија соодветна примена се повикува и Законот за малолетничка правда³⁶. За неа, можеме да кажеме дека е еден од облиците на ресторативната правда.

Од друга страна, иако постојат повеќе модалитети на медијацијата, нашиот законодавец се определил за нејзинот чист облик како дел од судската постапка. Законски услови кои треба да се исполнат за упатување на малолетниот сторител на медијација се соодветност на случајот, т.е. да се работи за прекршок или за кривично дело за кое е предвидена казна затвор до 5 години и доброволно учество на страните изразено преку писмена согласност од малолетниот сторител (и неговиот законски застапник), бранителот и оштетениот. Значи, надлежниот јавен обвинител може да ги упати страните на медијација непосредно по добивањето на кривичната пријава за стореното кривично дело пред да поднесе формално барање за покренување на подготвителна постапка до надлежниот суд за малолетници. Во случај обвинителот да не доставил предлог до страните, право на упатување до завршување на главниот претрес има и судот. По добиената согласност за учество во постапката за медијација, страните на спорот избираат спогодбено медијатор од листата на медијатори доставена во надлежниот суд за малолетници. Ако тие не можат да се спогодат, медијаторот се определува од страна на судот по службена должност за кој се известуваат страните во рок од 3 дена. Овластениот медијатор ја спроведува постапката и, на почетокот, во т.н. подготвителна фаза, ги запознава страните со принципите, правилата и трошоците на постапката. Тој комуницира со страните заедно или одвоено, што претпоставува дека законот, иако тоа изречно не го дефинира, дозволува директна (т.н. лице в лице) и индиректна медијација. Она што недостасува и што бара дополнително регулирање е местото на одржување на заедничките средби со оглед на фактот што не постојат посебни центри, односно седишта на медијаторите во кои би ги вршеле своите медијаторски услуги. Законска празнина постои и во регулирањето на начинот на кој треба да се спроведува постапката и комуникацијата со медијаторот. Кој прв го искажува своето мислење за настанот, како го доживеал, што предлага, дали медијаторот може да се сретне во домот на страните, кој го врши надгледувањето врз извршувањето на договореното и слично. Сето тоа бара допрецизирање со подзаконски акти, со оглед на фактот што и Законот за медијација не ги решава тие прашања. Доколку постапката за медијација заврши успешно³⁷, страните потпишуваат писмена спогодба во која е определен начинот на кој сторителот ќе ја надомести направената штета на жртвата. Таа се состои во надомест на материјална штета (без да се прецизира дали е тоа паричен надомест, компензација, работа во корист на жртвата или на заедницата) и морална сатисфакција која, најчесто се состои во усно или писмено извинување од страна на сторителот. Неуспешна медијација значи дека постапката продолжува таму каде што прекинала.

Врз основа на претходно наведеното, може да се заклучи дека законодавецот ги поставил основните претпоставки и принципи за примена на медијацијата дефинирајќи ги условите, спроведувањето и завршувањето на постапката, како и критериумите за избор на медијатор. Останува, заради успешна имплементација на Законот да се донесат одредени подзаконски акти со кои поблиску би се регулирале одредени недоречености и нејаснотии при примената на законот како што се определување на местото, времето и начинот на кој ќе се врши координацијата меѓу учесниците во постапката за медијација, дефинирање на стандардите за избор и обука на медијатори и слично.

³⁶ Член 78.

³⁷ Рокот за завршување е 45 дена според член 74 од Законот за малолетничка правда.

Наместо заклучок

Медијацијата, дефинирана како начин на мирно решавање на спорите со помош на трета непристрасна страна т.н. медијатор, не е спротивна на целите на казнувањето и не значи целосно одбегнување на кривичната правда. Таа сè додека го држи сторителот одговорен за стореното дело, има за цел да ја поправи причинетата штета и повторно да го воспостави нарушениот однос помеѓу странките во спорот и во заедницата, бидејќи одмаздата не ја надоместува загубата на жртвата, ниту овозможува опростување на сторителот.³⁸ Воведувањето на медијацијата е, исто така, нужен дел од започнатите реформи на казненото законодавство во Република Македонија и претставува еден од начините на одбегнување на пунитивниот карактер на традиционалната кривична правда. Што се однесува до начинот на нејзиното спроведување, до просторните и материјалните услови за нејзино оживотворување во практиката, тие се различни во различни држави зашто зависат од редица фактори. Тие се дел од општествената реалност и не можат да се разгледуваат независно од вкупните економско-политички состојби кои постојат во државата. Токму поради тоа, имајќи ги предвид позитивните резултати од примената на медијацијата во голем број држави во светот, е потребна дополнителна анализа на постоечките предуслови за понатамошен развој на медијацијата во Република Македонија со цел да се поттикне нејзина почеста примена од страна на надлежните институции.

Литература

О. Бачановиќ, *Ресторативна правда со посебен осврт врз посредувањето помеѓу жртвата и сторителот, Елиминирање на пречките за практична имплементација на условната осуда со заштитен надзор*, 2002.

Benjamin Victoria Carmel, *Why victim/offender mediation is called restorative justice*.

S. Copic, *Posreduvanje izmegu zrtve i ucionice*, ТЕМИДА бр. 3, 2001.

G. Johnstone, *Restorative Justice – ideas, values, debates*, William Publishing, Devon, 2002.

S. Khan, *Mediation in the Criminal System: An improved model for Justice*, Professor Madigan, Final Paper, 2005.

Г. Лажетик-Бужаровска, *Алтернативи на затворот*, НИП Студентски збор, Скопје 2003.

P. McCold, B. Galaway & J. Hudson (ed.), *Restorative Justice and the role of community, International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey, USA, 1996.

P. McCold, *Primary Restorative Justice Practice, Restorative Justice for juveniles-Conferencing, Mediation and circles* (A. Morris & G. Maxwell (editors), Oxford-Portland Oregon, Hart Publishing, 2001.

D. Miers, *An International Review of Restorative Justice*, Crime Reduction Research Series paper, 2001.

С. Мирчева, *Корени на ресторативната правда во македонското казнено законодавство*, МРКПК, год. 14, 2007.

M. Price, *Comparing victim Offender mediation program models*, 6 VOMA Quarterly 1, 1995.

M. Umbreit & R. Warner, *Mediation of criminal conflict in England, An Assessment of services in Coventry and Leeds*, Centre for Restorative justice & Peacemaking, 1996.

³⁸ S. Khan, *Mediation in the Criminal System: An improved model for Justice*, Professor Madigan, Final Paper, 2005.

J. Wynne, *Leeds mediation and reparation services: Ten years experience with victim-offender mediation*, *Restorative Justice: International Perspectives*, Criminal Justice Press, Monsey, Ny, USA.

V. Zemlyanska, *The development of restorative justice in Central and Eastern Europe*, The University of Sussex, Sussex Law School, Graduate Centre for Legal Studies, 2004/05.

B. Topic, *Rekonstrukcija zajednice: Restorativna pravda za djecu u sukobu sa zakonom*, 2007, материјал достапен на интернет-адресата:

<http://www.pulsdemokratije.net/clanak.php?sifra=070206001&lang=bh>

Basic Principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, ECOSOS Res. 2000/14, UN Doc. E/2000/INF/2/Add. 2 at 35 (2000).

Recommendation No. R (99) 19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 15 September 1999 and explanatory memorandum.

Закон за малолетничка правда, Службен весник на Република Македонија, бр. 87/2007.

Закон за медијација, Службен весник на Република Македонија, бр. 60/2006.

Vesna Stojkowska, MA

THE ROLE OF MEDIATION IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM

Abstract

Mediation provides peaceful solution to criminal cases disputes and offers an acceptable solution for the perpetrator and the victim of the criminal act. Hence, this paper's objective is to describe the legal regulation of mediation in different legislations, as well as in the Law on juvenile justice and its positive implications on the criminal justice system in general. The presented positive results of its application as an alternative measure offer further assumptions and preconditions for its incorporation into the Macedonian criminal legislation. As a diversion measure it can be used to avoid the formal judicial procedure against adult perpetrators of criminal acts.

ДАЛИ ТЕРОРИЗМОТ Е ЕДЕН ОД ОБЛИЦИТЕ НА ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ?

Резиме

Современите меѓународни односи се карактеризираат со ескалација на насилството, особено тероризмот како средство на поединци, групи или држави за остварување на одредени цели.

Сè поголем е степенот на општествена опасност од насилството во светот, пројавување на нови форми на тероризам и организиран криминал, се проширува кругот на објектите на напад, како и кругот на субјектите кои го користат насилството за остварување на одредени барања и цели, кои не можеле да ги остварат на друг начин. Карактеристика на делување на современите терористички организации е „колку повеќе жртви, толку поголема можност за презентација на нивната идеологија, ставови, залагања и сл“.

Тероризмот како криминална дејност се провлекува низ сите системи на човечкото живеење и до денес ниедно општествено уредување не успеало да биде настрана од подготвување и извршување на терористичките акти. Низ историјата тероризмот како облик на политичка борба најчесто се појавува во вид на атентати или ликвидации на претставници на власта. Во последниот период добива сè поголем замав како средство за политичка борба, така што денес не постои земја во светот на која не и се заканува опасност од терористички активности.

Сè поголем интерес пројавува истражувањето за односот на тероризмот и организираниот криминал. Одреден број автори сметаат дека тероризмот е само еден од појавните облици на организираниот криминал. Други автори укажуваат дека тероризмот не е дел од организираниот криминал во традиционална смисла. Во наредниот дел би се задржал на анализата на едните и другите тврдења, како и давање сопствено мислење за меѓусебната поврзаност на двете општествено негативни појави кои за жал заземаат сè поголем простор во светот и кај нас во последните години.

Клучни зборови: Тероризам, Организиран криминал, Организирани криминални групи, Терористички организации

ЕМПИРИСКО НАБЉУДУВАЊЕ НА ПОВРЗАНОСТА МЕЃУ КРИМИНАЛОТ И НЕФОРМАЛНИТЕ ГРУПИ

Пред да започнеме со разгледување на поврзаноста и разликите меѓу групите за организиран криминал и терористичките групи, потребно е прво да се разгледа меѓусебната поврзаност на самите групи за организиран криминал. Емпириски гледано можат да се најдат многубројни примери за взаемна соработка на групите за организиран криминал. Интернационалните групи за трговија со дрога и оружје не можат да функционираат доколку не постои нивна меѓусебна поврзаност, помош и соработка. Со оглед на нивната инволвираност во недоволени и криминални активности и високиот приход што се добива од истите, помеѓу припадниците на организираните групи и помеѓу самите организации постои степен на ограничена меѓусебна доверба.

Таа меѓусебна поврзаност и солидарност е карактеристична кај организираните групи инволвирани во недоволена трговија и шверц со дрога. Откако најголемите

групи за организиран криминал ќе се инволвираат во тој вид на криминални активности, се наметнува потреба од надворешни партнери и транснационална соработка непходна за повисоките форми на организиран криминал каде што значајно место зазема недозволената трговија и шверц со опојни дроги и оружје, активност која е индиректно поврзана со подготовка и извршување на терористичките активности.

Покрај внатрешната поврзаност меѓу припадниците на организираните групи, постои поврзаност и со припадниците на терористичките активности. Поврзаноста е, пред сè, во обезбедување на финансиски средства од активности на организиран криминал и нивно префлување за потребите на делување на терористичките организации. Припадниците на терористичките организации дел од средствата ги обезбедуваат преку „високопрофитабилните“ криминални активности од областа на организираниот криминал, пред сè од областа на: недозволена трговија со дрога, оружје, криумчарење мигранти, перење пари, фалсификување на лични документи и сл.

Постои и обратната спрега, припадниците на организираните криминални групи да ги користат тактиките на терористичките организации и терористите. Фил Вилијамс и Ернесто Савона забележале дека двете најголеми (Колумбиска и Италијанска) мафии користеле терористички напади против државата и нејзините претставници по ради следниве причини:

- да се опише истрагата;
- да се повлече запознавањето или продолжувањето на силната владеачка политика;
- да се елиминираат службениците кои ефикасно го применуваат законот;
- да се принудат судиите за примена на политиката на поблаги казни;
- да се создаде околина со поповолни услови за криминални активности.¹

Врските помеѓу припадниците на организираните криминални групи и припадниците на терористичките организации се изразени преку логистичка и финансиска поддршка, означувајќи го присуството на доверба, но **не и идеолошки**, верски и сл. што е карактеристика на делување на терористичките организации.

Не е исклучена можноста припадниците на одредена терористичка организација да метастазираат во надмоќна криминална група, занесени од профитот што го стекнуваат за релативно кратко време, и секако, поддржувани од одредени лица во политиката. Некои корумпирани политичари, со малку и лесни пари од активностите на организиран криминал, стануваат надмоќни криминални актери. проблемот на криминалните активности во некои случаи може да биде само индивидуален бизнис за некои членови на терористичката група. Од друга страна, терористичките организации ги прифаќаат криминалците од ист ранг заради реализирање на нивните политички, идеолошки, верски, религиозни и други цели.

ПОВРЗАНОСТА ПОМЕЃУ ТЕРОРИЗМОТ И ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ

Анализата на организираниот криминал и тероризмот веќе долго време е предмет на повеќе научно-истражувачки проекти. Додека некои автори забележуваат блиски врски, дури и обединетост, другите се поскептични, споменувајќи го фактот дека константно се мисли на релативно мала група, со не толку детално истражување.

¹ Phil Williams and Ernesto U. Savona, *Problems and Dangers Posed by Organized Crime in the Various Regions of the World*. Transnational Organized Crime, No-3, Autumn, 1995, стр.25

Авторите се држат до тоа дека скрупулозно и емпириско истражување треба да биде посредник на контроверзијата.²

Во една статија на U.S. Library of Congress³ се изнесуваат три основни типови на конекција помеѓу тероризмот и транснационалниот организиран криминал во Европа. Тие се:

1. **Алијанса за заеднички бенефит** во кој терористите во договор со транснационалните организирани криминални групи обезбедуваат финансии за себе, притоа избегнувајќи ја директната инволвираност во криминалните активности;

2. **Директно инволвирање** на терористичките групи во организираниот криминал;

3. **Преместување од идеолошките кон профитабилните цели** како главен мотив за оперирање.

Аргумент кој би можеле да го наведеме за да ја потврдиме првата теза е заедничката соработка помеѓу Ал Каеда и Сергеј Могилевич⁴ за дејствување во Мароко и соработката со Виктор Бут⁵ во Либија. Од една страна Ал Каеда како терористичка организација, од друга трговците со оружје, заеднички остварувајќи ги своите основни цели.

Втората теза се потврдува со одговорната група за бомбашките напади во Мадрид во март 2003 година. Станува збор за терористичка ќелија на Ал Каеда (Такфир Вал Хиџра), која делувајќи во западна Европа се приспособи и за вршење на организирани криминални активности, најмногу трговија со дрога и оружје, со цел остварување профит за спонзорирање на "светиот цихад".

Аргументот за **третата теза** се наоѓа во дејствувањето на припадниците на Абу Сајаф на Филипините, кои од своите националистички цели, преминаа во сè поизразени извршители на дела заради профит, најчесто преку киднапирање на странски делегации, туристи и сл.

Настаните од 11 Септември ги сменија размислувањата во оваа област во однос на поврзаноста на тероризмот со организираниот криминал. PhD Louise I. Shelley, директорката на Transnational Crime and Corruption Center укажува на следниве облици на поврзаност помеѓу двата феномени:⁶

1. Терористите се вклучуваат во организираните криминални активности за да се поддржат финансиски;

2. Организираните криминални групи и терористите често оперираат во мрежна структура која помага во затскривањето на терористите во транснационалните криминални организации;

3. И организираните криминални групи и терористичките групи оперираат на територии со слаба владина контрола, немоќни спроведувачи на законот и при отворени граници;

4. И двете организации ги корумпираат локалните и државните власти за да ги остварат своите цели;

5. Често користат исти методи на комуникација, применувајќи ја модерната технологија;

² Laqueur, W. *The New Terrorism- Fanatism and the Arms of Mass Destruction*, London, 1998, стр. 3

³ Jason Freier, *Arms and the Terrorist*

⁴ Сергеј Могилевич е еден од сега главните трговци со оружје (АК- 47) во Русија.

⁵ Поранешен КГБ агент кој по распадоот на СССР стана најголем трговец со оружје во светот, а неговите операции се познати во речиси сите конфликтни региони, најмногу во Африка.

⁶ PhD Louise I. Shelley, *The nexus of Organized International Criminals and Terrorism*, стр. 1

6. Ги “перат“ парите користејќи ги истите методи и оператори за да ги преместуваат фондовите.

Од друга страна, пак, интересни податоци пружа анкетањето, односно истражувањето спроведено од Канцеларијата за дрога и криминал при Организацијата на обединетите нации и Министерството за надворешни работи на Канада,⁷ од кое се добиваат одговори на одредени прашања за поврзаноста на тероризмот со организираниот криминал. При разгледувањето на поврзаноста на тероризмот со организираниот криминал ќе се разгледуваат аспектите на инволвираноста на терористичките организации во организирани криминални активности, од кои посебно ќе ги споменеме трговијата со дрога, оружје и експлозивни материјали. Се разбира дека ќе се разработи и економскиот криминал кој е посебно значаен за финансирањето на терористичките активности, а посебно ќе се задржиме на перењето пари. Акцент е ставен и на корумптивните активности кои ги преземаат терористичките организации заради обезбедување своја заштита.

Во однос на тоа дали постојат случаи на поврзани терористички организации со организирани криминални активности, голем дел од земјите испитанички ја негираат поврзаноста помеѓу овие два феномени. Од друга страна, пак, одредени држави предводени од САД ја потврдуваат поврзаноста и инволвираноста на терористичките организации со организираниот криминал. Овие земји ја наведуваат и причината за вклученоста на терористичките организации во организираниот криминал, а првенствено ја нагласуваат финансиската добивка.

Еден од елементите на поврзаност помеѓу организираниот криминал и тероризмот е во делот на финансирањето на терористичките организации. Несомнено, првиот адут за финансиска добивка е трговијата со дрога. Земјите испитанички наведуваат дека постојат случаи кога терористички организации оперираат во региони каде што се произведува дрога, а често пати истите се инволвирани и во самата трговија. Оттука произлегува уште еден заклучок за мотивите на соработката помеѓу терористичките организации и организираните криминални групи, а кои се согледуваат во финансиско помагање на терористичките организации и физичката заштита на организираните криминални групи.

Потребата од снабдување со оружје, првенствено заради вршењето обука на терористите, а потоа и самозаштита или вршење терористички акти, е главната причина за инволвираноста на терористичките организации во нелегалната трговија со оружје.

Еден доста интересен заклучок кој упатува на поврзаноста на тероризмот и организираниот криминал е вршењето на корумптивни активности од страна на терористите. Извештајот на ОН дава информации дека, кога станува збор за корумпирање на локалните и државните власти од страна на терористичките организации, во повеќето земји не се евидентирани случаи на оваа нелегална активност. Чести се случаите на корумпирање на политичките власти кога станува збор за извршување на кривични дела од економската област, но не и за тероризмот. Но, земајќи го предвид државното функционирање на одредени земји и бројноста и моќта на терористичките организации кои оперираат на тоа тло, во некои земји од Блискиот Исток и тоа не е исклучено.

Се поставува прашањето дали организираните криминални групи преземаат терористички активности? Постојат малку документи кои ќе ја потврдат оваа теза.

⁷ Links between terrorism and other forms of crime- Foreign Affairs of Canada and UN office on drugs and crime, April 2004

Кога овие групи преземаат терористички активности, тоа е обично тактика. Тие се инволвирани во т.н. политички тероризам за да ги дестабилизираат локалните и државните институции. Организираните криминални групи ќе користат терористички активности/напади против државата за да ја спречат истрагата, за да ги оневозможат активностите на безбедносните сили или за да создадат состојба во која ќе се олеснат криминалните активности.

Со развојот на технологијата, несомнено се зголеми ризикот од присуство и можна употреба на оружје за масовно уништување од страна на терористичките организации. Состојбите и анализите покажуваат дека по распадот на Советскиот Сојуз се зголеми трговијата со овој вид на оружје. Свеста кај јавноста и безбедносните служби дека и ова постанува една од можностите и избор на терористите ја зголеми нападот на јапонскиот култ Aum Shinrikyo со гасот Сарин во Токиското метро и поставувањето на радиолошки распрскувачки материјал (цезиум- 137) во московскиот “Измаиловски Парк”.⁸

Организираните криминал и тероризмот се често перцепирани како два различни вида на криминал. Организираните криминал општо кажано, главно е фокусиран на економски профит и воспоставување на нелегален дистрибутивен пазар, додека за тероризмот се мисли дека, главно, е мотивиран од идеолошки цели и желба за политичка промена, што е и суштинската разлика помеѓу двете појави. P.Wilkinson во неговата студија Political Terrorism ќе напише: „Ние од нашата типологија ќе го извадиме криминалниот тероризам кој може да биде дефиниран како систематско употребување на терористички акти за цели на приватна материјална добивка“.⁹

Тероризмот постојано се трансформира и сè повеќе се појавува како облик на организиран криминал. Фактот дека е поврзан со организираните криминалитет, современиот тероризам, во суштина, има исти извори како и организираните криминалитет кој сè повеќе се појавува во организираните облици, често поврзани на меѓународен план.

Во однос на врските помеѓу припадниците на некои терористички организации со припадници на организираните криминал, некои автори наведуваат дека тероризмот е само еден појавен облик на организираните криминалитет.¹⁰

Таквото сфаќање не е втемелено, иако постојат одредени заеднички елементи, тероризмот не е дел од организираните криминал во традиционална смисла. Факт е дека постојат бројни разлики помеѓу терористички и останати „организираните“ криминални организации. Разликата е во :

⁸ Sonia Ben Quagham – Gormley, WMD- related trafficking, terrorism and organized crime in the Former Soviet Union

⁹ P.Wilkinson, Political Terrorism- International Terrorism and the Rule of Law

¹⁰ Еден од аргументите дека тероризмот може да се подведе под организиран криминал е Конвенцијата за транснационален организиран криминал (Конвенцијата во Палермо) на терористички казни дела. Но, тероризмот во таа конвенција не е предвиден како посебно казнено дело (тука се делувањето во одредени организирани криминални здруженија, перење пари стекнати со казни дела, корупција и спречување на правото). Одредбите на таа конвенција можат да бидат применети и на казни дела со елементи на тероризам. Имено во член 3 се пропишува, ако се кумулативно исполнети 3 услови:

1. Ако казненото дело (сериозно казнено дело) се казнува со казна затвор од најмалку 4 години;
2. Ако казненото дело е транснационално;
3. Ако делото вклучува организирана криминална група која е дефинирана како „ група од три или повеќе лица која делува одредено време и со цел започнување на едно или повеќе тешки казни дела одредени со оваа Конвенција . Тој аргумент е интересен затоа што Конвенцијата нуди детална дефиниција за организирана криминална група, но не и на транснационален организиран криминал, со што се овозможува проширување на примената на оваа Конвенција на неограничен број кривични дела каде што се кумулативно наведени трите претпоставки (па така и меѓународниот тероризам).

- целта и
- методи и начини на делување

Може да се заклучи дека постои интеракција помеѓу терористичките организации и организираниот криминал, во прв ред наркотероризмот. Терористичките организации добиваат огромна сума на пари и нивната интеракција ги отвора патиштата на организираните криминални организации. Може да се каже дека помеѓу терористичките организации и организираните криминални организации постои некој вид природно сојузништво. Со оглед на тоа што организираните криминални организации се служат со корупција, со цел нивно инфилтрирање во врвот на државата, тоа им погодува на терористичките организации за деструктивно влијание на политиката. Од друга страна, организираните криминални организации ги користат терористичките дејствија со кои што се создава „вакуум власт“, негирање на правната држава предизвикувајќи локална и регионална нестабилност.

За поврзаноста помеѓу тероризмот и организираниот криминал сè повеќе се зборува после откривањето на наркотероризмот во 1980 год. кога трговијата со дрога е, исто така, употребена за подобрување и авансирање на политичките цели на некои влади и терористички организации. Терористите се среќни кога можат да ја искористат секоја можност за својата активност да ја наречат „политичка“, напишал Р. Ехренфелд,¹¹ додека на лицата инволвирани во трговија со дрога секогаш се гледа како на чист криминал. Кога ќе се спојат двете, терористичките организации имаат бенифит од трговијата со дрога, а лицата инволвирани во трговија со дрога кои имаат воспоставена коалиција со терористите стануваат поопасни и позастрашувачки и добиваат моќ во политичкото одлучување. Дејствата генерирани од организираниот криминал им овозможуваат на терористичките групи стабилен прилив на средства, со што напорите за елиминирање на трговијата со дрога и намалувањето на нејзината злоупотреба претставуваат критични стратегии во глобалната борба против тероризмот. Станува сè потешко и потешко јасно да се разликуваат терористичките групи и единиците на организираниот криминал, бидејќи нивните тактики растечки се поврзуваат.

Три недели после терористичкиот напад на кулите близначки во САД, Советот за безбедност на Обединетите Нации на 28 Септември инплементира општа анти-терористичка резолуција (SC res. 1373)¹² во која стојат коментари што „алармираат блиска врска помеѓу интернационалниот тероризам и транснационалниот организиран криминал, пред сè трговија со дрога, оружје, нелегални движења на нуклеарни, хемиски, биолошки и други потенцијални смртоносни материјали“.¹³

Но, и покрај укажувањата на блиската врска помеѓу тероризмот и организираниот криминал, потребни се понатамошно истражување. А. Шмит во Програмата на Обединетите Нации за Криминална превенција и Криминална правда (ISPAC 2004) укажува дека може да има врски помеѓу тероризмот и организираниот криминал во вид на асоцијации, соединенија, соработки или симбиози. Други аналитичари (Williams Savona, 1995, Williams Godson, 2002) отидоа подалеку и укажаа на теоретската можност, во посебни случаи, тероризмот да може да се промени во организиран криминал или организиран криминал во тероризам.

Специфичноста на тероризмот како облик на организиран криминалитет е тоа што тој остварува одредени врски со поедини држави и нивни органи, но не за изве-

¹¹ <http://www.undcp.org/terrorism>

¹² <http://www.un.org/News/Press/docs>

¹³ A. Anzik, *Medzunarodni terorizem - varnostni izziv in dileme*, Teorija in praksa, Ljubljana, 3-2002, стр. 343

дување на терористички активности на просторите на таа земја, туку на територија на друга држава, со што се остваруваат одредени, пред сè, политички цели, а тероризмот добива интернационален карактер.

Тероризмот како облик на организиран криминалитет може да има економски, правни или некои други интереси, но секој тероризам е политички обоен, што подразбира и одредени политички интереси.¹⁴

Можеме да зборуваме за тероризам како специфичен облик на меѓународен организиран криминалитет, затоа што од неговата дефиниција во потесна смисла единствено под такви услови тероризмот и некои други кривични дела од областа на политичкиот криминалитет можат да се стават во група на организиран криминалитет.

КОНКРЕТНИ АКТИВНОСТИ

Во овој дел заради поконцепциско разгледување и претставување на тврдењата ќе наведеме неколку од активностите на терористичките организации кои укажуваат на тесната поврзаност со организираниот криминал. Во тие активности ќе добиеме одговор и на прашањето кои се целите и причините поради кои се остваруваат врските помеѓу двата феномени кои се предмет на разработка во трудот.

АКТИВНОСТИ НА “ИРА“

Врските помеѓу ИРА и наркотерористичката група Вооружени Революционерни Сили на Колумбија (FARC), иако беа сомнителни во одреден период, во август 2001 колумбиските власти уапсија три членови на ИРА (бомбашки експерти) во Богота. Британската разузнавачка служба излезе со извештај дека во последните неколку години FARC им исплатил приближно 2 милиони долари на ИРА за извршените тренинг програми за ракување и употреба на оружје, експлозив и техники за урбано војување. Од овој профит, ИРА за своите потреби овозможи набавка на ново оружје од рускиот тип AN- 94.¹⁵

Односите помеѓу ИРА и FARC не се конституирани само во наплатата со пари. Иако главните приходи на FARC доаѓаат од трговијата со дрога, ИРА своите услуги ги наплатувала и со дрога, која понатаму ја разменувала за оружје. Ова се потврдува со плаќањето на ИРА на Хрватските трговци¹⁶ со оружје, оружје за дрога претходно добиена од FARC.

¹⁴ Д-р Миќо Бошковиќ, *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд 1988 година, стр. 56

¹⁵ Toby Harnden, *Adams Ally's Trade in Terror*, The Daily Telegraph [London], 15 May 2002

¹⁶ За време на, и по завршувањето на конфликтот во Босна и Херцеговина, се создадоа услови за развој на трговијата со оружје. Иако некогашни непријатели, по завршувањето на војната, одредени групации ги соединија своите сили заради остварување на своите цели- лесно стекнување на финансии. Располагањето со врски кои ќе им ја овозможат таа цел, ги натера хрватските и босанските нарко босови заеднички да соработуваат, а своја заштита обезбедија преку корумпирањето на хрватските власти. Така организирани, хрватските трговци станаат хегемони на Балканот за трговија со оружје и дрога, а тоа го искористија и терористичките организации од Западна Европа, како што се ETA и ИРА. (The nexus among terrorism, narcotics traffickers, weapons proliferators, and organized crime networks in Western Europe – a study prepared by the Federal Research Division, Library of Congress, December 2002)

АКТИВНОСТИ НА “ЕТА“

Како и ИРА, така и ЕТА водеше битки за да може да го контролира нарко пазарот во Шпанија. Сепаратистите на ЕТА се познати по користењето на кокаин и хероин за исплата на илегалните пратки со оружје за поддршка на терористичките активности. Најчестите соработници на кои им одговора ваквата размена се италијанските кланови. Имено, улогата на италијанските кланови е само посредничка. Оружјето, експлозивот и одреден вид проектили кои им се потребни на ЕТА овие кланови ги обезбедуваат од Пакистан, Узбекистан и воените контакти во Чешката Република. Значењето на италијанските кланови е во олеснетиот транспорт на оружјето и дрогата. Преку владеењето со бродските пристаништа, тие го овозможуваат илегалниот транспорт, што претставува големо олеснување за ЕТА.¹⁷

ЗАКЛУЧОК

Постои поврзаност во одредени сегменти помеѓу групите за организиран криминал и терористичките организации. Сличноста помеѓу оние кои извршуваат криминалитет и оние кои преземаат терористички акти е заедничкиот непријател т.е. државата во целост и нејзините институции за спречување на тој вид на криминалитетот. И припадниците на организирани криминални групи, и терористичките организации делуваат во тајност, во подземјето, користат иста инфраструктура, поврзување со припадници на организирани криминални и терористички групи од соседството и пошироко, давајќи и на целокупната активност интернационален карактер. Транснационалниот организиран криминал може да го употреби апаратот на моќта на политичкиот криминалитет за да ги овозможи нивните профитабилни активности. На терористите, пак, им треба темел за да ги истуркаат нивните сопствени агенди. Сепак, можеме да кажеме дека помеѓу делувањето на организирани криминални и терористички групи постојат суштествени разлики. Пред сè, тие се разликуваат според целта и методите и начините на делување за остварување на поставените цели. Целта на делување на терористичките организации е постигнување на политичка, идеолошка, верска, национална и сл., додека кај организирани криминални групации целта е профитот. Поаѓајќи од различноста на целите, следуваат и различни методи и патишта за нивно остварување.

Неизбежно е да споменеме дека трудот не цели кон укажување на апсолутна поврзаност на тероризмот и организираниот криминал. Во одредени сегменти од организираниот криминал и тероризмот не можеме да идентификуваме каква било поврзаност (пр., Кражби на луксузни автомобили и уметнички дела). Иако крајните исходи од двете активности даваат индикации кои дозволуваат сомневања и претпоставки, сепак во теоријата не постојат аргументи кои ќе ја потврдат конекцијата.

¹⁷ Paolo Chiariello and Gian Antonio Orighi, *ETA and Camorra Crime Syndicate*, Panorama [Milan], 3 October 2002; and Martin Arostegui, *ETA Has Drugs-for-Weapons Deal with Mafia*, United Press International report, 3 October 2002. <<http://www.washtimes.com>>

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- Д-р Миќо Бошковиќ, *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд 1988 година, стр. 56,
- А. Anzik, *Medzunarodni teroristem - varnostni izziv in dileme*, Teorija in praksa, Ljubljana, 3-2002, стр. 343,
- М. Кларин, *Тероризам*, Београд 1978,
- Teylor M. Horgon, *Terorizam u buducnosti*, Zagreb, 2003
- Sonia Ben Quagham – Gormley, *WMD- related trafficking, terrorism and organized crime in the Former Soviet Union*
- P. Wilkinson, *Political Terrorism- International Terrorism and the Rule of Law*
- Phil Williams and Ernesto U. Savona, *Problems and Dagers Posed by Organizaed Crime in the Varios Regionsof the World*, Transnatioanal Organized Crime, No-3, Autumm, 1995 p.25
- <http://www.undcp.org/terrorism>
- <http://www.un.org/News/Press/docs>

Marjan Nikolovski, MA
Police Academy – Skopje

IS TERRORISM A TYPE OF ORGANISED CRIME

Abstract

Modern international relationships are characterized with escalation of violence, especially terrorism as an instrument of individuals, groups or states to achieve their goals.

The level of social risk from violence in the world, the appearance of new forms of terrorism and organized crime is constantly on the increase. The number of attacked objects is bigger than ever, as well as the number of subjects who use violence for realization of specific goals, which they were unable to realize differently. The main feature of modern terrorist organizations is “the more victims, the higher chances for presentation of their ideology, attitude, efforts, etc.”

Terrorism as a criminal act is constantly present in all systems of human life and until today there is no society that managed to avoid terrorist acts. Through history, terrorist acts such as assassinations or murdering authorities presented a form of political combat. These days, terrorist acts present an instrument for political combat and each country in the world is under threat of these terrorist attacks.

The research concerning the relations between terrorism and organized crime has become very popular recently. Group of authors consider terrorism as one form of organized crime. Other group of authors points out that terrorism is not part of organized crime in traditional sense. Further in the text, the author analyzes both opinions and gives his own opinion for the interconnection of these two socially negative phenomena which have unfortunately become very popular in the world and in our country lately.

Key words: *Terrorism, organized crime, organized criminal groups, terrorist organizations.*

М-р Катерина Крстевска,

Помлад асистент на Полициската академија

УДК: 341.231.14.037:323.282

ЕВРОПСКИОТ КОМИТЕТ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА ОД ТОРТУРА „ПРОТИВ“ РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Резиме:

Европската конвенција за превенција од тортура или понижувачко однесување или казнување на Советот на Европа (ЕКПТ) е една од најзначајните конвенции со која се забранува малтретирањето и тортурата на лицата чија слобода на движење е ограничена од страна на некој јавен орган. Но, за разлика од останатите меѓународни документи, ЕКПТ оди чекор понатаму со формирањето на Европскиот комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување и казнување (КПТ) - контролен механизам чија основна задача е преку посети на државите-потписнички да утврди дали тие ги почитуваат одредбите на кои се обврзале со нејзиното потпишување и ратификување. Целта на овие посети не е да се осуди или критикува државата, туку превентивно да се делува во насока на што поголема заштита на правата на лицата чија слобода на движење е ограничена.

*Преку анализа на стандардите на КПТ и извештаите за утврдените состојби при посетите на Република Македонија, ќе може да се извлече заклучок дали и колку Полицијата ги почитува и заштитува основните човекови права и слободи и какви мерки преземаат македонските власти за сузбивање на незаконитото полициско постапување манифестирано преку малтретирање и тортура на лицата чија слобода на движење е ограничена. **Клучни зборови:** човекови права, превенција, тортура, малтретирање, Полиција, Македонија*

Вовед

Меѓународната заедница, за која се вели дека е „модератор на конфликтите и гарант на правата“,¹ не останува само на „голо“ прогласување на стандарди за човековите права и слободи, туку предвидува и контролни механизми (инструменти) и изрекува санкции за државите кои не ги почитуваат или ги кршат овие стандарди. Заради набљудување на имплементирањето на меѓународните договори од страна на државите-потписнички, поголемиот дел од овие акти предвидуваат формирање на комитети, кои работат врз основа на два вида жалбени процедури: поднесени од државите (меѓудржавни жалби) и од поединци (индивидуални жалби). Воедно, дел од овие тела имаат право да бараат извештаи од државите-потписнички, а можат и да ги посетуваат.²

На соработка со меѓународните тела упатува и чл. 211 од ЗКП, овозможувајќи им на претставниците на Европскиот комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување и казнување да посетуваат и без надзор да разговараат со притворените лица. Ваква можност е предвидена и за претставниците на Меѓународниот комитет на Црвениот крст.³

1. Европски комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување и казнување (КПТ)⁴

Исклучително значајна улога во превенцијата и заштитата на човековите права и слободи на европско тло има КПТ - контролен механизам на СЕ.⁵ Имајќи ги предвид одредбите од ЕКЧП, а особено чл. 3 кој вели дека „никој не може да биде изложен на мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, се формира КПТ, чија основна задача е да ја спречи можноста за физичка или психичка злоупотреба

¹ Види: АРНАУДОВСКИ, Љупчо, СТОЈАНОВСКИ, Трпе, ТАФЧИЕВСКА, Дијана, ГАЛЕВСКИ, Ристо: *Полициско работење во мултиетничка средина: Прирачник (второ дополнето издание)*, Скопје, 2003, стр. 42.

² Повеќе за овие меѓународни договори, нивните механизми и „машинеријата за спроведување“, постапката по жалбите..., види кај: РОБЕР, Кес де: *Во служба за заштита: Човековите права и хуманитарното право за полициските и безбедносните сили*, Меѓународен комитет на Црвениот крст, Женева, 1998, стр. 68-98.

³ Но, мора да се укаже на рестриктивната одредба на македонскиот ЗКП според која претставниците на КПТ можат да посетуваат и без надзор да разговараат со притворени лица ако претходно добиле одобрение од истражниот судија кој ја води истрагата! Понатаму, на барање на КПТ истражниот судија е должен да им одобри посета на притворените лица и разговор кај нив! Оваа одредба е во „директен судир“ со чл. 8 ст. 2 (ц) и ст. 3 од ЕКПТ, според кои државите-потписнички на ЕКПТ се должни на КПТ да му овозможат да се движи во внатрешноста на местата каде што се наоѓаат лица лишени од слобода, и тоа без ограничувања, како и да разговара со нив без присуство на сведок. Оттука и потребата за измена на ЗКП со цел негово прилагодување кон ЕКПТ!

⁴ Законот за ратификација на ЕКПТ го употребува терминот „Европски комитет за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, ЗКП го употребува терминот „Европски комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување или казнување“, а пак на интернет страницата на КПТ (<http://www.cpt.coe.int>), во документите кои се преведени на македонски јазик, се користи терминот „Европски комитет за спречување на мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување“. Без разлика на оваа термилошка неусогласеност, во понатамошниот текст ќе ја употребувам кратенката „КПТ“.

⁵ За Меѓународниот комитет на Црвениот крст види во: КРСТЕВСКА, Катерина: *Правните граници на полициските овластувања во функција на заштита на човековите права и слободи*, магистерски труд, Скопје, 2007, стр. 148-150, 156-165.

(малтретирање) на лицата чија слобода на движење е ограничена од страна на некој јавен орган.⁶

За членови на ова супервизорско тело се избираат експерти од редот на личности со висок морал кои имаат познавања од областа на човековите права. Не треба да се извлече заклучокот дека само правници специјализирани во областа на човековите права се избираат за членови на КППТ, напротив, негови членови се и лекари, пенолози, криминолози и други лица кои имаат професионално искуство во областите што се предмет на ЕКППТ.⁷ Во работата на КППТ учествуваат во лично својство, а не како претставници на своите држави, и притоа своите задачи ги вршат независно и непристрасно, а своите функции ги исполнуваат ефикасно. Бројот на членовите е еднаков на бројот на државите-потписнички, така што во КППТ не може да членува повеќе од еден државјанин на иста држава.

Делегациите на КППТ (ДКППТ) ги посетуваат државите-потписнички периодично (редовно, според однапред утврден распоред), но ги посетуваат и вонредно (*ad hoc*). Составени се од најмалку два члена (доколку е потребно може да се вклучат и експерти и преведувачи), при што државјанин на државата која се посетува не смее да биде член на делегацијата. КППТ за својата намера да посети определена држава ја известува нејзината Влада, а самата посета може да ја реализира во кое било време.⁸

2. Стандардите на КППТ и утврдените состојби при посетите на РМ

РМ на 09.11.1995 година стана членка на СЕ, а две години подоцна го донесе Законот за ратификација на Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (ЕКППТ) и Протоколите број 1 и број 2, со што влезе во групата на 47-те држави кои ја потпишале и ратификувале оваа конвенција.⁹

Во периодот од 1998 до крајот на 2007 година, ДКППТ ја има посетено РМ седум пати:¹⁰

⁶ За историскиот развиток на КППТ види во: СРТ/Inf/C (89) 2.

⁷ Членовите на КППТ ги избира Комитетот на министрите на СЕ, при што постапката за нивниот избор е дефинирана во чл. 5 од ЕКППТ.

⁸ Само во исклучителни случаи (причини од национална одбрана или јавна безбедност; сериозни нереди во местата каде што лицата се лишени од слобода; здравствена состојба на определено лице; итно сослушување во врска со тешко кривично дело), државата може да го одбие барањето на КППТ за посета во времето што тој го предвидел, односно местото што планирал да го посети. За да се разјасни оваа ситуација и за да му се овозможи на КППТ непречено да ги извршува своите задачи, КППТ и државата меѓусебно ќе се консултираат.

⁹ Закон за ратификација на Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување и Протоколите број 1 и број 2 („Службен весник на Република Македонија“ бр. 23/1997).

ЕКППТ е донесена од страна на СЕ на 26.11.1987 година, додека нејзините Протоколи број 1 и број 2 се донесени на 04.11.1993 година. Заклучно со 05.05.2007 година, ЕКППТ е потпишана и ратификувана од страна на 47 држави. Повеќе податоци во однос на потпишувањето и ратификацијата можат да се најдат на интернет страницата: <http://www.conventions.coe.int>. Според Протоколот број 1, Комитетот на министрите на СЕ може да покани и држава не-членка на СЕ да се приклучи кон ЕКППТ.

¹⁰ Извештаите на КППТ и одговорите на Владата може да се најдат на интернет страницата на КППТ: <http://www.cpt.coe.int>.

посети на КПТ на РМ			
бр.	период (1998-2007)	вид на посета (периодична - редовна) (ad hoc - вонредна)	датум на објавување на извештаите на КПТ и одговорите на Владата
1.	17-27.05.1998	I-ва периодична (редовна)	11.10.2001 Извештај: CPT/Inf (2001) 20 Одговор: CPT/Inf (2001) 21
2.	21-26.10.2001	I-ва ad hoc (вонредна)	16.01.2003 Извештај: CPT/Inf (2003) 3 Одговор: CPT/Inf (2003) 4
3.	15-19.07.2002	II-ра ad hoc (вонредна)	16.01.2003 Извештај: CPT/Inf (2003) 5 16.04.2003 Одговор: CPT/Inf (2003) 24
4.	18-27.11.2002	II-ра периодична (редовна)	09.09.2004 Извештај: CPT/Inf (2004) 29 Одговор: CPT/Inf (2004) 30
5.	12-19.07.2004	III-та ad hoc (вонредна)	15.11.2006 Извештај: CPT/Inf (2006) 36 Одговор: CPT/Inf (2006) 37
6.	15-26.05.2006	III-та периодична (редовна)	13.02.2008 Извештај: CPT/Inf (2008) 5 Одговор: CPT/Inf (2008) 6
7.	14-18.10.2007	IV-та ad hoc (вонредна)	Извештајот и Одговорот сé уште не се објавени

Преку анализа на стандардите на КПТ и извештаите за утврдените состојби при посетите на РМ, ќе може да се извлече заклучок дали РМ е држава која ги почитува и заштитува човековите права и слободи од незаконито полициско постапување манифестирано преку малтретирање и тортура на лицата чија слобода на движење е ограничена, и воедно какви мерки преземаат македонските власти за негово сузбивање. Притоа мора веднаш да се укаже на фактот дека секое ограничување на слободата на движење не претставува лишување од слобода!¹¹

¹¹ Повеќе за лишувањето од слобода, приведувањето и задржувањето, види кај: КАЛАЈЦИЕВ, Гордан: *Правична постапка*, докторска дисертација, Скопје, 2004, стр. 190-203; КАЛАЈЦИЕВ, Гордан: *Апсењето и задржувањето и правата на осомничените во Република Македонија*, *Balkan Yearbook of Human Rights 2002*, стр. 433-455; КРСТЕВСКА, Катерина: *Правните граници на полициските овластувања во функција на заштита на човековите права и слободи*, магистерски труд, Скопје, 2007, стр. 22-33, 36-39. Треба да се посочи дека полициските овластувања со кои се ограничува слободата на движење во македонската регулатива не се прецизно дефинирани. Имајќи го предвид рестриктивниот став на Уставот на РМ по однос на лишувањето од слобода и притворањето, треба особено да се внимава при нивното регулирање. Меѓу другото, новите ЗП и ПНВП воопшто не го спомнуваат „лишувањето од слобода“ како посебно полициско овластување.

2.1. Принципи на соработка и доверба

- ◆ Соработката и довербата се двата основни принципи врз кои се темелат односите помеѓу КПП и државите-потписнички. Принципот на соработка е изразен преку должноста на државата да соработува со ДКПП во текот на сите фази од посетата; да и овозможи пристап на цела територија и движење без никакви ограничувања; да и даде податоци за местата каде на лицата им е ограничена слободата на движење, како и сите останати податоци кои ќе ги побара; да и овозможи посета на сите места во кои се наоѓаат лица чија слобода на движење е ограничена и право непречено да се движи во нивната внатрешност.
- ◆ Иако ДКПП ја информира Владата кои институции планира да ги посети, при посетата не е стриктно врзана само за посочените, така што без никакво претходно известување може да посети и други институции.¹² ДКПП има овластување да ги посети местата каде што на лицата им е или може да им биде ограничена слободата на движење од страна на некој јавен орган.¹³
- ◆ ДКПП при своите посети може без присуство на сведок да разговара со лицата чија слобода на движење е ограничена (што подразбира и без присуство на полициски службеник), како и да стапи во контакт со секое лице за кое смета дека ќе и даде корисни податоци. Исто така ДКПП може да разговара и со полициските службеници, и затоа од големо значење е соработката која ќе се воспостави помеѓу неа и Полицијата.¹⁴
- ◆ По секоја реализирана посета, КПП изготвува извештај за стекнатите сознанија кој, доколку е потребно, може да содржи и препораки и совети за државата. Откако ќе го добие извештајот, државата има право да одговори на неговите наоди и препораки, и да посочи какви мерки презема, или ќе преземе за нивното спроведување. Во случај државата да не ги исполни дадените препораки, КПП може јавно да објави соопштение (изјава) за конкретното прашање.¹⁵
- ◆ Сите информации што КПП ќе ги добие во текот на посетата, извештајот што ќе го изготви и консултациите што ќе ги изврши, имаат доверлив карактер. По барање на посетената држава, КПП го објавува подготвениот извештај, како и одговорот даден по него. Но, и натаму стои забраната дека ниту еден личен податок не смее да биде објавен без изречна согласност на засегнатото лице.¹⁶
- ◆ Извештаите кои ДКПП ги подготвува за реализираните посети треба да бидат достапни за институциите на кои се однесуваат, со цел овие да ги отстранат неправилностите во своето работење.

Како што е претходно укажано, КПП има овластување да ги посети објектите во кои се сместени лица на кои им е ограничена слободата на движење. Така, во

¹² Види: WENDLAND, Lene: *A visit by the CPT – What's it all about? 15 Questions and Answers for the Police*, Geneva, 1999, стр. 10.

¹³ Покрај полициските станици, тука спаѓаат и затворите, казнено-поправните домови за малолетници, имиграционите сместувачки центри, психијатриските институции, домовите за стари или хендикепирани лица, притворските единици во воените касарни...

¹⁴ Одговорите на прашањата: Како полицискиот службеник ги идентификува членовите на делегацијата на КПП?; За колку време полицискиот службеник на должност мора да му дозволи пристап на КПП?; Дали КПП треба да има пристап кон местото на притворот?; Со кого сака да разговара КПП? можат да се најдат во брошурата: WENDLAND, Lene: *A visit by the CPT – What's it all about? 15 Questions and Answers for the Police*, Geneva, 1999, стр. 10-14.

¹⁵ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, стр. 8.

¹⁶ КПП на Комитетот на министрите на СЕ, покрај извештаите за реализираните посети, му доставува и Општ годишен извештај за своите активности во кој се формулирани упатства, препораки и совети по кои треба да се раководат органите што го спроведуваат законот при нивните контакти со лицата чија слобода на движење е ограничена. Општиот извештај се упатува и до Советодавното собрание и до секоја држава не-членка на СЕ која ја потпишала ЕКПП, а воедно и се објавува.

досегашните посети на РМ, ДКПТ посетиле повеќе објекти кои ги користат МВР, Министерството за правда, Министерството за здравство и Министерството за одбрана.¹⁷

При I-та посета на РМ во мај 1998 година, ДКПТ се соочила со значајни одложувања и пречки при добивањето пристап до документацијата, вклучително и записниците за задржување, како и до определени простории во полициските станици, вклучувајќи ги и просториите каде што се вршат распити.¹⁸ Во неколку случаи ДКПТ дури морала да му се обрати на офицерот за врска за да може да ги добие бараните документи, односно за да пристапи до просториите. Иако ДКПТ уште пред почетокот на посетата побарала листа на објекти, односно простории кои МВР ги користи за задржување на лица, бараната листа и била доставена дури откако посетата започнала.¹⁹

За разлика од негативните оценки дадени во извештаите за I-та и II-та посета (СРТ/Inf (2003) 3, пар. 10,²⁰ 14,²¹ 15), за поздрав е оценката на ДКПТ за напредокот во соработката констатирана при III-та посета (СРТ/Inf (2003) 5, пар. 6).²²

Како куриозитет за IV-та посета се наведува фактот дека за прв пат ДКПТ остварила средба со министерот за внатрешни работи. Генералната оценка која ДКПТ ја дала за приемот во објектите каде што се сместени лицата лишени од слобода е мошне добра, со исклучок на (не)соработката со УБК.²³ Но, загрижувачка е констатацијата дека голем број на полициски службеници не биле запознаени со претходните извештаи на КПТ, иако двата последни извештаи беа фокусирани токму на сериозните проблеми регистрирани во Полицијата.

Дека работите во однос на соработката помеѓу ДКПТ и македонските институции одат на подобро говори и Извештајот кој се однесува на V-та посета (СРТ/Inf (2006) 36, пар. 5, 6). ДКПТ имала отворена и конструктивна дискусија со повеќето владини претставници, и наишла на добар прием во местата кои ги посетила, па дури и во оние што однапред не биле известени.²⁴ Иста позитивна оценка е дадена и во последниот објавен извештај (СРТ/Inf (2008) 5, пар. 5). Но, ДКПТ укажува дека начелото на добра соработка се однесува и на имплементирање на препораките и стандардите на КПТ преку решително преземање на адекватни активности од страна на

¹⁷ Предмет на интерес на овој труд се само наодите на КПТ кои се однесуваат на МВР.

¹⁸ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пара. 3, 6.

¹⁹ Иста забелешка стои и за Министерството за одбрана.

²⁰ За да ги интервјуира задржаните лица во просториите на кумановската полициска станица користени од УБК, а и за да разговара со присутните полициски службеници, ДКПТ побарала пристап до овие простории. Но, дури по двочасовно одлагање на ДКПТ □ бил овозможен пристап во посочените простории (за тоа време тие биле испразнети).

²¹ Не треба да се извлече заклучокот дека ДКПТ при посетите има проблеми само со македонската Полиција. Напротив, види го посочениот случај во Извештајот СРТ/Inf (2003) 3, пара. 14 на несоработка со судските власти (претседателот на Основниот суд II – Скопје одлучил да го одбие барањето на ДКПТ за пристап до досиејата на тринаесет лица кои во судот биле доведени од полициските станици Кисела Вода и Карпош). Бараните информации и податоци на КПТ му биле доставени дури на 14.02.2002 година.

²² Со исклучок на осумдесетминутното одложување на пристапот на ДКПТ во скопскиот сектор за недоволена трговија и шверц.

²³ За препреките на кои наишла ДКПТ при пристапот до објектите користени од УБК, за (не)соработката со овој орган, за неисполнувањето на ветувањето на директорот на УБК дека ќе испрати јасно писмено известување до сите оддели за надлежностите и овластувањата на КПТ (известувањето било испратено дури во јануари 2003 година), види во: Извештај СРТ/Inf (2004) 29, пара. 9-12.

²⁴ Како исклучок од општиот позитивен впечаток се посочува регионалниот сектор на УБК во Гевгелија (било утврдено дека службениците не се запознаени со мандатот на КПТ) и оперативната единица на УБК во Куманово (документите кои ДКПТ ги побарала, не □ биле доставени во текот на посетата).

македонските власти. Во таа насока ДКПТ заклучува дека во РМ се усвоени само одредени мерки кои, сепак, се незначителни во однос на сите досега дадени препораки во извештаите за претходните пет посети, што му остава простор на КПТ да постапи врз основа на чл. 10 ст. 2 од ЕКПТ, односно со двотретинско мнозинство на своите членови и откако ќе и биде дадена можност на државата да се произнесе, КПТ може да одлучи да даде јавна изјава во врска со предметното прашање!

2.2. Малтретирање и тортура

◆ Иако според чл. 3 од ЕКЧП „никој не може да биде изложен на мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, посетите на ДКПТ на државите кои пристапиле кон ЕКПТ потврдуваат дека лицата чија слобода на движење е ограничена често пати се предмет на малтретирање и тортура од страна на службениците кои го спроведуваат законот, вклучувајќи ги тука и полициските службеници.²⁵

Како што е наведено во I-от извештај (СРТ/Inf (2001) 20, пар. 11, 14, 15), пред и во текот на посетата ДКПТ добивала информации дека голем број на лица за времетраењето на полициското задржување биле малтретирани. Така, лицата тврделе дека биле заплашувани, дека биле удирани со рака (боксирани) и со нога (шутирани), дека биле удирани со безбол палки, гумени палки, метални шипки и кабли. Определен број на лица навеле дека полициските службеници повеќе пати ги удирале по дланките и / или по петиците. Имајќи ја предвид сериозноста на овие тврдења, ДКПТ собрала не само медицински докази со кои се потврдуваат повредите, туку и докази дека повредите на лицата им биле нанесени во времето додека биле во објекти на Полицијата.²⁶

Главната причина за II-та посета (октомври 2001 година), посочени во извештајот за истата (СРТ/Inf (2003) 3, пар. 4, 5, 6), е заклучокот на ДКПТ од претходната посета дека македонската Полиција релативно често физички ги малтретира лицата лишени од слобода,²⁷ како и информациите дека лицата за кои постои сомнение дека биле инволвирани во воениот конфликт од 2001 година биле предмет на тортура и други форми на малтретирање од страна на владините безбедносни сили. Врз основа на собраните информации од повеќе извори, заклучокот што го донела ДКПТ е уште поалармантен! Имено, ДКПТ заклучила дека во многу случаи малтретирањето е толку сурово што може да се окарактеризира како тортура!²⁸

²⁵ Во РМ е пропишана уставна забрана за секој облик на мачење, нечовечко или понижувачко однесување и казнување (чл. 11, чл. 54 од Уставот на РМ). Во таа насока се и чл. 10, чл. 15 ст. 2, чл. 230 ст. 7, чл. 273 ст. 2 од ЗКП; чл. 32, чл. 80 ст. 4 од ЗП; чл. 37 од КПЕ; како и предвидувањето одговорност во Кривичниот законик за сторителите на кривичните дела „мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување“ (чл. 142) и „малтретирање во вршење на службата“ (чл. 143).

²⁶ ДКПТ во Извештајот СРТ/Inf (2001) 20, пар. 14, го посочува случајот на определено лице кое навело дека при неговото апсење на 17.05.1998 година било навредувано од страна на полициските службеници. Лицето тврдело и дека во полициската станица Гази Баба било шутирани и удирани со гумена палка по грбот и главата, а притоа рацете со лисици му биле врзани позади грб. Во неговото медицинско досие во Истражниот затвор во Скопје, од 19.05.1998 година, е внесено дека лицето имало мал хематом на грбот, како и знаци дека било удирани по грбот и по главата. Медицинскиот член на ДКПТ при прегледот на лицето на 21.05.1998 година, утврдил повеќе повреди во пределот на очите и во пределот на грбот.

Покрај овој случај, во Извештајот се наведуваат уште неколку специфични случаи.

²⁷ За I-та посета види во: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пара. 17.

²⁸ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 3, пара. 20.

Во Извештајот за III-та посета (СРТ/Inf (2003) 5, пар. 9-12), ДКПТ наведува и нови форми малтретирање,²⁹ а за следната посета (СРТ/Inf (2004) 29, пар. 20-27), заклучува дека физичкото малтретирање и во 2002 година продолжува да биде проблем,³⁰ што значи дека ситуацијата во РМ и по пет години од I-та посета не е подобрена!

Во Извештајот за V-та посета на РМ (СРТ/Inf (2006) 36, пар. 7, 13), ДКПТ забележува тенденција на намалување на обвинувањата за малтретирање на лицата лишени од слобода од органите за спроведување на законот, но исто така забележува дека сè уште постојат проблеми во интеграцијата на таканаречениот „систем на одговорност“. Иако во оваа јулска посета бројот на обвинувањата е намален, сепак, бројни информации говорат дека малтретирањето на различни категории лица (вклучувајќи и малолетници) сè уште претставува значаен проблем.³¹

Истиот заклучок се повторува и во следниот Извештај (СРТ/Inf (2008) 5, пар. 12, 13), со тоа што се потенцира дека во најголем број случаи лицата тврделе дека биле малтретирани од неуниформирани полициски службеници.³² Во рамките на оваа посета, ДКПТ за прв пат ги посетила Алфите – специјални мобилни полициски единици, и интересен е податокот дека до Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди при МВР не била поднесена ниту една претставка против нив, иако речиси сите лица со кои ДКПТ разговарала, а кои биле приведени од припадници на оваа единица, изјавиле дека биле малтретирани.³³

2.3. Нестандардни (сомнителни) предмети

◆ Сите предмети кои се заплени (одземени, конфискувани) во текот на постапката треба да бидат внесени во соодветен регистар, да бидат обележени / етикетирани (за кој случај се однесуваат) и да бидат складирани во адекватно складиште.

Во поголемиот број на посетени полициски објекти при мајската посета во 1998 година (I-ва посета), како и во просториите кои се користат за распит, ДКПТ пронашла сомнителни предмети што се совпаѓаат со предметите кои задржаните лица ги опишале дека биле користени за нивно малтретирање. Оправдувањето на полициските службеници било дека овие предмети, всушност, се одземени предмети што ќе се

Покрај веќе „стандардните“ тврдења за боксирање и шутирање во различни делови од телото, имало и голем број на тврдења за тепање со гумени палки, метални кабли, дрвени стапови и безбол палки. Некои лица изјавиле дека биле заплашувани дека ќе им бидат нанесени тешки телесни повреди, па дури и дека ќе бидат кастрирани. Документацијата која се однесувала на два случаи, а која била разгледана од лекарите на ДКПТ, јасно сугерирала дека конкретните лица биле тепани до смрт.

Види ги случаите наведени во Извештајот СРТ/Inf (2003) 3, пар. 21-34 („случај М.С.“, „случаи поврзани со кумановската полициска станица“, „љуботенските случаи“, „случај Н.А.“, и др.).

²⁹ Се наведуваат реметење на сонот и исмејување. Види ги двата наведени случаи.

³⁰ Види ги случаите во Извештајот СРТ/Inf (2004) 29, пара. 20-25, за кои ДКПТ потенцира дека не ја исцрпуваат целосна листа на случаи на кои наишла и / или ги истражила.

³¹ Оваа забелешка тргнува од употребата на прекумерна сила при приведувањето па сè до бруталното тепање со гумени палки или дрвени стапови за да се изнуди признание или информација. Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пара. 13.

³² Види ги „случајот во кумановската полициска станица“, „случајот кражба на тетовската пошта“, „случајот на бомбашкиот напад врз полициската станица Бит Пазар“ и др.

³³ Тврделе дека при нивното приведување била употребена прекумерна сила, но и дека биле малтретирани откако веќе биле ставени под контрола и не претставувале опасност за засегнатите полициски службеници. Види: Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пара. 14.

користат како доказ во судска постапка, но од друга страна, ниту еден од предметите виден од ДКПТ не бил обележан и документиран.³⁴

Иако Владата во својот Одговор (СРТ/Inf (2001) 21, стр. 8) се обврзала на доследно почитување на процедурата за постапување со привремено одземените и пронајдените предмети, сепак, и во извештајот за октомвриската посета од 2001 година стои истата забелешка!³⁵ Притоа македонските полициски службеници повторно го користеле „веќе виденото“ објаснување.

Во текот на 2002 година директорот на БЈБ упатил две телеграми до сите сектори и одделенија за внатрешни работи со кои наредил да се отстранат сите нестандартни предмети (средства за присила) од полициските објекти, и предочил дека нивното непочитување ќе биде одлучно санкционирано. При јулската посета истата година (III-та по ред), во повеќето посетени полициски објекти не биле забележени нестандартни предмети,³⁶ но затоа вакви предмети биле забележани четири месеци подоцна при IV-та посета.³⁷

2.4. Полициски ќелии (материјални услови)

◆ И полициските простории (ќелиите) во кои се сместуваат задржаните лица треба да исполнуваат определени услови. Иако задржувањето во Полицијата по правило е краткотрајно, КПТ определува како треба да изгледаат полициските ќелии: да бидат со разумна големина која треба да одговара на бројот на лицата кои се сместени во нив (за престој повеќе од неколку часа на едно лице: големина од 7 метри квадратни, 2 метри растојание меѓу сидовите, 2,5 метри растојание меѓу подот и таванот); да бидат соодветно осветлени (по можност, со природен извор на светлина), загреани и да имаат соодветна вентилација; да имаат опрема за одмор (кревет, клупа, столица...); да овозможуваат чисти и пристојни услови за задоволување на физиолошките потреби, како и услови за одржување на личната хигиена; да бидат адекватно набљудувани / надгледувани; да бидат опремени со таканаречени „системи за повикување“; на лицата кои во Полиција се задржани 24 часа или повеќе, доколку е можно, треба да им се овозможи да се раздвижат на отворено.

ДКПТ во рамките на I-от извештај (СРТ/Inf (2001) 20, пар. 24, 25), утврдила дека полициските ќелии го исполнуваат единствено стандардот кој се однесува на големината на ќелијата и бројот на лицата сместени во неа. Поголемиот број на ќелии имале адекватно вештачко осветлување, но природното светло било или слабо или воопшто го немало.³⁸ Повеќето посетени ќелии имале кревети, но нивните душеци биле

³⁴ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пар. 15.

³⁵ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 3, пар. 35.

³⁶ Освен во полициската станица Мирковци каде што биле пронајдени безбол палка, лопати и скршени дрвени стапови за знаме. Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 5, пар. 43.

³⁷ Така, во полициската станица Куманово била пронајдена метална шипка, а во полициската станица Струга биле пронајдени безбол палка и дрвени стапови. Види: Извештај СРТ/Inf (2004) 29, пар. 19.

Треба да се посочи дека постапувањето на полициските службеници со привремено одземените и пронајдените предмети, покрај во ЗП, е дефинирано во Правилникот за постапување на полициските службеници со привремено одземените и пронајдените предмети и во Правилникот за содржината и начинот на водење на евиденциите на Полицијата и формата и содржината на образецот на евиденциите на Полицијата, кој предвидува водење на посебен Регистар за привремено одземените предмети.

³⁸ Загрижувачки е фактот дека една од ќелиите во тетовската полициска станица немала ниту природен ниту вештачки извор на светлина.

толку валкани што не можеле да се користат.³⁹ Голем број лица се жалеле дека додека биле задржани во Полицијата не им било дозволено да го користат тоалетот, иако повеќе часови биле задржани во полициските простории. Овие оплаки биле негирани од полициските службеници, но „откритијата“ на ДКПТ, како и останатите факти утврдени на лице место одат во прилог токму на оплаките.⁴⁰

Иако во Одговорот (СРТ/Inf (2001) 21, стр. 24), РМ се пофалила дека веќе се преземени мерки за подобрување на материјалните услови во полициските ќелии каде што се сместуваат задржаните лица преку градење на нови објекти или преку адаптирање на постоечките, сепак ДКПТ и во II-от извештај (СРТ/Inf (2003) 3, пар. 65-68) заклучува дека условите не се промениле на подобро во полициските станици кои биле посетени и во 1998 година, а состојбата исто така била лоша и во поголемиот број станици кои за прв пат биле посетени.⁴¹

Директорот на БЈБ (04.03.2002 година) и министерот за внатрешни работи (10.07.2002 година) испратиле телеграми до сите оддели наредувајќи посебно внимание да се посвети на хигиената на полициските ќелии т.е. дека таа треба да биде на задоволително ниво. Овие наредби навистина влијаеле врз подобрување на хигиената, но ДКПТ во Извештајот за III-та посета (СРТ/Inf (2003) 5, пар. 50), вели дека сè уште има простор за подобрување на материјалните услови, особено во однос на осветлувањето и вентилацијата.

Подобрување на хигиената е забележано и во следната, т.е. ноемвриската посета во 2002 година, повеќето полициски објекти биле скоро варосани. Сепак останува генералната забелешка дека материјалните услови се далеку од задоволителни.⁴²

Сите полициски објекти кои во јули 2004 година биле посетени (V-та посета) се користеле за ноќно сместување на лица и биле, главно, подрумски ќелии. Иако е забележано подобрување на хигиената, сепак заклучокот е ист како и за преходните посети, т.е. целокупните услови остануваат на незадоволително ниво.⁴³ ДКПТ како позитивен чекор ги посочува измените на ЗКП од 2004 година кои предвидуваат дека задржаните лица ќе бидат сместени во посебно опремени полициски станици определени од страна на министерот за внатрешни работи.⁴⁴

Генералниот заклучок на ДКПТ во однос на материјалните услови за VI-та посета бил незадоволителен, што значи дека и осум години од посетата во 1998 година македонските власти не презеле никакви мерки за подобрување на материјалните услови во одредени полициски станици. Така, иако повеќето посетени места кои се

³⁹ Во гостиварската полициска станица биле пронајдени душеци „потопени“ во урина, а при подигањето на еден душек бил „откриен“ измет и пластична кеса која исто така содржела измет. И душеците и постелнината во битолската, тетовската и прилепската полициска станица биле валкани / запустени.

⁴⁰ Биле пронајдени пластични шишиња полни со урина, како и големи количини на урина и измет на подовите и на сидовите од ќелиите.

⁴¹ Така, според Извештајот СРТ/Inf (2003) 3, пар. 67, во полициската станица Карпош немало вештачко осветлување.

⁴² ДКПТ во Извештајот СРТ/Inf (2004) 29, пар. 37, како недостатоци ги наведува неадекватното осветлување (ќелиите во полициските станици Охрид, Струга и Тетово), хигиената (полициската станица Карпош), и др.

⁴³ Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 44.

⁴⁴ Треба да се посочи дека според измените на ЗКП во 2004 година овој акт министерот за внатрешни работи требало да го донесе во рок од 90 дена од денот на нивното влегување во сила. Министерот го донел Решението за определување на полициски станици за задржување на лица дури во мај 2007 година! Се работи за триесет и осум полициски станици, кои според ПВПР се посебно уредени полициски станици од општа надлежност кои исполнуваат нормативи и стандарди за краткотрајно и безбедно сместување на задржаните лица. Оттука се наметнуваат прашањата: Кои се тие нормативи и стандарди?; Каде се дефинирани?; и сл.

користеле за задржување биле чисти, бројни се недостадоците во однос на осветлувањето, вентилацијата, системите за повикување и сл.⁴⁵ Според ДКПТ, ова претставува јасен случај на недостаток на соработка!

Иако прашањето на користење на неовластените места за лишување од слобода беше покренато и при претходните посети, ДКПТ и во последниот објавен извештај (СРТ/Inf (2008) 5, пар. 31-33), посебно забележува дека оваа практика од страна на УБК продолжува и во 2005 година, што остава сомнеж дека делови од органите за спроведување на законот можеби делуваат надвор од синцирот на командување и контрола на МВР!⁴⁶

2.5 Пристап до храна и вода

◆ КПТ определува дека од Полицијата задржаните лица мора да имаат пристап до вода за пиење и да им се дава храна (секој ден барем еден главен оброк, на пример, нешто повеќе од сендвич).

Многу поплаки регистрирани во Извештајот за посетата во 1998 година (СРТ/Inf (2001) 20, пар. 26), се однесуваат на исхраната, односно дека задржаните лица не добивале храна, понекогаш не добивале ниту вода за пиење.⁴⁷ Полициските службеници изјавиле дека лицата биле хранети и навеле повеќе начини за обезбедување на храна без надомест. Други полициски службеници истакнале дека храна им била обезбедена на лицата кои биле задржани повеќе од шест часа, доколку за истата можеле да платат. Но, досиејата (записниците) за задржување не содржеле податоци за тоа дали на овие лица им се овозможувала исхраната, а ДКПТ не утврдила друг доказ дека задржаните лица добивале храна.

И во 2004 година било констатирано дека храна им била давана само на оние задржани лица кои имале средства да платат за неа, а како позитивен пример е наведена полициската станица Велес - единствена станица која имала посебен паричен фонд наменет за храна на овие лица.⁴⁸

2.6. Заштитни мерки против малтретирање на лицата лишени од слобода

◆ КПТ нагласува дека периодот веднаш по лишувањето од слобода е период кога ризикот од заплашување и физичко лошо постапување (малтретирање) е најголем и затоа определува заштитни мерки, т.е. стандарди (правила, препораки, упатства) за заштита на човековите права и слободи.⁴⁹

⁴⁵ На пример, сè уште не е решен проблемот со осветлувањето во полициските станици Центар, Карпош и Тетово. Келиите во кумановската полициска станица биле темни, влажни и валкани, а душеците и кебињата не само што биле стари, туку биле и валкани. На првиот кат во оваа полициска станица, ДКПТ наишла и на мала преградена просторија за задржување, покриена со метална решетка, која се чинело дека неодамна била употребена за сместување на лица. Види: Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пар. 24, 25.

⁴⁶ Види ги изјавите на двете лица од „случајот на бомбашкиот напад врз полициската станица Бит Пазар“.

⁴⁷ Така, две лица изјавиле дека вода им била дадена два пати, но не и храна, иако подолго време биле задржани во прилепската полициска станица.

⁴⁸ Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 44.

Поранешниот ПМВР во чл. 37 предвидуваше дека на лицето задржано повеќе од шест часа му се обезбедува исхрана (логичен заклучок би бил дека оваа исхрана треба да биде на товар на Полицијата). Ваква одредба не е предвидена во новиот ПНВПР!

⁴⁹ Види: СРТ/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2006, стр. 9.

Во однос на информирањето на задржаното лице за неговите права, за известувањето на трето лице за задржувањето, за пристапот до адвокат и до лекар, ДКПТ и при посетата во октомври 2001 година (II-ра посета) повторно со жалење констатира дека, споредбено со посетата во 1998 година, има малку промени.⁵⁰ Дури и директорот на БЈБ потврдил дека „процедурите не се почитуваат“.

Бидејќи утврдената состојба и при ноемвриската посета во 2002 година е далеку од задоволителна, според Извештајот за истата (СРП/Inf (2004) 29, пар. 36) се гледа дека препораките дадени во претходните извештаи се сè уште во сила. За V-та посета, ДКПТ донесува навистина сериозен заклучок – владиниот одговор по нејзините препораки е неадекватен или воопшто не постои!⁵¹

2.6.1. Информирање на лицето лишено од слобода за неговите права

- ◆ Правата на лицата лишени од слобода ќе имаат мала вредност доколку засегнатите лица не знаат за нивното постоење. Затоа, стандардите на КПТ ја обврзуваат Полицијата да го информира секое лице, јасно и без одлагање, на јазикот што го разбира, за неговите права во текот на задржувањето, и им препорачуваат на полициските службеници да му дадат брошура на лицето во која истите се содржани.
- ◆ За да се спречат разните манипулации кои можат да се вршат и од двете страни, полициските службеници треба да побараат од лицата да потпишат изјава дека биле информирани за своите права.

Голем број на задржани лица со кои ДКПТ контактирала при I-та посета изјавиле дека не биле информирани за своите права.⁵² За да го поправи овој лош впечаток, во владиниот одговор (СРП/Inf (2003) 4, стр. 7) е наведено дека МВР подготвило брошури кои ќе се користат за информирање на лицата за правата кои тие ги уживаат во текот на задржувањето. Брошурите, преведени на седум јазици (македонски, албански, турски, ромски, српски, влашки и англиски), заедно со инструкции за нивна употреба, биле дистрибуирани до сите полициски објекти.⁵³

ДКПТ при јулската посета во 2002 година го потврдува постоењето на овие брошури, но од друга страна констатира дека полициските службеници сè уште не практикуваат да ги замолат задржаните лица да потпишат изјава со која ќе потврдат дека биле информирани за нивните права.⁵⁴

Во VI-та посета, ДКПТ забележала дека во повеќето полициски станици на видни места има истакнато постери на кои, на повеќе јазици, се напишани правата на задржаните лица, но исто така повторно укажала дека овие лица треба да потпишат и формулар (изјава) дека биле запознаени со своите права уште на самиот почеток на задржувањето, а доколку се работи за лица кои прво биле повикани на информативен разговор, па подоцна биле лишени од слобода, тогаш и по втор пат треба да се информираат за правата.⁵⁵

⁵⁰ Види: Извештај СРП/Inf (2003) 3, пар. 47-55.

⁵¹ Види: Извештај СРП/Inf (2006) 36, пар. 38.

⁵² Види: Извештај СРП/Inf (2001) 20, пар. 41.

⁵³ Овие поуки се изготвени во проект на Хелсиншкиот комитет за човекови права на РМ.

⁵⁴ Види: Извештај СРП/Inf (2003) 5, пар. 44.

⁵⁵ Види: Извештај СРП/Inf (2008) 5, пар. 23.

2.6.2. Тројство на права

◆ Полициските службеници треба не само да ги информираат задржаните лица за следниве три фундаментални права (тројство на права), туку треба и да им овозможат нивна реализација:⁵⁶

а. По избор на лицето, полициските службеници треба да **информираат трета страна за задржувањето** (член на семејство, пријател, дипломатско-конзуларно претставништво);

Иако правото за информирање на трета страна за задржувањето на лицето е пропишано во македонската регулатива,⁵⁷ сепак, при посетата на ДКПТ во 1998 година, голем број лица се жалеле дека Полицијата не ги информирала членовите на нивните семејства за задржувањето, освен ако не биле приведени во нивно присуство. ДКПТ утврдила дека во поголемиот број посетени полициски станици релевантниот сегмент на службените белешки за задржување на лица (Образец бр. 12) често пати бил непополнет.⁵⁸

За време на V-та посета (јули 2004 година) и VI-та посета (мај 2006 година), ДКПТ забележала дека ова право сè уште ефективно не се применува. Така, некои лица се пожалиле дека семејствата им биле информирани за нивното задржување дури откако биле испитани од Полицијата и била составена изјава за распитот, а некои дури откако биле изведени пред суд и им бил определен притвор. И повторно, проверката на полициската документација покажала дека релевантните сегменти биле оставани празни.⁵⁹

б. Право на пристап до бранител т.е. адвокат подразбира лицата да имаат право да контактираат со својот адвокат и да бидат посетувани од негова страна. Сите нивни контакти и разговори треба да бидат доверливи. Преку реализацијата на ова право му се овозможува на адвокатот веднаш да реагира на секое незаконито полициско постапување. Доколку лицата лишени од слобода немаат средства да ги платат адвокатските услуги, тогаш треба да им се овозможи бесплатна правна помош, односно бесплатно да им додели адвокат.

ДКПТ во 1998 година се сретнала со голем број лица кои скоро биле задржани од Полицијата а кои тврделе дека при задржувањето не им бил овозможен контакт со нивниот адвокат. Од друга страна, пак, полициските службеници го тврделе спротивното - дека лицата биле информирани за ова право, но дека не го искористиле. И во овие случаи не бил пополнет релевантниот сегмент на Образецот бр. 12.⁶⁰

⁵⁶ При постоење на исклучителни ситуации (на пр., заштита на интересите на правдата), Полицијата може временски да го одложи користењето на овие права, но тоа одлагање мора да биде правно издржано.

⁵⁷ Ст. 7 од укинатиот чл. 29 од ЗВР предвидуваше дека доколку има услови полицискиот службеник е должен во рок од три часа да го извести семејството на задржаното лице.

⁵⁸ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пар. 30.

Образецот бр. 12 „Службена белешка за задржување на лице“ беше дефиниран во поранешниот ПМВР.

⁵⁹ Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 39, Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пар. 18.

⁶⁰ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пар. 33-37.

Во Извештајот за посетата од 2001 година (**СРТ/Inf (2003) 3, пар. 49**), ДКПТ ги посочила обвинувањата на задржаните лица дека им било ограничено правото на пристап до адвокат и обвинувањата на адвокатите дека не само што биле спречувани да ги посетат своите клиенти, туку и дека биле навредувани и / или заплашувани од страна на полициските службеници.

Истата состојба е констатирана и при следните посети, т.е. при јулските посети и во 2002,⁶¹ и во 2004 година,⁶² како и при мајската посета во 2006 година⁶³; состојбата едвај да е променета.

в. Покрај лекарот повикан од страна на Полицијата, задржаното лице има **право на пристап до лекар** (лекарски преглед) по свој избор. Полициските службеници не смеат да присуствуваат на прегледот на лицето, ниту пак да го слушаат и да го гледаат. Наодите од извршениот лекарски преглед треба да бидат формално регистрирани и да бидат достапни како за лицето така и за неговиот адвокат.

Што се однесува до реализацијата на ова право, ДКПТ во 1998 година утврдила дека во РМ нема правна одредба која би му овозможила на лицето пристап до лекар за времетраењето на задржувањето во Полиција.⁶⁴ Во дел од полициските станици кои покривале поголема територија имало вработено лекар или медицинска сестра кои се грижеле за здравјето на вработените, така што на ДКПТ и било предочено дека, ако е потребно, овој медицински персонал им пружа медицинска помош и на задржаните лица. Како и да е, ДКПТ регистрирала дека ниту во досиејата (записниците) за задржување во посетените полициски објекти, ниту во надворешни медицински служби до кои лицата можеби биле однесени, не било заведено дали овие лица биле прегледани од лекар.

По наводите од овој извештај, РМ во Одговорот (**СРТ/Inf (2001) 21, стр. 22**) истакнала дека иако ова право не е правно регулирано, сепак истото *de facto* се применува. Со цел и легислативно регулирање на правото на пристап на задржаното лице до лекар, т.е. во насока на негово формализирање, министерот за внатрешни работи донел одлука за формирање на комисија која ќе подготви амандман на ЗВР.

Но, ДКПТ и во извештаите за трите следни посети, т.е. за ноемвриската посета во 2002 година (**СРТ/Inf (2003) 3, пар. 51**), за јулската посета во 2004 година (**СРТ/Inf (2006) 36, пар. 41**) и за мајската посета во 2006 година (**СРТ/Inf (2008) 5, пар. 21**), повторно констатира дека во РМ ништо не е променето на овој план, и дека правото на пристап до лекар сè уште не е формално гарантирано.⁶⁵

⁶¹ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 5, пар. 40.

⁶² Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 40.

⁶³ Иако со измените на ЗКП во 2004 година е предвидена бесплатна правна помош на лицата кои немаат средства да платат за правните услуги (и тоа во сите фази на полициската постапка), сепак ДКПТ констатира голема јаз помеѓу теоријата и практиката. Исто така, биле изнесени обвинувања дека и на малолетни лица, додека биле испрашувани од Полицијата, им бил ограничен пристап не само до адвокат, туку и до нивниот старател. Види: Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пар. 19.

⁶⁴ Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пар. 39.

⁶⁵ Иако чл. 3 од ЗКП не го предвидува правото на пристап до лекар по избор на лицето (предвидува само да се поучи за правото да молчи, правото да се советува со адвокат и да има бранител по негов избор за време на испитувањето, како и правото да се извести член на неговото семејство или нему блиско лице), ЗП оди мал чекор понатаму. Така, чл. 34 од ЗП го предвидува и „правото на лекарска помош ако тоа лицето го бара“, но при тоа не дефинира дали оваа лекарска помош ја дава лекар повикан од Полицијата или, пак, тој лекар е по избор на задржаното лице (исто и во чл. 55 од КПЕ). Понатаму, во чл. 19 ст. 9 од ЗП е дефинирано дека полицискиот службеник е должен во најкус можен рок да му обезбеди помош и

2.6.3. Распит на задржаните лица

- ◆ КПТ утврдува и правила како би требало да се врши распитот на задржаното лице од страна на Полицијата. Мошне значајно е да се утврди целта на распитот и истиот соодветно електронски (аудио или видео) да се регистрира. Со тоа, од една страна, ќе се спречи несаканото однесување на полициските службеници кои учествуваат во распитот, а од друга страна ќе се намали можноста во подоцнежниот тек на постапката лицата да тврдат дека биле малтретирани, понижувани...
- ◆ Правилата како се врши распитот треба да го предвидат и следново: задржаното лице да биде информирано за идентитетот на присутните лица на распитот; дозволеното траење на распитот; задржаното лице да има време за одмор помеѓу интервјуата и паузи во текот едно интервју; дали од задржаното лице може да биде побарано да стои додека се испрашува; посебен третман на лицата кои се под дејство на дрога, алкохол или лекарства, или лица кои се во шок; водење на записник кога почнал/и кога завршил/а распитот / одморот / паузата; дали задржаното лице имало барања во текот на распитот; и др.
- ◆ КПТ определува и стандарди како треба да изгледаат просториите кои се користат за распит: да бидат соодветно осветлени и загреани; да имаат соодветна вентилација; боите во просторијата да бидат неутрални; лицата за време на распитот да седат на удобни столици; и др.

Алармантно е дека како за посетата во 1998 година (СРТ/Inf (2001) 20, пар. 42), така и за посетата во 2001 година (СРТ/Inf (2003) 3, пар. 53), ДКПТ констатира дека во РМ нема пропишана процедура за водење на полициските распити.⁶⁶ Во останатите објавени извештаи воопшто не се зборува за овој сегмент, што значи дека препораките на ДКПТ од овие два извештаи сè уште се во сила.

2.6.4. Досие (записник) за задржување

- ◆ Полицијата треба да води посебно и сеопфатно досие (записник) за секое задржано лице. Ова досие треба да содржи: кога и зошто лицето е лишено од слобода; кога е информирано за своите права; дали е контактирано со неговото семејство, адвокатот, лекарот и дипломатско-конзуларниот претставник, и дали било посетено од овие лица; дали / кога му е понудена храна; дали има знаци на повреди; дали е испрашувано; кога е пренесено или ослободено. Досието треба да биде потпишано од лицето, а доколку нема негов потпис, тогаш треба да биде објаснета причината зошто лицето не се потпишало.

ДКПТ во 1998 година открила нестандардизирани досиеја и регистри кои се користат во полициските објекти. Во најголемиот број на случаи, досиејата ги пополнувале технички службеници (административци), а не полициски службеници, при што податоците кои ги содржеле често пати биле непотполни, неточни и / или

медицинска нега на повреденото лице спрема кое е употребено средство за присила, доколку тоа е неопходно и ако тоа го дозволуваат околностите.

⁶⁶ Запрепаствувачки е како еден полициски службеник (главен инспектор) го опишува начинот на водење на распитите. Според него, практика е оној кој испрашува да стои над осомничениот и да му се заканува со цел да го заплаши и да извлече признание. Подетално види: Извештај СРТ/Inf (2003) 3, пар. 53.

меѓусебно контрадикторни.⁶⁷ И за 2001 година, ДКПТ констатирала иста состојба, но како што наведува, позитивен чекор е намерата на МВР да воведат нови стандардизирани регистри на почетокот од 2002 година.⁶⁸

При разгледувањето на новите регистри, кои заедно со инструкции за нивна употреба навистина биле дистрибуирани до сите полициски објекти на 30.01.2002 година, ДКПТ во јули 2002 година предочува дека овие регистри треба да се пополнуваат повнимателно и на воедначен начин.⁶⁹ Шест месеци подоцна, ДКПТ забележува зголемено непополнување на овие регистри во однос на времето кога определено лице е задржано, како и несовапаѓање на податоците внесени во регистрите со оние во останатите полициски документи (дневниците).⁷⁰

Во Извештајот за V-та посета (**СРТ/Inf (2006) 36, пар. 39**), ДКПТ изразила надеж дека со амандманите на ЗКП од 2004 година со кои се деталзираат досиејата (записниците) за задржување, состојбата на ова поле навистина ќе се промени. И навистина, при посетата во мај 2006 година, констатирано е дека регистрите за задржување навистина детално се пополнуваат, но останува отворено прашањето колку внесените податоци ја одразуваат вистинската состојба на работите.⁷¹

2.6.5. Времетраење на ограничувањето на слободата на движење

◆ КПТ определува дека мора правно (Устав, закон, подзаконски акт) да биде регулиран максимумот на времетраењето на ограничувањето на слободата на движење, и тој максимум мора биде почитуван од страна на органите кои го спроведуваат законот.

При проучувањето на досиејата во текот на II-та посета, ДКПТ во **СРТ/Inf (2003) 3, пар. 55**, укажала на фактот дека македонската Полиција пред да ги изведе задржаните лица пред истражен судија често го пречекорува 24-часовниот законски предвиден максимум за нивно задржување. Овој заклучок го потврдиле не само задржаните лица и невладините организации, туку и самиот директор на БЈБ! Истиот заклучок е потврден и при јулската посета во 2002 година.⁷²

⁶⁷ ДКПТ утврдила дека воопшто не бил формално (официјално) регистриран фактот дека определено лице било задржано во кумановската полициска станица. Види: Извештај СРТ/Inf (2001) 20, пар. 45.

⁶⁸ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 3, пар. 54.

⁶⁹ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 5, пар. 45.

⁷⁰ Види: Извештај СРТ/Inf (2004) 29, пар. 36.

⁷¹ Интересен е податокот дека од 1303 евидентирани лица во Регистарот за задржани лица во полициската станица Центар во Скопје, во периодот 01.01.-20.05.2006 година, ниту едно лице не побрало пристап до адвокат, а само пет лица побарале да го известат семејството! Види: Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пар. 22.

Министерот за внатрешни работи во јуни 2007 година го донесе Правилникот за содржината и начинот на водење на евиденциите на Полицијата и формата и содржината на образецот на евиденциите на Полицијата, кој предвидува водење на посебен „Регистар на лица на кои по кој било основ им е ограничена слободата на движење (повикани, приведени, задржани и друго)“, а пет месеци подоцна го донесе и Правилникот за начинот на вршење на полициските работи, кој предвидува дека за извршеното задржување треба да се состави записник кој содржи повеќе податоци.

⁷² Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 5, пар. 39.

Притвореното лице од „случајот В.Љ.“ тврдело дека во периодот 05-16.04.2002 година (цели единаесет дена) без престан било држено од стана на УБК во повеќе полициски станици низ државата. ДКПТ ги потврдил неговите наводи - пред да биде изведено пред истражен судија, лицето било во задржано од Полицијата во наведениот период.

Но, две години подоцна (јули 2004 година), ДКПТ истакнува дека воведувањето на новиот систем на полициски службеници за прифат - сменоводители со измените на ЗКП во 2004 година, дава надеж дека ќе се сузбијат повредите на законскиот максимум на полициското задржување кои биле забележани и при оваа посета.⁷³

2.7. Улога на контролните механизми

- ◆ Исклучително значајна улога во заштитата на човековите права и слободи имаат Јавното обвинителство и судот. Така, за задржаните лица за кои се предлага притвор, КПТ препорачува веднаш да бидат изведени пред судија, со што ќе им се овозможи да изјават жалба доколку Полицијата несоодветно постапувала со нив.
- ◆ Без разлика дали лицето се пожалило, судијата може и самостојно да утврди како е постапувано со лицето (на пр., има видливи повреди), како и да нареди врз лицето да се изврши лекарски преглед.
- ◆ КПТ препорачува испитувањето на наводите за малтретирање да го вршат независни контролни механизми, и тоа детално, темелно и ефективно (брзо и експедитивно). И кога преку вака спроведеното испитување ќе се утврди дека наводите за малтретирање се вистинити, тогаш мора да следи адекватна санкција.
- ◆ Неактивноста на контролните механизми може да продуцира клима во која полициските службеници кои имаат намера да малтретираат задржани лица ќе веруваат дека малтретирањето можат да го сторат без да бидат санкционирани.

Како за посетата од 2001 година,⁷⁴ така и за посетата од 2002 година,⁷⁵ ДКПТ оценила дека македонските истражни судии и јавни обвинители не ги користат законските можности за да дадат ефикасен придонес во превенцијата од малтретирањето кое го вршат лицата што го спроведуваат законот, а како поткрепа на оваа оценка ДКПТ наведува неколку случаи.⁷⁶ Тоа го признава и македонската страна при IV-та посета, преку изјавата на претседателот на Републичкиот судски совет дека е лично убеден дека судиите ништо не преземаат за да откријат тортура или за да ги заштитат жртвите од полициско малтретирање.⁷⁷

Оваа забелешка се повторува и во Извештајот за V-та посета (СРТ/Inf (2006) 36, пар. 17), кога ДКПТ вели дека разгледувањето на документите покажало дека дури и кога задржаното лице ќе му посочи на истражниот судија и / или на јавниот обвинител дека било малтретирано од Полицијата, нема гаранција дека овие ќе преземат ефективна истрага за да ги потврдат или отфрлат неговите тврдења.⁷⁸

Извештајот за мајската посета во 2006 година е уште поостар! ДКПТ заклучува дека македонските власти не презеле активности како одговор на мноштвото случаи на малтретирање и неказнување кои биле посочени во извештаите за претходните посети. Така, за дел од случаите македонските власти дале одговор дека се преземени постапки во согласност со закон, додека за останатите случаи не дале никакви информации. Според ДКПТ, оваа неактивност укажува на недостаток на волја кај властите за сузбивање на малтретирањето, па дури и за нивно соучесништво! Имено, различни органи навистина признаваат дека постои ваков проблем, но во исто време оставаат

⁷³ Види: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 42.

⁷⁴ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 3, пар. 24, 28, 30.

⁷⁵ Види: Извештај СРТ/Inf (2003) 5, пар. 14-32.

⁷⁶ Како пример се наведуваат случаите „Инцидент во Ратае“ и „Инцидент во Ваница“.

⁷⁷ Види: Извештај СРТ/Inf (2004) 29, пар. 29.

⁷⁸ Види ги „случајот А.А.“ и „случајот Р.Б.“ во: Извештај СРТ/Inf (2006) 36, пар. 19-26.

другите инволвирани страни да иницираат мерки за сузбивање на малтретирањето, со што се добива впечаток дека борбата против неказниоста им е препуштена на невладините организации и на Народниот правобранител, наместо на МВР и на Јавното обвинителство.⁷⁹

3. Заклучок

Може да се изведе заклучокот дека проблемот на злоупотреба на полициските овластувања манифестиран преку малтретирање и тортура на лицата чија слобода на движење е ограничена од страна на македонската полиција е мошне сериозен проблем, на кој укажуваат извештаите на ДКПТ за реализираните посети на РМ. Затоа неопходно се наметнува барањето овој проблем да се издигне на повисоко (политичко) ниво преку праќање јасна порака дека никакви произволности и самоволие нема да се толерираат, дека незаконитото полициско постапување веднаш и решително ќе се санкционира при што ниту една злоупотреба на полициските овластувања нема да помине неказнето!

Во таа насока, како предлози за подобрување на состојбата во оваа област можат да се наведат: посебно внимание да се посвети на изборот на лицата кои се вработуваат во Полицијата и на критериумите кои овие лица треба да ги исполнуваат; на обуката на полициските службеници преку која ќе се запознаат со човековите права и слободи во домашната и меѓународната регулатива; да се промени свеста кај полициските службеници дека одговорноста за извршеното малтретирање не се однесува само на неговите извршители, туку дека таа се проширува и врз оние кои знаеле, но не презеле ништо за да го спречат или пријават малтретирањето (сузбивање на полициската субкултура); да се зајакнат позициите на субјектите кои вршат контрола врз работата на Полицијата; во полициските објекти да се вршат редовни (најавени), но и ненајавени посети од страна на независни внатрешни и надворешни контролни механизми; да се прекине практиката на толерирање на малтретирањето, и конечно, справување со неговото неказнување преку водење истрага која ќе се базира врз неколку принципи: компетентност, непристрасност, независност, ефективност, итност, навременост, темелност, и др., а која ќе резултира со адекватно казнување на виновниот сторител.⁸⁰

За крај, треба да им се укаже на полициските службеници дека не треба да го доживуваат КПТ како непријател кој ја оценува нивната работа, туку како нивен партнер во заштитата на човековите права и слободи на лицата чија слобода на движење е ограничена.

⁷⁹ Види: Извештај СРТ/Inf (2008) 5, пар. 26, 27, 34, 35.

⁸⁰ За активностите кои РМ ги презема, т.е. ќе ги преземе во однос на справувањето со неказниоста, види во: Влада на Република Македонија: *Одговори за ЕУ прашалник - Политички критериуми*, стр. 297.

Користени кратенки:	
БЈБ	Биро за јавна безбедност
ДКПТ	Делегација на Европскиот комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување и казнување
ЕКЧП	Европска конвенција за заштита на правата на човекот и основните слободи
ЕКПТ	Европска конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување
ЗВР	Закон за внатрешни работи
ЗКП	Закон за кривичната постапка
ЗП	Закон за полиција
КПЕ	Кодекс на полициска етика
КПТ	Европскиот комитет за превенција од тортура или понижувачко однесување и казнување
МВР	Министерство за внатрешни работи на Република Македонија
ПМВР	Правилник за вршење на работите на Министерството за внатрешни работи
ПНВПР	Правилник за начинот на вршење на полициските работи
РМ	Република Македонија
СЕ	Совет на Европа
УБК	Управа за безбедност и контраразузнавање

Користена литература:

1. Библиографија

- АРНАУДОВСКИ, Љупчо, СТОЈАНОВСКИ, Трпе, ТАФЧИЕВСКА, Дијана, ГАЛЕВСКИ, Ристо: *Полициско работење во мултиетничка средина: Прирачник (второ дополнето издание)*, Скопје, 2003
- Влада на Република Македонија: *Одговори за ЕУ прашалник - Политички критериуми*
- КАЛАЈЦИЕВ, Гордан: *Правична постапка*, докторска дисертација, Скопје, 2004
- КАЛАЈДИЕВ, Gordana (Editor): *Balkan Yearbook of Human Rights 2002: Police and Human Rights in the Balkans, Part I, Part II*, Balkan Human Rights Network
- КРСТЕВСКА, Катерина: *Правните граници на полициските овластувања во функција на заштита на човековите права и слободи*, магистерски труд, Скопје, 2007
- РОБЕР, Кес де: *Во служба за заштита: Човековите права и хуманитарното право за полициските и безбедносните сили*, Меѓународен комитет на Црвениот крст, Женева, 1998
- WENDLAND, Lene: *A visit by the CPT – What’s it all about? 15 Questions and Answers for the Police*, Geneva, 1999

2. Документи објавени од КПТ

- **CPT/Inf (2008) 6:** *Response of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 15 to 26 May 2006*, Strasbourg, 2008
- **CPT/Inf (2008) 5:** *Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 15 to 26 May 2006*, Strasbourg, 2008
- **CPT/Inf (2006) 37:** *Response of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 12 to 19 July 2004*, Strasbourg, 2006
- **CPT/Inf (2006) 36:** *Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 12 to 19 July 2004*, Strasbourg, 2006
- **CPT/Inf (2003) 30:** *Response of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 18 to 27 November 2002*, Strasbourg, 2004
- **CPT/Inf (2004) 29:** *Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 November 2002*, Strasbourg, 2004
- **CPT/Inf (2003) 24:** *Response of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 15 to 19 July 2002*, Strasbourg, 2003
- **CPT/Inf (2003) 5:** *Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 15 to 19 July 2002*, Strasbourg, 2003
- **CPT/Inf (2003) 4:** *Response of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 21 to 26 October 2001*, Strasbourg,

- 2003
- **CPT/Inf (2003) 3:** Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 26 October 2001, Strasbourg, 2003
 - **CPT/Inf (2001) 21:** Responses of the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” to the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” from 17 to 27 May 1998, Strasbourg, 2001
 - **CPT/Inf (2001) 20:** Report to the Government of “the former Yugoslav Republic of Macedonia” on the visit to “the former Yugoslav Republic of Macedonia” carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 17 to 27 May 1998, Strasbourg, 2001
 - **CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2006:** The CPT standards, “Substantive” sections of the CPT’s General Reports
 - **CPT/Inf/C (89) 2:** Historical background and main features of the Convention

3. Регулатива

- Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/1991)
- Амандмани I и II на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 01/1992)
- Амандман III на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 31/1998)
- Амандмани IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 91/2001)
- Амандман XIX на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 84/2003)
- Амандмани XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX и XXX на Уставот на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 107/2005)
- Закон за внатрешни работи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 19/1995, 55/1997, 38/2002, 33/2003, 19/2004, 51/2005)
- Закон за кривичната постапка (пречистен текст) („Службен весник на Република Македонија“ бр. 15/2005)
- Кривичен законик („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/1996, 80/1999, 04/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006)
- Закон за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр. 114/2006)
- Закон за ратификација на Конвенцијата за заштита на правата на човекот и основните слободи (оригинален наслов: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and protocols to the said Convention) и нејзините Протоколи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 11/1997)
- Законот за ратификација на Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (оригинален наслов: European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) и Протоколите број 1 и број 2 („Службен весник на Република Македонија“ бр. 23/1997)
- Кодекс на полициска етика („Службен весник на Република Македонија“ бр. 72/2007)
- Правилник за вршење на работите на Министерството за внатрешни работи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 12/1998, 15/2003)
- Правилник за начинот на вршење на полициските работи („Службен весник на Република Македонија“ бр. 149/2007)
- Правилник за постапување на полициските службеници со привремено одземени и пронајдени предмети („Службен весник на Република Македонија“ бр. 62/2007)
- Правилник за содржината и начинот на водење на евиденциите на Полицијата и формата и содржината на образецот на евиденциите на Полицијата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 78/2007)
- Решение за определување на полициски станици за задржување на лица („Службен весник на Република Македонија“ бр. 83/2007)

Katerina Krstevska, MA
Police Academy – Skopje

**EUROPEAN COMMITTEE FOR PREVENTION OF TORTURE ‘AGAINST’
THE REPUBLIC OF MACEDONIA**

Abstract

European Convention for Prevention of Torture and Inhuman, Degrading Treatment or Punishment of the Council of Europe (ECPT) is one of the most important conventions that prohibits ill-treatment and torture of persons deprived of their liberty by a public authority.

Despite other international documents, the Convention goes a step further by establishing a Committee for Prevention of Torture and Inhuman, Degrading Treatment or Punishment (CPT) – a controlling mechanism whose fundamental task is to establish, by visiting the Contracting Parties, whether they respect the provisions to which they committed by signing and ratifying the ECPT. The purpose of the visits is not to condemn or to criticize the Contracting Party, but rather to act in preventing manner by strengthening the protection of the rights of the persons deprived of their liberty.

By analyzing the CPT standards and the reports on established findings during the visits to the Republic of Macedonia, conclusion can be drawn whether and how much the Police respects and protects the fundamental human rights and freedoms and about the kind of measures the Macedonian officials undertake to combat the illegal police acts manifested through ill-treatment and torture of the persons deprived of their liberty.

ИЗМАМА СО КРЕДИТНИ КАРТИЧКИ - КРИМИНАЛ ВО ПОРАСТ

Резиме

Во овој труд се истражуваат појавата и причините за измама со кредитни картички која како криминал е во пораст во последнава деценија. Главните причини за порастот на употребата на пластичните картички како АТМ-картички, кредитните и дебитните картички и нивната голема улога во животот на потрошувачите како средство за плаќање се: економскиот раст, желбата на потрошувачите и влијанието на продавачите за едноставно, безготовинско плаќање, модернизацијата на компјутерската технологија и сл. Нивната зголемена употреба води кон еден друг момент, а тоа е зголемување на измамата со нив. Бројот на украдени идентитети од 215 177 во 2003 година се зголемил на 246 847 во 2004 година за да достигне до 255 565 во 2005 година. Тоа е зголемување од речиси 19 % за две години, а најчесто употребувано за измама со кредитни картички. Според Yahoo и други веб-сајтови, измамата со кредитни картички во Македонија е во пораст и е земја во која има многу висок степен на измами и користење на неверификувани адреси. На крајот, во заклучниот дел се прикажани и превентивните мерки за заштита од овој вид криминал.

Вовед

Кредитните картички како метод на плаќање постојат уште од 1920 година и за прв пат се појавиле во САД. Нив почнале да ги издаваат индивидуални фирми, нафтени компании или хотели и тоа само на нивните редовни потрошувачи. Некои податоци зборуваат пак за нивно појавување уште во 1890 година и тоа во Европа. Тогашните кредитни картички биле изработувани од метал, влакна или хартија. Во 1946 година Џон Бигинс од Флатбуш националната банка од Бруклин во Њујорк, ја измислил првата вистинска кредитна картичка. Подоцна во 1950 година, Франк Мекнамара ја вовел Diners Club кредитната картичка, а во 1958 година Банката на Америка ја пуштила картичката American Express. Во 1958 година, „Bank of America“ ја лансирал BankAmericard, првата картичка во САД со универзална примена. Во Македонија, Стопанска банка АД Скопје била првата банка која ја издала првата кредитна картичка на брендот Виза.

Предностите на кредитните картички за индивидуите се:

- Нивната практичност;
 - Со нив има поголема сигурност;
 - Можност за кредитирање со бескаматен период;
 - Од безготовинска состојба во кое било време може да имате готовина;
 - Можност да вршите плаќања и во странство.
- Предностите пак на државата при употребата на кредитните картички се:
- Намалување на сивата економија и даночната евазија;
 - Намалување на готови пари во оптек;

- Олеснета контрола на тековите на пари во оптек;
- Модернизација на платниот промет.

Употребата и измамата со кредитните картички во светот

Кредитните картички станаа интегрален дел како од светската така и од македонската економија. Мерено во светски рамки, безготовинското плаќање неколку пати го надминува готовинскиот начин на плаќање. Преку 20 000 финансиски институции имаат издадено преку 1,5 милјарди брендирани картички со вредност околу 3,4 милјарди долари годишно. Поради еноормната употреба на кредитните картички станавме т.н. ера на „cashless society“. Фактот дека секој осми Американец поседува околу десет кредитни картички во себе зборува за нивната рапидна употреба. Во Европа употребата на кредитните картички е далеку помала бидејќи бројката на поседување на кредитни картички по жител е 2. Индустијата со кредитните картички пораснала во текот на последниве 20 години. Атрактивноста и ваквата зголемена употреба на кредитните картички води и кон една друга можност за криминалците - т.н. измама. Зборот измама потекнува од латинскиот збор *fraus*. Измамата како појава е стара колку и постоењето на светов. Првите појави на измама можеме да ги прочитаеме уште во Библијата, во градината на Ева, а подоцна и со измамата на Исак од страна на Јаков, исто така измама е забележана и од страна на градителот на благајната на Рамзес I, кај заробените Евреи во Египет итн. Карактеристично е тоа што во античко време како и во средниот век, индивидуалците ја сфаќале измамата како професија. Со текот на времето и доаѓањето на законите, измамата се сметала и како криминал и како бегство. Денес измамата е соодветно казнувана со соодветни законски мерки.

Како што се шири употребата на кредитните картички, така се шири и измамата со нив. Постојат неколку фактори кои ја објаснуваат измамата со кредитните картички. Како прво се смета нивната зголемена употреба. Како второ, леснотијата со која се врши овој криминал истовремено и придонесува за негово зголемување. Потенцијалните криминалци можат да ги добијат кредитните картички или броевите на сметката многу лесно, а имателите на кредитните картички тешко можат да го забележат тоа. Во суштина, на криминалците не им е потребна актуелната кредитна картичка, туку сè што ним им треба е само бројот на сметката. На пример, криминалците можат да направат пластична картичка со бројот на сметката без да ја поседуваат вистинската картичка и да вршат плаќања било реални било преку Интернет. Начинот за добивање на податоци од картичката, односно можностите за пробивање на картичката се најразлични. До бројот на сметката од кредитната картичка може да се дојде преку:

1. Губење на картичката или пак нејзина кражба - околу 50% од измамите со кредитни картички доаѓа заради губење или кражба на истите.
2. Магнетна лента - преку овој начин се прави т.н. клонирање на картичката, се прави копија од картичката и тоа преку инсталирање електронска направа за читање на податоци од платежни картици (скимер) или со посебна направа - MSE 206, се внесуваат податоци на магнетната лента на „бели пластики“, а е прикачена од задната страна на АТМ-апаратот.
3. Електронски начин - по електронски пат преку користење e-mail порака, криминалците се претставуваат како банка или како некоја компанија во која бараат податоци.
4. Крадење на идентитет преку фрлено ѓубре во кое имало каква било лична информација, купување преку Интернет, плаќање во хотел, ресторан или продавница или плаќање на какви било услуги со помош на картичка, примање на плата (податоците ги има работодавецот), примање на пошта во која има информации од банкарски извештај и сл. Според Роберт Смит, некогашен криминалец со кредитни картички, информа-

циите од кредитните картички можат да се добијат за помалку од две минути и најчесто и најлесно користејќи веб-страници. Други пак извори зборуваат за правење на лажна кредитна картичка, на пример, од типот на Mastercard за време помалку од 20 секунди.

До скоро кредитните картички биле со магнетни ленти. Од неодамна постои нов начин на нивно изработување со помош на микрочипови. Оваа технологија за првпат е воведена во Франција и тоа пред 10 години, со што измамата со кредитните картички опаднала за 80%. Оваа технологија за изработка е многу скапа и банките вложиле милиони во промената на старите магнетни ленти во картички со микрочипови. Оваа технологија бара при секое користење на картичката од страна на имателите постојано внесување на пин-код и во однос на старите типови на картички кога се употребувал само потпис на имателот може да се заклучи дека овие картички нудат поголема безбедност. Исто така, во светот на Интернетот можат да се забележат заострувања на безбедноста за купување преку мерките [DHL](#) и [UPS](#) со кои при испорака на пратките се бара цврст доказ (во некои случаи дури и изјава) дека примачот платил на легален начин.

Измамата со кредитни картички во Македонија

За злоупотребите и измамите со кредитни картички во државата е надлежно посебно Одделение за компјутерски криминал и фалсификати на МВР. Кривичните дела за вакви злоупотреби се предвидени со Кривичниот законик во членовите 274 „Злоупотреба на кредитна картичка“, 247 „Измама“ и 251 „Компјутерска измама“. ¹ Слабата економска моќ на македонските граѓани за прв пат позитивно влијае во однос на овој вид криминал. Нашите граѓани малку ги користат кредитните картички, ако ги имаат, а лимитот на пари најчесто им е скроман. Пазарот е релативно мал, а безготовинскиот начин на плаќање сè уште е во подем. Во Македонија не постојат официјални бројки за тоа колку вкупно платежи картички има во земјата. Според неофицијалните информации во Македонија има едвај 100 000 картички, од кои поголемиот дел се дебитни картички. Но банките веќе почнуваат поактивно да го развиваат овој сектор. Податоците покажуваат дека расте бројот на кредитните картички. Моментално во Македонија пет банки издаваат платежни картички. На крајот на јуни вкупниот број на кредитни картички во Македонија достигна 139 000, што е раст од 76% за само една година. Речиси секој трет Македонец поседува кредитна картичка (Капитал, број 403). Напоредно со зголемувањето на платежните картички во оптек расте и бројот на трговци кои ги прифаќаат картичките како средство за плаќање. Така, на крајот на јуни, со картички можело да се плаќа во дури 11 000 објекти, што е двојно повеќе во споредба со минатите години. Податоците од Народната банка на Македонија (НБМ) покажуваат дека во јуни годинава со картички биле направени трансакции во вредност од 3,6 милијарди денари (60 милиони евра), што е тројно повеќе во споредба со минатата година.

За помалку од пет години се регистрирани десетина случаи на употребување туѓи и фалсификувани кредитни картички. Причинетата штета во македонски рамки е околу 200 000 евра. Од страна на банките се регистрирани околу 30 злоупотреби на кредитни картички, но без штета за корисниците. МВР засега има регистрирано еден ваков случај, кога тројца скопјани со фалсификувани кредитни картички успеале да земат околу 1,2 милиони денари од неколку банкомати во градот. Исто така, неколку македонски државјани биле уапсени во Италија и во Англија, поради сторени измами со кредитни картички. Искуствата на СЕКИ-центарот покажуваат дека најголема стапка на овој вид криминал има во Бугарија, Унгарија и во Романија. Но жртвите на овие измамници во најголем број случаи се жители на САД и на западноевропските земји.

¹ www.mvr.gov.mk

Минатата година МВР формира Одделение за компјутерски криминал и фалсификати чија основна задача е спречувањето и откривањето на овој вид криминал.²

Заклучок

За несреќа, измамата со кредитните картички се зголемува со побрзо темпо од зголемувањето на нивната употреба. Главниот клуч за намалување е воведувањето на строга законска регулатива. Секој имател на картичка треба да биде свесен за предностите и за ризиците во користењето така што, на пример, пин-кодот е тајна која треба да ја знае само клиентот. Криминалците секогаш наоѓаат нови начини како да направат злоупотреба, но техничките достигнувања постојано одат напред во доменот на зголемување на заштитата. Токму за оваа намена банките располагаат со 24-часовен хелп-деск каде што се пријавува случајот и картичките се блокираат. Во Македонија прва од банките која започнала да се заштитува од овој вид на криминал е Уни банка. Платежните картички на Уни банка кои се воведени во 2005 година се со вграден чип, односно микропроцесор со меморија и електронски кола што овозможува повисока функционалност и сигурност за чување на информации. Од превентивните мерки со кои треба да се заштитат имателите на кредитните картички можеме да ги наброиме следниве:

1. Картичката треба да се потпише;
2. Кредитната картичка треба да се чува одделно;
3. Да се чуваат податоците за бројот на сметката, датумот на истекување и другите лични податоци на сигурно место;
4. Веднаш по направената трансакција да се внимава да не се заборави картичката;
5. Да се избегнуваат грешки при трансакција;
6. Внимателно да се уништат потврдите за трансакција;
7. Да се чува пин-кодот на сигурно место, не заедно со кредитната картичка;
8. Да се проверува одвреме- навреме состојбата на сметката;
9. Да не се позајмува картичката;
10. Да се внимава да не се фрлат во ѓубре комплетни податоци за сопственикот на сметката;
11. Да не се даваат податоци преку телефон или преку Интернет и др.

Користена литература:

1. Caminer Brian F., *Credit Card Fraud: The Neglected Crime*, *The Journal of Criminal Law and Criminology* (1973-), pp.746-763, Vol. 76, No. 3 (Autumn, 1985).
2. <http://www.worldwidelearn.com/online-degrees/degree-by-level.htm> (accessed January 15, 2008).
3. Murray J. G. E., *Some Aspects of Fraud, Control and Investigation*, *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, pp. 78-88 Vol. 49, No. 1. (May - Jun.), 1958.

² http://www.makedonskosonce.com/broervis/2006/sonce613.pdf/35_37_bezg_krim.pdf (accessed January 15 2008)

4. Pressman Steven, *On Financial Frauds and Their Causes: Investor Overconfidence*, *American Journal of Economics and Sociology*, pp. 405-421. Vol. 57, No. 4. (Oct., 1998).
5. Cook Philip J., Zarkin Gary A., *Crime and the Business Cycle*, *The Journal of Legal Studies*, pp. 115-128, Vol. 14, No. 1. (Jan., 1985).
6. www.bis.org (accessed January 15 2008).
7. www.interpol.int (accessed January 15 2008).
8. www.fraudaid.com (accessed January 15 2008).
9. <http://www10.americanexpress.com/sif/cda/page/0,1641,24376,00.asp> (accessed January 15 2008).
10. www.kapital.com.mk (accessed January 15 2008).
11. www.total.com.mk (accessed January 15 2008).
12. http://www.makedonskosonce.com/broervis/2006/sonce613.pdf/35_37_bezg_krim.pdf (accessed January 15 2008).
13. www.mvr.gov.mk (accessed February 1).

Snezana Mojsoska, MA

CREDIT CARDS FRAUD: CRIME ON THE INCREASE

Abstract

This paper examines the reasons for appearance of credit card fraud which is considered crime on the increase in the last decade. The main reasons plastic cards like ATM cards, credit cards and debit cards have begun to play an important role in consumers' lives as payment tools are the economic growth, the desire of consumers and sellers for simple, easier payment, the increase in personal consumption, and the modernization of computer technology. Their increased consumption leads to a new phenomenon, known as credit cards fraud. The number of identity thefts increased from 215,177 in 2003 to 246,847 in 2004 to 255,565 in 2005. It has increased to almost 19 percent in two years and it has been most frequently used for credit cards fraud. According to Yahoo and other web sites, credit card fraud is on the increase in Macedonia and it is considered a country in which fraud and use of unverifiable addresses are very frequent. In the conclusion, the author presents some preventive measures against this type of crime.

НАСИЛСТВОТО МЕЃУ ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ ВО УЧИЛИШТЕТО (BULLYING)

Резиме

Трудот го разработува прашањето за насилството меѓу децата и младите во училиштата, неговата сериозност и последиците кои може да произлезат од него. Се детектираат причините за појавата на bullying-от на повеќе нивоа, на ниво на семејство, на училиште и индивидуалните карактеристики. Притоа, се нагласува кој од децата или младите е повеќе предиспониран да стане жртва на насилство во училиштето и кои се знаците кои индицираат дека некој е виктимизиран во училиштето. Во согласност со тоа, се наметнува потребата за запознавање на јавноста со самиот поим bullying како и негово актуализирање во општеството. Со цел да се намали неговата застапеност, е потребен систематски пристап во преземањето на одредени превентивни мерки и активности, кои се покажале ефикасни во други земји во светот. Во рамките на превентивните програми за bullying се вклучени стручните соработници, родителите и учениците, со цел да се дејствува на различни нивоа. Добро е во Република Македонија да се искористи позитивното искуство од другите земји, и да се преземат соодветни мерки и активности, со што би се намалиле сите појавни облици на насилство меѓу децата и младите во училиштето.

Клучни зборови: деца, bullying, училиште, жртва, последици, превенција.

ВОВЕД

„Трендот“ на сè поголемо присуство на насилство насекаде во нашата заедница, сè повеќе нè поттикнува на едно длабоко и сериозно размислување за насилството меѓу децата и младите во училиштата како деструктивен фактор кој влијае на иднината на нашето општество. Со оглед на последиците коишто можат да произлезат од bullying-от¹ во училиштата, како за развојот на индивидуата, така и за општеството, се поставува прашањето, насилството меѓу младите во училиштата: минливост или пак сериозен проблем на нашето модерно општество? Кој ја има најголемата одговорност за bullying-от во училиштето, во триаголникот помеѓу општеството, семејството и училиштето?

Статусот на младата популација во општеството е детерминиран од многу комплексни фактори. Овој современ тренд познат во поновата литература како bullying е сложен проблем во кој секој од учесниците во процесот на воспитување на младите треба да сноси одговорност за преземање на одредени мерки за негово спречување или намалување на одредено прифатливо ниво.

¹ Во понатамошниот текст на трудот, наместо „насилство меѓу децата и младите“ ќе се користи терминот „bullying“.

Што се подразбира под „bullying“?

Иако како проблем постоел отсекогаш, во нашето современо општество под влијание на најразлични фактори и услови сè повеќе зачестува. Тоа можеме да го заклучиме врз основа на одредено истражување кое е направено од страна на Светската здравствена организација за здраво однесување во училиштата во 2001/2002 година, за застапеноста на bullying помеѓу 13-годишни момчиња и девојчиња во светот, каде што Република Македонија во таа скала се наоѓа некаде на средината според степенот на застапеноста. Во нашата литература многу малку е посветено внимание на една ваква проблематика која не треба да се потцени бидејќи во неа се вклучени младите кои се иднината на едно општество. Во странската литература во голем степен се актуализира прашањето за bullying во училиштето, но не само што се објаснува појавата, туку тие одат чекор понапред со преземање на соодветни мерки и активности за негово намалување. Во поновата странска литература насилството меѓу младите во училиштата може да го сретнеме под поимот bullying во училиштето. Во дефинирањето на поимот bullying нема некои значајни разлики кај авторите кои се занимаваат со оваа проблематика. Еден од пионерите на изучувањето на оваа појава е норвешкиот истражувач Dan Olweus кој под појавата bullying подразбира „едно лице е подложено на bullying кога тој/таа често или постојано е подложен на негативно однесување од страна на едно или повеќе лица“. Негативното однесување се јавува тогаш кога лицето намерно нанесува повреда или непријатност пред други лица со физички контакт, со зборови или на други начини.² Друго објаснување на поимот bullying кој би означувал насилство меѓу деца, насилство меѓу млади, насилство меѓу врстници е дека „тоа е акт на повторувано агресивно однесување со цел намерно да се повреди друга личност“. Дефинирање на овој поим имаме и во едно хрватско истражување за насилството меѓу децата во 2004 година. Така, под насилство меѓу децата во училиштето се подразбира кога „едно или повеќе деца заедно и намерно вознемируваат, напаѓаат или повредуваат друго дете коешто не може да се одбрани“.³ Во едно италијанско истражување за bullying-от во училиштата во Италија, bullying-от е опишан како проактивен тип на агresiја (Coie, Dodge, Terry и Wright, 1991) којашто има намера - повредување на други преку разновидни начини вклучувајќи физички напади (удирање и тепање), вербално навредување (именување со погрдни имиња, задевање и заканување) и индиректни начини (со социјално исклучување, ширење на погрдни имиња)⁴.

И покрај дадените објаснувања или дефинирања на поимот bullying во училиштето, сепак како најприфатлива дефиниција може да се прифати дефиницијата од италијанското истражување за bullying-от во училиштата бидејќи ги опфаќа појавните облици во кои може да се појави bullying-от во училиштата, што е добра основа за да може да се преземат соодветни превентивни мерки за спречување на соодветен облик на bullying.

² Dan Olweus, *A research definition of bullying: Definition of bullying*.

<http://www.cobb.k12.ga.us/preventionintervention/Bully/DefinitionofBullying.pdf> (пристап на јан 9, 2008)

³ Поликлиника за заштита на деца - Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб 2004 стр. 3.

⁴ Gini Gianluca, *Bullying in Italian schools: An overview of intervention programmes*, Sage Publication, Padova 2004, <http://www.dpss.psy.unipd.it>

Застапеност на bullying-от

Во светот се спроведени многубројни истражувања во поглед на bullying-от во училиштата. Добиените резултати од хрватското истражување во 2003 година, покажуваат дека процентот на деца кои се жртви на насилство во училиштето е следен:

Австралија	17%
Англија	19%
Јапонија	15%
Норвешка	14%
Шпанија	17%
САД	16%

- најчесто се случува од IV до VIII одделение во основното училиште;

- дури 71% од професорите и наставниците не посветуваат внимание и не преземаат ништо на насилничкото однесување и застрашување во училиштето;

- застрашуваат и момчиња и девојчиња, главно ученици од ист пол (освен кога се работи за сексуално насилство).

Хрватското истражување во 2003 година е спроведено во 25 основни училишта и биле опфатени ученици од IV до VIII одделение во основни училишта во 13 градови во Хрватска. Добиените резултати покажале дека, отприлика секое четврто дете т.е. 27% од испитаниците доживуваат барем еден облик на насилство во училиштето речиси секојдневно, при што 19% биле пасивни жртви (само доживувале насилство), 8% биле провокативни жртви (доживувале насилство, но и вршеле), 8% од децата секојдневно насилно се однесувале спрема други деца, а тие не доживувале насилство (т.е. вкупно 16% секојдневно се однесувале насилно спрема други деца).

Најчесто децата претрпуваат насилство од соученик (37%), во 16% од случаите од деца од повисок клас, 11% од дете од иста генерација а од различен клас, а во 3% од дете од понизок клас.

Анализирајќи ги податоците за насилството во зависност од школскиот успех е констатирано дека и преживеаното насилство и извршеното насилство опаѓаат со обѕир на висината на успехот, односно поголема е раширеноста кај децата со низок успех отколку кај децата со висок успех.

Во однос на полот, и девојчињата и момчињата подеднакво се појавуваат како жртви на насилство.⁵

Светската здравствена организација за здраво однесување во училиштата во 2001/2002 година направила истражување за застапеноста на bullying помеѓу 13-годишни момчиња и девојчиња во светот. Во истражувањето биле вклучени 36 земји, меѓу кои и Република Македонија.

Според податоците кои се добиени, во поглед на процентот на децата кои вршеле bullying над други, два или повеќе пати во претходните месеци, во Република Македонија е застапен со 7% од девојчиња и 13% од момчиња. Процентот, пак, на оние коишто биле виктимизирани два или повеќе пати, во претходните месеци е 12,1% од девојчиња и 13,6% од момчиња. Со оглед на резултатите, Република Македонија се наоѓа некаде на средината на скалата според степенот на застапеноста на bullying-от во училиштата, што секако не е за потценување.

Во табелата се прикажани дел од државите кои биле опфатени со истражувањето на Светската здравствена организација, според нивото на застапеност на bullying.

Земји со највисок степен на застапеност на bullying	Земји со најнизок степен на застапеност на bullying
Литванија	Чешка
Латвија	Шведска
Гренланд	Малта

⁵ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб 2004 стр. 4.

Теории кои може да се поврзат со bullying-от

Во теоријата постојат многубројни психолошки и социолошки теории кои го објаснуваат bullying-от во училиштата.

Bullying-от може да се поврзе со одредени психолошки теории кои ја истакнуваат улогата на личноста во појавата на насилничкото однесување. Тука можеме да ги споме-
неме:

Теоријата на неприлагоденоста според која, насилничкото однесување на децата и младите е еден од најзначајните индикатори за неприлагоденоста на однесувањето на поединецот со општествените барања. Според оваа теорија, некои поединци можат да постигнат социјална интеграција и адаптација во рамките на некои социјални групи, а додека во други групи или во пошироките услови да бидат крајно неприлагодени.⁶ Меѓутоа, оваа теорија има свои недостатоци, и тоа во поглед дека социјалната адаптација не секогаш е резултат на личните својства, туку е потребно анализата да се прошири и на објективните, социјални процеси, односи и влијанија кои ги условуваат личните својства кои се поврзани со неприлагоденоста.

Друга психолошка теорија е *теоријата на фрустрација*. Според оваа теорија, фрустрацијата е причина за агресивното однесување на децата и младите која се смета како последица на ограниченоста во постигнувањето на некои намери и потреби. Меѓутоа, и оваа теорија се критикува од причина што не секоја фрустрација може да води кон агресија кај младите, како и тоа дека агресивноста целосно и суштински не може да се објасни како последица само на фрустрацијата.

Постојат многубројни социолошки теории кои можеме да ги поврземе со bullying-от во училиштата, меѓутоа ќе наведем две кои сметам дека на некој начин се поврзани со bullying-от.

Теоријата на етикетање. Суштинско прашање кај оваа теорија на етикетање е процесот преку кој одреден поединец почнува да се етикетира како агресивен. Така, на пример, доколку одредено дете во училиштето е етикетирано од учителите како агресивно, тоа може и навистина да ја прифати агресивноста како свој модел на однесување во училиштето.

Теоријата на учење и имитација, според која криминалното однесување се учи и имитира. Според оваа теорија, децата и младите кои живеат во средина во која агресивноста и насилничкото однесување се вообичаени, најверојатно и тие ќе вршат имитација на таквото однесување и во училиштето.

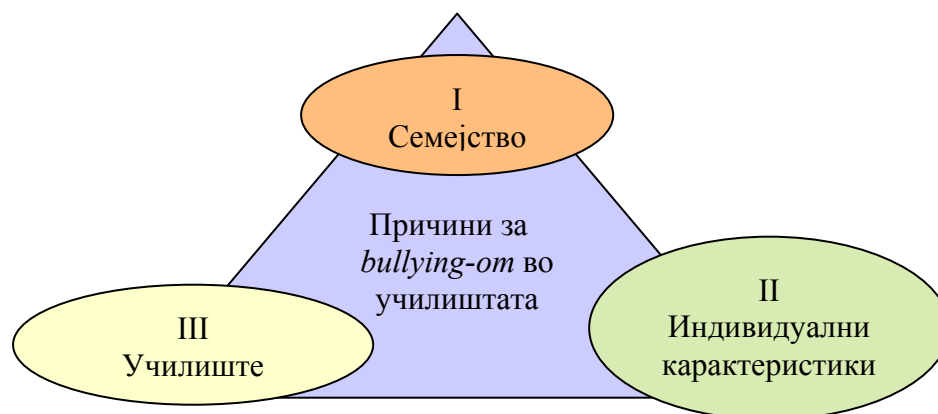
Кога зборуваме за една ваква појава како што е bullying-от во училиштата можеме да кажеме дека за нејзиното објаснување како најприфатлива можеме да ја прифатиме *мулти-факторската теорија*, според која bullying-от во училиштата е резултат на многубројни поврзани фактори. Секој од тие фактори игра улога во bullying-от во училиштата, но кој од тие фактори и кој повеќе или помалку ќе доминира зависи во секој поединечен случај на bullying во училиштата.

Причини кои придонесуваат за bullying-от во училиштата

Со цел успешно да се спречи нагорниот тренд на bullying во училиштето, најпрво треба да тргнеме од етимологијата на појавата. Има многубројни причини коишто

⁶ Јордан Спасески, Пере Аслимоски, Оливер Бачановиќ, *Педагошка социопатологија*, Педагошки факултет, Битола 2006, стр. 57.

влијаат на сè почестата појава на насилството меѓу младите во училиштата во нашето општество. Преку добра и сеопфатна анализа на причините и условите кои придонесуваат за развивање и зголемена застапеност, можеме да дојдеме до добра основа за отпочнување на понатамошна успешна превентивна активност. Во секое општество застапеноста на причините и на условите е различна, па во согласност со тоа, превентивните мерки и активностите треба да бидат прилагодени со цел да дадат ефикасни резултати. Многу е тешко да се направи точна детекција од каде произлегува проблемот, но сепак можеме причините да ги групираме на неколку нивоа. Според хрватското истражување, причините за појавата на насилството меѓу младите треба да ги бараме или можеме да ги класифицираме на три нивоа:

СЕМЕЈСТВОТО е многу битно за здрав развој на детето. Недостаток од внимание, насилно однесување во рамките на домот (физичка и вербална агресија меѓу родителите и родител спрема дете), недоволната грижа од страна на родителите, се плодна основа за развој на насилничко однесување на децата. Со користење на физичко казнување, родителите му испраќаат порака на детето дека лутината, насилството и добивањето на она што го сакаат со застрашување се вообичаени. Веројатно и детето ќе ги применува истите методи и во контактите со своите врсници. Исто така, ако родителите се премногу попустливи кога детето е многу тврдоглаво и без вистинска причина бара нешто, му праќаат порака дека таквото однесување му помага кога сака нешто да постигне.⁷ Во поново време, родителите како начин на надоместок на недоволното внимание и грижа, ги употребуваат парите преку купување на сè што ќе посака детето. Кога заостанува воспитната функција во рамките на семејството (коешто ја има примарната улога), тогаш има доволна основа детето кое ќе расте во таква средина да пројави соодветни знаци на насилство.

ИНДИВИДУАЛНИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ - Не треба да го избегнеме фактот дека и индивидуалните карактеристики на личноста на детето може да влијаат на неговото агресивно однесување во училиштето спрема други деца, било да е тоа физичка или психичка агресија. Младите кои се импулсивни, нервозни, имаат вишок енергија, немаат трпение, кои често наоѓаат брзи решенија на фрустрационите ситуации, како и трауматизираните деца се подложни на насилничко однесување. Околината ги доживува како „злобни“, постои можност да им се препише насилничко однесување, па во согласност со тоа и детето така почнува да се однесува. Нискиот степен на интелигенција, емоционалната нестабилност, тешкиот темперамент, како и ниската емпатија (како неразбирање и непроценување на чувствата на другите), се поврзуваат со негативното однесување на децата и младите во училиштата.

⁷ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб 2004 стр. 9.

УЧИЛИШТЕТО треба да биде безбедно и пријатно место за сите деца. Но сепак, училишното опкружување е, исто така, многу важно за појавата на насилничкото однесување. Недостаток од блискост, чувство на неприфатеност од сите ученици, меѓусебното непочитување помеѓу наставникот и ученикот и обратно, води кон насилничко однесување во училиштето. Нереагирањето на наставниците и стручните соработници на агресивното однесување на ученикот и лошиот надзор во одредени делови од училиштето (игралиште, ходници) само им олеснува на учениците-насилници да бидат агресивни и да застрашуваат други ученици.⁸

Друга поширока класификација на причините кои придонесуваат за појавата на агресивно однесување на младите е следната:

1. *Глобалните процеси - транзицијата.* Во последната деценија од минатиот век, овие процеси предизвикаа сериозни изместувања во економските и во политичките процеси кои доведоа до значаен пораст на криминалот, ширењето на тероризмот, бројни вооружени судири и пораст на вкупната деструкција и агесија во општеството. Сето тоа создава агресивна клима во секојдневниот живот, посебно во училиштето.

2. *Аномија во општеството* - недостаток од почитување на основните општествени норми. Општеството во кое главна цел е личниот интерес и профит, а се занемарува интересот на заедницата во која не е важно како и на кој начин се станува успешен, богат и моќен влијае врз однесувањето на младите. Младите гледаат дека во најголем дел луѓето стануваат богати и моќни по брз пат кој не е условен од способност, трудољубивост и слични вредности, туку од сомнителни активности.

Таквите и слични услови го отежнуваат процесот на социјализација. Дел од младите се идентификуваат со т.н новопечени богаташи. Насилството за дел од нив станува легитимен дел од механизмите за моќ. Со насилно однесување некои млади се обидуваат да дојдат до углед меѓу учениците и да приграбат мала материјална корист, на пример, искористување на врсниците за плаќање на пијалак, превоз (изнудување на пари, земање на мобилни телефони, изнуда за вршење на кражба и др. м.з.).

3. *Сиромаштијата и социјалните разлики* - влијаат врз создавањето на неповолна психосоцијална клима во училиштето и во општеството. Брзото раслојување на богати и сиромашни влијае не само врз агресивноста кај возрасните туку се одразува и врз односите меѓу децата. Постои опасност од групирање на децата во групи според имотната основа кои развиваат меѓусебна исклучивост и нетрпеливост.

4. *Воспитна пасивност* - во услови на динамични општествени движења и маргинализирање од страна на државата, младите си земаат слобода на однесување за кое државните институции покажуваат незаинтересираност и неможност да ја стават во колосек. Денес, најголемиот товар за воспитувањето на младите падна врз родителите, но и тие заради сплет на околности покажуваат знак на немоќ (во поново време дури и родителите во постојаната трка за поголем профит ја запоставуваат, односно ја забораваат својата основна воспитна функција, м.з.).⁹

5. *Насилство во медиумите* - емитување на програми со насилни содржини во термини достапни за децата без категоризација на програмата според возраста (иако во поново време некои од медиумските програми почнаа да ги разграничуваат програмите и термините кои можат да бидат достапни за младите според нивната возраст, м.з.).

⁸ Ибид стр. 10.

⁹ Јордан Спасески, Пере Аслимоски, Оливер Бачановиќ, *Педагошка социопатологија*, Педагошки факултет, Битола 2006, стр. 143-146.

6. *Меѓуетничка нетолерантност* - сè повеќе е зачестено насилството во училиштата врз меѓуетничка основа што е резултат од војната во 2001 година во Република Македонија.

7. *Притисок од родителите* - во поглед на постигнување нереални резултати во образовниот процес кои го надминуваат капацитетот за остварување на задачите на ученикот.

8. *Оптовареноста на наставата* - со содржини и обем коишто не се неопходни за нивната возраст.

9. *Несоодветен наставник* - којшто покажува несоодветен педагошки пристап (што посредно влијае и врз самите ученици).

10. *Нарушени односи во училиштето* - помеѓу наставниот кадар, односите во класот каде што дел од учениците се чувствуваат отфрлени, незадоволни, непочитување на правилата во училиштето и др.¹⁰

Видови, облици на bullying

Кога говориме за bullying кој покрај во училиштето, се појавува и надвор од него (во негова близина), се наметнува потребата за проучување на неговите појавни облици и, врз основа на тоа, да преземеме мерки соодветни за одреден облик или форма на bullying.

Bullying може да се појави во многу облици:

1. психички
2. емоционален
3. вербален или
4. комбинација од сите наведени

Bullying може да опфати едно дете да врши насилство или заплашување врз друго, група од деца против едно дете или групи против други групи (банди).¹¹

Според друга класификација, bullying (насилството меѓу младите) може да биде:
- директно и индиректно

Директното насилство вклучува: потсмев, навредување, понижување, критикување, наредување и барање на послушност, туркање, удирање, кубење и др.

Индиректното насилство е потешко воочливо (кон него се склони девојчињата) како, на пример, намерно исклучување на детето од групни игри, озборување и др.¹² Тоа најчесто се случува меѓу девојчињата, користејќи посуптилни облици на индиректен bullying. Тие ретко го применуваат директното насилство.

Авторот Ross тврди дека директниот bullying вклучува физичка агресија, како што е туркање, чукнување, фрлање на работи, удирање и тепање, гризење, нагазнување, кубење, гребење, касање и др.

Тој, исто така, смета дека социјалната агресија или индиректниот bullying се карактеризира со поставување на жртвата во социјална изолација. Оваа изолација е постигната преку многубројни техники, вклучувајќи ширење на озборувања, одбивање на социјализирање со жртвата, тероризирање на други лица кои би сакале да се дружат со жртвата и критикување на начинот на облекување на жртвата и други социјални обележја (вклучувајќи ја расата, религијата, инвалидитетот). Исто така, тој изнесува и други форми на индиректен bullying кои се посуптилни и повеќето се вербални, како што е довикување со погрдни имиња, наговарање на друг на подреденост, манипула-

¹⁰ Ибид, стр. 146.

¹¹ Safe Child Bullies, *Dealing with bullies*, <http://www.safechild.org/bullies>

¹² Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб, 2004 стр. 3.

ција, озборување, лаги, кикотење, исмејување на жртвата, кажување на конкретни зборови кои поттикнуваат реакција од некој минат настан.¹³

Насилството меѓу децата може да се појави главно во два облика – *физичко* и *вербално*. Во наведените два облици може да се издвојат 4 подвидови: а) *емоционално* - преку намерно исклучување на жртвата од заедничките активности во класот или од групата, како и игнорирање (тоа е и најмногу застапено кај децата во основните училишта); б) *сексуално насилство* - подразбира непосакуван физички контакт и навредливи коментари; в) *културно насилство* - подразбира навредување на национална, религиска и расна основа; г) *економско насилство* - вклучува крадење и изнудување на пари.¹⁴

Авторот Ross со својата поделба за bullying-от успеал да ги расчлени облиците на bullying-от во некои од најчестите модалитети во кои тие се појавуваат, што е многу битно кога се проучува ваква појава, во која се вклучени децата и младите, а е потребно на соодветен начин да се реагира.

Кој може да биде жртва на bullying-от?

Насилниците ги пронаоѓаат жртвите кои поради нешто се ранливи или се разликуваат од другите деца (боја на кожата, начин на одење, име, големина, религија, очила, семејство, начин на облекување...). Тие често се тивки, мирни, пасивни, несигурни, имаат малку пријатели кои понекогаш застануваат во нивна одбрана, многу се поврзани со нивните родители кои понекогаш може да бидат опишани и како презаштитнички. Меѓутоа, сите деца не се подеднакво изложени да бидат виктимизирани. Децата кои се повеќе предиспонирани да бидат одбрани ги имаат следниве карактеристики:

- слаба самоверба
- несигурност
- недостиг на социјални вештини
- се плаши или лесно се вознемирува
- неспособен е да се одбрани или да се спротивстави.

Децата кои не биле тероризирани од насилниците во училиштето имаат подобри социјални вештини и вештини за справување со конфликти. Тие не се агресивни, не се спротивставуваат и предлагаат компромиси и алтернативни решенија. Кај нив постои поголема свест за чувствата на луѓето, можат да бидат од голема помош во решавањето на проблемите и им помагаат на други деца да побараат помош.¹⁵

Врз основа на резултатите од истражувањето спроведено во Хрватска за насилството меѓу децата во соработка со UNICEF¹⁶, е утврдено дека децата-жртви често се обидуваат да ја скријат својата виктимизација зашто се плашат дека ќе ги сметаат за послаби и кукавици или пак постои страв дека ситуацијата уште повеќе ќе се влоши. Постојат знаци, според кои, може да ги препознаеме или да се посомневаме дека некој од младите е жртва на училишно насилство. Знаци кои треба да ги препознаат родителите и наставниците со цел благовремено да се дејствува, се следниве:

- се плашат да одат и да се враќаат од училиште;
- го менуваат вообичаениот пат до училиште;

¹³ <http://en.wikipedia.org/wiki/bullying>

¹⁴ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб, 2004 стр. 4.

¹⁵ Safe Child Bullies “Dealing with bullies” <http://www.safechild.org/bullies>

¹⁶ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб, 2004 стр. 15.

- ги молат родителите да ги носат во училиште;
- одбиваат да одат на училиште;
- „болни“ се наутро пред да одат во училиште, имаат главоболки и болки во стомакот;
- им се намалува училишниот успех;
- доаѓаат дома гладни (им биле земени парите);
- стануваат повлечени, ниска самодоверба;
- стануваат анксиозни, напнати, престануваат да јадат;
- се закануваат или пак се обидуваат да извршат самоубиство;
- заспиваат плачејќи, имаат кошмари;
- остануваат без своите работи, често го губат џепарлакот;
- се почесто прашуваат за пари или почнуваат да крадат;
- одбиваат да разговараат за тоа што не е во ред;
- имаат необјасливи модрици, гребаници и исекотини;
- почнуваат да застрашуваат други деца;
- стануваат агресивни или депресивни;
- даваат неверојатни објаснувања за однесувањето;
- сами го поминуваат одморот, а пријателите од класот за тоа не се загрижени;
- не ги бираат во групните спортови;
- бараат близина од учителот;
- несигурни се и вознемирени ако треба да излезат пред класот.¹⁷

Најчесто како жртви се појавуваат: ново дете во класот, надарено дете, мирно и љубезно дете, дете кое има добар однос со учителот, дете со низок социјален статус, дете од друга етничка заедница, хендикепирано дете, дете на разведени родители, дете-жртва на семејно насилство¹⁸. Кога како жртва се појавува хендикепирано дете, најчесто учителите не само што не обрнуваат внимание на нив во текот на наставата, туку и за времето додека учениците се на паузите меѓу часовите, кои ги поминуваат или во ходниците или во училишниот двор, а тоа е времето и местото кога најчесто се подложени на bullying. Дури и кога ќе се забележи такво однесување останува секогаш неказнето, под изговор дека тоа се деца. Доколку пак, им е укажано на родителите, тие често не се заинтересирани за преземање на соодветни мерки во рамките на семејството.

Какви последици се појавуваат како резултат на bullying-от?

Сериозноста на самата појава не го добила потребното внимание во нашето општество земајќи ги предвид последиците кои се појавуваат кај младите луѓе и како насилници и како жртви на bullying во училиштето. Бројните негативни последици коишто се појавуваат кај жртвите е потребно да се намалат или пак да се неутрализираат преку преземање најразновидни мерки, совети или пак програми. Во спротивно, последиците за младиот човек понекогаш можат да бидат фатални.

Многубројни проучувања утврдиле дека bullying-от може да предизвика *долготрајни и краткотрајни ефекти* и врз оние кои го вршат насилството и врз оние кои се жртви. Според норвешкиот професор и истражувач Dan Olweus, bullying може да води кон криминално однесување понатаму во животот. Така, 60% од момчињата кои

¹⁷ Ибид стр. 15.

¹⁸ Ибид стр.14.

вршеле насилство врз други деца или млади од VI до IX одделение биле осудени барем еднаш за кривично дело како возрасни споредено со 23% од момчињата кои не вршеле насилство, 35% - 40% од овие поранешни насилници биле осудени три или повеќе пати на возраст од 24 години споредено со 10% од оние кои не вршеле bullying. Кај насилниците постои поголем ризик да имаат проблематични навики, како што се пиењето и пушењето.¹⁹

Bullying може да предизвика бројни последици кај жртвата како што се осамелност, депресивност, тага, уплашеност, несигурност, ниска самодоверба, па дури и болест кои се одржуваат и во понатамошниот живот.

Истражувањето во Хрватска покажало дека жртвите на насилничко однесување во училиштето кои биле на дванаесетгодишна возраст биле подпресивни од лицата кои не биле жртви на такво однесување. Истражувањето открило поврзаност помеѓу насилничкото однесување за време на школувањето со криминалното однесување подоцна во животот. Децата кои се сведоци на насилничко однесување и застрашување во училиште, исто така, имаат последици бидејќи можат да станат подложни на поголем ризик на толерирање на агресивното однесување во иднина.²⁰

Последиците од bullying-от во училиштата можат да бидат сериозни дури и фатални. Mona O' Moore Ph. D. од Анти-булинг центарот, Триниди колеџ, Даблин изјавила „има многубројни истражувања коишто укажуваат дека индивидуи, било да се работи за дете или возрасен, кој постојано е подложен на навредливо однесување, постојано е подложен на ризик за појавување на стрес поврзан со болест којшто понекогаш може да доведе до самоубиство“²¹. Во согласност со тоа, жртвите на bullying може да патат од долготрајни емоционални и проблеми со однесувањето. Bullying може да предизвика:

- тага
- депресија
- анксиозност
- води до намалување на самодовербата.²²

Младите кои константно се подложени на bullying покажуваат психосоматски симптоми и хронична депресија и во екстремно сериозни услови и вршење на самоубиство.

Како да се превенира bullying-от?

Тргувајќи од тоа каде се јавува bullying-от, неговата етимологија и последиците коишто можат да настапат, треба да ни помогнат да започнеме со одредени превентивни програми за спречување на насилството меѓу младите. Нашата држава не може да се пофали со некои истражувања во поглед на оваа проблематика, како и со одредени превентивни програми, но сепак може да го искористиме искуството од другите земји кои веќе спровеле одредени ефикасни програми.

Истражувањата покажале дека bullying-от најмногу може да се појави во училишта каде што има недостаток од надзор за време на одморите, таму каде што наставниците и

¹⁹ U.S. Department of Justice, *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Addressing the Problem of Juvenile Bullying*, 2001, <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf>

²⁰ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб, 2004 стр. 15.

²¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/bullying>

²² Ibid.

учениците се индиферентни на насилничкото однесување или пак го прифаќаат или, таму каде што правилата против bullying не се применуваат постојано.²³

Норвешка со превентивните програми на Dan Olweus била пионер во напорите да го сопре bullying-от во училиштата. Со следење на по 4 ученици од 600-700 основни училишта во рамките на две години се констатирало дека со програмата се редуцирал bullying до 50% или повеќе.²⁴ Пристапот на Olweus бил испробан и докажан како функционален во неколку други држави вклучувајќи ги Австралија, Германија, САД. За децата кои се со висок ризик да бидат вклучени во bullying, било како жртви или како сторители пожелно е да се предвидат интензивни поединечни стратегии кои вклучуваат домашни посети, советување и унапредување на вештините и на родителите и на децата.

Клучни елементи на ефективни анти-bullying програми се оние кои се насочени спрема децата и оние кои се насочени кон запознавање со правата на човекот. Заеднички карактеристики на овие програми се:²⁵

- ги вклучуваат децата на мала возраст, пред нивните однесувања да станат фиксен модел на однесување;
- училиштата ги вклучуваат сите засегнати страни (директорите, наставниците, учениците, родителите и пошироката заедница) – и се фокусираат на превенција на насилството во развој, имплементација и надзор;
- имаат група на водство која поддржува и иницира промени и менување на условите;
- имаат едукативни елементи коишто го зголемуваат знаењето и ги унапредуваат вештините на сите засегнати страни, истите се вклучени во наставната програма, со што децата учат за човековите права и ги развиваат вештините за комуницирање и решавање на конфликтите на ненасилен начин;
- треба да има зголемен надзор на однесувањето на учениците, со обмислено внимание кое треба да им се посвети на учениците како да се однесуваат меѓу себе, а особено кога има докази за појава на bullying;
- постоење на механизми за пријавување, интервенција, оздравување на жртвата и рехабилитација на насилникот;
- интервенциите да се доследни, со што не би се прифаќало небрежност или неправедност.

Истражувањата покажале дека насилното и агресивно однесување се учи во раните години на животот. Родителите, членовите на семејството, може да го научат детето како да се справи со чувството на лутина без употреба на насилство.

Семејството има важна улога во намалувањето на насилството преку:

- посветување на внимание, со што би се чувствувало сигурно и заштитено. Без цврста потпора на возрасна личност, детето може да стане агресивно, несигурно, проблематично;
- присутност во животот на детето, односно младиот човек;
- следење на детето во вршењето на активностите и во сложувањето со други деца;
- советување на детето како да реагира на навреди, закани и удари, објаснување дека таквото однесување не е прифатливо и охрабрување да не се дружи со деца кои се однесуваат на таков начин;
- треба да бидат прифатлив модел на однесување за своите деца;

²³ National youth violence prevention *Bullying facts and statistics*
<http://www.safeyouth.org/scripts/faq/bullying.asp>

²⁴ Dan Olweus, *Bullying at school: What We know and What We Can do*, Oxford, Blackwell, 1993.

²⁵ Paulo Sérgio Pinheiro- Secretary-General's Study on Violence against children, *World report on violence against children*, United Nation, 2006, стр. 149.

- да бидат сигурни дека немаат пристап до оружје;
- заштита на децата од гледање на насилство во медиумите;
- помагање на децата како да се спротивстават на насилство, начинот на кој треба да реагираат и да ги прифаќаат децата од другите етнички и религиозни заедници.²⁶

Само што почнуваат децата да комуницираат со други, семејството мора да започне со учење и советување со цел да не бидат насилници и жртви на насилство. Кога децата од предучилишна возраст почнуваат да ги нарекуваат луѓето со најразлични имиња или со непристојни зборови, е потребно да се интервенира, итно и постојано. Децата во градинка треба да научат за моќта на исклучување. На пример, кога ќе се слушне од детето: „Таа не ми е другарка и таа не може да дојде на мојата забава“, треба да се одговори: „Ти не мора да бидеш другарка со неа денеска, но не е добро ако направиш да се чувствува лошо со тоа што ќе и кажеш дека таа не може да дојде на твојата забава“.²⁷

Момчињата кои се физички помали или послаби се повеќе изложени на виктимизација. Според тоа, доколку се забележи некаква форма на насилство (и тоа во најраните стадиуми), треба да се упати јасна порака до децата дека тоа што го прават не е во ред. Треба да се учат да застанат на страната на децата кои се подложени на bullying.

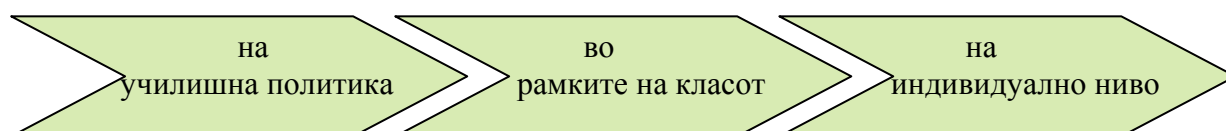
Доколку почнува во ново училиште, родителите треба да му укажат, помогнат, преку давање на примери со цел да направи разлика меѓу оние коишто може да имаат добро влијание врз него од оние кои може да го стават во ризик.

Училиштето е одговорно за насилството кое се случува во училиштето или во негова близина. Наставниците, стручните соработници се должни да го спречат и да го запрат секој облик на насилство во училиштето, како и да соработуваат со полицијата и со Центарот за социјални работи (доколку е потребно). Важно е училиштето да се погрижи за постоење на сигурни места за оние кои се чувствуваат како жртви.

Некои студии се занимаваат со можноста од интервенција во училишниот систем со цел да се справат и да го намалат bullying-от. Според Carney и Merrell (2001) за да биде успешна интервенцијата многу е битно да се идентификува:

1. типот на жртвата (смирен или провокативен)
2. насилникот (пасивен или активен) со кој работи, учи.

Во Италија се направени неколку обиди за систематски пристап за спречување на насилството меѓу децата. Ваква програма е спроведена во средно училиште во централна Италија во 1995 година. Оваа програма била креирана врз основа на искуствата во претходните две години во Италија на поопшто ниво. Во првата година наставниците биле обучувани како да се справат со психосоцијалните ризични фактори во училиштето, а посебно за врските меѓу насилникот и жртвата. Во втората година била обезбедена советодавна служба за наставниците и биле организирани средби меѓу учителите и родителите за насилството меѓу учениците. За време на третата година, интервенцијата била спроведена на различни нивоа:

На ниво на училиштето, наставниците, учениците и родителите работеле за да ја развијат училишната политика против bullying и да изградат позитивна клима.

²⁶ Поликлиника за заштита на деца – Загреб, *Nasilje medu decom*, Загреб, 2004 стр. 22.

²⁷ Safe Child Bullies, *Dealing with bullies*, <http://www.safechild.org/bullies>

На ниво на класот, наставниците избирале различни типови на наставни интервенции, како што се активности со играње на одредени улоги.

На индивидуално ниво, се идентификувани еден насилник и една жртва во секоја група во класот и тие биле набљудувани директно од наставникот.

Од податоците до кои дошле врз основа на анонимен прашалник (Olweus, 1993) било утврдено дека експерименталната група покажала значајно намалување во пријавувањето на насилство, значаен пораст во социјалното однесување, во чувствата на припаѓање и во бројот на пријателите.²⁸

Во Велика Британија има специјални броеви на коишто можат да се јават сите оние кои се или биле жртви на bullying во училиштето.

Заклучок

Со оглед на дадениот приказ за штетните последици кои произлегуваат за иднината на младите но и за нашето општество, можеме да заклучиме дека насилството меѓу младите или bullying-от е сериозен проблем на нашата сегашност. Веројатно сите оние субјекти коишто се задолжени да се грижат за благосостојбата на децата и младите, овој проблем или не го разгледуваат или го запоставуваат. Некои држави докажале дека преку одредени ефикасни превентивни програми или совети доаѓа до намалување на bullying-от во училиштата. Република Македонија како и сите релевантни субјекти треба да се заложат за спроведување на такви програми и во нашите училишта. Секој од триаголникот помеѓу општеството, семејството и училиштето треба да ја преземе својата одговорност за овој проблем. Само преку координирани програми во кои ќе бидат вклучени, државата, преку своите релевантни институции, училиштата, родителите, младите, како и невладините организации (на чија активност треба посебно да се инсистира), може да кажеме дека ќе добиеме одреден позитивен ефект за намалување на bullying-от во нашите училишта.

Користена литература

Olweus Dan, A research definition of bullying: Definition of bullying.

<http://www.cobb.k12.ga.us/preventionintervention/Bully/Definition%20of%20Bullying.pdf>

Поликлиника за заштита на деца – Загреб, Nasilje medu decom, Загреб 2004.

Gianluca Gini, Bullying in Italian schools: An overview of intervention programmes. Padova, Sage Publication, 2004, <http://www.dpss.psy.unipd.it>

Спасески Јордан, Аслимоски Пере, Бачановиќ Оливер, Педагошка социопатологија, Педагошки факултет, Битола 2006.

Safe Child Bullies, Dealing with bullies, <http://www.safechild.org/bullies>

<http://en.wikipedia.org/wiki/bullying>

U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention „Addressing the Problem of Juvenile Bullying“ 2001.

<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf>

National youth violence prevention, Bullying facts and statistics.

<http://www.safeyouth.org/scripts/faq/bullying.asp>

Dan Olweus, Bullying at school: What We know and What We Can do. Oxford, Blackwell, 1993.

²⁸ Gini. Gianluca, *Bullying in Italian schools: An overview of intervention programmes*. (Padova, Sage Publication, 2004) <http://www.dpss.psy.unipd.it>

Paulo Sérgio Pinheiro- Secretary-General's Study on Violence against children, World report on violence against children, United Nation, 2006.

Natasha Jovanova
Police academy Skopje

VIOLENCE AMONG CHILDREN AND JUVENILES IN SCHOOLS (BULLYING)

Abstract

This paper elaborates on the issue of bullying in schools, the serious nature of the problem and the consequences of it. The paper detects the reasons for the appearance of bullying on different levels: school, family and individual features. It points out the characteristics that help to identify the children who are prone to become victims of bullying in school. In accordance with this, a need emerges to get the public acquainted with the notion of bullying. In order to decrease its presence, a systematic approach is needed in undertaking certain prevention measures and activities that proved efficient in other countries in the world. Teachers, parents and pupils acting on different levels are involved in the preventive programmes. The Republic of Macedonia should take advantage of the positive experience of other countries and should undertake some measures and activities in order to reduce all forms of bullying in schools.

Key words: children, bullying, school, victim, consequences, prevention.

ПРЕУРЕДУВАЊЕ НА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА ВО ДЕЛОТ НА ИСТРАГАТА

Резиме

Во сртучната и пошироката јавност се искристализира мислење дека кривичната постапка во Р.Македонија е во криза, особено во делот на претходната постапка (предистражна постапка и истрага). Подобрувањето на ефикасноста на казнено процесната постапка се бара во напуштањето на судската истрага и воведување на обвинителска истрага, по примерот на англо-американските процесни решенија. Меѓутоа, внесување на акузаторни елементи во судскиот модел на истрагата, отвора бројни прашања, пред сè за изнаоѓање на рамнотежа меѓу ефикасното сузбивање на криминалитетот и заштитата на природните и универзални човекови права и слободи. Посебно прашање претставува уредувањето на новите односи меѓу полицијата, обвинителството и судот, и неопходноста од зајакнување на нивните институционални капацитети. Во текстот се разледани некои од можните ризици при воведувањето на обвинителска истрага.

Клучни зборови: казнена постапка, истрага, полиција, обвинителство, суд.

Вовед

Во теоријата на казненото право, казнената (кривична) истрага се дефинира како целокупност на определени дејствија со кои се открива и разјаснува казненото дело и сторителот, се собираат податоци за жртвата како и други податоци и информации кои ќе можат да бидат употребени како доказ во натамошните фази на казнената постапка. Всушност, со истрагата се обезбедува отпочнување и водење на казнена постапка против познат сторител. Истрагата се нарекува и криминалистичка истрага, иако тоа има посебно значење и свое толкување во основите на криминалистиката. Истрагата како една од фазите на кривичната постапка има неколку функции: а) казнено гонење, б) истражување, в) селекција и г) во истрагата на одредено лице му се става на товар извршеното кривично дело и против него за прв пат се преземаат мерки на присила кои можат длабоко да навлезат во неговите слободи и права.

Компаративното истражување на моделите на истрагата во Европски рамки наоѓа своја основа во Европската конвенција за човековите права која во однос на националните правни системи е заедничка основа на казнената постапка. Конвенцијата овозможува да се идентификуваат институти кои можат да бидат меѓусебно различни, но водат кон исти или идентични цели во националните процесни постапки¹. При компарирањето на системите треба да се има во вид и припадноста на одреден национален казнено процесен систем на некоја од големите целини: акузаторен систем на Common Law или на новите Европски континентални акузаторски системи, мешовитиот или инквизициски систем. Разликите што постојат ги навеле истражувачите на казненото процесно право да ја проучуваат истрагата со хронолошко разгледување врз основа на три временски целини или фази на постапување: отпочнување, тек и затворање на истрагата.

¹Berislav Pavičić, Kazneno pravo Vjeća Evrope, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006

Ваквото разграничување врз основа на динамичка анализа донекаде помага и при моделирањето на правилата и на односите меѓу субјектите на истрагата.

Истражните дејствија насочени кон собирање на податоци вклучува субјекти кои меѓусебно ги делат правата и обврските како и начинот на извршување на работите. Различните субјекти имаат законска обврска за спроведување на различни дејствија што ја прави истрагата најхетерогена фаза од казнената постапка. Тоа произлегува од природата на откривањето на кривичното дело и сторителот - хеуристичка активност која во понатамошниот тек на постапката ја нема. Резултатите од истрагата се собираат, анализираат и синтетизираат во формален правен акт - обвинение кое се предава на суд.

Типологија на истрага во Европските национални законодавства

Во поголем број казнени постапки во Европските земји истрагата најчесто е негов дел како претходна или подготвителна фаза, а има и случаи каде што е истрагата одвоена од казнената постапка (Данска и Шведска) и кои немаат сеопфатна казнена постапка во континентална смисла. Карактеристични се Англија и Велс каде што истрагата е детално уредена во Законот за полиција и криминални евиденции од 1984 година², каде всушност се работи за разделен и сложен модел на претходна истрага, и казнена постапка во потесна смисла. Кога се зборува за истрагата во различните казнено правни системи треба да се напомене дека одредени законодавства предвидуваат еден, а некои повеќе различни типови на истраги, таканаречени специјализирани истраги за поедини видови на кривични дела како што се тероризмот, дела од областа на организираниот криминалитет или според областа во која настануваат, (на пример во областа на финансиското работење, економијата), како и во однос на сторителите (воено лице, малолетник, член на влада и сл.).

Инаку, самата структура на истрагата е сочинета од бројни дејствија со цел за откривање на кривичното дело и сторителот, разјаснување на прашањето во врска со жртвите и други хеуристички прашања, како и формалната компонента на истрагата, а тоа е собирање на податоци и докази за главниот претрес на постапката. Нејзина цел е да се обезбедат доказните средства или доказите да се изведат уште во самата истрага.

Важно прашање е уредувањето на истрагата со законски, подзаконски акти, а во некои држави и со други правила и прописи. Имено, во истрагата објективно постојат големи можности за повреда на правата и слободите на човекот, па заради нивна заштита како и заради уредување на постапката при бројни организациски прашања се практикува да се донесат оперативни правила за преземање на процесните дејствија (Codes of practices)³.

Инаку, во европските земји, истрагата во однос на субјектите кои ја водат може да се подели во три основни групи, и тоа: полициска, судска и обвинителска.

Полициска истрага

Полициската истрага се карактеризира со примарна улога на полицијата во откривање на кривичните дела и сторителите и собирање докази за евентуално судење. Во овој модел полицијата има висок степен на самостојност која е насочена кон постигнување на поголема ефективност. Гаранциите за легалитет на постапувањето на полицијата во

² Leonard Jason-Lluid, An Introduction to policing and Police Powers, Cavendish Publishing Limited, London, 2000

³ Исто

овие системи произлегуваат од традиционалното Common Law⁴ а во поново време и со донесување на закони како што е Англискиот Закон за полиција и криминални евиденции, пример на закон кој, всушност, само ги нормира формите на процесно постапување кои постојат и пред неговото донесување. Слична автономија и многу широки но детално уредени овластувања во откривањето и истражувањето на кривичните дела има и полицијата во Финска. Во рамките на овој модел поимот на полиција се уредува со закон и таа може да биде единствен орган со многубројни задачи од областа на безбедноста, криминалитетот и слично, а може да се формираат и полиции кои имаат единствена и специфична задача за спроведување на истрагата, криминалистичките полиции. Моделот на полициска истрага може да се подели во две групи, и тоа: на земјите со изворен Common Law и некои Скандинавски земји кои и немаат интегрална казнена постапка, (како Данска и Шведска)⁵, туку правила за судската постапка, а истрагата е уредена со посебни правила. Во земјите на Common Law полициската истрага е традиционален модел на истрага во кој покрај полицијата истражни овластувања можат да имаат и други тела како на пример службите за спречување на перење пари, царината и сл. Втората група ја сочинуваат земји во кои полициските служби спроведуваат истрага согласно рамковните правила вградени во законите за казнена постапка, проследени со други законски извори од понизок ранг. Секако, најважно прашање во моделот на полициска истрага е употребливоста на собраните податоци и докази за казнената постапка. Затоа овој модел има предвидено посебни правила кои се однесуваат на оперативни и истражни дејствија насочени кон собирање на материјални и други докази на: а) оние што може да се повторат; б) неповторливи и в) оние што се одложни и неодложни. Овде се воочува дека постојат два вида на дејствија, и тоа: дејствија чии резултати служат како доказ во главниот претрес и дејствија на прикриено истражување, при што првите мора да ги почитуваат правилата на постапката предвидени за главниот претрес, а вторите се уредени со детални оперативни процедурални правила⁶. Во овој модел, односот помеѓу полицијата и судот е детално уреден во делот кој се однесува на собирање на, пред сè, вербални докази, особено во делот кој се однесува на донесување на одлуки со кои се навлегува или се нарушуваат темелните човекови слободи и права, при што судот го има правото на одлучување, а полицијата на спроведување на задачата (на пример лишување од слобода).

Судска истрага

Моделот на судска истрага има свои корени во историскиот инквизициски модел на казнена постапка. Истражниот судија како независно судско тело по службена должност собира податоци за кривичното дело и сторителот при што кумулира различни процесни функции како што е покренување на истрага, спроведување на истражни дејствија, доказите што ќе ги собере може да се користат на главниот претрес и друго, со што може да се каже дека истрагата наликува на "судење пред судењето", затоа што и обвинителот и обвинетиот во истрагата имаат правно уредена положба на процесни странки.

⁴ Mireille Delmas-Marty and J.R.Spencer, European Criminal Procedures, Cambridge University Press, 2002

⁵ Во Данска истрагата е уредена со Закон за раководење со правосудството, а во Шведска истрагата е уредена со Закон за полиција од 1984 изменет и дополнет во 1998 година.

⁶ Mireille Delmas-Marty and J.R.Spencer, European Criminal Procedures, Cambridge University Press, 2002

Улогата на истражниот судија за прв пат е правно уредена во Француското право во XIX-от век и со одредени измени, во суштина ја има задржано својата иста положба во претходните два века. Меѓутоа, од половината на минатиот век, а особено по донесувањето на Конвенцијата за заштита на човековите права, судската истрага е подложена на постојана опсервација и критика, особено поради кумулацијата на различни функции во едно лице - истражниот судија. Основната критика се однесува на фактот што истражниот судија во моментот кога го прифаќа барањето за спроведување на истрага од страна на обвинителот, веќе престанува да биде непристрасен. Ваквата претпоставка се јавува затоа што истражниот судија не може едновременно рамноправно да се посвети на собирање на податоци и докази во корист на обвинението и во корист на одбраната. Не треба да се заборава ни психолошкиот момент дека, отпочнувајќи ја истрагата, истражниот судија веќе ги прифатил основните сомненија на обвинителот, за што најдобро сведочи и нашата пракса на одредување притвор на секое барање на обвинителот.

Значењето што истражниот судија го имал пред два века во демократизирањето на казнената постапка во преодот од инквизициска во мешовита постапка може да се оцени дека не одговара на актуелните потреби за ефикасност на судските постапки, но и на потребата од постоење на независен трет субјект⁷ кој ќе одлучува за навлегувањето во темелните слободи и права на човекот.

Покрај внатрешните напрегнатости на судскиот модел на истрагата, на него влијаат и надворешни фактори, односно економските и политичките елити со своите интереси, а особено е впечатливо влијанието на масовните медиуми кои наместо да се во функција на објективното информирање, често се ставаат на страната на одредени групни интереси и создаваат виртуелна реалност која има за цел да влијае врз субјектите кои ја водат истрагата. Бидејќи идејата за воспоставување на единствен тип на истрага во Европа е далеку од својата реализација, може да се очекува дека тие уште долго ќе останат различни во своите основни постулати.

Со праксата на Судот за човекови права во Стразбург моделите на истрагата постепено се приближуваат, бидејќи во праксата на Судот различните модели се подложуваат на исти вредносни критериуми со што процесот на приближување и хармонизација не само што е присутен туку станува траен процес, кој, пак, од своја страна има две димензии: едната во земјите со традиционална демократија каде тој процес тече однатре, а другата во постсоцијалистичките земји каде што тоа се случува со наметнување на решенија однадвор и скоковито, најчесто со политички одлуки и краткотрајни временски одредени термини, заради исполнување на некакви агенди водени од желбата за интегрирање во Европската Унија при што доаѓа до експерименти со сериозни општествени последици.

Обвинителска истрага

Обвинителската истрага денес е доминантен модел на истрага во континенталноевропските земји. Тој се развивал постепено, со потиснување на судската истрага, како што е случајот со германското, австриското и италијанското право, а во други е развиен како потреба да се изгради систем за контрола над полициската истрага⁸. Во

⁷Согласно член 6 од ЕЧКП, Европскиот суд за човекови права во својата пракса правото за правично судење го толкува интегрално, односно дека се однесува на кривичната постапка во целост, што значи и за истрагата. Види пошироко во *Pravično suđenje: priručnik, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001 god.*

⁸ Во Англија е воспоставен Crown Prosecution Service со донесување на Prosecution of Offenses Act (POA) 1985 со што е воспоставено обвинителство.

пракса, обвинителската истрага се спроведува различно: на пример, во Германија истрагата е препуштена на полицијата, а обвинителите преземаат контрола и ја водат истрагата само во сериозни и потешки кривични дела од областа на организираниот криминал, економскиот криминал и слично. Тоа се случува и во Австрија, Швајцарија, Холандија, и најчестото објаснување е дека полицијата по својата природа е пооперативна и располага со поголеми материјални и човечки ресурси⁹. Најзначајно за обвинителската истрага е внатрешната структура на односи на процесните субјекти, како и организацијата и законските овластувања и нивната практична примена од страна на обвинителството, полицијата и судот. По правило, обвинителството е самостоен државен орган, како во Германија и Австрија и други правни системи, каде што е дел од извршната власт и е организирано врз строги хиерархиски односи. За разлика од ова решение, Вишото државно обвинителство во Италија има независност каква што имаат судовите.

Во рамките на моделот на обвинителска истрага може да се сретнат различни варијанти на истрага и тоа според кривичното дело, сторителот или жртвата. Обвинителството ги презема дејствијата на кривично гонење самостојно или со помош на полициски и службеници на други државни органи. Заедно со активностите за откривање на кривичните дела и сторителите, во некој процесни закони на европските земји обвинителот може да преземе истражни дејствија за обезбедување на докази, а може и да ги пренесе своите овластувања на полицијата, како и обврска на обвинителот одредени процесни дејствија да мора да ги изведува пред суд.

Обвинителската истрага свои извори наоѓа во меѓународното казнено право како што е Римскиот статут на Меѓународниот казнен суд¹⁰ каде што е стипулирано дека обвинителот е одговорен за примање на пријави и информации, како и докази за извршени злосторства од надлежност на судот.

Во Статутот на Хашкиот трибунал¹¹ е одредено дека обвинителот ја започнува и е одговорен за истрагата по службена должност или врз основа на добиени информации од кој било извор (органи на ООН, влади, невладини и меѓувладини организации), при што самостојно одлучува дали постојат доволно основи за покренување на обвинение. Тој е овластен во својата работа да сослушува жртви, сведоци, осомничени, да собира докази како и да презема истражни дејствија на лице место (на пример ексхумација). Лицето кое во својство на осомничен е испрашувано од обвинителот на Хашкиот трибунал има право на бранител, право на бесплатна правна помош како и право на превод на сите документи и материјали. Доколку осомничениот биде обвинет, пред трибуналот добива еднаков статус како и обвинителот, и може да ги испрашува сведоците на обвинителството, да обезбеди присуство и испрашување на сведоци во своја одбрана и други права кои произлегуваат од Универзалната декларација за човекови права на ООН и ЕКЧП, при што е важно да се истакне дека има можност во периодот додека е осомничен, како и во периодот кога е обвинет, сам или со помош на бранител, да врши самостојна приватна истрага.

Во казнено процесните системи кои имаат обвинителска истрага, судот има улога на трета страна што значи дека не одлучува за покренување на истрагата, нема истражувачка иницијатива и, освен во исклучителни случаи, не спроведува истражни дејствија.

⁹ Mireille Delmas-Marty and J.R.Spencer, European Criminal Procedures, Cambridge University Press, 2002

¹⁰ Статутот на МКС е усвоен на Дипломатска конференција на ООН одржана во Рим од 15-17 јуни 1998 година. Види пошироко: Д-р Владо Камбовски, Меѓународно казнено право, Просветно дело, Скопје, 1998 година

¹¹ Д-р Владо Камбовски, Меѓународно казнено право, Просветно дело, Скопје, 1998 година

Неговата улога е ограничена на две активности: да одлучува за правната основаност на зафаќањата во сферата на човековите права и слободи и второ, за обезбедување на докази на предлог на обвинителот, а во некои случаи и на предлог на обвинетиот. Улогата на судијата во истрагата може да ја определеме како судија на слободите¹². Во француското процесно право тој е судија на слободите и притворот, во Италија судија за претходно испрашување, кое е блиску до решението во Германија. Судијата на слободите не е истражен судија. Во францускиот систем задржана е функцијата на истражен судија, меѓутоа тој нема јурисдикциска функција, бидејќи таа е во надлежност на судијата на слободите и притворот и на избраните судски тела. Долгогодишната правна расправа во Франција за преминување кон чиста обвинителска истрага и страначка постапка не доведоа до законско решение со кое се укинува истражниот судија. Објаснувањето е дека истражниот судија ќе опстои во кривичната постапка сè додека обвинителството не стане самостојно, независно и во јавноста препознаен како орган ослободен од политичко влијание. Впрочем, и неколкуте големи корупциски случаи во Франција откриени во последнава декада беа водени и разрешени од страна на истражните судии со што тие го потврдија својот легитимитет и го зголемија угледот во Француската јавност¹³.

Можни правци на реформата

Политичките процеси во транзициските земји, нивните уставни и правни реформи се поттикнати од Советот на Европа, особено со препораките од 1996 година за Криминалната политика во време на транзиција во кои на земјите не им се предлагаат модели на процесната постапка, туку се предлагаат голем број партикуларни мерки за постигнување на поголема ефикасност, намалување на долготрајноста на постапката, нови политики за откривање на кривичните дела и за кривичното гонење и нова организација на полицијата, обвинителството и судството. Овие промени треба да одат на линија на конзистентен меѓународниот одговор на предизвиците на современиот криминалитет, особено на организираниот, економскиот и финансискиот, при што предложените мерки во најголем број се насочени кон претходната постапка и тоа на три главни прашања:

1. Поделба на процесните функции помеѓу обвинителството, одбраната и другите процесни субјекти;
2. Диференцијација и интеграција на задачите во претходната постапка и
3. Правна релевантност на добиените резултати од претходната постапка како докази на главниот претрес.

Правото на правично судење, утврдено во член 6 од ЕКЧП, особено го истакнува правото на страначки уредена постапка односно дека фундаментален аспект на правото на правично судење во кривичната постапка вклучува елементи што ќе значат "еднаквост на оружјата" меѓу обвинителството и одбраната.

За да обвинителството ја исполнува својата нова задача треба преку законски и организациски мерки, да се осигура не само самостојност туку и независност од извршната власт, еднаква со онаа на судовите што во случајот со Македонија значи преиспитување на уставните решенија кои се однесуваат на казненото право, а во тие рамки и на казнената постапка и на нејзините субјекти.

¹² Во Француското казнено процесно право судијата на слободите и притворот е воведен со посебен закон во 2000 година.

¹³ Mireille Delmas-Marty and J.R.Spencer, European Criminal Procedures, Cambridge University Press, 2002

Во однос на полицијата, односно нејзините специјализирани криминалистички оддели кои треба да бидат во функција на извршување на задачите на обвинителството, најпрво треба да се преуреди односот со политичката власт во државата во насока на одвојување на политиката од полициското работење, за што како пример може да послужи англиското решение, каде што полицијата е независна од централната политичка власт. Во 43-те англиски локални полициски служби одговорноста за работењето паѓа на товар на локалниот шеф на полицијата и локалната полициска управа¹⁴. Односот помеѓу англиската полиција и Службата за казнен прогон се одвива во рамките на соработка, а не на подреденост и надреденост, при што функцијата на обвинителската служба е да ја преземе или отфрли кривичната постапка покрената од полицијата. Воедно и Службата за казнен прогон која е хиерархиски подредена на Главниот обвинител (кој е член на кабинетот на премиерот, но не и член на Владата) и е обезбедена независност што е резултат на долгогодишната традиција државата да не се меша во истрагите и во кривичното гонење, како и врз основа на самоконтролата на Владата која се смета за неопходна заради одржување на довербата на јавноста спрема правосудството. И покрај традицијата на Common law, бројни се случаите на полициски злоупотреби како што се: тортура и монтирани случаи¹⁵ поради што и во Англија континуирано тече процесот на донесување на закони, а особено на подзаконски акти кои подетално го регулираат полициското постапување (Code of practices).

Тенденцијата на практична полициска независност од обвинителската контрола и надзор е присутна и во транзициските земји и во земјите со долгогодишна демократска традиција. Тоа е резултат на институционалната одвоеност на полицијата и обвинителството, но и на епистемиолошката околност дека според ЗКП, за да се започне истрага, полицијата мора да собере податоци, информации и други докази од кои ќе може да произлезе обвинителската одлука за постоење на основано сомнение дека одредено лице извршило кривично дело. Стандардите за утврдување на основаното сомнение може да бидат исполнети само со обезбедени докази, чија количина и квалитет ја одредуваат криминалистичките експерти во полицијата, а не насоките или барањата на обвинителот доставени до полицијата во врска со конкретниот случај.

Можни импликации од воведувањето на обвинителска истрага

Навлегувањето на акузаторните елементи својствени на англо-американското процесно право во мешовитата континентална постапка може да се толкува и како резултат на историските ексцеси на авторитарните, инструментализирани и тоталитарни режими во XX век¹⁶. Во Македонија како дел од поранешната Југословенска федерација, и покрај тоа што по Брионскиот пленум, (1966) и завршувањето на таканаречениот етатистички социјалистички период во ЗКП од 1967 година беше воведен мешовитот модел на казнената постапка во кој беа вградени голем број постулати на Европската конвенција за човекови права, не се ослободи од идеолошкиот активизам на еднопартиската

¹⁴ Leonard Jason-Lloyd, An Introduction to policing and Police Powers, Cavendish Publishing Limited, London, 2000

¹⁵ Craig T. Cobane: Terrorism and Democracy: The Balance Between Freedom and Order: The British Experience, 2003, каде авторот го обработува т.н. случај Бирминген 6 од 1974 год. кога од експлозија на подметната експлозивна направа загинале 21 лице а 180 биле повредени, а полицијата за случајот обвинила невини луѓе со користење на незаконски средства.

¹⁶ Во Германија во времето на владеењето на нацизмот донесен е посебен закон со кој судиите се директно поставувани од Хитлер, а покрај редовните судови воспоставени се и други правосудни тела со исклучително репресивни овластувања и пракса. Слична пракса е воспоставена во СССР во времето на Сталиновото владеење со партиско -полициската репресија во која беа убиени неколку милиони луѓе.

држава поради што праксата на казнено правниот систем во значителна мера отстапуваше од своите нормативни решенија. Најочигледен пример за тоа беше положбата на народната милиција и нејзините служби во водењето на претходната постапка, во која доминираше тродневниот полициски притвор и праксата на обезбедување (или изнудување) на писмено самопризнание во текот на полицискиот притвор, и покрај тоа што тоа не беше прифаќано како доказ на главниот претрес.

Определбата на Стратегијата за реформи на казненото право на Р. Македонија за промена на судската истрага со обвинителска истрага делува привлечно кога се гледа од нормативен аспект, но опасноста се наоѓа во непознавањето на праксата на вака уредената претходна постапка. Имено, нереално е да се претпостави дека нормативното и стварното во процесните постапки во обвинителска истрага не произведуваат сопствена патологија која за нас е непозната. Законодавната реформа неразделно подразбира адаптирање на однесувањето на процесните субјекти во рамките на новата норматива, а резултатите од таа адаптација однапред не може да се утврдат и проверат емпириски, а и временски се неизвесни¹⁷. Потребно е длабоко менување на повеќедецениските вкоренети сфаќања на процесните субјекти во нашата мешовита постапка за нивната улога и задачи, за меѓусебните односи, а особено на потребата за менување на рутинското канцелариско работење.

Доколку се усвои предлогот за воведување на обвинителска истрага, а не се смени однесувањето на процесните субјекти, може да се очекуваат проблеми со кои се сретна Италија по донесувањето на новиот ЗКП од 1988 година¹⁸.

Предложената промена (укинувањето на истражниот судија), доколку не биде проследено со укинување на истражниот монопол од страна на државата, сега во ликот на јавниот обвинител, нема да смени ништо во однос на положбата на обвинетиот и одбраната. За сфаќањето на сопствената улога на процесните субјекти од мешовитиот модел интересно е однесувањето на судиите на Хашкиот трибунал во доказната постапка каде што се очигледни се два приода. Судиите кои потекнуваат од земјите со континенталноевропска традиција, речиси без исклучок се впуштаат во испрашување на сведоците, додека пак, од друга страна, нивните англо-американски колеги тоа не го чинат и таквата активност ја сметаат непотребна. И покрај постоењето на Статутот на Хашкиот трибунал во кој е уредена положбата на судот, обвинителот, обвинетиот и одбраната, очигледно е дека исти норми утврдени за изведување на докази се применуваат на различен начин.

Ризици при воведување на приватни истраги

Работата на Хашкиот трибунал им даде можност и на македонските адвокати да учествуваат во страначки уредена постапка и да може да водат приватна истрага. За таа цел им беа ставени на располагање документи од архивите на државните органи, сведоци-лица вработени во државни органи како и материјална надокнада од страна на Владата на РМ за нивниот ангажман како бранители. Овој пример и не би бил многу релевантен, бидејќи до сега е единствен, но можеме да извлечеме неколку показатели за тоа што ќе се случи ако воведеме обвинителска истрага.

¹⁷ D-r Mirjan Damačka, O nekim učincima stranački oblikovanog kaznenog postupka, HLZKP, Zagreb, 2007

¹⁸ Taljanski kazneni postupak, redakcija Berislav Pavi[i], Zavod za kaznene znanosti Močenice, Rijeka, 2002. И покрај тоа што овој Закон се подготвуваше 10 години, неговото имплементирање предизвика структурни дестабилизации на казниот систем, поради што во наредните две децении беше неколку пати дополнуван и изменуван, најчесто со одлуки на Уставниот суд на Италија.

Најпрво, новиот ЗКП мора да предвиди приватна истрага, односно одбраната да има право на пристап до документи во државните институции, да има можност да ангажира експерти од различни области кои ќе имаат еднаков статус со оние на обвинителството, да ангажира приватни детективи и слично¹⁹. Тоа право ќе важи за сите, па и за добро организирани криминални групи кои располагаат со огромни финансиски средства со кои ќе можат да си обезбедат доволен број врвни адвокати, врвни експерти од која било област и можност за обезбедување на доволен број докази за одбрана. Исто така, прашање е дали ќе може во процесното право да и се забрани на одбраната поставување на сугестивни прашања и тоа да биде санкционирано или, пак, да и се забрани подготовката на некои клучни сведоци пред настапот на главниот претрес. Од друга страна, обвинителот како државен орган, законски задолжен за донесување на правни одлуки, ќе мора да остане со истата обврска како и досега, а тоа значи да собира докази и во корист на обвинението и во корист на одбраната. Една либерална демократска држава не може да прифати обвинителот да ги прескокне доказите во полза на одбраната, наспроти тоа, во исто време на одбраната не може да и се наметне обврска да презентира докази кои одат во прилог на обвинението. Оваа расправа не води до една многу значајна положба за обвинетите. Како што веќе споменавме, тие што имаат пари ќе можат да си дозволат водење на приватна истрага, а останатите ќе го изгубат уставно независниот истражен судија кој, сепак, дава поголема гаранција од можното политичко влијание врз уставно самостојните јавни обвинители, а особено врз извршните органи како што се полицијата, царината и други. Што ќе остане од првичната постапка и од еднаквоста на оружјата на обвинителството и на одбраната тешко е да се претпостави, кога обвинетиот не ќе може да плати приватна истрага²⁰. Воведувањето на елементи на страначка постапка наметнува потреба судот, пред главниот претрес да организира постапка на размена на информации и докази меѓу одбраната и обвинителството. Судот ќе добие задача да го измена овој процес, но тешко е да се претпостави дека спротивставените страни ќе бидат подготвени за целосна отвореност спрема својот процесен противник. Можеби ќе биде потребно да се предвидат забрани или санкции за неоткривање на доказите на другата страна или да се предвиди преклузивен рок до кога може да се предлагаат докази. Но тогаш ќе го напуштиме начелото на барање на вистината и ќе се создадат услови за донесување на „манливи“, пресуди. Интересно е да се одбележи дека и Хашкиот трибунал покажува благост во случаите на непридржување кон начелото на размена на информации. Проучувањето и анализата на различните модели на истрагата само врз основа на нормативните решенија често дава непотполна слика за казнената постапка во смисла на реална општествена пракса која сепак е од големо значење при оценувањето на одредени институти и можната корист и последици од нивното воведување.

Заклучок

Недоволно осмислено и брзо преземање на елементи од акузаторниот модел и нивно вградување во мешовитиот модел може да доведе до штетни последици по целиот казнено правен систем. Промените во претходната постапка е очекувано да предизви-

¹⁹ Во Италијанскиот ЗКП во членовите 391 bis, ter i quarter уредена е истрагата на одбраната, која може да води разговори, зема изјави во писмена форма, да собира известувања и да бара документи од јавната управа.

²⁰ Соочувајќи се со ваквите проблеми Етичките стандарди на Американската адвокатска комора бараат од адвокатите, па и од оние што се поставени по службена должност да не ги прифаќаат договорите понудени од обвинителите, пред да преземат соодветна самостојна истрага.

каат промени и во натамошниот тек на постапката, бидејќи фазите во кривичната постапка логично произлегуваат една од друга и влијаат една на друга.

Во однос на претходната постапка е пожелно денешното двофазно истражување на кривичното дело да се замени со една фаза, односно со обвинителска истрага спроведена во соработка со полицијата. Меѓутоа најважна претпоставка за тоа е институционалната реформа на полицијата и јавното обвинителство, односно организациска реформа која вклучува: а) Јакнење на статусот на полициските службеници, нивните права, одговорност и самостојност во вршењето на работите без политички патернализам, како и стабилност на положбата на раководните полициски кадри која ќе зависи од нивниот степен на образование и успешна пракса во професијата оценувана со објективни и проверливи критериуми. Исто така треба да се зголеми транспарентноста на работата на полицијата како и воспоставување на систем на контрола над законитоста на работењето и истражување на можна казнена одговорност во секој пријавен случај на злоупотреба на полициските овластувања и тоа по службена должност од страна на обвинителот, и б) Реформата на обвинителството треба да се движи во правец на институционална независност утврдена во Уставот и законите што ќе го доведе во положба на државен орган независен од извршната власт, бидејќи без тоа реформата на казнената постапка не ќе може да се спроведе на задоволителен начин.

Улогата на судот треба да се рedefинира и тој мора да биде гарант на индивидуалните слободи и права при примената на репресивни мерки од страна на полицијата и обвинителството, а во одредени случаи и самиот да може да спроведува одредени истражни дејствија, со цел да се соберат и обезбедат важни докази неопходни за понатамошната судска постапка. Воедно, судот треба да го задржи овластувањето за контрола на законитоста на обвинението пред почетокот на главниот претрес повторно заради заштита на граѓаните од неосновано водење на казнена постапка против нив. Доколку во претходната постапка се воведо можност за договор меѓу обвинителот и осомничениот за признавање на вината и за висината на казната, судот мора, пред да биде затворен предметот, да го провери и одобри постигнатиот договор од формален и правен аспект.

Потребно е градење на етички кодекси²¹ за професии од чии средини доаѓаат сведоците - експерти (адвокати, нотари, сметководители, банкари, информатичари, лекари, психолози, фитопатолози и др.) со предвидување на санкции ако ги прекршат професионалните етички вредности (како на пример губење на лиценца за работа).

Успешна реформа подразбираи градење на стратегија за партнерство меѓу државата и граѓанскиот сектор, јакнење на самостојноста на државниот јавен сервис за информирање како и на целиот медиумски простор. Финансирањето на медиумите треба да биде транспарентно и секако, врз основа на успехот на пазарот, со што ќе биде јасно кои медиуми се партиски (што е легитимно), а кои дејствуваат независно од партиите и неформалните политички и економски лоби групи.

²¹ Д-р Владо Камбовски, Правда и внатрешни работи на Европската унија, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје, 2005

ЛИТЕРАТУРА

- Damaška Mirjan, *O nekim učincima stranački oblikovanog kaznenog postupka*, HLZKP, Zagreb, 2007
- Delmas-Marty Mireille and Spencer J.R, *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, 2000
- Jason-Llud Leonard, *An Introduction to policing and Police Powers*, Cavendish Publishing Limited, London, 2000
- Камбовски Владо, *Меѓународно казнено право*, Просветно дело, Скопје, 1998
- Камбовски Владо, *Правда и внатрешни работи на Европската унија*, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје, 2005
- Cobane T. Craig, *Terrorism and Democracy: The Balance Between Freedom and Order, The British Experience*, 2003
- Pavičić Berislav, *Kazneno pravo Vjeća Evrope*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006
- Pravično suđenje: priručnik, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2001 god.
- Taljanski kazneni postupak, redakcija Berislav Pavičić, Zavod za kaznene znanosti Mošćenice, Rijeka, 2002.

Bogdancho Gogov
Police Academy, Skopje

REARRANGEMENT OF THE INVESTIGATION AS PART OF THE CRIMINAL PROCEDURE

Abstract

The professional and the public in general formed an opinion that criminal procedure in the Republic of Macedonia is in crisis, especially concerning the pre-investigation procedure. Following the Anglo-American processing solutions, the efficiency of the criminal procedure must be improved in cases when the judicial investigation is left out and the prosecutor's investigation is introduced.

However, the introduction of accusatory elements in the judicial model of the investigation opens many questions, concerning above all, the balance between efficient eradication of criminality and protection of natural and universal human rights and freedoms. Another issue raised refers to settling the relations among the police, public prosecution and court, and the necessity of strengthening their institutional capacities. The paper points out the possible risks that might appear while introducing a prosecutor's investigation.

Key words: criminal procedure, investigation, police, prosecution, court

ПОЛИЦИСКИОТ СЛУЖБЕНИК КАКО СВЕДОК ПРЕД СУДОТ ВО КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА

Резиме

Во трудот за „Полицискиот службеник како сведок пред судот во кривичната постапка“ се опфатени случаите во кои може да сведочи, не смее да сведочи или е ослободен од сведочење во согласност со Законот за кривична постапка. Сведочењето на сведокот претставува исказ даден од страна на едно лице кое е предмет на кривична постапка, сведочењето е дадено за органот кој ја води постапката, истиот тој орган ќе го употреби со цел да ги вреднува фактите врз основа на што ќе се донесе одлука. Во натамошниот труд правиме напори да објасниме како полицискиот службеник е омаловажен, односно понижен при повикот да сведочи во судската постапка. При анализата на трудот се дадени примери од практиката каде што полицискиот службеник се јавува како подносител на кривична пријава и како сведок пред судот.

Клучни зборови: полициски службеник, кривична постапка, сведок, суд, обвинителен акт и Закон за кривична постапка.

Вовед

Едно од многуте прашања кои заслужуваат внимание во судската практика, со оглед на тоа дека опфаќа опширни аспекти за анализа и контроверзни ставови, е и прашањето за целисходноста од сослушување на полициските службеници во кривичната постапка во својство на сведоци. Се наметнуваат неколку дилеми:

- Дали може полициските службеници да се појават како сведоци пред судот во кривичната постапка?
- Доколку може кога, и под кои услови?
- Дали одредбите на Законот за кривична постапка кои ги опфаќаат процедуралните можности на доказното средство сведок може да се применат и кога полициските службеници се сведоци?
- Што се случува со можноста овој вид на сведоци да бидат заштитени и дали практиката има такви искуства?

Бројни се прашањата што би можеле да се постават од практичен аспект, но и теоретски во врска со ова прашање, па затоа анализата на проблемот започнува со следниов редослед:

1. Сведок - неговата позиција во кривичната постапка.
2. Аргументите за и против сведочењето на полициските службеници во кривичните постапки.
3. Разликата помеѓу својството на оштетен полициски службеник и полициски службеник - сведок.
4. Примери во практиката.
5. Ставови на Врховниот суд на Република Македонија - во однос на прашањето за сведочењето на полициските службеници.

1. Сведок - неговата положба во кривичната постапка

Сведок е физичко лице кое е повикано во кривична постапка од страна на надлежниот орган и што е должно да се јави на поканата и да ги искаже своите сетилни сознанија за сите факти што се предмет на докажување и што се важни за кривичното дело и за извршителот. Овие факти, по правило, се од минато време, а се однесуваат на кривичното дело што е предмет на постапката, а исто така и на извршителот и на други важни околности.¹ Изјавата што ја дава сведокот во однос на фактите се нарекува исказ на сведокот. Иако се искажува сведокот за она што го забележал со своите сетила, секој негов исказ не треба да се идентификува со непосредно забележување затоа што сведокот и на друг начин може да дознае за фактите што се важни за кривичната постапка (на пр. да чуе нешто од лице кое ги забележало фактите непосредно, т.н. изведен доказ).²

Статусот на сведокот во кривичната постапка е регулиран во Законот за кривична постапка и тоа во главата број 18 во точка 5 одредби од чл. 237 до чл. 251.³ Па така, Законот предвидува дека како сведоци се повикуваат лица за кои е веројатно дека ќе можат да дадат известување за кривичното дело и за сторителот и за други важни околности. Законот предвидува дека секое лице кое е повикано е должно да сведочи, ако овој Закон не предвидел ништо поинаку, па во чл. 238 е предвидено кој не може да сведочи, а во чл. 239 е предвидено кои лица се ослободени од сведочење. Законот во чл. 240 предвидува и под кои услови исказот на сведокот е веродостоен и легален доказ, односно доказ врз чијашто основа може да се базира судската одлука. Нема посебни ограничувања ниту во однос на возраста, така што сведок може да биде и дете, без оглед на својата возраст, под услов да е способно да перцепира факти а потоа да ги репродуцира, како и старец ако не настапила сенилност кај него која влијае врз способноста за перципирање и репродуцирање на факти.⁴ Па оттаму во теоријата се разликуваат сведоци – очевидци и посредни сведоци кои исто така веродостојно сведочат за сторителот и за кривичното дело.⁵ Законот со одредба ја нормира должноста за зборување на вистината и предупредување дека секое давање на лажан исказ претставува кривично дело. Во чл. 245. ст. 1 во Законот е предвидено запоставување на прашања, а веќе во ст. 2 од истиот член е предвидена облигација, задолжителна обврска за органот којшто ја води постапката да го праша од каде му е познато она за што сведочи. Сведоците во кривичната постапка може да се соочат, во согласност со чл. 245 ст. 3 од Законот за кривична постапка. Овие норми, овие одредби кои ги содржи Законот за кривична постапка, од теоретски аспект, сублимираат неколку основни начела на својството сведок. Па така, ги содржат начелата на објективност, исклучителност, усност, вистинитост, внимателност (кога се сослушуваат малолетници како сведоци). Овие начела со оглед дека произлегуваат од одредбите на Законот за кривична постапка се особено важни кога треба да се анализира посебна категорија на сведоци, на пример, полициски службеници, од аспект дали тие можат да имаат подеднакво правно значење во процесот на сведочењето или се разликуваат како сведоци кои произлегуваат од посебна категорија на луѓе кои не се оштетени секогаш, но се иницијатори на кривичната постапка.

¹ Панта Марина, *Кривична постапка на СФРЈ*, Култура, Скопје 1979, стр. 226.

² Никола Матовски, *Казнено процесно право, општ дел*, 2-ри Август, Штип 2003, стр. 284.

³ Закон за кривична постапка, Службен весник на РМ, бр.15/05.

⁴ Матовски, *op. cit.*, стр. 284.

⁵ Владимир Кривокапић, *Криминалистика, Тактика*, Полициска академија Београд 2005, стр. 403.

Освен кусата анализа на сведокот, во кривичната постапка е неопходна куса анализа и на својството овластено службено лице - полициски службеник за да може да се дојде до појасен и аргументиран став во однос на основното прашање дали полициските службеници треба да се сослушуваат во својство на сведоци во кривичната постапка. Законот за полиција⁶ и Законот за внатрешни работи⁷ го определуваат својството полициски службеник и тоа по основа на овластување, функција, организација и врз основа на одредбите содржани во чл. 28 од Законот за полиција. Полициските овластувања имаат свои начела и тоа: начело на објективност, итност, сразмерност, рационалност и исклучителност. Дел од начелата коишто имаат влијание врз својството на сведок се карактеристични и за постапувањето на полициските службеници, но дел од нив се исклучително различни, како на пример, можноста за примена на сила врз основа на законот. Од друга страна, овие овластувања се резултат на заснован работен однос и произлегуваат од работниот однос на полициските службеници. Тоа значи дека тие за кривичното дело и за неговиот сторител дознаваат во процесот на работата и во врска со нивната работа. Што значи основна должност на полициските службеници е откривање на сторители на кривични дела и кривични дела и нивна обработка, односно подготвување на доказите за процесирање на кривичната пријава. Сведоците пак кои не се полициски службеници се лица кои за податоците околу сторителите на кривичните дела и за кривичните дела дознаваат независно од својот работен однос и своите сведочења ги вршат независно од работните обврски и овластувања коишто ги имаат. Мојот став е дека при една површна анализа на двете својства веднаш забележуваме карактеристична разлика меѓу сведок - полициски службеник и граѓанинот како сведок во кривичната постапка. Меѓутоа, Законот за кривична постапка не прави разлика во постапката за сослушување на сведоци и одговорот дали е целисходно да се сослушува полицискиот службеник како сведок не можеме да го добиеме читајќи ги законските одредби. Единствено ни преостанува со разграничување на законските одредби и совладување на теоретските постулати за секој процесен институт посебно, а особено низ искуствата стекнати во практиката, низ секојдневното постапување, да ги забележиме слабостите и предностите на одредена ситуација и да дојдеме до соодветни заклучоци. Со оглед на фактот што сведоците се најчесто доказно средство кое овозможува да се утврдат важни податоци за казнената постапка, нашиот закон конституира обврска, односно должност на сите граѓани да сведочат. Државата кога ги определува основните должности на сведокот, исто така наведува и четири од овие обврски: да се јави на поканата, да сведочи, да ја кажува вистината и да положи заклетва.⁸

2. Аргументите за и против сведочењето на полициските службеници во кривичните постапки

Неопходно е да се компарираат аргументите за и против сведочењето на полициските службеници, а притоа таа споредба да подлежи на правно логицирање со цел да се издиференцираат ставовите релевантни за правно и фактичко постапување.

⁶ Закон за полиција, Службен весник на РМ бр. 114/06.

⁷ Закон за внатрешни работи, Службен весник на РМ бр. 19/95, 15/91, 55/97, 38/2002, 33/2003, 19/2004 и 51/2004.

⁸ Глушчиќ Стјепан, Клеменчиќ Горан, Љубин Тајана, Новосел Драган, Трипало Дражен, Фермојлен Герт, 2006, *Прирачник за обука за полиција и судство, (Заштита на сведоци на тежок криминал, Процедурални мерки за заштита на сведоци)*, Кардс регионална програма 2002/2003 год. Совет на Европа, стр. 4.

Според наше мислење ни се чини дека сведочењето на полицискиот службеник во судската постапка претставува понижување и омаловажување на полицискиот службеник бидејќи тој во кривичната постапка се појавува како подносител на кривичната пријава. Понижувањето и омаловажувањето доаѓаат до израз кога сведокот, обично, влегува во судската сала заедно со останатите страни во судењето и со публиката и чека во ходникот за да почне судењето. Во судницата влегува кога ќе биде повикан.

Ова ги изложува сведоците на негативно дејство дури и пред да бидат повикани да сведочат. Ова влијание не мора да биде експлицитно или директно. Затоа е потребно да се обезбеди соба каде што сведоците ќе бидат сместени од нивното пристигнување во судницата сè додека не се повикаат во судницата за да се спречи контактот со страните во судењето, публиката или останатите сведоци.

Иако судовите често се под притисок поради недостаток на простор, таква една соба каде што полицискиот службеник како сведок ќе може да се одмори пред да сведочи и без притоа да биде изложен на непотребно влијание, треба да биде обезбедена за оние случаи кои се сметаат за висок ризик.

Сведокот треба да чека во оваа соба додека не дојде времето за давање на сведочењето. Тој пред тоа не треба да биде присутен во судницата бидејќи судечкиот судија може едноставно да биде информиран дека сведокот пристигнал и дека чека во посебна соба. Затоа сведокот може да биде заштитен од дополнителни навреди и омаловажување додека чека да биде повикан, што понекогаш може да потрае.

Поставувањето на сведоците во судницата е друг момент кој треба да се земе предвид при комплексните судења.

Во повеќето судници сведокот стои и е поставен спротивно од клупата на судиите а помеѓу масата на страните во судењето, кои така се поставени лево и десно од сведокот. Обвинетиот е седнат назад зад сведокот така што тој не може да го види. Бидејќи е намалена удобноста на сведокот, оваа поставеност сепак може да дозволи во рамките на можноста надвор од судското рочиште, обвинетиот да дофрли коментари кон сведокот.

И најмалата промена на овој аранжман (на пример: поставувањето на обвинетиот да биде покрај а не зад сведокот) ќе придонесе да се зголеми чувството на непријатност кај сведокот.⁹

Аргументите кои досега го оправдуваа појавувањето на полициските службеници во судските постапки се следните:¹⁰

1. Во ситуација кога ќе бидат оспорени материјалните докази доставени со кривичните пријави или изготвени од страна на полициските службеници во текот на постапката, нивната веродостојност и содржина се поткрепуваа со вербален доказ – сведок, полициски службеник кој работел на изготвувањето на овој вид материјален доказ.

2. Доколку во текот на постапката се појави потреба одреден доказ кој е доставен од страна на полицискиот службеник да се објасни во однос на својата содржина, тогаш полицискиот службеник со своето сведочење, односно сочинување на записник ја потврдува и објаснува содржината на поднесениот доказ.

3. Понекогаш се случувало во судските постапки полицискиот службеник и неговото сведочење да се единствени докази кои можат да се употребат во постапката за утврдување на каузалитетот неопходен помеѓу сторителот и кривичното дело.¹¹

⁹ ibd.

¹⁰ ЗКП

4. Освен погоренаведените процесни аргументи кои произлегуваат од практиката и она што таа го наложува, постои и правен аргумент кој произлегува од Законот за кривична постапка, чл. 237 ст. 1 кој гласи: „Како сведоци се повикуваат лица за кои е веројатно дека ќе можат да дадат известување за кривичното дело и други важни околности“, што значи дека на сите лица кои можат да дадат известување Законот им дава можност да сведочат и воопшто не прави разлика дали тие сознанија ги стекнале како резултат на заснован работен однос и врз основа на работно овластување или не.

Аргументите кои се против тезата дека полициските службеници треба да се сослушуваат во својство на сведоци во судските постапки се следните:¹²

1. Да тргнеме повторно од Законот за кривична постапка и тоа од чл. 238 кој има потреба да издиференцира лица кои не можат да сведочат, па така во ст. 1 е предвидено дека не може да сведочи лице кое со својот исказ би ја повредило должноста на чување службена или воена тајна, додека надлежниот орган не го ослободи од таа должност.¹³ Значи ли тоа дека за потребата на постапката во судот, судот ќе треба да провери дали сознанијата што ги има определен полициски службеник во врска со стореното кривично дело не се можеби службена тајна и да побара надлежен орган да го ослободи од обврската да ги чува сознанијата како тајна.

2. Чл. 239 ст. 5 од Законот за кривична постапка го третира прашањето за ослободување од должноста за сведочење. Значи, постои категорија на лица и тоа лица поврзани со своите работни и службени обврски како адвокатот, лекарот, социјалниот работник, психологот или други лица кои за фактите дознале при вршењето на својата работа во однос на која се однесува обврската да го сочуваат како тајна она што го дознале при вршењето на својата професија. Дали оваа одредба ги покрива и полициските службеници и дали можеби законски ја разрешува дилемата за којашто се обидуваме да дебатираме. Но од друга страна, наполно сме свесни дека сите податоци до коишто доаѓа како сознание полицискиот службеник во врска со откривањето на кривичното дело и неговиот сторител не се тајна и немаат обврска да ги чуваат како такви и покрај тоа што за нив дознале при вршењето на својата професија.

3. Против сведочењето на полициските службеници во кривичните постапки е и системот на нивната заштита. Многу често полицискиот службеник учествува во процесот на откривање на кривичното дело и неговиот сторител без да знаат за сторителот и другите сведоци за да можат да го утврдат идентитетот на сторителот. Сведочењето како докажен институт го бара јавноста. Само под одредени околности може да се работи за скриен идентитет или заштитено сведочење. Законот за кривична постапка¹⁴ зборува за можноста јавниот обвинител, односно истражниот судија или претседателот на советот да преземат дејства за обезбедување ефикасна заштита на сведоците доколку постои опасност да бидат изложени на заплашување, закана со osveta или опасност по животот, здравјето или физичкиот интегритет. Истиот член во ст. 3 предвидува можност овој сведок да биде сослушан пред јавниот обвинител, истражниот судија, односно претседателот на советот на место што гарантира заштита на неговиот идентитет. Препис од тој записник со исказ на сведокот без негов потпис

¹¹ Такви кривични дела се: фалсификување исправа од чл. 378 ст. 3 вв ст. 1 од Кривичниот закон на РМ каде што употребата на лажна сообраќајна дозвола во однос каде е употребена, кој ја употребил и на каков начин се докажува исклучиво со сослушување на полицискиот службеник кој работел во моментот на откривањето на делото.

¹² Кривокапић, *op. cit.*, стр. 399.

¹³ Матовски, *op. cit.*, стр. 289.

¹⁴ ЗКП

се доставува до обвинетиот или до неговиот бранител кои можат писмено преку судот да поставуваат прашања до сведокот.

4. Чл. 245 ст. 2 од Законот за кривична постапка, пак, предвидува обврска за судот секогаш на сведокот да му се постави прашањето од каде му е познато она за што ќе сведочи. Повторно се насетува можна колизија помеѓу обврската за објективно и вистинито сведочење и заштитата на податоците и информациите што полицискиот службеник ги има врз основа на своите полициски овластувања¹⁵.

5. Чл. 245 ст. 3 од Законот за кривична постапка предвидува дека сведоците може да се соочат¹⁶ ако нивните искази не се согласуваат во поглед на важните факти. Дали полицискиот службеник може да биде соочен со обвинетиот? Дали соочувањето со други сведоци во текот на постапката е целесообразно? Каков статус и какво својство добива во тој момент полицискиот службеник? Дали во такви ситуации можеме да се потпреме на објективноста на сведочењето на полицискиот службеник кој од моментот на извршувањето на кривичното дело има одредена улога и точно дистанцирана страна во кривичната постапка, а насочено кон прогон на сторителот?

6. Интересна е содржината на одредбата од чл. 250 ст. 4 од Законот за кривична постапка каде што е предвидена ситуација во која доколку воените лица и припадниците на полицијата одбијат да сведочат за тоа ќе се извести нивната надлежна команда. Со ова, Законот за кривична постапка како да ја претпоставува ситуацијата на сведочење на полицијата, па дури како да ја претпоставува обврската и должноста на полициските службеници секогаш да сведочат кога судот ќе најде дека тоа е потребно, па дури во законска одредба предвидел дека доколку не сведочат или одбијат да го направаат тоа, ќе се извести нивниот старешина.

3. Полициските службеници како оштетени и како сведоци

Прашањето за коешто зборуваме - а тоа е полицискиот службеник како сведок во кривичната постапка, треба да се разликува од својството што полицискиот службеник може да го има во истата постапка, но како оштетен. Имено, Кривичниот законик на Република Македонија за припадниците на полицијата предвидел дека треба да бидат под посебна кривичноправна заштита. Па така, кај кривичните дела против јавниот ред посебен објект на заштита уживаат лицата со службен статус при вршење на работи на безбедност, а тоа се гледа од постоењето на одредби за повеќе кривични дела: Спречување службено лице во вршење службено дејство од чл. 382; Напад врз службено лице при вршење на работи на безбедност од чл. 383; Учество во толпа што ќе спречи службено лице во вршење на службено дејство од чл. 384 и др. каде што една од странките во судската постапка според битието на делото е полицискиот службеник.¹⁷ Имено, кривичното дело „Спречување службено лице во вршење службено дејство“ не може ни да се докаже без сведочењето на оштетениот полициски службеник кој е објект на кривичното дело. Тој е инволвиран во содржината на дејствата и доколку тој не би бил полициски службеник тогаш не би ни постоело ова кривично дело без оглед какви дејства презел сторителот, туку ќе се работи за исполнување на битието на некое друго кривично дело. Ваквите ситуации мора да се разликуваат и веднаш да се препознаат и кога се работи за ваков вид кривични дела каде што целата кривична постапка е насочена кон заштита и чување на службено својство и полициски службеник или работи на безбедноста на државата, тие

¹⁵ Закон за полиција, Службен весник на РМ бр. 114/06, чл. 28.

¹⁶ Матовски, *op. cit.*, стр. 299.

¹⁷ КЗ, Службен весник на РМ бр. 19/04.

како оштетени мора да се појавуваат во текот на постапките и да даваат свои искази во кривичната постапка. Целата кривична постапка се води, всушност, не кон заштитата на тие лица како индивидуи туку како припадници на категорија луѓе кои се стекнале под определени услови под статус службено лице или лице кое работи на јавна безбедност.

4. Примери од практиката

Во поткрепа на сето она што е споменато досега ќе наведеме неколку примери од судскиот процес по прашањето за учеството на полицискиот службеник во кривичната постапка.

Пример број 1: Поднесена кривична пријава¹⁸ од Министерството за внатрешни работи против лицето Ј. Л. родена 1972 година која на 13.2.2006 година во 21.30 часот на бул. „В. Влаховиќ“ во Скопје имала продажба 102,30 грама марихуана и 7,7 грама хероин. Во наводите во кривичната пријава се наведува дека дрогата и била наменета за препродавање на лица уживатели на наркотична дрога на подрачјето на градот Скопје. Во прилог на кривичната пријава се доставени: потврда за одземени предмети со кои е обезбеден доказ за најдената количина на дрога и записник за претрес на лицето со којшто се докажува дека таа дрога е одземена од пријавеното лице, но доказ за тоа дека е наменета за продажба не постои. Доколку во ваква ситуација не се сослуша овластеното службено лице – полицискиот службеник, тешко ќе се докаже постоењето на кривичното дело „Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори“ од чл. 215 од Кривичниот законик.

Пример број 2: Основното јавно обвинителство во Скопје има притворски предмет кој е завршен со првосилна пресуда на Апелациониот суд и кој е специфичен дотолку повеќе што пресудата на Апелациониот суд како второстепен се базира исклучиво врз исказ на полицаец. Се работи за кривично дело „Изнуда“ од чл. 258 ст. 1 од Кривичниот законик, сторена од страна на Б. М. од с. Волково врз оштетениот Ѓ. С. од кого со сериозна закана во повеќе наврати изнудувал различна сума на пари, а со намера да оствари противправна имотна корист. Обвинителниот акт¹⁹ се базира на исказот на Д. Н., самостоен инспектор од СВР Скопје – Одделение за насилен криминал и трговија со луѓе, кој во својот исказ не само што сведочи за содржината на записникот на кривичната пријава којашто ја поднел оштетениот, туку го опишува начинот на преземање на сите оперативни средства и методи со цел да се проверат наводите на оштетениот, да се утврди дали навистина е сторено кривично дело и кој е неговиот сторител. Сведочењето оди дотаму што дури и методите на обележување на парите како средство за извршување на кривичното дело се децидно опишани пред исказот на судот и се цитирани во судската пресуда. Во жалбена постапка, Апелациониот суд во Скопје со пресуда,²⁰ цитирајќи го исказот на полицискиот службеник, ја потврди пресудата на првостепениот суд во поглед на изречената казна две години и шест месеци затвор. Интересно е што во оваа пресуда предлозите на одбраната во текот на судската постапка за сослушување на сведоци, кои според одбраната требало да ја поништат концепцијата на обвинението и да докажат дека обвинетиот бил во должничко- доверителски односи со оштетениот, односно дека му биле дадени пари на заем, биле одбиени, значи исказот на полицискиот службеник апсолутно ја сублимирал доказната сила во процесот и судот сметал дека нема потреба за докази.

¹⁸ Кривична пријава поднесена од МВР бр. 22.10.1 – 138 од 14.12.2006 г. по чл. 215 од КЗ на РМ.

¹⁹ Обвинителен акт КО бр. 1073/06 по чл. 258 ст. 1 од КЗ на РМ.

²⁰ Пресуда КЖ бр. 2470/06 од 20.10.2006 г.

Бројни се примерите каде што доколку се појави полициски службеник, неговото сведочење има поголема доказна сила во однос на другите сведоци. Тоа е уште еден аргумент против сведочењето на полицајците затоа што ги доведува во нерамноправна положба другите сведоци. Таа нерамноправна положба произлегува поради тоа што тој има својство што другите сведоци го немаат, тоа е посебното овластување кое произлегува од својството полициски службеник и тој поради природата на својата работа полесно доаѓа до податоци, е посупериорен во поседувањето информации во однос на другите сведоци.

Пример број 3: Поднесен е обвинителен акт²¹ против З. С. за кривично дело „Загрозување со опасно оружје при тепачка или караница“ од чл. 133 од КЗ кое обвинетиот го сторил кон сопствениот брат посегајќи по нож во меѓусебна семејна караница. Меѓутоа, од времето на случување на кривичното дело до поднесувањето на обвинението поминува релативно подолг период, а заради семејната блискост, сродството, намалувањето на тензијата, доаѓа до промена на исказот на обвинетиот па и на оштетениот, па така речиси да нема сведок кој би посведочил дека кривичното дело било сторено. Неможноста на вербалните докази да ја потврдат релевантноста на фактите неопходни за натмошно одлучување, ја наложува потребата овластеното службено лице кое било повикано за интервенција да посведочи во текот на кривичната постапка за постоењето на средството за извршување на кривичното дело. Токму тој исказ на полицаецот бил пресуден за поднесување на обвинителен предлог затоа што без него средството за извршување на кривичното дело би останало недокажано и не би можело да се поднесе обвинение.

Пример број 4: Основното јавно обвинителство во Скопје поднело барање за спроведување на истрага²² против Д. В. од Скопје, за кривично дело „Изнуда“ од чл. 258 ст. 2вв ст. 1 од КЗ, сторено во Казнено-поправната установа „Скопје“. Обвинетиот како притвореник присилувал друг притвореник, оштетениот Л. С., на штета на својот имот да му дава пари сериозно заканувајќи му се дека нема да излезе жив од притвор, тепајќи го и малтретирајќи го, постапка која била спроведена во присуство на овластено службено лице, надзорник во КПУ „Скопје“. Во овој предмет потребата од сослушување на полицаец ја наметнува јавниот обвинител предлагајќи го како сведок во текот на истражната постапка и постапката е во тек.

Пример број 5: Барање за спроведување на истрага²³ поднело Основното јавно обвинителство во Скопје против А. П. за кривично дело „Неовластено производство и пуштање во промет на наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори“ од чл. 215 ст. 1 од КЗ. Според основното сомнение, обвинетиот како затвореник во КПУ „Идризово“ неовластено заради продажба од Н. Н. купил наркотична дрога хероин и други психотропни супстанции и при извршениот претрес на 11.4.2006 година тие му се одземени. Повторно јавниот обвинител оценил дека е неопходно во својство на сведоци да се сослушаат надзорници од КПУ „Идризово“ за сите околности коишто се релевантни за извршувањето на кривичното дело.

Пример број 6: Д. В. е осомничен за напад врз службено лице при вршење на работи на безбедноста од чл. 383 ст. 2вв ст. 1 од КЗ и против него е поднесено барање за спроведување на истрага²⁴ поради постоење на основано сомнение дека на 4.5.2006 година околу 20.00 часот пред куќниот број 4 на ул. „Крал Хронд“ во Скопје ги нападнал оштетените Л. С. и А. А., овластени службени лица од ПС „Гази Баба“ и

²¹ Обвинителен акт КО бр. 21/06 по чл. 133 од КЗ на РМ.

²² Обвинителен акт КО бр. 4613/06 од 26.10.2006 г. по чл. 258 ст. 2 од КЗ на РМ.

²³ Обвинителен акт КО бр. 4847/06 од 15.11.2006 г. по чл. 215 ст. 1 од КЗ на РМ.

²⁴ Обвинителен акт КО бр. 2592/06 од 29.06.2006 г. по чл. 383 ст. 2вв ст. 1 од КЗ на РМ.

телесно ги повредил при вршење на работи на јавна безбедност, на начин што кога постапиле по службена наредба, бр.781 заради интервенција на оштетениот Б. С. кој бил физички нападат од обвинетиот. По доаѓањето на полициските службеници на вратата од неговата куќа, се обиделе да го легитимираат и приведат на што обвинетиот се спротивставил навредувајќи ги, физички ги нападнал удирајќи ги со бокс и со лакти, нанесувајќи им телесни повреди. Овој пример, за разлика од другите, покажува во какви ситуации е задолжително повикувањето на полициски службеници како сведоци затоа што тие во вакви постапки се оштетени и преку нивното сослушување, преку давањето заштита во вакви предмети се дава кривичноправна заштита не само на овие полицајци туку на сите овластени службени лица. Тоа значи дека во вакви предмети не се проблематизира и не се доведува во прашање сведочењето на полициските службеници.

5. Ставови на Врховниот суд на Република Македонија – во однос на прашањето за сведочењето на полициските службеници

Постојат повеќе предмети кај кои прашањето за сведочењето на полицајците било предмет на расправа и пред повисоките судски инстанции. Во таа смисла, највисокиот суд на Република Македонија - Врховниот суд, се произнел со повеќе свои пресуди, како такви примери ви ги илустрирам следниве:

1. Пресуда на Врховниот суд на Република Македонија²⁵ со којашто Врховниот суд на РМ зазема став дека во кривичните дела „Примање поткуп“ од чл. 357 од КЗ и „Давање поткуп“ од чл. 358 од КЗ, полицаецот може да сведочи на околности за моментот на нудењето на парите, како клучен противправен сегмент и врз основа на таквото сведочење може да се заснова судската одлука.

2. Пресуда на Врховниот суд на Република Македонија²⁶ со која зазел став дека не може да се заснова пресуда врз признанието што обвинетиот го дал пред овластено лице на органот за внатрешни работи кој постапувал во согласност со чл. 151 од Законот за кривична постапка затоа што не е постапено во согласност со чл. 218 ст. 9вв ст. 10 од Законот за кривична постапка, без оглед на тоа дали овластеното лице за тоа испитување составувало службена белешка, а судот ја прочитал или за тоа не е составена белешка а за содржината на испитувањето е распитано овластено лице. За судот тоа е момент на собирање потребни информации од граѓаните и е ситуација за која не може да се сведочи пред судот. Врховниот суд на РМ смета дека собирањето на потребните информации е оперативна работа на овластените службени лица и за неа тие не можат да бидат повикувани како сведоци во судските постапки.

ЗАКЛУЧОК

Ова прашање нема амбиција еднаш засекогаш да го реши проблемот дали полициските службеници треба да сведочат или не и очигледно дека многу поамбициозните напори низ правната мисла не се обиделе да го решат со диференцирање на прецизно и законски поставено решение. Но затоа секој обид да се дојде што поблиску до појасен и искристализиран став околу тоа прашање е за поздравување и секоја дискусија на оваа тема е благодарна. Со оглед на она што е предвидено во Законот за кривична постапка, ниту се забранува ниту пак се овластува улогата на полицискиот службеник како сведок и единствено тежиштето на овој

²⁵ Пресуда од Врховен суд на РМ Квп. бр. 32/92 од 28.05.1992 г.

²⁶ Пресуда од Врховен суд на РМ Впп. бр. 15/81 од 02.04.1981 г.

проблем е оставено на процесот на судската практика. Судската практика покажува дека е огромен бројот на предметите коишто се базираат на овој вид доказ и дека тој број на предмети еволуира. Таа еволуција е забележителна не само во бројот на предметите туку и во видот на предметите кај коишто се јавува. Постоел период кога кај кривичните дела „Џепарки“ (тоа се кривични дела „Кражби“ од чл. 235 ст. 1 од КЗ) редовно, речиси во секој предмет, биле повикувани полициските службеници кои ги фаќале сторителите инфлагранти на лице место и ги препознавале сторителите. Меѓутоа, со тек на време тоа се покажало како непотребно затоа што оштетениот кој е присутен на лице место во полициската станица сочинувал записник за идентификација, а и самиот вршел препознавање во текот на судските постапки така што набрзо оваа практика била напуштена и полициските службеници кај овој вид кривични дела се повикуваат исклучително онаму каде што останатите докази изостануваат или се доведени во прашање. Кај кривичните дела „Фалсификување исправа“ од чл. 378 ст. 3вв со ст. 1 од КЗ, особено кога се работи за употреба на фалсификат, полицискиот службеник е лицето кое во моментот кога ги прима исправите, всушност, прв се среќава со отпочнувањето на дејството на извршување на обвинетиот. Натомшна група на предмети се кривичните дела од чл. 60 од Законот за акцизи.

Најголема потреба за сведочење на полициските службеници се чувствува во постапките оформени против сторителите на кривични дела од чл. 215 и 216 од Кривичниот законик, но присуството на полицајците во тие постапки е редуцирано затоа што процесот на пронаоѓање на сторителите не дозволува тие јавно да излезат пред суд и да ги посочат сите аспекти на откривањето на сторителот и на кривичното дело.

Не само прашањето за тоа каде најмногу и во кои постапки се среќава полицаецот како сведок, по повод какви кривични дела и колкав е нивниот број, туку и некои други прашања кои се секундарни се јавуваат како мошне значајни. Тоа се прашањата: кога веќе полициските службеници се наоѓаат пред суд, во кривичната постапка дали сведочат објективно, дали е воопшто можно полицискиот службеник објективно да сведочи кога самиот го открива сторителот и поднесува кривична пријава, дали е можно да се избегне субјективизмот и пренесувањето на сопствените ставови во процесот на сведочење. Сведоците треба да сведочат за она што го виделе и го чуле, а полициските службеници многу често не смеат да го изнесат пред судот ниту пак пред сите присутни сето она за кое што дознале во врска со работата на еден случај.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Марина Панта, *Кривична постапка на Социјалистичка Федеративна Република Југославија*, Култура, Скопје 1979.
2. Матовски Никола, *Казнено-процесно право, опит дел*, 2-ри Август, Штип 2003.
3. Сламков Ѓорги, *Казнено право, опит дел*, Европски универзитет, Скопје 2008.
4. Кривокапић Владимир, *Криминалистика, Тактика*, Полициска академија, Београд 2005.
5. Глушиќ Стјепан, Клеменчич Горан, Љубин Тајан, Новосел Драган, Трипало Дражен, Фермојлен Герт, (2006). *Прирачник за обука за полиција и судств*, (заштита на сведоци на тежок криминал, процедурални мерки за заштита на сведоци): CARDS регионална програма за 2002/2003 година за развој на

- веродостојни и функционални полициски системи и зајакнување на главните активности за борба против криминалот и полициската соработка (CARPO).
6. Закон за кривична постапка, *Службен весник на РМ бр. 15 од 07.03.2005 година.*
 7. Кривичен законик, *Службен весник на Република Македонија бр. 19 од 30.03.2004 година.*
 8. Закон за полиција, *Службен весник на Република Македонија бр. 114 од 03.11.2006 година.*
 9. Закон за внатрешни работи, *Службен весник на Република Македонија бр. 19/95, 15/91, 55/97, 38/2002, 33/2003, 19/2004 и 51/2004.*
 10. Кривична пријава поднесена од Министерството за внатрешни работи (МВР): *бр. 22.10.1-138 од 14.12.2006 година.*
 11. Обвинителен акт КО број 1037/06: *поднесен од Основно јавно обвинителство Скопје.*
 12. Обвинителен акт КО број 21/06: *поднесен од Основно јавно обвинителство Скопје.*
 13. Обвинителен акт КО број 4613/06 од 26.10.2006 година: *поднесен од Основно јавно обвинителство Скопје.*
 14. Обвинителен акт КО број 4847/06 од 15.11.2006 година: *поднесен од Основно јавно обвинителство Скопје.*
 15. Обвинителен акт КО број 2592/06 од 29.06.2006 година: *поднесен од Основно јавно обвинителство Скопје.*
 16. Судска пресуда КЖ бр. 2470/06 од 20.10.2006 година: *донесена од Основен суд Скопје.*
 17. Пресуда од Врховен суд на Република Македонија Квп. бр. 32/92 од 28.05.1992 година *Скопје.*
 18. Пресуда од Врховен суд на Република Македонија Впп. бр. 15/81 од 02.04.1981 година *Скопје.*

Goce Todorov

Police academy, Skopje

POLICE OFFICER AS A WITNESS BEFORE THE COURT IN THE CRIMINAL PROCEDURE

Abstract

This paper refers to the police officer as a witness before the court in the criminal proceeding and the cases in which s/he can testify, must not testify or is free from testifying in accordance with the Law on Criminal Procedure. A witness's testimony presents a statement given by a person, who is not subject of criminal procedure, to the body that carries out the procedure and the body uses it in order to evaluate the facts upon which a decision will be brought. Furthermore, the paper refers to the derogation of police officers when they are served with a subpoena during the criminal procedure. The paper also analyses some practical examples in which the police officer is the one who submits charges for crime or is a witness before the court.

Key words: *police officer, criminal procedure, witness, court, indictment, Criminal Procedure law.*

ПРЕВЕНЦИЈА И БЕЗБЕДНОСТ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Резиме:

Заштитата на културното наследство е приоритет на секоја држава во правец на заштитата на интегритетот, културата и идентитетот на државата. Справувањето со криминалот од овој тип бара интегриран приод на повеќе надлежни институции. Тоа е единствен начин државата да изгради целосен пристап кон заштитата на културните добра. Во Република Македонија интегрираниот пристап значи активна вклученост во заштитата и превенцијата на културното добро од страна на Националниот совет за културно наследство, Управата за заштита на културното наследство, јавните установи за заштита на културното наследство – конзерваторските центри и музејските установи, Министерството за внатрешни работи, Царинската служба и, секако, имателите на заштитени добра. Во делот на превенцијата и заштитата, особено значајно место има Управата за заштита на културното наследство која е основана со Законот за заштита на културното наследство (Службен весник на РМ бр. 20/04). Република Македонија изобилува со културно наследство од најразличен период на настанување и често била и е мета на различни планирани криминални активности. Од тие причини, државата развива механизми за заштита на културното наследство.

Клучни зборови: заштита на културното наследство, превенција.

Вовед

Во обид да се изгради еден целосен и интегриран пристап кон заштитата на културното наследство е формирана Управата за заштита на културното наследство чија основна цел е вршење на управни и дел од стручните работи од областа на заштитата на културното наследство. Нејзините надлежности се однесуваат на сите видови недвижно, движно и духовно културно наследство. Управата е основана со Законот за заштита на културното наследство (Службен весник на РМ бр. 20/04). Законот веќе претрпе негова измена што е објавена во Службен весник на РМ бр. 115/07.

Македонија според просторот што го зафаќа поседува богато културно наследство од најразличен вид и од најразличен период на настанување. Поради вредноста и значењето, тоа постојано е изложено на ризик од уништување, илегални ископувања, кражби, недозволена трговија, криумчарење и други незаконски дејства.

Заради стекнување имотна корист, како и заради дополнување на приватните колекции на поединци и групи, се планираат, подготвуваат и извршуваат кривични дела.

До 1991 година, најзастапен вид на противправни дејства биле кражбите на икони, додека денес интересот е поголем и вниманието е свртено кон археолошките предмети. Македонските институции се соочуваат и со проблемите на недозволен увоз и извоз на културните добра, како и со недозволена трговија, но и со нивно уништување.

Во Република Македонија има повеќе релевантни фактори што придонесуваат за криминално однесување. Еден од нив е недоволната и несоодветна физичка и техничка обезбеденост на културното наследство. Потоа, несоодветното третирање на заштитата на културното наследство во воспитно-образовниот процес како и отсуството на посебни планови и програми за превенција.

Поради сето ова во Законот за заштита на културното наследство беа вградени повеќе одредби за безбедносна заштита на културното наследство, систематизирани во посебен дел насловен како „Заштита на културното наследство од незаконити дејства“. Со овој закон се нагласува и неговата поврзаност со соодветните закони со кои има допирни области (внатрешни работи, царински органи, Јавно обвинителство и др.). Оттука, со овој Закон е создадена солидна правна основа за надминување на негативната состојба во поглед на криминалитетот против културното наследство. Македонскиот модел на безбедносна заштита на културното наследство ја подразбира активната соработка со полицијата, обвинителството, царината и другите органи.

Институционална рамка за превенција и заштита на културното наследство

Превенцијата и заштитата на културното наследство е возможна само со интегриран пристап на различни субјекти. Во таа смисла, во Република Македонија е воспоставена соодветна институционална рамка која треба да обезбеди заштита на културното наследство од негово уништување, но и од криминални дејства.

Институционалната рамка за превенција и заштита на културното наследство ја сочинуваат следниве субјекти:

1. Национален совет за културно наследство

Националниот совет за културно наследство е советодавно и координативно тело на Владата на Република Македонија. Советот е формиран заради следење, остварување, унапредување на заштитата и користење на културното наследство, вклучувајќи ја тука и превенцијата од незаконски дејства. Надлежноста на Националниот совет е утврдена со Законот за заштита на културното наследство и негова клучна задача е да предлага национална стратегија за заштита на културното наследство и национален акционен план за превенција на криминалитетот против културното наследство.

2. Управа за заштита на културното наследство

Во рамките на самиот систем за заштита на културното наследство, според матичниот закон, Управата е клучниот државен орган за заштита на културното наследство од незаконски дејства, а во тие рамки и за превенција на овој вид криминалитет. Всушност, должност на Управата е да презема превентивни мерки со кои ќе се намалат можностите за појава на ризик од незаконски дејства против културното наследство, како и мерки на противдејство со кои ќе се намалат загубите или штетните последици од незаконските дејства. Овластените службени лица за безбедност на културното наследство на Управата учествуваат во предистражните и истражните дејства како и во кривичната постапка пред надлежниот суд и имаат право и должност да собираат податоци, известувања и информации кои се од значење за безбедносната заштита на културното наследство, да го контролираат спроведувањето на пропишаните мерки на безбедносната заштита на културното наследство, да вршат увиди за безбедносна заштита на културното наследство и да соработуваат со криминалистичката полиција, царинските органи, јавните обвинителства, инспекциските и други надлежни органи и служби.

3. Јавни установи за заштита на културното наследство

Кога зборуваме за јавни установи за заштита на културното наследство, се мисли на конзерваторските центри како надлежни јавни установи за заштита на недвижното културно наследство, од една страна, и јавните музејски установи што се занимаваат со собирање на археолошките предмети, од друга страна. Тие се еден од клучните субјекти во поглед на превенцијата и заштитата и имаат стриктна законска обврска да соработуваат со другите надлежни органи од областа на безбедноста и да овозможат нивно непречено дејствување, особено да го олеснат дејствувањето на органите надлежни за спречување на вршење на кривични дела, откривање, фаќање на сторителите и нивно предавање на надлежните органи, пленување на заштитените добра и нивно враќање на имателот.

4. Министерство за внатрешни работи

Значаен субјект во остварувањето на превенцијата на овој вид на криминалитет претставува и Министерството за внатрешни работи. Основен услов за остварување на превентивната функција на МВР е тоа да биде информирано за актуелните проблеми во поглед на чувањето, почитувањето и одржувањето на заштитеното добро. Тоа подразбира надлежните служби во МВР да имаат податоци за опасностите од оштетување, уништување, присвојување или отуѓување на културното наследство. Поради карактерот на предметниот криминал, во практиката сè понагласена станува потребата од регионална и поширока меѓународна соработка на државите, особено преку Меѓународната полициска организација - Интерпол. Меѓународната криминалистичка полициска организација ИСПО - Интерпол е организација со членки од сите региони во светот. Активностите на Интерпол се насочени кон борба против интернационалниот криминал и негова цел е воспоставување и одржување соработка меѓу полициските служби ширум светот. Со цел да се спротивстави на незаконската трговија со културното богатство и да го спречи овој вид криминал, Интерпол блиску соработува со релевантни меѓународни организации како што е UNESCO. Република Македонија е членка на Интерпол од 1993 година и преку своето Национално централно биро на Интерпол, со седиште во МВР, во Скопје, активно дејствува во борбата против сите видови криминал на меѓународно ниво, а истовремено и во случаи поврзани со нелегална трговија со уметнички дела и со археолошки предмети. Инаку, криминалот со културното наследство, во целина, а во тие рамки и археолошкиот криминалитет, во рамките на МВР нормативно и организационо се третирали како организиран криминал.

5. Царинска служба

Царинската служба има задача да врши контрола на стоката што се извезува или увезува или превезува низ територијата на Република Македонија. Во тој контекст, Царинската служба има задача да го спречи илегалното изнесување, односно пренесување преку граница на движното културно наследство, вклучувајќи ги и археолошките предмети. Тоа се прави со вообичаена и засилена царинска контрола врз основа на општи или посебни информации. Имајќи ја предвид улогата на Царинската служба во борбата против криминалот со културното наследство, со цел да се зајакне соработката врз таа основа во Законот за заштита на културното наследство се вградени посебни одредби што се однесуваат на овој орган со тоа што за секое решение за забрана на извоз или издадено одобрение за изнесување во странство или издадено уверение за

извоз-изнесување на незаштитени добра, Управата е должна да го извести органот на царинската контрола.

6. Имати на заштитени добра

Во националниот систем за заштита на културното наследство, во целина, најзначајно место имаат имателите на заштитените добра. Според Законот, имателите на заштитените добра се одговорни за одржувањето, чувањето и правилното користење на добрата. Игателите на заштитените добра се должни да преземат превентивни мерки со кои ќе се намалат можностите за појава на ризик од незаконски дејства. Врз основа на одредбите од Законот за заштита на културното наследство, секој имател на заштитено добро или на добро за кое основано се претпоставува дека претставува културно наследство, е должен да го пријави на надлежната јавна установа за заштита.

Инструменти и мерки за превенција на културното наследство

Како инструменти за заштита на културното наследство се потенцирани: Националната стратегија, Националниот акционен план за превенција, Безбедносната проценка и Плановите за безбедносна заштита.

Законот за заштита на културното наследство, меѓу другите, ги предвидува и регулира и следниве мерки за превенција:

- Проверка на потеклото на добрата;
- Контрола на трговијата со антиквитети;
- Размена и отстапување;
- Ограничување на приватните збирки;
- Известување на јавноста.

Подигањето и развивањето на заштитничката свест е една од долгорочните мерки за превенција, предвидена со Законот за заштита на културното наследство. Имено, според Законот, подигањето и развивањето на протекторската свест е обврска на јавните установи од областа на воспитанието, образованието, науката, културата и информирањето.

Нивната обврска, во прв ред, подразбира соодветна едукација и развивање на свеста за вредностите, единственоста и значењето на културното наследство како составен дел на културниот идентитет, како и во своите програми и планови за работа да предвидат содржини за стекнување на знаење и изградување на правилен и активен однос спрема културното наследство и неговата заштита.

Во Законот за заштита на културното наследство се вградени и апсолутни забрани кои се однесуваат на тоа никој да не смее да оштети, уништи, присвои, прикрие, затаи и узурпира културно наследство, забрана за отуѓување на државното културно наследство од особено значење, забрана за извоз на културното наследство од особено значење, забрана за увоз на украдено културно наследство итн.

Заклучок

И покрај заокружената правна рамка за заштита на овој вид добра, во последно време загрижува фактот што појавата на незаконските диви ископувања зазема сè поголем замав, со што постојано се доведуваат во опасност археолошките локалитети. Прелевањето на археолошките предмети со поголем или помал интензитет е започнато после 1990 година и трае до денес. Досега, службите на МВР со помош на стручните лица од заштитата на културното наследство успеале да одземат над 4.000 археолошки предмети кои како такви требало да се одлеат на пазарите низ цела Европа, па и пошироко.

Во овој контекст би го споменала и неодамнешното успешно враќање на македонските бронзи. Имено, по едногодишни подготвителни активности на 14.10.2006 година, Управата за заштита на културното наследство и Одделението за превенција на културното наследство во соработка со МВР ги вратија во Република Македонија археолошките предмети заплени на граничниот премин Обрежје во Република Словенија. Станува збор за 190 археолошки предмети, исклучително вредни од групата на т.н. македонски бронзи кои хронолошки припаѓаат на железното време од VII-IV век пр.н.е. диво ископани од некрополите на археолошките локалитети: Дедели, Исар, Болован и други локалитети од Јужновардарската, во археолошката наука позната како Гевгелиско-валандовска културна група. Тие во текот на 2005 година беа изнесени од Република Македонија и заплени при обид да бидат пренесени во Република Германија преку Република Словенија. Против извршителите на ова нелегално дејство се води кривична постапка.

За културното наследство, главно, се зборува дека е извор и основа на духовниот живот на човекот, а како дел од културата на еден народ дава специфичен белег и претставува инспирација за современото творештво.

Културното наследство се сфаќа и како духовен водач на народот и основа на неговиот национален и културен интегритет. Во таа смисла, се јавува како едно од најважните обележја на националниот идентитет, имајќи предвид дека е извор на сознанието за себе како народ и за историските процеси на развојот.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

- Закон за заштита на културното наследство (Службен весник на Република Македонија бр. 20/04 и 115 /07).

- Правилен режим на археолошките истражувања и случајни откритија, 2006; НУ Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј-Битола.

- Документи од регионалната средба за превенција од нелегална трговија со културни добра и други противправни дејствија, Охрид 15-18 март, 2006.

Zaklina Prosaroska,

Ministry of Internal Affairs

PREVENTION AND SECURITY OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA'S CULTURAL HERITAGE

Abstract

Protection of cultural heritage is every country's priority in order to protect its integrity, culture and identity. In order to fight this type of crime, several competent institutions should cooperate together. It is the only way the state can take a stand on cultural heritage protection. This means that several institutions in the Republic of Macedonia should join and work together, such as the National Council of Cultural Heritage, Cultural Heritage Office, public institutions in charge of cultural heritage protection, such as conservational centres and museums, the Ministry of Internal Affairs, the Customs and, of course, the owners of protected heritage. The most significant role in preventing and protecting has the national Heritage Office founded with the Law on National heritage Protection (Official Gazette of the R. of M. 20/04). The Republic of Macedonia is rich in cultural heritage from different periods, and has frequently been attacked by various organised criminal activities. It is for this reasons that the country develops mechanisms for cultural heritage protection.

Key words: cultural heritage protection, prevention.

**КРИМИНАЛИСТИЧКИ И ПОЛИЦИСКИ
НАУКИ**

Д-р Јанко Јакимов, редовен професор
Јонче Ивановски, поммладасистент
Елена Соклевска, помлад асистент
Полициска академија Скопје

УДК: 377:37.037.1-057.875

АНАЛИЗА НА РЕЛАЦИЈАТА ПОМЕЃУ СТАВОТ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ПРЕДМЕТНАТА ПРОГРАМА ПО СПЕЦИЈАЛНО ФИЗИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ И ДОБИЕНАТА ОЦЕНА ПРИ ЗАВРШНОТО ПОЛАГАЊЕ НА ИСПИТОТ

Резиме

Односот на студентите кон спроведувањето на Предметната програма по Специјално физичко образование во текот на првите шест семестри од студирањето на Полициската академија во голема мера зависи од состојбата на нивниот индивидуален "став", којшто главно се манифестира преку сеопфатноста на грижата за остварување на конечната цел – успешно положување на испитот. Со преземената анализа се настојува да се расветли предиктивноста на некои од чинителите на структурата на индивидуалниот "став" - во контекст на релацијата со квалитетот на добиената оцена на испитот. За таа цел, анкетирани се 113 студенти со прашалник од Ликертов тип, а резултатите се обработени со соодветни статистички постапки. Генерално, констатиран е значителен позитивен "став" на студентите кон предметната програма, при што групата што ја сочинуваат студенти со пониска оцена имаат декларативен став и однос кон неа.

Клучни зборови: *студенти, анкета, став, оцена, интерес, влијание, оспособеност, задоволство, интензитет, цел, дескриптивна статистика, линеарна регресиона анализа.*

1. Вовед

Ефикасноста при спроведување на конкретни образовни циклуси во најголема мера зависи од посветеноста и педагошкото искуство на наставникот од една страна, и од односот на поединците во целната група како конзументи на очекуваните придобивки од реализацијата на зацртаната програма, од друга. Ова би требало да значи дека придобивките од нивното меѓусебно функционирање треба да бидат израз на заеднички генерирани напори кои ќе претставуваат продукт кој ќе исфрли квалитет со висок степен на апликативна вредност.

За да се оствари и материјализира оваа соработка неопходно е да се познаваат ресурсите на припадниците во целната група при што, заради предиктивноста на предвидената активност, особено е значајно да се запознаат поединечните ставови на слушателите. Генерално, може да се каже дека ставот е социо-психолошка категорија врз основа на кој може да се претпостави во какви насоки, со каков квалитет, интензитет и ефикасност ќе се одвиваат предвидените содржини, цели и задачи на предвидената програма. Од тие причини се смета дека сознанијата за ставот овозможуваат предикција на однесувањето не само во однос на зацртаната програма туку и поопшто за одредени појави и какви било други активности. Генезата на развојните структурирања на индивидуалниот став кон конкретните нешта се сублимат од низа био-психо-социјално-демографски фактори, што укажува на неговата изразито мултидимензионална структура. Секако дека е посакувано учесниците-партиципенти

во спроведувањето на некоја активност, за која и самите ја гледаат целта на своето ангажирање, да имаат позитивен став за она што треба да го чинат. Ваквата детерминираност треба да поседува определена стабилност која треба постојано да се поддржува и засилува со мотивациско стимулирање од страна на педагошкиот работник.

Предметната програма за предметот Специјално физичко образование (СФО), поради поставените цели (општохумана и професионална придобивка), е сочинета од динамизирани хетерогени активности кои, поради различните индивидуални ресурси на слушателите, претставуваат помалку или повеќе нова материја со којашто првпат се сретнуваат, при што од некои поединечни субјективни или објективни причини се јавува извесен отпор при нејзиното спроведување. Од тие причини во ова истражување ќе направиме обид да ги расветлиме релациите помеѓу на ставот кон предметната програма по Специјално физичко образование и резултатите од завршниот испит.

2. Метод на работа

Истражувањето е наменето за студентите на Полициската академија во Скопје. Анкетирани се 113 студенти (што изнесува 78% од вкупниот број запишани во таа генерација), кои на крајот од шестиот семестар со успех го положиле завршниот испит. Бараните информации се добиени со помош на специјално изготвен анкетен лист (според урнекот на Кнееровиот инвентар на ставови од Ликертов тип), каде што е понудена можност за избор на нотирани одговор во скала со распон од 1 до 5. При анализата на резултатите од одговорите во конкретните варијабли, скалите на одговорите ќе бидат толкувани како:

- 1 = негативен став,
- 2 = незначителен позитивен став,
- 3 = позитивен став,
- 4 = значителен позитивен став и
- 5 = изразито позитивен став.

Како што може да се види од приложениот анкетен лист, структурата на ставот е детерминирана со осум варијабли, со кои се настојува да бидат добиени основни информации за односот, мобилноста и очекувањата од спроведената предметна програма. Сите овие индивидуално можат да претставуваат посебни варијабли со сопствена предиктивност, при што варијаблата под реден број еден (оцена од положениот испит), главно, ќе ја третираме како критериум во овој систем на варијабли.

Заради следење на состојбата на ставот, врз основа на добиените оценки од завршниот испит, примерокот на испитаници и добиените информации од нив, ќе бидат анализирани на три нивоа:

1. Вкупно за целата група;
2. Целата група поделена на два субпримерока на испитаници што добиле оцена до 8 (осум) и втора група што добиле оцена над 8 (осум);
3. Целата група поделена на четири субпримероци, групирани според оцената што ја добиле

**Анкетен
ЛИСТ**

(СФО) = Специјално физичко образование

Заокружи го изборот

1	Со која оцена сте го положиле испитот по Специјално физичко образование	6	7	8	9	10
----------	--	----------	----------	----------	----------	-----------

2	Во скалата од 1 до 5 вреднувајте го вашиот искрен интерес за предметната програма по СФО	<i>Заокружи го изборот</i>				
		1	2	3	4	5

3	Предметната програма по СФО поволно влијае врз вашата општа психофизичка состојба, односно врз подобрувањето на вашата општа здравствена состојба. <i>Заокружи го изборот:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. незнам 2. не влијае 3. малку влијае 4. доволно влијае 5. значително влијае
----------	--

4	После завршното полагање на предметната програма по СФО мислам дека сум доволно оспособен за извршување на основните професионални обврски во услови во коишто е неопходно манифестирање на сопствените психофизички способности и примената на средствата за физичка присила (во рамките на дефинираните законските овластувања). <i>Заокружи го изборот:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. незнам 2. недоволно сум способен 3. делумно сум способен 4. доволно сум способен 5. значително сум способен
----------	---

5	Во скалата од 1 до 5 вреднувајте го вашето лично задоволство при присуството на часовите од предметната програма по СФО	<i>Заокружи го изборот</i>				
		1	2	3	4	5

6	Во скалата од 1 до 5 вреднувајте го интензитетот со кој се ангажирате на часовите од предметната програма по СФО	<i>Заокружи го изборот</i>				
		1	2	3	4	5

7	Во функција на успешно совладување на обврските кои произлегуваат од предметната програма по СФО, моето ангажирање надвор од редовните часови е (беше) сведено на: <i>Заокружи го изборот:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. неколку дена пред зацртаниот термин за семестрално тестирање/оценување 2. повремено во текот на 1 до 2 недели пред тестирањето/оценувањето 3. континуирано во текот на 1 до 2 недели пред тестирањето/оценувањето 4. повремено во текот на последниот месец (најмалку 3 пати неделно) пред тестирањето/оценувањето 5. континуирано во текот на последниот месец (и повеќе) пред тестирањето/оценувањето
----------	---

8	Со моето ангажирање и однесување кон активностите на редовните часови и часовите за самонадградување надвор од нив, главна цел ми е: <i>Заокружи го изборот:</i> <ol style="list-style-type: none"> 1. формално задоволување на потребата за добивање позитивна оценка 2. добивање позитивна оценка и донекаде да си ја подобрам општата психофизичка состојба 3. добивање позитивна оценка, донекаде да си ја подобрам општата психофизичка состојба и елементарно да ги усвојам предвидените техники за употреба на физичка сила во рамките на професионалните обврски 4. добивање позитивна оценка, видно да си ја подобрам општата психофизичка состојба и солидно да ги усвојам предвидените техники за употреба на физичка сила во рамките на професионалните обврски 5. значително да си ја подобрам општата психофизичка состојба и значително да ги усвојам и усовршам предвидените техники за ефикасна употреба на физичка сила во рамките на професионалните обврски
----------	--

За секоја од наведените варијабли се пресметани основните централни и дисперзивни параметри, при што акцент е даден на постапката за групирање на резултатите во класи заради утврдување на нивните фреквенции (f) во мерената појава, а соодветно изразани преку процентуалните вредности на релативните фреквенции – f (%). Проценката за меѓусебната поврзаност на варијаблите кај целата група е направена врз основа на пресметката на Пирсоновиот коефициент на корелација.

Оценувањето на меѓусебното поединечно влијание на предикторските варијабли и оние што се ставени во улога на критериум ќе биде направено според резултатите од примената на линеарната регресивна анализа во манифестен простор.

3. Резултати и дискусија

Основните дескриптивни статистички параметри се прикажани во табелите од 1 до 7 каде се дадени резултатите на испитаниците за целата група, за целата група поделена во два субпримерока и за целата група поделена во четири субпримерока.

Табела 1: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај целата група

Варијабли	N	Mean	Min.	Max.	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Оцена	113	8.51	7.00	10.00	0.89	0.04	-0.70	10.45	.22
Интерес	113	4.35	1.00	5.00	0.83	-1.31	1.72	19.08	.32
Влијание	113	4.36	1.00	5.00	0.86	-1.73	3.65	19.72	.30
Оспособен.	113	3.79	1.00	5.00	0.87	-0.64	0.70	22.95	.26
Задоволст.	113	4.35	1.00	5.00	0.91	-1.74	3.41	20.91	.31
Интезитет	113	4.35	3.00	5.00	0.67	-0.55	-0.70	15.40	.29
Ангажир.	113	3.18	1.00	5.00	1.40	-0.18	-1.20	44.02	.16
Цел	113	4.41	1.00	5.00	0.72	-1.38	3.35	16.32	.30

Од податоците добиени во наведените табели според методот на Колмогоров-Смирнов, може да се констатира дека дистрибуцијата на резултатите статистички значајно не отстапува од нормалната распределба на резултатите. Пресметаните мерки на варијабилност (SD и KV%) покажуваат задоволителна хомогеност и мало варирање на резултатите во однос на просечните вредности за сите тестови и за сите групи, освен за тестот "ангажирање" каде што вредноста на стандарната девијација е поголема од 1/3 во однос на аритметичката средина, а коефициентот на варијабилност покажува релативно слаба хомогеност, чија причина треба да се бара во разлеаноста на одговорите на испитаниците во скалата на одговори од 1 до 5 за нивното ангажирање надвор од редовните часови. Вредностите на Skewness за тестовите "оцена", "оспособеност", "интезитет" и "ангажирање" се движат во границите на умерена асиметрија (+1/-1), укажувајќи на поголема хомогеност на резултатите, главно, околу нивните аритметички средини, додека за тестовите "интерес", "влијание", "задоволство" и "цел" вредностите се поголеми од -1, што значи дека одговорите на испитаниците се концентрирани кон поголемите бројчани вредности во скалата на одговори. И вредностите на Kurtosis се движат во иста насока со вредностите на Skewness. Таму каде што заобленоста на Гаусовата крива е лептокуртична (>3) има групирање и поголема хомогеност на резултатите околу аритметичката средина, додека за остана-

тите тестови каде што е таа платикуртична (<3) има поголема дискриминативност на добиените резултати.

Табела 2: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена до 8 (7-8)

Варијабли	N	Mean	Min.	Max.	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Оцена	57	7.75	7.00	8.00	0.43	-1.21	-0.55	5.54	.46
Интерес	57	4.14	2.00	5.00	0.85	-0.63	-0.44	20.53	.24
Влијание	57	4.26	1.00	5.00	0.86	-1.61	3.53	20.18	.27
Оспособен.	57	3.63	1.00	5.00	0.86	-0.95	1.75	23.88	.29
Задоволст.	57	4.32	1.00	5.00	0.87	-1.52	2.90	20.13	.29
Интезитет	57	4.11	3.00	5.00	0.70	-0.15	-0.89	17.03	.26
Ангажир.	57	2.67	1.00	5.00	1.23	0.32	-0.63	46.06	.18
Цел	57	4.25	1.00	5.00	0.79	-1.39	3.77	18.58	.25

Табела 3: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена над 8 (9-10)

Варијабли	N	Mean	Min	Max	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Оцена	56	9.29	9.00	10.00	0.46	0.97	-1.09	10.44	.44
Интерес	56	4.57	1.00	5.00	0.76	-2.45	8.04	16.63	.39
Влијание	56	4.46	1.00	5.00	0.85	-1.99	4.64	19.05	.36
Оспособен.	56	3.95	2.00	5.00	0.86	-0.43	-0.48	21.77	.23
Задоволст.	56	4.38	1.00	5.00	0.96	-1.97	4.13	21.91	.33
Интезитет	56	4.61	3.00	5.00	0.53	-0.83	-0.51	11.49	.39
Ангажир.	56	3.70	1.00	5.00	1.37	-0.86	-0.49	37.02	.26
Цел	56	4.57	3.00	5.00	0.60	-1.08	0.21	13.12	.38

Табела 4: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена 7

Варијабли	N	Mean	Min	Max	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Интерес	14	3.86	2.00	5.00	1.10	-0.49	-1.00	28.72	.20
Влијание	14	4.29	2.00	5.00	0.83	-1.58	3.78	19.34	.29
Оспособен.	14	3.86	3.00	5.00	0.66	0.15	-0.31	17.09	.29
Задоволст.	14	4.36	2.00	5.00	0.84	-1.73	3.99	19.26	.27
Интезитет	14	3.86	3.00	5.00	0.66	0.15	-0.31	17.09	.29
Ангажир.	14	2.86	1.00	5.00	1.17	0.32	0.58	40.90	.30
Цел	14	4.21	3.00	5.00	0.58	0.03	0.21	13.77	.35

Табела 5: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена 8

Варијабли	N	Mean	Min.	Max.	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Интерес	43	4.23	3.00	5.00	0.75	-0.42	-1.09	17.73	.26
Влијание	43	4.26	1.00	5.00	0.88	-1.65	3.87	20.65	.26
Оспособен.	43	3.56	1.00	5.00	0.91	-0.98	1.50	25.56	.29
Задоволст.	43	4.30	1.00	5.00	0.89	-1.51	3.04	20.69	.30
Интезитет	43	4.19	3.00	5.00	0.70	-0.27	-0.87	16.70	.25
Ангажир.	43	2.60	1.00	5.00	1.26	0.36	-0.77	48.46	.17
Цел	43	4.26	1.00	5.00	0.85	-1.51	3.72	19.95	.25

Табела 6: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена 9

Варијабли	N	Mean	Min.	Max.	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Интерес	40	4.45	1.00	5.00	0.85	-2.11	5.97	19.10	.34
Влијание	40	4.40	1.00	5.00	0.93	-1.92	4.08	21.13	.34
Оспособен.	40	3.78	2.00	5.00	0.92	-0.15	-0.86	24.33	.20
Задоволст.	40	4.30	1.00	5.00	1.07	-1.85	3.20	24.88	.31
Интезитет	40	4.60	3.00	5.00	0.55	-0.92	-0.20	11.95	.39
Ангажир.	40	3.57	1.00	5.00	1.30	-0.69	-0.58	36.41	.25
Цел	40	4.58	3.00	5.00	0.59	-1.08	0.24	12.88	.38

Варијабли	Оцена	Интерес	Влијание	Оспособен.	Задоволст.	Интезитет	Ангажир.	Цел
Оцена	1.00							
Интерес	0.33*	1.00						
Влијание	0.14	0.27*	1.00					
Оспособен.	0.20*	0.22*	0.43*	1.00				
Задоволст.	0.06	0.39*	0.40*	0.23*	1.00			
Интезитет	0.35*	0.32*	0.23*	0.25*	0.24*	1.00		

Табела 7: Основни дескриптивни статистички показатели за варијаблите кај субпримерокот на групата студенти коишто добиле оцена 10

Варијабли	N	Mean	Min.	Max.	Std.Dev.	Skew.	Kurt.	Kv%	K-S
Интерес	16	4.88	4.00	5.00	0.34	-2.51	4.90	6.96	.51
Влијание	16	4.63	3.00	5.00	0.62	-1.50	1.58	13.39	.41
Оспособен.	16	4.38	4.00	5.00	0.50	0.57	-1.93	11.41	.39
Задоволст.	16	4.56	3.00	5.00	0.63	-1.18	0.63	13.81	.38
Интезитет	16	4.63	4.00	5.00	0.50	-0.57	-1.93	12.31	.39
Ангажир.	16	4.00	1.00	5.00	1.55	-1.48	0.65	37.00	.31
Цел	16	4.56	3.00	5.00	0.63	-1.18	0.63	25.87	.38

Од прегледот на матрицата на интеркорелација (табела 8) може да се констатира дека меѓусебните врски на варијаблите кои треба да укажат на состојбата на личниот став на студентите се статистички значајни и позитивни, меѓутоа со вредности на коефициенти на корелација кои се ниски и средни и се движат во границите од .19 до .44. Причина за тоа е што сите варијабли, иако хипотетски го мерат личниот став, сепак, тие проценуваат различни аспекти од поширокиот заеднички предмет на мерење. Притоа се забележува дека во целиот систем има доста голема внатрешна хомогеност на варијаблите, што може да претставува индикатор за постоење на влијание и поврзаност на предикторскиот систем на независни варијабли со критериумската зависна варијабла.

Табела 8: Коефициенти на корелација (цела група) N=113

$p < .05$

Ангажир.	0.36*	0.24*	0.11	0.26*	0.12	0.41*	1.00	
Цел	0.19*	0.28*	0.08	0.23*	0.14	0.35*	0.44*	1.00

Во табелите од 9 до 15 се прикажани добиените податоци од методот на групирање на резултатите во класи за сите применети варијабли и групи, притоа на најизразените фреквенциски јавувања во класите е направен кумулативен збир кој е соодветно процентуално претставен (Оперативна релативна фреквенција - Orf_{1,2,3...})¹.

¹ Овие показатели ќе ги сметаме како репрезенти на состојбата на резултатите во конкретните варијабли.

Табела 9: Фреквенција на резултатите за целата група (N=113)

Оцена (Варијабла 1)			Интерес (Варијабла 2)			Влијание (Варијабла 3)			Оспособеност (Варијабла 4)		
Скала на одговори	f	f(%)	Скала на одговори	f	f(%)	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
7	14	12.39	1	1	0.88	1	2	1.77	1	2	1.77
8	43	38.05	2	2	1.77	2	3	2.65	2	5	4.42
9	40	35.40	3	14	12.39	3	7	6.19	3	30	26.55
10	16	14.16	4	35	30.97	4	41	36.28	4	54	47.79
			5	61	53.98	5	60	53.10	5	22	19.47
			Orf ₂ 84.95%			Orf ₃ 89.38%			Orf ₄ 74.34%		
Задоволство (Варијабла 5)			Интензитет (Варијабла 6)			Ангажирање (Варијабла 7)			Цел (Варијабла 8)		
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
1	3	2.65	3	12	10.62	1	19	16.81	1	1	0.88
2	2	1.77	4	49	43.36	2	18	15.93	2	0	0.00
3	10	8.85	5	52	46.02	3	26	23.01	3	9	7.96
4	36	31.86	Orf ₆ 89.38%			4	24	21.24	4	45	39.82
5	62	54.87				5	26	23.01	5	58	51.33
						Orf ₇ 67.26%			Orf ₈ 91.25%		

Врз основа на одговорите на целата група испитаници, евидентни се тврдењата за нивниот позитивен, значително позитивен и изразито позитивен личен став кон предметната програма по СФО. Тоа може да се забележи од нотираниите изјаснувања, каде што групирањето на одговорите е во зоните на погорните скали. Како што може да се види од табелата бр. 9, најголем процентуален износ на оперативните релативни фреквенции кои се движат од 84.95% до 91.15% имаат варијаблите: "интерес", "задоволство," "влијание," "интензитет" и "цел", а нешто помал процент е кај варијаблите "оспособеност" (74.34%) и "ангажирање" (67.26%). Гледано од аспект на генерирачките карактеристики, кои во контекстот на ова истражување ги подразбира поимот "ангажирање" (во смисла на непосредниот личен удел на студентите при усвојувањето на предвидените содржини и нивното надградување), утврдениот показател укажува на соодветен степен на дискредитација на високите показатели за останатите варијабли. Имено, ваквата состојба на вредностите за варијаблите создава впечаток дека со несразмерно ангажирање на студентите се остварени значителни дострели, висока мобилност и сл. Со анализа на резултатите за субпримероците во наредните две нивоа, покрај другото, се очекува попрецизно појаснување на претходно кажаното.

Од споредбата на фреквенциите на резултатите за субпримероците на испитаници кои добиле **оцена 9, 10** и **блокот 9-10** (табела 11, 14 и 15), забележлива е тенденција на групирање на нотираните одговори за сите варијабли кон подобрите вредности, со значителен и изразито позитивен личен став за мобилноста, очекувањата и односот кон предметната програма по СФО. Исто така, воочлив е прогресивен развој на процентуалниот износ на оперативните релативни фреквенции во насока од оцена 9 кон оцена 10, кој се движи до **81.25%** за варијаблата **"ангажирање"** и до **100%** за варијаблите **"оспособеност"** и **"интензитет."** За разлика од нив, резултатите од збирот на најизразените фреквенциски јавувања во класите за субпримерокот на испитаници кои добиле **оцена 7, 8** и **блокот 7-8** прикажани во табелите 10, 12 и 13, покажуваат распон на дадени одговори од негативен став, до изразито позитивен личен став кон предметната програма. Кај варијаблата **"ангажирање"** за трите субпримероци распонот на одговори е во пониските зони и се движи од негативен, до гранично позитивен став, додека за останатите варијабли тој е позитивен, значително и изразито позитивен. Кај групата на испитаници кои добиле **оцена 7** се забележува изразена неусогласеност помеѓу одговорите на поставените анкетни прашања за варијаблите **"интерес"**, **"оспособеност"** и **"цел"** со тврдења за нивниот значително и изразен личен позитивен став кон предметната програма, чиј процентуалниот износ на оперативните релативни фреквенции е **92.86%** во однос на варијаблата **"ангажирање"**, чиј став е гранично позитивен со процентуален износ на оперативна релативна фреквенција од само **57.14%**. Овој показател во солидна мера го појаснува претходно елаборираното за варијаблата **"ангажирање"** кај целата група, кој покажува дека причина за таквата состојба се студентите од групите со оцена 7 и 8, чие изјаснување за своето ангажирање го оствариле со заокружување на одговорите во пониските скали.

Табела 10: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена до 8 7-8 (N=57)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел				
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%		
2	2	3.51	1	1	1.75	1	2	3.51	1	1	1.75	3	11	19.30	1	12	21.05	1	1	1.75		
3	11	19.30	2	2	3.51	2	2	3.51	2	1	1.75	4	29	50.88	2	13	22.81	3	6	10.53		
4	21	36.84	3	3	5.26	3	17	29.82	3	6	10.53	5	17	29.82	3	20	35.09	4	27	47.37		
5	23	40.35	4	26	45.61	4	30	52.63	4	20	35.09	Orf6	80.7%	4	6	10.53	5	23	40.35	5	23	40.35
Orf2 78%			Orf3 89.47%			Orf4 82.45%			Orf5 85.97%			Orf7 &*.95			Orf8 87.72%							

Табела 11: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена над 8 9-10 (N=56)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел				
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%		
1	1	1.79	1	1	1.79	2	3	5.36	1	2	3.57	3	1	1.79	1	7	12.50	3	3	5.36		
3	3	5.36	2	1	1.79	3	13	23.21	2	1	1.79	4	20	35.71	2	5	8.93	4	18	32.14		
4	14	25.00	3	4	7.14	4	24	42.86	3	4	7.14	5	35	62.50	3	6	10.71	5	35	62.50		
5	38	67.86	4	15	26.79	5	16	28.57	4	16	28.57	Orf6	98.21%	4	18	32.14	4	18	32.14	5	35	62.50
Orf2 92.86%			Orf3 89.29			Orf4 94.64%			Orf5 87.5%			Orf7 67.85%			Orf8 94.64%							

Табела 12: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена 7 (N=14)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел		
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
2	1	7.14	3	4	28.57	2	1	7.14	3	4	28.57	3	4	28.57	1	2	14.29	3	1	7.14
3	0	0.00	4	8	57.14	3	0	0.00	4	8	57.14	4	8	57.14	2	2	14.29	4	9	64.29
4	7	50.00	5	2	14.29	4	6	42.86	5	2	14.29	5	2	14.29	3	8	57.14	5	4	28.57
5	6	42.86	Orf3 85.71%			5	7	50.00	Orf5 85.71%			Orf6 85.71%			4	0	0.00	Orf8 92.86		
Orf2 92.86%						Orf4 92.86%									5	2	14.28	Orf7 57.14%		

Табела 13: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена 8 (N=43)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел		
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
3	8	18.60	1	1	2.32	1	2	4.65	1	1	2.33	3	7	16.28	1	10	23.26	1	1	2.32
4	17	39.54	2	1	2.32	2	2	4.65	2	0	0.00	4	21	48.84	2	11	25.58	2	0	0.00
5	18	41.86	3	3	6.98	3	13	30.23	3	6	13.95	5	15	34.88	3	12	27.91	3	5	11.63
Orf2 80.42%			4	19	44.19	4	22	51.16	4	14	32.56	Orf6 82.72%			4	6	13.95	4	18	41.86
			5	19	44.19	5	4	9.30	5	22	51.16				5	4	9.30	Orf8 86.05%		
			Orf3 88.38%			Orf4 81.38%			Orf5 83.72						Orf7 76.75%					

Табела 14: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена 9 (N=40)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел		
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
1	1	2.50	1	1	2.50	2	3	7.50	1	2	5.00	3	1	2.50	1	4	10.00	3	2	5.00
2	0	0.00	2	1	2.50	3	13	32.50	2	1	2.50	4	14	35.00	2	5	12.50	4	13	32.50
3	3	7.50	3	3	7.50	4	14	35.00	3	3	7.50	5	25	62.50	3	6	15.00	5	25	62.50
4	12	30.00	4	11	27.50	5	10	25.00	4	11	27.50	Orf6 97.5%			4	14	35.00	Orf8 95%		
5	24	60.00	5	24	60.00	Orf4 92.5%			5	23	57.50	Orf7 62.5%			5	11	27.50			
Orf2 90%			Orf3 87.5%						Orf5 85%											

Табела 15: Фреквенција на резултатите за субпримерокот на испитаници коишто добиле оцена 10 (N=16)

Интерес			Влијание			Оспособеност			Задоволство			Интензитет			Ангажирање			Цел		
Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%	Скала на одговори	f	%
4	2	12.50	3	1	6.25	4	10	62.50	3	1	6.25	4	6	37.50	1	3	18.75	3	1	6.25
5	14	87.50	4	4	25.00	5	6	37.50	4	5	31.25	5	10	62.50	2	0	0.00	4	5	31.25
Orf2 87.5%			Orf3 93.75%			Orf4 100%			Orf5 93.75%			Orf6 100%			Orf7 81.25%			Orf8 93%		

Табела 16: Регресивна анализа на критериумската варијабла "оцена"

Варијабли	Part-R	Beta	Std.Err.	t-тест	p-level
Интерес	0.25	0.26	0.10	2.67	0.01*
Влијание	0.02	0.03	0.10	0.25	0.80
Оспособен.	0.06	0.06	0.10	0.64	0.52
Задоволст.	-0.13	-0.14	0.10	-1.38	0.17
Интезитет	0.19	0.20	0.10	1.99	0.05*
Ангажир.	0.22	0.23	0.10	2.32	0.02*
Цел	-0.05	-0.06	0.10	-0.56	0.58

RO= .49 DELTA=.24 Q=.00
F(7,105)=4.7

Резултатите од применетата регресивна анализа (табела 16) покажуваат поврзаност на системот на предикторски варијабли за проценка на личните ставови и критериумската варијабла – завршна оцена од положениот испит кој е статистички значаен на ниво од $Q=.00$ и мултипла корелација $RO=.49$. Ваквата статистичка значајност помеѓу предикторскиот систем на варијабли и критериумот е објаснета со коефициентот на детерминација кој изнесува 24% ($DELTA=.24$). Останатите 76% од вкупниот варијабилитет на критериумската варијабла може да се припишат на други антрополошки карактеристики и способности (когнитивни, конативни, моторички, функционални, морфолошки и др.), кои не беа предмет на интерес во истражувањето.

Поединечно значајно влијание врз критериумската варијабла врз основа на резултатите од коефициентот на парцијална регресија (Beta на ниво од $p<.01$, $p<.05$ и $p<.02$) покажаа само варијаблите "интерес", "интезитет" и "ангажирање", кои во основа го проценуваат сегментот на личните ставови за односот и мобилноста кон предметната настава по СФО, додека останатите предиктори кои ги проценуваат личните ставови за очекувањата од предметната програма по СФО не покажаа статистичка значајна поврзаност со завршната оцена од положениот испит.

4. Заклучок

Врз основа на спроведените постапки и анализата на резултатите во ова истражување, можат да се изведат следниве заклучоци:

- регресивната анализа на критериумската варијабла "оцена" покажува дека предикторскиот систем на варијабли необјаснетиот дел на варијансата го објаснува 24%, при што значајно парцијално влијание имаат варијаблите "интерес", "интезитет" и "ангажирање",
- студентите кои го положиле испитот со оцена над 8, имаат значително изразен позитивен став за предметната програма по СФО,
- поради дефицитот на личните заложби кои го засегаат значајниот сегмент на "ангажирање" за успешно совладување на обврските што произлегуваат од предметната програма, видно се обезвреднуваат високите показатели за останатите варијабли кои произлегуваат од изјаснувањата на студентите со положен испит со оцена под 8. Ваквата состојба упатува на констатација за група со декларативен став и однос кон предметната програма,
- за да се зголеми предиктивноста на системот на варијабли кон критериумската варијабла, пожелно е да се зголеми бројот на варијаблите за проценка на поединечно наведените сегменти кои ја детерминираат состојбата на ставот.

Janko Jakimov, PhD
Jonche Ivanovski, teaching assistant
Elena Soklevska, teaching assistant
Police Academy – Skopje

**ANALYSIS OF THE RELATION BETWEEN STUDENTS' ATTITUDE
TOWARDS THE SPECIAL PHYSICAL EDUCATION SUBJECT PROGRAMME
AND THE MARK RECEIVED AT THE FINAL EXAM**

Abstract

Students' attitude towards the special physical education subject programme during the first six semesters of studying at the Police academy largely depends on their individual "stance" manifested through the concern for accomplishment of their final aim –passing the exam successfully. The analysis aims to clarify the predictability of some of the factors influencing the structure of the individual "stance" – in the context of its relation to the quality of the received mark at the exam. For this purpose, 113 students were interviewed with a Lacers questionnaire, and the results were processed with adequate statistical methods. In general, the analysis showed that students have a considerably positive "stance" towards the subject programme. The group which consisted of students with lower marks have a declarative stance and attitude towards the subject programme.

Key words: *students, questionnaire, stance, grade, interest, influence, satisfaction, intensity, aim, descriptive statistics, linear regressive analysis, qualified*

ИНДИЦИИ И ПСИХОЛОШКА РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ЗЛОСТОРСТВОТО

Резиме

Помеѓу светлата и темната страна на човековата природа се протега тенок граничен појас, или **сивата зона**, каде што се испомешани позитивните и негативните искуства. Што ќе надвлее, во голема мера зависи од ерозивноста на **сивата зона**, односно од длабочината на нагизувањата поврзани со доброто и лошото, дозволеното и недозволеното. Деформитетите на психичкиот живот на човекот можат да продуцираат криминогено однесување. Согледувајќи ја доминантноста на психичкото функционирање над физичкото, како основна движечка сила и координатор на човековото однесување, очигледна е важноста на психолошката димензија врз целокупниот процес на разоткривање на злосторничките дела.

Актерите на злосторничките дела, секој за себе, имаат своја перцептивна логика, како и активирачка насоченост. Во контекст на секоја истражна постапка, се дефинира просторна и временска рамка на настанот кој е предмет на истрагата. Се изготвува **психогенеза на злосторството** и се оформува каузалитетот на поединечните фази на настанот. Психолошката реконструкција на злосторството е сложен и сензитивно комплексен процес. Како **клучни индикации** на психолошко – криминолошката реконструкција на злосторството се земаат: **карактерот** и **мотивациската констелација** на целиот настан. При тоа, за да се открие главниот **мотив**, се поаѓа од **мотивациските насочувачи: емоциите, нагоните, волјата** на извршителот, наспроти надворешните околности како причина или последица на делото.

Клучни зборови: Индикации; Психолошка реконструкција; Криминогено однесување; Криминогена личност; Карактер; Мотивациска констелација; Мотив; Волја

Вовед

Индикација или показател на злосторството е функција или карактеристика (однесување, процес, варијабла) на одредено злосторство која служи како супститут на манифестирање на некоја друга појава која е недостапна за директно согледување. Оваа одредба укажува на постоење на дадена појава, како и на манифестирањето на истата, имајќи ги во вид јачината, наоченоста и последиците. Истражувањето на една комплексна појава, како што е криминогеното однесување, преточено во конкретен злосторнички акт, треба да започне од појави кои се надворешно впечатливи, при што набљудувањето на истите служи како индикатор за присуство на оние содржини кои не можеме директно да ги согледаме. Криминалистичките истраги ја проучуваат личноста на починителот (сторителот), времето на извршување на делото, средината или местото каде што е извршено делото, предмети и начини на извршување.

Динамички елементи на карактерот и злосторството

Како клучни индиции при психолошката реконструкција на злосторството се земаат: **карактерот**, а особено **мотивациската констелација на целиот настан**. При тоа, за да се дојде до главниот мотив, се поаѓа од мотивациските насочувачи: емоциите, нагоните, волјата на извршителот, наспроти надворешните околности како причина или последица на делото. Се поаѓа од карактерот, односно начинот на однесување карактеристичен за даден поединец – криминалец, поради тоа што фактори кои го одредуваат карактерот се несвесната и свесната мотивација. Тоа значи дека преку карактерот се канализира психичката енергија на поединецот во процесот на живеење, манифестно означена како одредено однесување кое има волеви и динамички елементи.

За да може да се анализира личноста на злосторникот, треба да се направи разграничување на двете основни нарушувања на карактерот: експресивни (изразни) нарушувања на личноста и нарушувања на цртите на личноста.

Експресивните нарушувања на личноста се припишуваат на поединци чиј начин на живеење покажува ограничена адаптивна флексибилност и извесни релативни непроменливи модели и активности. Овие луѓе покажуваат неуспешни, но често повторувани обиди за воспоставување стабилен и реципрочен однос со околината, навидум рационални, а всушност самопоразителни обиди да се задоволат стереотипните потреби, чувства, нагони и мисли во различни ситуации.¹

Нарушувањата на цртите на личноста ги вклучува оние поединци чие однесување е фокусирано кон една единствена добро осмислена тенденција да се регаира на одреден начин. Ваквата тенденција претставува остаток (наталожени фиксаци) на неразјаснети развојни конфликти, кои кај возрасниот човек провоцираат некорисни и самоуништувачки реакции.

Правејќи ретроспектива на карактерната декомпензација којашто ги довела до центарот на внимание, криминогените индивидуи се сврстуваат во неколку карактерни групи:

1. компулзивни личности,
2. емоционално-непостојани личности,
3. пасивно-зависни личности,
4. пасивно-агресивни личности,
5. агресивни личности,
6. гротескно-комични личности.

КАРАКТЕРНИ ГРУПИ	
ЕКСПРЕСИВНИ НАРУШУВАЊА	ДОМИНИРАЧКИ КАРАКТЕР
Компулзивни личности	Присилен карактер
Емоционално-непостојани личности	Хистеричен карактер
Пасивно-зависни личности	Нарцистички карактер
Пасивно-агресивни личности	Параноиден карактер
Агресивни личности	Шизоиден карактер
Гротескно-комични личности	Циклотиме карактер

Слика бр.1.1: Карактерни групи на криминогените индивидуи

¹ М. Kulenović, *Metapsihologija nastranosti osobitosti*, ITRO Naprijed, Biblioteka Psiha, Zagreb, 1986, str. 309-346.

1. **Компулзивните личности** покажуваат **присилен доминирачки карактер**, (Слика бр.1.1). Тоа се луѓе впечатливо уредни, педантни, крути, штедливи, совесни. Тие се врзуваат за луѓе, предмети, постапки, така што покажуваат автоматска покорност кон присилното однесување. Корените на ваквата форма на однесување се бараат во аналната развојна фаза, според Фројд (S. Freud), види поопширно во делот за психички особини.

Луѓето со доминантен присилен карактер или се претерано исполнителни, или изразуваат речиси инвалидска закоченост во подрачјата каде што активното учество е битен фактор за нормално живеење. Ваквата двојност во однесувањето кај нив посебно се изразува во нивната сексуалност и агресивност.²

2. Кај **емоционално-непостојаните личности** доминира **хистеричен карактер**. Овие луѓе се однесуваат наметливо егзибиционистички, се забележува површност во комуникациите, драматично експресивни, со невкусна и непристојна лекомисленост, како и фалбациско однесување кое може да ги насмее другите до солзи, но исто така и да ги доведе до гнев, особено поради инфанилната манифестност. Неочекуваните и непредвидливи пресврти и промени во нивното расположение ги изненадуваат другите, исто како во драматични театарски претстави (Cameron, Kulenović). Хистеричните индивидуи корените на својот карактер ги носат од фалусната развојна фаза, фаза со неразрешен Едипов комплекс и инцестната врзаност. Без разлика на кој пол припаѓаат, машки или женски, нив ги карактеризира незрела сексуалност, со безбројни врски и драматични разделби. Тие потребите ги остваруваат нагонски, а од страв и несигурност, користат манипулација со дифузна еротизација на сите објективни врски.

3. **Пасивно-зависните личности** со своето однесување неминовно привлекуваат внимание. Во настапот делуваат самоуверено, одважно, дрско, флексибилно и енергично. Со своето реагирање кај присутните оставаат впечаток. Обично се доминантни, намерно дистанцирани, ладни и воздржани, често пати агресивни и цинични. Не поднесуваат неодреденост, се гледаат само себе си, и тоа секогаш на прво место и водечка положба. Си даваат преголемо значење, бараат начини како да остават впечаток, а да ги засенат другите. Кога ќе се најдат во загрозувана состојба, можат да бидат лицемерни и не бараат начини како да ја повратат доминантноста. Во ситуации на загрозуеност делуваат јадно и бедно, со гласно искажување на поплаки за своите “маки”. Трагично е за околината што брзо се опоравуваат и почнуваат да делуваат во името на “светол и кристално чист образ”, В. Рајх (W. Reich, 1982). Тие секогаш ја ставаат на проба трпеливоста на околината.

Склоноста кон криминогено однесување кај некои луѓе со нарцистички карактер произлегува од неможноста да ги задоволат своите потреби за доминантност, чии корени прозлегуваат од оралната фаза. Тие се свет за себе, без грижа и увид за реалните односи во средината.

4. **Пасивно-агресивните личности** најчесто развиваат параноиден карактер, гледаат на другите со недоверба, за нив средината им приредува неочекувани стапици, притаени закани и непријатни изненадувања. Тие не им веруваат на другите и имаат верба во стабилни меѓусебни односи како во потесната околина така и во општествениите односи. Постојано “откриваат” најситни навестувања за несигурноста на однесувањето на другите. Со изненадувачка брзина и неочекувана комбинаторика обликуваат измислени односи со луѓето и за луѓето од потесната околина, иако другите не дале никаков повод за тоа, ниту пак помислувале за такви нешта.

² W. Reich, *Analiza karaktera*, ITRO Naprijed, Biblioteka Psiha, Zagreb, 1982.

Луѓето со параноиден карактер се подготвени многу лесно да им припишат на другите дека ги мразат, дека ги отфрлаат, така што ги обвинуваат за “тоа”. Но, овие измислени чувства што им ги припишуваат на другите, тие всушност ги развиваат во себе си кон другите. Недостигот на основна доверба кај овие луѓе ги доведува другите во зачудувачки непријатни ситуации, пред сè поради искривувањето на стварноста, коешто е залудно да го докажуваат. Тие го зголемуваат до невидени размери нерасположението кон другите како непријателски чин насочен против нив.

Нивната карактерна мапа речиси е непроменлива, така што какви било интервенции од околината најчесто се неуспешни. Психодинамичките истражувања укажуваат дека корените на параноидниот карактер се бараат во најраното детство, а поврзано со садистички постапки (најчесто од родителите) кон нив, или кон други, на коишто тие биле сведоци. Честите понижувања, потценувања, обвинувања во најраното детство оставаат трајни последици кои подоцна се манифестираат со недостиг на доверба во другите. Помеѓу криминогените луѓе има голем број со параноиден карактер, особено меѓу психопатите, како и престапниците заради Отелов синдром.

5. Агресивните личности манифестираат доминантен, шизоиден карактер. Тие се мирни, срамежливи, тивки, покорни и послушни, преосетливи и повлечени, неотпорни на секаков вид критика и неспособни да поднесат каков било вид на одбивање од страна на другите. Тие се плашат од воспоставување меѓучовечки односи и заедничко живеење. Овие луѓе и како адолесценти не биле прифатени поради нивната повлеченост и одбојност. Тие доживуваат длабока повреденост и од најмала критика. Затоа тие се карактеризираат со желба за одмазда, така што кројат одмазнички планови кои можат да завршат како фантазија, но можат и да ги остварат со агресивно однесување од висок интензитет. Овие луѓе, без разлика на нивната професија, секогаш живеат издвоено и се однесуваат несигурно со другите. Најсигурно се чувствуваат во својата осаменост, иако се дел од семејство или друг вид заедница. Карактеристичен е податокот дека индивидуите со шизоиден карактер, спротивно на оние со параноиден карактер, не изразуваат омраза и отворен притисок кон другите. Поради својата несигурност, по правило, тие избегнуваат отворени расправи или натпреварување.³

Корените на шизоидниот карактер се воспоставуваат во најраното детство, како последица на Симбиотската врска помеѓу детето и мајката, а резултатура во недостиг на основна сигурност и доверба. Честите состојби на мачнина, стравови и садизам, на кои детето присуствувало како нем набљудувач или како злоставуван субјект, оставаат длабоки траги врз идниот живот на возрасниот човек, во овој случај во континуитет низ целиот развој.

Се разбира дека од редот на агресивните личности со шизоиден карактер има многу успешни писатели, научници, уметници итн. Меѓутоа, за овие индивидуи делува стресно секоја пречка која не можат да ја совладаат, особено ако е поврзана со личниот живот и тогаш можат да регредираат низ суицидални или насилнички пориви и настапи.

6. Гротескно-комичните личности покажуваат циклотимен карактер, со флукутирачко расположение, од еуфорично до депресивно. Промените не се многу забележителни за околината. Делуваат весело, пресретливо, благородно, топло и дружељубиво. После долго познанство и заеднички односи можат да изненадат со својата површеност и неодмереност. Нивниот карактер претставува посебен психолошки ентитет, независен од околината, постои како таков сам за себе. Дали ќе биде нивното расположение еуфорично и пријатно, или депресивно и непријатно, не зависи од случувањата во

³ N. Cameron, *Personality Development and Psychology*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1963.

околината. Нивната депресивна карактерна димензија се манифестира низ тажни коментари, самосожалувачки изливи, запуштен изглед и фацијална експресија на загриженост. Се има впечаток дека нивното однесување, во насока на расположеност – нерасположеност, е независно од било што: ниту од внатрешните конфликти и фантазии, ниту од надворешните случувања (тажен комичар или весел бескуќник). Во однос на корените на циклотичниот карактер нема конкретен став, дали се егзогени или ендогени, но поновите психолошко-невролошки истражувања укажуваат исклучиво на биохемиски извори како составен дел во процесот на органско-психичките функции и начинот на нивна експресија.

Честите дисбаланси на расположението на овие луѓе предизвикуваат нарушување на односите со околината, поради губење доверба. Тие можат да покажат импулсивно деструктивно однесување, особено ако доминира депресивната димензија, а истото е насочено најчесто кон познати и блиски лица.

Карактерот како индиција за откривање на злосторникот

Секое извршување на кривично дело претставува специфична ситуација, односно збир на услови и различни состојби. Во криминалистиката треба да се проучи личноста на сторителот (виновникот), времето на извршување на делото, средината во којашто е извршено делото, состојбата на жртвата, релевантни предмети и други докази. Притоа, треба да се разграничат внатрешните (субјективни) и надворешните (објективни) елементи на ситуацијата за да може да се одреди каузалитетот на настанот. Внатрешните елементи на ситуацијата произлегуваат од личноста на извршителот, неговиот карактер и мотивациските механизми. Надворешните елементи на ситуацијата можат да бидат: објектот на насилството (жртвата), местото и времето на извршување на делото, средството со кое е извршено делото, соучесници, и други предмети како доказен материјал. Објективните елементи на ситуацијата се во причинско-последична поврзаност со субјективните елементи, односно целосно зависат од нив. Оттука, ситуацијата треба да се обработи како целина, и тогаш може да се рече дека постои “ситуација на делото”.⁴ Безброј луѓе секојдневно доаѓаат во низа искушенија и во допир со надворешни елементи на ситуацијата, но секој реагира различно, пред сè во зависност од склопот на личноста и односот кон средината, односно доминантните карактерни црти.

Карактерот како индиција за откривање на злосторникот може да се разгледува од неколку аспекти: (1) на каков карактер упатува извршеното дело; (2) кои карактерни црти биле клучни за извршување на делото; (3) кој би можел да биде сторителот на делото зависно од неговиот карактер; (4) што докажува карактерот во поглед на виновноста.

1. На каков карактер упатува извршеното дело – Секоја личност се карактеризира со форма и содржина на активноста што ја извршува, односно со својот препознатлив стил. Карактерот претставува **елиминаторен и ориентациски индикатор**, бидејќи го стеснува кругот на сомнителни лица, бидејќи карактерот се изразува преку **целта на делото и начинот на извршување**.

Поаѓајќи од нападнатиот објект, односно жртвата, видот на делото, средствата и начинот на извршување и други околности, може да се донесе заклучок за каков карактер на извршителот се работи: **подмолност, крволочност, внимателност, плашли-**

⁴ V. Vodinec}, *Kriminalistika I, Psihologija na iskaz i indicij*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 44-54 od Posebniot del.

вост, ладнокрвност, дрскост, одлучност, пресметливост, тврдоглавост, наивност, љубопитност, лицемерност, гордост итн., Ханс Грос (Hans Gross).

2. Карактерни црти клучни за извршување на делото – Кога се поаѓа од извршеното дело, како појдовна точка за оценка на карактерот на извршителот не треба само да се констатира што направил и зошто, туку треба да се констатира **што пропуштил и зошто пропуштил да изврши**. Во криминалистичките истраги, карактерот се одредува, пред сè, заради утврдување на **мотивот на криминалното дело**. Познавајќи го карактерот на одредено лице, може да се предвиди неговото мотивациско дејствување, што сè би можел тој да направи, а што не би можел. Многу е значајно да се знае поранешното однесување на можните сторители, врз основа на некои нивни поранешни активности.

Системот на изразеност на карактерните црти зависи и од интензитетот на количникот на интелигенцијата. Кај оние кои немаат висок количник на интелигенција, двигатели на карактерните црти се нагоните, тие не се самокритични, не учат доволно од искуството, тешко ги согледуваат опасностите и не можат да ги согледаат туѓите страдања. Постоја такви престапи каде што само високоинтелигентен човек може да “успее”: измами од висок стил, банкарски малверзации, коруптивни активности од позиција на моќ итн. Според Шнајдер (K. Schneider), нагонскиот живот претставува **“подземје на личноста”** и од голема важност е за сфаќање на однесувањето на сторителот и неговите карактерни црти. Не постои криминален карактер како таков, бидејќи карактерните црти кои ги има злосторникот може да се констатираат и кај други луѓе кои не направиле никакво злодело.

Користољубивоста, како карактерна црта, од некого може да направи ценет стручњак, а од друг може да направи крадец. Не е решавачка само една карактерна црта, туку склопот на личноста и мотивациската насоченост. Како индиција не се зема во вид само една изолирана карактерна црта, туку поврзаност на сите карактерни црти кои се доминантни по својата изразност. Потоа, се одредува карактерната група (тип) на која и припаѓа можниот сторител на делото (види: Динамички елементи на карактерот и злосторството).

3. Можен сторител на делото зависно од карактерот – Кај потешките кривични дела, карактерот има поголемо значење како индикатор. “Помеѓу убиецот заради користољубие и убиецот заради лична омраза, постои длабока провалија”, (Водинелиќ, 1972). Некој би можел да изврши убиство, но не и да украде. Користењето на оперативната евиденција и казнениот регистар може корисно да послужи за одредување на карактерните црти на извршителот. Исто така, се анализира (од сите аспекти на вештачење) нападнатиот објект, односно жртвата, се проценуваат способностите кои биле потребни за извршување на делото, се истражува местото на настанот, времето, средствата и предметите кои се користени, како и начинот на извршување со целосна реконструкција. Сите наведени истражни дејствија придонесуваат кон оформување заклучок за карактерот на извршителот.

4. Карактерот и виновноста – Доказите можат да се сметаат за недоволни, ако делото е во спротивност со карактерот на обвинетиот, а мотивот не е доволно убедлив, дури и тогаш кога сите околности го товарат обвинетиот.

Како индиција се зема фактот дека обвинетиот и порано, под исти околности и на еднаков или сличен начин извршил еднакво (слично) криминално дело. Карактерот како индиција ја зголемува доказната моќ на останатите индиции и директни докази.⁵

⁵ B. Arrigo, *Introduction to Forensic Psychology: Issues and Controversies in Crime and Justice*, NY Academic Press, 2000.

Склоноста кон криминогено однесување што ја имал осомничениот во минатото не треба да се зема како непосреден заклучок за неговата вмешаност во актуелниот настан. Склоноста и извршеното злосторство треба да се доведат во сегашниот актуелен и непосреден однос. Карактерот попрецизно ќе се користи како индиција доколку е попрецизно утврдена склоноста кон извршување одреден вид злосторства.

Карактерот има посилен моќ како индиција кога се поаѓа од обратна насока на претходната. Доколку обвинетиот никогаш порано не направил никакво злодело, а и според своите морални и карактерни особини не би бил способен да изврши какво било злодело, тогаш карактеролошката индиција за невиност би била очигледна. При тоа, не смее да се заборава дека луѓето извршуваат дела, спротивно на своите убедувања и склоности, токму со намера да ја прикријат својата вистинска личност и да го олеснат прикриеното извршување на криминалниот чин. Карактерот како индиција е само дел од обемното доказно досие за сторителот на злосторството и целиот настан.

Мотивот – Клучна индиција за злосторството

Зад секој криминоген чин стои одреден мотив, поттикнувачката енергија која ја предизвикува криминогената активност, ја насочува и управува со неа. Идентификувањето на мотивот на одредено криминогено однесување е всушност клучна индиција за откривање на злосторството и реконструкција на целиот настан. Мотивирачки предизвиканото однесување на сторителот го води кон остварување одредена цел. Целта има свое “зошто” и “затоа”. Доколку е поголем степенот на намерата или свесната насоченост кон целта, тогаш ќе биде посилено влијанието на волјата. Извршителите на кривични дела настапуваат потполно обмислено на патот кон остварување на целта: прават планови, демнат, разработуваат тактика како да ја испровоцираат или создадат можноста, провалуваат во објектот на целта, ја реализираат замислената активност што предизвикува задоволување на доминантната потреба со нагонско потекло (внатрешно), или со надворешно испровоцирано потекло.

Афективно извршените криминогени дела се случуваат во психолошка состојба која се разликува од претходната. Афектот ја нарушува контролата на свесното (разумното) расудување, при што доаѓа до егзалтирана бурна активност на сторителот, зад која исто така постои мотив, но во овој случај начинот на остварување на целта оди преку состојба на провокација, а не свесно правење планови и подолго демнење на објектот на настанот. Пречувствителноста ја предизвикува експлозивноста, и најмала туѓа замарка, изјава или постапка кај сторителот предизвикува мисловно доживување на негирање, потценување или асоцијативно несвесно, но и свесно, поврзување со друга ситуација која била трауматска и се случила во минатото на сторителот.

Афективното однесување се случува и како акумулирана фрустрација, како одраз на стравот за спротиставување на пречките кои стојат на патот кон остварување на целта. Одлагањето на остварувањето на целта и реализацијата на мотивот, најчесто се случува поради плашливост и преценување на пречката, односно изворот на опасност од една страна и поради потценување на сопствените емоционални, интелектуални или материјални можности, од друга. На тој начин се продлабочува недовербата во себе си, така што, не можејќи рационално да се спротистави и да ја оствари својата цел, се доаѓа во состојба на пречекорување на нужната одбрана. Овој вид на мотивациски циклус, со доминација на афективно мотивирачко предизвикано однесување, е честа појава кај луѓето кои често пати се во судир со законот, особено на оние со психопатска конституција на личноста.

Во однос на разрешување на мотивите на кривични дела извршени афективно, потребно е да се одреди **видот на афектот, очекуваност или неочекуваност на пово-**

дот и траењето на афективната состојба. Афектот е предизвикан и симултано се манифестира со гневот, кој е криминоген фактор од прв степен (Н. Gross, Grassberger, Altavilla, Vodinelić, Aćimović, Milutinović и други).

Луѓето се разликуваат според подготвеноста за контролиран настап во состојба на лутина и гнев (во кој човекот запаѓа речиси секојдневно), при што оние кои според својот склоп на личноста, доминирачкиот темперамент, доминирачките карактерни црти, степенот на трауматскиот стрес од минатото или сегашноста имаат низок праг на толеранција на каква било фрустрирачка состојба (како резултат на конфликтот). Фрустрацијата како состојба на незадоволство поради неостварените мотиви не мора да биде предизвикана од непосредниот извор на пречка за остварување на мотивот, туку изворот може да биде посреден - најчесто тоа е асоцијативна слика на претставата за непосредниот извор на попречување. Асоцијативната слика на претставата ќе биде посилна и поинтензивна, доколку е сврзана со сексуално - еротските доживувања, морално етичките норми, егзистенцијални интереси, како и отфрленоста и пониженоста.

Афективната состојба се случува при очекуван, но и при неочекуван настан. При афективна состојба на очекуван настан јачината на афектот е со послаб интензитет, така што во дадени моменти може и да се совлада, сè до оној момент во кој е загрозувана личната сигурност. При афективна состојба на неочекуван настан јачината на афектот е со поголем интензитет, сè до целосна егзалтираност, со неможност за какво било совладување.

Во однос на траењето на афективната состојба, треба да се нагласи дека, реакцијата на настанот не мора да следи веднаш за да се признае како афективна состојба. Може да помине подолг временски период помеѓу настанот кој предизвикал возбудување и фрустрација и самото афективно дејствување. Затоа треба да се изврши стручна психолошка експертиза за психичката состојба на сторителот во тој критичниот временски период.

Поделба на мотивите на криминогеното однесување

Поделбата на мотивите на криминогеното однесување се врши според повеќе критериуми: (1) Мотиви во зависност од целта; (2) Мотиви во зависност од карактерот; (3) Мотиви во зависност на умисла и небрежност; (4) Фингиран мотив.

1. Секој мотивациски циклус на однесување има одредена цел, па така и мотивацискиот циклус на криминогеното однесување има своја специфична цел. Целта се остварува преку преземање соодветни активности. Целта се изедначува со последицата на делото. Притоа, треба да се прави разлика помеѓу “поттик” и “цел”. Во поттикот најчесто лежи главната причина (извориштето) и треба да се одговори на прашањето “зошто” - што всушност ја дава природата на главниот мотив. За целта се дознава со прашањето кое започнува со “која”, “каква”. На пример, при злоупотреба на службената должност, поттикот е желбата да се живее луксузно снобовски, а целта е да се проневери (украде) два милиони денари. Друг пример, кога мажот ја убива својата жена, поттик може да биде љубовта што ја чувствува кон својата љубовница, а целта е воспоставување нова заедница, односно нов начин на живеење итн. Мотивот е внатрешно доживување, а целта е предметот, објектот, ситуацијата кон која се стреми извршителот на криминогениот акт, преку што ќе се задоволи мотивот. Мотивот е најсилен психодинамички процес, тоа е психичката енергија на човекот која има неограничена моќ, така што интензивно го тера да изнајде начини за да ја оствари целта, со што ќе го разреши неспокојството во себе.

2. Мотивите, во зависност од карактерот, можат да се одредат според видот на кривичното дело и резултатите од истражените дејствија. Во зависност од извршената

деструктивност врз нападнатиот објект (жртвата), видот на делото, средствата и начинот на извршување може да се заклучи за каков карактер на извршителот се работи: подмолност, крволочност, внимателност, плашливост, ладнокрвност, дрскост, одлучност, пресметливост, тврдоглавост, наивност, љубопитност, лицемерност, гордост итн.

Со одредувањето на мотивот од доминантните карактерни црти, на кои укажуваат начинот и средствата на деструктивниот акт, се разграничува што би можел да направи извршителот, а што не би можел да направи. Во склопот на психолошките индикации треба да се утврди поврзаност помеѓу карактерот на извршителот и поттикот за извршување; зошто тоа го направил? Така ќе се дојде до природата на клучниот мотив за злосторничкиот чин.

Кога постои складност помеѓу карактерот и поттикот (желбата), односно кога тие се надополнуваат и усогласуваат, поттикот се трансформира во мотив, така што извршителот носи одлука за извршување на делото.

Кога поттикот е спротивен на карактерот, односно постои неусогласеност, поттикот се отфрлува и не се трансформира во мотив. Тогаш карактерот на извршителот постанува директна диспозиција на мотивот. После извршувањето на делото мотивот исчезнува, но карактерот останува, сè до следниот мотивациски циклус на криминално однесување.

3. Мотивот претставува составен дел на умислата, односно, свесноста и намерата при извршување на кривичното дело. Одредувајќи го мотивот, може да се направи разлика помеѓу умисла и небрежност (немарност). Доколку постои умисла, тогаш се констатира дека се работи за свесни мотиви и свесно насочување на активноста на извршителот кон изнаоѓање начини и средства да ја оствари целта, односно кривичното дело. При тоа треба да се знае дека и кривичните дела од небрежност имаат свои мотиви, но според степенот на вклученост на свеста и волјата на извршителот, битно се разликуваат од мотивацискиот циклус на кривичните дела со умисла.⁶ При извршување на дела од небрежност, мотивот се однесува на последицата на делото: надежта дека ќе се избегне казната, односно штетата. Особено кога се работи за свесна небрежност, надежта или верувањето дека ќе се избегнат последиците по извршителот го сочинува главниот мотив за извршување на делото, (Subotić).

4. Според тоа дали е мотивот фингиран (симулиран), можат да се разликуваат два вида кривични дела: (1) прикриено, затаено или маскирано; (2) фингирано (симулирано). Маскираното кривично дело е вистински извршено, но сака да се сокрие делото или извршителот. Фингираното кривично дело реално воопшто не постои, но треба да делува како вистински извршено, со цел да се сокрие вистинското кривично дело. Извршителот го премолчува прикриеното дело и ги отстранува трагите. Целта е да се префрли вината на друго лице како извршител и да се исконструира неговиот мотив, којшто всушност е лажен, фингиран и не постои. При истрагата, индикација за постоење фингиран мотив претставува појавувањето низа противречности на прибраните докази кои, всушност, се мисловните, емотивните и техничките грешки на симулантот.

Испитувањето на трагите овозможува решавање на два проблема: (1) да се пронајде врската помеѓу настанот и трагите; (2) да се пронајде врската помеѓу трагите и симулантот. За лажно воспоставување траги, односно елементи кои ќе укажат на кривично дело и конкретен извршител, потребна е одредена мисловна активност на симулантот: тој треба да ги предвиди сите поединости за да создаде можност за заклучок кој ќе упатува на реална причинско-последична поврзаност. Меѓутоа, емоционалната понесеност и вознемиреноста на симулантот, доведуваат до извесни пропусти во фин-

⁶ E. Sutherland, *On Analysing Crime*, The University of Chicago Press, 1973, str. 284

гирањето, пред сè во однос на континуитетот и квалитетот на вниманието и рационалното мислење. Тоа предизвикува правење одредени грешки, кои при истрагата се откриваат со анализа на сите елементи на клучниот настан, хронолошки, со проценка на логичната поврзаност на елементите. Нормалната невозможност треба да се реконструира во ненормална можност (преправена, измислена или привидна). За да се направи таква реконструкција, треба да се одговори на прашањето: ако настанот не се случил така, тогаш какво значење имаат трагите? (V. Vodinelić, 1972.).

Одговорот на ова прашање ќе се добие со примена на соодветна криминалистичка методика на работа, која ја спроведува стручен тим на форензичари криминалисти.⁷ Постојат различни фингирани мотиви: прикривање на кражба и присвојување пари; искористување на премијата од осигурувањето (лично или туѓо); подигање на сопствената важност и привлекување внимание; прикривање на забранета постапка со одмазда; прикривање на неажурно работење; завист кон одредена индивидуа; фингирање на идентично дело со цел да се ослободи лицето под истрага; избегнување одредени обврски (служење војска, тешко работно место итн.).

Од големо значење е откривањето на фингирани мотиви, зошто на тој начин ќе се открие и вистинскиот извршител. Оние кои извршуваат кривични дела против службената положба, проневери, крадење, фалсификување итн., повеќе користат средства и начини за маскирање на своите дела: најчесто се прикажуваат како жртви на туѓа небрежност, инсценираат провална или насилна кражба и слично. Оние кои извршиле убиство, можат да фингираат самоубиство. Постојат и такви случаи на фингирано убиство (насилна или природна смрт), а извршиле самоубиство. Во криминалистичката пракса, утврдени се голем број мотиви за извршување на кривично дело, како фингирани, така и реални. Сè што може да биде мотив за неказниво однесување на човекот може да биде мотив и за кривично дело, (Weingart.). Според една поделба постојат: главни и споредни; алтруистички и егоистички; социјални и антисоцијални; чесни и нечесни итн. Меѓутоа, најчесто се користи следната поделба: економски мотиви; мотиви од омраза; мотиви од одмазда; политички мотиви; сексуално-еротски мотиви; религиозни мотиви; мотиви на сожалување; пагански мотиви; афективни мотиви (емоционални); мотиви на лична сигурност и патолошки мотиви (својствени за извршители со душевни заболувања).

Клучниот мотив - патоказ до извршителот на криминалното дело

Мотивот за извршување на криминалното дело е клучна индиција со помош на која се одредува кругот на сомнителни, а од нив се пронаоѓа извршителот на делото. Виновноста може да биде докажана и без разоткривање на мотивот, но тоа може да доведе до судска заблуда и несоодветно обвинение. Само со докажување на клучниот мотив може да биде во потполност докажана нечија вина. Секое криминално дело се извршува со одредена причина и цел. Најпродуктивен начин за доаѓање до клучниот мотив на криминалното дело претставува поаѓањето од последицата наназад, односно од објектот на делото или жртвата. Според тоа, основните фази во разоткривањето на клучниот мотив се следните:

I. Утврдување на целта на криминалното дело – целта се утврдува преку последицата на криминалното дело. Во случаи кога е извршено направеното дело, целта се поклопува со последицата. Тоа не е случај кај криминалните дела што ги извршуваат душевно болни извршители, особено оние кои имаат одреден вид на психоза.

⁷ C. Bartol, A. Bartol, *Introduction to Forensic Psychology*, Thousand Oaks, CA: Sare, 2004.

Целта се одредува преку аналитичко – синтетички пристап, така што очигледната последица се разделува на составните делови. Се анализира секој елемент на последицата за да се дојде до значаен показател за мотивот. После аналитичкото согледување, се преминува кон сложување или синтетизирање на добиените елементи и се проценува дали тие се сложуваат и се надополнуваат, или меѓу нив не постои складносот. Основните елементи на последицата на криминалното дело се следни:⁸

- **Видот на криминалното (кривичното) дело**, кое може, но не мора секогаш да води до целта, односно да ја докажува целта. Но има дела каде целта е очигледна. Во секој случај треба да се направи анализа на овај елемент.

- **Нападнатиот објект, односно жртвата на криминалното дело** речиси недвосмислено укажува на целта, особено за кражбите и недозволената трговија. Доколку се работи за убиство, се прави форензичка анализа, почнувајќи со анализа на телото на жртвата (положба, надворешни повреди, убиствената повреда и сл.), анализа на личноста на жртвата и нејзиниот живот, се анализираат комуникациските врски и активности на жртвата. Се анализира кој би имал интерес за отстранување на жртвата. Треба да се има во вид фактот дека извршителот може да биде сосем рамнодушен во однос на нападнатиот објект, односно жртвата (професионалните крадци или професионалните убијци).

- **Времето на извршување на делото** е особено значајно за да се поврзат елементите на целта, а подоцна, да се утврди движењето на сомнителните во времето на извршување на делото. Времето укажува на можна симултаност или сукцесивност на одредени настани поврзани со извршеното криминално дело.

- **Местото на настанот** претставува важен елемент, затоа што го стеснува кругот на сомнителните и дава насока за поврзување на некои од можните сторители со целта што би ја оствариле преку последиците на делото. Може да се изврши и реконструкција на настанот во присуство на осомничените и притоа да се провоцира нивна психолошка реакција, вербална или невербална.

II. Можниот склоп на личноста на извршителот - откако ќе се анализираат и поврзат елементите на последицата на криминалното дело, се создава можност за одредување на можниот склоп на личноста на извршителот. пред сè, може да се разграничи дали се работи за нормална конструкција на личноста со извесни девијации во однесувањето или се работи за психотична личност (каде што е бесполезно да се бара мотивот). Во вториот случај, кога ќе се претпостави дека извршителот е психотична личност со одредено тешко душевно растројство, не се утврдува целта и мотивот, туку се бара извршителот, кој може да биде во критична психотична фаза и, понесен од растроената егзалтираност, да изврши и други криминални дела. Во таа насока се анализира соодветна психопатолошка документација и архива, во содејство со исказите на сведоците (доколку ги има) и блиските роднини и соседи.

Доколку се исклучи можноста сторителот на криминалното дело да биде психотична личност, тогаш се прави претпоставен психолошки профил на сторителот. Притоа, се одредува интелигенцијата и посебните способности кои би требало да ги поседува извршителот за да го изврши тоа дело. Се одредуваат претпоставени емоционални димензии, како и претпоставени карактерни црти. Претпоставениот психолошки профил овозможува стеснување на верзиите за клучниот мотив на криминалното дело. Кон тоа помага и споредувањето на профилот со дотогашните извршители на кривични дела кои ги има во датотеката на криминалистичките одделенија.

⁸ H. Gross, *Objective Conditions of Criminal Investigation*, Criminal Psychology, Mistakes action, arhivski materijal (Izvor: Vodineli}, 1972, str.65-90).

Доколку не се издвои рационален мотив, тогаш треба да се размислува дека извршителот може да биде неконтролиран психопат, за разлика од контролираниот психопат кој може да изврши најсложени криминални дела со софистицирана претпазливост, но со ладнокрвност и без чувство на вина. Исто така, рационална моивираност не постои и кај криминалните дела извршени заради патолошка љубомора (Отелов синдром). Потоа кај извршители во алкохолизирана состојба, извршители наркомани или корисници на анаболички стероиди, како и сторители под хипноза.

III. Изворот на мотивот – анализата и синтезата на елементите на последицата (нападнатиот објект, односно жртвата), овозможуваат одредување на целта на извршителот на криминалното дело, како и неговиот претпоставен психолошки профил. Сублимираните податоци отвораат пат за пронаоѓање на изворот на мотивот. Притоа, се разграничува дали изворот е во заблудата на извршителот или во неговата фактичка свесна определеност за извршување на делото.

Изворот се определува и со разграничување, во смисол дали е фингирано криминално дело или е вистинско. Кај фингираното криминално дело изворот на мотивот е самиот симулант. Кај другите криминални дела, изворот на мотивот може да биде внатрешен и надворешен. Внатрешниот извор произлегува од динамичката конституција на личноста на сторителот. Кај психопатите изворот е во Свесното (ЕГО), под команда на Несвесното (ИД). Кај социопатите изворот е исто така во свесната формација (ЕГО), но во конфликт со морално – нормативната контрола (СУПЕР - ЕГО).

Елиминаторна вредност на мотивот како индиција

Доколку се утврди клучниот мотив за извршеното криминално дело, се пристапува кон собирање податоци во врска со тоа кој од осомничените би можел да биде поведен од дадениот мотив. Лесно може да се идентификува извршителот, доколку се работи за личен мотив, својствен и самостоен (карактеристично за семејни насилства, сторители - повратници кои извршуваат карактеристични криминални дела и друго).

За постоење на даден мотив кај издвоениот број на осомничени укажуваат следните фактори: (1) склоностите и навиките (дали е порано казнуван за такви и/или слични дела); (2) изразување волја за извршување криминални дела; (3) колку се запознати со околностите под кои е извршено делото; (4) дали постоел одреден повод; (5) каква корист имале лицата од извршување на делото; (6) различни техничко-форензички докази; (7) непосредно и посредно дејство на делото; (8) однесувањето на лицата после извршувањето на криминалното дело.

Проверувајќи го интензитетот на наведените фактори за секој од осомничените, може веднаш да се идентификува извршителот со несоборливи докази, но може и да се направи селекција на потесен круг на осомничени, доколку не постојат автентични поклопувања помеѓу мотивот и целта. Што помал круг на лица кои можат да го имаат дадениот мотив, толку е доказната моќ на мотивот како индиција поголема.

Од голема важност е утврдувањето на компатибилноста на извршеното дело со клучниот мотив. Во таа насока се проучува минатото за секој осомничен и неговиот однос кон нападнатиот објект.

Доколку временската дистанца од појавата на мотивот до извршувањето на делото е поголема, тогаш е помала веројатноста дека тоа лице би можело да биде извршителот. Иако можни, многу ретки се случаите некој нов повод да го разбуди “заборавениот” мотив и да предизвика криминално дело. Тоа се случува кај луѓе кај кои одреден повод предизвикува неконтролирана насилничка реакција после подолг временски период (тоа се најчесто насилства заради одмазда).

Значаен момент претставува и прикладноста на нападнатиот објект за да го мотивира осомничениот за делото. “Угледен граѓанин, по правило, нема да изврши џебна кражба, а туѓите пари во неговиот џеб можат да се објаснат како обид за подметнување. Ако лицето е клептоман, неговата постапка се објаснува со постоење нерационален мотив (патолошки). Тригодишно девојче не е прикладен објект за предизвикување страствена желба кај секој возрасен човек, туку само кај педофилите”, (В. Водинелиќ, 1972).

Исто така, треба да се земе во вид состојбата на **аберација**, кога извршителот ја промашува вистинската цел и доаѓа до свртување (скршнување) и напаѓање на друга цел или објект. Но, постои и состојба на **субституција**, замена на целта (дрвокрадци кои се спречени да крадат дрва, предизвикуваат намерни пожари и сл.).

За да може реално да се прифати поврзаноста на мотивот со делото, не треба криминалистот да поаѓа од сопствената психологија, или од “ЈАС-комплексот”, туку треба да биде објективен и на случајот да гледа од аголот на извршителот, (Weingard).

Ако се земе објективен пристап, а истиот е задолжителен за вистински професионалци-криминалисти, тогаш полесно и поуспешно ќе се разоткријат изразувањето волја за извршување на такво криминално дело од страна на осомничениот. **Волјата** му помага на мотивот да се оствари преку волевите димензии на личноста: издржливост, трпеливост, одлучност самостојност и доследност. Волјата за извршување на делото се манифестира преку писмени и усмени изјави, подготвени активности во врска со следење на состојбите, надгледување на теренот, прибирање одредени предмети или документи и сл. Но волјата може да се согледа и од невербалните реакции на извршителот, преку специфична мимика и пантомимика во одредени ситуации пред извршувањето на делото, а уште повеќе по извршувањето на делото.

Елиминаторната вредност на мотивот како индиција ќе се заокружи со присутноста на местото на настанот⁹. Секое лице кое било на местото на извршување на кривичното дело, непосредно пред извршувањето, за време на извршувањето и непосредно после извршувањето, се смета за сомнително. Пред сè, поради тоа што извршителот морал да биде присутен на тоа место во времето на извршување, кога веќе го извршил делото. Меѓутоа, има кривични дела на дистанца, каде постои можност извршителот да не биде присутен на местото на настанот, како што се нарко-мафиите, или случаите на писмо-бомба, или затруено овошје испратено на пазарот итн.

Од друга страна, не мора да бидат извршители сите што ќе се најдат на местото на настанот. За да се избегне каква било заблуда, се зема исказ од сите што биле присутни во дадениот момент. Во таа насока треба да се одговори на две важни прашања: “каде” и “кога”. Одговорот на овие прашања е комплексен и може да се добие со тимски спроведена истрага на вистински професионалци: криминалисти, психолози (судски, форензички, полициски), психијатри, специјализирани форензичари за техничките аспекти на криминалното дело.

⁹ Winick, Gerver, Blumberg, *Legal and Criminal Psychology*, ed. H. Toch, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1971. str.123.

Arrigo, B.,

Introduction to Forensic Psychology: Issues and Controversis in Crime and Justice.
N.Y. Academic Press, 2000.

Aćimović M.,

Psihologija zločina i suđenja (Sudska Psihologija), Savremena administracija,
Beograd, 1988.

Баткоска, Л.,

Основи на психологија, Институт за истражување на туризмот, Охрид, 1999.

Баткоска, Л.,

Криминалистичка психологија, ЦНИР, ФТУ - Охрид, 2007

Vodinelic V.,

Kriminalistika, psihologija iskaza i indicija, Savremena administracija, Beograd, 1972.

Vodinelic V.,

Indicija i krivični postupak, JRKKP br. 4/70.

Литература:

Gross, H.,

Objective Conditions of Criminal Investigation, Mistakes Action, 1908 (архивски
материјал)

Kulenović, M.,

Metapsihologija nastranosti i osobitosti, Biblioteka - Psiha, Zagreb, 1986.

Reich, W.,

Analiza karaktera, ITRO Naprijed, Biblioteka, PSIHA, Zagreb, 1982

Sutherland, E.,

On Analysing Crime, The University of Chicago Press, 1973.

Cameron, N.,

Personality Development and Psychopathology, Houghton Mifflin Co., Boston, 1963.

Winick, Gerver, Brumberg.,

Legal and Criminal Psychology, ed. H. Toch, Holt, Rinehart and Winston, New York,
1971.

Liljana Batkoska, PhD

SYMPTOMS AND PSYCHOLOGICAL RECONSTRUCTION OF THE CRIME ACT

Abstract

Between the light and dark aspect of human nature, where the positive and negative experiences are mixed up, a thin borderline called the grey zone stretches out. What will predominate depends mostly on the erosion of the grey zone i.e. the guilty conscience related to good and evil, permissive and nonpermissive. Deformities of human's psychological life lead to criminal behaviour. By perceiving the dominance of the psychological function over the physical, as a fundamental leading force and coordinator of human behaviour, one can obviously realize the importance of the psychological dimension on the overall process of detecting criminal acts.

*The perpetrators, each one individually, has perceptive logics and activating direction. During each investigation proceeding, the spacious and temporal frame of the act is defined. Psychological genesis of the crime act and causal connection of each particular phase of the case is formed. The psychological reconstruction of the crime act is a complex and sensitive process. The **character** and **motivating constellation** of the whole case appear as basic indications of the criminal and psychological reconstruction of the crime act. In order to detect the **main motive, motivating orientations** such as emotions, impulses and the will of the perpetrators, as well as the external circumstances as a reason or consequence of the act, should be taken into consideration.*

Key words: *Indications; Psychological reconstruction; Criminal behaviour; Criminal personality; Character; Motivating constellation; Motive; Will*

ЦЕЛ, ФОРМА И НАЧИНИ НА РЕАЛИЗАЦИЈА НА ИНФОРМАТИВЕН РАЗГОВОР КАКО ЗНАЧАЈНА ОПЕРАТИВНО- ТАКТИЧКА МЕРКА

Резиме

Професионално изведување на информативен разговор поврзано со откривање и докажување на кривични дела е специфична вештина за која се потребни концентрација, пракса и посветеност на подобрување на процесот. Често разговорот е инструмент што службениците на органите за спроведување на законите формално го користат без да обрнат посебно внимание на корисните ефекти од истиот, а тоа е основен елемент на современата полициска служба.

Клучни зборови: информативен разговор, интервјуирано лице, оперативно- тактички мерки и дејствија, ОСЛ

1. Цел и форма на разговорот

Информативниот разговор е оперативно-тактичка мерка каде што преку сознанија кои може да ни ги предочи поименично одредено лице се добиваат податоци за одреден кривично- правен настан, можен сторител, можни сведоци, *corpora delicti* и други важни елементи на тој настан со цел негово расветлување, обезбедување докази и соодветно кривично-правно одредување. Оваа мерка има своја законска основа во Законот за кривична постапка на РМ, во чл. 142 каде се предвидува :

Самиот разговор е дејствие од неформална природа, без процесна вредност, но е премногу значајна за последователната постапка и влијае врз нејзиниот исход.

Целта на водењето на информативниот разговор е добивање на што повеќе правно релевантни факти, непосредни докази и индиции. Преку него, како што напознавме, треба се настојува да се добијат одговори на деветте златни прашања на криминалистиката¹, да се добијат одговори на тоа кои биле очевидци на настанот, кој може да има или нема сознанија за кривичниот настан (да се добијат податоци дали тој настан претставува кривично дело), за сторителот или сторителите, трагите, предметите, за индицијалните факти, како и за информации за проверување на алиби во понатамошната постапка. Преку разговорот ќе се бара да се идентификуваат други лица, кои во одредено својство (сведоци, осомничени, жртви) ќе бидат испитани или сослушани во постапката што следи. Добиените податоци од разговорите кои ги обавуваат оперативните работници на ОВР, иако вонпроцесно, им помагаат на Јавниот обвинител при донесувањето на одлуката за поднесување на барање за спроведување на истрага, и на истражниот судија при донесувањето на одлуката за поведување на

¹ Владимир Водинелиќ, *Криминалистика*, Белград, 1985 год.

истрага, а во рамките на истрагата служи како основа за ориентација при испитување на обвинетиот и сослушување на сведоците.

Како што се наведува во чл. 142, разговорот е дејствие од неформална природа, што доведува до заклучок дека и самите податоци и изјави добиени преку разговорот имаат неформална природа. Поаѓајќи од широките овластувања кои позитивните законски прописи ги ставаат во надлежност на Органите за внатрешни работи, се дава широк простор за преземање на постапки за кои ОВР смета дека во дадениот момент се најцелесообразни и најделотворни. Таа слобода во преземањето на активностите не треба да значи апсолутна слобода, туку неограниченост и нешаблонизираност во процесот на преземањето на оперативни- тактичките мерки и активности. Оттука, отсуствува една строга законска рамка на активности кои треба да се преземаат во различни оперативни ситуации.

Од самиот момент на дознавање за одредена кривично- правна ситуација, оперативните работници наидуваат на „сурови,, услови за работа². Се започнува со оперативна - криминалистичка дејност на ОВР во функција на осознавање на конкретниот настан, се собираат сознанија, податоци и докази, а законодавецот не наметнал определена форма по која ќе постапуваат за да дојдат до саканата цел³, иако во голем број случаи иницијативата за почеток на истражување на одредена појава, настан или случај може да потекне и од Јавниот обвинител, како овластен орган. Информациите кои се собираат од граѓаните се користат за оперативни цели, имаат оперативна насочувачка функција, а понатаму служат за утврдување на правно - релевантни факти и докази. Инаку, сознанијата добиени од граѓаните како такви во преткривичната постапка немаат формална вредност. Но, за оперативните потреби се многу значајни затоа што претставуваат индиции за поставување на верзии во текот на оперативната активност, при собирање на материјални докази, утврдување на други факти, планирање и преземање на оперативни- тактичките мерки и идните истражни дејствија⁴.

Од друга страна одредени дејствија кои се преземаат во преткривичната постапка се земаат како доказен материјал во фазата на кривичната постапка⁵. Тоа значи дека не постои јасна дистинкција до каде се оди во оперативна - тактичките мерки и дејствија, не се одредува нивната форма и кога може да се смета дека е завршена едната фаза, во смисла на прифаќање или отфрлање на одредени дејствија како докази во кривичната постапка. Исто така, сè она што е завршено во оперативни- тактичката фаза на работен ангажман на ОВР не значи дека треба да се стави во функција на доказ. Истото се случува и со обавувањето на разговори со различни категории лица, затоа што, ако тоа биде прифатено, кривичната постапка би ја изгубила својата формална страна. Своите наводи, наоѓања, констатации ОВР ги претставува во формален акт - кривична пријава. Но кривичната пријава не претставува доказен материјал, а во неа се наведуваат сознанија до Јавниот обвинител за кривичното дело и за извршителот на тоа дело. Тоа значи дека кривичната пријава не може како таква да се употреби како доказ, да се чита на главната расправа и судот, врз основа на наводите во истата, да донесе пресуда. Значи, кривичната пријава информира и укажува на постоење на кривично дело, сторител и на други правно релевантни факти. Таа мора да содржи битни кривично - правни факти. Материјалот собран од страна на ОВР не се внесува во кривичната пријава, туку се доставува со неа. Во прилог на кривичната пријава се доставуваат предмети, скици, фотографии, извештаи, списи за

² Злате Димовски- Прирачник- криминалистичко разузнавање, Графотранс, Скопје, 2007 год.

³ Злате Димовски- Тероризам, Графотранс, Скопје, 2007 год. стр. 57

⁴ Методија Ангелески- Криминалистичка тактика 1, Скопје, 2008 год. стр. 22

⁵ Иванчо Стојанов- Преткривична постапка, Скопје, 1989 год., стр 78

преземените мерки и активности, службени белешки и други материјали, кои се од полза за водењето на кривичната постапка.

Во ваквите материјали се доставуваат и службените белешки од обавени разговори со лица. Во претходните периоди се земаа изјави од секое лице со кое се разговарало, напишани со ракопис на испитаникот и со негов потпис⁶. Таа пракса се надмина и сега правно релевантните факти, кои ќе произлезат од разговор со лица што располагаат со податоци и сознанија за одреден настан, се нотираат во службена белешка оформена од страна на ОСЈ кое го водело разговорот. Значи, се избегнува пишување на целиот тек на разговорот и се внесуваат само правно - релевантни факти.

ОВР ја поднесува кривичната пријава до Јавниот обвинител. Тој ја разгледува истата и има можности да поднесе до истражниот судија барање за спроведување на истрага. Јавниот обвинител и истражниот судија своите наводи за покренување на формална кривична постапка ги темелат врз основа на доставената кривична пријава и материјалите во прилог на истата. Тука се проценуваат постапките и преземените оперативни - тактички мерки и активности, но се употребуваат и службените белешки од обавените разговори. Само во овој случај Јавниот обвинител, а особено истражниот судија ја разгледуваат изјавата дадена од лица кои можат да бидат посочени во различни својства: сведоци, осомничени, оштетени и сл. Во понатамошниот тек од постапката, доколку биде покрената, истражниот судија повторно ги сослушува сите лица посочени во кривичната пријава и согласно нивните изјави гради проценка за натамошната постапка, а изјавите дадени пред истражен судија претставуваат докажен материјал.

Уште од првото сознание дека е извршено кривично дело треба да се пристапи аналитички. Во рамката на другите верзии кои се поставуваат, постојат и верзии за тоа кој и што би можел или би требало да знае за фактите важни за утврдување на фактичката состојба и околностите пред, за време и после извршување на делото, поврзани со конкретното кривично дело и сторителот⁷. Затоа треба да се пристапи кон проверување на таа верзија, да се осознае, открие, пронајде или да се утврди каде се наоѓаат лицата кои нешто знаат или би можеле да знаат, а што би било од полза за успешно водење и завршување на оперативната дејност и кривичната постапка.

Пронаоѓањето и идентификацијата на такви лица, како потенцијални носители на информации за конкретен настан, се извршува на повеќе начини:

- преку непосредно забележување од страна на оперативните работници при пристигнување на лице местото;
- преку распрашување, непосредно после настанот и подоцна, на сите други места каде што можат да се пронајдат такви лица;
- преку објавување и повик во средствата за јавно информирање;
- преку самопријавување ;
- преку пријави од граѓани, оштетени, соучесници, соизвршители, со анонимна или псевдонимна пријава⁸;
- преку државните органи и јавните институции;
- преку повремено следење на сомнителни лица, местото на настанот и други објекти каде што е извршено кривично дело, каде што се собираат или одржуваат состаноци и договори на сомнителни лица;
- преку поседување на идентификувани предмети и средства кои потекнуваат од извршеното кривично дело;

⁶ Никола Матовски, *Кривично- процесно право*, Скопје, 2004 год.

⁷ Методија Ангелески, *Оперативна криминалистика*, Скопје, 2005 год..

⁸ Гоце Цуклески, *Вовед во криминалистика*, Скопје, 2006 год

- преку користење на оперативни методи и средства;
- преку информатори, соработници итн.

Во ваков случај се бараат и пронаоѓаат сите лица кои:

- биле присутни на лице местото пред, за време и непосредно после извршување на делото;
- би можеле да имаат мотив за извршување на делото;
- имаат физички особини како и сторителот;
- поседуваат исти знаења и вештини;
- имаат слични карактерни особини;
- поседуваат познавања за околностите кои се познати на сторителот;
- поседуваат средства и предмети за извршување на делото;
- ја уживаат користа од кривичното дело ;
- се забележува физичкото дејство на КД на нив;
- се забележува психичкото дејство на КД на нив;
- се евидентирани во МОС евиденцијата и др.⁹

Од погоре изнесеното произлегува дека оперативниот работник треба да биде личност која доста брзо реагира, забележува факти, пронаоѓа и обезбедува лица за разговор, сведоци, очевидци, оштетени, сè во функција на разјаснување на стореното кривично дело.

2. Начин на реализација на информативниот разговор како оперативно - тактичка мерка

Разговорот претставува форма на општествена комуникација, но не е обичен разговор. Во тој комплексен однос доаѓа до взаемна интеракција помеѓу испитувачот и испитаникот¹⁰. Во таков случај повеќе податоци ќе добие оној испитувач кој ќе има на располагање повеќе податоци за испитаникот, неговата инволвираност во критичниот настан, податоци за целиот тек на третирањето настан, и кој има познавања од криминалистиката, психологијата, психопатологијата и богато животно искуство. Комуникацијата не се води само вербално, туку се следат и мимиките, гестикациите, пантомимиката, се кортат на сите човечки сетила, а не само сетилото за слух.

Сите човечки суштества постојано праќаат вербални и невербални сигнали и на истиот начин примаат сигнали од луѓето околу себе. Поголемиот дел од нив се потсвесни и како такви многу тешки за контролирање. Свесноста за говорот на телото и однесувањето се важни за професионалниот водител на информативни разговори, бидејќи ќе му помогнат да ги интерпретира оние „скриени“, сигнали од интервјуираното лице и да ги контролира пораките што тој ги праќа.

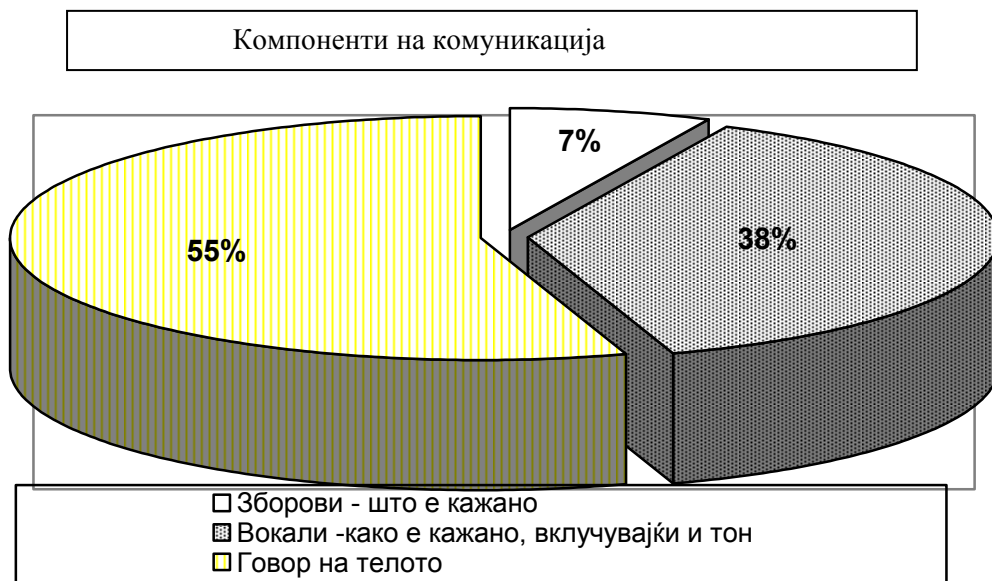
Испитувачот најпрво треба да сфати како една индивидуа ги процесира надворешните информации. Човекот е битие кое се води од визиите и околу 87% од информациите се собираат преку очите, а само околу 9% преку сетилото за слух.

Во случај на директна комуникација со луѓе, она што е кажано не е толку битно колку што е битно како е кажано и каков е говорот на телото при изразувањето. Тоа ни го покажува следниот дијаграм¹¹:

⁹ Владимир Водинелиќ, *Криминалистика*, Савремена администрација, Београд, 1984 год.

¹⁰ Стеван Алексовски, *Психологија на комуникации и разузнавачки анализи*, скрипта.

¹¹ J. Sudworth, *Personal Safety Training*, United Kingdom Immigration Service, 2003

Анализата на говорот на телото или, како што се поинаку познати, вербалните и невербалните индикатори, не е прецизна наука. Типот и значењето на сигналите се менува зависно од културата, полот и потеклото.

Спротивно на вообичаеното верување, анализата на говорот на телото нема со сигурност да покаже дека некој лаже. Секако, може да покаже дали субјектот е под стрес во моментот на испитувањето и, следствено на тоа, можеби лаже. Тоа, исто така, може да биде дел од „нормалното“, однесување на лицето, или однесување наметнато од природниот стрес поврзан со службениот разговор.

Уште еден фактор кој го отежнува детектирањето лаги е постоечки страв дека не ти веруваат, што претпоставува состојба иста како онаа на страв дека те фатиле како лажеш. Поради тоа, мошне важно е да се набљудува односното однесување на лицето и однесувањето при веќе познати вистинити одговори.

Тоа е однесувањето на лицето кога не е под стрес, неговата „природна“, употреба на говорот на телото. Последователните промени во однесувањето во текот на разговорот се тие кои ќе бидат најкорисни во забележувањето и индицирањето лажни искажувања. Идентификацијата на сигнали на стрес е полезна за испитувачот бидејќи може да претставува индикатор за можност од насилство. Човековото тело реагира на стресни состојби на различни начини, во зависност од нивото на доживеваниот стрес, и од личната осетливост и способноста да се справи со истиот. Општо земено, како што расте стресот, телото се подготвува да реагира бегачки од стресот или борејќи се со него (симпатико-адренален или акутен стрес), дури и кога нема практични шанси за ниту едно од двете. Телото минува низ физички промени, како на пример: срцето побрзо чука испумпувајќи повеќе крв во системот и крвниот притисок се покачува. Тоа може на почетокот да доведе до потемнување на лицето. Потоа кога стресот понатаму се покачува тоа се менува и станува бледо, затоа што крвта се повлекува од „несуштинските“, делови и ги храни мускулите, што, пак, е знак за опасноста што набрзо може да уследи. Се забрзува дишењето, зашто телото се обидува да ја оксидира надојдената крв. Доаѓа до потење, зашто телото се обидува да се олади. Доколку се забележи кој и да е од овие знаци, тоа може да значи дека испитаникот е под стрес. Горните сигнали се она што се набљудува со полиграфот (детекторот за лаги), со цел да се утврди дали се кажува лага¹².

¹² Методија Ангелески, *Оперативна криминалистика*, Скопје, 2005 год.

Други знаци кои може да се видат се:

- Мускулите се затегнуваат и се подготвуваат за можна акција
- Очните зеници се шират;
- Се јавува забрзано трепкање (отворање и затворање на очните капаци);
- Се зголемува самодопирањето, испитаникот потсвесно се допира за да се ослободи од стресот. Деловите што ги допира варираат, но тоа може да бидат усните или образот, раката, рачниот зглоб или стомакот. Себедопирањето може да биде со триење, чешање и штипење;
- Промени во тонот и брзината на зборување;
- Очен контакт: продолжениот очен контакт ги зголемува емоциите (поради тоа контактот обично не се задржува на нешто подолго од три секунди во нормални ситуации). Прекинувањето на очниот контакт го намалува таквиот дополнителен стрес. Некој што го прекинува очниот контакт и не гледа во тој што го испрашува е веројатно под стрес (треба да се внимава со овој индикатор, зашто очниот контакт особено подлежи на културни разлики). Освен тоа, вештачкото одржување на погледот е чест начин за некои интервјуирани да покажат дека не се плашат од другото лице, дури и кога се исплашени.
- Стискање на тупаниците - телото ги подготвува своите оружја. Овој конкретен индикатор е опасен знак, кој покажува дека сериозно се размислува за насилство. Конкретните индикатори што ги демонстрираат различните поединци се разликуваат, така што не може да се изготви дефинитивен список на индикатори. Најважниот елемент е да се види како испитаникот се однесува при одговарање на едноставни прашања, за кои знаете дека се точни, а потоа и на последователно изменетите прашања во текот на разговорот.

Тие што го водат разговорот мора да бидат свесни и за говорот на сопственото тело и ефектот што тој може да го има врз ефикасноста на разговорот. ОСЛ треба да се сконцентрира на одржување професионален, незаконувачки став.

Службеникот треба да се обиде да сочува умерен и смирен тон и брзина при зборувањето;

Треба да се внимава и на растојанието на кое што се двајцата соговорници. Растојанијата се делат на три зони:

- интимен простор, зона во која луѓето во нормални ситуации им дозволуваат да влезат само на оние луѓе со кои се емотивно поврзани;

- личен простор, зона во која се одвива нормална конверзација меѓу мали групи, и

- јавен простор, растојанието на кое се одвиваат сите други контакти. Точното растојание во сите тие зони зависи од културата, полот и самата позиција (луѓето најчесто преферираат тие што стојат пред нив да се подалеку, отколку веднаш до нив)¹³.

Покажувањето на разбирање исто така подлежи на културни разлики, но општото правило за секој оперативец е дека во текот на разговорот не треба да има никаков физички контакт, освен контактите потребни од безбедносни причини. Може да претставува искушение да се смири вознемирен испитаник со тоа што ќе се прегрне или слично, но тоа треба да се одбегнува. Тие што го водат разговорот мора не само да

¹³ ИОМ, *Прирачник за обука за спротивставување на илегална миграција*, Брисел, 2006 год.

бидат сигурни дека не го заплашуваат испитаникот, туку и дека самите не се ставаат во ситуација на можни обвинувања или му создаваат погрешен впечаток на испитуваното лице.

Оној што го води разговорот мора да биде сигурен дека добиените информации се онолку вистинити и сигурни, колку што е тоа можно¹⁴. Не е доволно само да се дојде до информации, туку мора да се проверат информациите колку што е можно повеќе, за да се осигура нивната вистинитост. Ако кај оној што го води разговорот се јават сомневања, треба да се обиде да ја утврди вистинската ситуација преку континуирано прашување. Тој треба да продолжи со разговорот сè додека не биде сигурен дека неговата цел е постигната во најголема можна мера.

Понатаму лицето кое го води разговорот треба да има слобода да поставува какви било прашања за кои смета дека ќе го одведат до вистината.

Сите разговори се разликуваат едни од други. Оттука, од суштинско значење е оној што води разговорот да може да остане флексибилен во поглед на структурата на неговиот разговор.

Нема ефект да се користи готов список прашања за секој вид на разговор што се води. ОСЈ мора да може да ги менува прашањата за да одговараат на конкретниот испитаник, во зависност од секој поединечен случај. Пристапот ќе се менува во зависност од, на пример, претходното искуство на ОСЈ, но и од други фактори кои влијаат врз неговиот конкретен пристап. Сепак, разговорот треба да има логична и методична структура, со која се одбегнуваат непотребно збунување на лицето со кое се разговара со скокање од прашање на прашање.

Доколку сака да успее во откривањето, разјаснувањето и докажувањето на одредено кривично дело ОСЈ има обврска да работи правично и непристрасно, без оглед на националноста, полот или етничкото потекло на лицето со кое се разговара.

Со цел обезбедување на услови за обавување на информативен разговор, оперативниот работник треба да реализира неколку постапки и да примени методичка структура која ги одразува конкретната ситуација и целите на предистражната и истражната постапка, зависно од тоа во која фаза се реализира разговорот. Таквите постапки можеме да ги поставиме во неколку групи или фази, и тоа:

- планирање и подготовка;
- воспоставување контакт;
- воведен дел;
- слободно излагање;
- поставување прашања;
- евалуација.

Правилното планирање и подготовка се суштински за еден ефикасен разговор. Секогаш кога тоа го дозволува времето, потребно е да се извршат грижливи подготовки и да се направи план за водење на разговорот. Преземањето на сите оперативни мерки и дејствија мора да биде методично и по соодветен план, па така и разговорот треба да биде планиран, методичен, правовремен, економичен и ефикасен. Тоа подразбира дека во планот се одредува редоследот на поставување на прашања и добивање на одговори и динамиката на реализација на истото. Свкупните подготовки и составувањето на планот се одвиваат врз основа на веќе познатите факти и околности добиени од излегувањето на лице местото.

¹⁴ Методија Ангелески, *Криминалистичка тактика 1*, Графос, Скопје, 2007

Во оваа смисла потребно е да се проучат сите списи од дотогаш преземените оперативни или истражни дејствија, да се анализираат сознанијата и да се постават верзии за настанот и за лицата со кои би се разговарало, а кои треба или можат да знаат за настанот. Потоа се составува листа на прашања што треба да се разјаснат.

Откако имаме соговорник, потребно е да ја проучиме неговата личност, да го согледаме неговото минато и сегашниот статус и пројавеност во криминалистичките евиденции што постојат во рамките на ОВР. Треба да се запознаеме со неговата психичка состојба за да можеме да ги процениме психичките и физички реакции, а посебно квалитетот, веродостојноста и вистинитоста на исказите. Во оваа смисла се и подготовките околу времето и местото на обавување на разговорот, начинот на бележење и фиксирање на разговорот. При подготовката на разговорот, иако тој момент зависи од искуството и подготвеноста на оперативниот работник кој го води разговорот, мора да се работи на воспоставување на близок контакт со соговорникот, да се покаже разбирање за неговата состојба, а преку тоа да се создаде однос на меѓусебна доверба.

Самото планирање на активностите не подразбира постапување по шаблон, рецепт или рутински, кои се во спротивност со чинот на планирањето. Без планирањето не е можно објективно, сестрано и потполно откривање, истражување и разјаснување на кривичните дела и вината на сторителот и другите учесници во извршувањето. Затоа не смееме да дозволиме активностите да се преземаат и да течат како спонтан процес, со голем удел на случајноста, туку подготовките треба да се прилагодат на секој конкретен случај.

Планот за секој поединечен случај е нацрт на главните прашања на криминалистиката на кои треба да се дадат одговори при информативниот разговор, при што треба да се постават и верзии за главните прашања.¹⁵ Планот треба да содржи каде, кога и како да се обави, околности кои треба да бидат разјаснети, прашања кои треба да се постават и по кој редослед, докази кои во текот на разговорот ќе бидат користени, распоред и цел на нивното предочување.

Напишан план, ако е правилно употребен, би користел за:

- Да се следат веќе обработените области и оние кои допрва треба да се обработат
- Да се скратат повторувањата;
- Да се забележи кога исказите на субјектот не се во согласност со други описи или информации;
- Да се води разговорот на начин на кој се задржува неговата важност за испитуваниот случај;
- Да се одлучи кога разговорот завршува.

Иако постојат модели на планови за разговори, сосема е прифатливо ОСЛ кое ќе го води разговорот да направи свој план на лист хартија.

Кога планот е направен, лицето обезбедено, се приоѓа кон воспоставување контакт. Се претставуваат соговорниците и комуникацијата практично започнува и се гради односот. Во овој дел му се објаснуваат форматот, процедурата и целта на повикувањето на лицето (и на другите, доколку е потребно)¹⁶. Разговорот не треба да започне строго службено, нервозно, осилено или ладно, туку мирно, опуштено,

¹⁵ Владимир Водинелиќ, *Криминалистика*, Савремена администрација, Београд, 1984, год.

¹⁶ На евентуалниот бранител, кој може да биде присутен, на преведувачи, доколку лицето не го разбира јазикот.

стрпливо¹⁷. Треба да се создаде атмосфера во која ќе постои меѓусебна доверба и разбирање.

Следи вовед во разговорот и објаснување на причините за повикување, предметот на интерес на ОСЈ и лицето ќе се повика да изнесе сè што знае за соодветниот настан, и тоа во самостојно, непречено и слободно излагање. Овој дел е од огромна важност за ефикасно воден разговор. Во текот на оваа фаза се создава правилната атмосфера за потпомагање на размената на информации. Главната цел на разговорот е да се приберат информации од интервјуираното лице, а за да се направи тоа, потребно е лицето да се чувствува способно. Често, најочигледната бариера за таа комуникација е фактот дека интервјуираниот зборува со службеник од страната на законот. Секако, тоа е неприродна ситуација за многу луѓе и може да предизвика збунетост и нервоза. За да се надмине таа бариера, тој што го води разговорот треба да се почитуваат неколку елементи:

1. Да се одржува професионален и љубезен став.
2. Да се провери дали сите потреби на лицето се задоволени и дали има некакви проблеми. Тоа често значи да се разјасни дали лицето се чувствува добро, дали ве разбира и, конечно, дали постојат причини кои вие не ги знаете, а поради кои разговорот не треба да се обави, или треба да се обави поинаку.
3. Да се внимава на говорот на телото на оној што испрашува. Луѓето реагираат на тоа како некое лице се однесува и на тоа какви пораки праќа. Говорот на телото и однесувањето на оној што го води разговорот може да влијаат врз тоа колку комотно се чувствува интервјуираниот за да даде информации и, како резултат на тоа, колку ефективен ќе биде разговорот.

Воведните фази најчесто се куси, меѓутоа, понекогаш можеби ќе треба да се прошири објаснувањето со детали¹⁸ за да бидете сигурни дека интервјуираниот е свесен за целата постапка.

Идеалниот разговор започнува со објаснување на улогите на сите присутни доколку ги има. Потоа треба да се наведе целта на разговорот и начинот на кој тоа ќе се изведе, односно, се кажува дали и како разговорот ќе биде документиран (во пишана форма, снимен со помош на аудио, видео или со помош на други технички средства) и форматот што ќе се користи.

Фазата на слободно излагање се однесува на самите изјави. Со оглед на тоа што голем дел од конечната одлука зависи од тоа што е прибрано во текот на оваа фаза, фазата треба да биде спроведена со највисоки стандарди. Леснотијата со која ќе се дојде до изјави очигледно зависи од тоа колку интервјуираниот е подготвен да соработува. Често, тоа не може да се знае сè додека не почне разговорот.

Тој што го води разговорот ќе мора да го започне процесот на добивање изјави, со тоа што ќе ги постави првичните прашања. Иако тој го започнува разговорот, целта е да се натера интервјуираниот да зборува колку што е можно повеќе и да користи свои зборови во објаснувањата, без непотребно да биде воден од страна на другиот. Пожелно е разговорот да биде според редоследот како што се случил настанот, по хронолошки ред, што ќе му помогне на лицето да се потсетува на случувањата. Ваквиот редослед има и психолошко дејство кај интервјуираниот.

¹⁷Чирил Жерјав, *Криминалистика*, Загреб, 1986

¹⁸Звонимир Росо, *Информативен разговор и интервју*, Загреб, 1988 год.

Слаба страна на ваквиот начин е тоа што лицето може да зборува за многу работи кои немаат врска со настанот кој е од интерес за ОСЛ и за самиот криминален настан. Од друга страна, пак, во текот на разговорот лицето испушта важни факти за соодветниот настан кој е предмет на интерес. Тоа може да го прави од збунетост, исплашеност или, пак, намерно со цел прикривање на вистината. Овде важно правило е да не се прекинува соговорникот во неговото слободно излагање, но исклучоци мора да постојат, особено во случаите кога се оддалечува од предметот на разговор. Вмешувањето во излагањето треба да биде на доста умешен начин, со кратки потпрашања, за да разговорот се усмери во правец на добивање на што повеќе сознанија.

Во фазата на поставување на прашања треба да се поставуваат конкретни прашања, со цел добивање на адекватни и употребливи одговори. Поради тоа прашањата треба да бидат јасни, кратки и концизни, во функција на проверка, дополнување, да се допрецизираат одредени факти, да се отстранат нејаснотиите, непознаниците или непрецизностите. Во согласност со целта на разговорот се поставуваат различни прашања, и тоа: отворени, затворени, контролни, наведувачки, дополнувачки и повеќекратни.

Во последниот дел од разговорот треба да се евалуира севкупниот разговор. Не постои совршен разговор или совршен службеник што води разговор, меѓутоа сите професионалци постојано се обидуваат да се подобрат.

Разговорите треба да се евалуираат во однос на два аспекти:

1. Квалитетот на информациите што се прибрани и начинот на кој тој влијае врз проценката на интервјуираниот и вкупната истрага.
Колку комплетно се исполнети целите на разговорот? Дали сите теми се покриени во целост? Дали се собрани доволно информации кои можат да имаат влијание врз идните чекори во постапката? Какви активности се потребни за да се заврши оценувањето на интервјуираниот (на пример, проверка на работите споменати во текот на разговорот)?
2. Личниот придонес на службеникот што го водел разговорот. На кој начин изведбата од страна на одговорниот службеник придонела кон интервјуто? Кои теми се покриени добро и зошто? Што би можело да се подобри и како?

Важно е да се разбере дека подобрувањата на изведбата можат да се видат само доколку тој што го води разговорот се стекне со пракса и сака да се подобри. Често, добра идеја е да се слушнат и други мислења за изведбата на службениците и за тоа во кои области би можеле да се подобрат. Можни такви дополнителни мислења можат да се добијат од: колегите, претпоставените или вработените задолжени за обука на тоа поле. Треба да се земе предвид и фактот дека конкретниот стил на разговор ќе варира кај различни реализатори.

По завршувањето на разговорот се оформува службена белешка во која се наведуваат сите аспекти на разговорот кои се во врска со предметниот настан. Не се наведува целиот разговор и не се оптоварува службената белешка со целиот тек на разговорот¹⁹.

¹⁹ Порано се бараше да се напиши изјава од сослушваното лице своерачно, и со свој потпис да ја овери изјавата. Овој начин беше проследен со потешкотии и се оптоваруваше севкупниот процес на добивање на вистинити, релевантни и употребливи податоци за одреден настан.

Доколку се оформи кривична пријава, службената белешка од обавениот разговор се доставува во прилог на пријавата заедно со други акти и доказен материјал.

Со оформувањето на кривичната пријава не се завршува процесот и ангажманот на ОСЈ. Понатаму, од комуникацијата со Јавниот обвинител и истражниот судија, можат да произлезат уште многу задачи кои треба да се реализираат во најкраток можен рок.

ЗАКЛУЧОК

Информативниот разговор, иако е непроцесно дејствие кое не повлекува процесно - правни консеквенци, сепак е значајна алатка во рацете на ОВР во функција на попречување, оневозможување, откривање, разјаснување, расветлување и репресирање на сторителите на кривични дела. Оваа мерка е во секојдневна употреба од страна на овластените службени лица на органите за спроведување на законите. Целите, формата и начините на реализација на оваа значајна мерка се моделираат согласно дадената оперативно - тактичка ситуација или соодветниот кривично - правен настан. Поради тоа е потребно многу повеќе проучување, организирање на обуки и примена на најсовршени методи во функција на добивање на што повеќе оперативно и правно релевантни сознанија. Со оглед на тоа што оперативната работа не трпи шаблонизирање, рамки или готови решенија за секоја ситуација, секој искусно понуден начин или модел претставува значаен придонес за криминалистичката наука.

Користена литература:

1. Проф. д-р Владимир Водинелиќ, *Криминалистика*, Савремена администрација, Београд, 1984, год.
2. Доц. д-р Гоце Цуклески, *Вовед во криминалистика*, Скопје, 2006 год.
3. Доц. д-р Злате Димовски, *Прирачник- криминалистичко разузнавање*, Графотранс, Скопје, 2007 год.
4. Доц. д-р Злате Димовски, *Тероризам*, Графотранс, Скопје, 2007 год.
5. Звонимир Росо, *Информативен разговор и интервју*, Загреб, 1988
6. Проф. д-р Иванчо Стојанов, *Преткривична постапка*, Скопје, 1989 год.
7. ИОМ, *Прирачник за обука за спротивставување на илегална миграција*, Брисел, 2006 год.
8. Проф. д-р Методија Ангелески, *Оперативна криминалистика*, Скопје, 2005 год.
9. Проф. д-р Методија Ангелески, *Криминалистичка тактика I*, Скопје, 2008 год.
10. Проф. д-р Никола Матовски, *Кривично - процесно право*, Скопје, 2004 год.
11. Проф. д-р Стеван Алексовски, *Психологија на комуникации и разузнавачки анализи*, скрипта.
12. Проф. д-р Чирил Жерјав, *Криминалистика*, Загреб, 1986 год.

Zlate Dimovski, PhD
Police Academy – Skopje

**OBJECTIVES, FORM AND WAYS OF HOLDING
INFORMATIVE CONVERSATION AS A SIGNIFICANT
OPERATIONAL-TACTICAL MEASURE**

Abstract

Holding informative conversation professionally, linked with detection and proving criminal acts, is a specific ability which requires concentration, routine and dedication on the process enhancement. The conversation is a tool, often used by law enforcement officers. Although it is an essential element of contemporary police service, officers use it formally without paying special attention to its useful effects.

Key words: informative conversation, interviewee, operational-tactical measures and acts

РАЗУЗНАВАЧКИОТ ЦИКЛУС ВО ПОДГОТОВКАТА НА ВОЕНИТЕ МИСИИ

Резиме

Во трудот се презентираат теоретските поставки за примена на разузнавачкиот циклус во поддршка на воените мисии на АРМ. Најнапред се изнесува суштината и значењето на создавањето на разузнавачки информации, користејќи го моделот со кој еден непроверен податок добиен од различни извори се подложува на безбедносни процедури до добивање на разузнавачка информација, корисна за воените авторитети (донесувачите на одлуки), и спроведување на воените мисии. Централно место во трудот се отстапува на начинот на спроведување на процедурите и фазите на разузнавачкиот циклус во подготвителниот период за изведување операции, планирањето и извршувањето на разузнавачките напори за поддршка на операциите, како и користењето на принципот “потребно е да знае” и значењето на верзиите.

Поединечно се разјаснети секоја од фазите на разузнавачкиот циклус, со што се детерминира патот на информацијата низ процесот на нејзината обработка.

Во завршниот дел се назначува неопходноста за потврдување и проценување на разузнавачката информација и постигнувањето на целта на истата, како и нејзината корисност за повторна употреба, што претставува императив и за современите разузнавачки служби на земјите членки на НАТО.

Вовед

Разузнавачкиот циклус е процес во кој информацијата се обработува во рамките на разузнавачко-безбедносните процедури определени во системот на функционирање на еден сегмент или како целина во разузнавачката служба¹. Разузнавачкиот циклус е основен модел од кој разузнавачките операции и активности се управувани и реализирани редоследно. Иако се подредени една по друга фаза во рамките на разузнавачкиот круг, сите аспекти на постапката би требало да се конкурентно координирани и извршувани во согласност со начелата на военото разузнавање².

Разузнавачкиот циклус посериозно го заземал своето место во процесот на разузнавањето во последните децении на 20-от век, кога целосно се развиени современите разузнавачки дисциплини. Основата за негова примена е во приоритетните разузнавачки барања на воените авторитети и потребата за донесување одлуки за спроведување воени операции³. Неопходноста од негова примена е оправдана, и всушност процедурата со која се врши селекцијата на употреба на мерки, активности, сили и средства во процесот на разузнавањето ја врши токму разузнавачкиот циклус. Во про-

¹ М-р Методија Дојчиновски, *Модел на поставеност и функционирање на военото разузнавање во Армијата на Република Македонија според стандардите на НАТО*, Докторска дисертација, Скопје, 2007

² NATO, *Allied Joint Publication, 2.0, NSA (JSB)*, 2003

³ HQ, *Intelligence officers handbook, FM 34-8-2, DoA, Washington*, 1998

цесот на обработката на информацијата, преку разузнавачкиот циклус, не постојат точно одредени правила за тоа кои сервисни служби и во кој обем и времетраење ќе имаат задача да вршат процес со кој барањето и потребата на претпоставениот (органот кој одлучува и бара) ќе се претвори во потврдена, корисна и рационална информација за него и за штабот.

1. Поимно-теоретска определеност на разузнавачкиот циклус

Разузнавачкиот циклус претставува процес во кој информацијата е искористена за разузнавачки цели⁴. Создавањето корисна информација зависи од многу елементи и нивоа во рамките на разузнавачкиот циклус, почнувајќи од оправданоста од собирање информации, па сè до потврдување и обезбедување повратна информација. Клучната улога во разузнавачкиот циклус ја има и разузнавачката архитектура на службата која во целост доаѓа до израз, односно нејзината поставеност, хиерархијата и организациско – формациската структура со целата нејзина инфраструктура.

Суштината на разузнавачкиот циклус, всушност, претставува уфрлување на почетни (индикативни) информации и податоци во т.н. барабан од кој започнува процес на пропишани постапувања, каде во одредено време и на посебно разработена безбедносна процедура се врши обработка на истите по квалитет, квантитет, капацитет на сознанија и податоци, нивна анализа, начин на собирање и искористување, извори, конзумери, позитивни и негативни импликации, проверка, повратно информирање, следење на истите во наредните фази и слично.

Разузнавачкиот циклус не ни овозможува да се увериме во тоа дали објектот на интерес (потенцијалниот противник), било да е тоа поединец, воена единица, потенцијална закана и слично, е со висок степен на интелигенција, кои се неговите биолошки, социолошки, економски и други карактеристики, кои се неговите желби, размислувања и слично, туку ни дава информации за резултатите од мерките, активностите, техничките средства и софистицираната опрема, користени во работата на разузнавачките служби, без притоа да бидат повредени човечките чувства, интегритетот, достоинството, па дури и конспиративноста.

Индиректната информација во разузнавачкиот циклус е производ кој доаѓа од друго лице (извор) или преку други лица или извори. Податоците често се добиваат и преку одредени процеси или процедури на кои се подложени информациите пред тие да дојдат до разузнавачкиот аналитичар.

Улогата на разузнавачкиот циклус е да опфати доволен број процедури (постапки) неопходни еден разузнавачки податок, и да е невистинит, непотполн, непроверен, нерационален или непотврден, да даде информации или сознанија кои ќе бидат корисни или ќе дадат одговор на потребите и барањата на воените команданти, барателите на информации, или на конзумерите за детерминирање на заканата, опасноста, постоењето на празнини во информациите и слично, со кои ќе може да се преземаат успешни активности за решавање на задачата, мисијата или проблемот, како и контрола и управување со истите. Со други зборови, разузнавачкиот циклус претставува процес на произведување на разузнавачки информации⁵. Со согледување на реализацијата на поставеноста на претходно наведените поими, лесно може да се дојде до предметот на разузнавањето.

⁴ HQ, Combat Commanders handbook on intelligence, FM 34-8, DoD, 1992,

⁵ Tomas Eisenblatter, Intelligence preparation of the battlefield, JCSE, Ankara, 2002

Специфичноста на мисијата на разузнавањето и произведувањето на разузнавачки продукти се огледа во операционализирањето на систем на планирани, координирани, строго селектирани и стандардизирани безбедносни процедури во поширока смисла, каде што местото и улогата на разузнавачкиот циклус е информациите задолжително да поминат низ неопходниот број аналитичко-оперативни органи, со што ќе станат супериорни, корисни, употребливи и потврдени.

Особено значајна фаза на разузнавачкиот циклус, и покрај тоа што информацијата ќе го помине разузнавачкиот филтер, е периодот во кој истата ќе биде користена. Обврска на разузнавачкиот циклус и неговите строги правила е информацијата, по завршувањето на формалната процедура, да се следи извесен период, сè до нејзиното целосно искористување, односно до моментот кога нема да постои неопходност од нејзината содржина.

Резултатите од разузнавачките циклуси не препорачуваат, не сугерираат, не обезбедуваат, ниту ја создаваат политиката. Тие тоа го прават доколку тоа се побара. Сегментите во воените служби за разузнавање и заштита на силите во современите армии, популарно означувани и нарекувани како (Г-2, А-2, С-2)⁶, задолжително се вклучуваат во процесот наречен разузнавачки циклус.

Тие мора да ја познаваат претстојната мисија на единицата и намерата на командантот. Мисијата ја претставува сржта, јадрото на разузнавачкиот процес и таа зависи, пред сè, од претходно добиените разузнавачки продукти од спроведените разузнавачки операции. Целата ориентираност на командантот кон мисијата е заснована на аспектите на разузнавањето.

Разузнавачкиот циклус е фокусиран на командантските мисии и концепти на операции, а во практиката е развиен заради остварувањето на подобро разбирање и реализирање на барањата за разузнавачките активности. Активностите предвидени за секоја фаза поединечно придонесуваат за директно помагање на командантите на единиците.

Секоја современа разузнавачка служба во текот на своето работење добива голем број на информации. Информациите доаѓаат од различни извори, како и од соработката помеѓу разузнавачките служби⁷. Често, не тенденциозно, разузнавањето се доведува во корелација со одредени криминалистичко-методолошки постапки значајни за разузнавачкиот циклус. На пример, во периодот по завршувањето на етничкиот конфликт во Република Македонија до завршувањето на акцијата за предавање на нелегалното оружје на 15 декември 2003 година, регистриран е енормно голем број на нарушувања на јавниот ред и мир, особено во поранешните кризни региони, што укажува на фактот дека користењето на оружјето и истрелите не се резултат на кривично дело кражба, силување, организирање прослави или натпревари во стрелаштво, туку би требало јасно ги наведат разузнавачките аналитичари на неколку заклучоци: постоењето на вооружени паравоени групи и поединци, неконтролирано поседување и користење на илегално оружје, нарушување на јавниот ред и мир, искажување непожелност кон безбедносните сили на РМ и слично.

За разузнавачкиот циклус од особено значење е поставувањето на претпоставки, проценки или верзии, односно прибирањето, проверувањето, потврдувањето или отфрлувањето на разузнавачките информации⁸. Користењето и проверката на верзиите, ана-

⁶ Според стандардите на НАТО, командите и штабовите на органите во воените единици се класифицирани по редослед со доделени букви и бројки. На пример С-1 претставува секција задолжена за персонал, С-2 за разузнавање и заштита на силите, С-4 за логистика, итн.

⁷ Митко Котовчевски, *Современи разузнавачки служби*, Македонска цивилизација, Скопје 2002.

⁸ Водинелиќ, *Криминалистика – Откривање и докажување*, Том 1, ЦОКБОС Елисие Поповски – Марко – Скопје, 1985

логно би значело нивно проверување од разузнавачки аспект. Кога некоја информација (или почетен разузнавачки податок) ќе бидат „исфрлени“ или поставени, најнапред е потребно да се тежнее кон откривањето на заканите, ризиците и последиците кои можат да настанат. На пример, ако се користење на разузнавачката дисциплина ХУМИНТ се дојде до информација за влез на вооружена униформирана група на територијата на РМ од некоја соседна земја, веднаш е потребно да се изврши проценка и да се дадат претпоставки за можните нејзини цели и активности. Во таа смисла, активностите треба да се насочуват кон итно анализирање и проценување на: вистинитоста и проценката на изворите од кои се дадени сознанијата, и анализа на дигиентите информации со оние во веќе постојната база на податоци и информации.

Ваквиот начин на решавање на проблемот треба да доведе до поставување на верзии (варијанти) или претпоставки за можните последици од информацијата и, доколку сите мисловни операции се допираат, односно доколку ниту една меѓусебно не противречи, тогаш вистинитоста на сознанијата може да биде веројатна. Проверката на почетните податоци (верзиите), претставува целокупност од мисловни и вистински активности насочени кон потврдување, односно отфрлување на настаните (фактите). Во рамките на обработката на фазите на разузнавачкиот циклус клучно место имаат и разузнавачките дисциплини кои на различни рамништа учествуваат со неопходен број на персонал, технички средства, простор, време и слично⁹.

Вонпроцесните (оперативните) и процесните мерки, дејствија и активности се насочуваат и поврзуваат по пат на мисловен процес во разузнавачкиот циклус, користејќи ја неговата теорија и практика, како систем на потребни методи на работа на овластени службени лица.

Овој систем би требало да се користи согласно принципите на разузнавањето¹⁰. Воедно, се користи правилото „need to know“¹¹, што значи дека сите инволвирани лица во разузнавачкиот циклус, па дури и корисниците на информациите, треба да бидат информирани за активностите онолку колку што е неопходно да знаат за да можат да ги извршуваат своите поставени мисии.

Потребата за потврдување на вистинитоста на информациите значајно влијае врз изборот на практични активности, нивната насоченост, содржината и потполноста на нивно извршување. Во тоа соединување на теоријата и практиката, проверувањето на информациите се исцрпува со целното и целесобразно собирање на индикатори за носителите на потврдувањето на информацијата. Во текот на вршењето на практичните активности се утврдуваат фактите и се потврдуваат или отфлуваат сознанијата и информациите.

Разузнавачкиот циклус претставува инструмент со кој се утврдува и отфрла постоење на информација од безбедносно-разузнавачки карактер. Информацијата претставува непроцесуиран податок на секое опишување кое може да биде искористено за создавање на разузнавачки продукти или за разузнавачки потреби. Разузнавачката информација претставува образложена (оправдана, обработена) претпоставка во поглед на поедини групи на факти кои имаат или мораат да имаат значење за разузнавањето, укажувајќи на постоење и објаснување на потеклото на тие факти, нивната меѓусебна врска и содржина, а притоа служејќи на целите на објективната вистина¹².

Основ за остварување на потполното разузнавање е логичкото мислење. Проверувањето и потврдувањето претставуваат логичен заклучок за врската меѓу фактите.

⁹ JMITC – DIA, National Intelligence Course Textbook, DoD, 2000

¹⁰ Frederic M. Franks, *Combat commanders handbook on intelligence*, DoD, FM34-8, 1992

¹¹ Ангажирање зависно од „потребата за знаење“

¹² Tomas Eisenblatter, *Intelligence preparation of the battlefield*, JCSE, Ankara, 2002

Клучот на разузнавачкиот циклус лежи во „специфичностите и деталите“. Обработката на информациите, анализите и проверките претставуваат тежок мисловен процес, при што од еден обичен почетен податок се доаѓа до потврден настан.

2. Улогата на разузнавачкиот циклус во подготовката на воените мисии

Разузнавачкиот циклус претставува логичен и доследен процес на прибирање информации за потенцијалниот непријател и оперативната средина, правејќи ги корисни за разузнавањето и доставувајќи ги до оние кои треба да знаат. Во практиката е докажан и ги содржи следните фази: одредување на мисијата (задачата); планирање, наредување и насочување; собирање на разузнавачки информации; обработка и користење на истите; создавање на финален производ на разузнавачките информации; доставување и интегрирање; враќање на информацијата и проценување на корисноста на истата¹³.

Одредување на мисијата. Реализацијата на планот на разузнавачкиот процес е едноставна, воспоставена, докажана аналитичка техника. Општата мисија е одредена од највисоките изготвувачи на одлуки во државата, армијата или институцијата за која истата е наменета.

Разузнавањето во процесот на дефинирање на мисијата се вклучува непосредно, истото се прилагодува кон мисијата и ги иницира правците и учеството на разузнавањето во мисијата. Мисијата претставува срце на разузнавачкиот процес, затоа што без планска и организирана активност разузнавањето нема да ги даде очекуваните резултати.

Разузнавачкиот циклус претставува целосно ориентирање на мисијата на Командантот и концепт за тоа како операцијата би требало да се изведе. Секциите за разузнавање мора да ја знаат мисијата и намерата на командантот.

Особено значајна во процесот на реализирање на мисијата е синхронизацијата. Првиот разузнавач го планира и организира синхронизираното дејствување на разузнавачите во рамките на мисијата со целокупниот воен потенцијал во зоната на ангажирање. Не би смеело да се случуваат операции за кои разузнавачкиот персонал не е информиран и не ги знае, бидејќи последиците би можеле да бидат големи.

Паралелно со оценките на воените штабови, разузнавачките секции исто така вршат разузнавачка проценка на потребните активности. Потребното ниво на разузнавање е разликата помеѓу веќе постојните информации и проценки и она што е потребно да се обезбеди со дополнително ангажирање до потполна реализација на мисијата.

Фазата на прием и проучување на мисијата трае доволно за да одговорниот штаб може да испланира, нареди, насочи и практично да го одбележи почетокот на разузнавачкиот циклус, со конкретни активности од делокругот на разузнавањето.

Планирање, наредување и насочување. Насоки за вршење на своите функции разузнавањето ги дефинира од барањата и потребите на донесувачите на одлуки, од стратигско до тактичко рамниште, како и од „шефовите на разузнавачките организациски сегменти“. Во суштина оваа фаза е многу значајна, бидејќи го започнува практичниот дел од процесот.

Неколку од позначајните активности во планирањето, наредувањето и насочувањето на разузнавачкиот процес се: определување на персоналот и поддршка на барањата за комуницирање, определување на задачи и давање насоки, развој на план за собирање, оценка на корисноста на почетните информации, разработка на предметот на барањето за собирање и производство, определување на формите и времето на обезбедување на информациите, организирање на разузнавачките средства, координирање со

¹³ NATO, AINTP-1(A), *Intelligence doctrine*, MAS, 1995

активноста на разузнавачите во зоната на изведување активности и националните агенции за добивање на корисно разузнавање и други.

Фазата на планирање, наредување и насочување треба да даде јасно разработен план за реализирање на следната фаза (собирање и синхронизирање во собирањето на информации), со конкретизирање на потребните сили и средства, вградени во соодветна временска рамка.

Оваа фаза претставува поставување на претпоставки, верзии, барања на одговори на одделни прашања, како што се приоритетните критички разузнавачки потреби од страна на претпоставените (командантите), а се однесуваат на повеќе групации прашања меѓу кои: неопходноста од познавање на опкружувањето и условите каде што се планираат операциите и непријателот на тој простор, познавањето на соседите и силите кои учествуваат во операцијата на наша страна (пријателските сили), што е тоа што претставува тајна и треба да се заштити од непријателот, односно да не се дозволи негово осознавање.

Неопходните барања и потреби за информации неопходни за мисијата на единицата ќе бидат поставени во толкава мера колку што на командантот и воениот штаб ќе им бидат доволни за да го разберат бојното поле и непријателските сили. Специфичноста во оваа фаза е постојаното поставување на барања за информации за правците и намерите за изведување на активности од страна на непријателот.

Како особено значајни прашања од приоритетна природа на која разузнавачките органи и служби мора да имаат одговор се следните:

- **ШТО – командантите сакаат, преточено во разузнавачки барања?**
- **ЗОШТО – командантите тоа го бараат (прочистено заради донесување одлуки)?**
- **КОГА - командантите сакаат да го знаат бараното?**
- **КАКО – командантите го сакаат тоа, во каква форма (пишан материјал, факс, со курир, аналитички, изворно и слично)?**

Давањето одговор на наведените прашања треба да овозможи донесување на проценки за ангажирање на воени сили и средства на одреден простор и потполно задоволување на приоритетните разузнавачки барања кои воените авторитети ги поставуваат во периодот на подготовки за спроведување на воени оперции. На тој начин ќе се определат насоките на дејство, што воедно ќе придонесе за реализирање на замислата на претпоставениот и елиминирање на заканата¹⁴.

Собирање на разузнавачки информации. Собирањето податоци и информации ги вклучува неопходните средства и извори преку кои треба да се обезбедат бараните разузнавачки резултати. Колекторскиот менаџмент ги опфаќа сите начини на собирање на разузнавачките информации, сознанијата и податоците, вклучувајќи ги разузнавачките дисциплини, заедно со нивните поддисциплини.

Во тој правец можат да се набројат некои од нив: фоторазузнавање, разузнавање на средствата за комуникација, електронско, радарско разузнавање, акустичко, оптичко, електрооптичко разузнавање, разузнавање со ИЦ-зраци, со ласерски зраци, нуклеарно-биолошко, хемиско, радиолошко разузнавање, техничко разузнавање, контраразузнавање и други.

¹⁴ HQ, *Intelligence preparation of the battlefield*, DoA, FM 34-130, 1994

Собирањето на информации претставува користење на изворите од страна на за тоа назначените лица, органи, институции и агенции, со цел доставување на истите до соодветниот орган за обработка од каде понатаму се користат во разузнавањето.

Како фаза на разузнавачкиот циклус, собирањето на разузнавачки податоци и информации претставува и обезбедување на корисни разузнавачки информации за противникот и давање на тие информации за натамошна обработка и користење.

Со процесот на собирање се раководи на сите нивоа на осознавање на информациите. Доколку тоа е потребно, контролата врз разузнавачкиот циклус може да постави и повторни задачи. Раководењето со собирањето на разузнавачки информации треба да обезбеди постигнување на максимални ефекти во рамките на средствата, методите и изворите на собирање на информации. Секој план за собирање на разузнавачки информации треба да има своја оправданост, а тоа значи дека неговиот интензитет на работење ќе зависи од барањата за разузнавачки информации од страна на командантите. Во суштина раководењето со собирањето на разузнавачките информации се остварува со следење на следните принципи: рано откривање на заканите, односно идентификување на барањата за разузнавачки информации, определување на приоритети во собирањето на информации, мултидисциплинарен пристап во собирањето информации и определување на задачите на разузнавачките органи за собирање на информациите. Заради ефикасно раководење со собирањето на разузнавачки информации се формираат регистри (предмети или други помошни документи), и се врши секојдневно следење на резултатите од работата и ангажирањето на луѓето и техничките средства. Откако ќе се утврди дека се обезбедени доволно информации, се врши проценка на истите, а доколку барањата се задоволени, разузнавачките информации се даваат на понатамошна обработка, односно упатување до конзументите на кои тие можат да им користат.

Целта на собирањето на разузнавачките информации треба да ги потврди или отфрли сферите или правците на дејствување на потенцијалниот непријател или заканите во процесот на изведување на елементите од разузнавачката подготовка на бојното поле. Процесуирањето на информациите треба да го пополни мозаикот во мислите на командантот и неговите барања.

Собирањето и менаџирањето со информациите претставува услов за успешна реализација на фазите на разузнавачкиот циклус кои следат, а пред сè обработката и произведувањето на продукти од информациите. Исто така користењето на информации треба да доведе до изведување на правилно маневрирање и позиционирање на разузнавачките проценки.

Собирањето на информациите зависи од многу фактори меѓу кои: безбедноста, капацитетот, ризикот, средината, финансиските средства, користењето на материјално-техничките можности, мотивираноста, оспособеноста, индивидуалноста, правременоста и други. Наведените поими нема да ги разгледуваме посебно, поради нивната поврзаност со разузнавањето поединечно и заедно, кои се веќе објаснувани во поедини делови од трудот.

Во услови на живеење во ера на разузнавање, значајно место заземаат изворите на информации за кои разузнавачките служби би требало да посветуваат посебно внимание, планирајќи ги во севкупните плански и организирани активности и содржини. Тука, пред сè, мислиме на обучување и оспособување на изворите, нивно финансирање, грижа за нивната безбедност и статус во општеството, како и формално-правно регулирање на нивните обврски. Со цел да се докаже дека на светот речиси во секој сегмент му се потребни информации, изворите на информации можат да бидат најразлични. Грубата поделеност би можеле да ја селектираме на контролирани, неконтролирани и случајни извори. За сите нив најважна карактеристика е информациите кои

истите ги произведуваат да бидат точни, навремени и потполни. Но, момент за размислување за ефикасно реализирање на разузнавачкиот циклус претставува и навременото откривање, обезбедување (фиксирање) и пренесување на информациите создадени од изворите, кои треба да се подложат на понатамошна постапка во разузнавачкиот барабан.

Ако добиените разузнавачки информации не ги задоволат поставените барања, процесот на собирање на информации се повторува, или со дополнителни ангажирања се врши негово докомплетирање.

Обработка и користење. Обработката и користењето на разузнавачките информации претставува фаза во која резултатите од работата (разузнавачките информации) се прават погодни за да можат да се користат од страна на аналитичарите за создавање на завршни разузнавачки производи. Обработката на информациите опфаќа процес на нивно претворање во форма на графици, цртежи, фотографии, видеопроизводи, пишувани материјали, компјутерски записи и друго. Процесот на обработката и користењето на информациите може да се реализира преку експлоатирање на разузнавачките дисциплини и компоненти.

Создавање на разузнавачките информации. Изработката и дизајнирањето на финални разузнавачки производи претставува процес во кој се интегрираат, проценуваат, анализираат и интерпретираат информациите обезбедени од еден или повеќе извори. Разузнавачките производи можат да бидат најразлични и истите се користат зависно од целта и намената. Во пракса се применуваат следните:

- предупредувачки, со кои се искажуваат непријателски активности;
- известувачки, за сите моментални состојби во одделните подрачја кои се од интерес и кои претставуваат разузнавачки интерес;
- општи, кои вклучуваат релевантни податоци за политичките, економските и социјалните аспекти на странските армии, како и воени показатели за организираноста, активностите и способностите на вооружените сили кои се од интерес за следење;
- барани (посакувани) информации, обезбедени со анализа на сите извори со цел да се задоволат барањата на консумерите, заради реализирање на оперативните активности;
- научни и технички, со кои се известува за достигнатото научно и техничко рамниште во сферата на вооружувањето во земјите од интерес.

Доставување и интегрирање. Доставувањето на информациите претставува дистрибуирање (отстапување) на разузнавачките производи на корисниците во форма која е разбирлива за нив и во време во кое тие треба да ги подготват и да ги донесат неопходните одлуки. Доставувањето на разузнавачките информации до консумерите се врши на повеќе начини како што се: низ личен контакт, физичко доставување на пишани материјали, магнетни ленти и дискови, видео ленти, факс пораки, извештаи, компјутерски бази на податоци и друго.

Државните органи во службената комуникација, во најголем дел, се должни да ги применуваат одредбите од Законот за безбедност на класифицирани информации, со што на јасен начин се регулирани постапките околу начинот на изработката и доставувањето на службен материјал. И покрај тоа што различните ситуации, особено при вршењето на мисии на армиските единици надвор од територијата на РМ, создаваат специфичности во комуницирањето, формите на доставувањето на материјалите можат да бидат:

- Говорни извештаи: лични, телефонски или видео извештаи, студии, анализи, оценки, проценки итн.

- Графички производи: карти, графикони, слики, видео ленти, филмови, слајдови, дигитални слики итн.
- Преку автоматска база на податоци и слично.

Повратна информација и проценување на корисноста на истата. Разузнавачкиот процес завршува со враќање на корисната информација таму од каде што тргнала. Доколку целта е постигната, тоа е знак дека информацијата била корисна, односно дека разузнавачките елементи работеле исправно. Доколку во текот на продукцијата дојде до застој или нема резултати од оправданата почетна оперативна проценка, тоа треба да значи дека постои сериозен проблем.

Проблемот може да биде објективен, или субјективен, доколку истиот постои во организациско-формациската поставеност и организираност на функционирањето на разузнавачкиот систем, лошо изведени разузнавачки активности, неподготвеност или грешка на овластените службени лица или во високата подготвеност и способност на објектот под третман за измама на разузнавачкиот персонал или техничките средства.

Повторното користење на разузнавачките продукти секој разузнавачки систем ги регулира засебно, зависно од поставеноста, структурата, опременоста, потребата, проценката, а неговото практикување може да биде особено значајно за успешното функционирање на разузнавачкиот процес и менаџирање со мерките и активностите на безбедносен план, или при реализирање на поставените мисии.

Заклучок

Од погоре наведено то може да се заклучи дека разузнавачкиот циклус или разузнавачката продукција претставува мост помеѓу информацијата и разузнавањето. Всушност, кога појдовната информација ќе ја обработиме, прошириме, потврдиме, интегрираме, анализираме, процениме и интерпретираме, ќе добиеме разузнавање. Спроведените истражувања укажуваат на тоа дека разузнавачкиот циклус во спроведувањето на воените мисии има клучна улога во процесот на добивање на разузнавачки информации, од приемот на првичната (непроверената) информација, па сè до изработката на разузнавачките продукти. Нереализирањето на која било од фазите може да доведе до сериозни последици по безбедносната состојба во зоните на одговорност на единиците на АРМ, критичната инфраструктура во зоните на интерес, па дури и до намалување на воените способности на единиците ангажирани во мисии надвор од територијата на Република Македонија. Во целина разузнавачкиот циклус претставува основа за потполна обработка на информациите добиени со користење на разузнавачките техники, а сè со цел безбедно спроведување на воените мисии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. DIA, JMiTC, *National intelligence Course – Textbook*, DoD, 2000
2. HQ, *Intelligence preparation of the battlefield*, DoA, Washington, 1994
3. Tomas Eisenblatter, *Intelligence preparation of the battlefield*, JCSE, Ankara, 2002
4. HQ, *Intelligence officers handbook*, FM 34-8-2, DoA, Washington, 1998
5. Frederic M. Franks, *Combat commanders handbook on intelligence*, DoD, FM34-8, 1992
6. Митко Котовчевски, *Современи разузнавачки служби*, Македонска цивилизација, 2002, Скопје
7. NATO, AINTP-1(A), *Intelligence doctrine*, MAS, 1995
8. HQ, *Combat Commanders handbook on intelligence*, FM 34-8, DoD, Washington, 1992,
9. NATO, *Allaed Joint Publication, 2.0*, NSA (JSB), 2003
10. JMiTC – DIA, *National Intelligence Course Textbook*, DoD, Washington, 2000
11. В.Водинелиќ, *Криминалистика-Откривање и докажување*, ЦОКБОС Елисие Поповски – марко, Скопје, 1985
12. Методија Дојчиновски, *Модел на поставеност и функционирање на военото разузнавање во Армијата на Република Македонија според стандардите на НАТО*, Докторска дисертација, Скопје 2007
13. *Правилник за остварување на работите во разузнавањето и контраразузнавањето во одбраната*, Службен весник на РМ 40/03 и Дополна на правилникот за остварување на работите во разузнавањето и контраразузнавањето во одбраната br.45/04

Metodija Dojchinovski, PhD

INTELLIGENCE CYCLE IN PREPARATION FOR MILITARY MISSIONS

Abstract

This paper presents the theoretical bases for the use of the intelligence cycle in support of the Macedonian army military missions. Firstly, the author presents the point and meaning of creation of intelligence information by using a model according to which every unconfirmed piece of information is subject to security procedures until intelligence information, useful for the military authorities (decision makers) and for realization of the military missions, is received.

Furthermore, the paper refers to the procedures and phases of the intelligence cycle in the period of preparation for the operations, planning and endeavouring to support the operations, as well as the use of the 'must know' principle and the meaning of the versions. Each of the phases of the intelligence cycle is separately explained, thus determining the information flow through the processing.

Finally, the paper points out the necessity for confirmation and assessment of the intelligence information, achievement of its aim, as well as its usefulness for another use, which are matters of considerable interest for the NATO members contemporary intelligence services.

РЕЗИЛИЕНТНОСТ : ПРИДОНЕС КОН ПОЗИТИВНА ПСИХОЛОГИЈА

Резиме

Во трудот се изложува модел на резилентност (отпорност) кој претставува значаен придонес кон позитивната психологија.

Резилентноста се дефинира како образец на психолошката активност која се состои од мотивот да се биде силен кога сме соочени со необични животни барања, однесување насочено кон целите на превладување и опоравување, а сето тоа придружено со емоции и когниција. Тоа е динамичен феномен на кој влијаат внатрешните карактеристики на индивидуата и различни надворешни животни контексти, услови и можности.

Како дел од овој концепт се зборува за факторите на ризик и протективните фактори.

Во трудот се изложува модел на резилентност (отпорност) кој претставува значаен придонес кон позитивната психологија.

Резилентноста се дефинира како образец на психолошката активност која се состои од мотивот да се биде силен кога сме соочени со необични животни барања, однесување насочено кон целите на превладување и опоравување, а сето тоа придружено со емоции и когниција. Тоа е динамичен феномен на кој влијаат внатрешните карактеристики на индивидуата и различни надворешни животни контексти, услови и можности.

Како дел од овој концепт се зборува за факторите на ризик и протективните фактори.

Историски развој на поимот резилентност

И покрај тоа што систематските научни истражувања за резилентноста се релативно нови, свесноста за резилентноста е многу стара. Низ вековите, во многу култури, се раскажувале приказни и легенди за луѓе кои успеале да ги совладаат пречките во животот за да дојдат до успех, за луѓе кои од тешкотиите успеале да излезат како победници.

Најраните обиди да се сфати взаемната поврзаност помеѓу човечкото страдање и излезот од него потекнуваат од времето пред нашата ера кога одговорот на страдањата кои неминовно се случуваат бил спиритуално трагање по Господ. Така, Буда на животот гледал како на страдање, а излезот го барал во осумчлениот пат на исправно живеење. За Исус, љубовта била таа со која човек можел да ја совлада болката, изолацијата, предавството и напуштеност.

Преминот од религиозното и литературното третирање на резилентноста кон научното прв го направил Гармези (Garmezy) и неговите колеги. Првото истражување на резилентноста било случајно. Имено, за да го детерминираат ризикот од развојот на менталните болести, тие ги проучувале децата на шизофрените болни, при што нашле дека ризикот кај нив е навистина поголем.

Но, она што ги импресионираше било дека 90% од овие деца останале здрави, наспроти ризикот. Освен тоа, тие деца покажувале завидно ниво на компетентност: добри односи со врсниците, успех во училиштето, посветеност на своите цели и сл.

Со оглед на тоа што биле заинтересирани да најдат фактори кои ги штитат, авторите продолжиле со истражувањата, и на тој начин е родена нова област: областа резилентност.

Во своите истражувања, Гармези и соработниците вклучувале деца кои живеат во исклучително тешки околности како што се сиромаштија, семејно насилство и други стресни искуства, при што нашле дека значајна група на овие деца се развиваат добро.

Од пионерските истражувања на Гармези и неговите колеги, интересот за оваа област расте, така што во последните 30-тина години се направени голем број истражувања широм светот.

Истражувањата на факторите кои го штитат менталното здравје и покрај тешките животни околности дале голем придонес за развојот на т.н. „позитивна психологија“, која научно ја изучува позитивната страна на човечката природа, како и за развојот на превентивните програми кои служат за постигнување на подобри исходи кај децата во ризик.

Во основа на моделот на резилентност е концептот на пластичност, кој укажува на тоа дека вистинската психолошка промена е можна кога се менуваат условите во кои индивидуата живее.

Зборот „резилентност“, во францускиот и шпанскиот јазик се користи во инженерство за да означи капацитет на материјал да се врати во својата форма, и покрај тоа што бил деформиран под притисок. Во англискиот, овој збор се користи за опишување на човечките квалитети аналогно на оние во инженерството.

Континуирана можност за менување на мозокот е поддржана и со најновите истражувања на научниците кои се занимаваат со неврологијата. Мозокот постојано се менува како последица на нашите искуства, со создавање на новите врски помеѓу невроните, или пак со создавање на сосема нови неврони.

За да го прифатиме концептот на пластичност, мораме да го отфрлиме она што Роквел [Rockwell (1998)] го нарекува: митови кои спречуваат негување на резилентноста и кои придонесуваат за песимистичко гледање на човечката природа.

Тоа се **Митот за детерминираност**, според кој дете не може да избега од циклусот на злоставување, сиромаштија или неуспехот со кој се карактеризира животот на неговите родители, членовите на семејството или заедницата. Бројни случаи го докажуваат токму спротивното.

Митот за непоправлива штета се однесува на распространетото мислење дека деца под ризик обично израснуваат во возрасни со проблеми. Со оглед на тоа што потенцијалите на децата и младите не се статични феномени, може да им се нанесе штета доколку прерано се одлучи за параметрите на нивниот живот.

Митот за идентитетот опоменува да не ги етикетираме и напуштиме децата „под ризик“, туку константно да ги бараме нивните таленти и сили (Роквел). Или како што еден преживеан кажал: „Злоставувањето е она што ми се случило, тоа не сум јас (Рубин, 1996).

Важно е да се напомене дека во одредена поттикнувачка средина, сите луѓе имаат капацитет за позитивни промени и за развој на некои карактеристики на резилентност за време на својот живот.

Концепт на резилентност нуди редефинирање на менталното здравје како на идеална состојба во која нема проблеми и недостатоци, и сугерира дека ментално здравје претставува капацитет за решавање на проблемите и изнаоѓање на конструктивен начин на живеење со проблемот.

Генерално, резилентноста се состои од две компоненти:

1) Од потенцијал да се биде отпорен т.е. личност/семејство способна да го заштити својот интегритет и покрај тешките животни околности;

2) Од способноста за позитивна конструкција т.е. за градење на својот живот на позитивен начин и покрај тешките околности.

Тоа значи дека тешките настани во животот не ја осудуваат личноста (семејството) за цел живот, односно секогаш постои можност ланецот на тешкотиите да се прекине.

Карактеристично за овој теоретски модел е што не се насочува кон слабости и дефицит, туку кон здравите сили во личноста /семејството и на тоа како тие можат да се искористат за натамошниот развој.

Дефинирање на резилентност

Во студиите на резилентност не постои апсолутна согласност околу единствената дефиниција на овој поим. Во почетокот на истражувањата на резилентноста, за да се објасни отпорност користени се термини „неранлив„ и „несовладлив„. Овие термини би биле соодветни, доколку би подразбирале „апсолутна отпорност спрема тешкотии„.

Рутер (Rutter) смета дека никој од нас не е апсолутно отпорен, туку постојат различни степени на отпорноста. Притоа, некои индивидуи се поотпорни од другите, иако сите имаат ограничувања. Термините „неранлив„ и „непобедлив„ сугерираат дека овие карактеристики одговараат на сите фактори на ризик што е биолошки невозможно (Рутер, 1987).

Вака дефинирираниот концепт укажува на вродената карактеристика на личноста, што не е точно, бидејќи резултатите од истражувањата покажуваат дека резилентноста се развива во социјален контекст. Понатаму, концептот сугерира дека се работи за непроменлива карактеристика, што исто така не одговара на реалноста затоа што развојните промени влијаат на резилентноста исто како и на сите други карактеристики.

Опасноста од ваквото сфаќање на резилентност, во чиа основа е митот за неранливоста на „супер дете„, односно „супер човек„, е изедначување на човечката ранливост со слабост, а неранливост со снага.

Според зборовите на Фелсман (Felsman) и Вајан (Vaillant), терминот неранливост е антитеза на човековата состојба. Ваквото сфаќање може да нè одведе до осудување на оние индивидуи кои не се резилентни, односно кои во тешките животни околности не се однесуваат адаптивно Фелсман и Вајан (1987).

Терминот резилентност се однесува на феноменот на превладување на стресот и тешкотиите. Тоа значи дека постои релативно добар исход, наспроти тоа што индивидуата се наоѓа во ситуации кои носат голем ризик за развој на психопатологијата.

Фокусот е на релативната отпорност кон искуството од психо-социјален ризик. Тоа не подразбира дека резилентното однесување им овозможува на индивидуите да ги решат сите проблеми во животот, туку единствено значи дека, занимавајќи се со несекојдневни барања, високо резилентните луѓе ќе се носат подобро од луѓе со ниска резилентност и дека, доколку ситуацијата не може да се реши, ќе бидат способни да продолжат со својот живот компетентно и со помалку болка (Антоновски, 1987).

Мастен (Masten) и Касворт (Caswort), 1998 глобално ја дефинираат резилентноста како манифестирана компетентност во контекст на значајни предизвици за адаптација и развој. Тие истакнуваат дека за резилентноста можеме да зборуваме кога:

- 1) постои значајна закана за индивидуате, што е обично високо ризичен статус или изложеност на тешкотии и траума;
- 2) квалитетот на адаптација е добар, што значи дека личноста се однесува на адекватен начин.

Лутар (Luthar) и Зиглер (Zigler), 1991, сугерираат терминот резилентност да се користи за конструкт кој содржи манифесен успех во постигнувањето на важните развојни задачи, наспроти големите стресови и можното подлегнување на емоционален стрес.

Волф (Wolf), 1995, изразува загриженост во однос на дефиниции кои нагласуваат само успех во однесувањето и кои понекогаш депресијата и анксиозноста ги нарекуваат „цена на резилентноста“.

Фостер (Foster), 1997, прави разлика помеѓу превладување (coping), адаптација и резилентност. За него, превладувањето е комплексен одговор на стресна ситуација или ситуација на предизвик, која секогаш е дефанзивна по карактер. Адаптацијата е нешто поширок термин, кој се движи од дефанзивни до протективни одговори на подобрување на средински фактори. Тој резилентноста ја резервира за „позитивни промени во одржувањето на активно или латентно превладување и капацитети за адаптација преку различни механизми како што се опоравување, обновување, оплеменување, унапредување, кои можеби нема веднаш да бидат очигледни, но стануваат евиденти за одредено време.

Неопходно е да се процени времето во кое се мери резилентноста, затоа што таа со време и во различни домени се менува со време (Фостер, 1997).

Во една своја влијателна статија Рутер инсистира дека резилентноста не може да се набљудува како фиксен атрибут. ... Доколку се менуваат околностите, се менува и резилентност (Рутер, 1987).

Следбениците на Рутер го истакнуваат динамичкиот квалитет на резилентноста.

Диер (Diер) и Мекгинис (Mekguinis) гледаат на резилентноста како на глобален термин кој го опишуваат како динамичен процес на кој влијаат протективни фактори, коишто им овозможуваат на луѓето да се опорават од тешкотиите и да продолжат со своите животи. Тие ги дефинираат протективните фактори како „специфични компетенции кои се неопходни за да започне процесот на резилентност да се случува, а компетенциите како „здрави вештини и можности кои се достапни на индивидуате“ (Диер и Мекгинис, 1996).

И другите автори ја дефинираат резилентноста нагласувајќи го нејзиниот динамичен карактер:

„Резилентност е универзален капацитет кој и овозможува на личноста, групата или заедницата да ги превенира, минимизира и превладува штетните ефекти од тешкотиите. Резилентноста може да се трансформира или да ги направи посилни животите на оние кои се резилентни.

Резилентното однесување може да биде одговор на тешкотиите во форма на одржување на нормален развој наспроти тешкотиите, или промотор на развојот над сегашното ниво на функционирање.

Резилентноста може да се јави не само поради тешкотии, туку може да се развива и како антиципација на неизбежните тешкотии.

„Резилентноста се дефинира како образец на психолошката активност која се состои од мотивот да се биде силен кога сме соочени со необични животни барања, однесување насочено кон целите на превладување и опоравување, а сето тоа придружено со емоции и когниција. Тоа е динамичен феномен на кој влијаат и

внатрешните карактеристики на индивидуата и различни надворешни животни контексти, услови и можности.,¹.

Ветувачки пристап кон глобална и операционална дефиниција на резилентноста е конструкт на Его-резилентност (Џек и Џејн Блок).

Тие 50-тите години на минатиот век емпириски извеле пет типови на личност:

1. Его резилентен- добро адаптиран и интерперсонално ефективен;
2. Непостојан, вон контрола-високо импулсивен и антисоцијален;
3. Вулнерабилно-контролиран-ригиден, премногу контролиран и неадаптиран;
4. Неадаптиран за време на адолесценција, али ефективно функционален во возрасна доба;
5. Аномик екстраверт- добро адаптиран во адолесценцијата, но неадаптиран во возрасната доба.

За овој труд е важен Его-резилентен тип, за кого Блок и Влок велат дека е поврзан со неколку различни особини на личноста: активност и поврзаност со светот, позитивен и енергичен став кон животот, доверба, автономија, компетентност, чувство на моќ во повеќето домени на животот, капацитет за топли и отворени односи, добри интерперсонални вештини .

Иако дефинициите за ментално здравје не се идентични, сите вклучуваат:

1. Способност да се биде среќен и да се биде насочен кон целта;
2. Капацитет за продуктивно работење, чувство на компетентност и владеење со средината;
3. Емоционална сигурност, само-прифаќање, самопознавање, реалистична и неискривена слика за себе, другите и сопствената околина.
4. Интерперсонална адекватност и капацитет за топли и односи што се негуваат со другите, за респект и интимност.

Овие генерални критериуми за ментално здравје се слични со четирите компоненти на резилентност, а тоа се:

1. Оптимизам;
2. Автономија и продуктивна активност;
3. Интерперсонален увид и топлина;
4. Вештина на изразување

Клоен (Klohen) смета дека главните компоненти на его резилентност кои се најдени кај возрасните се слични на оние кои Гармези и Вернер ги нашле кај децата.

Ние ја прифаќаме дефиницијата на Валш (Walsh), која покрај индивидуална вклучува и семејна резилентност.

„Резилентност претставува капацитет на личноста и нејзиното семејство кои заедно живеат во конкретното опкружување за адекватно функционирање и позитивен развој, наспроти тешките животни околности.,²

Фактори на ризик

Неспорно е дека животот на човекот се карактеризира со константни барања од индивидуата, групите и колективите. Некои од тие барања содржат сериозни стресови, кои траат подолг временски период, така што не е можно низ животот да се оди без

¹ D.J.W.Strumpfer, *A model of intrapersonal resilient functioning in adults*, Development of Human Resource Management, Rand Afrikans University, Johannesburg, South Africa, 2001, str. 3

² Walsh, F., *Strengthening Family Resilience*, The Guilford Press, New York, London, 1998, str.4

макар и малку болка, иако тешкотиите понекогаш се карактеристика на поголемиот дел од животот на некои луѓе.

Фактори на ризик, или „прекумерните барања,, кои предизвикуваат стрес можат да бидат дел од лична и социјална рамка, при што мора да се земат предвид: пол, возраст, генетска конституција, лични карактеристики, сегашно и минато ниво на физичко и психичко здравје, како и историјата на изложеноста на трауматски искуства во минатото.

Фактори на ризик обично се дефинираат како веројатност, односно извесност на идните проблеми Фрејзер (Fraser), 1997. Тоа се сите оние влијанија кои ја зголемуваат извесноста за појавување на сериозни потешкотии во процесот на социјализацијата. Тие варираат од биолошките, семејните, до пошироките влијанија на средината, вклучувајќи го училиштето, соседството итн.

Овие „фактори на ризик,, (варијабли/механизми/процеси) обично претставуваат високо ризичен статус, односно изложеност на тешкотии и трауми (Мастен, Коасворт, 1998).

Како резултат на 30-годишното истражување на високо ризичните деца во Хаваји, Вернер ги издвојува следните високоризични фактори:

- Хронична сиромаштија;
- Необразовани мајки;
- Компликации за време на бременост;
- Развојни проблеми;
- Генетски абнормалности;
- Психопатологија на родителите.

Како други извори на стрес кај деца и адолесценти таа наведува:

- Продолжена сепарација од примарното семејство за време на првата година од животот;
- Раѓањето на помал брат/сестра за време на првите две години од животот на детето;
- Сериозна болест или болест која се повторува за време на детството;
- Хронична болест на родителот;
- Ментална болест на родителот;
- Брат/сестра со хендикеп или проблемите во однесувањето;
- Хронични несогласувања во семејството;
- Отсуство на таткото;
- Невработеност или повремена невработеност на родителите;
- Менување на местото на живеење;
- Менување на училиштето;
- Развод на родителите;
- Повторен брак на родителите и доаѓање на очув/маќеа во семејството;
- Заминување или смрт на постар брат или близок пријател;
- Сместување во „друго семејство,,.

Мастен и Коасворт додаваат и семејно насилство, војна и смрт на родителите како значајни фактори на ризик, а другите автори зборуваат и за конституционална вулнерабилност, како што се сензо-моторни дефицити, зголемена чувствителност, девијантна морфологија на телото, карактеристики на темпераментот, склоноста кон пасивност, инсуфициентна контрола на импулсите како фактори на ризик. Практично,

состојби и случувања кои можат да бидат закана за способноста на компетентно функционирање на една индивидуа се неограничени.

Познато е дека поголем број на фактори на ризик ја зголемуваат можноста личноста да стане дисфункционална.

Рутер и соработниците (1975), спровеле епидемиолошка студија за инциденција на психијатријски заболувања кај децата на десетгодишна возраст во Лондон. Тие идентификувале 7 семејни фактори на ризик: тежок брачен конфликт, низок социјален стандард, многучлено семејство, криминалитет на родителите, психијатриска болест на мајката и смествање во хранителско семејство.

Најдено е дека доколку е присутен еден фактор на ризик, можноста за добивање на психијатријска болест не е поголема, отколку за деца кои живеат во семејства неоптоварени со овие фактори на ризик. Веќе два фактори предизвикуваат четири пати повеќе психијатриски болести, додека четири фактори претставуваат десет пати поголем ризик.

Оваа ситуација можеме да ја сумираме со зборовите: „присуство на мултипли ризици доведува до тоа полесно да се развијат подоцнежните проблеми и им отежнува на децата да имаат позитивна потпора за нешто да променат,“ Радке Сароу, Браун (1993).

Протективни фактори

Како што бројот на факторите кои ја ставаат индивидуата во ризик и го отежнуваат нејзиното функционирање е голем, така е голем и бројот на оние карактеристики на индивидуата и средината кои се поврзани со компетенција и добро психо-социјално функционирање за време на тешки искуства.

Мастен и Коасворт ги групираат протективните фактори во зависност од тоа дали припаѓаат на индивидуални, семејни, општествени или културни, на следниот начин:

Индивидуални: добро интелектуално функционирање;

Социјабилност;

Ефикасност, верба во себе, високо самопочитување;

Верба.

Семејни: блиска релација барем со еден од родителите;

Авторитативно родителство: топлина, структура, високи очекувања;

Добар социо-економски статус;

Врски со пошироката семејна средина.

Вонсемеен контекст: врски со поддржувачките возрасни вон семејството;

Поврзаноста со про-социјалните организации;

Училиштето.

Како што мултипли факторите на ризик го зголемуваат ризикот, така и мултипли протективните механизми ги зголемуваат шансите за позитивен исход. Типична ситуација за отпорно дете е ситуација во која позитивните фактори се зајакнуваат меѓусебно, зголемувајќи ја можноста за успешно функционирање... протективните фактори во и вон детето делуваат заеднички за да го задржат адаптивното функционирање...Доколку една област предизвикува тешкотии, другите се тука да ја поправат или заменат (Радке, 1993).

Мастен го нагласува значењето на проценката на повеќе фактори кои заеднички делуваат и ја зголемуваат отпорноста на индивидуата. По неа, комбинација на висока интелигенција, високосоцијален статус и квалитетно родителство се во

позитивна корелација со компетенцијата, а во негативна со изложеноста на стресот (Мастен, 1988).

Во својата студија од испитувањата направени врз 200 семејства од Минеаполис, Гармези посветил големо влијание на објаснувањето на релациите помеѓу главните индивидуални варијабли и оние на средината.

Истражувањето покажало дека:

1. Деца со поголемо IQ, со повисок социјален статус и позитивни семејни атрибути (стабилност и кохезија на семејството) се покажале покомпетентни кога се под стрес и повеќе социјално ангажирани со врсниците.
2. Повисок социјален статус, IQ, позитивни семејни атрибути (квалитет на релација родител-дете, адекватност во семејната комуникација, степен на родителската чувствителност за потребите на детето и компетентност на родителот) се протективни фактори против неадекватен одговор на стрес.
3. Квалитетот на социјалното ангажирање на детето во училиште е во сооднос не само со интелигенцијата и социјалниот статус туку и со социјалното разбирање-фактор кој се одразува на интерпесоналното разбирање, способноста за решавање на проблеми, разбирањето на хуморот, успехот во училиште и продуктивноста. Социјалното разбирање е позитивно поврзано со врзаноста за училиштето, а негативно со агресивноста.
4. Потенцијални модификатори на стресот кои ја зголемуваат компетенцијата се семејна стабилност, организација и кохезија. Децата со овие семејни карактеристики биле поинтелигентни, покомпетентни и помалку склони на агресија во ситуација на висок ниво на стрес (Гармези, 1987)

Резилиентноста може да се одреди како резултат на интеракцијата помеѓу факторите на ризик и позитивните сили (фактори на заштита или протективни фактори), кои придонесуваат за исходот којшто претставува здраво прилагодување (Гармези, Мастен, 1991).

Литература

- Brooks, R.B (1994): *Children at risk: Fostering resiliency and hope*, American Journal of Orthopsychiatry, 64 (4), 545-553
- Brooks R., : Resilience :*A common or Not-So-Common Phenomenon?*, <http://www.drobertbrooks.com/writings/articles/0402.html>
- Grotberg A Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit, The international Resilience Project, <http://www.circ.uab.edu/cpages/resbg1.htm>
- Luthar, S.S & Zigler, E. (1991): *Vulnerability and competence: a review of research on resilience in childhood*, American Journal of orthopsychiatry, 61 (1), 6-22
- Rutter M. (1999): *Resilient concepts and findings: implications for family therapy*, Journal of Family Therapy, 21: 119-144
- Rutter, M. (1987): *Psychosocial resilience and protective mechanisms*, American Journal of Orthopsychiatry, 57 (3), 316-331
- Rutter, M. (1987): *Psychosocial resilience and protective mechanisms*, American journal of orthopsychiatry, 57(3), 316-331
- D.J.W. Strumpfer (2001) : *A model of intrapersonal resilient functioning in adults*, Development of Human Resource Management, Rand Afrikaans University, Johannesburg, South Africa
- Werner, E (1989): *High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years*, American Journal of Orthopsychiatry, 59, 72-81
- Volin, S, D Volin S., (1996): *Rezilijentna ličnost, kao preživeli iz problematičnih porodica prevazilaze teškoće*, Prosveta, Nis, pred.
- Vanistendael S., (1996): *Growth in the Middle of Life, Resilience: Building on people's strengths*, International Catholic Child Bureau, Geneva, 2nd edition
- Walsh, F., (1998), *Strengthening Family Resilience*, The Guilford Press, New York, London

Dragana Batic, MA
Police Academy – Skopje

RESILIENCE: CONTRIBUTION TOWARDS POSITIVE PSYCHOLOGY

Abstract

This paper presents a model of resilience (resistance) which makes a significant contribution towards positive psychology.

Resilience is defined as a pattern of psychological activity which refers to the motive of being strong when facing inordinate demands, a goal-directed behavior of coping and rebounding accompanied by emotions and cognition. It is a dynamic phenomenon, influenced by both the internal characteristics of the individual and various external life contexts, circumstances and opportunities. This paper also refers to risks and protective factors as part of the concept of resilience.

ГОВОРНИТЕ СТРАТЕГИИ НА УНИФОРМИРАНИТЕ ЛИЦА

Резиме

Со цел да се избегне прагматскиот неуспех при комуникацијата со родените говорители на јазикот којшто го изучуваат, изучувачите треба да ја учат не само граматиката на јазикот туку и неговото значење и употреба во зависност од говорителот, соговорникот и други фактори важни за контекстот на исказите. Преку анализата на еден говорен чин, во овој труд укажуваме на важноста која ја има социокултуролошката прагматика при изучувањето и изразувањето на говорните чинови од страна на униформираните лица.

Клучни зборови: комуникативна компетенција, говорни стратегии, учтивост, индиректност, настава, униформирани лица

1. Вовед

1.2. Комуникативна компетенција

Од средината на 60-те години кога Хајмс (Hymes) го воведува терминот 'комуникативна компетенција', тој станува многу популарен помеѓу наставниците, истражувачите и лингвистите во целина. Различни истражувачи различно ја дефинираат теоретската рамка за тоа што опфаќа комуникативната компетенција, но во основа се сложуваат дека за комуникативно компетентна личност не се смета само онаа која има добро познавање на граматиката на еден јазик. Освен граматичка компетенција, комуникативната компетенција опфаќа и социолингвистичка, прагматска и дискурсна компетенција.

Грамматичката компетенција се однесува на владеење на самиот јазичен код, вокабуларот, зборообразувањето, структурата на речениците, изговорот, спелингот и семантиката. Ваквата компетенција се фокусира директно на знаењето и вештината потребна да се разбере буквалното значење на исказите.

Социолингвистичката компетенција се однесува на способноста да се продуцираат искази и да се разберат соодветно во различни социолингвистички контексти зависно од контекстуалните фактори како што се статусот на учесниците во разговорот, целта на интеракцијата, конвенциите и нормите кои владеат.

Прагматската компетенција исто така се однесува на соодветната употреба и разбирање на исказите во контекст. Соодветноста на исказите се однесува на соодветност и на формата и на значењето. Соодветноста во значењето се однесува на нивото на кое одредени комуникативни функции (на пример: барање, покана, жалба итн.) се сметаат за соодветни во дадена ситуација.

Дискурсната компетенција се однесува на способноста да се комбинираат граматичките форми и значења за да се постигне една складна целина во говорниот јазик или во пишан текст.

Канал (Canale 1983) на овие ја додава и стратешката компетенција која се однесува на владеење на вербалните и невербалните комуникативни стратегии, потребни поради две причини: а) да компензираат за падот во комуникацијата поради

некои лимитирачки услови во соодветната комуникативна размена и б) да ја подобрат ефективноста на комуникацијата¹.

За да станат студентите комуникативно компетентни, еден наставник треба да го има предвид горенаведеното. Студентите треба да се оспособат за секој посебен тип компетенција, со цел да избегнат неуспех во комуникацијата со родените говорители на јазикот кој го изучуваат.

Развивањето на комуникативната компетенција во јазикот-цел за студентите од Полициската академија е од посебно значење, бидејќи тие работат јавна функција која подразбира контакт и постојана комуникација со граѓаните. Оттука, во наставата по странски јазик треба да се обрне внимание не само на граматичката компетенција на студентите т.е. знаењето на граматичките правила и форми туку и на прагматската компетенција т.е. соодветна примена на јазикот во контекст и ситуација.

2. Говорни чинови

Највпечатливите чекори во модерната прагматика ги направиле филозофите Остин (Austin 1962) и Серл (Searle 1969). Тие ги развиваат првите теории за говорните чинови и зборуваат за нивната важност, со цел подобро да се разбере моќта на зборовите и функцијата што ја имаат во говорот. Според Остин, секој исказ си има илокуторна сила која го определува видот на чинот како што се барање, наредба, молба, поплака итн.

Учтивоста и индиректноста како меѓукултуролошки карактеристики на говорот влијаат врз употребата и конструкцијата на говорните чинови. Учтивоста како особина на 'соодветно однесување' на говорителот е една од најбитните карактеристики при воспоставувањето на контакт со соговорникот. На поимот учтивост се однесуваат најголемите недоразбирања при изразувањето на кој било говорен чин. Според Лич (Leech 1983), учтивоста и индиректноста се тесно поврзани фактори кои влијаат на обраќањето на говорителот кон соговорникот. Обично, колку што е човек поиндиректен толку е поучтив. Директноста е карактеристична за сите јазици, но индиректноста не се употребува на ист начин во различни јазици и култури. Луѓето од различните култури многу се разликуваат во тоа кога, зошто и како би употребиле индиректен говорен чин наместо директен. Општественото растојание меѓу соговорниците, општествениот статус или моќ на говорителот врз соговорникот, правата и обврските на говорителот и соговорникот се фактори кои влијаат врз употребата на индиректност во обраќањето.

3. Стратегии на изразување 'барања' од страна на униформирани лица

Во овој труд ќе разгледаме само еден говорен чин за да укажеме на важноста на изучувањето на говорните чинови и настани во наставата, сè со цел да добиеме комуникативно компетентни студенти кои нема да бидат подложни на прагматски неуспех во комуникацијата со родените говорители на јазикот-цел. Потоа разгледуваме како три групи испитаници го изразуваат говорниот чин 'барање' кога се во улога на униформирани лица: полицаец и цариник. Барањето е говорен чин во рамките на директивите, како посебна група на говорни чинови дефинирани од Остин и Серл. Барањата се по природа наметнувачки и го загрозуваат лицето и на говорителот и на

¹ Michael Canale, *From communicative competence to communicative language pedagogy*, труд во Jack C. Richards Richard W. Schmidt, 1983. Applied Linguistics and Language Study. Longman Group Limited

соговорникот. Затоа е интересно да се проучи како некои униформирани лица, кои имаат авторитет, го изразуваат овој говорен чин.

За таа цел направивме истражување во кое зедоа учество три групи испитаници, студенти на возраст од 18-24 години, и тоа: 1. македонски студенти кои одговараат на македонски јазик, 2. американски студенти чиј мајчин јазик е англискиот и 3. македонски студенти кои одговараат на прашалникот на англиски јазик. Во сите три групи имаше по 42 студенти од различен пол. Разгледувавме две ситуации дадени како отворени прашања на кои студентите требаше да напишат што тие би рекле во дадените ситуации.

Прва ситуација (C1): полицаец бара од граѓанин кој пушта гласна музика да ја стиша музиката и

Втора ситуација (C2): цариник бара од патник да го отвори багажникот за да изврши проверка на истиот².

И во двете ситуации се очекува испитаниците да го употребат говорниот чин *барање*. И во двете ситуации постои општествено растојание помеѓу соговорниците (+OP) и општествена доминантност или моќ на говорителот во однос на соговорникот ($x > y$).

Во ова истражување ја прифативме поделбата на Блум-Кулка, Хаус и Каспер³ на три типа стратегии: директни, конвенционално индиректни и неконвенционално индиректни. При директната стратегија постои транспарентен однос помеѓу формата и функцијата. При конвенционалната индиректност конвенциите на пропозициска содржина и лингвистичка форма се комбинираат и сигнализираат барање. При неконвенционалната индиректност (алудирања), контекстуалните и интерпретациските конвенции се комбинираат во она што го сочинува исказот и самиот контекст.

Во табела 1 се прикажани вкупниот број на искази на испитаниците и стратегиите кои тие ги употребиле при изразувањето *барања* во двете ситуации.

Од табелата може да се види дека испитаниците и во двете ситуации употребуваат многу повеќе директна стратегија. Во првата ситуација C1 родените говорители на македонскиот јазик употребуваат најмногу директна стратегија (дури 74%), додека пак изучувачите ја употребуваат најмалку во однос на трите испитанички групи.

испитаници	стратегија	полицаец (C1)	цариник (C2)
Родени говорители на англискиот јазик	директна	69	50
	конв. индиректна	17	48
	некон. индиректна	16	2
Родени говорители на македонскиот јазик	директна	74	69
	конв. индиректна	21	29
	некон. индиректна	5	2
Изучувачи на англискиот јазик	директна	62	29
	конв. индиректна	29	69
	некон. индиректна	9	2

Таб.1 Дистрибуција на стратегиите на изразување барања од страна на трите групи испитаници, проценти%

² (C1) Недела навечер е. Работиш како полицаец и вечерва си на должност. Добиваш неколку повици од луѓе кои се жалат дека нивниот сосед пушта многу гласна музика. Решаваш да го посетиш. Ја отвора вратата, а ти му велиш:

(C2) Работиш како цариник на граница. Треба да провериш еден автомобил. Едно семејство се враќа од одмор. Треба да им го провериш багажот. Човекот излегува од автомобилот и ти му велиш:

³ Blum-Kulka, House and Kasper 1989:18

Родените говорители на англискиот јазик, во однос на другите две испитанички групи употребуваат најмногу алудирања (6%). Поголема дискрепанца постои во резултатите добиени во втората ситуација. И во оваа ситуација родените говорители на македонскиот јазик употребуваат најмногу директна стратегија (69%), а најмалку индиректна (само 29%), споредено со другите две испитанички групи. Интересно е што изучувачите употребуваат најмногу индиректна стратегија (до 69%), а помалку директна стратегија при изразувањето барања (29%). Најверојатно ваквата дистрибуција на стратегиите на изразување барања се должи на перцепцијата што ја имаат изучувачите за ‘многу учтивиот говор’ на родените говорители на англискиот јазик, па се трудат да не бидат толку директни.

Во продолжение даваме преглед на дистрибуцијата на директните стратегии во двете ситуации од страна на сите три испитанички групи.

Директна стратегија	Родени говорители на англискиот јазик		Родени говорители на македонскиот јазик		Изучувачи на англискиот јазик	
	C1	C2	C1	C2	C1	C2
императив	42	5	35	72	39	50
Експ. перформатив	10		23		4	
Заоб. перформатив	7		10	7	15	
Искази на обврска	24	38	32	21	42	47
Искази на желба		5				
Искази на потреба	17	52				3
вкупно	N=29	N=21	N=31	N=29	N=26	N=12

Таб.2 Дистрибуција на директните стратегии на изразување барања (проценти %)

Од табела 2 можеме да заклучиме дека најупотребувана директна стратегија од страна на сите три испитанички групи е императивот. На пример: *Отворете го багажот, ве молам. / Step out of the car and open the trunk please.* Родените говорители на македонскиот јазик употребуваат најмногу императив (во втората ситуација дури 72%), додека пак изучувачите на англискиот јазик стојат некаде на средина на оваа класификација, што говори дека нивното познавање на англискиот јазик и владеењето на говорните стратегии не е на ниско ниво. Во македонскиот јазик императивната форма се користи многу често со маркерот на учтивост. На пример: *Ај ве молам, намалете ја музиката.* Во овие две ситуации, општествената доминантност, права и обврски му дозволуваат на говорителот да изрази директни барања во императив. Освен оваа директна стратегија, испитаниците употребуваат во значителен број и искази на обврска на соговорникот да излезе во пресрет на барањето. На пример: *Ќе мора да ја намалите музиката. / You must open the trunk, Sir.* Интересно за споменување е дека родените говорители на англискиот јазик употребуваат искази на потреба (во втората ситуација дури 52%), кои се многу ретко или воопшто не се употребени од останатите две испитанички групи. На пример: *I need to check your luggage Sir* во кои се изразува потреба да се оствари дејството.

Што се однесува на конвенционално индиректните барања, од табелата 3 можеме да заклучиме дека сите три испитанички групи употребуваат единствено барања, а се однесуваат на желбата на соговорникот да го изврши барањето. Говорителот, униформирано лице, не прашува за способноста на соговорникот и очекува тој да е способен да го изврши барањето. Можеме да заклучиме дека значително поголем број конвенционални барања се употребени во втората ситуација каде што цариникот употребува поучтиви средства да го натера соговорникот да излезе во пресрет на барањето. Испитаниците се подиректни, пак, во првата ситуација каде што полицаецот бара од граѓанинот кој го прекршил јавниот ред и мир да ја стиса музиката и да се ‘покори’ на барањето. Изучувачите на англискиот јазик најмногу

употребуваат индиректна стратегија, дури повеќе и од родените говорители на англискиот јазик што, како што и претходно споменавме, најверојатно се должи на перцепцијата што ја имаат за многу учтивиот говор на родените говорители на англискиот јазик.

Конвенционално индиректна стратегија	Родени говорители на англискиот јазик		Родени говорители на македонскиот јазик		Изучувачи на англискиот јазик	
	C1	C2	C1	C2	C1	C2
Искази кои се однесуваат на способноста на соговорникот да го изврши барањето	0	0	0	0	0	0
Искази кои се однесуваат на желбата на соговорникот да го изврши барањето	100	100	100	100	100	100
Искази кои се однесуваат на неочигледноста да се изврши барањето	0	0	0	0	0	0
вкупно	N=7	N=20	N=9	N=12	N=12	N=29

Таб.3 Дистрибуција на конвенционално индиректните стратегии на изразување барања (проценти%)

Испитаниците употребија мал број барања како алудирања. Од табелата 4 забележуваме дека испитаниците употребуваат повеќе алудирања во првата ситуација, а најмногу беа употребени од родените говорители на англискиот јазик (N=6). На пример: *Good evening Sir, we've been getting complaints from neighbours about loud music and disturbance.*

неконвенционално индиректна стратегија	Родени говорители на англискиот јазик		Родени говорители на македонскиот јазик		Изучувачи на англискиот јазик	
	C1	C2	C1	C2	C1	C2
Вкупно алудирања	N=6	N=1	N=2	N=1	N=4	N=1

Таб.4 Дистрибуција на неконвенционално индиректната стратегија на изразување барања

Сметаме дека употребата на алудирања имплицира добро познавање на јазикот, така што малата употреба од страна на изучувачите би можело да се должи на постоечка несигурност за пренесување и разбирање на пораката од страна на соговорникот.

3.1 Внатрешна и надворешна модификација

Сите говорни чинови се состојат од глава на чинот опционо модификувана со внатрешна и надворешна модификација. Барањата се модификувани внатрешно со синтаксички и лексички ублажувачи и зајакнувачи, и надворешно со ублажувачки и зајакнувачки помошни елементи.

Во овие две ситуации барањата беа модификувани најчесто со прашања како внатрешни синтаксички ублажувачи и со маркерот на учтивост *те молам* како внатрешен лексички ублажувач. Како внатрешни зајакнувачи се јавуваа прилошки модификатори како интензификатори и лексички подгревачи.

Како надворешни модификатори беа употребувани оправдувања како ублажувачи за да се бара она што се бара, но исто така беа употребувани и надворешни зајакнувачи како закана, критика и поучување. Почеста модификација имаше во првата ситуација каде што полицаецот бара од граѓанин да ја стиша музиката. На пример:

(C1) *Здраво. Се пожалија вашите соседи на гласната музика. Ајде одма исклучете ја музиката и давајте ги личните карти.* (родени говорители на македонскиот јазик)

-*Се пожалија вашите соседи на гласната музика* (подготвување)

-сега (временски интензификатор)
-давајте ги личните карти (закана)

(C1) You have to keep the music down. I'm going to give you a warning and if it happens again I will have to write a citation. (*родени говорители на англискиот јазик*)

(C1) Good evening Sir. Could you please turn off the music. It is too loud and disturbs your neighbours. If you don't do that, more serious measures will be taken. Do you understand? (*изучувачи на англискиот јазик*)

Според нашата анализа, изучувачите, за разлика од другите две испитанички групи, употребуваат поголем број внатрешни и надворешни модификатори: оправдувања, поучувања и закани. За разлика од другите две испитанички групи, тие употребуваат најмногу зборови за да го кажат она што го мислат. Прашањето е зошто е тоа така?

Според Ферч и Каспер (Ferch and Kasper 1989)⁴ употребата на предолгите искази од страна на изучувачите се должи на еден универзален принцип, карактеристичен за сите изучувачи на странски јазик воопшто, 'колку повеќе, толку подобро', како една стратегија со која 'се игра на сигурно'. Тие сметаат дека станува збор за една фаза на достигнување на комуникативна компетенција која сè уште не е толку блиска до нивото на комуникативна компетенција во јазикот-цел. Од друга страна, пак, изучувачите на ова ниво се свесни за нивната сè уште ограничена способност во однос на изучувачите на најнапредно ниво, или родените говорители на јазикот-цел и затоа вложуваат дополнителен лингвистички 'труд' за да се осигураат дека ќе бидат разбрани. Вака, со подолгото објаснување тие имаат намера да го разјаснат планираното семантичко или прагматско значење.

4. Социо-културолошка прагматика

Варијациите во изборот на стратегија, главно, зависат од општествените фактори како што се блискоста меѓу соговорниците, доминантноста на едниот од нив, целта на барањето, степенот на наметливост, правата и обврските на соговорниците да го изразат или да му излезат во пресрет на барањето. Културолошка разлика постои во перцепцијата на општествените ситуации и на важноста на општествените параметри. Ваквите разлики во перцепцијата можат да доведат до разлики во однесувањето во одредени ситуации. Разлики можат да постојат и во тежината што им ја придаваме на самите општествени фактори при одредување на варијациите во однесувањето. Така, за една култура блискоста меѓу соговорниците е можеби најбитниот фактор во изборот на стратегија, за разлика од моќта или статусот на соговорникот. Во друга култура, пак, можеби статусот претставува клучен фактор при употребата на стратегијата

Што се однесува на претходните две ситуации, и македонските и американските испитаници им дадоа скоро иста тежина на општествените фактори, и тоа: и двете испитанички групи сметаат дека полицаецот и цариникот се поддоминантни во однос на обичниот граѓанин, имаат големо право и обврска да го бараат она што го бараат. Испитаници сметаат дека граѓаните треба да изразат согласност со барањето и затоа употребуваат повеќе императив и директни стратегии. Во втората ситуација американските испитаници не сметаат дека граѓаните мора по секоја цена да се согласат и затоа сметаат дека униформираниите лица треба да бидат малку поиндиректни и учтиви при обраќањето.

⁴ труд во Blum-Kulka, House and Kasper 1989

Значи, перцепцијата којашто изучувачите ја имаат за општествените фактори влијае врз изборот на стратегија. Културата и општеството влијаат во градењето на перцепцијата на ситуациите од секојдневниот живот, а проблеми се јавуваат тогаш кога таа се пренесува при изразувањето говорни чинови во јазикот-цел.

5. Заклучок

Тешкотијата во комуникацијата до која може да дојде поради прагматскиот неуспех претставува интерес на проучување на меѓу-културолошката прагматика. Нема таква граматичка грешка која може да биде толку 'фатална' како што може да биде една прагматска грешка или грешка која се должи на несоодветна употреба на правилата на јазикот, што може да доведе до непријатна ситуација. Голем број лингвисти ја проучувале улогата и развојот на прагматската способност во усвојувањето на странскиот или вториот јазик и дале значаен придонес кон премостување на тешкотиите со коишто се соочуваат изучувачите.

Сметаме дека студентите на Полициската академија, и воопшто сите униформирани лица треба да бидат комуникативно компетентни во странскиот јазик којшто го изучуваат, со цел да избегнат неуспех во комуникацијата со родените говорители на јазикот-цел. Затоа го спроведовме ова мало истражување кое укажува на важноста на стратегиите кои треба да се употребуваат при изразување на кој било чин (во конкретниот случај чинот барање) за да ја ублажат наметнувачката сила на истиот. Во тој контекст укажавме и на влијанието на општествените и културолошките фактори врз изборот на стратегијата. Формата на исказот зависи од врската помеѓу говорителот и соговорникот, како и од ограничувањата наметнати од околностите во кои комуникацискиот чин се изразува. Изучувачите на странскиот јазик се подложни на генерализирање и погрешна употреба на говорните чинови. Во обидот да ја изберат соодветната форма или стратегија при изразувањето на планираниот чин, тие се или преформални или многу неформални.

Затоа сметаме дека во наставата по странски јазик би требало да се обрне внимание не само на учењето на функциите, туку и на изразувањето или перформансата на функциите или говорните чинови во различни видови комуникативни ситуации. Учебниците би требало да нудат практична вежба на варијациите при употребата на различните говорни чинови помеѓу соговорниците од различна возраст, статус, блискост. Наставниот план и програма треба да вклучува и содржини преку кои ќе учи за тоа на кој начин општеството го перципира чинот, кои лингвистички средства треба да се употребат за да ја ублажат или зајакнат силата на чинот и кои општествени и контекстуални фактори влијаат во изборот на соодветната стратегија при изразувањето на чинот.

Ако бидат земени предвид сите овие фактори, можеме да очекуваме дека изучувачите ќе бидат помалку подложни на прагматски неуспех и повеќе комуникативно компетентни.

Користена литература:

- Austin, L.J. 1962. How To Do Things With Words. Harvard University Press*
Blum-Kulka, S., House, J. and Kasper, G. 1989. Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood: Ablex Publishing Corporation
Brown, P. and Levinson, C.S. 1978. Politeness. Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press
Levinson, S. 1983. Pragmatics. Cambridge University Press
Mey, L.J. 1993 (2001). Pragmatics. Blackwell Publishing
Richards, C.J. and Schmidt, W.R. 1983. *Applied Linguistics and Language Study*. Longman Group Limited
Searle, J.R. 1969. Speech Acts. Cambridge University Press
Wierzbicka, A. 1985. Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts. Journal of Pragmatics 9

Zorica Trajkova, MA
Police academy, Skopje

UNIFORMED PERSONS' SPEECH STRATEGIES

Abstract

In order to avoid pragmatic failure while communicating with native speakers, learners should learn not only the grammar of the language but should also study the meaning and language use dependent on the speaker, the addressee and other features of the context of the utterance. Through analysis of one speech act, this paper points out the importance of socio-cultural pragmatics on the learning and use of speech acts by uniformed persons.

Key words: *communicative competence, speech strategies, politeness, indirectness, teaching process, uniformed persons*

ПОЖАРИТЕ И ЕКОЛОШКАТА СВЕСТ

Резиме

Во текстот што ја обработува темата „Пожарите и еколошката свест“ се поместени содржини за проблемите со пожарите кои секоја година во летниот период прават пустош низ целата држава, па и пошироко, а во исто време и за свеста на граѓаните за проблемот.

Основна цел на текстот е да се види како се преземаат несоодветни превентивни мерки од граѓаните како поединци и од организирани државни структури.

Исто така се претставени и расположливите ресурси од човечки, технички и технолошки аспект.

Гледајќи ја висината на настанатите штети кои се табеларно претставени, во заклучокот е дадено моето мислење што би било добро во иднина да се направи на превентивен план.

Преку текстот може да се видат разните видови на соработка: соседска, регионална и меѓународна, и секако, дружењето помош при справување со ваков вид проблеми, што е многу значајно за проблемите со глобалното затоплување и заштитата на човековата околина и природата.

Текстот е производ на повеќемесечна анализа, вршена од моја страна, на објавените текстови во средствата за јавно информирање и споредба со официјалните информации кои ги добив од: Центарот за справување со кризи и ЛП „Македонски шуми“.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: *превенција, одговорност, опременост, организираност и помош.*

ВОВЕД

Дали и големиот број пожари, кои ја запалија и пеплосаа Македонија, се доволни за да ја подигнат еколошката свест на граѓаните, за опасноста од оваа елементарна непогода или сè уште не е доволно?

Како илустрација на насловот, во текстот ќе бидат поместени содржини, од наслови и текстови во весници, објавени во периодот којшто помина, кога и опасноста беше најголема, и секако требаше да ни послужат како корисен показател до каде е развиена нашата свест за грижење за она што го имаме како природно богатство.

Немилосрдноста на пламените јазици кои ни ја покажаа својата моќ, требаше да ни бидат показател за она, што ние како држава, го имаме „немаме“, опрема, техника, обука, човечки кадар, или со еден збор расположливи ресурси за борба со една ваква огнена стихија од вака големи размери.

Летните месеци јули и август 2007 година, уште долго ќе останат во сеќавањата на македонските граѓани, и секако на сите балкански граѓани, посебно на нашите соседи Грците, пред сè, заради изгубените животи, а секако и заради изгубените огромни материјални добра.

Пожарите сами по себе, каде било да се појават, претставуваат огромен проблем од причина што многу тешко се контролираат, им погодуваат временските прилики, човекот како фактор, опремата и уште многу познати или непознати причини.

Штетите кои настануваат од пожарите, колку и да се проценуваат, никогаш не можат да ја дадат вистинската штета, било да е таа изразена во бројки, било во нематеријална или материјална штета, затоа што последиците и штетите кои настануваат од пожарите имаат долгорочни негативни ефекти, како по здравјето на човекот така и по средината за живеење, а во исто време и по планетата Земја.

1. ПРОБЛЕМ СО ПОЖАРИТЕ

Но да одиме по ред. Пожарите почнуваат да се појавуваат во период од годината кога владеат многу високи температури кои се движат во распон од 40 до 45 степени на воздухот, но измерени во сенка, што би значело дека на сонце тие би биле зголемени и би се движеле некаде до или над 50-тиот степен.

Ако овој показател го разгледаме од повеќе аспекти, можеме да ги посочиме и неколкуте причини за предизвикување на пожарите кои се директно поврзани само со температурата: искршени стаклени предмети на отворени површини оставени од излет, работа во поле и во шума, стакло од настанати незгоди покрај патиштата, човекот како фактор кој пали стрништа и ниви кои биле посеани со житни култури, и секако најзначајното, злонамерното потпалување на шумите од диви дрвосечачи, сточари и други лица заради задоволување на нивните потреби (урбана мафија, стопанска мафија за патишта)¹.

2. ПРЕВЕНТИВНА ПОСТАВЕНОСТ

Погоре ги видовме импликациите кои се појавуваат како резултат или како причина од високите температури, а сега ќе го погледнеме организацискиот карактер на „превенцијата“ и заштитата за да не дојде до вакви несакани последици.

Во однос на организацијата, прво на удар се службите кои функционираат во Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство: Шумската полиција, Шумарската служба, шумарските инспектори, а потоа се службите на Центарот за управување со кризи.

Другите служби кои се надлежни за гаснење на пожарите се: Противпожарните служби кои сега функционираат на локално децентрализирано ниво, цивилните противпожарни сојузи, цивилната заштита и секако по потреба ангажираните организирани структури, АРМ, полицијата, а како последни во овој систем се појавуваат и граѓаните, кои најчесто самоиницијативно се вклучуваат во заштитата на своите материјални добра.

Овдека намерно не е спомената локалната самоуправа која во поединечни случаи се обидуваше да се самоорганизира, но тоа и немаше некои поголеми успеси во спречувањето на оваа појава, на големиот број пожари.

3. УЛОГАТА НА ЧОВЕКОТ

Човекот како фактор има најголема улога како во превенцијата така и во гаснењето, но исто така и во отстранувањето на последиците.

¹ Марина Малиш Саздовска, *Еколошка криминалистика*, Скопје 2007, стр. 38.

Човекот, единственото свесно суштество, не секогаш ја користи својата свест за добри цели бидејќи показателите за предизвикувачите на поголемиот број пожари го потенцираат него како фактор број 1 и иницијатор на овие катастрофи.

Невниманието, несвесноста, неорганизираноста, нестручноста, несистемското решавање на проблемот и уште многу зборови со префиксот „не“, се главните карактеристики на овој фактор.

Невниманието, само по себе, има влијание кога човекот нема никаква намера, но сепак не ги презема сите потребни заштитни мерки и се случува да настане пожар.

Несвесноста е друга причина, иако постои предупредување, на пример: „Забрането палење на отворен оган“, човекот во природа прави скара, а пепелта заедно со жарот ја фрла во тревата која под влијание на ветерот и високата температура се пали, и иако човекот не сакал, сепак предизвикал пожар заради своето несвесно однесување.

Неорганизираноста доаѓа до израз во ситуации на веќе настанати пожари каде што човечкиот фактор, заради претходна лоша организираност, му помага на пожарот да се разгори наместо да го изгасне.

Нестручноста влече корени од помислата што поголемиот број граѓани и стручни служби мислат дека сè знаат, а за да знаат одредени работи им се потребни стручни обуки за кои има недостаток.

Системот којшто еднаш се воспоставил треба и да функционира, а за да може успешно да функционира е потребна негова постојана мобилност, посебно во летниот период. Посебно е актуелен проблемот со непостоењето или нефункционалната поставеност на системот, што мислам дека беше и една од основните причини за појавата на големиот број пожари на балканскиот простор, кои нанесоа огромни човечки загуби и материјална и нематеријална штета.

4. СТАТИСТИКА НА НАПРАВЕНИТЕ ШТЕТИ

Овие фактори кои погоре ги образложив, одат рака под рака со недоволната опременост, застарената техника и технологија на постапување, немањето доволно персонал или со еден збор немањето ресурси.

Заради подобро објаснување на употребените термини во текстот, за секој до кого е достапен, би било добро да се консултира Законот за управување со кризи, Службен весник на РМ, бр. 29/05 од 04.05.2005 година.

Графички показатели за состојбите според дневниот весник „Вечер“ за периодот од 23 - 27.7.2007 година.

Бр. 1. Изгорени и опожарени површини на територијата на Република Македонија - според дневниот весник „Вечер“

Реден број	Видови дрвна маса	Површина изразена во хектари
1.	Нискостеблеста шума	810
2.	Даб	40
3.	Мешано	650
4.	Бор	200
5.	Трева и останата недефинирана дрвна маса	1250
6.	Вкупно зафатена дрвна маса по површина	2950

Од податоците во табелата може да се заклучи дека најзафатена површина со пожари минатата година биле тревата и останатата недефинирана дрвна маса со површина од 1250 хектари, потоа следи нискостеблестата шума со 810 хектари, мешаната со 650, борот со 200 и дабот со 40 хектари. Загрижувачка е бројката на

вкупно зафатената површина со шумски пожари која изнесува 2950 хектари. Станува збор за голема површина која била покриена со шума, трева и друга недефинирана дрвна маса која во наредниот период во Република Македонија ќе треба да се надомести со одредени општествени активности, како што беше, на пример, акцијата за пошумување „Ден на дрвото“ на 11.3. 2008 година, кога се засадени повеќе од два милиони садници.

За споредба на овие показатели од дневниот весник, го претставувам графиконот на ЈП „Македонски шуми“, за периодот од 1.1 - 31.10.2007².

Бр. 2. Број на пожари и направени штети според ЈП „Македонски шуми“

Реден број	Број на пожари	Опожарена ОБРАСНАТА Површина	Опожарена НЕОБРАСНАТА површина	Опожарена дрвна маса м/кубни	Потрошени средства за гаснење	Штети од пожарите во денари
1.	652	23 203	12 045	617 679	24 550 006	1 311 167 772

На горната табела се прикажани бројот на пожарите кој изнесува 652, а се дадени и показатели за опожарените површини кои во опожарена дрвна маса изнесуваат 617 679 метри кубни, а вкупната штета од пожарите изнесува 1.311.167.772 денари, што претставува навистина огромна материјална штета која тешко ќе може да се надомести во наредниот период. Притоа треба да се напомене дека не е значајна само материјалната штета, туку треба да се земат предвид и несогледливите последици од аспект на загадувањето на здравата човекова околина и штетата предизвикана со загадувањето на воздухот и нарушувањето на биодиверзитетот во природата на површината зафатена со пожарите и пошироко.

За попрегледно прикажување на погорните показатели кои се дадени од ЈП „Македонски шуми“, во прилог на овој текст ќе биде приложена и табелата бр. 3.

Во табелата се наведени податоци за пожарите во периодот од 1.1. - 31.10.2007 година според евиденцијата на ЈП „Македонски шуми“. Од табелата може да се констатира дека најголем број пожари, 56 имало на територијата на подружницата Лопушник-Кичево, а за истиот период имало вкупно 652 пожари на територијата на Република Македонија.

Најголема опожарена површина има во подружницата Кајмакчалан-Битола и тоа 6062 хектари. И останатите показатели за опожарената дрвна маса, трошоците за гаснење на пожарите и вкупната штета навистина се во огромни размери и укажуваат на сериозноста на нанесените штети како резултат на шумските пожари во минатата година.

² ЈП „Македонски шуми“, Информација за настанатите шумски пожари и штетите што ЈП „Македонски шуми“ ги претрпе во периодот од 1.1.до 31.10.2007, бр.09-5385/1 од 21.11.2007.

ПРЕГЛЕД НА ШУМСКИ ПОЖАРИ ЗА ПЕРИОД ОД 01.01. ДО 31.10.2007 ГОДИНА НА НИВО НА Ј.П. „МАКЕДОНСКИ ШУМИ„

	Подружница	Број на пожари	Опожарена површина ха	Опожарена дрвна маса м3	Трошоци за гаснење денари	Вкупна штета од пожарот денари
1.	Малешево-Берово	17	1548,8	163931,0	567.556,00	75.265.125,45
2.	Равна Река-Пехчево	25	424,1	800,0	448.001,00	1.827.285,00
3.	Осогово-К.Паланка	16	329,7	1446,2	270.366,00	13.190.592,00
4.	Кратово-Кратово	4	105,0	3300,0	245.719,00	1.621.159,00
5.	Осогово-Кочани	17	403,1		544.287,00	544.287,00
6.	Серта-Штип	6	443,6	8446,0	342.800,00	80.534.800,00
7.	Плачковица-Радовиш	20	489,8	4236,0	447.800,00	1.947.600,00
8.	Плачковица-Виница	43	733,0	2000,0	750.370,00	4.802.675,00
9.	Беласица-Струмица	35	2348,8	816,0	583.994,00	673.274,00
10.	Саланцак-Валандово	7	30,5	184,0	60.500,00	403.650,00
11.	Кожув-Гевгелија	18	1882,2	31457,0	628.560,00	16.736.041,77
12.	Демир Капија-Д.Капија	11	177,5	635,0	301.200,00	840.890,00
13.	Бор-Кавадарци	15	265,2	197,0	453.612,00	9.276.172,00
14.	Црн Бор-Прилеп	22	939,0		617.407,00	617.407,00
15.	Бабуна-Велес	47	2396,9	40196,0	2.688.137,00	66.572.582,00
16.	Шумарство-Св. Николе	7	93,0		475.800,00	475.800,00
17.	Кајмакчалан-Битола	11	6062,0	132020,0	763.360,00	298.073.880,00
18.	Бигла-Демир Хисар	26	1941,1	66165,3	1.403.346,50	25.580.411,63
19.	Липа-Крушево	2	462,0	21489,0	47.650,00	8.997.462,00
20.	Преспа дрво-Ресен	9	167,8		402.040,00	552.040,00
21.	Галичица-Охрид	19	781,3	1896,0	2.953.233,00	16.480.011,00
22.	Јабланица-Струга	28	781,0	350,0	478.860,00	478.860,00
23.	Стогово-Дебар	8	133,0	685,0	33.000,00	1.296.500,00
24.	Лопушник-Кичево	56	1701,8	14640,0	1.515.754,00	80.659.489,00
25.	Сандански-М.Брод	38	1494,0	34127,5	1.617.980,00	57.714.485,00
26.	Шар-Гостивар	22	1402,7	26317,2	375.029,00	15.990.965,00
27.	Лешница-Тетово	41	1739,4	9417,0	176.285,00	125.956.647,60
28.	Караџица-Скопје	54	3354,9	46444,5	2.755.750,00	370.877.750,00
29.	Куманово-Куманово	15	2237,0	6403,0	2.323.740,00	32.902.010,00
30.	Голак-Делчево	13	379,9	80,0	277.870,00	277.870,00
	Вкупно	652	35.248,06	617.678,67	24.550.006,50	1.311.167.721,95

5. УЧЕСНИЦИ ВО ГАСНЕЊЕТО НА ПОЖАРИТЕ

Учесници во гаснењето на пожарите без точно дефинирани бројки, вадени според објавените дневни весници во погоре наведениот период:

1. Припадници на противпожарните единици, комплетен состав;
2. Припадници на АРМ, околу 900 војници;
3. Јавно претпријатие „Комунална хигиена“;
4. Јавно претпријатие „Црн бор“;
5. Шумско стопанство „Бабуна“;
6. Специјализирани екипи;
7. Месно население;
8. Вработени во одредени организации и институции;
9. Полицијата;
10. Странски претставници со расположлива техника и логистика.

Иако наведените субјекти според горната табела, навидум се во доволен број, сепак може да се констатира дека тие не се доволно опремени со човечки ресурси и техничка опрема и оттука може да се извлече заклучокот дека не биле во доволен број ефикасно да се спречат пожарите и нивното ширење. Она што можеше да се забележи од податоците презентирани на електронските медиуми, тоа е податокот дека доброволците од месното население кое сакаше да учествува во гаснењето на пожарите, во Битола на пример, немаше можност да се вклучи заради прашањето на нивното осигурување, можноста за опремување со адекватна опрема, непостоење на поранешниот систем на територијална одбрана и заштита во склоп на кој постоеја и собирни центри и сл.

Преглед на балканските земји кои беа зафатени од огнената стихија:

- Албанија
- Бугарија
- Грција
- Македонија
- Романија
- Србија
- Турција
- Хрватска

Од горенаведените податоци на земјите кои беа зафатени со огнената стихија во минатата година, може да се заклучи дека речиси сите балкански земји беа опфатени со шумски пожари и се соочуваа со проблемот на нивно локализирање и спречување. Може да се нагласи дека во дадената ситуација дојде до израз и солидарноста на народите во регионот бидејќи постоеше помош во технички средства од други држави за локализирање на пожарите во други земји.

6. РЕСУРСИ ВО СТРУКТУРАТА НА СИСТЕМОТ

Осврт на луѓето и опремата во Противпожарната единица на Скопје, според објавените податоци во дневните весници:

1. Вкупно вработени пожарникари 233 – недостасуваат 71 лице;

2. Вкупно возила на располагање 35 - неисправни 5;
3. Последни примени работници во 1994 год.;
4. Старост на возилата помеѓу 20 до 30 години во просек;
5. Ново противпожарно возило чини околу 200 000 евра.³⁶¹

Според податоците презентирани во табелата може да се констатира дека човечкиот кадар кој е во редовен работен однос во Противпожарната единица на Скопје, на пример, не е доволен, дека многу одамна не се примени нови кадри, дека опременоста со возила не е адекватна, односно има недоволно возила од кои дел се застарени, и е потребно во наредниот период да се извршат одредени измени во таа насока. Имено, потребно е да се зголеми бројот на вработените со што ќе се „подмлади“ службата, а исто така е потребно да се набават и нови технички средства, како на пример возила, со цел подобрување на ефикасноста на работата на терен.

За подетално објаснување на овие податоци во рамките на ЈП „Македонски шуми“, овдека ќе го претставам официјалниот графикон на расположливите материјални средства по подружници:

Од презентираниите податоци на ЈП „Македонски шуми“, може да се констатира дека работници за гаснење има 1731, а дека во средства за гаснење на пожар спаѓаат: мешини за вода, челични метли, гребла, лопати, секири, моторни пили, мотики и копачи. Со наведената опрема и нејзината бројност и современост може да се заклучи дека таа не е адекватна. И во тој поглед може да се рече дека е потребно доопремување на веќе постоечкиот кадар во ова претпријатие со адекватна опрема за гаснење на пожарите.

³⁶¹ Дневен весник „ДНЕВНИК“, 25.7.2007.

Бр. 4. Материјални средства за гасење на шумските пожари по подружници

Ред.б р.	Подружница	Број на работници за гасење	Средства за гасење на шумски пожари							Референт по заштита (Име и презиме)
			Мешини за вода	Челични метли	Гребла	Лопати	Секири	Моторни пили	Мотики и Копач	
1	Шумарство - Св.Николе	14	10	4	2	3	2	2		Љупчо Ивановски
2	Јабланиц а - Струга	80	7	13	13	10	10	1		Алија Камберовски
3	Кратово - Кратово	36	3	22	2	2	5	5		Марјан Колевски
4	Липа - Крушево	21	4	4	4		5	4		Љупчо Димовски
5	Лешница - Тетово	10	4	3	10	3	1	1		Снежана Герасимовска
6	Шар - Гостивар	22	4	8	3	6		2		Борислав Јончевски
7	Сандански - Мак. Брод	50	10	6	5	20	3	1	10	Златко Трајановски
8	Осогово - Кочани	55	8	5	10		5	3		Лилјана Стефанова
9	Куманово - Куманово	43	19	16		9	16	2	11	Бранко Цветков
10	Бор – Кавадарци	150	11	11	28	7	8	4	26	Пецко Ристевски
11	Осогово – Кр.Паланка	81	4	15	10	10		1	5	Љубомир Стојнев
12	Лопушнек – Кичево	147	8	10	32	12	4	2		Драган Божиновски
13	Стогово – Дебар	25	5	10	5		5	5	5	Ариф Целајдин
14	Бабува – Велес	78	9	68	7	6	4	1	50	Атанас Димитров
15	Црн Бор – Прилеп	100	10	10	2	25	9			Петар Пергановски
16	Плачковица – Радовиш	50	8	10	12					Ванчо Ковачев
17	Саналцак – Валандово	20	10					2		Стојан Тенексидев
18	Голак – Делчево	40	25	5	8	10	10	3		Драго Стојменски
19	Малешево - Берово	125	7	5	7	8	3	1		Ванчо Фурнациски
20	Плачковица – Винаца	70	5	6	6				5	Бранко Мицов
21	Равна Река - Пехчево	18	3	10	7	3	2	1	8	Николчо Михајловски
22	Серта – Штип	32	8	30	30	10	20	5	30	Радован Тошиќ
23	Караџица – Скопје	38	6	20	10	10	5	2	20	Илија Ризов
24	Кајмакчалан – Битола	50	8	120	3	50	20	5		Виолета Јовева
25	Галичица – Охрид	50	12	12	10			1		Зоран Неданоски
26	Преспадрво – Ресен	32	12	20	5	5	1			Сотир Нецовски
27	Демир Капија– Д. Капија	38	15	2	2	10	5	5	10	Ристо Недев
28	Кожув - Гевгелија	53	4	5		10	5	1		Никола Сулев
29	Беласица – Струмица	125	10	27	20	10	5	1		Ѓорѓи Гудев
30	Бигла – Д. Хисар	78	5	14		40		1		Стево Бошковски
Вкупно		1731	254	491	253	279	153	63	180	

Но за да може да се сфати целиот контекст во којшто работат овие служби, секако дека е потребно да се прикаже и располагањето со шумска механизација која е неопходна за извршување на функцијата за која постојат, но таа е недоволна за успешно работење.

Состојбата е прикажана во следниот графикон:

Бр. 5. Табеларен преглед на шумската механизација со која располага ЈП „Македонски шуми“ – Скопје

Болдозери		Теренски возила		трактори		камиони	
ТГ 50	2	УАЗ	34	ЛКТ 80,81	16	ФАП 1314	38
ТГ 75	12	Лада нива	60	ИМТ разни	28	ФАП1414	17
ТГ 80	5	вкупно	94	вкупно	44	ФАП БУС	15
ТГ 90	3					ФАП 1516	6
ТГ 100	7					КАМАЗ	8
ТГ 110	20					ВКУПНО	84
ТГ 140	9						
ТГ 160	1						

дигалки	
ЛИВ	16
РАДОЕ ДАКИК	3
ЈОНСЕРЕС	2
Вкупно	21

7. ПОМОШ ОД СОСЕДНИ И ПРИЈАТЕЛСКИ ЗЕМЈИ

Донатори за време на траењето на пожарите и после тоа:

Помош (повратни ресурси)

Хрватска – канадер ЦЛ 415

Словенија – хеликоптер Белл 412

Турција – канадер ЦЛ 215 и хеликоптер К-32

Германија – два хеликоптери УХ-1Д

Франција – 6 експерти за елементарни непогоди

Австрија – 2 експерти за елементарни непогоди

Шведска – 2 експерти за елементарни непогоди

Донации (неповратни средства)

Кралство Норвешка – ПП опрема

Шведска – еден камион и ПП опрема

Литванија – ПП опрема

УНДП – материјално-технички средства

УСАИД – парична помош

Полска – ПП опрема

Израел – ПП опрема
Естонија – парична помош
Франција – 1 ПП возило
Данска – материјално-технички средства
Австрија – парична помош
Велика Британија – ПП опрема
Германија – ПП опрема
Чешка – ПП опрема¹.

Техника и опрема со која се гаснети пожарите:

1. Сите расположливи средства на ПП бригади;
2. Авиони канадери од соседни и пријателски земји;
3. Хеликоптери на АРМ и од соседни и пријателски земји;
4. Цистерни со вода на јавни претпријатија и градежни претпријатија;
5. Секири и рачни пили;
5. Градежни машини;
6. Лопати, метални метли и друго;
7. Други расположливи средства прикажани во *графикон бр. 4*;
8. Бензински моторни пили за сечење дрва.

Многу е значаен податокот кој го прочитав во дневниот весник „Вечер“ на 23.7.2007 година каде што Центарот за управување со кризи, дава информација дека во периодот од 9 до 23.7.2007 се случиле околу 300 пожари, од оваа бројка на секој нормален граѓанин би му се дигнала косата на главата и би се наежил на помислата какви и колкави штети се прават со пожарите.

Во однос на настанатите штети од огнената стихија, сигурно според слободна проценка би биле *неколку милијарди евра*, но досега нема изнесено официјален податок за вкупната причинета штета од пожарите.

8. АКЦИОНЕН ПЛАН ЗА САНИРАЊЕ НА ШТЕТИТЕ

Според акциониот план за санирање на опожарените површини кои се планираат да се извршат до крајот на 31.12.2007 и пролетта 2008 година, е предвидено **пошумување** на опожарените површини за што се планирани 261.885.801,00 денари².

Во текот на месецот март, поточно на 12 март кој е прогласен за Ден на дрвото во РМ, е планирано да се посадат околу 2.100.000 садници за пошумување на изгорените и опожарени површини.

Интересно е едно истражување кое го направиле Американците во времетраење од 10 и 20 години, при што утврдиле дека по уништувањата направени од пожарите во Калифорнија, за околу пет години се ревитализираат поситните и пониски растенија кои почнуваат да цветаат. Било забележано дека понекогаш во деловите кои биле изгорени, се појавувала и развивала неколкукратно поголема вегетација, со нови и побројни видови.

Од овој аспект, целокупниот систем на животот се обновувал и регенерирал така што со развојот на растителниот свет, во исто време имало и експанзија кај животинс-

¹ Центар за управување со кризи, *информација бр.12/3-3167/3*.

² ЈП „Македонски шуми“, *Информација за настанатите шумски пожари и штетите што ЈП „Македонски шуми“ ги претрпе во периодот од 1.1.до 31.10.2007 бр.09-5385/1 од 21.11.2007*.

киот свет кој знаел да се зголеми и за неколку стотини пати, посебно крупните тревопасни животни (елени, диви свињи и др.).

Исто така, развојот бил во подем и кај лисиците, волците и мечките, а што е многу значајно, особено во зимскиот период апсолутно не им била потребна никаква прихрана бидејќи природата им дарувала доволно храна.³

Се надевам дека последниве неколку редови нема да ги мотивираат луѓето да ја уништуваат природната флора и фауна за после тоа да ги чекаат следните 5 или 10 години таа да се регенерира, туку ќе бидат фактор кој може да ги мотивира граѓаните со уште поголема грижа и совест да настапуваат кон природата и убавините кои таа ги нуди.

9. ЗАКЛУЧОК

Со тоа што се обидов малку подетално да го анализирам овој проблем, дојдов до следниве заклучоци:

- Човекот како фактор, најчесто ја игра главната улога како во превенцијата или раното предупредување така и во подоцнежните фази откако проблемот веќе е настанат;

- Поставувањето на **Превентивните патроли**, поставени на високи посматрачки позиции во шумските појаси, можат да имаат пресудно значење во превенцијата, и секако раното информирање за пожарите, во исто време и за следење на движењето на лицата во овие појаси;

- Евидентирање на лицата кои се упатуваат во повисоките шумски појаси каде што заради непристапноста на теренот одат само лица кои добро го познаваат;

- Поставување одредени **технички помагала**: за евидентирање на лицата кои се движат по шумите, за појава на чад или пламен, за диво сечење на шумите и нивното „пустошење“⁴;

- **Набавка на соодветна опрема**: за комуникација, за гаснење на веќе настанати пожари, почнувајќи од соодветни моторни возила со комплет опрема, заштитни одела, маски, боци со кислород, лична опрема за гаснење на пожарите која може да ја носи поединец, метални метли, возила за заорување на појаси кои се зафатени со пожар, моторни пили за сечење дрвја за правење тампон-зони, мотори за планински терени за брзо пристигнување на местото на пожарот и др.;

- **Обука** на вработените лица во институциите кои се директно задолжени за грижа за ова природно богатство, но и задолжителна обука почнувајќи од децата од најмала возраст па и на возрасните, која ќе се спроведува преку разни форми;

- **Бомбардирање на граѓаните со информации**, преку средствата за информирање, посебно во периодот кој претходи на појавата на пожарите (месеците мај, јуни) и секако и во најжешките месеци јули и август, овдека би било корисно да се преземат можностите и методите кои ги нуди д-р Марина Малиш Саздовска во својата книга⁵;

- **Интензивирање на соработката помеѓу**: локалната самоуправа, полицијата, Центарот за управување со кризи, Противпожарните сојузи, Управата за цивилна и воздушна пловидба, ЈП „Македонски шуми“, планинарски и други сојузи, здруженија за заштита на природата, невладини организации и многу други фактори;

³ Неделен весник „Форум плус“ бр. 101, 31.8.2007.

⁴ Марина Малиш Саздовска, *Еколошка криминалистика*, Скопје 2007 стр. 36.

⁵ Марина Малиш Саздовска, *Еколошка криминалистика*, Скопје 2007 стр. 80.

- **Отворање на бесплатна телефонска линија** со три броја, која јавно ќе биде презентирана само за ПОЖАРИТЕ, и чиишто броеви би биле поставени на табли и на сите патеки кои излегуваат од населените места и водат во шумските појаси.

Покрај сите овие мои заклучоци и понудени решенија, и свесноста за немање пари, сепак мислам дека воведувањето на еден ваков систем чини многу помалку отколку штетата која настанува од пожарите во текот на една година, а знаејќи дека **не сме доволно богати** за да дозволиме да ни се уништуваат природните богатства, **КРАЈНО ВРЕМЕ Е ДА ПРЕЗЕМЕМЕ ИНИЦИЈАТИВА.**

10. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Дневен весник „Вест“, од 24.7, 31.7, 15.8 и 20.8.2007.
2. Дневен весник „Време“, од 2-5.8.2007.
3. Дневен весник „Вечер“, од 17.7, 23-27.7.2007.
4. Дневен весник „Дневник“, од 25-27.7 и 3.9.2007.
5. Дневен весник „Шпиц“, од 21/22.7 и 27.7.2007.
6. ЈП „Македонски шуми“, *Информација за настанатите шумски пожари и штетите што ЈП „Македонски шуми“ ги претрпе во периодот од 1.1.до 31.10.2007 бр.09-5385/1 од 21.11.2007.*
7. Марина Малиш Саздовска, *Еколошка криминалистика*, Скопје 2007.
8. Неделен весник „Форум плус“, бр. 101, 31.8.2007.
9. Центар за управување со кризи, *информација бр. 12/3-3167/3.*

КОРИСТЕНИ ВЕБ-СТРАНИЦИ

www.forum.com.mk
www.cuk.gov.mk
www.mzsv.gov.mk
www.mkdsumi.com.mk
www.dnevnik.com.mk

Mladen Trajkov
Police academy, Skopje

FIRES AND ECOLOGICAL AWARENESS

Abstract

The paper entitled: Fires and ecological awareness elaborates on issues related to fires that each year, during the summer, cause devastation of the entire country and abroad, as well as issues concerning citizens' awareness of this problem.

The paper's objective is to point out the improper preventive measures undertaken by the citizens as individuals and the organized state structures. The available human, technical and technological resources are presented.

After reviewing the damages caused and presenting them in tabular form, in the conclusion the author gives his personal opinion on the prevention which should be undertaken in future.

The paper presents different types of cooperation, such as neighbouring, regional and international, and the help they give when dealing with these kinds of problems, which is very important when it comes to the problems related to global warming and protection of human environment and nature.

The author created the paper after a several month analysis and comparison of published articles in the media and the official information received from the centre for crises management and PC Macedonian Forests.

Key words: prevention, responsibility, equipment, organization and aid.

ПРАВНИ И МЕЃУНАРОДНО-ПРАВНИ НАУКИ

Д-р Владимир Ортаковски,
редовен професор и декан на Полициската академија - Скопје

УДК: 341.33/34(497.7)

УЧЕСТВОТО НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ВО ДОГОВОРИТЕ ОД ОБЛАСТА НА МЕЃУНАРОДНОТО ХУМАНИТАРНО ПРАВО И НИВНАТА ДИСЕМИНАЦИЈА И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

I. ВОВЕД

Меѓународното хуманитарно право (во натамошниот текст: МХП) го дефинираме како систем на правни правила со кои се уредуваат односите меѓу завојуваните страни и нивните односи со неутрални држави, рестрикциите за средствата и начините за водење воени операции, како и заштитата на определени категории лица и објекти од последици на вооружен конфликт. Макар колку парадоксално да звучи, меѓународното хуманитарно право, настојувајќи да ја хуманизира војната, ги ограничува страните во вооружениот судир во изборот на методи и средства на војување и заштитува определени објекти кои се или можат да бидат загрозувани во вооружениот судир. Целта на МХП е да се спречат прекумерни и непотребни жртви и страдања и разурнувања.

Принципите и правилата на МХП претставуваат систем од многубројни правни забрани и ограничувања на методите и средствата за борба во меѓународните и немеѓународните вооружени судири, утврдени со меѓународните договори и обичаите. Најважните правила на МХП се содржани во четирите *Женевски конвенции од 1949* година и нивните два *Дополнителни протоколи од 1977* година.

Многу од правилата на МХП претставуваат израз на обичајното право кое е обврзувачко за сите држави, дури и за оние кои не се договорни страни на меѓународните договори.¹ На пример, членот 1 заеднички за четирите *Женевски конвенции* кој предвидува дека Државите-страни се обврзуваат да ги почитуваат и да обезбедат почитување на Конвенциите во сите околности, како и членот 3 заеднички за четирите *Женевски конвенции*², според Меѓународниот суд на правдата, ги изразуваат основните принципи на хуманоста кои се применуваат во секое време и се сметаат како принципи на обичајното право. Неколку одредби од *Дополнителниот протокол I* од 1977 година се исто така широко признати како принципи на обичајното право, како членот 48 кој предвидува дека страните во судирот секогаш ќе прават разлика помеѓу цивилното население и борците, како и меѓу цивилните објекти и воените цели и во согласност со тоа ќе ги насочуваат своите операции само кон воените цели. Ова важи и во однос на одредбите од членот 51 став 2 и 6 од *Протоколот I* кој предвидува дека

¹ Ова прашање е детално разработено во новата студија на МКЦК за обичајното МХП: Hencjaerts, Jean-Marie & Doswald-Beck, Louise, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2005.

² Овде и подолу наведено според: Женевските конвенции од 12 август 1949 и Дополнителните протоколи од 1977 година, МКЦК, Скопје 2002.

цивилното население како такво, како и поединечните цивили нема да бидат цел на напади (став 2) дури и во случај на одмазда, односно репресалии (став 6). Истиот принцип се применува и на одредбите од членот 53 на Протоколот кои забрануваат извршување на какво непријателско дејство против историски споменици, уметнички дела или верски светилишта кои претставуваат културно или духовно наследство на народите, како и употреба на овие објекти за поддршка на воени напори или пак напад на овие објекти заради одмазда, односно репресалии.

Ефективното почитување на МХП претпоставува имплементација од страна на државата на неговите правила преку преземање мерки на национално ниво. **Имплементацијата** (спроведување, реализирање) на МХП³ подразбира усвојување на мерки во мирновременски услови, со што ќе се овозможи практична применливост на правото од самиот почеток на вооружениот судир. Мерките за имплементација се однесуваат на усвојување на закони и прописи, воведување образовни програми, идентификација на персонал, регрутирање и обука на стручни кадри, подготовка на материјали, формирање на посебни структури, планирање итн.

Дисеминацијата (или дифузијата) на МХП⁴ претставува ширење на знаењата за МХП, со цел тие да им се доближат на сите граѓани, сите воени и цивилни органи на власта и државата. Таа се однесува и на изучувањето на правилата на МХП во програмите на военото и на цивилното образование. Многу е потребно граѓаните да ги познаваат одредбите на МХП бидејќи тие во време на вооружен судир можат да се најдат во некоја од категориите на правниот статус уреден со МХП (како борци, ранети, болни, воени заробеници, цивили, медицински или верски персонал, воени дописници, бегалци, внатрешно раселени лица, посебно заштитени жени и деца и др.).

II. НАЦИОНАЛНИ СТРУКТУРИ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА МХП

а) Општи забелешки

Мерките за имплементација на МХП се особено комплексни. Како и во случај со сите меѓународни договори, во рамките на Владата на Република Македонија, повеќе министерства и институции се надлежни за имплементација на МХП. Во врска со договорите од МХП, на прво место како надлежни министерства би требало да се сметаат Министерството за надворешни работи, Министерството за одбрана, Министерството за правда, Министерството за здравство, Министерството за култура и Министерството за внатрешни работи. Други министерства, органи или владини тела можат исто така да бидат надлежни за преземање на потребните мерки. Значајна улога може да одиграат и други органи и институции, како, на пример, Црвениот крст на Македонија, универзитетите и здруженијата на правниците, особено во врска со дисеминацијата на МХП.

Со одлука на Владата на Република Македонија од 7 јуни 2006 година беше формиран Национален комитет за меѓународното хуманитарно право.⁵ Неговото седиште е при Црвениот крст на Република Македонија. Составот го сочинуваат претставници од Министерството за надворешни работи, Министерството за одбрана, Министерството за правда, Министерството за образование и наука, Министерството

³ Види во: Фрчкоски Љубомир, Тупурковски, Васил, Ортаковски Владимир, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, Скопје 1995, стр. 362-364.

⁴ Види во: Василески, Воислав, *Меѓународно хуманитарно право*, Воена академија “Генерал Михаило Апостолски”, Скопје 2002, стр. 475-478.

⁵ Види во: Ортаковски, Владимир, *Имплементација на Меѓународното хуманитарно право во Република Македонија*, ICRC, Скопје 2007, стр. 3-4.

за култура, Министерството за здравство и Генералниот секретаријат на Владата на РМ. Националниот комитет го одржа својот прв конститутивен состанок на 27 ноември 2006 година, а вториот состанок го одржа на 8 февруари 2007 година, кога го донесе и својот Деловник за работа. Претседавањето со Националниот комитет е доделено на Министерството за надворешни работи, а заменик-претседавач е претставникот на Црвениот крст на РМ. Ова тело треба да ги обедини различните ресори на Владата и други надлежни органи и експерти и да придонесе за напредокот во имплементацијата на МХП во земјата.

б) Оценка

Во Република Македонија надлежноста за обезбедување на почитување и за имплементација на меѓународните договори ја имаат Владата на Република Македонија и Претседателот на Републиката. Имено, *Законот за склучување, ратификација и извршување на меѓународните договори*⁶ предвидува:

“Член 23: За извршување на меѓународните договори на Република Македонија се грижи Владата на Република Македонија и Претседателот на Републиката.

Член 24: Меѓународните договори, со кои се создаваат непосредни обврски за Републиката, ги извршуваат органите во чија надлежност се прашањата што се уредуваат со тој договор.”

Во случаите кога меѓународниот договор не може да се извршува директно без усвојување на домашен закон или пропис, или пак ако самиот договор предвидува усвојување на национална правна мерка, Владата треба да иницира донесување на таков закон од страна на Собранието или да усвои пропис, или да обезбеди надлежното министерство да донесе подзаконски правен акт.

Општата обврска на Владата на Република Македонија за имплементација на МХП произлегува од овластувањата на Владата содржани во Законот за Владата⁷:

“Член 2: Владата на Република Македонија како носител на извршната власт е орган на Република Македонија кој работите од својата надлежност ги врши самостојно, во рамките на Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори, а врз основа на принципите на транспарентност, ефикасност и заштита на човековите слободи и права.”

Дел од областите кои го сочинуваат МХП спаѓаат во рамките на овластувањата и надлежностите на одделните министерства во Македонија (Министерството за одбрана, Министерството за надворешни работи, Министерството за правда, Министерството за здравство, Министерството за култура итн.). Следејќи го искуството на другите држави во кои постоењето на специјализирана национална структура која ги координира активностите на различните инволвирани тела се покажала како предност и како неопходен услов за целосна имплементација на МХП, Владата на РМ во 2006 година го формира Националниот комитет за МХП во Македонија. Неговата ефективна работа би требало да биде најдобриот начин за

⁶ Наведено според: Закон за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори, Службен весник на РМ, бр. 5/98.

⁷ Наведено според: Закон за Владата, Службен весник на РМ, бр. 59/2000 од 22 јули 2000.

обединување на различните владини ресори, другите органи надлежни за имплементација како и експертите.

Сепак, Националниот комитет за МХП не работи со полн капацитет и само делумно почнува да дава резултати. Одлуката на Владата за негово формирање не е објавена во Службен весник и во неа не е определена надлежноста на Националниот комитет за МХП. Во неговиот состав не се вклучени некои релевантни министерства (Министерството за внатрешни работи, Министерството за труд и социјална политика и др.) и други органи (Центарот за управување со кризи, Академијата за обука на судии и јавни обвинители и др.). Владата не определила буџет за активностите и работата на Комитетот.

в) Заклучок

Националната имплементација на МХП во Македонија ќе биде поефективна кога Владата на РМ ќе ја дополни својата одлука за основање на Националниот комитет за МХП. Во неа треба да ги определи целите на неговата активност, неговата надлежност и функции и да го дополни неговиот состав. Владата на РМ треба да предвиди и буџет за работата на Националниот комитет. Како тело за имплементација и дисеминација на МХП, Комитетот ќе ги проучува темелно сите негови аспекти, ќе ги става на дневен ред сите приоритетни прашања и ќе изготвува препораки до Владата за неопходните активности што треба да се преземат и мерките што треба да се усвојат.

III. НАЦИОНАЛНО ПРАВО И МЕЃУНАРОДНО ЈАВНО ПРАВО

а) Општи забелешки

Претпоставка за ефективно извршување на меѓународните договори претставува нивното внесување во националното право. Во врска со вградувањето на меѓународните договори во националниот правен поредок, општоприфатен принцип во меѓународното право е дека меѓународните договори треба да се извршуваат во добра вера. Според член 26 (*Pacta sunt servanda*) на *Виенската конвенција за договорно право од 1969 година*,⁸ "Секој договор што стапил во сила е обврзувачки за неговите договорни страни и тие мора да го извршуваат во добра вера." Според член 27 (Внатрешното право и почитувањето на договорите) "Страната не може да се повика на своето внатрешно право како оправдување за неизвршување на договорот."

Државите усвоиле две главни теории за внесувањето на меѓународните договори во внатрешното право. Првата се нарекува **МОНИСТИЧКА** теорија која на меѓународните договори им дава директно дејство во националното право, без потреба да се донесе каков и да е национален правен акт. Тие автоматски се инкорпорираат во внатрешниот правен поредок со ратификација од страна на државата, така што меѓународните договори стануваат извори на права и обврски директно (пр. Шпанија). Според втората теорија, во т.н. **ДУАЛИСТИЧКИ** модел (на пример, Обединетото Кралство) одредбите од меѓународниот договор стануваат дел од внатрешното право само со усвојување на соодветен внатрешен (национален) инструмент во кој изречно се усвојуваат одредбите од договорот.

Многу од одредбите од МХП треба да бидат внесени во националното право во секој случај (без оглед дали една земја го има прифатено монистичкиот или дуалистичкиот систем). Постојат многу одредби од четирите *Женевски конвенции* за кои е потребно усвојување на

⁸ Членовите 26 и 27 од Виенската конвенција за договорно право пошироко се коментирани во: Фрчкоски Љубомир, Тупурковски Васил, Ортаковски Владимир, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, Скопје 1995, стр. 227-229.

посебни мерки на планот на внатрешното право со цел да се обезбеди нивно почитување и целосно правно дејство. Важни примери за тоа се одредбите од членот "Казнени санкции - општо" кои се заеднички за сите четири Женевски конвенции (член 49 од Првата конвенција; член 50 од Втората конвенција; член 129 од Третата конвенција; член 146 од Четвртата конвенција):

"Високите договорни страни се обврзуваат да го усвојат потребното законодавство со кое ќе се обезбедат ефикасни казнени санкции за лицата што ќе извршат или ќе наредат извршување на која било од тежките повреди на оваа Конвенција."

Според тоа, дури и кога правниот систем е МОНИСТИЧКИ, што значи дека договорите се "применуваат директно", во националното право за определени договорни обврски, со цел да се обезбеди нивна ефикасност, се потребни конкретни чекори за имплементација. Ваквите обврски не се "самоизвршни". Друг пример е членот 9 од Договорот од Отава⁹ кој гласи:

Национални мерки за имплементација

Секоја Држава-страна ќе ги преземе сите соодветни правни, административни и други мерки, вклучувајќи и казнени санкции за спречување и казнување на која било активност која е забранета за Државата-страна во согласност со оваа Конвенција кои ќе бидат извршени од лица или на територија под нејзина јурисдикција или контрола.

Ова јасно упатува дека државите, вклучувајќи ги оние со монистички правен систем, се согласуваат дека се потребни посебни национални "мерки" заради целосно остварување на нивните договорни обврски.

Покрај тоа, други правила се применуваат особено во областа на гонењето на кривичните дела. Како правно прашање, најмногу национални правни системи го применуваат принципот на законитост, според кој определени дејства мора да бидат предвидени со правото како казниви дејства за истите да можат да бидат гонети. Оттука, обврските на државата во согласност со договорот да забрани определени дејства (на пр. производство на антиперсонални мини) бараат соодветна забрана во Кривичниот законик која мора да биде посебна и јасна. Покрај тоа, како практично прашање, доколку судиите и јавните обвинители не се сосема свесни за посебните договорни обврски, малку е веројатно дека тие ќе ја применат општата или нејасна одредба од Кривичниот законик за да изречат казна за дејство што можеби претставува повреда на договорните обврски, што е сосема разбирливо.

б) Односот меѓу меѓународното право и националното право на Република Македонија

Уставот на Република Македонија¹⁰ во член 118 пропишува дека: "Меѓународните договори што се ратификувани во согласност со Уставот се дел од внатрешниот правен поредок и не можат да се менуваат со закон".

⁹ Конвенција за забрана на употреба, складирање, производство и трансфер на антиперсонални мини и за нивно уништување, 18 септември 1997 година, влегла во сила на 01.03.1999 година (акт за ратификација: 09.09.1998.).

¹⁰ Овде и подолу наведено според: Устав на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91 и измени на Уставот, Службен весник на РМ, бр. 91/2001.

Ова значи дека македонскиот Устав го утврдува монистичкиот модел за односот на ратификуваните меѓународни договори и македонското национално право, т.е. дека ратификуваните меѓународни договори имаат директно дејство во македонскиот правен систем.

Според член 119 од Уставот на Република Македонија,

“Меѓународните договори во името на Република Македонија ги склучува Претседателот на Република Македонија. Меѓународни договори може да склучува и Владата на Република Македонија кога тоа е определено со закон”.

Според член 68 од Уставот на Република Македонија, "Собранието на Република Македонија (. . .) ратификува меѓународни договори". Договорите се ратификуваат со *Закон за склучување, ратификација и извршување на меѓународните договори*¹¹ кој го донесува Собранието на Република Македонија. Министерството за надворешни работи ја започнува постапката за ратификација. Имено, според *Законот за организација и работа на органите на државната управа*¹², "Министерството за надворешни работи ги извршува работите кои се однесуваат (...) на склучувањето, ратификацијата и чувањето на меѓународните договори".

Протоколите, програмите и сличните акти кои се потпишуваат заради имплементација на постоечките договори со задолжителна сила и кои не содржат нови обврски се ратификуваат со акт на Владата. Договорите и протоколите или други слични акти стапуваат во сила со размена на вербални ноти (за билатералните договори) со кои Државите-страни меѓусебно се информираат за завршувањето на нивните внатрешни процедури. За мултилатералните договори Државите-страни ги известуваат за својата согласност другите Држави-страни депонирајќи ги инструментите за ратификација/акцесија до депозитарот на договорот.

Кога станува збор за кривичното право, националното казнено законодавство е дефинирано во согласност со прифатените принципи на кривичното право. *Кривичниот законик*¹³ упатува исто така на меѓународното право, вградувајќи го во домашното право. Ова е случај со главата 34 од Кривичниот законик (Кривични дела против човештвото и меѓународното право) во која се содржани и повредите на МХП. При примената на одредбите од оваа глава (членови 403-422): член 403: Геноцид; член 404: Воено злосторство против цивилно население; член 405: Воено злосторство против ранети и болни; член 406: Воено злосторство против воени заробеници; член 407: Употреба на недозволен средства за борба итн.), е неопходно да се земат предвид договорите што претставуваа основа за овие инкриминации во националното кривично право.

Тука треба да ја споменеме и постапката за усвојување и измена на Уставот, законите и договорите во Република Македонија.

Законите ги донесува Собранието на Република Македонија (член 68: "Собранието на Република Македонија (...) донесува закони и дава автентично толкување на законите."), во постапка што опфаќа повеќе фази во согласност со Деловникот на Собранието. Редовната постапка се состои од три фази, но е можна и итна или скратена постапка, во зависност од содржи-

¹¹ Види во: Закон за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори, Службен весник на РМ, бр. 5/98.

¹² Наведено според: Закон за организација и работа на органите на државната управа, Службен весник на РМ, бр. 58/2000.

¹³ Овде и подолу наведено според: Кривичен законик, Службен весник на РМ, бр. 37/96; 80/99; 4/2002; 43/2003; 19/2004.

ната, значењето и времето на усвојување на законот. Членот 71 од Уставот на Република Македонија пропишува дека "право да предлага донесување на закон има секој пратеник во Собранието, Владата на Република Македонија и најмалку 10.000 избирачи." Иницијатива за донесување на закон до овластените предлагачи може да даде секој граѓанин, група граѓани, институции или здруженија.

Според член 75 од Уставот, "Законите се прогласуваат со указ. Указот за прогласување на законите го потпишуваат Претседателот на Републиката и Претседателот на Собранието."

Претседателот на Републиката може да одлучи да не го потпише указот за прогласување на законот. Во тој случај, Собранието повторно го разгледува законот и доколку го усвои со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници, Претседателот на Републиката е должен да го потпише указот. Претседателот е должен да го потпише указот доколку според Уставот, законот се донесува со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број пратеници.

Член 40 став 2 од Законот за Владата на Република Македонија предвидува дека Секретаријатот за законодавство дава стручни мислења за усогласеноста на законите и други прописи со Уставот на Република Македонија, законодавството на Европската Унија и со меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот". На барање на органите на локалната самоуправа, Секретаријатот за законодавство дава стручни мислења по прописите на општината. Во сите фази на донесувањето на законите и прописите, Секретарот на Секретаријатот за законодавство присуствува на седниците на Владата на Република Македонија, на кои го изнесува мислењето на Секретаријатот и учествува во расправата но без право на глас."

Уставниот суд на Република Македонија, во согласност со член 110 од Уставот, "одлучува за согласноста на законите со Уставот, што значи и за согласноста на меѓународните договори кои постанале "дел од внатрешното право." Во остварувањето на оваа надлежност, Уставниот суд може да го укине законот за кој станува збор или да укине или поништи друг пропис или правен акт. Укинувањето произведува дејство веднаш или во определен период кој го утврдува Судот, додека пак поништувањето на правниот акт има ретроактивно дејство, што значи дека сите правни последици кои настанале од моментот на неговото влегување во сила исто така се поништуваат.

IV. ЕВАЛУАЦИЈА НА МЕРКИТЕ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА МХП

1. Учество на Република Македонија во договорите од МХП

1.1. Женевски конвенции и нивни Дополнителни протоколи

а) Општи забелешки

Главнината на МХП е содржана во четирите *Женевски конвенции* и нивните два *Дополнителни протоколи*. Огромно мнозинство од државите се страни на овие значајни договори на МХП. Заклучно со февруари 2008 година, 194 држави се договорни страни на *Женевските конвенции*, 167 држави се страни на *Дополнителниот протокол I* и 163 држави се страни на *Дополнителниот протокол II*.

б) Оценка

Следува листа на договори од МХП на кои Република Македонија е договорна страна:

1. Конвенција (I) за подобрување на положбата на ранетите и болните во вооружените сили на копното, Женева, 12 август 1949 година, стапила во сила на 21.10.1950 година:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година во Службен весник на РМ, бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- **Објавена: Службен весник на Претседателството на Народното собрание на ФНРЈ бр. 6/50;**

2. Конвенција (II) за подобрување на положбата на ранетите, болните и бродоломниците, припадници на поморските вооружени сили, Женева, 12 август 1949 година, стапила во сила на 21.10.1950:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година во Службен весник на РМ, бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- **Објавена: Службен весник на Претседателството на Народното собрание на ФНРЈ бр. 6/50;**

3. Конвенција (III) за постапување со воените заробеници, Женева, 12 август 1949 година, стапила во сила на 21.10.1950:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година во Службен весник на РМ, бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- **Објавена: Службен весник на Претседателството на Народното собрание на ФНРЈ бр. 6/50;**

4. Конвенција (IV) за заштита на цивилните лица за време на војна, Женева, 12 август 1949 година, стапила во сила на 21.10.1950:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година во Службен весник на РМ, бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- **Објавена: Службен весник на Претседателството на Народното собрание на ФНРЈ бр. 6/50;**

5. Дополнителен протокол на Женевските конвенции од 12 август 1949 година кој се однесува на заштита на жртвите на меѓународните вооружени судири (Протокол I), 8 јуни 1977 година, стапил во сила на 07.12.1978 година:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година, во Службен весник на РМ бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавен: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 16/78;

Признавање на надлежноста на Комисијата за утврдување на факти во согласност со член 90 став 2 од Протоколот I:

На 1 септември 1992 година, Република Македонија изјави: "Владата на Република Македонија изјавува дека ја признава *ipso facto* и без посебен договор, во однос на која било друга Висока страна договорничка која ја има прифатено истата обврска, надлежноста на Меѓународната комисија за утврдување на факти да ги истражува наводите од таа друга договорна Страна, во согласност со член 90 од Протоколот I."

б. *Дополнителен протокол на Женевските конвенции од 12 август 1949 година кој се однесува на заштита на жртвите на немеѓународните вооружени судири (Протокол II)*, 8 јуни 1997 година, стапил во сила на 07.12.1978 година:

- Акт за сукцесија: 01.09.1993 година, во Службен весник на РМ, бр. 48/93, стр. 1205,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавен: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 16/78;

в) Заклучок

Република Македонија е договорна страна на *Женевските конвенции* и *Дополнителните протоколи* по пат на сукцесија од поранешна Југославија. Иако Македонија даде изјава за сукцесија на 1.9.1993 година, *Женевските конвенции* и *нивните Протоколи* стапија во сила ретроактивно, со денот кога Македонија се стекна со независност, односно од 8.9.1991 година. Меѓутоа, како дел од поранешната југословенска држава, за Македонија *Женевските конвенции* беа во сила од 21.10.1950 година, а *Дополнителните Протоколи* од 26.12.1978 година.

Република Македонија го потпиша Дополнителниот протокол III¹⁴ на 18 мај 2006 година, но сè уште не го ратификувала. Потребно е да ја изврши таа ратификација. Исто така, треба да се донесе посебен Закон за употреба и заштита на амблемот на Црвениот крст, Црвената полумесечина и Црвениот кристал, одвоен од Законот за Црвениот крст на РМ, за имплементација на соодветните одредби од Женевските конвенции и трите Дополнителни протоколи.

1.2. Други договори од МХП

а) Општи забелешки

Долгата листа на договори од МХП се состои од оние договори кои посебно се занимаваат со положбата на жртвите од војна (воените заробеници, цивилното население на окупираните територии итн.) и оние договори кои се однесуваат на водењето борба, средствата и методите на војување (на пример, антиперсонални мини, заслепувачки ласерски оружја итн.). Овие две широки категории, историски честопати нарекувани "право на Женева", односно "право на Хаг" денес го сочинуваат МХП кое честопати ги комбинира елементите од двете категории во еден договор.

б) Оценка

Статусот на Република Македонија во поглед на другите договори од МХП:

1. *Конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година*, стапила во сила на 7 август 1956 година:

¹⁴ Дополнителен протокол на Женевските конвенции од 12 август 1949 година за усвојување на дополнителен карактеристичен амблем (Протокол III), 8 декември 2005 година, стапил во сила на 14.01.2007 година.

- Акт за сукцесија: 30.04.1997 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавена: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 4/56;

2. *Протокол за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година*, влегол во сила на 7 август 1956:

- **Акт за сукцесија: 30.04.1997 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91,**
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавен: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 4/56;

3. *Втор протокол на Хашката конвенција од 1954 година за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 26 март 1999 година*, сè уште не влегол во сила:

- Акт за ратификација: 19.04.2002, Службен весник на РМ, бр. 12/2002,
- **Влегување во сила: овој Протокол ќе влезе во сила три месеци по депонирањето на 20 инструменти за ратификација (до 31 декември 2003 година, има 16 договорни страни на овој Протокол);**
- Објавен: Службен весник на РМ - Меѓународни договори бр. 12/2002;

4. *Конвенција за неприменливоста на роковите за застареност за воени злосторства и злосторства против човечноста, 26 ноември 1968 година*, влегла во сила на 11 ноември 1970:

- Акт за сукцесија: 18.01.1994 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавена: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 50/70;

5. *Конвенција за забрана на развој, производство и складирање на бактериолошки (биолошки) и отровни оружја и за нивно уништување. Отворена за потпишување во Лондон, Москва и Вашингтон на 10 април 1972 година*, влегла во сила на 26.03.1975 година:

- Акт за сукцесија: 14.03.1997 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91),
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,
- Објавена: Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 43/74;

6. *Конвенција за забрана или ограничување на употребата на определени конвенционални оружја кои се сметаат за прекумерно повредувачки и кои имаат недискриминаторски ефекти. Женева, 10 октомври 1980 година*, влегла во сила на 02.12.1983 година:

- Акт за сукцесија: 30.12.1996 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91,

- Влегување во сила: 08.09.1991 година,

7. *Протокол за делови што не можат да се детектираат (Протокол I). Женева, 10 октомври 1980 година*, влегол во сила на 02.12.1983 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 30.12.1996 година,
- Влегување во сила: 30.12.1996 година,

8. *Протокол за забрана или ограничување на употребата на мини, мини-стапици и други средства (Протокол II). Женева, 10 октомври 1980 година*, влегол во сила на 02.12.1983 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 30.12.1996 година,
- Влегување во сила: 30.12.1996 година,

9. *Протокол за забрани или ограничувања на употреба на мини, мини-стапици и други делови, изменет на 3 мај 1996 (Протокол II на Конвенцијата од 1980 година)*, влегол во сила на 03.12.1998 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 31.05.2005 година,
- Влегување во сила: 31.05.2005 година,

10. *Протокол за забрана или ограничување на употребата на запалливи оружја (Протокол III). Женева, 10 октомври 1980 година*, влегол во сила на 02.12.1983 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 30.12.1996 година,
- Влегување во сила: 30.12.1996 година,

11. *Протокол за заслепувачки ласерски оружја (Протокол IV на Конвенцијата од 1980)*, 13 октомври 1995 година, влегол во сила на 30.07.1998 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 19.03.2007 година,
- Влегување во сила: 19.03.2007 година,

12. *Протокол за експлозивни остатоци од војна (Протокол V на Конвенцијата од 1980)*, 28 ноември 2003 година, влегол во сила на 12.11.2006 година:

- Акт за ратификација/пристапување: 19.03.2007 година,
- Влегување во сила: 19.03.2007 година,

13. *Конвенција за правата на детето, 20 ноември 1989*, влегла во сила на 02.09.1990 година:

- Акт за сукцесија: 02.12.1993 година, во согласност со член 4 и 5 од Уставниот закон за спроведување на Уставот на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91,
- Влегување во сила: 08.09.1991 година,

14. *Конвенција за забрана на развој, производство, складирање и употреба на хемиски оружја и за нивно уништување, Париз 13 јануари 1993 година*, влегла во сила на 29.04.1997 година:

- Акт за ратификација: 20.06.1997 година, Службен весник на РМ, бр. 23/97),
- Влегување во сила: 20.06.1997 година,
- Објавена: Службен весник на РМ - Меѓународни договори бр. 23/97;

15. Конвенција за забрана на употреба, складирање, производство и трансфер на антиперсонални мини и за нивно уништување, 18 септември 1997 година, влегла во сила на 01.03.1999 година:

- Акт за ратификација: 09.09.1998 година, Службен весник на РМ, бр. 37/98),
- Влегување во сила: 01.03.1999 година,
- Објавена: Службен весник на РМ - Меѓународни договори бр. 37/98;

16. Римскиот статут на Меѓународниот кривичен суд, 17 јули 1998 година, влегол во сила на 01.01.2002 година:

- Акт за ратификација: 06.03.2002 година, во Службен весник на РМ, бр. 12/2002),
- Влегување во сила: 06.03.2002 година,
- Објавен: Службен весник на РМ - Меѓународни договори бр. 12/2002;

17. Опционен протокол на Конвенцијата за правата на детето за инволвирање на децата во вооружени судири, 25 мај 2000 година, влегол во сила на 12 февруари 2002 година:

- Акт за ратификација: 12.01.2004 година;
- Влегување во сила: 12.01.2004 година.

в) Заклучок

Република Македонија не е договорна страна на следниве меѓународни договори од МХП и истите треба да ги ратификува или да им пристапи:

1. *Протокол за забрана на употреба на задушувачки, отровни или други гасови и бактериолошки методи на војување.* Женева, 17 јуни 1925 година;

2. *Конвенција за забрана за воена или друга непријателска употреба на техники за модификација на околината,* 10 декември 1976 година;

3. *Конвенција за забрана или ограничување на употребата на определени конвенционални оружја што се прекумерно повредувачки и што имаат недискриминаторски ефекти.* Женева, 10 октомври 1980. Изменет член 1, 21 декември 2001 година.

Во исто време, Република Македонија треба да ја разгледа потребата од изготвување на соодветно домашно законодавство или за негови дополнувања и измени, за целосна имплементација на меѓународното хуманитарно право во државата.

2. Превод на договорите од МХП

а) Општи забелешки

Постои обврска за Државите-страни да ги преведат *Женевските конвенции* и нивните *Дополнителни протоколи* на нивните национални јазици. Оваа мерка којашто се смета за суштинска за ефикасна дисеминација и обука од областа на МХП, треба да се остварува во мирновременски услови. Официјалните текстови треба да бидат доставени до другите Држави-страни преку депозитарот, т.е. Сојузниот совет на Швајцарија. Овие обврски за превод и доставување на текстовите на *Женевските конвенции* и нивните *Протоколи* се изречно предвидени во четирите *Женевски*

конвенции (членовите 48, 49, 128 и 145 соодветно) и во нивниот *Дополнителен протокол I* (член 84).

б) **Оценка**

Во времето на ратификацијата од страна на поранешна Југославија, во 1950 година, Женевските конвенции беа објавени на српско-хрватски јазик. Тоа се однесува и на Дополнителните протоколи во 1978 година. Република Македонија ги прифати конвенциите и протоколите по пат на сукцесија, но одново не ги објави во сопствениот Службен весник. По независноста на Македонија, беа преведени и објавени две изданија на *Женевските конвенции* и нивните *Дополнителни протоколи* на македонски јазик (во 1994 година од страна на Црвениот крст на Македонија, и во 2002 година од страна на МКЦК), но ниту еден од овие преводи (од кои вториот е многу подобар) не е официјален. Од тие причини, текстовите на македонски не беа доставени до депозитарот и до другите Држави-страни.

Иста е состојбата и со поголемиот дел од останатите договори од МХП кои беа ратификувани од поранешна Југославија и беа објавени на српско-хрватски јазик. Некои од нив беа објавени на македонски јазик (на пр. *Конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година; Протокол за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година; Конвенција за забрана или ограничување на употребата на определени конвенционални оружја што се сметаат за прекумерно повредувачки и што имаат недискриминаторски ефекти. Женева, 10 октомври 1980 година; Протокол за забрана или ограничување на употребата на мини, мини-стапици и други делови (Протокол II). Женева, 10 октомври 1980 година* - од страна на МКЦК во 2001 година), но ниту овие преводи не се официјални. Меѓутоа, договорите од МХП ратификувани од Република Македонија по нејзината независност (како на пример, *Конвенција за забрана на развој, производство, складирање и употреба на хемиски оружја и за нивно уништување, Париз 13 јануари 1993 година; Конвенција за забрана на употреба, складирање, производство и трансфер на антиперсонални мини и за нивно уништување, 18 септември 1997 година; Римскиот статут на Меѓународниот кривичен суд, 17 јули 1998 година*), беа официјално преведени и објавени на македонски јазик во Службен весник на РМ.

в) **Заклучок**

Преводите на текстовите на споменатите Конвенции објавени во Македонија, а кои сè уште не се официјални, треба да бидат верифицирани од страна на органите на Владата и да станат официјални. Оние договори од МХП кои сè уште не се преведени, треба да се преведат. Тие тогаш треба да бидат објавени во Службен весник и да се достават до депозитарот.

3. **Дисеминација и обука**

а) Општи забелешки

Женевските конвенции и нивните Дополнителни протоколи ги предвидуваат следниве обврски поврзани со нивната дисеминација и обука:

- 1) Да се дисеминира нивниот текст што е можно пошироко и нивното изучување да биде опфатено со програмите на воената и цивилната обука со цел со нив да се запознае целото население (соодветните членови 47, 48, 127 и 144 на

четирите Женевски конвенции, член 83 од Дополнителниот протокол I, член 19 од Дополнителниот протокол II);

- 2) Да обучат стручни лица заради олеснување на примената на Женевските конвенции и нивните Дополнителни протоколи (член 6 од Дополнителниот протокол I). Овие лица треба да опфатат волонтери, доктори, правници итн. Овие лица можат исто така да одиграат значајна улога во мирновременски услови на планот на дисеминацијата или преку давање помош на надлежните органи во нивните напори за имплементација на МХП;
- 3) Да обезбедат правни советници кои ќе ги советуваат воените команданти за примената на МХП (член 82 од Дополнителниот протокол I) и да предвидат соодветна обука на вооружените сили по ова прашање.

б) Оценка

б1) Дисеминација и обука во вооружените сили

На полето на военото **образование** и **обука**, надлежен орган во Република Македонија е Министерството за одбрана. Армијата на Република Македонија спроведува образование и обука на своите припадници на полето на МХП, за офицерите и подофицерите, како и за војниците кои се на отслужување на воениот рок и резервните војници.

Водечка институција која обезбедува формално образование на офицерите и подофицерите е Воената академија. За војниците образованието и обуката се остваруваат во рамките на нивното воено образование и него го спроведуваат офицери.

Образование: Воена академија

Образование на подофицерите: Воената академија исто така обезбедува образование на подофицери за сите служби во Вооружените сили на Македонија (ВСМ). Во наставните програми за образование и обука на подофицери, не се опфатени прашања поврзани со МХП. Во иднина, и во обуката на подофицерите ќе биде вклучено МХП, според новиот концепт на образование и обука кој е во фаза на развој.

Образование во единиците

Образование на офицерите и подофицерите: Образованието на офицерите и подофицерите во врска со МХП, во рамките на единиците се темели на спроведување на семинари и курсеви за/на различни нивоа. Семинарите се спроведуваат со учество на постари офицери и подофицери (на командна и подофицерска положба) и има за цел: запознавање, одговорности, примена, начини за интеграција на МХП во нивната борбена обука и функционални обврски. Курсевите со помлади офицери и подофицери се спроведуваат со цел да се обезбеди запознавање со нивната улога и обврски во согласност со МХП како млади водачи или инструктори одговорни за обуката на војниците. На годишно ниво се спроведуваат околу 6-8 семинари и 1-2 курса. Нив ги организира секторот Г-3 (Сектор за операции и планирање) од Генералштабот (ГШ) на ВСМ со поддршка од страна на Делегацијата на МКЦК во Скопје.

Курсевите и семинарите се организираат најчесто во единиците на копнената војска со посебен акцент на единиците за зачувување на мирот и контингентите што се распоредуваат во мировните операции. Овие активности се планираат врз основа на годишен календар за обука, во согласност со потребите на единиците и оценките на нивните команданти, а ги спроведуваат нивни сопствени инструктори-обучувачи.

Образование на војниците: Образованието на војниците започнува во центрите за обука во согласност со програмите за обука на центарот. 3-6 часови се посветени на теми поврзани со МХП. Нивното образование продолжува во оперативните единици во согласност со потребите и проценките на командантите на единиците.

Обука

Обуката претставува основна функција на ВСМ со што се овозможува остварување на нивната улога и задачи. Во рамките на постојниот систем и принципи за обука, обуката од областа на МХП е добро интегрирана.

Обука на офицери и подофицери: Обуката на офицерите и подофицерите се темели на спроведување на курсеви и таа е составен дел на тактичката обука на повеќе нивоа, единици, команди и обука на персоналот.

Обука на војници: Обуката на војниците во рамките на нивните оперативни единици е интегрирана во борбената обука, во согласност со задачите на секоја единица. Бројот на часовите и повторувањето на обуката зависи од проценките за потребите од обука на командантот на единицата. Посебно внимание се посветува на обуката на војниците во единиците задолжени за операции за поддршка на мирот (ОПМ) и на контингентите распоредени во постојните ОПМ (Авганистан и Ирак) во рамките на стратегиите за обука на ОПМ, како и обука во текот на подготвките за мисиите (6-12 часа) пред распоредување на мисијата.

Во врска со образованието од областа на МХП постои тесна соработка со МКЦК, во рамките на заедничкиот план на активности за семинари и курсеви. Покрај објавувањето на македонски јазик на *Женевските конвенции* и *Дополнителните протоколи*, МКЦК и Црвениот крст на Македонија објавија и збирка со *Хашките конвенции* и *Правилата за употреба и заштита на амблемот*. Беше отпечатен и *Прирачник за правото на војната за офицери и инструктори*. Постојат и други документи кои служат како основна литература и кои се составен дел на Програмата за обука: *Прирачник за правото на вооружен судир со ЦД*, *Правила за однесување во војна* и *Прирачник за прва помош* и други документи за имплементација на *Правото на вооружен судир* во Армијата на Република Македонија. Во 2004 година беше преведена и објавена последната верзија на МКЦК на *Прирачникот за инструктори за правото на вооружен судир*, заедно со голем број домашни материјали изготвени од ВСМ кои се однесуваат на МХП.

62) Дисеминација и настава на Универзитетите

Четириите *Женевски конвенции* и нивните два *Дополнителни протоколи* предвидуваат обврска за државите да го шират знаењето за МХП. Дел од таа обврска може да се имплементира преку наставата по МХП на универзитетите. Како резултат од прифаќањето на *Женевските конвенции* и нивните *Дополнителни протоколи* е усвојувањето на програмата за дисеминација на МХП на македонските универзитети. МХП како дел од меѓународното јавно право се предава на сите универзитети. Како такво, тоа се споменува накратко - само 3-4 часа, со кои се опфатени само основните правила на МХП. Студентите учат за четириите *Женевски конвенции* и двата *Дополнителни протокола* и за тоа на какви облици на војување (водење на војна) тие се однесуваат и на кој начин. МХП исто така постои како посебен и изборен предмет на Правниот факултет во Скопје, на Полициската академија, на Универзитет "Св. Климент Охридски", на Факултетот за општествени науки (ФОН) во Скопје, на државниот Тетовски универзитет и на Универзитетот за Југоисточна Европа од Тетово. На Полициската академија, на додипломските студии во трета година се одвива

наставата по предметот "Полицијата и меѓународното хуманитарно право", додека на последипломските студии се предава предметот "Човековите права и меѓународното хуманитарно право". Предметите по МХП се изучуваат во трета или во четвртата година на студии, а предавањата опфаќаат 25-35 часа. Предавањата се фокусирани на т.н. право на Женева и право на Хаг. МХП исто така е дел од последипломските студии по меѓународно јавно право на сите овие универзитети.

63) Дисеминација преку Црвениот крст на Македонија (ЦКМ)

Во рамките на улогата на ЦКМ содржана во членот 1 од Статутот на ЦКМ, унапредувањето на МХП претставува една од неговите главни активности. Така, *Законот за Црвениот крст на Република Македонија*¹⁵ наведува дека "Црвениот крст врши дисеминација на текстот на *Женевските конвенции* меѓу населението на Република Македонија" (член 33). Дисеминацијата на МХП според овој закон се однесува на "дисеминација на текстот на *Женевските конвенции*", изземајќи ги (барем во формална смисла) *Протоколите* и другите релевантни договори од МХП. Во рамките на вооружените сили, персоналот на здравствените организации и други институции, дисеминацијата не треба да се остварува преку националните друштва (НД) туку од страна на "органите надлежни за вооружените сили, здравствените организации и други институции" (член 33 став 2). Дисеминацијата на МХП на универзитетите (во текстот на законот "Универзитетот") ќе ја спроведуваат органите надлежни за образование определени со акт на Владата" (член 33 став 3).

ЦКМ повремено е активен во дисеминацијата на МХП преку организирање, во соработка со МКЦК, на предавања на универзитетите во Република Македонија.

Во рамките на ЦКМ постои Комисија за дисеминација на МХП која е составена од 8 членови, волонтери од различни професии (најголемиот дел се правници) и од различно етничко потекло, која работи според стратегијата за дисеминација на МХП и годишната програма за дисеминација и ја следи нивната имплементација.

Општинските организации на ЦКМ располагаат со дисеминатори кои зборуваат македонски јазик, а во десет од овие организации има обучено и дисеминатори кои зборуваат албански. Тие спроведуваат најмалку по една сесија за дисеминација месечно. Статистичките податоци покажуваат дека најголемиот број од сесиите за дисеминација се одржуваат во основните училишта и се однесуваат на историјата на Движењето на Црвениот крст и Црвената полумесечина. Втори на листата се државните органи на општинско ниво. Дисеминаторите се обучуваат во работилниците кои во изминатите 6 години ги спонзорирале МКЦК и ги организира и спроведува Координатор за дисеминација од Централата во соработка со правници - волонтери. Оваа обука ги опфаќа не само *Женевските конвенции* и нивните *Протоколи*, туку и останатите договори од МХП (пр. *Конвенцијата за заштита на културните добра во вооружен судир*, *Конвенцијата од Отава од 1997 година* итн.).

Во 2004 година МКЦК потпиша договор за заеднички напори за вклучување на програмата Истражување на хуманитарното право (ИХП) (програма на МХП наменета за учениците од основното и од средното образование) во наставните програми со Министерството за образование и Бирото за развој на образованието. ЦКМ исто така е вклучен во овој процес преку учество на негов претставник (активен член на Комисијата за дисеминација) во Советодавниот комитет на програмата ИХП.

¹⁵ Види: Закон за Црвениот крст на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 41/94; 7/97 и 21/98).

в) Заклучок

Генерално гледано, во Македонија се направени сериозни напори да се изучува и шири знаењето за МХП. Преводот на четирите Женевски конвенции и нивните Дополнителни протоколи, иако не е официјален, ја олеснува дисеминацијата и изучувањето на МХП.

Преку военото образование и обука, Армијата на Република Македонија спроведува образование од областа на МХП за сите свои припадници, без оглед дали станува збор за офицери или подофицери, или за војници.

Се препорачува постоечката обука да се разгледа со цел да се консолидираат капацитетите на ВСМ за спроведување на вежби и брифинзи пред распоредување на операција, за да се обезбеди МХП да биде добро познато и применето од припадниците на вооружените сили во согласност со нивните функции и задачи.

Курсеви за МХП се одржуваат на неколку факултети на универзитетите, како и на Воената и на Полициската академија, во рамките на меѓународното јавно право или како изборен предмет МХП. ЦКМ со целосна поддршка на МКЦК е мошне активен во организирањето на бројни семинари и курсеви од областа на МХП.

За ЦКМ е сосема јасна неговата улога за дисеминација на МХП. Неговата иницијатива и ангажман за формирање на Националниот меѓуминистерски комитет за МХП зборува во прилог на ова тврдење. Сепак, постои потреба за нови, иновативни методи за дисеминација на понекогаш "сувопарната" материја на МХП, односно на еден нов, креативен пристап во изучувањето на МХП на сите нивоа. Дисеминацијата на МХП би требало исто така да биде многу поцврсто поврзана со останатите активности на ЦКМ (помош во вонредни состојби, пружање прва помош, крводарителство) што можеби ќе бара и дополнителна обука на персоналот и волонтерите од областа на МХП.

Потребно е да се измени *Законот за Црвениот крст*, за да се спомене целокупниот корпус на договори од МХП а не само текстовите на *Женевските конвенции*, како и да се замени зборот "Универзитет" со зборот "Универзитети" (во моментот во Македонија постојат повеќе универзитети).

V. ЗАКЛУЧОК

Овој труд дава преглед на адекватноста на националните мерки за имплементација на меѓународното хуманитарно право во Република Македонија. Тој ја анализира потребата од преземање на натамошни мерки од страна на надлежните органи со цел да се обезбеди целосно почитување од страна на Република Македонија на постојните обврски, во согласност со меѓународните договори од областа на МХП.

Во трудот се прави преглед, се даваат оценки и препораки во поглед на неколку аспекти од МХП:

- Ратификацијата на договорите од МХП;
- Преводот на договорите од МХП;
- Дисеминацијата, едукацијата и обуката во врска со МХП за вооружените сили и цивилното општество.

Постојат значителни достигнувања во имплементацијата на МХП во Македонија. Поранешна Југославија беше честопати една од првите држави што ги ратификуваше договорите од областа на МХП и која даде значаен придонес за развојот на МХП, на пример, во преговорите за изготвување на Дополнителните протоколи од 1977 година. Република Македонија, продолжувајќи ја оваа традиција, има преземено мошне значајни чекори на ова поле.

Прво, Македонија како и нејзините соседи од поранешна Југославија даде изјави за сукцесија пред меѓународната заедница и пред меѓународните организации со кои ги прифати сите меѓународни договори ратификувани од поранешна Југославија. Ова беше направено во 1993 година и во поглед на четирите *Женевски конвенции* и нивните два *Дополнителни протоколи од 1977 година*. Овие договори ги содржат најзначајните правила на МХП.

Второ, Македонија по пат на сукцесија прифати бројни други значајни договори од областа на МХП, вклучувајќи ги и следниве:

- Хашката конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир и нејзиниот Прв протокол;
- Конвенцијата за конвенционални оружја (ККО);
- Конвенцијата за правата на детето;
- Конвенцијата за биолошки оружја;
- Конвенцијата за забрана на усовршување, производство, складирање и употреба на хемиски оружја и за нивно уништување.

Трето, Македонија стана страна на други значајни инструменти на МХП, вклучувајќи ги:

- Конвенцијата за забрана на употреба, складирање, производство и трансфер на антиперсонални мини и за нивно уништување (Договор од Отава);
- Римскиот статут на Меѓународниот кривичен суд;
- Протоколот IV на Конвенцијата за конвенционални оружја (ККО);
- Опциониот протокол на Конвенцијата за правата на детето за инволвирање на децата во вооружени судири;
- Вториот протокол на Хашката конвенција од 1954 година за заштита на културните добра.

Со преземањето на сите овие чекори, Македонија во имплементацијата на МХП постапува во согласност со пристапот кој го имаат "старите" и "новите" членки на Европската Унија.

Македонија е Држава-страна на речиси сите договори од областа на МХП, освен на следниве:

1. *Протокол за забрана на употреба на задушувачки, отровни или други гасови и бактериолошки методи на војување*. Женева, 17 јуни 1925 година;
2. *Конвенција за забрана за воена или друга непријателска употреба на техники за модификација на околината*, 10 декември 1976 година;
3. *Конвенција за забрана или ограничување на употребата на определени конвенционални оружја што се прекумерно повредувачки и што имаат недискриминаторски ефекти*. Женева, 10 октомври 1980. Изменет член 1, 21 декември 2001 година.

Земајќи го сето ова предвид, статусот на Македонија во однос на имплементацијата на МХП може да се оцени како напреден и релативно задоволителен. Меѓутоа, ратификацијата на договорите не е доволна мерка за имплементација на МХП. Тоа претставува само прв чекор кој најчесто мора да биде проследен и со други мерки.

Некои правила од МХП дефинитивно не се самоизвршни и тие не можат да се имплементираат директно, онака како што се пропишани во меѓународните договори. Во такви случаи е неопходно да се донесе соодветно национално законодавство. Постојат исто така правила за кои се неопходни определени практични мерки за имплементација, како на пример, посебни постапки, назначување на тела за имплементација итн.

Македонија е на завидно ниво во поглед на ратификацијата на договорите од МХП и нивната имплементација во националното право. Сепак, Македонија треба да направи уште повеќе за целосна имплементација на постоечките меѓународни обврски за да го следи чекорот со најновите измени на договорите од МХП.

Многу од овие активности бараат соработка помеѓу две или повеќе министерства или други јавни органи. Со основањето на Националниот меѓуминистерски комитет за МХП, Македонија го направи значајниот чекор во определувањето да работи систематски на имплементацијата на МХП во идниот период, следејќи го примерот со работењето на такви тела во Словенија, Хрватска, Србија, Унгарија, Словачка, Грција, како и во Франција, Германија, Обединетото Кралство и други држави во Европа и ширум светот.

Но е потребно Владата на РМ да ја дополни својата одлука за основање на Националниот комитет за МХП, со определување на целите на неговата активност, неговата надлежност и функции. Исто така, треба да биде дополнет составот на Националниот комитет (со претставници од Министерството за внатрешни работи, Министерството за труд и социјална политика, Центарот за управување со кризи, Академијата за обука на судии и јавни обвинители и др.) и да биде предвиден буџет за неговата работа и активности. Како тело за имплементација и дисеминација на МХП, на тој начин определениот Комитет ќе може да ги проучува темелно сите негови аспекти, ќе ги става на дневен ред сите приоритетни прашања и ќе изготвува препораки до Владата за неопходните активности што треба да се преземат и мерките што треба да се усвојат.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Brownlie, Ian, *Principles of Public International Law*, Clarendon Press, Oxford 1990.
2. Василески, Воислав, *Меѓународно хуманитарно право*, Воена академија "Генерал Михаило Апостолски", Скопје 2002.
3. Gasser, Hans-Peter, *International Humanitarian Law*, ICRC, Geneva 1994.
4. Гоцевски, Трајан, Ортаковски, Владимир, Георгиева, Лидија, *Разрешување и трансформација на конфликтите*, Македонска ризница, Куманово 1999.
5. Женевски конвенции од 12 август 1949 и Дополнителни Протоколи од 1977, МКЦК, Скопје 2002.
6. Закон за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори, Службен весник на РМ, бр. 5/98.
7. Закон за организација и работа на органите на државната управа, Службен весник на РМ, бр. 58/2000.
8. Закон за кривична постапка на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 15/97; 44/2002; 74/2004.
9. Законот за Владата, Службен весник на РМ, бр. 59/2000 од 22 јули 2000.
10. Закон за одбрана, Службен весник на РМ, бр. 42/2001 и 5/2003.
11. Закон за служба во Армијата на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 62/2002; 98/2002; 25/2003; 71/2003.
12. Закон за Црвениот крст на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 41/94; 7/97 и 21/98.
13. Закон за заштита и унапредување на животната средина и природата, Службен весник на РМ, бр. 51/2000.
14. Kalshoven Frits and Zegveld Liesbeth, *Constraints on the Waging of War*, ICRC, Geneva 2001.

15. Кес де Ровер, *Во служба за заштита. Човековите права и хуманитарното право за полициските и безбедностите сили*, Меѓународен комитет на Црвениот крст, Женева 1998.
16. Конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година (Акт за сукцесија: 30.04.1997 година; објавена во Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 4/56).
17. Конвенција за забрана на усовршување, производство и складирање на бактериолошки (биолошки) и отровни оружја и за нивно уништување. 10 април 1972 година, влегла во сила на 26.03.1975 година (Акт за сукцесија: 14.03.1997 година, објавена во Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 43/74).
18. Конвенција за забрана или ограничување на употребата на определени конвенционални оружја кои се сметаат за прекумерно повредувачки и кои можат да имаат недискриминаторски ефекти. Женева, 10 октомври 1980 година, влегла во сила на 02.12.1983 година (Акт за сукцесија: 30.12.1996 година).
19. Конвенција за забрана на употреба, складирање, производство и трансфер на антиперсонални мини и за нивно уништување, 18 септември 1997 година, влегла во сила на 01.03.1999 година (Акт за ратификација: 09.09.1998 година).
20. Конвенција за правата на детето, 20 ноември 1989 година, влегла во сила на 02.09.1990 година (Акт за сукцесија: 02.12.1993 година);
21. Кривичен законик, Службен весник на РМ, бр. 37/96; 80/99; 4/2002; 43/2003; 19/2004.
22. Опционен протокол на Конвенцијата за правата на детето за инволвирање на децата во вооружени судири, 25 мај 2000 година, влегол во сила на 12 февруари 2002 година (Акт за ратификација: 12.01.2004 година).
23. Ортаковски, Владимир, *Имплементација на Меѓународното хуманитарно право во Република Македонија*, ICRC, Скопје 2007.
24. Перазик, Гавро, *Меѓународно ратно право*, Београд 1986.
25. Протокол за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, Хаг, 14 мај 1954 година, влегол во сила на 7 август 1956 година (Акт за сукцесија: 30.04.1997 година, објавен во Службен весник на СФРЈ - Меѓународни договори бр. 4/56).
26. Протокол за забрана или ограничување на употребата на мини, мини-стапици и други средства (Протокол II). Женева, 10 октомври 1980 година, влегол во сила на 02.12.1983 година (Акт за ратификација/пристапување: 30.12.1996 година).
27. Протокол за забрана или ограничување на употребата на запалливи оружја (Протокол III). Женева, 10 октомври 1980 година, влегол во сила на 02.12.1983 година (Акт за ратификација/пристапување: 30.12.1996 година).
28. Римскиот статут на Меѓународниот кривичен суд, 17 јули 1998 година, влегол во сила на 01.01.2002 година (Акт за ратификација: 06.03.2002 година, во Службен весник на РМ, бр. 12/2002, објавен во Службен весник на РМ - Меѓународни договори бр. 12/2002).
29. Устав на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 52/91 и измени на Уставот, Службен весник на РМ, бр. 91/2001.
30. Фрчкоски Љубомир, Тупурковски Васил, Ортаковски Владимир, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, Скопје 1995.
31. Hencjaerts, Jean-Marie & Doswald-Beck, Louise, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2005.
32. www.icrc.org

THE REPUBLIC OF MACEDONIA AS PARTY TO INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW TREATIES, THEIR DISSEMINATION AND IMPLEMENTATION

Summary

This paper reviews the adequacy of national measures of implementation in the Republic of Macedonia in the field of International Humanitarian Law (IHL). It analyses the need for any further measures by the authorities to ensure full compliance with the Republic of Macedonia's existing obligations under international treaties in IHL.

The paper reviews, assesses and makes conclusions with respect to several aspects of IHL:

- *ratification of IHL treaties;*
- *translation of IHL treaties; and*
- *dissemination, education and training in IHL for the armed forces and civil society in the Republic of Macedonia.*

There is considerable achievement in the implementation of IHL in Macedonia. The former Yugoslavia was often among the first States to ratify IHL agreements, and made important contributions to the development of IHL, for example in the negotiation of the Additional Protocols of 1977. The Republic of Macedonia, continuing this tradition, has taken a number of very important steps in this field.

First, Macedonia, like its neighbours from former Yugoslavia, submitted succession declarations to the international community and multilateral organisations, accepting all international agreements that had been ratified by former Yugoslavia. This included, in 1993, the four Geneva Conventions of 1949 and their two Additional Protocols of 1977. These treaties contain the most important rules of IHL.

Second, Macedonia succeeded to numerous other important IHL treaties, including the Conventional Weapons Convention (CCW); the Convention on the Rights of Children; the Biological Weapons Convention.

Third, Macedonia has become party to other important instruments of IHL, including the Rome Statute of the International Criminal Court.

Macedonia is now party to almost all IHL treaties, with the following exceptions:

1. *Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva, 17 June 1925;*
2. *Convention on the prohibition of military or any hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976;*
3. *Convention on Prohibitions or Restrictions on the use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects. Geneva, 10 October 1980. Amended Article 1, 21 December 2001.*

Taking all this into consideration, the status of Macedonia in the implementation of IHL can be evaluated as advanced and relatively satisfactory. However, ratification of treaties is not a sufficient measure for the implementation of IHL. It is just a first step, which usually must be followed by other measures.

Macedonia has an enviable record in the field of ratification of IHL treaties and their implementation into national law. More remains to be done, however, by Macedonia to fully implement its existing international obligations, and to keep up with the recent developments in IHL treaties. Establishing a National InterMinisterial Committee on IHL, Macedonia made important step in its commitment to work systematically on IHL implementation in the future, following the example of such bodies in a lot of countries around the world.

ЕВРОПОЛ – НОВА СТРУКТУРА И МАНДАТ

Резиме

Предлогот за Одлука на Советот за востановување на Европската полициска служба (Европол) го одразува актуелното размислување за иднината на Европол, како во поглед на неговата правна основа така и во поглед на неговиот мандат и задачи.

Целта на Предлогот е да се обезбеди Европол со правна рамка која ќе може многу полесно да се адаптира на изменетите околности за разлика од сегашната Конвенција за Европол и процедурите за нејзина измена. Со Предлогот се настојува да се подобри функционирањето на Европол преку обезбедување правна рамка која е подобро дизајнирана за потребите како на Европол така и на организациите кои го спроведуваат законот коишто Европол ги поддржува. Најзначајни предложени измени, секако, се оние кои се однесуваат на проширувањето и подобриот опис на мандатот на Европол, модернизацијата на одредбите за процесирање на личните податоци во Европол, поедноставеното управување и административните процедури и редизајнираните одредби за односите на Европол со неговите партнери, како во ЕУ така и надвор од ЕУ.

И покрај значајниот број измени предложени и поддржани од земјите-членки и Европол, Предлогот не го менува значајно карактерот на организацијата. Имено, државите-членки очигледно не сакаат идниот Европол да биде радикално различен во поглед на мандатот и задачите од сегашниот Европол. Тие сакаат да видат внимателна еволуција на Европол, но не поддржуваат „револуција“ во смисла на комплетно редизајнирање на организацијата.

Клучни зборови: *Европол, конвенција, предлог, одлука.*

Вовед

Со постепеното укинување на границите и граничните контроли меѓу земјите-членки на Европската Унија (ЕУ) се формираше не само единствен внатрешен пазар, туку и единствен криминално-географски простор. Имено, од слободното движење низ ЕУ профитираат не само граѓаните кои го почитуваат законот, туку и криминалците, нивните организации и мрежи со што се загрозува безбедноста на граѓаните во Европската Унија (ЕУ).

Оттука, сосема логично се наметна потреба на таквиот транснационален наплив на криминалот да му се одговори со засилена превентивна и репресивна активност на полицијата чија мобилност допира само до границите на државите-членки. Така, во текот на 90-тите години на минатиот век, во ЕУ дојде до развој на бројни алатки за борба против транснационалниот криминал. Една од тие алатки е и Европол – Европска полициска служба (Europol - European Police Office), меѓувладина организација основана со цел да ја унапреди ефикасноста и соработката помеѓу надлежните органи на државите-членки на ЕУ во превенцијата и борбата против тешките облици на меѓународниот организиран криминал и тероризмот.

Европол е создаден со Конвенција потпишана во 1995 година од страна на тогаш петнаесетте држави-членки на ЕУ. Конвенцијата за Европол¹ стапи во сила 1998 година по ратификацијата од страна на сите држави-членки.

Измени на Конвенцијата беа направени со трите Протоколи од 2000, 2002 и 2003 година². Првите два протоколи стапија во сила на 29 март 2007 година, а третиот на 18 април 2007 година.

И покрај измените на Конвенцијата за Европол со трите протоколи³ со кои се подобрува ефективностa на Европол, уште пред нивното стапување во сила беше дискутирано (за време на австриското и финското претседателство со Советот во 2006 година) дека, сепак, се пожелни и неопходни понатамошни подобрувања на функционирањето на Европол. Советот за правда и внатрешни работи во јануари 2006 година повторно ја започна дискусијата за иднината на Европол. Заклучоците на Советот од јуни 2006 година презентирани на Советот во декември 2006 година, сугерираат дека измената на правната рамка на Европол треба да биде во форма на Одлука на Советот.

Врз основа на овие заклучоци, Комисијата презентираше Предлог за замена на Конвенцијата за Европол со Одлука на Советот на 20 декември 2006 година.

Во овој труд ќе бидат елаборирани одредени одредби од содржината на Предлогот за Одлуката на Советот за основање на Европол (СОМ(2006) 817 final).

Општ контекст

Дискусијата за правната основа на Европол не е нова. Уште во 2001 година, Советот дискутираше за можноста да се замени Конвенцијата за Европол со Одлука на Советот. Во тоа време беше одлучено ова прашање да биде разгледано од Европската конвенција и последователните меѓувладини конференции кои го подготвуваа Уставниот договор/Уставот на ЕУ.

Австриското претседателство го стави прашањето за иднината на Европол повторно на политичката агенда започнувајќи со неформалниот состанок на Советот за правда и внатрешни работи во јануари 2006 година.

Заклучоците на Советот за иднината на Европол беа дискутирани во структурите на Советот и беа усвоени во Советот за правда и внатрешни работи во јуни 2006

¹ ОЈ С 316, 27.11.1995.

² Првиот протокол од 2000 год. - ОЈ С 358,13.12.2000; вториот протокол од 2002 год. - ОЈ С 312,16.12.2002;третиот протокол од 2003год. - ОЈ С 2, 6.1.2004.

³ Првиот протокол потпишан во 2000 год. стапи во сила на 29.3.2007 год. му дава надлежност на Европол да го покрива перењето на пари без оглед дали Европол е надлежен за одноското кривично дело; Вториот протокол потпишан 2002 год. стапи во сила на 3.4.2007 год, му дава надлежност на Европол да учествува во заедничките истражни тимови во земјите-членки како и да бара од органите кои го спроведуваат законот во државите-членки да започнат истрага; Третиот протокол потпишан 2003 год. стапи во сила на 18.4.2007 год. прави бројни измени на Конвенцијата кои се однесуваат на прашања како:

- поширок пристап до лични податоци содржани во Информацискиот систем на Европол (Eurorol Information System) и работните досиеја на Европол (Analytical Work Files);
- понатамошна соработка со држави кои не се членки на ЕУ и трети тела/органи, можен трансфер на лични податоци во одредени случаи кога неЕУ-државите и телата немаат „адекватно ниво на заштита на податоци“;
- упростена постапка за отворање на досие со податоци и земање податоци од нив;
- отстранување на лимитот од три години за чување на личните податоци за осомничени лица;
- скромно зголемување на надлежноста на Европскиот парламент во поглед на негово консултирање и надзор;
- можна надлежност на Европол да се занимава и со други казни дела од оние наведени во Анексот на Конвенцијата за Европол.

година. Овие заклучоци обезбедија јасни политички насоки како да се продолжи со работата за иднината на Европол. Во Заклучокот 4 се вели: „Надлежните тела на Советот ќе започнат со работа со цел да разгледаат дали и како да се замени, до 1 јануари 2008 или најскоро по тој датум, Конвенцијата за Европол со Одлука на Советот како што е предвидено во чл. 34(2)(ц) од ДЕУ, каде што е можно врз основа на конкретна иницијатива или предлог“.

Европол е прва организација востановена во согласност со одредбите на Договорот за Европска Унија - ДЕУ. Во тоа време, меѓународниот организиран криминал (ОК) не беше толку широко распространет и соработката во областа на правдата и внатрешните работи, главно, беше лимитирана во рамките на ТРЕВИ⁴. Оттогаш, значајни *acquis* беа усвоени во оваа област, вклучувајќи инструменти за востановување на други тела врз основа на Одлуки на Советот како што се Европска правда - Европско тело за судска соработка (Eurojust – European judicial cooperation unit) и Цепол - Европскиот полициски колеџ (Cepol - European police college). Главната предност на Одлуката како правен инструмент во однос на Конвенцијата е тоа што Одлуката лесно се адаптира на изменетите околности бидејќи не бара ратификација.

Ова е особено релевантно за Европол како организација бидејќи искуството покажа дека има потреба од прилагодување, промени и подобрување на неговата правна основа. Од неговото востановување беа усвоени три различни протоколи за измени на Конвенцијата за Европол, кои вклучуваат одредби за значајно подобрување на неговата делотворност и ефикасност.

Комисијата презентирајќи го Предлогот истакна дека нема намера да создава нова организација туку има за цел да го трансформира постоечкото тело. Значајни елементи во предлогот се: проширен мандат, нови финансиски одредби, правила за помош на државите-членки, нови алатки за процесирање на податоци, одредби кои се однесуваат на односи со трети страни. Одлуката ги проширува мандатот и задачите на Европол да го покрива перењето на пари, помошта во областа на превенцијата на криминалот, технички и форензички полициски методи, можност да учествува во истражни тимови или да бара од државите-членки да водат или да координираат истраги и поголеми информации од ЕП.

Со Предлогот 12 годишната Европска меѓувладина, мултилатерална организација се конвертира во Агенција на ЕУ која ќе биде финансирана и ќе има персонал од ресурсите на Унијата. Предлогот го зајакнува Европол преку:

- проширување на неговиот сегашен мандат (кој сега се однесува само на организираниот криминал) и на други форми на т.н. сериозен криминал како што се трговија заради сексуално искористување и детска порнографија, терористичките активности и перењето на пари;
- овозможување да прима информации од приватни тела;
- овластување на Европол да учествува во истраги со национални органи или во заеднички истражни тимови.

Предлогот има за цел да ја замени Конвенцијата за Европол со Одлука на Советот која ги инкорпорира амандманите на Конвенцијата воведени со трите протоколи кои влегоа во сила после повеќе години од нивното потпишување (7, 5 и 4 години) како резултат на долгата процедура на нивна ратификација. Заменувањето на

⁴ Групата Треви (TREVI - Terrorisme, Radicalisme, Extremisme et Violence Internationale) беше создадена на самитот на Европскиот совет во Рим 1975 год., а почна редовно да се состанува од 1976 година. Групата ја сочинуваа министри за правда и внатрешни работи и претставуваше меѓувладин форум за соработка на државите-членки на ЕЗ, надвор од формалната договорна структура.

Конвенцијата со Одлука ќе го олесни донесувањето на понатамошни неопходни амандмани.

Во согласност со чл. 1 од Одлуката за Европската полициска служба, Европол се востановува како Агенција на ЕУ со седиште во Хаг, Холандија. Европол претставува правен наследник на Европол востановен со Конвенцијата заснована на чл. К.3 од Договорот за ЕУ за востановување на Европска полициска служба (Конвенција за Европол).

Модификации на мандатот и задачите на Европол

Европол иницијално беше создаден со лимитирани задачи и со мандат за следење одредени форми на криминал. Иницијалните задачи се однесуваа на собирање, размена и анализи на информациите и разузнавачките податоци за одредени криминални случаи. За таа цел Европол востанови специфични системи - Европол информациски систем, работни аналитички досиеја и индекс-систем со бази на податоци кои содржат лични податоци за лица осомничени дека извршиле криминал, осудени лица и лица за кои постои реална основа и се верува дека ќе извршат криминал којшто е во мандат на Европол.

Во поглед на компетенциите на Европол, Конвенцијата му дава надлежност на Европол за меѓународниот организиран криминал кој се однесува на недозволена трговија со дрога, нуклеарни и други радиоактивни супстанции, илегалното криумчарење на имигранти, трговија со луѓе и криминал со моторни возила како и за поврзаните казниви дела⁵. Но Советот може да го прошири мандатот на Европол доколку државите-членки се согласат едногласно. Така, Советот ја прошири надлежноста на Европол врз тероризмот и фалсификувањето на пари во 1999 година, а со Одлука на Советот од 2001 година надлежноста на Европол е проширена на сите казниви дела содржани во посебен Анекс⁶ на Конвенцијата за Европол меѓу кои се расизмот и ксенофобијата, измамата, рекетирањето и изнудата. Конвенцијата за Европол ги дефинира казивите дела за коишто Европол иницијално имаше компетенции да се занимава, но не и казивите дела за коишто беше проширен мандатот на Европол⁷.

Предлогот го проширува мандатот на Европол којшто повеќе не е ограничен на организираниот криминал (чл. 4). Имено, во надлежност на Европол е сериозниот

⁵ Во согласност со чл. 2(3)(2) од Конвенцијата за Европол поврзани казниви дела се: казниви дела извршени со цел да се набават средства за извршување на дела, кои се во надлежност на Европол;- казниви дела со цел да се помогнат или извршат дела во надлежност на Европол;- казниви дела со цел да се обезбеди имунитет за дела кои се во надлежност на Европол.

⁶ Во Анексот на чл. 2 од Конвенцијата за Европол се наведени следниве тешки облици на меѓународен криминал: 1. против животот, телото и личната слобода: убиство, тешки телесни повреди; илегална трговија со човечки органи и ткива; киднапирање, илегално држење и земање заложници; расизам и ксенофобија; 2. против имот или јавни добра, вклучувајќи и измама: илегална трговија со културни добра, вклучувајќи антиквитети и уметнички дела; измама; рекетирање и изнуда; фалсификување валута и пиратерија на производи; фалсификување на документи и нивна трговија; фалсификување пари и средства за плаќање; компјутерски криминал и корупција; 3. илегална трговија и повреда на околината: илегална трговија со оружје, муниција и експлозиви; илегална трговија со загрозеви животински видови; илегална трговија со загрозеви видови растенија; еколошки криминал; илегална трговија со хормонални супстанции и други промотери на раст.

⁷ Во Конвенцијата чл. 2 т. 4 е дефинирано кривичното дело трговија со дрога, а во Анексот кој се однесува на чл. 2 се дефинирани казивите дела: криминал поврзан со нуклеарни и радиоактивни супстанции, криумчарење на имигранти, трговија со луѓе, криминал со моторни возила, активности на илегално перење пари.

криминал кој засега две или повеќе држави-членки, особено организираниот криминал и тероризмот. Новата листа на казниви дела кои се сметаат за сериозен криминал (содржани во Анекс I на Одлуката⁸) вклучува казниви дела како што се: убиство, вооружена кражба, разбојништво, измама и силување.

Позитивниот ефект од промената на мандатот на Европол е тоа што тој повеќе не е ограничен да дејствува само кога станува збор за активност на организирана криминална структура. Ваквото барање го спречува Европол да биде ефикасен во одредени области, како на пример, во перењето пари. Со новото решение во Предлогот, Европол ќе биде во можност да асистира во истраги на сериозен криминал извршен во повеќе од една земја-членка на ЕУ, надвор од „организиран“ контекст, како на пример, во случај кога сериски убиец дејствува во повеќе земји-членки.

Во поглед на задачите (чл. 5) Европол ќе може да собира, процесира, анализира и разменува информации и разузнавачки информации и од приватни ентитети/тела. Европол ќе има улога и во контролирање на јавниот ред. Имено, Европол ќе биде во можност да дава разузнавачка и аналитичка поддршка (не оперативна, повеќе во смисла на анализи) на државите-членки во врска со големи меѓународни настани кога доаѓа до нарушување на јавниот ред (чл. 5(1)(ф)). Исто така, Европол ќе ги координира истражните акции во криминалните активности извршени со употреба на Интернет, особено во поглед на казниви дела поврзани со тероризмот и дистрибуцијата на детската порнографија и друг нелегален материјал, како и мониторинг на Интернет за да помага во идентификацијата на такви криминални активности и лицата кои ги вршат (чл. 5(2)).

Европол со учеството во заедничките истражни тимови ќе може исто така да им сугерира на националните членови на заедничкиот истражен тим да преземат одредени принудни мерки. Иако не е дефинирано што се подразбира под принудни мерки, за нивно преземање се овластени надлежните органи на односната држава-членка.

Во Предлогот на Европол не му е дадена оперативна или извршна моќ, односно овластувања коишто би имале влијание и би ги засегаале правата на граѓаните повеќе отколку што е тоа случај сега, па оттука не би имало потреба ниту од нивна поголема заштита.

Нови алатки за процесирање на информации

Главните постојни алатки на Европол се Информацискиот систем на Европол и аналитичките работни досиеја. На овие веќе востановени и употребувани системи Европол може да додаде нов систем на процесирање на лични податоци (чл. 10(3)), како на пример, нови бази на податоци за терористички групи или сајтови за детска

⁸ Во Annex I на Предлогот на Одлуката на Советот за основање на Европол се наведени следниве казниви дела/прекршоци, како што се дефинирани во земјите-членки, кои ќе се сметаат за сериозен криминал: учество во криминални организации, тероризам, трговија со луѓе, сексуална експлоатација на деца и детска порнографија, недозволена трговија со наркотични дроги и психотропски супстанции, недозволена трговија со оружје и експлозивни, корупција, измама, перење на приноси од криминал, компјутерски криминал, еколошки криминал кој вклучува недозволена трговија со загрозувани животински видови и загрозувани видови растенија, олеснување на недозволен влез и престој, убиство, тешка телесна повреда, недозволена трговија со човечки органи и ткиво, киднапирање и земање заложници, расизам и ксенофобија, организирана или вооружена кражба, нелегална трговија со културни добра вклучувајќи антиквитети и уметнички дела, измама, рекетирање и изнуда, фалсификување на административни документи и нивна трговија, фалсификување на средства за плаќање, недозволена трговија со нуклеарни и радиоактивни материјали, трговија со украдени возила, силување, злонамерно палење, криминал во јурисдикција на Меѓународниот кривичен суд, саботажа.

порнографија. За овие нови алатки Советот, со квалификувано мнозинство, по консултација со Европскиот парламент, ќе ги определи условите за пристап, употреба и чување на податоците.

Сите права на граѓаните, како што се правото на пристап и правото на коригирање и бришење ќе бидат целосно применливи на секој нов систем на процесирање на податоци кој би можел да биде востановен во иднина. Исто така, ќе се применуваат ограничувањата во поглед на пристапот и употребата на податоците. Оттука, може да се очекува дека Предлогот ќе го издржи тестот на компатибилност со основните човекови права и слободи.

Членот 10(5) од Предлогот одредува дека Европол мора да направи напори да обезбеди неговите системи за процесирање да бидат интероперабилни со системите за процесирање на податоците на државите-членки и на телата на ЕУ со кои Европол може да воспостави односи. Тоа ќе создаде технички услови за непречена размена на податоци, ќе обезбеди правни рамки за таква размена и нема да ги загрози основните принципи за заштита на податоците.

Во поглед на пристапот до податоците содржани во Информацискиот систем на Европол во согласност со чл. 11 од Предлогот на Одлуката, националните единици ќе можат потполно и директно да го консултираат, односно да имаат пристап до сите информации кои се на располагање во Информацискиот систем. Според сегашното решение во Конвенцијата (чл. 7) националните единици можат да ги консултираат овие податоци, само во случај на одредени истраги и преку офицерите за врски. Ваквото решение се смета за многу тремо: имплементирано во практика, без сомнение, ја загрозува ефикасноста на работата.

Што се однесува до времето за ревизија на потребата од продолжување на чувањето на податоците во досиејата на податоци, во Европол е продолжено од една на три години по внесувањето на податоците за да се намали административниот товар на аналитичарите кои работат на тие досиеја (чл. 20). Прегледот за потребата од продолжување на чувањето на податоците ќе биде извршено од единицата која ги ввела податоците (во случај на податоци чувани во Информацискиот систем на Европол/ЕИС) или од Европол за податоци чувани во други досиеја на Европол.

Истото временско ограничување за чување е востановено и за аналитичките работни досиеја коишто Европол ќе треба да ги избрише по истекот на три години, освен ако на крајот од овој период се смета дека понатамошното чување на одредено досие е неопходно. Во ваков случај чувањето на досието може да биде продолжено за понатамошен период од три години по информирањето на Управниот одбор на Европол и консултирање со заедничкото надзорно тело (чл. 16). Како и во Конвенцијата за Европол, овие досиеја се отвораат за целите на анализи, дефинирани како собирање, процесирање или користење на податоци со цел да се помогне криминалистичката истрага.

Европол ќе востанови соодветни контролни механизми за да обезбеди верификација на легалноста на повлекувањата на податоците од кои било од неговите автоматски досиеја употребени да се процесираат лични податоци. Ревизијата за чување на податоците, односно нивното бришење ќе се врши по 18 месеци од нивното внесување, наместо рокот од 6 месеци содржан во Конвенцијата.

Нови одредби во рамките на заштитата на податоците

Што се однесува до собирањето, процесирањето и употребата на личните податоци, Предлогот ја зема предвид Рамковната одлука на Советот за заштита на

личните податоци процесирани во рамките на полициската и судската соработка во кривичните работи⁹.

Значајно подобрување во областа на заштитата на податоците е воведувањето на Офицер за заштита на податоците во Европол. Имено, во чл. 27 од Предлогот се предвидува Европол да назначи Офицер за заштита на податоци кој ќе биде член на персоналот. Тој ќе биде независен во извршувањето на својата функција и ќе има пристап до сите податоци кои ги има/држи Европол и до сите негови простории. Офицерот за заштита на податоците ќе има задача да обезбеди согласност со одредбите од Одлуката, вклучувајќи заштита на сите лични податоци кои се процесираат од Европол. Ако Офицерот смета дека процесирањето на личните податоци не е во согласност со одредбите од Одлуката, за тоа ќе го информира директорот на Европол. Ако директорот не ја разреши несогласноста во разумен рок, Офицерот ќе го информира Управниот одбор на Европол. Во случај и Управниот одбор да не го разреши прашањето во врска со личните податоци во разумен период, Офицерот ќе го упати прашањето до заедничкото надзорно тело.

Организација на Европол - органи на Европол

Органи на Европол¹⁰ ќе бидат Управниот одбор и Директорот (чл. 35 од Предлогот на Одлуката).

Највисок орган на Европол е, а и според Предлогот ќе продолжи да биде, Управниот одбор¹¹. Според решението на Предлогот (чл. 36) Управниот одбор ќе го сочинува по една делегација од секоја земја-членка со право на еден глас и една делегација од Европската комисија со право на три гласа, освен во случаи на усвојување на буџетот и програмата за работа кога ќе има право на 6 гласа.

На состаноците на Управниот одбор присуствува и директорот на Европол без право на глас. Управниот одбор ќе се состанува најмалку два пати, но не повеќе од 4 пати во годината. За разлика од досегашната едногласност, општо правило при одлучувањето ќе биде двотретинско мнозинство од неговите членови.

Извршен орган на Европол е, и во согласност со Предлогот ќе биде, директорот кој го избира Советот, но сега со квалификувано мнозинство наместо едногласноста која се бара со Конвенцијата од листа со најмалку три кандидати определени од Управниот одбор. Мандатот на директорот ќе биде ист: 4 години со можност неговиот мандат да се обнови само уште еднаш. На директорот ќе му помагаат заменици-директори избрани на начин и мандат како и директорот.

Одредби за буџетот

Главниот финансиски импакт од Предлогот ќе биде предизвикан од измената на финансирањето на Европол. Имено, Европол наместо од буџетите на државите-членки ќе се финансира од општиот буџет на ЕУ. Една од консеквенците од ова решение е тоа што персоналот на Европол ќе подлежи на општите одредби за персоналот применливи на целокупниот персонал на институциите, телата и агенциите на ЕУ.

⁹ Council Framework Decision 2007/XX/JHA

¹⁰ Според чл. 27 од Конвенцијата, органи на Европол се: Управниот одбор, директорот, финансискиот контролор и финансискиот комитет.

¹¹ Во согласност со чл. 28. т. 2 и 4 од Конвенцијата, Управниот одбор е составен од еден претставник од секоја земја-членка. Европската комисија учествува како набљудувач на состаноците на Управниот одбор без право на глас.

Финансирањето на Европол од буџетот на ЕУ нема да има значајно финансиско влијание на земјите-членки. Различниот систем на буџетирање не го менува финансиското оптоварување на државите-членки, со оглед на тоа што клучот за дистрибуција на овие трошоци помеѓу државите-членки е ист како и во важечката Конвенција за Европол. Јасно е дека буџетот на Заедницата ќе треба да се зголеми за износ неопходен за да може Европол да се финансира. Одреден износ веќе е резервиран со Финансиските перспективи за 2007-2013 година. Резервираната сума започнува со 82 милиони евра за 2010 година, покачувајќи се до 85 милиони во 2013 година, во согласност со последниот петгодишен финансиски план.

Влијанието на Предлогот на Одлуката на Советот на земјите-кандидати и/или други земји

Влијанието на Предлогот надвор од ЕУ е детерминирано од два различни аспекти на Предлогот. Едниот се однесува на постојните договори помеѓу Европол и партнерите надвор од ЕУ. Вториот аспект се однесува на ревидираните одредби за меѓународните односи на Европол.

Кога се разгледува влијанието на Предлогот на меѓународните односи на Европол, Предлогот со преодните одредби (глава X) обезбедува постојните меѓународни односи да не се загрозат. Имено, досега Европол има склучено значаен број на меѓународни спогодби кои треба да бидат апликации и во новата ситуација. Со преодните одредби се обезбедува сите постојни договори да продолжат да бидат во сила.

Вториот аспект се однесува на меѓународните односи на Европол по влегувањето во сила на Предлогот. Постојните одредби на меѓународните договори на Европол се мошне комплексни. Имајќи го предвид фактот дека ЕУ усвои стратегија за надворешни работи во областа на правдата и на внатрешните работи¹² - третиот столб на ЕУ, Предлогот ги ограничува можностите на Европол да склучува договори со трети земји. Такви договори во иднина би требало да се преговараат во името на Унијата со што би се обезбедила конзистентност со стратегијата на ЕУ за надворешни односи, но и конзистентност во поглед на меѓународните договори со други ЕУ-тела, како што е Европска правда. Целта е да се дојде до сеопфатни единствени договори со трети земји и страни кои би ги регулирале сите аспекти на соработка помеѓу нив и ЕУ во областа на правдата и внатрешните работи.

Преодни и завршни одредби

Значајно прашање кое беше разгледувано во подготовките на Предлогот беше обезбедувањето на мирен и непречен транзиционен/преоден период од усвојување на Предлогот до примената на Одлуката. Значаен број на преодни одредби се содржани во Предлогот на Одлуката за да се обезбеди транзициониот процес да не влијае на оперативната работа на Европол, како и да не бидат засегнати постојните права на неговиот персонал (Глава X од Предлогот).

Последната глава (XI) ги содржи завршните одредби. Членот 59 од Предлогот на Одлуката им налага на државите-членки да обезбедат во рок од 18 месеци по нејзиното усвојување да го усогласат националното право со одредбите од Одлуката за основање на Европол.

¹² 14366/3/05, JAI 417, RELEX 628 of 30 November 2005.

Одлуката на Советот ќе ја замени Конвенцијата и Протоколот за привилегиите и имунитетот на Европол, членовите на неговите органи, замениците и вработените во Европол на 1 јануари 2010 година (чл. 61). Сите мерки за имплементација на Конвенцијата ќе бидат укинати на 1 јануари 2010 година. Одлуката ќе стапи во сила 20-тиот ден по нејзиното објавување во Службениот весник на ЕУ, а ќе се применува од 1 јануари 2010 година.

Заклучок

Сè уште (февруари 2008¹³) правна рамка на Европол е Конвенцијата од 1995 година која ја востановува организацијата, ги одредува нејзините компетенции, задачи и вклучува одредби за нејзините органи, персонал и буџет. Конвенцијата, исто така, содржи голем број одредби за процесирање на податоците, заштита на податоците и други прашања вклучувајќи ги правата на граѓаните. Покрај Конвенцијата беше усвоена и значајна и бројна секундарна легислатива, како од Советот така и од Управниот одбор на Европол. Сите овие правни инструменти беа земени предвид при подготвувањето на Предлогот на Одлуката за основање на Европол.

Проблемот кој Предлогот го адресира е двоен: од една страна, Конвенцијата за Европол и процедурите за нејзина измена, не дозволуваат политички договорените измени да влезат во сила во разумен рок. Ова значи дека неприфатливо долго време се губи и за тоа време Европол не може да ги исполнува своите задачи на најдобар можен начин. Оттука, има јасна потреба за правна рамка за Европол која полесно ќе се прилагодува имајќи ги предвид изменетите околности и политички цели.

Од друга страна, дискусијата за иднината на Европол покажа дека и покрај измените на Конвенцијата за Европол содржани во трите протоколи кои стапија во сила, има простор за понатамошно подобрување на правната рамка на Европол. Со други зборови, дискусијата уште еднаш покажа дека има потреба од адаптирање на правната рамка на Европол со цел да се овозможи да ја исполнува улогата која државите-членки и европските граѓани ја бараат од него.

И покрај значајниот број на измени предложени и поддржани од замјите-членки и од Европол, Предлогот не го менува значајно карактерот на организацијата. Имено, државите-членки очигледно не сакаат идниот Европол да биде радикално различен во поглед на мандатот и задачите од сегашниот Европол. Тие сакаат да видат внимателна еволуција на Европол, но не поддржуваат „револуција“ во смисла на комплетно редизајнирање на организацијата.

Предлогот го одразува актуелното размислување за иднината на Европол, како во поглед на неговата правна основа така и во поглед на неговиот мандат и задачи. Поамбициозните опции особено поврзани со можното овластување на Европол со независна моќ да води истраги беа отфрлени, имајќи предвид дека сè уште не постои единствен систем на европска криминална правда.

Но како било, се очекува промените содржани во Предлогот да имаат значаен позитивен ефект врз работата и дејствувањето на Европол.

¹³ Се очекува Одлуката за Европол да се формализира до летото 2008 година.

EUROPOL, its new structure and mandate

Abstract

The Proposal for a Council's decision on establishing the European Police Office (Europol) reflects the current opinion for Europol's future, considering its legal basis as well as its mandate and tasks.

The Proposal's objective is to provide Europol with a legal frame, which can be much more easily adapted to changing circumstances in comparison with the current Europol Convention and its amendment procedures.

The goal of the proposal is to improve Europol's functioning through providing a legal frame, which would be better tailored to the needs of both the Europol and the law enforcement organizations it supports. The most significant changes proposed are those related to the extension and the better description of Europol's mandate, the modernised provisions for processing personal data at Europol, the simplified management and administrative procedures, and the re-designed provisions for Europol's relationship with its partners both in and out of the EU.

In addition to the significant number of changes proposed and supported by the member-states and Europol, the proposal does not change the character of the organization fundamentally. Member-states, obviously, do not wish to see Europol in future radically different in terms of its mandate and tasks. They want to see a cautious evolution of Europol and would not support "revolution" in the sense of complete redesigning of the organization.

Key words: *Europol, convention, proposal, decision*

УПРАВНАТА РЕФОРМА ВО ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

Резиме

Управната реформа во Велика Британија со својата суштина и енергичност се посочува како модел на реформи на јавната управа која што ја прифаќаат и следат многу држави во светот. Во управниот систем на Велика Британија се одвивал еден процес на пренесување на управните работи и соодветно преместување на управните организации и вработените од државната управа во пошироки потсостави на т.н. јавен сектор, со што се намалило влијанието на центарот на државната власт на преместените организации и тие, по своите методи на работа и сфаќање на сопствената улога, се приближиле на организациите какви што се развиле во приватниот сектор.

За значењето на реформите преземени во Велика Британија има повеќе мислења. Додека едни го истакнуваат значењето на реформата, други сметаат дека се претерува кога се истакнуваат предностите и постигнатите резултати на реформата. Сепак, не може да се занемарат податоците кои говорат дека, по преземените структурални реформи, во Велика Британија биле намалени трошоците за повеќе од 20%.

Клучни зборови: управна реформа, Велика Британија, јавна управа, управни работи

ВОВЕД

Кога станува збор за реформи на јавната управа, и во нејзини рамки приватизацијата на јавните служби, како позитивен пример се посочува Велика Британија во периодот на Маргарет Тачер во 80-тите години, а подоцна и на Џон Мејџор во деведесеттите години на XX век. Всушност, тоа е периодот кога англиското општество проаѓало низ поголеми тешкотии, односно период на релативна неуспешност и стопански застој на државата.¹ Иако Велика Британија излегла како победник од Втората светска војна, сепак нејзини главни карактеристики во тој период биле исцрпеноста од долгата војна, човечките жртви, осиромашеност од трошоците на војната, значителна разрушеност од бомбардирања, по што следувал процес на деколонизација и сè поочигледната превласт на Соединетите Американски држави, криза и губење на делотворноста на сопственото стопанство, зголемување на невработеноста и девалвација на фунтата.² Меѓутоа, без оглед на вистинските причини кои довеле до започнување на реформите на јавната управа во Велика Британија, нивната суштина и енергичност се неспорни и се посочуваат како модел на реформи на јавната управа кои ја прифаќаат и следат многу држави во светот.

УПРАВНАТА РЕФОРМА ВО ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

¹ Jessep, 1994, 354 сп. Akademik Eugen Pusic, "Modernizacija javne uprave", Hrvatska javna uprava, год. I (1999) бр. 1, стр. 15

² Akademik Eugen Pusic, "Modernizacija velikih Evropskih upravnih sustava", Megunarodna konferencija "Modernizaciji hrvatske javne uprave", Zagreb 25 и 26 април, 2002 година, стр. 3, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

Општата реформа во Велика Британија тргнала од стопанството. Владата на Маргарет Тачер како основа ги користела економските доктрини на неолиберализмот, и поаѓајќи од монетаристичкото учење на Милтон Фридман и чикашката школа, се одлучила за радикална приватизација и потполна доминација на пазарот како начела на економската организација.³ Реформата на управата во Велика Британија се огледа во три области: организација на управните служби, управување со управните служби и овластувања на корисниците на јавните служби. При тоа се случува одделување на оние што пружаат услуги, од управните органи што ја формулираат јавната политика, делегација на контролата на менаџментот од страна на овие органи (агенции), и зголемено користење на приватниот сектор во пружањето на јавни услуги.⁴

Севкупно гледано реформата на јавната управа во Велика Британија се состоела во преземање два вида мерки. Со едни мерки се пренесувале управните задачи од државата на недржавните носители, а со други мерки бил подобрен начинот на работата во управата со воведување на методи развиени и проверени во приватните, пред сè, стопански организации.⁵ Поаѓајќи од тие две општи цели на британската управна реформа Худ ја дели првата на два т.н. “мегатрендови”: забавување или свртување во обратна насока, пораст на државната управа и приватизација односно квази-приватизација. Другата цел се остварува со низа мерки кои заедно се наречени “нов јавен менаџмент”⁶

Во однос на управниот систем пристапот на Маргарет Тачер претставувал преоѓање од “владеење на управување” (from government to governance), од елитизмот на британската државна управа во рамки на политичките и уставните начела кои во Велика Британија ги нарекуваат Вестминистерски модел на “нов јавен менаџмент” (New Public Management). Како темелни идеи и доктрини на поимот Нов јавен менаџмент се подразбираат: преоѓањето на јавната управа на методите на менаџмент кои се развиени и усовершени во приватно-сопственичкото стопанство, однапред утврдени стандарди и мерки на успешност на управата, тежиште на постигнатите резултати, децентрација и децентрализација со поголема самостојна одговорност на поедини единици на управниот систем, воведување методи на пазарна иницијатива во јавната управа и воведување посилна дисциплина и штедење при употребата на јавните средства.⁷ Предноста на пазарната ориентација во споредба со државната управа се огледала во тоа што управата “немала капацитет на обработка на информациите за тоа кој го има пазарот, дека е неспособна да го реши проблемот на координација, ниту е во состојба успешно да ги примени поттикнувањата кои постојат на пазарот”. Понатаму постоело мислење дека јавните органи се склони кон преголемо трошење, што одзема средства потребни за стопански развој, а покрај тоа со јавните служби во државни раце управуваат професионални монополи кои самоволно ја одредуваат количината и квалитетот на услугите на граѓаните. Покрај тоа, се истакнува дека граѓаните изгубиле

³ Akademik Eugen Pusic, *Modernizacija velikih Evropskih upravnih sustava*, Megunarodna konferencija "Modernizaciji hrvatske javne uprave", Zagreb 25 и 26 април, 2002 година, стр. 3, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

⁴ R. Butler, *Reinventing British Government*, во *Public Administration*, vol. 72, No.2, 1994, стр. 265-270, Б. и *Reinventing Government but Will it Work* од G. Jordan во истиот број, сп: Наум Гризо, Борче Давитковски, *Проблеми на управувањето*, Скопје, 2001, стр. 148

⁵ Johnson, 1994, 197, сп. Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 429

⁶ Hood, 1991, 3, сп: Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 429

⁷ Hood, 1991, 4 и 5; Chapman, 1994, 600, сп: Akademik Eugen Pusic, *Modernizacija velikih Evropskih upravnih sustava*, Megunarodna konferencija "Modernizacija hrvatske javne uprave", Zagreb, 25 и 26 април 2002 година, стр. 13, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

доверба во “способноста на јавниот сектор да врши јавни служби со очекуван квалитет, да управува со економијата, да решава социјални проблеми и разумно да постапува со јавните финансии.”⁸

Во 1980 година Владата на Маргарет Тачер започнала истражување за управувањето и информациската мрежа во централните министерства.⁹ Во текот на XX век бројот на централните ресори се зголемил на 30 (1951 година)¹⁰, па се намалил на 20 (1964 година)¹¹, потоа на 18 (1982 и 1988 година)¹². Истовремено се зголемил и бројот на министрите во централната влада, а бројот на вработените во јавниот сектор се зголемил на седум милиони. Всушност, централната државна управа, покрај централните ресори, ја сочинувале и управни организации под надзор на тие ресори и со вработени државни службеници, потоа управни организации под надзор на министрите, но со вработени кои не биле со статус на државни службеници, и управни организации со државни службеници, но не под исклучителен надзор на министрите.¹³ Можеби најголемиот дел од јавните работи не ги извршуваат управните организации на централната државна управа, туку организации опфатени во поширок поим на јавниот сектор. Пред сè, доста голема и разновидна категорија била онаа на т.н. квазидржавни организации. Поаѓајќи од разни критериуми, различни автори доаѓаат до сосема различни податоци за вкупниот број на квазидржавни организации, при што бројот се движел од 252 до 3.068.¹⁴ Квазидржавните организации можат да се поделат на управни тела во потесна смисла на зборот, советодавни тела и специјализирани квази - судски тела. Организациите, кои според некои се сметаат за квази - државни организации, во најширока смисла се оние кои се карактеризираат со управување на имот во јавна сопственост. Тука спаѓаат т.н. јавни трговски организации (trading bodies), кои се дел од централната управа (на пример, фабрики за воена опрема, државни бродоградилишта) или локална управа (на пример, локална банка и др.), потоа државно учество во приватни претпријатија, особено кога поголемиот дел е во државни раце, потоа јавни претпријатија т.н. организации кои се организирани како државни претпријатија, со тоа што статутот им е пропишан со закон, се наоѓаат во јавна сопственост, тие се под ограничен државен надзор, но самостојни во своето работење и управување. Притоа вработените не се државни службеници, ниту средствата со кои работат се дел од државните средства.¹⁵ Посебна категорија сочинувале регионалните управни организации, кои изворно настанале како подружници на централните управни ресори, а некои регионални

⁸ Jackson, 2001, 6, 8, 9, сп: Akademik Eugen Pusic, *Modernizacija velikih Evropskih upravnih sustava*, Megunarodna konferencija "Modernizaciji hrvatske javne uprave", Zagreb, 25 и 26 април, 2002 година, стр. 4, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

⁹ Ridley 1995, 569 сп. Eugen Pusic, "Modernizacija javne uprave", *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 15

¹⁰ Greenwood и Wilson 1984, 25, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр. 92

¹¹ F.M.G. Wilson, 1966, 76-77, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnj drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр.92

¹² Greenwood и Wilson, 1984, 15; Dunleavy, 1989, 273, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak M, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997,стр. 92

¹³ Dunleavy, 1989, 259, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр. 93

¹⁴ Greenwood и Wilson, 1984, 165, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava u usporednu upravnu sustavu*, Zagreb, 1997,стр. 93

¹⁵ E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр. 94

управни организации се осамостоиле и функционираат како далекусежни автономни мрежи на установи.¹⁶

За време на владеењето на Маргарет Тачер биле објавени две програми. Во 1982 година била објавена програмата “Иницијатива за реформирање на финансиското управување”, а шест години подоцна, во 1988 година, програмата “Следни чекори” (Next steps). Со неа Единицата на Владата за делотворност (Efficiency Unit) предложила префрлување на 29 централни управни организации од државната управа во потесна смисла, во јавниот сектор. Истовремено било предложено до 2000-та година речиси 3/4 од сите државни службеници - околу 450.000 да преминат од средишните управни органи, во управните организации. Според Данлеви тоа би можело да биде предигра за понатамошно преместување на зафатените организации надвор од државната управа, па и нивна приватизација.¹⁷ Со тоа реформата се насочува кон претворање на државното управување во деловен менаџмент. Со приватизацијата низа дејности кои дотогаш ги вршеле државни управни организации биле пренесени на недржавни носители. Јавната управа сè повеќе се приближувала кон пазарното натпреварување, без оглед дали одредени услуги се нарачани на пазарот во рамките на натпреварувањето во кое може да учествуваат управни и вонуправни понудувачи или со настојување да се создаде квази-пазар внатре во управниот систем со натпреварување меѓу управните организации. Притоа начелно биле одвоени “нарачателите” на некоја јавна служба, на пример Министерство и “извршителите” на дејноста од која се состојат јавните служби.¹⁸

Карактеристично е што во овој период се намалуваат задачите и бројот на работните во средните ресори и истите се насочуваат кон донесување на финансиски одлуки, подготвување на прописи и, воопшто, насочување на целокупната политика. Карактеристично за овој период е основањето на Извршни канцеларии (Executive Agencies), како нови управни органи кои имале широка автономија како и министерствата и го вршеле целокупното оперативно работење. Исто така, со донесувањето на Законот за локална самоуправа (1988 и 1992) се отвориле можности за пристап на приватниот сектор при пружањето на јавни услуги, со тоа што за единиците на локалната самоуправа била предвидена обврска за сите локални јавни служби да се распишуваат отворени конкурси на кои ќе имаат можност рамноправно да учествуваат и приватните понудувачи.¹⁹

Паралелно со управната реформа во Велика Британија започнала да се врши приватизацијата, која била дел од политичките програми на секоја конзервативна влада. Владата на Маргарет Тачер уште во текот на 1979 година започнала да ги користи советите на приватните менаџери, а започнатата реформа ја продолжил нејзиниот наследник Џон Мејџор и таа траела сè до 1997 година. Целокупната реформа се базирала на раководење на државната управа врз економски принципи, односно дека воведувањето на пазар и натпревар во државната управа се најдобар начин за подобрување на квалитетот на услугите и добрата кои ги пружа државата. Како што истакнал Јонсон, во иднина државната управа треба да биде “пазар колку може, а држава колку мора”.²⁰ Пазарната ориентација на државната управа значи дека услугите

¹⁶ Ibid

¹⁷ Dunleavy, 1989, 266, сп: E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр. 96

¹⁸ Akademik Eugen Pusic, *Modernizacija velikih Europskih upravnih sustava*, Megunarodna konferencija "Modernizaciji hrvatske javne uprave", Zagreb, 25 и 26 април 2002 година, стр. 4, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

¹⁹ Johnson, 1994, 197, сп. Eugen Pusic, *Modernizacija javne uprave*, *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 15

²⁰ Eugen. Pusic, *Modernizacija javne uprave*, *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 18

кои јавните служби им ги пружаат на граѓаните можат да се организираат на многу начини: државните организации да ги вршат директно, но во рамноправен натпревар со недржавните производителци на истите услуги; државата да ги плаќа услугите, а директно да ги вршат недржавни организации; државата да купува на пазарот одредени услуги кои и се потребни (на пр. одржување на згради, информациски услуги); услугите да ги вршат приватни или јавни организации кои ги регулира државата и услугите да ги вршат приватни претпријатија во пазарни услови. Натпреварот како најзначаен дел од пазарот осигурува дека корисниците имаат можност на избор помеѓу два понудувачи, на пр. студенти на факултети, или кога разни понудувачи се натпреваруваат за добивање концесија кога се работи за монополистички или полумонополистички услуги, на пр. телевизиски канали; или кога државните установи се натпреваруваат со недржавните нудејќи ист вид услуги, на пр. државните со недржавните училишта. Начелно се дозволува “само-приватизација” на државните установи, со тоа што одредена државна организација и нуди на државата вршење одредени дејности по пазарни цени и за тоа со државата склучува договор.²¹

Поаѓајќи од тоа дека во јавниот сектор треба да се воведат погодни форми на натпреварување и работата што повеќе да се прилагоди на стилот и методите на приватниот сектор, реформата во Велика Британија му посветува големо внимание на приватизирањето и во таа насока на примената на *contracting out* - договарање со надворешни понудувачи за вршење на управни работи во потесна смисла.²²

По доаѓањето на Маргарет Тачер на власт национализираните индустрии во Велика Британија сочинувале 10,5% од британскиот бруто национален производ и една седмина од севкупното инвестирање во економијата.²³

Далекусежната цел на премиерката Маргарет Тачер при примената на нејзината програма за приватизација не била ништо друго освен да се промени односот на британскиот народ спрема економијата на слободен пазар и подалеку од страшниот социјализам. Нејзина краткорочна цел била да се зголеми оној дел на британската популација кој имал удел во економијата. Ова било постигнато повеќе со обезбедување на јавна продажба на акции, отколку со приватна продажба со компетитивно наддавање меѓу преквалификуваните компании; развивање на широка и скапа рекламна програма за да ги охрабри обичните граѓани да инвестираат во акции; продажба на акции на вработените во претпријатијата со попуст; ограничувајќи го бројот на акции продадени на кој било купувач поединец; и утврдувајќи цена на акциите пониска од нивната пазарна вредност. Таа спектакуларно успеала да ги постигне своите цели, при што бил зголемен бројот на оние возрасни Британци кои директно поседувале акции од 9% до 25% за само 13 години.²⁴ Нејзини среднорочни цели биле да ја направи приватизацијата непроменлива и со тоа да го превенира невршењето на работата од страна на Лабуристичката партија кога ќе ја добијат власта и да ги ослабне униите на трудот, за кои сметала дека се коренот на британскиот пад. И во двете била успешна. Повеќе од 98% од вработените купиле акции со попуст во нивните компании, опонирајќи им на нивните униии и лабуристичката партија, кои се залагале да се бојкотираат продажбите.²⁵

²¹ Ridley 1995, 573-574, сп: Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 433

²² Ибид, стр 16

²³ Наум Гризо, Борче Давитковски, *Приватизација во светот*, Куманово, 1994, стр.9

²⁴ Matthew Bishop, John Kay, Colin Mayer, *Privatization & Economic Performance* (Oxford, England:Oxford University Press, 1994), 299, сп: E.S Savas., *Privatization and public private partnerships*, New York, 2000, стр. 121

²⁵ E.S. Savas, *Privatization and public private partnerships*, New York, 2000, стр. 121

Она што го започнала Маргарет Тачер го продолжил премиерот Џон Мејџор за чие време, исто така, биле преземени две програми со кои се продолжува започнатата реформа на јавната управа во Велика Британија. Со Програмата “Повелба на граѓанинот” (Citizen’s Charter) од 1991 година се настојува да се продолжи пазарниот карактер на дејноста на јавната управа, а граѓанинот повеќе да не биде само корисник на јавните служби, туку да го издигне на ниво на корисник - потрошувач - купувач на услугата на јавната управа. Втората програма насловена како “Државна служба: континуитет и промена” (The Civil Service, Continuity and Change) била објавена во 1994 година и се карактеризирала со започнување на процесот на изедначување на традиционално повластениот статус на британските државни службеници со другите вработени.

Како една од целите на управната реформа било истакнато намалувањето на државната управа, односно бројот на вработените во јавната управа. Всушност, целта била да се постигне наметнатиот идеал за “тенок менаџмент” (Lean Management), кој постои во приватните претпријатија а се состои во делумна замена на хиерархијата со поеластични методи на обработување на информациите, ориентација кон потрошувачите, односно купувачите, децентрализација во однос на одлучувањето и средствата, поттикнување на иницијативност на соработниците, создавање организација која е во состојба да учи од искуствата, а згора на сè, да се намали бројот на членовите на организацијата.²⁶ Во таа смисла можеби една од најделикатните мерки кои треба да се преземат при вршењето на управните реформи на државната управа е намалувањето на бројот на вработените во управата. Колку реформата на јавната управа во Велика Британија успела да го намали бројот на вработените државни службеници може да се утврди од следниве статистички податоци прикажани во стручната литература. Greenwood и Wilson (1984, 10) ја искажуваат бројноста на категоријата “државна служба” во 1975 со 745.000, бројка која до 1983 година се намалила на 642.8000. Од нив, во 18 централни министерства, оддели и други самостојни органи во 1982 година имало 455.017 службеници. Во 1983 година 2 милиони службеници работеле во локалната управа, 217.000 во квази - недржавни јавни организации (Quangos), 1,700,000 во национализирани индустрии (1978 година), 62.211 во автономни организации за снабдување со вода (1980/81 година) и 1,000.000 во националната здравствена служба (1982/83 година). Заедно со 642.800 државни службеници во потесна смисла тоа се 5.722,011 за целиот јавен сектор, при што државната управа опфаќа и 201.665 вработени во ресорот одбрана.²⁷

За време на владеењето на Тачер и Мејџор биле приватизирани поранешните национализирани гранки за снабдување со енергија (плин и електрика), производство на челик, телекомуникации, пошта, железници, снабдувањето со вода, радиотелевизијата, пристаништата и некои аеродроми. Исто така била ослабена државната контрола над употребата на атомската енергија за цивилни цели. Според податоците кои ги наведуваат Коенинг и Бек во 1997 година, во периодот помеѓу 1979 и 1995 година владата делумно или целосно им продала на приватници 51 поголемо државно претпријатие за 55 милијарди фунти, што претставувало 2 - 4% од годишните државни расходи во тоа време.²⁸ Приватизацијата започнала со распродажба на државните индустрии, така што во периодот од 1979 до 1983 година биле приватизирани дваесет и пет претпријатија.²⁹ На почетокот предмет на приватизација биле поедноставните случаи, од-

²⁶Koening/Beck, 1997, 40-41; Ridley, 1995, 573, сп. Eugen Pusic, *"Modernizacija javne uprave"*, *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 17

²⁷ Eugen Pusic, *"Modernizacija javne uprave"*, *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 17

²⁸ Eugen Pusic, *"Modernizacija javne uprave"*, *Hrvatska javna uprava*, год. I (1999) бр. 1, стр. 16

²⁹ Наум Гризо, Борче Давитковски, *Приватизација во светот*, Куманово, 1994, стр. 9

носно претпријатијата кои биле профитабилни и веднаш можеле успешно да се појават на пазарот. Подоцна следувале претпријатија кои не така лесно можеле да се приватизираат, пред сè поради лошата финансиска состојба на некои од водечките кандидати за приватизација. Поради тоа Владата ги напуштила плановите да ги продаде акциите во Националната компанија за товарни возила, ја одложила флотацијата на Британската авиокомпанија итн. Исто така, во овој период не бил остварен планот за продажба на 50% од Британските телекомуникации. Меѓутоа, без оглед на сето тоа, владата во својот прв мандат остварила приходи од 1.440 милиони фунти преку продажба на имотот на јавните претпријатија.³⁰ Следниот период од 1983 до 1993 година, пред сè нејзиниот прв дел, се карактеризира со продажба на акциите на Британските телекомуникации која на државата и донела таков приход, што се создала многу поволна клима за натамошни продажби. Така, во 1986 година 100% од акциите на Британскиот гас биле продадени за 5,4 милијарди фунти, за акциите на Бритиш Ервејз во 1987 година биле добиени 0,9 милијарди фунти, за Ролс Ројс истата година 1,4 милијарди фунти, во јули 1987 Бритиш Еарпорт донел 1,2 милијарди фунти, во ноември 1988 година Бритиш Стил бил продаден за 2,4 милијарди, а во декември 1989 година флотацијата на десет регионални водостопански заедници донела 2,2 милијарди.³¹ Меѓутоа, во втората фаза од приватизацијата настанале одредени тешкотии, што во голема мера ја сопреле интензивно започнатата приватизација на државните претпријатија. Делумна причина за тоа бил фактот што следни на ред за приватизација биле претпријатијата кои не биле доволно профитабилни (на пр. била оддолжена приватизацијата на Бритиш Ервејз најавена 1980 година, а реализирана дури во 1987 година). Покрај тоа, како причина се истакнува и непостоењето напреварувачки рамки за некои претпријатија, пред сè природните монополи сфатени како ситуации во кои се смета дека еден производител на добра или услуги ќе има порационално и поефикасно стопанисување, отколку кога тоа би се одвивало во конкурентски услови. Понатаму како други причини кои влијаеле врз појавувањето на тешкотии околу натамошниот тек на приватизацијата се истакнува неопходноста да се убеди управата на претпријатието дека продажбата е пожелна, потоа фактори надвор од контролата на владата (случајот со Бритиш Ервејз ја покажува неопходноста да се преиспита воздушната спогодба со Соединетите американски држави), како и технички фактори (како во случајот на приватизацијата на водостопанството кога планот се одложил поради потребата за дренажа на почвата).

НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Од претходно изнесеното може да се утврди дека во управниот систем на Велика Британија се одвивал еден процес на пренесување на управните работи и соодветно преместување на управните организации и вработените од државната управа, во пошироки потсостави на т.н. јавен сектор, со што се намалило влијанието на центарот на државната власт врз преместените, и тие по своите методи на работа и сфаќање на сопствената улога се приближиле до организациите какви што се развиле во приватниот сектор. Така, сè понагласена е разликата меѓу класичните ресурси на државната власт и концентричните кругови на јавните служби во управните организации на централната управа кои немаат статус на министерства, во квази - државни

³⁰ Наум Гризо, Борче Давитковски, *Приватизација во светот*, Куманово, 1994, стр. 41

³¹ Ибид, стр. 44

управни организации, во јавни претпријатија и други организации кои управуваат со имотот во јавна сопственост.³²

За значењето на реформите преземени во Велика Британија кои биле предмет на анализа и коментирање на голем број автори има повеќе мислења. Едни, поаѓајќи од тоа дека мерењето на резултати во управните дејности е невозможно³³, сметаат дека се претерува кога се истакнуваат предностите и постигнатите резултати на реформата. Така, британските државни службеници, запрашани за практичното значење на “Повелбата на граѓаните”, одговориле: “само на хартија”. Според Коенинг и Бек реформата е “појака на зборови, отколку во реалните резултати.³⁴ Меѓутоа, подоцна истите автори истакнуваат дека, во споредба со британската управа во последните сто години, веќе до сега се остварени навистина драматични промени.³⁵ Сепак, не може да се занемарат и оние податоци кои говорат дека по преземените структурални реформи, во Велика Британија биле намалени трошоците за 20%, па и повеќе.³⁶

Iskra Akimovska-Maletic, PhD
Police Academy – Skopje

ADMINISTRATIVE REFORMS IN GREAT BRITAIN

Abstract

The essential and energetic administrative reform in Great Britain is pointed out as a model of public administration reform, and many countries in the world accept it. The administrative system of Great Britain underwent a process of transmission of administrative issues, institutions and employees from the state administration into broader substructures of the so called public sector, thus reducing the influence of the transferred organizations' state authorities. With their methods of work and their role, they came closer to the organizations developed in the private sector.

There are different views on the reforms in Great Britain. While some point out the great importance of them, others think that the advantages and results of the reforms are overestimated. However, the data concerning structural reforms in Great Britain shows that after the reforms the expenses were lowered for more than 20%.

Key words: administrative reform, Great Britain, public administration, administrative work

³² E. Pusic, S. Ivanisevic, Z. Pavic, M. Ramljak, *Hrvatska sredisnja drzavna uprava i usporedni upravni sustavi*, Zagreb, 1997, стр. 96

³³ Johnson, 1994, 199, сп: Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 434

³⁴ Koenig/Beck, 1997, 108, 110, сп: Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 435

³⁵ Ridley 1995, 576, сп: Eugen Pusic, *Drzava i drzavna uprava*, Zagreb, 1999, стр. 435

³⁶ Akademik Eugen Pusic, *Modernizacija velikih Europskih upravnih sustava*, Megunarodna konferencija "Modernizaciji hrvatske javne uprave", Zagreb, 25 и 26 април, 2002 година, стр. 6, http://dns.pravo.hr/PRAVO/8_dogadanja/skupovi/modernizacija/E.Pusic.pdf

УЛОГАТА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ КАКО КОНТРОЛЕН МЕХАНИЗАМ НАД РАБОТЕЊЕТО НА ПОЛИЦИСКИТЕ СЛУЖБЕНИЦИ

Резиме

Градењето на контролни механизми над работата на полициските службеници¹ е во корелација со потребата на заедницата да се заштити од можноста полициското работење да профункционира на штета на правата и слободите на граѓаните и усвоените демократски принципи на општеството. Одговорноста и транспарентноста на полицијата и на другите државни органи со полициски овластувања², мора да оди преку воспоставување на целосен и конзистентен систем на надворешна контрола кој треба да се темели на три столба: унапредена улога на Јавното обвинителство; зајакната улога на Народниот правобранител; и независна Комисија за надзор на работата на полицијата и на другите државни органи со полициски овластувања.

Градењето на целосен и конзистентен систем на надворешна контрола над полицијата и над другите државни органи со полициски овластувања, претпоставува процес на моделирање и менување на свеста за поставеноста на овие органи во системот на спроведување на правда во државата.

Во рамките на овој труд ќе ја анализираме улогата на институцијата на Народниот правобранител на РМ како контролен механизам над работењето на полициските службеници преку примената на полициските овластувања и остварувањето на основните слободи и права на граѓаните.

***Клучни зборови:** народен правобранител, полициски службеници, човекови права и слободи, полициски овластувања.*

Воведни забелешки

Во демократските општества каде што преовладува владеењето на правото, отчетот е неопходна компонента на демократската полициска дејност. Полициската дејност во демократските општества е заснована на јавна согласност, доверба и соработка, со цел да биде ефикасна. Независен и ефективен надзор над органите за спроведување на законот е една од клучните мерки за гарантирање на демократската полициска дејност. Независни, ефективни и навремени механизми за надзор на

¹ Со Законот за полиција, Службен весник на РМ бр. 114/2006, се промовира категоријата „полициски службеник“, покрај веќе познатата категорија „овластено службено лице“, а целта е обезбедување еднообразен, праведен и предвидлив третман на полициските службеници кон граѓаните во општеството. Во член 2 од Законот се определува дека полицијата е дел од Министерството за внатрешни работи во кое се вршат полициски работи преку полициски службеници. Полицискиот службеник е овластено службено лице во согласност со одредбите од Законот за внатрешни работи, униформиран и неуниформиран припадник на полицијата со полициски овластувања, кој ги врши полициските работи во согласност со закон.

² Според член 145 од Законот за кривична постапка, Службен весник на РМ бр. 15/2005, овластените службени лица од Царинската управа на Република Македонија и Финансиската полиција ги имаат истите овластувања кои ги има Министерството за внатрешни работи во предистражната и истражната постапка, во случаите кога работат на откривање на кривични дела и нивни сторители и прибирање на докази заради кривично гонење на сторителите на кривични дела.

полицијата првенствено се потребни според барањата кои произлегуваат од Европската конвенција за човекови права и нејзината судска практика, како и од препораките на Советот на Европа и цела низа други меѓународни стандарди³.

Во рамките на овој труд ќе ја обработам улогата на Народниот правобранител како контролен механизам над работата на полициските службеници. Ќе ја објаснам надлежноста на Народниот правобранител во случаи на повреда на човековите права и слободи со пречекорување на овластувањата од страна на полициските службеници.

1. Контрола и надзор над работата на полицијата

Контролата врз работата на полицијата е неопходно потребна за да се реализира одговорноста на полициските службеници за извршување на задачите, неправилно извршување на задачите, пречекорување на овластувањата во вршењето на власта итн. Контролата над работата на полицијата претставува нужност во функционирањето на демократското општество кое се заснова врз принципот на владеење на правото и принципот на поделба на власта. Концептот за владеење на правото претставува законитост и регуларност во функционирањето на полициската организација, како и гаранција за почитување на граѓанските права и слободи. Полицијата⁴ претставува дел од извршната власт, која својата функција ја извршува самостојно, професионално, стручно и одговорно во согласност со овластувањата кои и се ставени во надлежност. Полицијата има на располагање власт, сила и моќ како средства кои полицијата ги користи во остварувањето на власта. Бидејќи власта секогаш може да излезе од контрола, полицијата може да ги пречекори своите овластувања, неопходна е постојана, систематска контрола над работата на полицијата⁵. Полицијата има специфична организација која почива врз принципите на хиерархија, подреденост и надреденост, како и пренесување на задачите по вертикала и хоризонтала. Функционирањето на таквата организација ја налага потребата од постоење на постојана контрола и надзор над работата на полицијата и организацијата во целина, за да може да се следи процесот на извршување на задачите од страна на полицијата и контролата на нивното извршување. Отвореноста и транспарентноста на полицијата се основни услови за да биде одговорноста, односно контролата ефикасна.

2. Поим и надлежност на Народниот правобранител на Република Македонија

Народниот правобранител на Република Македонија (во натамошниот текст НП) е востановен со Уставот на РМ од 1991 година, како државен орган надлежен да ги

³ Како меѓународни стандарди се вбројуваат: Меѓународен пакт за граѓанските и политичките права; Конвенција на ООН против мачењето и другите свирепи, нехумани и понижувачки казни или постапки; Факултативен протокол кон Конвенцијата на ООН против мачење; Меѓународна конвенција за укинување на сите форми на расна дискриминација; Основни принципи за употребата на сила и огнено оружје од полициските службеници; Универзална декларација за правата на човекот; Декларација за заштитата на сите лица од мачење и друго свирепо, нехумано и понижувачко постапување или казнување; Декларација на ООН за полицијата; Препораката на Советот на Европа (CoE Rec (2001)10); Европска конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување и Протоколите број 1 и број 2; Европскиот кодекс на полициска етика.

⁴ Според член 2 од Законот за полиција, полицијата е дел од Министерството за внатрешни работи во кој се вршат полициските работи преку полициските службеници.

⁵ Види: АРНАУДОВСКИ Љупчо, СТОЈАНОВСКИ Трпе, ТАФЧИЕВСКА Дијана, ГАЛЕВСКИ Ристо: *Полициско работење во мултиетничка средина: Прирачник (второ дополнително издание)*, Скопје 2003, стр. 33.

штити уставните и законските права на граѓаните кога им се повредени од органите на државната управа и од други органи и организации што имаат јавни овластувања⁶. Со одредбите на Рамковниот договор и уставниот Амандман XI се изменети и дополнети положбата и статусот на НП, а истовремено се унапредени и неговата организациона поставеност и надлежност. Со овој амандман е утврдено дека НП презема дејства и мерки за заштита на начелото на недискриминација и соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа, јавните установи и служби. Надлежноста и начинот на работа на НП се регулирани со Законот за народен правобранител, со кој се пропишува постапувањето на НП по претставките на граѓаните; примената на начелата на совесност, непристрасност, ефикасност и одговорност; комуникацијата со органите на државната власт; роковите во постапката и друго. Законот ги утврдува начините на покренување на постапка пред НП, како и водењето на постапката. Имено, постапка пред НП се покренува по претставка од граѓанин, но и *ex officio* по добиени сознанија или информации од медиуми или на друг начин, но само доколку НП оцени дека постои потреба да покрене постапка по сопствена иницијатива. Заради испитување на наводите во претставката НП во рамките на своите надлежности може да преземе повеќе дејства и мерки, односно да побара потребни објаснувања, информации и докази за наводите во претставката, да влезе во службени простории и да изврши непосреден увид на предметите и во работите на нивна надлежност, да повика на разговор избрано или именувано службено лице и секое друго лице кое може да даде определени податоци во постапката, да побара мислење од научни и од стручни институции и да преземе други дејства и мерки определени со закон или со пропис⁷. Доколку Народниот правобранител констатира дека се повредени уставните или законските права на подносителите на претставката или пак се направени други неправилности, тој може да даде препораки, мислења и укажувања за начинот на отстранување на констатираните повреди, да предложи повторно да се спроведе определена постапка во согласност со Законот, да покрене иницијатива за поведување дисциплинска постапка против службеното, односно одговорно лице и да поднесе барање до надлежниот јавен обвинител за покренување постапка заради утврдување на казнена одговорност⁸.

3. Народниот правобранител на Република Македонија во заштита на правата на граѓаните повредени од страна на полициските службеници

Заради утврдување на ефикасноста и законитоста на полициското работење во остварувањето на безбедносната функција на полицијата, може да ги разгледаме табеларните прегледи за периодот 2003-јуни до 2007 година, во кои се содржани податоци во врска со поднесени претставки од страна на граѓаните за работењето на полициските службеници⁹. Податоците се добиени врз основа на поднесеното барање до Народниот правобранител на Република Македонија за да се утврди колку претставки се поднесени од страна на граѓаните за незаконско приведување, задржување на граѓани, повреда на човековите права и слободи на граѓаните, употреба на тортура, физичко и психичко насилство од страна на полициските службеници во полициските станици за периодот 2003 - 2007 година. Табеларните прегледи содржат и податоци за покренува-

⁶ Закон за народен правобранител, Службен весник на РМ бр. 60/2003, член 2.

⁷ ЗНП, член 24 и 25.

⁸ ЗНП, член 32.

⁹ Податоци добиени за работењето на полициските службеници врз основа на поднесеното барање до Народниот правобранител на РМ во текот на 2007 година.

ње постапка за утврдување на казнена одговорност на полициски службеници пред надлежните судови, од страна на Народниот правобранител врз основа на поднесена претставка од граѓанин и податоци за предмети кои завршиле со правосилна пресуда.

Кратенките во табеларните прегледи ги имаат следниве значења:

ППС - Прекумерна примена на сила или средства за присилба;

ПЛС - Противправно лишување од слобода;

ППБ - Повреда на правото на бранител;

ВН - Вербално навредување;

НП - Незаконски претрес;

НЛ - Незаконско легитимирање;

НП - Незаконски претрес;

ПМ - Психичко малтретирање.

Основ наведен во претставката	Дали е утврдена повреда	Какво дејство е преземено од НП	Резултати од дејството на НП и податоци за постапката
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Куманово против ОСЈЛ за кривично дело по чл. 141 од КЗ	Заведена во ОЈО Куманово под КО бр. 495/03 а по спроведената истрага обвинителот се откажал од натамошно гонење
ПЛС	ДА	Укажување до МВР	Нема повратна информација
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПМ	НЕ		
НП	НЕ		
ППС	НЕ		

Во текот на 2003 година, граѓаните во Република Македонија имаат поднесено 16 претставки за работењето на полициските службеници до Народниот правобранител на Република Македонија по основ прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници; 2 претставки по основ противправно лишување од слобода на граѓанин од страна на полициски службеник; една претставка за психичко малтретирање на граѓанин од страна на полициски службеник; и една претставка за извршен незаконски претрес од страна на полициски службеник.

Народниот правобранител утврдил сторена повреда на основните човекови права во две поднесени претставки до него од страна на граѓани. Во врска со едната поднесена претставка каде што основ на сторена повреда од страна на полициски службеник е прекумерна примена на сила или средства за присилба, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Куманово против овластено службено лице (во натамошниот текст ОСЛ) за кривично дело по чл. 141 од КЗ на РМ, меѓутоа по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошно гонење.

Во врска со поднесената претставка од страна на граѓани каде што основ на сторена повреда е противправно лишување од слобода на граѓанин од страна на полициски службеник, Народниот правобранител како дејство има преземено Укажување до МВР, но не е повратно информиран што има преземено МВР во врска со ова дело.

Основ наведен во претставката	Дали е утврдена повреда	Какво дејство е преземено од НП	Резултати од дејството на НП и податоци за постапката
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против 2 ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ	Прифатена од ОЈО регистрирана под 319/04, но по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошен прогон
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против 2 ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ	Прифатена од ОЈО регистрирана под 319/04, но по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошен прогон
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против 2 ОСЛ за кривично дело по чл. 142 од КЗ	Во ОЈО Скопје регистрирана под КО 131/05, пријавата е прифатена, но по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошен прогон
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПМ	НЕ		
ППС	НЕ		
НП	НЕ		
ППС	НЕ		
ППБ	НН		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
	ПМ	НЕ	
<i>Крај</i>			

Во текот на 2004 година, граѓаните во Република Македонија имаат поднесено 11 претставки за работењето на полициските службеници до Народниот правобранител на Република Македонија по основ прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници; пет претставки по основ противправно лишување од слобода на граѓанин од страна на полициски службеник; две претставки за психичко малтретирање на граѓанин од страна на полициски службеник; една

претставка за извршен незаконски претрес од страна на полициски службеник; и една претставка за повреда на правото на бранител од страна на полициски службеник.

Народниот правобранител утврдил сторена повреда на основните човекови права во две поднесени претставки до него од страна на граѓани, каде што основ на сторена повреда од страна на полицискиот службеник е прекумерната примена на сила или средства за присилба. По основ на првата претставка, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против две овластени службени лица, за кривично дело по чл. 143 од КЗ на РМ. Пријавата е прифатена од ОЈО Скопје, меѓутоа по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошен прогон.

Во врска со другата претставка, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против овластено службено лице за кривично дело по чл. 142 од КЗ на РМ „Мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување.“ Меѓутоа, по спроведената истрага јавниот обвинител се откажал од натамошен прогон.

Кај другите поднесени претставки, Народниот правобранител нема утврдено сторена повреда на основните човекови права на граѓаните од страна на полициските службеници.

Основ наведен во претставката	Дали е утврдена повреда	Какво дејство е преземено од НП	Резултати од дејството на НП и податоци за постапката
	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против НП за Кривично дело по чл. 143 од КЗ на 19.9.2005 год.	Регистрирана во ОЈО под КОН бр. 4175/05. Резултатот непознат.
ППС	НЕ		
ВН	ДА	Укажување до МВР Гранична полиција 11.5.2005 година	нема повратна информација
ПЛС	ДА	Укажување до СВКПС	нема повратна информација
ППС	ДА	Барање за покренување дисциплинска постапка до СВР Куманово на 20.6.2005 година	не е прифатено
НП	НЕ		
НП	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППБ	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
НЛ	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		

ППС	ДА	Кривична пријава против ОСЛ до ОЈО Скопје	Во ОЈО Скопје регистрирана под Ко бр. 3733/05, немаме сознание за исходот
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПМ	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Штип против 2 ОСЛ за Кривично дело по чл. 131 од КЗ	Регистрирана под КО бр. 3405, немаме сознание за исходот
НП	НЕ		
ППС	НЕ		
ПМ	ДА	Барање за утврдување дисциплинска одговорност до СВР Скопје	не е покрената дисциплинска постапка
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Штип против ОСЛ за Кривично дело по чл. 143 од КЗ	Регистрирана под РО бр. 344/05, немаме сознанија за исходот
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Куманово на 1.11.2005 год. против ОСЛ за Кривично дело по чл. 142 од КЗ	Немаме сознание за податоците на предметот и исходот од пријавата
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПМ	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
НП	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против НН ОСЛ за кривично дело по чл. 142 од КЗ	Регистрирана е под Непознат сторител - НН, исходот не ни е познат
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против непознато лице ОСЛ за Кривично дело по чл. 143 од КЗ	Во ОЈО е регистриран под КО 460/05, исходот не ни е познат
НП	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПМ	ДА	Укажување до МВР	нема повратна информација
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против ОСЛ за Кривично дело по чл. 143 од КЗ	Во ОЈО регистрирана е под КО бр. 4136/05 и КО бр. 1577/06, покрената е истрага и истата е во тек.
ПЛС	НЕ		
ПМ	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ПМ	НЕ		
ППС	ДА	Кривична пријава до ОЈО Скопје против НН ОСЛ за Кривично дело по чл. 131 од КЗ	Поднесена е на 27.12.2005 година. Бројот под кој е регистрирана и исходот не ни се познати.
НП	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ПЛС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		

ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
ППС	НЕ		
НП	НЕ		

Во текот на 2005 година, граѓаните во Република Македонија имаат поднесено 39 претставки за работењето на полициските службеници до Народниот правобранител на Република Македонија по основ прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници; 11 претставки по основ противправно лишување од слобода на граѓанин од страна на полициски службеник; една претставка за вербално навредување на граѓанин од страна на полициски службеник, шест претставки за психичко малтретирање на граѓанин од страна на полициски службеник; седум претставки за извршен незаконски претрес од страна на полициски службеник; една претставка за повреда на правото на бранител од страна на полициски службеник; и една претставка за незаконско легитимирање на граѓанин од страна на полициски службеник.

Народниот правобранител утврдил сторена повреда на основните човекови права од страна на полициски службеници во 13 поднесени претставки до него од страна на граѓани.

Во врска со поднесената претставка од страна на граѓанин каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ на РМ „Малтретирање во вршење на службата“ на 19.9.2005 година, но Народниот правобранител не е информиран за резултатот на постапката.

Во врска со друга претставка каде што основ на сторена повреда е вербално навредување на граѓанин од полициски службеник, Народниот правобранител како дејство има преземено Укажување до МВР - Гранична полиција на 11.5.2005 год., но тој не е повратно информиран за случајот.

Во врска со друга претставка каде што основ на сторена повреда е противправно лишување од слобода на граѓанин од полициски службеник, Народниот правобранител како дејство има преземено Укажување до СВКПС, но тој не е повратно информиран за случајот.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено Барање за покренување дисциплинска постапка до СВР Куманово на 20.6.2005 година, меѓутоа барањето не е прифатено.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава против ОСЛ до ОЈО Скопје, но народниот правобранител не е информиран за исходот на случајот.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Штип против две ОСЛ за кривично дело по чл. 131 од КЗ на РМ „Тешка телесна повреда“, но Народниот правобранител не е информиран за исходот на случајот.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е психичко малтретирање, Народниот правобранител има поднесено Барање за покренување дисциплинска одговорност до СВР Скопје, меѓутоа не е покрената дисциплинска постапка.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Штип против ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ на РМ „Малтретирање во вршење на службата“, но Народниот правобранител нема сознанија за исходот на случајот.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Куманово на 1.11.2005 година против ОСЛ за кривично дело по чл. 142 од КЗ на РМ, но Народниот правобранител нема сознанија за податоците на предметот и исходот од кривичната пријава.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против непознато ОСЛ за кривично дело по чл. 142 од КЗ на РМ. Кривичната пријава е регистрирана во ОЈО Скопје под непознат сторител - НН, но Народниот правобранител нема сознанија за исходот од кривичната пријава.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против непознато ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ на РМ, но Народниот правобранител нема сознанија за исходот од кривичната пријава.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е психичко малтретирање, Народниот правобранител има поднесено Укажување до МВР, но тој нема повратна информација за случајот.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против ОСЛ за кривично дело по чл. 143 од КЗ на РМ. По пријавата е покрената истрага која е во тек.

Во врска со претставката каде што основ на сторена повреда е прекумерна примена на сила или средства за присилба од страна на полициските службеници, Народниот правобранител има поднесено кривична пријава до ОЈО Скопје против НН ОСЛ за кривично дело по чл. 131 од КЗ на РМ „Тешка телесна повреда.“ Кривичната пријава е поднесена на 27.12.2005 година. Народниот правобранител нема информации за бројот под кој е регистрирана кривичната пријава во ОЈО Скопје, и не е запознат со исходот од пријавата.

Досегашните искуства од работата на Народниот правобранител по предметите кои се однесуваат на злоупотребата на овластувањата од страна на полициските службеници, покажуваат дека законски предвидените надлежности не се доволни за утврдување на фактичката состојба и спроведување на целосна постапка која би резултирала со соодветна завршница, во смисла на утврдување на вистината и санкционирање на злоупотребата на службените овластувања. Народниот правобранител на РМ не може да се разгледува како *ефикасно правно средство* кое му стои на располагање на граѓанинот, со оглед на тоа дека Народниот правобранител нема овластување да носи задолжителни одлуки, освен да укаже на можните повреди на правата.

Причините за ваквата состојба можат да се поделат во две групи: *причини од субјективна и причини од објективна природа*¹⁰.

Како причина од субјективна природа, најчесто се јавува односот на инволвираните органи и лица, односно прикривањето на информации и друг доказен материјал потребен за утврдување на фактичката состојба. Ваков однос најчесто манифестираат службените лица со полициски овластувања кои поради лични причини или колегијалност, се ставаат во функција на заштита на оние службени лица кои ги пречекориле овластувањата и го прекршиле законот.

Причина од *објективна природа* е недостаток на соодветни инструменти и овластувања за истражување на случаите на повреда или пречекорување на овластувањата од страна на службените лица со полициски овластувања.

Поради тоа особено е потребно:

- ❖ Да се дополни, односно прошири работната методологија на институцијата;
- ❖ Да се прошират надлежностите на Народниот правобранител;
- ❖ Структурно-организациони промени во институцијата;
- ❖ Вработување на кадри од соодветни профили и усовршување со дополнителна едукација и обуки;
- ❖ Зајакнување на соработката со граѓанските организации во оваа сфера.

Заради ефикасно обезбедување на заштитата на основните права и слободи на граѓаните од пречекорување на овластувањата на полициските службеници, е неопходно да се направат определени дополнувања и подобрувања во организационата структура на Народниот правобранител¹¹. Имено, во Деловникот на Народниот правобранител е потребно да се предвиди нова организациона единица која ќе ги води случаите на пречекорување на овластувањата од страна на полициските службеници. Со оваа единица ќе раководи еден од постоечките заменици во централната канцеларија на Народниот правобранител во Скопје. Во рамките на ова одделение треба да се предвидат нови работни места за стручни профили кои ќе бидат од особена корист и кои се едуцирани за следење на вакви случаи. Заради правилно и соодветно истражување на овие случаи се потребни едукација и обуки на лицата кои ќе постапуваат по таквите случаи. Затоа е потребно да се изработи програма за едукација и обуки со која ќе се опфатат прашањата за водење на истрагата (истражни техники) во согласност со домашната законска регулатива, а особено со меѓународните стандарди.

Во Законот за Народниот правобранител треба да се додаде нов член со кој ќе се утврди основот на постапката за испитување на случаите на пречекорување на овластувањата од страна на овластените службени лица, а за истата постапка ќе се донесе и посебен Правилник во кој прецизно ќе се утврди начинот на водењето на истрагата. Во истиот член треба прецизно да се утврдат и дејствата кои Народниот правобранител ќе ги презема по известувањето од Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди или по претставка на граѓанинот или *ex officio* (по службена должност).

Членот 32 од Законот за Народниот правобранител ги утврдува мерките што Народниот правобранител може да ги преземе доколку утврди дека станува збор за повреда на човековите права, меѓутоа не се утврдени санкциите во случај кога

¹⁰ Надворешен надзор на органите за спроведување на законот; *Анализа на меѓународни стандарди, домашното законодавство, механизми, институции и практика*, ОБСЕ, Скопје 2007.

¹¹ *Анализа на меѓународните стандарди, домашното законодавство, механизми, институции и практика*, ОБСЕ, Скопје 2007.

органот нема да постапи според нив. Затоа е потребно да се изврши дополнување на истиот член, односно санкционирањето на непочитувањето на препораките на Народниот правобранител треба да биде утврдено во Законот за државни службеници и во Законот за внатрешни работи во делот на дисциплинската одговорност. Потребно е да се утврди обврска за органот задолжително да спроведе постапка за утврдување на одговорноста на овластеното службено лице. Често, органите ваквите случаи на повреда на човековите права и слободи со пречекорување на овластувањата ги прикриваат, или пониските структури најчесто криејќи се зад авторитетот на лицето кое го води органот не соработуваат или делумно соработуваат со институцијата Народен правобранител. Затоа е неопходно да се зајакнат санкциите и обврската за соработка со Народниот правобранител.

Кога Народниот правобранител постапува по случаи на пречекорување на овластувањата од страна на овластените службени лица за спроведување на законот, односно заштитата на човековите права и слободи, недостасува можноста Народниот правобранител да се вклучи уште од самиот почеток во постапката која се води од страна на МВР. Временски, Народниот правобранител се вклучува во тие постапки многу подоцна од настанот, и честопати, дури и по истекот на подолг период, кога трагите или определени докази се уништени или не се обезбедени. Народниот правобранител нема овластување задолжително да присуствува уште во фазата на истрага со цел заедно со полицијата и со истражните органи да го набљудува текот на постапката и активностите поврзани со обезбедувањето на докажен материјал. Ова нема значење на мешање или преплетување на надлежностите на Народниот правобранител со надлежностите на јавниот обвинител и другите органи задолжени за водење на истрагата. Народниот правобранител треба да има овластување да учествува и на самиот увид како начин на прибирање на доказите, така што ова овластување треба да биде јасно и недвосмислено утврдено со таксативно наведување на секое дејство кое ќе се презема од страна на Народниот правобранител.

Кога Народниот правобранител ќе покрене постапка по претставка за пречекорување на овластувањата од страна на овластено службено лице со полициски овластувања, тој треба да ги преземе следните мерки и активности со цел за правилно утврдување на фактичката состојба: Народниот правобранител треба да изврши разговор со подносителот на претставката; задолжително да води разговор со раководниот орган и овластените службени лица; доколку е потребно да се повикаат на разговор сведоци и други лица на кои им се познати податоци и факти од значење за утврдување на фактичката состојба; да се изврши увид во потребната документација; на Народниот правобранител треба задолжително да му бидат дадени на увид записникот во кој се внесуваат податоците за денот и часот на лишувањето на лицето од слобода, причините за лишувањето од слобода, причините за задржувањето, времето кога е поучено за неговите права, знаци на видливи повреди, болест, ментална растроеност, кога е контактирано со семејството, бранителот, лекар, дипломатско-конзуларно претставништво и слично, податоците кога е со него разговарано; дали е префрлено во друга полициска станица, кога е ослободено или изведено пред суд и други важни податоци.

Доколку лицето лишено од слобода не е потпишано во однос на часот и датумот на лишувањето од слобода, часот и датумот на пуштањето на слобода и поуката за правото на бранител, како и на записникот во целина, службеникот за прифат ќе мора тоа да го образложи. Заради обезбедување на релевантните докази во постапката, во секој случај на употреба на огнено оружје, повреда на човековите права и слободи, Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди во МВР

треба да има обврска, односно должност веднаш да го извести Народниот правобранител со цел да биде извршена истрага од страна на институцијата, што ќе претставува гаранција дека доказите нема да бидат прикриени од страна на полицијата.

За случаите кои ќе бидат предмет на истрага, Народниот правобранител по нејзиното завршување ќе доставува Информација за констатираната фактичка состојба до МВР, кое ќе биде должно дадените препораки да ги имплементира. Во спротивно, Народниот правобранител за случајот ќе го извести јавниот обвинител и ќе бара покренување на постапка во согласност со постоечките овластувања во законот.

При констатирани незаконитости, неправилности или злоупотреби на овластувањата на полицијата против полицискиот службеник НП може да иницира кривична или дисциплинска постапка пред надлежните органи.

Особени тешкотии институцијата Народен правобранител има во соработката со МВР, поточно со Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди. Поради ова е заземен став дека не постои соодветен механизам кој сторителите на ваквите пречекорувања на службените овластувања ќе ги земе на одговорност и ќе спречи вакви дејства да се случуваат во иднина. Имено, НП се соочувал со грубо одбивање на давање на информации за имињата на сторителите коишто со своето постапување сериозно го нарушиле физичкиот и психичкиот интегритет на граѓаните. Ваквиот чин претставува причина повеќе во јавноста да бидат откриени случаите кои биле предмет на постапување на НП, а за кои институцијата не наишла на соработка од страна на Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди во МВР. Користењето на инструментот јавна критика, наместо да резултира со успех, од страна на МВР во јавноста било протолкувано како попречување на работата на полицијата при што недавањето информации било оправдано со повикување на Законот за класифицирани информации. Во случаите биле поднесени кривични пријави до Јавното обвинителство. Од работата по овие предмети било утврдено дека многу често МВР поднесува кривични пријави против лицата над кои е употребена прекумерна сила, со образложение дека тие сториле кривично дело „Напад над службено лице“. Изнесеното може да се протолкува како своевидна заштита на полициските службеници кои ги пречекориле овластувањата.

Статистика на Народниот правобранител

Во *2005 година* до Народниот правобранител биле поднесени *391 претставка* што се однесувале на работата на МВР, од кои 40 претставки се однесувале на повреда на правата поради употреба на сила при полициско постапување. Во *2006 година* биле поднесени *500 претставки* што се однесуваат на работата на МВР, од кои 53 претставки се однесуваат на употреба на сила при полициско постапување, а само во еден случај имало смртна последица.

ЗАКЛУЧОК

Градењето на контролни механизми над работата на полициските службеници е во корелација со потребата на заедницата да се заштити од можноста полициското работење да профункционира на штета на правата и слободите на граѓаните и усвоените демократски принципи на општеството. Одговорноста и транспарентноста на полицијата и на другите државни органи со полициски овластувања, мора да оди преку воспоставување на целосен и конзистентен систем на надворешна контрола кој треба да се темели на три столба: унапредена улога на Јавното обвинителство;

зајакната улога на Народниот правобранител; и независна Комисија за надзор на работата на полицијата и на другите државни органи со полициски овластувања.

Значењето во воспоставувањето на надворешната контрола над работата на полицијата е во следново:

- ❖ Надворешната контрола е најдобар можен начин да се заштити граѓанскиот интерес и обезбедува непристрасна правда во постапките против лошото постапување на полициските службеници.
- ❖ Надворешната контрола обезбедува широка прифатливост на одлуките од страна на јавноста, дури и тогаш кога се поволни за полициските службеници.
- ❖ Надворешната контрола ја зајакнува јавната доверба во објективноста и праведноста на постапката по жалбите на граѓаните за лошо постапување на полициските службеници.
- ❖ Надворешната контрола е добра гаранција дека во постапката на разгледување на жалбите за лошо постапување на полициските службеници ќе се исклучи влијанието на командниот кадар.

Еден од трите столба на наведениот систем на надворешна контрола над работата на полициските службеници е зајакнувањето на улогата на институцијата Народен правобранител во Република Македонија.

За ефикасно функционирање и остварување на резултати во работењето на Народниот правобранител во Република Македонија е потребен и соодветен однос на носителите на власта кон оваа институција и постоење на квалитетна нормативна регулатива која ќе овозможи независно и ефикасно извршување на функцијата народен правобранител.

Народниот правобранител на РМ не може да се разгледува како *ефикасно правно средство* кое му стои на располагање на граѓанинот, со оглед на тоа дека Народниот правобранител нема овластување да носи задолжителни одлуки, освен да укаже на можните повреди на правата.

Најчести причини за ваквата состојба се: односот на инволвираните органи и лица, односно прикривањето на информации и друг доказен материјал потребен за утврдување на фактичката состојба, како и недостаток на соодветни инструменти и овластувања за истражување на случаите на повреда или пречекорување на овластувањата од страна на полициските службеници.

Ненавременото информирање и повикување на Народниот правобранител при водењето на постапката од страна на Секторот за внатрешни работи и професионални стандарди во Министерството за внатрешни работи е основната слабост на постоечкиот систем на контрола. Неопходно е да се зајакне финансиската независност на институцијата (не се користи можноста да се побара мислење од научни и стручни институции поради лимитираниот буџет; нема услови НП да побара вештачење доколку се сомнева во наодот на компетентната установа поради немање финансиски средства за таа намена).

Институцијата нема присилен инструментариум што остава простор за волунтаристичко однесување на полициските службеници по препораките, укажувањата за преземање мерки за утврдување одговорност во случаите со употреба на физичка сила. Народниот правобранител нема овластување за присилување на сведочење под правни санкции, како и за доставување на релевантни информации и преземање на соодветни дејства. НП не доаѓа до доказниот материјал директно, туку истиот му се доставува од страна на органот што остава простор за сомневање дека не секогаш се доставува релевантниот доказен материјал кој би го довел НП до вистинската фактичка состојба. НП нема стручен медицински кадар и затоа нема можност стручно и

компетентно да ги оценува наодите од медицинските лица за повредите настанати од употреба на сила. Одлуките кои ги донесува НП немаат правна сила и не се обврзувачки.

Поради тоа особено е потребно:

Да се дополни, односно прошири работната методологија на институцијата;

Да се прошират надлежностите на Народниот правобранител;

Структурно-организациони промени во институцијата;

Вработување на кадри од соодветни профили и усовршување со дополнителна едукација и обуки;

Зајакнување на соработката со граѓанските организации во оваа сфера;

Неопходно е да се прецизираат административните казни за државните службеници и функционери кои нема да постапат по барање или препорака на Народниот правобранител.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Полицијата и човековите права, ОБСЕ, Годишен извештај 2007.
2. Надворешен надзор на органите за спроведување на законот - *Анализа на меѓународните стандарди, домашното законодавство, механизми, институции и практика*, ОБСЕ работна подгрупа за развивање на модел за надворешен надзор на органите за спроведување на законот, Скопје 2007.
3. Устав на Република Македонија од 1991 година.
4. Закон за Народниот правобранител (Службен весник на РМ бр. 60/2003).
5. Република Македонија, Народен правобранител, Годишен извештај 2007.
6. Закон за полиција (Службен весник на РМ бр. 114/2006).
7. Кривичен законик на РМ (Службен весник на РМ бр. 37/1996, 80/1999, 04/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006).
8. www.ombudsman.mk

Tatjana Gerginova, MA
Police Academy – Skopje

THE ROLE OF THE OMBUDSMAN AS A CONTROLLING MECHANISM OF POLICE OFFICERS' WORK

Abstract

The control over police officers' work correlates with the community's need to protect the citizens' rights and freedoms and the society's democratic principles. The responsibility and transparency of police and other state bodies with police authority must be set up by establishing a complete and consistent system of external control which should be based on three pillars: improved role of the public prosecution, strengthened role of the ombudsman and independent Commission for observance of police work and other state bodies with police authorities.

Developing a complete and consistent system of external control over the police and other state bodies with police authorities presents a process which involves modeling and altering of the common awareness for the role of these bodies in the country's legal system.

This paper analyses the role of the ombudsman in the Republic of Macedonia, as a controlling mechanism of police work, through the use of police authorities and achieving the basic human rights and freedoms.

Key words: ombudsman, police officers, human rights and freedoms, police authorities

УПОТРЕБАТА НА ЈАЗИЦИТЕ ВО ИНСТИТУЦИИТЕ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Резиме

Трудот се однесува на јазичниот режим на институциите на Европската Унија, примената и функционирањето на мултилингвалниот принцип, како и улогата на англискиот јазик како lingua franca. Во него хронолошки е претставен третманиот на јазичното прашање во Договорите и практиките на европските институции, а значаен сегмент е отстапен на доминацијата на англискиот јазик во однос на останатите службени јазици на Унијата како резултат на јазичната глобализација. Тој исто така ја потенцира важноста на постоењето на соодветна јазична политика на ниво на Унијата која ќе ги гарантира јазичните, демократските и политичките права на нејзините граѓани.

Клучни зборови: службен јазик, институционален мултилингвизам, lingua franca, јазична политика, Европска Унија

Вовед

Во последните неколку децении сведоци сме на воспоставувањето на нови односи меѓу европските држави, базирани на идејата за создавање на заедница која економски и политички ќе ги интегрира и ќе придонесе за создавањето на еден голем европски сојуз во кој ќе бидат гарантирани правата на европските граѓани и посебните културни обележја на секоја држава одделно. Процесот на европска интеграција, кој почна уште во 1951 год. со потпишувањето на Договорот во Париз, најверојатно ќе доведе до создавање на посебен ентитет- голема европска држава која ќе претставува инкарнација на начелото „единство на различности“ и во која различните културни идентитети на одделните земји-членки ќе се слеат во заеднички европски идентитет. Токму во овој процес на културното обединување на Европа лежи и важноста на јазикот кој ќе игра значајна улога во напорите на Европската Унија за создавање на единствениот европски простор и за зачувување на неговата кохерентност, која на овој или на оној начин би можела да се загрози токму преку јазикот како инструмент. Затоа е неопходна голема претпазливост во креирањето на јазичната политика на Европската Унија бидејќи и најмалата грешка со која би биле загрозени демократијата и правата на европските граѓани би можела да има негативен ефект врз евроинтегративните процеси во кои сериозно е навлезена и Република Македонија како земја-кандидат за членство во Унијата.

Искуствата од европската историја говорат дека во многу случаи јазикот се користел како инструмент за национална борба, како што беше случајот во земјите од поранешна Југославија, а во некои европски општества, како на пример француското, тој се сметал за симбол на националниот идентитет. Оттука произлегува и чувствителноста на оваа тема која, веројатно, заради вакви и слични причини се маргинализира од страна на релевантните фактори во Унијата и веројатно од истите причини Унијата сè уште нема одделна јазична политика, а до нејзиното официјализирање остануваат само размислите и препораките за насоките во кои таа би се развивала. Токму затоа, овде ќе

бидат изнесени практиките на институциите на Европската Унија во смисла на употребата на јазиците во нивното секојдневно функционирање, со посебен осврт врз употребата на англискиот јазик и неговата, *de facto*, најраспространета употреба и доминантна позиција што ја има во однос на останатите јазици.

Третманот на јазиците низ договорите за европско обединување

Идејата за создавање на некаков вид заедница на европските држави произлегла после завршувањето на втората светска војна и крајно негативните последици кои таа ги имала врз европската економија. Во обидот да и помогне на опустошена Европа интервенирале САД со т.н. Маршалов план кој претставувал програма за финансиска помош за закрепнување на економиите на европските држави, а за чијашто имплементација предусловот бил да се создаде сојуз меѓу највлијателните европски држави кој, всушност, и се реализирал со формирањето на Европската Заедница за Јаглен и Челик во 1951 година во Париз. Оваа заедница била формирана од страна на шест држави-Франција, Германија, Италија, Белгија, Холандија и Луксембург. Целта на нејзиното формирање била чисто економска, а таа требало да помогне во помирувањето на двата воени ривали Франција и Германија, да овозможи заедничка контрола врз природните ресурси- особено производството на јаглен и челик, и да ги отстрани сите можности за евентуален нов воен конфликт во Европа.

Токму поради наведените фактори, во почетната фаза на европското интегрирање, не постоеле посебни одредби кои би се однесувале стриктно на јазикот како сегмент на европското интегрирање. Сепак, важно е да се нагласи дека првиот Договор за Јаглен и Челик оригинално бил напишан и потпишан само на француски јазик, а ако на ова се додаде и фактот дека истиот бил потпишан во Париз тогаш би можело да се каже дека овој чин индиректно претставува одраз на водечката улога на Франција во овој период што исто така може да се препознае гледано и на јазично ниво.

Во 1958 год. дошло до потпишување на Римскиот Договор, таканаречен Договор за Европската Економска Заедница кој, овој пат, бил потпишан на четирите службени јазици на истите шест земји-потписнички. Така, покрај француската, и германската, италијанската и холандската верзија на Договорот се сметаале за валидни. За нас е важен член 217 од Договорот¹ според кој правилата во врска со употребата на јазиците во институциите на Заедницата ќе бидат едногласно утврдени од страна на Советот. Со оваа одредба Советот станал единствено тело на Заедницата кое може да решава за јазичното прашање, и тоа исклучиво едногласно, што практично значи дека без разлика на бројот на земјите кои се претставени во него, мора да се постигне општ консензус доколку дојде до каква било иницијатива за модифицирање на јазичниот режим на ниво на Заедницата. Согласно овие одредби, во 1958 година Советот на Министри ја донел Регулативата² со која и официјално се промовирал принципот на „институционален мултилингвизам“ кој успешно се имплементира сè до денес. Според оваа регулатива, од секоја земја членка по еден јазик ќе се смета за службен и работен јазик во наднационалните институции на Заедницата. Според одредбите од регулативата, сите јазици ќе имаат еднаков статус на наднационално ниво и ќе се употребуваат подеднакво. На почетокот овие одредби се однесувале на холандскиот, францускиот, германскиот и италијанскиот јазик, но подоцна, после секое следно проширување со нови земји-членки, регулативата автоматски се модифицирала.

¹ <http://www.bmdf.co.uk/rometreaty.pdf>

² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:EN:NOT>

Оттука, согласно веќе воспоставениот принцип на институционален мултилингвизам, се зголемуваат и бројот на службените јазици на Заедницата. Како и да е, оваа декларација претставува значаен чекор во обидите да се гарантира еднаквоста јазиците на земјите-членки, или, со други зборови, со неа формално се промовираат принципот на мултилингвизам, врз чија основа сè уште функционираат најголемиот дел од институциите на сегашната Унија.

Говорејќи конкретно за прашањето на употребата на јазиците од сите подоцнежни договори веројатно најголема важност има потпишувањето на Договорот за Европската Унија во 1992 година познат како Договор од Мастрихт, кој претставува клучен момент на пресврт во процесот на интегрирањето на европските држави. Имено, со овој договор Европската Економска Заедница прерасна во Европска Унија, при што економската компонента веќе не беше единствениот столб на обединувањето на европските држави. Со овој договор фокусот почна да се поместува кон социјалното и политичкото обединување на Европа, при што за прв пат беше воведен и концептот на европско државјанство кој требаше да се базира на заедничките европски вредности но со почитување на локалните идентитети на европските граѓани, како и на нивните јазици. Истата година беше донесена и Повелбата за малцински и регионални јазици на Советот на Европа, која, иако не е дел од европската легислатива, сепак беше потпишана од страна на најголемиот број членки на Унијата. Овој документ е исто така важен за зајакнувањето и институционализирањето на европскиот мултилингвизам. Целта на оваа Повелба беше да се зајакне виталноста на малцинските јазици и да се зацврсти нивната употреба во оние домени во кои истите претходно не биле користени. Имено, станува збор за нивната употреба во медиумите, образованието, општествениот и економскиот живот.³ Покрај оваа Повелба, во 2000 год. беше донесена и Повелбата за фундаменталните права на Европската Унија во чиј текст, во членовите 21 и 22, се нагласува забраната на секаков вид дискриминација, меѓу другото и јазичната, а Унијата се обврзува да го почитува културниот, религискиот и јазичниот диверзитет.⁴ Во основата на овие одредби лежи важноста на принципот на еднаквост и недискриминација врз основа на јазикот и културата. Како резултат на донесувањето на овие документи се отвори простор за промовирање на одредени малцински јазици во наднационалните институции на Унијата што подоцна и се реализира во пракса со каталонскиот, баскискиот и галскиот кои во моментов имаат статус на полуслужбени јазици на Унијата.

Во овој хронолошки преглед вредно е да се споменат и одредбите од текстот на Уставот на Европската Унија, и покрај тоа што овој документ не беше ратификуван во земјите-членки. Имено, во текстот на Европскиот Устав во член I-3 јасно се нагласуваат целите на Унијата за заштитата и промовирањето на европскиот културен и јазичен диверзитет⁵, со што се отстранува можноста една култура или јазик да се наметне во однос на другите и да го наруши концептот на мултилингвизам и мултикултурализам како заеднички европски вредности.

За крај, неколку реда и за последниот договор од Лисабон кој беше потпишан во декември 2007 год. и кој допрва треба да биде ратификуван од страна на земјите-членки на Унијата. И во овој договор продолжува континуитетот од претходните, и мошне слично на одредбите од Мастрихт и од пропаднатиот Европски Устав, во член 2

³ http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/files/charter_en.pdf

⁴ http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2004:310:0011:0040:EN:PDF>

се вели дека Европската Унија ќе го почитува нејзиниот богат културен и јазичен диверзитет, и ќе се погрижи да се сочува и унапреди европското културно богатство⁶.

Гледано од наведените примери, можеме да заклучиме дека и покрај тоа што јазикот првично бил на маргините на европското интегрирање, сепак, со продлабочувањето на идејата за обединета Европа и на културен а не само на економски и политички план, прашањето за нејзиното јазично уредување добива сè поголемо значење.

Јазичниот режим во институциите на Европската Унија

Како што веќе беше споменато, како основа за институционалниот мултилингвизам се смета член 217 од Римскиот договор, според кој таквиот јазичен режим би требало да се однесува т.е. да се применува на сите механизми на Унијата. Исто така беше спомената и Регулативата 1 од 1958 год., според која земјите-членки треба да изберат еден од нивните национални јазици кој би бил еден од „службените и работните“ јазици на европските наднационални институции⁷. Сепак, мора да се забележи дека овде не е јасно потенцирана разликата помеѓу термините службен јазик и работен јазик, што веројатно било и причината за различните толкувања и практики во институциите на Унијата поединечно. Со оваа регулатива јасно се прецизира дека при комуникацијата помеѓу некоја од земјите-членки или нејзини државјани со институциите на Заедницата документите ќе бидат изготвувани на еден од службените јазици по избор на испраќачот⁸. Доколку, пак, некоја од институциите на Заедницата испраќа документ на земја-членка или нејзин државјанин, тогаш документот треба да биде изготвен на јазикот на таа земја⁹.

Во натамошниот дел од текстот на регулативата наведени се случаите во кои употребата на сите јазици е задолжителна, при што стриктно се нагласени само два случаи, и тоа: за регулативите и другите документи на Заедницата кои мора да бидат изготвени на сите службени јазици¹⁰, како и за службениот весник на Заедницата кој исто така мора да се печати на сите јазици¹¹.

Од приложеново станува јасно дека регулативата има јасни одредби за правото на рамноправна употреба на сите службени јазици само за надворешната комуникација со земјите-членки или нивните државјани. Што се однесува, пак, до интерната употреба на јазиците во рамките на институциите на Заедницата, не постојат јасни одредби за мултилингвизмот на ова ниво, туку во членот 6 се вели дека институциите на Заедницата можат да утврдат во нивните Деловници за работа кои јазици ќе се употребуваат во специфични случаи. Токму оттука произлегува различната имплементација на мултилингвизмот во одделните институции на Унијата. Неговата примена зависи од природата и функцијата на конкретната институција, на каква активност се однесува, каква е формата на комуникација, кои се учесниците во комуникацијата и сл. Степенот на практикување на мултилингвизмот зависи од типот на комуникацијата, која може да биде екстра-институционална, интра-институционална или интер-институционална. Како што претходно беше укажано, при

⁶ http://bookshop.europa.eu/eubookshop/FileCache/PUBPDF/FXAC07306ENC/FXAC07306ENC_002.pdf

⁷ Член 1 од Регулативата 1/58,

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:EN:NOT>

⁸ Член 2 од Регулативата 1/58

⁹ Член 3 од Регулативата 1/58

¹⁰ Член 4 од Регулативата 1/58

¹¹ Член 5 од Регулативата 1/58

екстра-институционалната комуникација сите службени јазици имаат еднаков третман и таа може да се оствари на кој било од службените јазици без исклучок. Од друга страна, пак, во интерната и интра-институционалната комуникација забележлива е тенденцијата на редуцирање на работните јазици, така што во пракса истата вообичаено се изведува на англиски, француски и до одреден степен на германски јазик. Изборот на јазиците во употреба исто така зависи и од тоа дали комуникацијата е писмена или усна, дали е формална или неформална итн. Институциите од типот на Европскиот Парламент или Советот на Министри доследно го применуваат принципот на мултилингвизам што само по себе се подразбира, со оглед на фактот дека станува збор за институции кои се директни или индиректни претставници на европските граѓани, додека останатите институции, како што е примерот со Комисијата, Европскиот Суд за Правда, институциите од типот на Европската Централна Банка, агенциите и други тела на Унијата имаат пофлексибилен пристап во однос на ова прашање и своите активности обично ги изведуваат на ограничен број јазици.

Еве како изгледа јазичниот режим во најважните европски институции:

а) Европскиот Парламент

Употребата на јазиците во работата на Европскиот Парламент е регулирана во неговиот интерен Деловник за работа во кој експлицитно се нагласува дека членовите на Парламентот мора да имаат право да се изразат на јазик кој самите ќе го изберат, и дека сите интерни документи мора да бидат преведени на сите службени јазици¹². Сепак, во пракса ситуацијата не соодветствува на одредбите од деловникот. Тоа особено важи за последниве неколку години кога бројот на земји-членки значително се зголеми при што на состаноците на ниво на комисији и слични средби вообичаено се користи драстично помал број на јазици. На неформалните средби и консултации помеѓу претставниците од различни јазични групи најчесто се користи францускиот или англискиот јазик. Оттука може да се заклучи дека и покрај формалните заложби за целосен мултилингвизам, искуствата од работењето на Европскиот парламент говорат дека *de facto* се применуваат рестриктивни практики заради обезбедување поголема ефикасност.

б) Советот на Министри на Европската Унија

Советот на Министри на Европската Унија, слично на Парламентот, се состои од претставници од сите земји-членки, така што по аналогија и за него мултилингвизмот како принцип претставува императив. Овој принцип доследно се применува во неговите усни и писмени активности, така што на формалните состаноци на Советот на Министри сите јазици на Унијата се користат како работни јазици, и сите документи кои се основа за одлуките претходно се изготвуваат и се достапни на истите јазици. Можеби токму затоа подготвувањето на агендата и документите за состаноците одземаат многу време, но ваквото функционирање на Советот, и покрај практичните проблеми, има големо значење за почитувањето на јазичните права и демократското претставување на граѓаните- државјани на членките на Унијата. Сепак, на неформалните министерски состаноци, како и на подготвителните активности бројот на јазиците значително се редуцира, при што вообичаено се користат

¹² Член 138 и член 139 од Деловникот на Европскиот Парламент, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getLastRules.do?language=EN&reference=TOC>

англискиот, францускиот и јазикот на државата кој претседава со Советот. На прелиминарните состаноци на постојаните претставници, односно амбасадорите на земјите-членки, вообичаено се користат англискиот, францускиот и германскиот јазик¹³

в) Европската Комисија

За разлика од Парламентот, Европската Комисија нема посебно правило за јазиците кои би се користеле во нејзините интерни активности. Сепак, според досегашната практика, евидентен е рестриктивниот мултилингвален режим кој главно се сведува на употребата на англискиот, францускиот и германскиот јазик за интерните активности, додека пак за надворешната комуникација се применува принципот на целосен мултилингвизам. Интерните меморандуми и нацрт верзии на официјалните документи се составуваат на еден од овие јазици, особено англиски или француски, додека германскиот јазик се користи сè поретко.

г) Европскиот Суд за Правда

Во поглед на јазичниот режим во рамките на Европскиот Суд за Правда постојат три нивоа на јазична употреба. Прво, сите службени јазици може да се користат во судската парница; за изборот на јазикот одлучува тужителот, освен ако не се работи за некое од телата на самата Унија, и во тој случај јазикот го избира туженикот. Второто ниво е употребата на францускиот јазик како работен јазик на Судот. Францускиот јазик од самото основање на Судот се користел како работен јазик и успеал да ја одржи оваа позиција и покрај доминантната позиција на англискиот јазик во останатите институции на Унијата. Третото ниво се однесува на официјалните публикации на Судот. Сите одлуки на Судот се издаваат на сите службени јазици, и, во случај на недоумица, за автентичен се смета текстот на јазикот кој се користел за време на постапката.¹⁴

д) Други институции и тела на ЕУ

Што се однесува до останатите институции и тела кои се формирани од страна на Унијата, може слободно да се заклучи дека и кај нив е евидентна појавата на редуцирање на бројот на работните јазици кои се користат за реализирање на нивните тековни активности. Така, на пример, Судот на Ревизори главно оперира на француски, англиски и германски, а за надворешната комуникација се применува мултилингвалниот принцип. Советодавните тела на ЕУ, од типот на Комитетот на Региони и Економскиот и Социјалниот Комитет, го немаат регулирано прашањето за интерната употреба на јазиците, додека пак Европската Централна Банка работи исклучиво на англиски јазик, и покрај тоа што е сместена во Франкфурт, Германија.

¹³ T.J.M. van Els, *The European Union, its institutions and its Languages: Some Language Political Observations* in R. Caplan, *Language Planning and Policy in Europe, Volume 2: The Czech Republic, the European Union and Northern Ireland* (Clevedon: Multilingual Matters Limited, 2005), p 212.

¹⁴ Harald Koch, *Legal Aspects of a Language Policy for the European Communities: Language Risks, equal opportunities, and legislating a language* in F.Coulmas (ed.), *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries* (Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1991) pp 155-156.

Англискиот јазик како *lingua franca* во институциите на Европската Унија

Од претходно изнесените практики на европските институции станува повеќе од јасно дека и покрај формалните заложби за мултилингвизам, сепак, видлива е сè пораспространетата употреба и своевидна доминација на англискиот јазик кој не само во Европа, туку и пошироко се профилира во јазик на пошироката меѓународна комуникација или т.н. *lingua franca*. Под поимот *lingua franca* се подразбира кој било јазик кој се користи за комуникација помеѓу луѓе кои имаат различен мајчин јазик.¹⁵ Причините за ваквата привилегирана положба на англискиот јазик не се чисто лингвистички, туку се своевиден сплет на економски, политички и културолошки фактори, како резултат на колонијалната и индустриската моќ на Велика Британија во деветнаесеттиот век, но во последниве неколку децении и поради економската и политичката надмоќ на САД во однос на остатокот на светот, така што со право може да се говори за процес на јазична глобализација во која англискиот јазик ја има водечката улога.

Во рамките на Европската Унија, видовме дека во работата на сите институции англискиот јазик се користи и како службен и како работен јазик, колку и да не е јасно дефинирана разликата помеѓу термините „службен јазик“ и „работен јазик“. Дури и во случаите кога не се почитува мултилингвалниот режим и истиот се редуцира на еден или неколку јазици, англискиот јазик е присутен во сите можни комбинации. Доколку ваквиот тренд продолжи, крајниот исход би можел да биде поразувачки за останатите европски јазици, со што англискиот јазик би се наметнал како единствен службен јазик и би ги потиснал останатите јазици на земјите-членки, чијашто позиција и сега не е стабилна, и покрај загарантираниот еднаков статус според Регулативата 1.

Сепак, гледано историски, улогата на *lingua franca* на ниво на Унијата најпрвин била резервирана за францускиот јазик. Првиот Договор за основање на Европската Заедница за Јаглен и Челик бил напишан на француски јазик во Париз и само таа верзија на документот се сметала за автентична. Со оглед на фактот што во тоа време јазикот бил значаен сегмент на националната пропаганда меѓу државите, со ваквиот чин индиректно се потенцирала водечката улога на Франција во самите почетоци на евроинтегративниот процес. Водечката улога на францускиот јазик траеше сè до раните деведесетти години на минатиот век.

Ваквата состојба се должи на следниве причини:

- Францускиот јазик бил најчесто употребуваниот јазик во шесте земји-основачи (службен јазик во три од нив и широко изучуван како странски јазик во останатите).
- Велика Британија не била земја-основач.
- Најважните институции биле основани во Брисел и Луксембург.¹⁶

Англискиот јазик бил воведен како еден од службените јазици во тогашната Европска Економска Заедница дури во 1973 година, со приемот на Велика Британија и Ирска. Во овој период англискиот јазик веќе нашироко бил употребуван во меѓународната комуникација, пред сè како резултат на зголемената економска и политичка моќ на САД во периодот по завршувањето на Втората светска војна. Англискиот јазик

¹⁵ T.J.M. van Els, *The European Union, its institutions and its Languages: Some Language Political Observations* in R. Caplan (ed.), *Language Planning and Policy in Europe, Volume 2: The Czech Republic, the European Union and Northern Ireland* (Clevedon: Multilingual Matters Limited, 2005), p 234.

¹⁶ Claude Truchot, *Language and supranationality in Europe: The linguistic influence of the European Union*, in J. Maurais (ed.), *Languages in a Globalising World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), p 103

особено се користел во секторите економија, технологија и наука. Во текот на осумдесеттите и деведесеттите години на дваесеттиот век англискиот јазик се наметна како доминантен, меѓу другото и поради:

- Процесот на глобализација кој доведе до употреба на англискиот јазик во најважните области во надлежност на Унијата.
- Обучувањето на нова генерација дипломати и службени лица на американски и британски универзитети или во Европа преку програми на англиски јазик.
- Проширувањето на Европската Унија во 1995 год. со држави во кои англискиот јазик го има статусот на втор јазик.¹⁷

За илустрација на промените во јазичната хиерархија во европските институции може да послужат бројките кои се однесуваат конкретно на Европската Комисија. Некаде до 1970 година, најголемиот број нацрт документи биле на германски и француски, со приближно еднаков сооднос. Оттогаш германскиот јазик почнал полека да му отстапува простор на францускиот кој се искачил на врвот на оваа хиерархија, но од 1973 година во „трката“ се впуштил и англискиот јазик, кој полека но сигурно почнал да се искачува нагоре, сè додека не го достигнал и самиот врв на кој сè уште успешно се одржува. Следниве проценти¹⁸ се однесуваат на документите кои биле добиени за превод од страна на преведувачките служби на Европската Комисија, а се во врска со јазикот на кој изворно биле напишани.

1970 год. француски јазик 60%, германски јазик 40%

1989 год. француски јазик 49%, германски јазик 9%, англиски јазик 30%, останати јазици помалку од 3%

1997 год. француски јазик 40%, англиски јазик 45%

2000 год. француски јазик 33%, англиски јазик 55%

Приложение бројки се само пример за постепениот раст на употребата на англискиот јазик во институциите на ЕУ и неговото позиционирање на самиот врв на т.н. јазична хиерархија како *lingua franca*. Видливо е енормното опаѓање на употребата на германскиот јазик и покрај економски силната позиција на Германија, а сега останува да се види дали неговиот статус ќе се промени со приемот на неколкуте нови членки во кои изучувањето на германскиот јазик е на релативно високо ниво.

Покрај претходно наведените, постојат и други причини со кои се оправдува користењето на англискиот јазик како *lingua franca* во европските институции. Институционалните практики на Европската Унија соодветствуваат со начинот на кој глобализацијата доведува до употребата на англискиот јазик во многубројните ЕУ форуми, особено во корпоративниот свет, науката, медиумите и односите со странство. Така, и покрај реториката за еднаквост и мултилингвизам, постои консензус за хиерархија на јазиците кои се користат за интерна употреба, при што најпрвин јазичната хегемонија ја предводел францускиот, а сега тоа е англискиот во комбинација со францускиот. Ваквата хиерархија се оправдува со прагматичните ограничувања во смисла на време, ефикасност и сл., но постои мислење и дека овие јазици се посоодветни за ваквата функција во однос на останатите службени јазици.¹⁹

Англискиот јазик игра голема улога и при преговорите кои Европската Унија ги води со државите кои се нејзини потенцијални членки. И покрај тоа што со нивниот

¹⁷ Ibid, стр. 104.

¹⁸ Robert Phillipson, *English-Only Europe? Challenging European language policy*, (London/New York: Routledge, 2003), p 130.

¹⁹ Ibid, стр. 135-136

прием во Унијата нивниот јазик добива еднаков статус со јазикот на другите членки, сепак преговорите со нив претежно се одвиваат на англиски. Така, на пример, одредени договори помеѓу Европската Унија и Полска или Чешка биле напишани на англиски и токму англиската верзија се сметала за автентична.²⁰

Наместо заклучок

Според претходно приложеното, станува јасно дека и покрај формалните заложби, сепак не постои доследно применување и функционирање на мултилингвалниот принцип во институциите на Европската Унија. Иако Унијата декларативно го промовирала принципот на еднаквост на сите јазици на земјите-членки уште во 1958 година со донесувањето на Регулативата 1, заради низа, пред сè, практични причини, англискиот јазик сè повеќе ја зацврстува својата улога на *lingua franca* на кој претежно се изведува комуникацијата во интерната употреба во нејзините институции.

Како што е веќе познато Унијата, барем засега, нема посебна политика која би се однесувала исклучиво на статусот и употребата на јазиците на нејзините земји-членки. Самите земји-членки се одговорни за креирањето на сопствените јазични политики, а Унијата своите напори ги насочува, пред сè, во развивањето на индивидуалниот мултилингвизам кај нејзините граѓани преку најразлични програми за оваа цел. Сепак, и покрај чувствителноста на прашањето, Унијата мора сериозно да размислува за идното јазично делување на нејзините институции. Во осмислувањето на јазичната политика на Европската Унија, мора да се земат предвид повеќе фактори, а пред сè мора да се води сметка за почитувањето на демократските, јазичните и политичките права на нејзините граѓани. Доколку се промовира англискиот јазик како единствен јазик на Унијата, тогаш тоа во значителна мера би можело да ги загрози останатите јазици и нивните говорители. Со самото тоа што на еден јазик формално му се признава привилегираната, т.е. доминантната позиција во однос на останатите јазици, тоа во голема мера би можело да влијае врз перцепцијата на тој јазик како од страна на неговите родени говорители така и од страна на останатите. Позицијата на избраниот јазик значително би се зајакнала, а тој ќе го има ексклузивното право да го надградува и модернизира својот корпус, но ќе има и најголема полза од најсовремените јазични алатки. Во ваквиот случај, земјите со помала економска моќ не би можеле во иста мера да инвестираат во модернизирањето на сопствените јазици и значително би заостанувале во однос на богатите земји. Така, во услови на ваквата јазична нееднаквост, неизбежно ќе биде влијанието на јазичниот корпус на доминантниот јазик врз надградувањето на јазичниот корпус на помалите јазици, при што најголема е веројатноста дека терминологијата која еднаш веќе била востановена во доминантниот јазик, едноставно ќе биде пренесена во останатите јазици.

Доколку пак се избере модел на службена употреба на ограничен број јазици, и тогаш би можело да дојде до одредени проблеми. Нивната промоција како наднационални јазици би наметнала зајакнување на нивниот статус во сите останати земји, што индиректно значи зајакнување на позицијата на матичните земји во кои тие го имаат статусот на службен јазик.

При изборот на соодветниот јазичен модел на Унијата мора да се внимава и за почитувањето на комуникациските права на нејзините граѓани, бидејќи со изборот на еден или неколку јазици автоматски се нарушува правото на еднаква комуникација, со оглед на тоа што говорителите на останатите јазици нема да можат рамноправно да

²⁰ Ibid, стр. 123

комуницираат со нивните соговорници, што може да доведе не само до јазично туку и до интеркултурно неразбирање.

И покрај тоа што од практични причини постои простор за редуцирање на службените јазици или, пак, нивно сведување само на еден јазик, сепак, во креирањето на јазичната политика во Европската Унија мора да се води сметка за заштитата на јазичните, демократските и културните права на сите нејзини граѓани, и пред сè да се почитува начелото „единство на различности“ според кое Европа мора да се обедини исклучиво преку признавањето и почитувањето на индивидуалните особености на сите земји и народи, како конституенти на нивниот идентитет.

Користена литература:

Crystal, David, “English as a Global Language”, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Koch, Harald, “Legal Aspects of a Language Policy for the European Communities: Language Risks, equal opportunities, and legislating a language” in Florian Coulmas (ed.), *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*, (Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1991) pp 147-162

Phillipson, Robert, “English-Only Europe? Challenging Language Policy”, (London/New York: Routledge, 2003).

Truchot, Claude, “Languages and supranationality in Europe: The linguistic influence of the European Union in Jacques Maurais (ed.), *Languages in a Globalising World*, (West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press, 2003) pp 99-110

Van Els, T.J.M., “The European Union, its Institutions and its Languages: Some Language Political Observations” in Robert B. Caplan (ed.), *Language Planning and Policy in Europe, Volume 2: The Czech Republic, the European Union and Northern Ireland* (Clevedon: Multilingual Matters Limited, 2005) pp 202-251

<http://www.bmdf.co.uk/rometreaty.pdf>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:EN:NOT>

http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/files/charter_en.pdf

http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2004:310:0011:0040:EN:PDF>

http://bookshop.europa.eu/eubookshop/FileCache/PUBPDF/FXAC07306ENC/FXAC07306ENC_002.pdf

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:EN:NOT>

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getLastRules.do?language=EN&reference=TOC>

Vesna Trajkovska
Police Academy – Skopje

**THE USE OF LANGUAGES IN THE INSTITUTIONS OF THE EUROPEAN UNION
WITH A SEPARATE CONSIDERATION OF THE ENGLISH LANGUAGE**

Abstract

The paper deals with the language regime of the European Union institutions, the application and functioning of the principle of multilingualism, as well as the role of English as a lingua franca. It also provides information on the language issue in the Treaties, the practices of European institutions, while a significant part of it refers to the domination of English compared to other official languages of the European Union as a consequence of linguistic globalization. The paper also stresses the importance of adequate language policy at Union level that will guarantee linguistic, democratic and political rights of its citizens.

Key words: official language, institutional multilingualism, lingua franca, language policy, European Union

ОД ОЛЕСНУВАЊЕ НА ВИЗНИОТ РЕЖИМ ДО ЦЕЛОСНА ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈА

Резиме

Визниот режим и визната политика е комплексно прашање кое се однесува на секоја држава и државна политика, а директно е поврзано со суверенитетот на државата. Дозволата за влез на странец на територијата на државата претставува внатрешна одлука на секоја држава, која е често поврзана со повеќе меѓународни прописи и правила. Европската Унија, односно најголемиот број на земји-членки тоа прашање го уредија со потпишувањето на Шенгенскиот договор од 1985 година¹.

Еден од најгорливите проблеми на Република Македонија од осамостојувањето до денес претставува воведениот визен режим од земјите-членки на ЕУ. Иако од декември 2005 година, Република Македонија е земја-кандидат за членство во Унијата, што подразбира дека контактите на нашите државјани со ЕУ ќе бидат поблиски и поцврсти, до денес не е постигнато многу за да се олесни таквата комуникација. Токму затоа, основната цел на овој труд ќе биде да ја претстави сегашната состојба на визен режим помеѓу Република Македонија и ЕУ, но и да даде предлози за чекорите кои треба да се исполнат за побрза целосна либерализација.

Клучни зборови: визен режим, олеснување, либерализација, реадмисија, виза-центар.

Вовед

Воведувањето на визниот режим може да се гледа од многу аспекти од кои најзначајни се безбедносниот и економскиот.

- *Безбедносниот аспект се огледа во потребата земјите од ЕУ да се заштитат од можните закани кои со себе ги носат државјаните на земјите за кои е воведен визниот режим, но и да го одделат чесниот и добронамерен граѓанин од оние кои имаат поинакви цели кога патуваат во земјите од ЕУ. Организираните криминал, корупцијата, недоволната трговија и шверц се едни од „болестите на сите балкански општества“ од кои ЕУ се обидува да се заштити себеси и своите граѓани. Затоа особено е важна контролата на границите, а пред сè на надворешните граници на ЕУ.*

¹ Во 1984 година, Франција и Германија одлучија да го забрзаат укинувањето на граничните контроли, па на 14 јуни 1985 година, заедно со земјите од Бенелукс го потпишаа Шенгенскиот договор. Потпишувањето се случи на бродот „Принцезата Мари-Астрид“ на реката Мозел во близината на Шенген (мал град во Луксембург, во близина на границата со Франција и со Германија, по кој Договорот го добил името).

Кога станува збор за економскиот аспект на воведувањето на визите важно е да се напомене дека со оваа мерка ЕУ сака да се заштити од работната сила која мигрира од овие простори и зазема сè повеќе работни места. Имајќи предвид дека и земјите од ЕУ во последниот период се соочуваат со невработеност, оваа мерка е и оправдана ако крајната цел е да овозможи повеќе работни места за своите граѓани.

- *Како и за сите други држави така и за Република Македонија, ЕУ постави одредени услови кои треба да бидат исполнети за целосно либерализирање на визниот режим. Некои од најважните предуслови за либерализација на визниот режим се: потпишувањето на договори за реадмисија со земјите-членки на ЕУ, квалитетот на патните исправи и визите, обезбедувањето на границите, формирањето на виза-центар, борбата против организираниот криминал и др. Во продолжение на текстот подетално ќе бидат разработени најважните услови кои ќе треба да ги исполни Република Македонија за побрзо подигање на „Шенгенската завеса“.*

1. Олеснување на визниот режим

Олеснувањето на визниот режим е првата фаза од исполнувањето на потребните критериуми за целосна либерализација. Тоа значи дека државата веќе постигнала одреден напредок на полето на евроинтеграциите, па поради тоа и нејзините граѓани ќе можат да патуваат во ЕУ според поедноставени и побрзи процедури.

Во периодот од декември 2006 година до април 2007 година, Република Македонија водеше и успешно ги заврши преговорите за олеснување на визниот режим кон Европската Унија, поточно кон земјите-потписнички на Шенгенскиот договор². Носител на преговорите во суштина беше Владата на Република Македонија, но најзасегнати беа Министерството за надворешни работи и Министерството за внатрешни работи. Процесот беше паралелен и течеше заедно со преговорите за потпишување на хоризонтален договор за реадмисија помеѓу Република Македонија и Европската комисија.

Се одржаа три официјални рунди на преговори и уште пет технички. Сите официјални и четири од техничките рунди на преговори се одржаа во Брисел, освен една техничка рунда која се одржа во Скопје. Иако поделени во повеќе рунди, преговорите беа замислени како целина и без посебни точки кои треба да се преговараат од рунда во рунда. На официјалните разговори повеќе се договарале основите за понатамошната соработка, како и очекувањата на Република Македонија, од една страна, и ставовите на претставниците на Европската комисија, од друга страна. Главната работа е завршена на техничките преговори каде што, всушност, се договорени во детали визните олеснувања за македонските граѓани.

- *Со експлораторните експертски разговори во Скопје (28-29 март 2006), отпочна визниот дијалог меѓу Република Македонија и ЕК. ЕК на 4 мај 2006 година усвои предлог-преговарачки директиви за склучување спогодба за олеснување на визниот режим и хоризонтална спогодба за реадмисија меѓу ЕУ и Република Македонија, кои се во процедура на*

² Договорот за визни олеснувања важи за сите држави-членки на Шенген-зоната освен за Данска, која во времето кога станала членка на таа зона оставила простор да донесува сопствени одлуки по повеќе прашања меѓу кои е и прашањето на визната политика кон трети земји. Договорот важи и за земјите кои не се членки на ЕУ, но се потписнички на Шенгенскиот договор – Норвешка, Лихтенштајн и Исланд. Велика Британија и Ирска иако се членки на ЕУ, не се потписнички на Шенгенскиот договор, па оттука визните олеснувања нема да важат за овие две држави, туку со нив ќе продолжи да се применува досегашната визна политика.

одобрување во земјите-членки. Република Македонија се залага за конкретно дефиниран процес за либерализација на визниот режим, а во тие рамки и примена на видливи визни олеснувања за македонските граѓани од страна на ЕУ (Годишна национална програма за подготовки за членство на Република Македонија во НАТО 2006-2007: 7).

По потпишувањето на договорот за визни олеснувања, следуваше негова ратификација (односно донесување на одлука) од страна на Советот на Европската Унија и ратификација во Собранието на Република Македонија. Во средината на октомври 2007 година, Советот на Европската Унија донесе одлука за прифаќање на потпишаниот Договор, со што ја изрази подготвеноста да го олесни визниот режим за патување во ЕУ за граѓаните на Република Македонија. На крајот на ноември 2007 година и Собранието на Република Македонија го донесе Законот за ратификација на Договорот помеѓу Република Македонија и Советот на Европската Унија за олеснување на визниот режим и со тоа беа исполнети сите формално-правни услови тој да почне да се применува. Во последната глава од Договорот стои дека тој ќе стапи на сила првиот ден од вториот месец по неговата ратификација. Како што беше и предвидено, Договорот стапи на сила на 1 јануари 2008 година.

1.1. Спогодба за олеснување на визниот режим

На потпишувањето на Спогодбата за олеснување на визниот режим (COBP) претходеа повеќегодишни напори на Република Македонија да се приближи кон евроатлантските интеграции. Во декември 2005 година, Европскиот совет на Република Македонија и додели статус на земја-кандидат за членство во ЕУ. На 1 април 2004 година стапи на сила Спогодбата за стабилизација и асоцијација³ (ССА) меѓу Европската заедница и Република Македонија којашто и во моментот ги уредува односите помеѓу Република Македонија и ЕУ. Особено важни за потпишувањето на COBP беа заклучоците од самитот ЕУ – Западен Балкан, кој се одржа на 21 јуни 2003 година во Солун. ЕУ констатира дека Република Македонија постигнала напредок во областите на правда, слобода и безбедност, посебно во областа на миграцијата, визната политика, граничното управување и безбедноста на документите. Се покажува спремност за олеснување на визниот режим, особено земајќи го предвид фактот дека државјаните на земјите-членки на ЕУ слободно патуваат во Република Македонија и транзитираат низ територијата, а без дополнителни пречки можат да престојуваат непрекинато до 90 дена во годината. Сепак, потребно е особено внимание за олеснетиот визен режим да не стане плодно тло за нелегална миграција. Постојано треба да се почитуваат безбедносните препораки и особено договорите за реадмисија кои беа претходно потпишани.

Целта на оваа Спогодба е да се олесни издавањето визи за планиран престој кој не надминува 90 дена во период од 180 дена за граѓаните на Република Македонија (COBP, член 1).

Спогодбата се однесува на повеќе категории граѓани, за кои се потребни и соодветни документи. Во продолжение е даден преглед на категориите на лица и документите кои треба да бидат поднесени во барањето за издавање виза.

- a) Ученици, средношколци, студенти, студенти на постдипломски студии и наставници кои ги придружуваат, како и лица кои патуваат поради студирање или

³ Беше потпишана на 1 април 2001 година во Скопје.

образовна обука, вклучително и во рамките на програми за размена, како и други образовни активности или активности поврзани со училиштето:

- писмена покана или потврда за запишување од универзитетот, колеџот или училиштето во земјата-домаќин или студентски карти или потврда за курсевите кои ќе се посетуваат;

б) Лица кои учествуваат во научни, истражувачки, културни и уметнички активности, вклучително и универзитетски и други програми за размена:

- писмена покана од организацијата-домаќин за учество во наведените активности;

в) Претставници на организации од граѓанскиот сектор кои патуваат заради студирање или образовна обука, семинари, конференции, вклучително и во рамките на програмите за размена:

- писмена покана од организацијата-домаќин, потврда дека лицето ја претставува организацијата од граѓанскиот сектор и потврда за основањето на таква организација од релевантен регистар, издадена од надлежен државен орган, во согласност со националното законодавство ;

г) Новинари:

- потврда или друг документ издаден од професионална организација со кој се докажува дека лицето на кое се однесува е новинар и документ издаден од работодавачот во кој е наведено дека целта на патувањето е да врши новинарска работа;

д) Учесници на меѓународни спортски настани и лица кои ги придружуваат во професионално својство:

- писмено барање од организацијата во земјата-домаќин: надлежни органи, национални спортски федерации или национални олимписки комитети на земјите-членки;

ѓ) Стопанственици и претставници на деловни организации:

- писмена покана од правното лице или од компанијата-домаќин, или од канцеларијата или филијалата на такво правно лице или компанија, или од државни или локални власти на земјата-членка и домаќин, или од организациони одбори на трговски и индустриски изложби, конференции и симпозиуми кои се одржуваат на територијата на земјите-членки;

е) Припадници на разни професии кои учествуваат на меѓународни изложби, конференции, симпозиуми, семинари или други слични настани кои се одржуваат на територијата на земјите -членки:

- писмена покана од организацијата-домаќин со која се потврдува дека лицето учествува на настанот;

ж) Учесници во официјални програми за размена, организирани од збратимени градови:

- писмено барање од градоначалникот или од раководно лице во администрацијата на овие градови;

з) Возачи кои вршат меѓународен превоз на товар и патници во териториите на земјите-членки, со возила регистрирани во Република Македонија:

- писмено барање од здружение на превозници во Република Македонија кое врши меѓународен патен превоз, во кое се наведени целта, времетраењето и зачестеноста на патувањата;

с) Членови на екипажи на возови, ладилници или локомотиви во меѓународни возови кои патуваат во териториите на земјите-членки:

- писмено барање од надлежна железничка компанија во Република Македонија, во кое се наведени целта, времетраењето и зачестеноста на патувањата;

- и) Блиски роднини – брачен другар, деца (вклучително и посвоени), родители (вклучително и старатели), баби, дедовци и внуци - во посета на граѓани на Република Македонија кои легално престојуваат на територијата на земјата-членка:
 - *писмена покана од лицето-домаќин;*
- ј) Претставници на верски заедници:
 - *писмено барање од регистрирана верска заедница во Република Македонија во кое се наведени целта, времетраењето и зачестеноста на патувањата;*
- к) Лица кои патуваат заради медицински причини и лица кои се неопходни заради придружба:
 - *официјален документ од медицинска институција со кој се потврдува потребата од медицинска нега во таа институција, потребата да се биде придружувач и доказ за потребните финансиски средства за плаќање на медицинскиот третман;*
- л) Лица кои патуваат заради присуство на погребни церемонии:
 - *официјален документ со кој се потврдува смртта, како и писмена потврда за семејниот или друг однос помеѓу апликантот и починатиот;*
- љ) Членови на официјални делегации кои, на официјална покана до Република Македонија, учествуваат на состаноци, консултации, преговори или програми за размена, како и на настани кои се одржуваат на територијата на земјите-членки од страна на меѓувладини организации:
 - *писмо издадено од надлежен орган на Република Македонија со кое се потврдува дека барателот е член на делегацијата која патува во другата страна со цел да учествува на претходно споменатите настани, придружено со копија од официјалната покана;*
- м) Лица кои патуваат заради туризам:
 - *потврда или ваучер од туристичка агенција или тур-оператор акредитиран од земја-членка во рамките на локалната конзуларна соработка, со кој се потврдува резервацијата за организираното патување;*
- н) Лица кои патуваат заради посета на воени или цивилни гробови:
 - *официјален документ со кој се потврдува постоењето и зачуваноста на гробот, како и писмена потврда за семејниот или друг однос помеѓу апликантот и починатиот⁴.*

За наведените категории на граѓани сите визи се издаваат според поедноставена процедура без да се бара какво било друго оправдување, покана или потврдување во врска со целта на патувањето. Носителите на дипломатски пасоши издадени од Република Македонија, можат да влезат, да ја напуштат и да транзитираат низ територијата на земјите-членки без виза.

Во врска со времетраењето на визите, е предвидено издавање на повеќекратни визи и со подолга важност. Така, ако досега се издаваа визи со траење од најмногу една година, сега ќе можат да се издаваат визи со важност до пет години. Таквите визи ќе се издаваат особено на лица од највисоките државни институции, како членови на Собранието, Владата, Уставниот суд, Врховниот суд, Судскиот совет и Советот на јавни обвинители на Република Македонија, брачни другари и деца (вклучително и посвоени), кои се помлади од 21 година или се издржувани и родители (вклучително и старатели) на лица кои имаат легален престој на територијата на некоја од земјите-

⁴ Член 4 од СОВР;

членки на ЕУ, стопанственици и претставници на деловни организации кои редовно патуваат во земјите-членки, новинари и претставници на верските заедници.

Визи со важност до една година ќе се издаваат на студенти запишани на додипломски или последипломски студии кои редовно патуваат поради студирање или образовна обука, вклучително и во рамките на програми за размена; лица кои редовно патуваат заради учество во научни, истражувачки, културни и уметнички активности, вклучително и универзитетски и други програми за размена; учесници во официјални програми за размена организирани од збратимени градови; градоначалници и членови на Советите на општините и други. За лицата кои исполнуваат услови да им се издаде виза со важност до една година, постои можност да им се издаде виза со траење од најмалку две, а најмногу пет години доколку во текот на претходната година искористиле една повеќекратна виза во согласност со законите за влез и престој на посетената земја и доколку причините за барање повеќекратна виза се сè уште оправдани.

Редовната цена (такса) за обработка на барањата за виза ќе изнесува како и досега 35 EUR. Од таксата ќе бидат ослободени блиски роднини на државјани на ЕУ или државјани на Република Македонија кои легално престојуваат на територијата на ЕУ, членови на официјални делегации од Република Македонија, членови на највисоките државни институции, на локалната самоуправа, инвалиди, спортисти кои патуваат заради спортски натпревари и манифестации, новинари, пензионери, возачи кои вршат меѓународен превоз на стоки, ученици, студенти и други.

Со СОВР е предвидено формирање на Заеднички комитет за водење на спогодбата, кој ќе биде составен од претставници на Европската заедница и на Република Македонија. Комитетот ќе ги има следните задачи:

- а. да ја набљудува примената на оваа Спогодба (редовна размена на информации, вклучувајќи податоци за бројот на издадени визи, поднесени и одбиени барања за визи итн.);
- б. да предлага измени и дополнувања на оваа Спогодба;
- в. да решава спорови произлезени од толкувањето на одредбите на оваа Спогодба.

Комитетот ќе донесе свој деловник за работа, ќе се состанува по потреба, а најмалку еднаш годишно и ќе поднесува периодични извештаи за примената на СОВР.

Според гореизнесеното може да се заклучи дека е постигнат напредок во односите помеѓу Република Македонија и ЕУ, но дека сè уште ќе останат сериозни препреки за слободно патување на државјаните на Република Македонија во земјите-членки на ЕУ. Затоа особено радува фактот што кон крајот на февруари оваа година, еврокомесарот за правда и внатрешни работи Франко Фратини ќе допатува во Скопје и ќе најави почеток на преговорите за целосна либерализација на визниот режим.

2. Либерализација на визниот режим

- Како што може да се заклучи и од погоренаведеното, претстојат дополнителни напори за целосна либерализација на визниот режим. Владата презема одредени мерки за побрзо исполнување на критериумите кои се поставени пред Република Македонија. Во продолжение е претставен напредокот кој Република Македонија го постигна за исполнување на поставените услови, но и се дадени препораки за побрзо завршување на потребните реформи.

Договори за реадмисија

- Обврската да се прифатат сопствените државјани и државјаните на трети земји кои минале преку територијата на односната држава, стана предуслов за влез во ЕУ во согласност со Заклучокот на Европскиот совет од Севилја:
- Секој иден договор за асоцијација и соработка треба да вклучи клаузула за заедничко справување со миграциските текови и задолжителна реадмисија во случај на нелегална миграција (Купер, А., Д'Хуг, Б. и др. 2006 : 84).
- Политиката на враќање (реадмисија) се однесува на „нелегалните резиденти“ опишани како „лица кои не ги исполнуваат или престанале да ги исполнуваат условите за влез, присуство или престој на териториите на земјите-членки на Европската Унија“ (Купер, А., Д'Хуг, Б. и др. 2006 : 146). Според Купер и Д'Хуг политиката на враќање треба да се смета за дел од една поширока политика за борба против нелегалната миграција, која е во основата на политиката за миграција на ЕУ.
- Спроведувањето на политиката за враќање често се судира со проблеми за точно утврдување на националноста на лицето кое ќе биде вратено, обезбедување на соодветна документација, па не ретко дури и самото физичко враќање може да претставува проблем.
- Договорите за реадмисија се еден од првите услови кои Република Македонија треба да ги склучи за побрза либерализација на визниот режим. Договорите можат да бидат потпишани помеѓу Република Македонија и ЕУ и тоа со мултилателарен договор, но и со билатерален договор помеѓу Република Македонија и секоја држава-членка на ЕУ поединечно. Со потпишувањето на ваквите договори, нашата држава воспоставува односи со ЕУ и земјите-членки поединечно и затоа е важно што побргу да биде комплетирано потпишувањето на билатералните договори.
- Основа за потпишувањето на договорите за реадмисија е Договорот за стабилизација и асоцијација што Република Македонија го потпиша во Скопје во април 2001 година⁵. Во член 76 од Договорот за стабилизација и асоцијација меѓу Република Македонија и ЕУ е предвидена можноста за склучување на заеднички договор меѓу Република Македонија и земјите-членки на ЕУ за реадмисија, вклучувајќи ја и обврската за реадмисија на државјани на други земји и на лица без државјанство, на барање на една од страните.
- Во согласност со членот 76 од ССА, Владата на Република Македонија уште во 2003 година донела заклучок за интензивирање на постапката за склучување на договори за реадмисија. Заради олеснување на постапката за нивно склучување МВР изготви нацрт-текст на билатерален Договор за реадмисија и Протокол за негово спроведување и предложи да се достави до земјите-членки на ЕУ и аспиранти за прием во ЕУ со коишто Република Македонија досега не склучила ваков договор. Посочениот нацрт-текст е во согласност со препораките на ЕУ од оваа област, поточно со: Препораката на Европскиот совет (ЕС) 31996 SO919 (07) од 30 ноември 1994 година во врска со обрасците на билатералните договори за реадмисија меѓу земјите-

⁵ Стапи во сила на 1 април 2004 година.

членки на ЕУ и трети држави и Препораката на ЕС број 31996 SO919 (08) од 24 јули 1995 година за водечите принципи при составувањето на протоколите за спроведување на договорите за реадмисија.

2.1.1. Актуелна состојба со договорите за реадмисија

- Процесот на преговорите за постигнување на СОВР беше паралелен со процесот на потпишување на хоризонтален Договор за реадмисија помеѓу Република Македонија и Европската заедница, кој беше потпишан во 2007 година, заедно со СОВР. Како и да е, досега Република Македонија има потпишано повеќе договори за реадмисија, од кои 18 со земјите-членки на Унијата, и тоа со: Германија, Франција, Италија, Словенија, Словачка, Унгарија, Шпанија, Полска, Австрија, Белгија, Холандија, Луксембург, Бугарија, Романија⁶, Данска, Шведска, Чешка и Летонија.

Договорот меѓу Владата на Република Македонија и Владата на Словачката Република за враќање на свои државјани чие влегување или престој на територијата на другата држава е илегален, е склучен во Скопје на 5 мај 2000 година, а стапи во сила на 1 ноември 2002 година, но овој Договор не го опфаќа преземањето на странци и трети лица заради што не е во согласност со препораките на ЕУ. Како членка на ЕУ, словачката страна во март 2004 понуди нов нацрт-текст на договор, со чија содржина се согласи МВР на Република Македонија. Овој текст може да биде основа за идните преговори. Од наша страна е предложено одржување на директни преговори во Братислава, Република Словачка, и се очекува повратен одговор од словачка страна.

Иако од наша страна е побарано, досега не стигнал одговор дали ќе дојде до потпишување на договорите за реадмисија од Грција, Португалија и од Финска. Последните ургенции за потпишување на договорите се испратени во декември 2006 година.

- Со Обединетото Кралство, Ирска, Литванија и Естонија нема потреба од потпишување на билатерални договори за реадмисија. Обединетото Кралство извести дека соработката со македонските органи е добра, а враќањето на лицата со илегален престој се одвива без потешкотии па оттаму и не е потребно да се склучи договор.

Со две земји-членки на ЕУ, Кипар и Малта, Македонија нема воспоставено дипломатски односи, па оттука и нема постапка за потпишување на такви договори.

Од земјите кои не се членки на ЕУ, Република Македонија има потпишано Договори за реадмисија со Норвешка, Швајцарија, Хрватска, Албанија и Босна и Херцеговина. Во тек се преговори со Молдова, Србија, Турција, Украина и Црна Гора.

Во делот на договорите за реадмисија, Република Македонија постигна голем напредок со потпишувањето на хоризонталниот договор со ЕУ. Сепак, предлозите за понатамошните мерки би биле:

- доследно почитување на склучените договори за реадмисија;
- јакнење на капацитетите на институциите особено на полето на доброволното враќање;
- планирање на средства потребни за реадмисија во буџетот на Република Македонија;

⁶ Договорите за реадмисија со Бугарија и со Романија беа потпишани уште во времето кога тие беа земји-кандидати за членство во ЕУ.

Формирање на Виза-центар

Во Министерството за надворешни работи ќе се формираат Визен центар и Национален визен информациски систем како предуслов за олеснување, односно либерализација на визниот режим со земјите-членки на ЕУ. За таа намена преку CARDS-програмата на ЕУ се обезбедени средства во износ од 1 200 000 EUR. Визниот центар ќе биде лоциран во МНР и во врска со неговата реконструкција како и опремување се очекува и донација од страна на МНР на Луксембург во висина од 250 000 евра. Исто така, и Владата на Република Македонија ќе издвои средства од буџетот во висина од 300 000 EUR за негово опремување што во согласност со подготвениот акционен план требаше да стане оперативен во првата половина на 2007 година, но започна со работа на почетокот на 2008 година. Како тело кое ќе биде тесно поврзано со Виза-центарот е Националниот координативен центар за гранично управување (НКЦГУ) кој веќе функционира во МВР, а се очекува дека во првата половина на 2008 година, целосно ќе профункционира и системот за интегрирано гранично управување (ИГУ).

Патни исправи и визи

- ❖ Покрај останатите услови кои мора да бидат исполнети за либерализација на визниот режим, е и воведувањето на патни исправи и визи кои се во согласност со правилата кои важат во ЕУ. Министерството за внатрешни работи ја има најважната улога во овој дел. Од април 2007 година почна издавањето на новите патни исправи. Во согласност со стандардите кои треба да бидат задоволени, новите македонски патни исправи се со биометрички податоци, лесно читливи, со повеќе безбедносни заштитни елементи.
- ❖ Во овој контекст е важно и да се напомене дека на сите гранични премини ќе се инсталира Интегрирана мрежа за комуникации, со што ќе се исполни и тој услов во делот на поуспешна контрола на границите.

Интегрирано гранично управување

- ❖ Властите во Република Македонија веќе имаат донесено повеќе закони и подзаконски акти кои се во согласност со стандардите кои ги поставува ЕУ. Едно од полињата на кои добивме навистина позитивни оценки е новиот начин на контрола на државната граница.
- ❖ Со цел за побрза трансформација на контролата на државната граница, а поддржана од повеќе европски агенции, Владата ја донесе Стратегијата за интегрирано гранично управување. Како што беше предвидено во Стратегијата, најдоцна до 31 декември 2005 година, МВР, односно Одделот за гранична полиција ќе ја преземе контролата на државната граница од Армијата на Република Македонија. Со ова сите овластувања за контрола на државната граница по линија и во длабочина од Министерството за одбрана, преминуваат во МВР.
- ❖ За постигнување на претходната цел, во Полициската академија во Скопје беа организирани тримесечни обуки за преквалификација на кадри од

АРМ, кои потоа преминаа во Одделот за гранична полиција при МВР и ја презедоа контролата на зелената линија⁷ на државната граница. Се одеше на етапно преземање на контролата на државната граница, при што прво беше преземена контролата над јужната граница кон Република Грција во април 2004. Потоа беше преземена контролата над источната граница кон Република Бугарија во август 2004. Контролата на северната граница кон Србија (и во делот кон Косово) е преземена во мај 2005 година. Последна беше преземена контролата на западната граница кон Република Албанија во август 2005 година. Со ова не само што беше испочитуван рокот за преземање на контролата на државната граница, туку преземањето беше извршено и четири месеци пред истекот на крајниот рок.

- ❖ Со формирањето на граничната полиција беше неопходно да се востанови ефикасен систем на контрола на државната граница што е во согласност со стандардите на ЕУ. Во исто време, се хармонизирани и законите кои ја покриваат областа на азилот, нелегалната миграција и заштитата на податоците. Добиени се и големи донации од повеќе страни во смисла на техничка опрема, возила, нагледни средства и друго со што се помага во работата на граничната полиција.
- ❖ Република Македонија како императив го постави развивањето на моделот на ИГУ кој ги покрива сите аспекти на граничната политика и има за цел да ја развие внатрешната безбедност, вклучувајќи ги и борбата против илегалната миграција, трговијата со луѓе и криумчарењето на мигрантите.
- Трите столба на кои се заснова ИГУ се:
 - Меѓуинституционална соработка;
 - Соработка во рамките на самите институции (агенции);
 - Меѓународна соработка⁸.
- **Меѓуинституционалната соработка** најчесто значи соработка помеѓу министерствата, институциите и агенциите кои имаат законски и други овластувања да преземаат конкретни мерки на гранична контрола. Соработката може да биде вертикална и хоризонтална.
- Под вертикална соработка подразбираме соработка која се одвива помеѓу различните административни нивоа, од министерствата до единиците кои работат на границите⁹.
- Хоризонталната соработка, пак, се однесува на соработката која ја остваруваат органите на различните гранични премини и националната (внатрешна) контрола.
- **Соработката во рамките на самите институции (агенции)**, главно, е на хоризонтална основа, а директно се однесува на службите кои работат на граничните премини и нивната соработка¹⁰ и координација со надлежните органи (министерства, управи и други) одговорни за тие служби. Меѓу-

⁷ Под контрола на зелена линија се подразбира контрола на државната граница по должина и по длабочина.

⁸ Купер, А., Д'Хуг, Б. и др. 2006 : 84.

⁹ Исто : 84.

¹⁰ Соработката и координацијата најчесто се случуваат на дневна основа, а се однесуваат на соодветно решавање на практичните прашања, обезбедување на соодветни услови за работа, развој на инфраструктурата, обука и дообука на работниците, користење и размена на податоци итн.

агенциската соработка пред сè е фокусирана на релација полиција - царина, додека другите министерства се на некој начин запоставени. Иницијативата за интензивирање на соработката со нив преку потпишување на меморандуми за соработка сè уште не е реализирана, пред сè поради недостатокот на законска рамка во соодветните министерства.

- **Меѓународната соработка** се одвива на локално, билатерално и мултинационално ниво. Соработка на локално ниво е соработката помеѓу службениците од двете страни на границата. Таа е интензивна и се одвива постојано во текот на денот. Истата се фокусира на подобрување и олеснување на секојдневното работење¹¹ (Купер, А., Д'Хуг, Б. и др. 2006: 84). Билатералната соработка (соработката помеѓу двете држави) опфаќа прашања како што се: статусот на различните гранични премини, координација на пограничните патроли, формирање на заеднички патроли, формирање канцеларии за врски/контакт за да се интензивира комуникацијата и размената на информациите итн¹². На полето на прекуграничната соработка е направен исклучителен напредок во изминатиот период, при што се воспоставени контакти со граничните служби на сите соседни земји, се разменети листи со лица за контакт на сите три нивоа¹³ и се утврдени динамиката и местото на одржување на заедничките средби. Ваквиот начин на соработка и континуирана размена на информации веќе дава конкретни резултати во сузбивањето на прекуграничниот криминал. Целта не би била исполнета доколку прекуграничната соработка се ограничи само на размената на информации, туку во услови на обезбедување на границите¹⁴ е потребно развивање и на други форми на соработка како што се: заеднички акции, координација на патролите, формирање на заеднички патроли и слично. Ова се искуства што веќе се применети во земјите на Европската Унија и за чие остварување граничните служби од регионот добиваат несебична поддршка од меѓународните организации. Мултинационалната соработка опфаќа голем број држави и често е предмет на мултинационални договори. Таа се фокусира на прашањата кои се однесуваат на управувањето со границата. Организирањето на заеднички семинари за обука и за размена на искуства, поедноставувањето на процедурите за размена на информациите, креирањето и примената на интерперсоналните мрежи се само еден дел од прашањата кои се покриваат преку мултинационалната соработка.
- Во насока на имплементација на Стратегијата за интегрирано гранично управување, од надлежните институции во Република Македонија се преземаат мерки и активности дефинирани во Акцискиот план за европско партнерство, комплементарни со специфичните мерки произлезени од обврските во рамките на Охридскиот граничен процес. Стратегијата за ИГУ беше усвоена од Владата на 23 декември 2003 година, а во рамките на регионалниот КАРДС-проект за „Поддршка и координација на стратегиите за ИГУ на Западен Балкан“ е изготвена анализа на Стратегијата и се дадени

¹¹ Се однесува на почетокот на работното време, неформалната размена на информации, олеснување на движењето и преминот во случај на зголемен прилив на патници итн.

¹² Ибид : 85.

¹³ Стратегиско, оперативно и тактичко.

¹⁴ Република Македонија има две надворешни граници на Европската Унија – границите кон Грција и кон Бугарија.

насоки за нејзин понатамошен развој и надградување. Националниот акционен план за ИГУ е усвоен од Владата на Република Македонија на 6 октомври 2005 година и во него се предвидени следните стратегиски цели: адаптирање на легислативата, креирање оперативни процедури за граничните премини, создавање на организациска структура, обезбедување на неопходна инфраструктурна и информатичко-технолошка поддршка и изградба и реконструкција на граничните премини и граничните полициски станици.

- Во перспектива, следи усогласување на процедурите преку изработка на меморандуми за соработка со останатите служби и министерства кои имаат надлежности во работи од областа на граничниот менаџмент, како и усогласување на процедурите со граничните служби од соседните држави.
- За зајакнување на ИГУ, се препорачуваат следните мерки:
 - постојана едукација на вработените во граничната полиција, но и во другите вклучени органи, следејќи ги искуствата од земјите-членки на ЕУ (преку системот за доживотно учење);
 - воспоставување на комуникација помеѓу Националниот центар за гранично управување, МВР, МНР, царината и другите државни органи;
 - хармонизација на законодавството;
 - градење на капацитетите на надлежните служби, особено на Националниот виза-центар и НКЦГУ;

Борба против организираниот криминал

Со усвојувањето на Договорот од Амстердам во 1997 година, Европската Унија почна со преземање на поинтензивни мерки и активности во борбата против организираниот криминал, кога Советот на министри на ЕУ усвои посебен Акционен план за борба против организираниот криминал, а во 1998 година и посебна Резолуција за борба против организираниот криминал. Истата година, Советот на министри го усвои и првиот правен акт – Заедничка акција за учество во криминална организација (Камбовски, 2005: 46).

Врз основа на одредбите од Договорот од Амстердам, се усвоени повеќе мерки и документи кои се однесуваат на превенцијата и борбата против организираниот криминал. Така, на пример, во 1999 година во Тампере (Финска) се усвоени комплексни мерки за унапредување на борбата против организираниот криминал. Понатаму, во 2000 година, е усвоен заеднички документ на Советот на министри, ЕК, ЕВРОПОЛ, Европската судска мрежа и државите-членки кој е насловен како „Превенција и контрола на организираниот криминал: Стратегија на ЕУ за почетокот на новиот милениум“ (Камбовски, 2005: 47).

Од особено значење за Република Македонија е да ги следи препораките од ЕУ кои се однесуваат на борбата против организираниот криминал. Ова е и еден од главните предуслови за кои ЕУ очекува сериозни резултати пред да донесе одлука за либерализирање на визниот режим за граѓаните од Република Македонија (и од останатите балкански држави кои се соочуваат со визни бариери).

Реформите кои се во тек во МВР имаат за цел да го постават Министерството на начин на кој во иднина ќе може поуспешно да се справува со различните

видови криминал и, секако, со организираниот. Според новата систематизација, во рамките на МВР функционира Оддел за борба против организираниот криминал. Ова се однесува и на јавното обвинителство каде што е формирано Одделение за борба против организираниот криминал.

Министрите за внатрешни работи на земјите од Југоисточна Европа потпишаа Декларација за борба против организираниот криминал¹⁵, која понатака се преточи во Регионална стратегија за борба против организираниот криминал. МВР активно ја имплементира оваа Стратегија. Имплементацијата се одвива и во согласност со новодонесениот Закон за полиција, а пред сè преку изготвување на низа подзаконски акти кои ќе обезбедат поуспешна борба со организираниот криминал. Покрај Регионалната стратегија, МВР има потпишано и повеќе билатерални договори со соодветните служби на соседните и на други земји, а се иницира и прифаќа меѓународна и регионална соработка преку реализација на конкретни заеднички истраги со странски безбедносни служби. Внатре, во државата се потпишани повеќе договори и меморандуми за соработка со повеќе министерства и државни субјекти како што се Министерството за финансии, Царинската управа и други, преку кои ќе се доразвијат процедурите за размена на информации и за преземање на координирани активности во справувањето со организираниот криминал.

Определувањето на организираниот криминал во македонското законодавство е извршено преку Законот за јавното обвинителство (Службен весник на РМ бр. 38/04), и Законот за полиција (Службен весник на РМ бр. 114/06). Во периодот кој следи, акцентот ќе биде ставен на дефинирање на средини и области во Република Македонија кои се погодни за извршување на кривични дела од организираниот криминал и корупција, а со цел изолирање на криминални групи кои вршат ваков вид на кривични дела. Се планира и воспоставување на база на податоци за „Трговија со луѓе и криумчарење на мигранти“ во Одделот за организиран криминал при МВР. Кривичните дела кои се однесуваат на организираниот криминал најчесто се поврзани со кривичните дела: корупција, перење пари, компјутерски криминал, фалсификување пари, недозволена трговија со дрога и наркотични средства, со оружје, со одземање на моторни возила, грабнување, изнуда итн.

Предлог-мерки кои би можеле да ја подобрат состојбата се:

- да се стави акцент на континуираната обука и дообука на кадрите кои работат на оваа проблематика;
- материјално-техничко доопремување врз основа на претходно изготвени проекти;
- планирање на превентивни мерки кои би можеле да влијаат на потенцијалните сторители на овие кривични дела;
- потесна соработка со невладиниот сектор;
- организирање на научни трибини за значењето на борбата против организираниот криминал;

¹⁵ Во рамките на регионалниот КАРДС-проект „Развој на сигурносни и функционални политики на системи и напредок на борбата против криминалните активности и полициската соработка на Југоисточна Европа“.

Заклучок

Патот кон евроинтеграциите за Република Македонија нема да биде ниту брз ниту лесен. Покрај хармонизацијата на законите, исполнувањето на обврските кои произлегуваат од потпишаните договори и цела низа на стандарди, веројатно најважен сегмент ќе биде и личната трансформација во начинот на размислување и во начинот на однесување. Од нас зависи колку ќе успееме да се прилагодиме на новите стандарди и колку ќе бидеме подготвени за новите предизвици. Факт е дека визниот режим многу не оддалечува од случувањата во Европа на социјален, културен, економски и на други планови. Но со постепено прифаќање и исполнување на обврските ќе успееме да договориме целосно укинување на визите за македонските граѓани, со што ќе биде заокружена една важна етапа на патот кон Европската Унија.

- Користена литература

1. *Бајхелт Тим*, Европската унија по проширувањето на исток, *Фондација Конрад Аденауер*, Скопје 2005.
2. *Вајденфелд Вернер и Веселс Волфганг*, Европа од А до Ш, *Фондација Конрад Аденауер*, Скопје 2003.
3. Влада на РМ, *Национална стратегија за интегрирано гранично управување*, Влада на РМ, Скопје 2003.
4. Влада на РМ, *Национален акционен план за интегрирано гранично управување*, Влада на РМ, Скопје 2004.
5. *Government of the Republic of Macedonia – Secretariat for European Affairs, October 2006*, Monthly progress brief European partnership 2005 Action Plan, *Government of the Republic of Macedonia – Secretariat for European Affairs, Skopje 2006*.
6. *Европска комисија*, Главни факти за Европа и Европејците, *Библиотека на Европската комисија*, Брисел 2005.
7. *Европска комисија*, Како работи Европската Унија, *Библиотека на Европската комисија*, Брисел 2005.
8. *EPK/KBF Multicultural Europe Team*, Beyond the Common Basic Principles on integration: The Next Steps. *European Policy Centre and King Baudouin Foundation, Bruxelles 2005*.
9. *Камбовски Владо*, Организиран криминал, „2-ри Август С“, *Штип 2005*.
10. *Красиќ Јелена, Данаилов Владимир*, Практикум за борба против трговијата со луѓе и нелегалната миграција, *Меѓународна организација за миграции ИОМ – мисија во Скопје*, Скопје 2004.
11. *Commission of the European Communities*, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment, *Commission of the European Communities Library, Bruxelles 2003*.
12. *Mirčev Dimitar*, The Macedonian Foreign Policy 1991 – 2006. *Az – Buki and The European University of Macedonia, Skopje 2006*.
13. *МекКормик Џон*, *Разбирање на Европската Унија*, Алфа – Бета, Скопје 2004.

Nikola Dujovski
Police Academy, Skopje

THROUGH FACILITATION TO COMPLETE LIBERALIZATION OF THE VISA REGIME

Abstract

The visa regime and the visa policy is a complex issue which refers to every country and every country's policy, and is directly connected to the country's sovereignty. Each country internally decides whether a foreigner will be permitted to enter the country. This decision is often linked to a great number of international regulations and rules. The European Union, i.e. the greatest number of the member - countries settled this issue by ratification of the Schengen Agreement from 1985.

One of the most difficult problems for the Republic of Macedonia since its independence presents the introduced Visa regime by the member – countries of the EU. Although the Republic of Macedonia is a candidate country for entrance into the Union since December 2005, which means that the contacts of the citizens with the EU should be much closer and tighter, not much has been achieved to facilitate the present situation. Hence, the main objective of this paper is to present the current situation of the visa regime between the Republic of Macedonia and the EU, as well as to give suggestions concerning the steps to be taken towards faster and complete liberalization.

Key words: visa regime, facilitation, liberalization, readmission, visa centre

ИНСТРУМЕНТОТ ЗА ПРЕТПРИСТАПНА ПОМОШ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Резиме

Трудот претставува анализа на Инструментот за претпристапна помош на Европската Унија, како кохерентна рамка која ги интегрира во себе, односно ги заменува сите претпристапни фондови кои постоеја досега. Во воведните излагања се прикажани условите и критериумите што мора да бидат исполнети од државите кандидати при влезот во Унијата што, пак, од своја страна ги дава причините за создавање на претпристапните фондови, вклучително и ИПА. Потоа следи детална анализа на европското законодавство во делот релевантен за Инструментот за претпристапна помош на ЕУ. Трудот завршува со приказ на стратегијата за претпристапна помош на Република Македонија за периодот 2007 – 2009.

Клучни зборови: Инструмент за претпристапна помош, претпристапна помош, држави кандидати, Копенхашки критериуми, политика на економска и социјална кохезија на ЕУ, стабилизација, реформи, Повеќегодишен индикативен плански документ.

1. ВОВЕД

Условите и обврските што мора да ги исполни една држава кандидат за да стане полноправен член на Унијата, познати како Копенхашки критериуми, се утврдени од страна на Европскиот совет во јуни 1993 година, на заседанието во Копенхаген. Според тие критериуми државата мора :

- да ги исполни неопходните политички и економски услови и да биде во состојба да ги извршува обврските кои произлегуваат од членството;
- да постигнала стабилност на институциите со што се гарантираат човековите права, почитувањето и заштитата на малцинствата и правната држава ;
- да вовела во пракса пазарно стопанство ;
- да е способна за конкуренција на внатрешниот пазар;¹

Ако ги анализираме овие услови можеме да заклучиме дека дел од нив имаат економски карактер. Така, под способност да ги извршува обврските кои произлегуваат со членството се подразбира прилагодување на државата кон целокупното европско законодавство, вклучувајќи ја и економската и монетарна унија. Исто така од државата се бара да воспостави стабилна пазарна економија и да демонстрира способност за конкуренција на внатрешниот пазар. Воспоставувањето на пазарна економија и оспособувањето на државата да се носи со конкуренцијата на заедничкиот пазар, од своја страна, бара низа комплексни и скапи економски и политички реформи, кои политички и економски слабите држави од Источна Европа не можат да ги спроведат без помош од европските институции. Во таа насока се покажа како

¹ Трајан Бендевски , Право на Европска унија, Правен факултет – Јустилијан први, универзитет Свети Кирил и Методиј, Скопје, 2001 стр.306.

неопходност создавање на низа финансиски инструменти низ кои ќе се редистрибуира помошта од Унијата до крајните корисници. Прво беше создадена ФАРЕ програмата,² а подоцна ИСПА,³ СЕПАРД⁴ и КАРДС⁵, за да во 2006 година сите бидат заменети со ИПА фондот.

Карактеристично за сите претпристапни фондови е тоа што истите ги оспособуваат државите кандидати за спроведување на политиката на економска и социјална кохезија. Имено, процедурите и правилата врз основа на кои се алоцираат средствата од претпристапните фондови наликуваат на начинот на кој функционираат инструментите низ кои се спроведува политиката на кохезија. Користењето на претпристапните фондови бара од бенифицираната држава да демонстрира институционална способност за управување со истите, односно добивањето средства од овие фондови е условено со исполнување на одредени политички и економски стандарди од државите. Доколку државата не ги исполнува минималните стандарди за имплементација и управување со помошта, Комисијата може истата да ја укине. Претпристапните фондови претставуваат дополнување на националното финансирање и средствата со кои располагаат државите. Тие не ги заменуваат националните фондови, туки ги дополнуваат. Средствата од претпристапните фондови се одобруваат врз основа на низа плански документи. Целокупната претпристапна стратегија и помош се базирала и се базира на следниве правни акти : Европски договори, Партнерстава за пристапувања и Национални програми за пристапување кон европското законодавство.

Користењето на претпристапните фондови им овозможува на државите да се подготват за децентрализираниот начин на управување со средствата. Имено, иако како одговорна за спроведување на помошта се наведува Комисијата, таа непосредната одговорност им ја препушта на државите кориснички. Со склучување на договори со Договорните авторитети на државите кориснички, на нив се пренесува одговорноста за тендерите, договорите и самиот процес на целосна имплементација на проектот. Тоа од своја страна бара поголема мобилност и координираност помеѓу различните нивоа на власт во самата држава.

2. Инструмент за претпристапна помош

Слабостите што се покажаа во функционирањето на претпристапната помош иницираа реформи на целокупната структура на инструменти преку кои истата се редистрибуираше. Досегашното искуство во редистрибуирањето на претпристапната помош демонстрираше потреба од поголемо насочување на помошта преку засилување на координацијата помеѓу различните компоненти и создавање на единствена рамка за помош. Во тој правец беше создаден Инструментот за претпристапна помош (ИПА),

² Програмата ФАРЕ беше создадена 1989 година со цел политичка и економска обнова на Полска и Унгарија, за да подоцна бидат приклучени и други држави. Со Агенда 2000 акцентот беше ставен на изградба на институциите за спроведување на политиката на економска и социјална кохезија .

³ ИСПА финансира проекти од областа на животната средина и транспортната инфраструктура.

⁴ СЕПАРД е претпристапен фонд кој доделува помош на државите од Југоисточна Европа за структурно прилагодување на нивното земјоделство и руралниот развој и имплементација на европското законодавство во овие области .

⁵ КАРДС програмата е востановена во 2000 година со цел обезбедување помош на Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Федерална Република Југославија и Македонија; помош која требало прво да го стабилизира и обнови Западниот Балкан како прво скалило кон негова потполна интеграција во Унијата.

со цел поголема ефикасност на надворешната помош на Заедницата.⁶ Истиот е замислен како флексибилен инструмент кој ќе ги замени или интегрира во себе останатите претпристапни фондови кои постоеја дотогаш.

Инструментот за претпристапна помош обезбедува помош во зависност од успешноста и прогресот на државата корисник во имплементација на истата. Користењето на овој инструмент е формално условено од почитувањето на принципите на демократијата, владеењето на правото и заштита на човековите и малцинските права. Ваквото условување е логично ако се има предвид фактот дека и денес државите од Западен Балкан се соочуваат со низа политички и институционални проблеми во нивното функционирање. Истовремено целокупниот државен механизам не покажува волја и капацитет за надминување на истите без соодветен притисок од европските институции. Користејќи ја слабата економска состојба на овие држави, Унијата, условувајќи ја претпристапната помош, се труди истите политички и демократски да ги стабилизира. Ваквото уловување, иако непопуларно, сепак демонстрираше резултати, и се покажа како нужно зло. Помошта за Албанија, Македонија, Србија, Хрватска, БиХ и Црна Гора зависи и од условите утврдени со Заклучокот на Советот од 29.04.1997. Согласно овој Заклучок особено ќе се ценат активностите што ги преземаат државите во насока на остварување на демократските, економските и институционалните реформи. Во случај на непочитување на овие принципи, Советот, на предлог на Комисијата, со квалификувано мнозинство може да преземе соодветни мерки.

Државите корисници на овој инструмент се поделени во две групи : држави кандидати⁷ и држави потенцијални кандидати.⁸ Доколку некоја од државите потенцијални кандидати се здобие со статус на држава кандидат за членство во Унијата, Советот, со квалификувано мнозинство, на предлог на Комисијата, ќе ја премести истата од Анекс I во Анекс II. Помошта од ИПА фондот, како за државите кандидати така и за државите потенцијални кандидати, е насочена кон поддршка на следниве области :

- зајакнување на демократските институции и владеење на правото
- промоција на заштитата на човековите права и основни слободи, заштита на малцинствата, промоција на половата еднаквост и недискриминација.
- реформа на јавната администрација , вклучувајќи и етаблирање на систем кој ќе овозможи децентрализиран начин на управување со помошта, согласно регулативата 1605 / 2002
- економски реформи
- развој на цивилното општество
- социјална вклученост
- мерки за градење на доверба, помирување, реконструкција
- регионална и меѓугранична соработка

Сосема е разбирлив ваквиот широк дијапазон на активности од помирување и градење на разнишаната доверба, до реформи во економијата на државите од Југоисточна Европа. Паралелно со процесот на приближување кон ЕУ, во овие држави се одвивал и процесот на обнова на земјите по суровите војни кои се водеа на нивна територија.

⁶Council Regulation 1085 / 2006 of 17.07.2006 establishing an Instrument for Pre – Accession Assistance (IPA), Official journal L 210 , 31.07.2006 , p. 82 – 93 .

⁷ Државите кандидати се наведени во Анексот I од регулативата 1085 / 2006 и тие се : Хрватска , Турција и Македонија .

⁸ Државите потенцијални кандидати се наведени во Анексот II од регулативата 1085 / 2006 и тие се : Албанија, Босна , Црна Гора и Србија вклучувајќи го Косово.

Освен реконструкција на објектите, обновата опфаќа и реконструкција на институциите, зајакнувајќи го нивниот демократски капацитет и ефикасност. Истовремено државите треба да спроведат и коренити економски реформи кои ќе овозможат стабилен економски развој.

Кога станува збор за државите кандидати помошта се насочува и кон : усвојување и спроведување на европското законодавство и поддршка на развојната политика, како и подготвување на државите за спроведување на заедничката земјоделска и политиката на економска и социјална кохезија. Во случај на државите потенцијални кандидати, таргет области на ИПА се и: постепено прилагодување кон европското законодавство и поддршка на социјалниот, економскиот и територијалниот развој, особено преку инвестиции во регионалниот развој, во човечките ресурси и руралниот развој.

Инструмантот за претпристапна помош се состои од пет компоненти :

- Транзиција и градење на институциите
- Прекугранична соработка
- Регионален развој
- Развој на човечките ресурси
- Рурален развој

При користење на ИПА фондот се прави јасна дистинкција помеѓу државите кандидати и државите потенцијални кандидати. Имено, потенцијалните држави кандидати имаат право на користење на само две компоненти од ИПА фондот, додека државите кандидати на сите компоненти. Последните три компоненти, во коишто во голем дел се пресликуваат европските прописи за структурните фондови, можат да се воведат само за држави кандидати што имаат добиено акредитација за работење според системот на децентрализирано управување со помошта од ЕУ. Веќе рековме дека акцентот кај потенцијалните кандидати е ставен на зајакнување на демократскиот капацитет на институциите и поромовирање на меѓуграничната соработка со цел стабилизација на регионот. Оттука, логично е дека овие држави имаат право на користење на компонентата Транзиција и градење на институциите и Прекугранична соработка.

Преку користење на компонентите на Инструментот за претпристапна помош државите се подготвуваат за спроведување на политиката на економска и социјална кохезија. Во таа насока преку компонентата за регионален развој државите се подготвуваат за користење на ЕФРР. Преку компонентата за развој на човечките ресурси се подготвуваат за користење на ЕСФ, додека преку компонентата за рурален развој се финасираат таков тип на активности кои подоцна се финасираат од Европскиот земјоделски фонд за рурален развој. Механизмот и начинот низ кои се алоцира претпристапната помош од Унијата до државите кориснички многу наликува на оној низ кој се алоцираат средствата од Структурните фондови на Унијата. Во таа насока во претпристапниот период со користење на Инструментот за претпристапна помош, државите всушност и се оспособуваат за користење на инструментите на заедничката политика на економска и социјална кохезија на Унијата. Користењето на овој финансиски инструмент мора да биде во согласност со помошта за развој.

При користењето на средствата од ИПА фондот се инсистира на планирање и програмирање. Имено, низа плански документи се изработуваат и усвојуваат од страна на државите кориснички и на европските институции, со цел целесообразно и ефикасно користење на средствата. Инструментот за претпристапна помош се користи врз основа на стратегијско повеќегодишно планирање. Во согласност со генералните принципи поставени во Пакетите за проширување на Комисијата, се изготвуваат Повеќегодишна индикативна финансиска рамка, повеќегодишни индикативни плански

документи и годишни или повеќегодишни програми. Повеќегодишната индикативна финансиска рамка ги содржи намерите на Комисијата за алокација на средствата во наредените три години, дадени по држава и по компоненти, изготвени врз основа на потребите и административниот и менаџерски капацитет на државата корисничка и во согласност со Копенхашките критериуми. Повеќегодишните индикативни плански документи се изготвуваат во соработка со националните власти на државата корисничка. Истиот, во согласност со Повеќегодишната индикативна финансиска рамка, се изготвува за секоја држава поединечно и ги содржи главните области на интервенција. Со цел практична имплементација на планските документи, Комисијата усвојува годишна или повеќегодишна програма. Таа може да се имплементира преку централизиран, децентрализиран и поделен начин на менаџирање.

Помошта што се доделува од ИПА фондот може да биде во форма на инвестиции, договори за набавка, дотации, посебни заеми, гаранции, административна соработка преку праќање на експерти од Унијата, мерки за поддршка за спроведување и управување на програмите и други акции чија конкретна цел е поддршка на државите кориснички. Друга форма на помош е директна буџетска поддршка. Меѓутоа, оваа мерка треба да биде исклучителна, транспарентна и во согласност со макроекономската состојба на државата корисничка и меѓународните финансиски правила.

Спроведувањето на оваа регулатива, односно менаџирањето со средствата е во надлежност на Комисијата,⁹ помогната од посебно формиран комитет наречен ИПА Комитет. Имено, овој комитет се формира со цел да се обезбеди помош на Комисијата во остварување на координираност и кохерентност помеѓу помошта што се обезбедува низ различните компоненти. ИПА комитетот се состои од претставници на државите членки и со истиот претседава претставник од Комисијата.¹⁰

Што се однесува до правото на учество на тендерите при имплементирање на програмите, право на учество имаат физички лица, државјани на државите членки, како и правни лица основани во државите членки на Унијата, државите кориснички или државите кои се кориснички на Инструментот за европско соседство и партнерство.

3. Инструментот за претпристапна помош и Република Македонија (2007 – 2009)

По добивањето на статус држава кандидат, во декември 2005 година, Република Македонија се здоби со право да користи средства од ИПА фондот. За периодот 2007 – 2009 година Унијата на РМ и одобри финансиска помош во висина од 210, 4 милиони евра, која ќе се алоцира преку компонентите на ИПА фондот. Основна цел на помошта е да и се помогне на државата во исполнување на Копенхашките критериуми. Согласно условот за користење на ИПА, РМ во соработка со институтите на ЕУ, во 2006 година го усвои Повеќегодишниот индикативен плански документ за периодот 2007 – 2009 година (МИДП), којшто е во согласност со Повеќегодишната индикативна финансиска рамка. Повеќегодишниот индикативен плански документ ја предвидува следнава распредеба на средствата по компоненти за овој период.

⁹ Менаџирањето со средствата треба да е во согласност со регулативата 1605 / 2002 која ги поставува општите принципи за управување со средства на Заедницата. Менаџирањето со средствата мора да биде во согласност со нормите за заштита на финансиските интереси на Заедницата.

¹⁰ Council Regulation 1085 / 2006 of 17.07.2006 establishing an Instrument for Pre – Accession Assistance (IPA), Official journal L 210 , 31.07.2006 , p. 82 – 93 .

КОМПОНЕНТА	2007	2008	2009	ВКУПНО
Институционална надградба	41,6	41,8	42,5	126
Прекугранична соработка	4,2	5,3	5,6	15
Регионален развој	7,4	11,4	16,6	35,4
Развој на човечки ресурси	3,2	6,0	7,1	16,3
Рурален развој	2,1	5,7	10,0	17,8
ВКУПНО	58,5	70,3	81,7	210,4

Од табелата може да се заклучи дека најголем дел од помошта ќе биде насочен за институционална надградба преку компонентата I на ИПА фондот. За компонентите III, IV и V се одделува сосема мал дел од помошта. Причината може да се лоцира во фактот што за користење на овие три компоненти на ИПА, државата треба да има добиено акредитација за децентрализирано управување со средствата од Унијата. Имајќи го предвид МИДП, како и слабостите и потребите што ги демонстрираше државата во својот претпристапен период, целите на стратегијата за претпристапна помош за периодот 2007 – 2009 ќе бидат насочени кон :

- поддршка на институционалната надградба
- подобрување на прекуграничната соработка
- подготовка за учество во инструментите за кохезија и рурален развој на ЕУ
- подготовка за децентрализирано управување со средствата на Унијата

Во рамките на институционалната надградба (Компонента I), активностите примарно ќе бидат насочени кон реформа на јавната администрација и судството, со цел нивно доближување до европските стандарди. Исто така ќе се даде поддршка на реформите во полицијата, на прашањата од областа на визите и миграциите, како и интегрираното гранично управување. Активностите во рамките на оваа компонента се насочени и кон подобрување на економскиот развој и социјалната и економска кохезија преку финансиска поддршка на инвестициите, конкуренцијата, фискалната политика и трговијата. Усвојувањето на европското законодавство е услов за влез на државата во Унијата и за користење на инструментите на политиката на економска и социјална кохезија. Оттука, голем дел од помошта во рамките на институционалната надградба е насочен кон усвојување и имплементација на европското законодавство. Активностите насочени кон институционална надградба ќе се остваруваат примарно преку услуги, особено преку техничка помош, преку договори за услуги, договори за грантови, Твининг програмата и сл.

Во рамките на подобрувањето на прекуграничната соработка (Компонента II), активностите ќе бидат насочени кон продолжување и зацврстување на прекуграничната соработка со Грција, Бугарија и другите соседни држави, преку изготвување и спроведување на билатерални прекугранични програми за соработка. Изготвувањето на проекти што ќе бидат поддржани во рамките на Компонентата II ќе се реализира преку конкурентен заеднички повик за доставување на предлози договорени помеѓу државите учеснички.

Подготовката за учество во инструментите за кохезија и рурален развој на Заедницата се врши преку користење на Компонентите III, IV и V на ИПА фондот. Активностите во рамките на Компонентата III, главно, се насочени во областите на транспорт и животна средина. Приоритет за РМ во областа на транспортот е завршување на патните коридори VIII и X. Помошта во областа на животната средина, главно, ќе биде насочена кон изградба на системи за прочистување на отпадните води и цврстиот отпад. Активностите и целите преку Компонентата III ќе се реализираат преку една оперативна програма. Преку Компонентата IV ќе се обезбедуваат средства за поддршка на проекти за поддршка на вработувањето и службите за вработување, за модернизација на образованието и за зацврстување на интеграцијата и социјалната

вклученост на припадниците на загрозените заедници и групи. Компонентата IV од ИПА фондот ќе се реализира исто така преку една оперативна програма. Активностите во рамките на Компонентата V примарно ќе бидат насочени кон спроведување на европското законодавство во делот на заедничката земјоделска политика и области релевантни за истата, и кон поттикнување на одржлив развој во руралните области. Активностите во рамките на Компонентата V ќе се спроведуваат преку ИПАРД програмата.

Паралелно со овие активности, во рамките на сите пет компоненти на ИПА државата се подготвува за децентрализирано управување со средствата на Унијата.

4.ЗАКЛУЧОК

Падот на комунизмот ја соочи ЕУ со прашањето како да се интегрираат во една Заедница држави кои со децении егзистираа во драстично поинакво општествено и економско уредување. Она што беше правило и практика во претходните проширувања на Унијата не можеше да се примени во случајот со државите од Источна Европа. Истите мораа да поминат низ тежок процес на економска и политичка транзиција кој бараше поинаков однос од Унијата. По првичната збунетост и затеченост, Унијата успеа да се соземе и соодветно да одговори на предизвикот наречен проширување кон Исток. Имено, таа разви систем на правила и критериуми кои мораа да бидат исполнети низ зацртани постапки и процедури од страна на државите кандидати за членство. Овој систем беше проследен со соодветен механизам на инструменти и фондови преку кои Унијата активно и пред сè финасиски ги поддржуваше државите во нивното приближување до европските стандарди. Имајќи ги предвид Копенхашките критериуми, можеме да констатираме дека финансиската поддршка од Унијата е клучен услов за нивна реализација од страна на државите членки.

Создавањето на ИПА, како единствен фонд што ги замени сите претпристапни фондови што постоеја досега, е резултат на слабостите што се покажаа во функционирањето на помошта. Потребата од рационализација и симплификација на процесот на имплементација на помошта доведе до создавање на една единствена кохерентна структура низ која ќе се алоцира помошта. Насочувањето на помошта преку еден канал овозможува поголема контрола на процесот на нејзина редистрибуција до крајните корисници. Истовремено, Инструментот за претпристапна помош обезбедува поголема флексибиност при алокација на средствата од Унијата. Од друга страна, поголемата концентарација и насоченост на средствата гарантира поголема ефикасност при реализација на целите на помошта.

Веќе рековме дека основна цел на претпристапната помош е исполнување на Копенхашките критериуми. Конкретни резултати се остваруваат преку поддршка на низа приоритети во областа на економијата, правото, политиката и другите сфери од општественото живеење. Имајќи ги предвид Копенхашките критериуми и МИПД на РМ, можеме да очекуваме помошта што Унијата и ја дава на нашата држава да доведе до целосно спроведување на Спогодбата за стабилизација и асоцијација и Охридскиот рамковен договор, до усвојување и спроведување на европското законодавство, подобрување на бизнис климата, реформа на јавната администрација и судството согласно европските стандарди. Исто така таа треба да доведе до зацврстување на пограничната соработка, стекнување на капацитет за инвестициско планирање, подобрување на капацитетот за подготвување и спроведување на проекти од областа на транспортот и животната средина според пристапот на структурните фондови и Кохезиониот фонд, модернизирање на системот на образование и обука со цел инвестирање во човечкиот капитал, зголемување на вработеноста и социјалната вклученост на припадниците на

загрозените групи, како и пререструктурирање на земјоделството и рурален развој согласно европските стандарди.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Жан Клод Готрон, *Европско право*, Конгресен сервисен центар, Скопје, 2006.
2. Узуно Ванчо, Мојмир Мрак, *Фондовите на ЕУ за развој и РМ*, Влада на Република Македонија, Скопје 2005.
3. Бендевски Трајан, *Право на Европска унија*, Правен факултет, Скопје, 2001.
4. Пјер ле Мир, *Право на ЕУ и заедничките политики*, Конгресен сервисен центар Скопје, 2006.
5. Hooghe L., *Cohesion Policy and European Integration : Building a multi – level governance*, Oxford university press, Oxford, 1996.
6. Barnier Michel, *EU cohesion policy : challenges ad responses*, Intereconomics, 2003.
7. Мечек Владимир, Мајсторович Срџан, *Регионалне политики Европске уније*, Влада Републике Србије, Београд, 2004.
8. Council Regulation 1085 / 2006 of 17.07.2006 establishing an Instrument for Pre – Accession Assistance (IPA), Official journal L 210 , 31.07.2006.
9. Council decision of 30.01.2006 on the principles, priority and conditions in European partnership with FIROM, Official journal L 35, 7.02.06, p.57 – 72.
10. Повеќегодишен индикативен плански документ, Влада на Република Македонија, септември 2006.

Marija Milenkovska
Police Academy – Skopje

INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE BY THE EUROPEAN UNION

Abstract

The paper presents analysis of the Instrument for Pre-accession assistance by the European Union, which integrates or replaces all pre-accession funds, which have existed so far. The conditions and criteria, which have to be fulfilled by candidate countries at the time of their entrance into the European Union, are presented in the introduction. They present the basis for creation of pre-accession funds, IPA inclusive. The author gives a detailed analysis of the European legislature concerning the Instrument for Pre – accession assistance by the EU. In the conclusion, the paper presents the pre – accession assistance strategy for the Republic of Macedonia for the period 2007- 2009.

Key words : Instrument for Pre – Accession assistance, Pre-accession assistance, candidate countries, Copenhagen criteria, policy of economic and social cohesion of the EU, stabilization, reforms, multi-annual indicative programming documents.

БЕЗБЕДНОСНИ НАУКИ

ПРОЕКТОТ И ПРОЕКТНИТЕ ЗАДАЧИ НИЗ ПРИЗМАТА НА СТУДЕНТСКИОТ ИСТРАЖУВАЧКИ ТИМ

Резиме

Во трудот се претставени дел од резултатите на истражувањето на студентскиот истражувачки тим на Полициската академија, кои во рамките на предметот „Методологијата на истражувањето на безбедносни појави“ го реализираа на 6 универзитети (три државни и три приватни) во Република Македонија. Притоа се анкетирани 1344 студенти. Во трудот се прикажани дел од резултатите кои ќе бидат објавени во посебен извештај на истражувачкиот тим. Овој текст е прв обид да се соопштат дел од истражувачките резултати, но и да се иницираат прашања поврзани со проектот и проектните задачи како дел од процесот на истражувањето.

Клучни зборови: *метод, методологија, методика на изработка на научен труд, истражувачки тим, студент,*

Процесот на изработка на проектот се нарекува проектирање на истражувањето. Тој е, пред сè, мисловна, во основа умствена активност. Создавањето на проектот е динамичка синхронизирана и координирана активност. Таа во себе вклучува поврзани креативни стручни и научно условени активности.

Проектирањето е производ на умот, и израз на разумот и духовната моќ на истражувачот. Тој низ овој процес ја констатира појавата што е предмет на истражување, ги акцептира нејзините чинители и врз основа на знаењата и познавањата на научното подрачје на сознанијата, забележувања и сопственото мислење ги оформува определените претстави и ги дефинира хипотезите за таа појава и нејзините чинители, придавајќи им при тоа определени значења и формулирајќи ги во мисловна целина.

Низ процесот на изработката на проектот се остваруваат бројни активности. Затоа се тврди дека тој е динамички систем на дејности кои се меѓусебно координирани и синхронизирани. Тие се подредени и насочени кон иста цел и намера, и се развиваат по претходно утврден функционален редослед. Тоа значи дека секоја од нив има точно утврдено место и улога во процесот на изработката на проектот. Тие се меѓусебно поврзани и условени, и секоја од нив започнува и престанува согласно местото и улогата што ги имаат и во функција со останатите дејности. Тоа значи дека ниту една од дејностите не може да се заврши на соодветен начин без завршување на другите. Ваквата условеност укажува на тоа дека „не е можно да се постави добар проект на истражување ако не се изведат активностите за проектирање онака како што тоа е пот-

ребно. Исто така не е можно да се заврши наредната активност на соодветен начин ако и претходната дејност не е така завршена¹.

Проектирањето е претежно научна и стручна, а особено креативна активност. Преку неа доаѓа до израз знаењето и имагинацијата. Но, нема успешен процес на изработка на проект, доколку не се познава предметот на истражувањето. Креативната работа е насочена кон создавање на новото – затоа што проектот на истражувањето, во основа, е нов резултат, продукт на творечкиот труд. Оттука можеме да констатираме дека процесот на проектирањето, покрај другите, се состои и од стручни и рутински дејности и дејства. Како стручни активности се вбројуваат дејностите за кои постојат веќе дадени и проверени решенија што се применуваат во структурата. За рутински работи се сметаат оние што на вообичаен начин се повторуваат, како за вообичаените така и за типичните ситуации. Стучните активности се видливи при примената на стандардите и нормите, особено при планирањето на времето и средствата, графичкото и техничкото обликување на проектот на истражувањето, итн. Всушност, станува збор за знаења кои ги опфаќа Методиката на изработка на научно-истражувачки проект. Владењето со тајните на изработката на научно-истражувачки проект е видлив показател, производ, во кој е вгледно интелектуалното мајсторство. Затоа ни се чини за потребно да се афирмира и потребата од конституирање на соодветна Методика, која во значителна мера ќе создаде простор за совладување на епистемолошките, логичките и техничките знаења за науката.

„Процесот на изработката (проектирањето) нужно ги содржи следните активности:

1) забележување и сфаќање, по било кој пат, на проблемот и предметот на истражувањето, односно на нивното манифестирање;

2) претходна (прелиминарна) идентификација - издвојување од вкупната општествена стварност и свеста за неа;

3) прелиминарно определување (дефиниција) и класификација по аналогичност - според критериумот на сродноста, сличноста и различноста со другите појави и проблеми, како и според значењето;

4) анализа на издвоените и дефинирани појави, односно проблеми, постапно, движејќи се од структуралната до функционалната, односно генетичката анализа;

5) конципирање на моделот на проблемот и неговата разработка².

Наброените основни дејности можно е и натаму да се развиваат и конкретизираат. Тоа ќе биде направено во текот на разгледувањето на процесот на изработката на одделни делови на проектот на истражувањето.

Но, што е проект на истражувањето?

Од изложеното може да се заклучи дека проектот на истражувањето е *резултат* на процесот на проектирањето, дека е *документ* кој има повеќе карактеристики, функции и делови.

Проектот на истражувањето, прво, по својата вкупност е замислен модел за стекнување на (научно) сознание за предметот на истражувањето. Второ, проектот на истражувањето е замислен целен, целесообразен, рационален, функционален систем. Трето, проектот на истражувањето е научен документ. Четврто, проектот на истражувањето е оперативно-организационен документ³.

¹ Milosavljević, S; (1980): *Istaživanje političkih pojava*; Institut za politička istraživanja; Beograd; стр.69-82

² Milosavljević, S.: цит. Дело, стр.

³ Мужик, В:(1968): *Методологија педагошких истражувања*; Завод за издавање удџбеника, Сарајево, стр. 57-58.

Оттаму, ако го поставиме прашањето што се подразбира под проект, поточно, научно-истражувачки проект, тогаш, со повеќе или помалку сигурност, ќе се согласиме дека тоа е производот на проектирањето. Општата активност со која определува визијата за целото истражување се нарекува *научен проект*⁴. Според Печујлиќ, „терминот проект потекнува од латинскиот збор *proicare*, што значи засновува“. Во тој контекст научниот проект, во суштина, го претставува „вкупното втемелување на истражувањето, односно целата акција. Тој може да биде даден во скица, а развиен во текот или дури после истражувачката активност. Нема да погрешиме ако констатираме дека конкретното проектирање е трагање по новото. Со него не се знае сè, туку поаѓајќи од постојното знаење, со истражувањето се проширува знаењето, а со самото тоа и деталната експликација на проектот. Низ процесот на проектирањето до израз доаѓа авторerefлексјата, автокритиката, која значи богатство што не се гледа во моментот на проектирањето, и низ дополнителната обработка придонесува кон сериозноста на истражувањето. Притоа, искусственото истражување се раздвојува од емпиризмот.⁵ Според М. Илиќ, проектот во суштина е „аранжирање на сите услови за прибирање и анализа на податоци, кои се комбинираат со "економијата" на постапката на истражувањето“.⁶

Во теоријата постојат повеќе пристапи во црпка со тоа што е проект и проектирање. Така според Руди Супек, проектот, во зависност од тоа на што се однесува, има два облика: поширок и потесен. Поширокиот пристап, кој се однесува на проектирањето е, во основа, пристапот кон истражувањето: историско-компаративното, структуралното и социјално-психолошкото. Потесниот проект е облик кој се однесува на работите во врска со конкретните постапки и е составен дел на во поширокиот проект. Според тоа, идеалниот нацрт на истражувањето ги содржи сите чекори и сите фази на истражувањето.⁷ Ваквата определба на професорот Супек, несомнено е блиска до гледиштето за дистинкциите меѓу Методологијата на научно-истражувачката работа и Методиката на изработка на научно-истражувачкиот проект. Всушност, без оглед како ќе го определиме засновувањето на проектот, мора да се каже дека тој, во основа, е научен документ без кој истражувањето го губи карактерот, што е во согласност со природата на науката и научното знаење.

При поимањето на научниот проект во преден план се прави дистинкција меѓу програмирањето и планирањето на постапката. Така, поимот програма во општа смисла (грчки *prografein*) значи претходно пропишување на нештата, дејностите и активностите, поточно примената на прописите. Главно, тој се состои во формулирање на намерата и оперативните задачи. Тоа подразбира распоред на работите во изведувањето на активноста. Но, научната програма има специфично значење и поширок обем, бидејќи содржи сестрано образложение: теориско-методолошки пристап, логичко-методски и процедурни облици на истражувањето.⁸

Програмата ја вклучува стратешката концепција на истражувањето (Горшков)⁹. За Г. В. Осипов, програмата обезбедува преведување на основните ставови на јазикот на искуството и создавање теориска основа за воопштување¹⁰. Таа е составен дел на

⁴ Pečujlić, M; Milić V, (1989): *Metodologija istraživanja društvenih nauka*, Beograd, стр. 178-202

⁵ Boasanac, M, Msandić, O; Petoković, S: (1977): *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb,

⁶ *Metodologija istraživanja društvenih pojava*, (1963): Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd,

⁷ Supek, R.; (1965): *Ispitivanje javnog mnjenja*, Liber, Zagreb, стр. 66-70;

⁸ Boasanac, M; Mandić, O: *цит. дело*

⁹ Горшков, J. B.; (1986): *Методи социологического исследования*, Москва, стр.22-46.

¹⁰ Осипов, Г. В. etc, (1963): *Робочая книга социолога*, Москва, стр.66-70.

проектот, дел на основниот документ на истражувањето во кој се трасира патот на искусствената претрага, и посебно примената на теориско - методолошките пристапи и методско-процедуралните правила.

Во литературата, а особено кај М.Печујлиќ и В. Милиќ, посебно внимание се посветува на поимот план. „Поимот план во генералното толкување потекнува од францускиот збор *plane*, со значење нацрт, а претставува шема на идната акција во која аналитички се дефинираат, распоредуваат и определуваат сите димензии на елементите на постапката на истражувањето и неговото изведување. Научниот план е детално научно образложување на сите чинители на постапката, односно елементите на истражувањето во вид на посебна скица¹¹.

Дали се изработува план или планови? На поставеното прашање нема единствен одговор. За одделни истражувачи има еден план, а за други повеќе видови. Се среќава синтагмата работен план, кој ги опфаќа процедуралните мерки од научен, организационен и финансиски карактер, но и динамиката на изведувањето на истражувањето. Според ова сфаќање планот се спроведува во четири етапи: во првата се втемелува програмата и се усвојуваат инструментите, се формираат групите за примарната интеракција, се врши пробното истражување, се изведуваат корекции во програмата и инструментите и нивното конечно обликување; во втората фаза се создава методско-организационата основа за собирање на информации, се избира местото и времето за спроведување на истражувањето, се врши избор на единиците и централизирано прибирање на фактите; во третата фаза се врши обработка на податоците, поточно се кодираат и табелираат податоците; во четвртата фаза се анализираат податоците и се подготвува извештајот.¹²

Во друга, пак, поделба се зборува за стратешки, описен, експериментален и методски план. Стратешкиот план е поврзан со стекнувањето знаења за темата, предметот, со определувањето на целите и задачите на истражувањето, што, пак, од друга страна, е основа за формулирање на предметот и на хипотезите. Описниот план се однесува на прибирањето на информации и на нивната класификација. Со експерименталниот план се врши објаснување на врските, посебно на причинско-последичните односи. На крајот е методскиот план. Во него се врши избор на инструментите за обработка и анализа на податоците. Според Осипов, постои и работен план на истражувањето кој е споредбен со програмата, бидејќи се однесува на основните етапи, календарот на роковите, материјалните ресурси и човечките потенцијали.¹³

Оттаму, можеме да заклучиме дека научниот план претставува детална работа на програмата на истражувањето. Програмата, пак, се однесува на теориско-методолошките и методско-процедуралните елементи на емпириското истражување во која се определени научно-целната, организационата, техничката, материјалната и временската рамка. Затоа сè повеќе се зборува за постоењето на еден општ проект, кој некои го нарекуваат генерален. Постои и работен план на истражувањето, како и посебните планови кои се однесуваат на посебните делови на проектот.

Научната програма и научниот план на искусственото истражување, како елементи на научниот проект, се разликуваат и се испреплетуваат. Разликата, според М. Печујлиќ и В. Милиќ, се состои во природата и задачите: научната програма го дава глобалното насочување на истражувањето, додека планирањето претставува негова

¹¹ Seger I.: *Sociology for the Modern Mind*, New York, 1982. (Според: М. Пеџулиќ; В. Милиќ: *Metodologija ... цит дело*, стр. 178-202);

¹² *Исто* цит. дело. стр. 178-202;

¹³ *Исто*, .. цит. дело. стр. 178;

разработка¹⁴. Програмата повеќе се однесува на вкупното засновање на истражувањето (теориско-методско), а планот повеќе на методско-процедуралната, организационотехничката операционализација. Освен тоа, програмата ги дава основните точки и проблеми на истражувањето, како и глобалните фази, и во таа смисла повеќе е шема на истражувањето, а планот е негова разработка и ги вклучува сите конкретни прашања што се јавуваат во текот на истражувањето, а се сврзани за времето, просторот и луѓето кои учествуваат во истражувањето.¹⁵

За секое истражување неопходно е да се изработи проект кој е прилагоден на темата, предметот, објектот, задачите и методите. Овде треба да напоменеме дека во еден проект тешко можат да се изложат сите елементи на определено истражување. Затоа се пристапува кон изработка на нацрт на научната замисла. „Нацртот на научната замисла се состои од шест основни делови: 1) формулација на проблемот на истражувањето; 2) одредување на предметот на истражувањето; 3) поставување цели на истражувањето; 4) хипотетичка рамка, односно хипотези на истражувањето; 5) начин на истражувањето и 6) научна и општествена оправданост на истражувањето. Во изработката на нацртот на научната замисла сите наведени делови треба посебно да се работат“¹⁶.

Од изложеното може да се заклучи дека проектот на истражувањето е резултат на процесот на проектирањето, дека е документ кој има повеќе карактеристики, функции и делови. Според С. Милосављевиќ, „проектот на истражувањето, прво, по својата вкупност е замислен модел за стекнување на (научно) сознание за предметот на истражувањето. Второ, проектот на истражувањето е замислен целен, целесообразен, рационален, функционален систем. Трето, проектот на истражувањето е научен документ. Четврто, проектот на истражувањето е оперативно-организационен документ“¹⁷.

Процесот на изработката на проектот укажува на главните етапи и дејства кои, помалку или повеќе, важат како општ модел за емпириско истражување и за стекнување на научно знаење. Навистина, замислата е само прототип (модел) со чија помош треба да се разрешат прашањата неопходни за добивањето на новото знаење, особено на постапките како да се дојде до резултати. Токму затоа е неопходно да се разгледаат етапите за тоа што и како се работи во истражувањето.

Најчесто се наметнува потребата да се основаат тимови кои се носители на одделните фази на истражувањето, како и постапката во целина. Секое конкретно истражување, според неговата природа, бара да се определи бројот и видот на тимовите, но, во основа, постои едно заедничко јадро кое дејствува во сите етапи на испитувањето. Станува збор за три вида групи кои се занимаваат со посебни активности, односно имаат специфични функции во проектот. Тоа се: научната група, административно-техничката група и извршниот тим. Научната група работи на активностите поврзани со научното раководење и научно-содржајното втемелување и реализацијата на постапката. Научната група се дели на: раководен и специјализиран тим. Раководната група научно раководи и одговара за подготовката и спроведувањето на истражувањето. Овој тим ја координира активноста за изработка на проектот. Специјализираниот тим е задолжен за одделни димензии и фази на истражувањето и во тие рамки има потполна одговорност. Тој е составен од различни стручни профили определени од истражувачкиот предмет и методологија која се применува, најчесто криминалисти, криминолози, кривичари, економисти, психолози, социолози, правници, и посебно ме-

¹⁴ Pečujlić, M; Milić, V;: *Metodologija*..... цит. дело; стр. 178-202

¹⁵ Pečujlić, M; Milić, V;: *Metodologija*..... цит. дело; стр. 178-202

¹⁶ Milosavljević, S; (1980): *Istraživanje političkih pojava*, Beograd, стр. 69

¹⁷ Исто, стр. 69-70;

тодолози чија задача е да ја проектираат постапката, изработката на хипотезите, инструментите, мострите, електронската обработка на податоците. Научната екипа делува како тим. Поделбите се условни. Таа дејствува како целина и е свесна за опасностите од запливување во импровизирањето, голиот позитивизам и емпиризам.

Административно-техничката група ја обезбедува правно-процедуралните, материјално-финансиската и административно-техничката подготовка на истражувањето. Таа може да биде организирана како раководен (менаџер, проект менаџер) и работно-технички тим. Раководниот тим се создава за целината на постапката, а работно-техничкиот тим за одделни етапи или дејства..

Извршниот (оперативниот) тим е состав кој извршува дејности за изведувањето на замислата на проектот и, во основа, се формира во "ad hoc" групи поврзани со одредени активности за работа, на пример, на терен, за обработка, кодирање, внесување на податоците или, пак, за употребата на определени материјално-технички средства.¹⁸

Наспроти ваквите гледишта кои се темелат на ставовите на Осипов, во литературата се зборува за истражувачки тим. Несомнено, составот на тимот зависи од сложеноста и опфатот на појавата, што е поврзано со примената на определени технички (често пати многу скапи) средства. За криминолошко – криминалистичките и за одделни безбедносни истражувања најчесто се организира научно-истражувачки тим кој, според професорот Славомир Милосављевиќ, го има „следниот состав:

- а) носител - општ раководител на проектот;
- б) методолог;
- в) научни соработници - истражувачи;
- г) стручни соработници - истражувачи;
- д) стручно-технички соработници;
- ѓ) технички соработници¹⁹;

Носителот – раководителот, (генералниот или проект-менаџерот) на проектот на истражувањето е одговорен за теоретската концепција и теоретските решенија во проектот и извештајот за реализацијата на истражувањето. Научните соработници - истражувачи работат под негово раководство. Можно е во тимот да има повеќе аспекти за одделни прашања, па такви научни соработници можат да се појават во улога на коавтори и одделни работи да ги извршуваат, секој во сопствениот домен, потполно самостојно. Меѓутоа, за целината на проектот одговорен е носителот- раководителот на проектот во чија надлежност е, секако, и изборот на научните соработници. Имајќи ги предвид предностите на тимската работа, во практиката тој научен дел од тимот работи како целина, расправа, оценува и заклучува. Сепак, конечен арбитер е носителот-раководителот на тимот.

Методологот е одговорен за изборот на методот и техниката на истражувањето, нивната примена во собирањето и обработката на податоците, изборот и обуката на стручните и техничките соработници, како и разработката на рамковно дадениот план за истражување. Тоа е сложена и одговорна улога, затоа што методологот, нужно, активно учествува во сите фази на поставување и реализација на проектот на истражувањето, влучувајќи го и утврдувањето на пристапите (појдовните теоретско - методолошки ставови) и операционализацијата на проектот на истражувањето. Оттаму и барањето носителот на проектот и методологот да бидат врвни познавачи на областа-научната дисциплина во која спаѓа предметот на истражувањето. Затоа, може да се смета дека методологот е рамноправен коавтор на секое истражување и заменик носи-

¹⁸ Осипов, Г. В: Робочая.... *цит.дело*, стр. 65-68;

¹⁹ Milosavljević;S: *Istraživanje.... цит.дело*, стр. 69

тел на истражувањето. Носителот на истражувањето и методологот треба за сè да одлучуваат исклучиво согласно и заеднички.

Стручниот персонал се ангажира во зависност од карактеристиките на истражувањето. По правило, во истражувањата е потребен и организационо-технички секретар што ќе се занимава со организационо-административно-финансиските работи, кои во сите истражувања ги има особено многу, а за кои, пак, научниците истражувачи, по правило, или не се доволно опитни, или чувствуваат одбојност спрема тие работи. Затоа организационо-техничкиот секретар ги презема врз себе сите технички прашања на организацијата, евиденцијата, кореспонденцијата и сл. Нивото и структурата на неговото стручно образование мора да му дозволуваат самостојна и извршна работа, во согласност со налозите на носителот-раководителот на проектот и методологот.

Статистичарот, односно математичарот - програмерот е втор стручен соработник неопходен во секое емпириско истражување од поширок опфат, особено ако се планира компјутерска обработка на податоците. Статистичарот, односно математичарот-програмерот е помошник на методологот и работи непосредно според неговите упатства на сообразување на инструментариумот со барањата на компјутерската обработка на податоците, изработката на соодветниот кодекс на шифри, конструкцијата на математичките модели, конкретната конструкција на одбраните аналитички и илустративни табели, пресметката на мострата итн.

Освен овие двајца претходно споменати соработници со висока стручна подготовка, во реализацијата на проектот на истражувањето можат да се ангажираат и други стручни соработници, кои во некои случаи треба да бидат со висока наобразба, а во други случаи и со средно образование. Тоа се соработници кои работат на собирање и обработка на податоците. Зависно од предметот на истражувањето, ситуациите и одбраните инструменти, зависи и потребниот број и профилот на стручните соработници²⁰.

Според овој автор, поедноставено гледано, потребно е единствено, синхронизирано, координирано и насочено однесување на целиот истражувачки тим. Тоа може да се оствари: прво, со свесна и насочена соработка заснована врз заедничките вредности и интересни определби, и второ, со остварување на соодветна организација и раководење во која секој има дефинирани обврски. Така, во тимот, задачата на раководителот на проектот е да ја насочува, координира и синхронизира работата на соработниците, на научните истражувачи и на секретарот. Во него методологот има обврска да ја насочува, координира и синхронизира работата на стручните соработници (аналитичари, набљудувачи, интервјуери, анкетари, медијатори, евидентичари, инструктори, класификатори, шифранти, бројачи и сл.). Секретарот на тимот раководи со техничките соработници.

Поаѓајќи од таквите теоретски стојалишта, со цел да се оствари врска меѓу теориските и практичните сознанија, на Полициската академија во учебната 2007/08 година се пристапи кон формирањето на студентски истражувачки тим. Имено, програмата по предметот „Методологијата на истражување на безбедносните појави“ е конципирана така што овозможува студентите непосредно да ги практикуваат истражувачките активности.

Процесот на формирањето на студентскиот истражувачки тим се одвиваше низ три фази: а) пријавување; б) избор и в) конституирање.

Пријавувањето е процедура на непосредно и слободно изразување на волја на секој студент, според редоследот на списокот за присуство на предавањата.

²⁰ Исто, стр. 69-85;

Пријавувањето се вршеше со сигналирање на својот интерес пред редниот број од списокот. Изборот се вршеше непосредно од страна на студентите, со помош на таблицата на случајни броеви. На тој начин беше практикуван начинот на избор на примерок за истражување. Во составот на студентскиот истражувачки тим се избрани студентите: Ице Илијевски, Кире Бабаноски, Александар Иванов, Надица Мирческа, Јулијана Богданова, Маја Делова, Елена Ивановска, Александар Сотировски, Стоимен Стоилов и Тони Јанковски. Во третата фаза конституирањето на тимот подразбираше непосредна распределба на активностите меѓу студентите. На самиот почеток беше договорено предмет на истражување да биде „Студентот во наставните и социјалните процеси на Полициската академија“. Низ расправата за проектот беше оценето дека е неопходо да се спореди положбата на студентот на Полициската академија со онаа на студентите на другите високошколски институции. За таа цел тимот оствари соработка и анкета на 1344 студенти на: Полициската академија, на Факултетот за технички науки, Педагошкиот факултет и Високата медицинска школа во Битола, на Економскиот факултет во Прилеп, на Филозофскиот факултет во Скопје, на Правниот факултет во Кочани, на Педагошкиот факултет во Штип, на Фон Универзитетот, на Првиот приватен европски универзитет и на Југоисточниот европски универзитет во Тетово. Значи, беа опфатени студенти од 3 државни (Универзитетот „Св.Климент Охридски“, Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и Универзитетот „Гоце Делчев“) и 3 приватни универзитети (Фон-универзитетот; Првиот приватен европски универзитет и Југоисточниот европски универзитет).

Истражувањето беше спроведено меѓу 15 и 27 декември 2007, потоа меѓу 9 и 15 јануари на Педагошкиот факултет во Штип, Правниот факултет во Кочани и Филозофскиот факултет во Скопје и од 20-27 февруари на Југоисточниот европски универзитет.

Податоците се внесени и обработени во статистичкиот пакет SPSS.

Најелементарната анализа на податоците ќе укаже на следните карактеристики.

	Frequency	Percent
машки	514	38,2
женски	830	61,8
Total	1.344	100,0

Извор: Истражувањето на студентите*

Полициската академија, тогаш можеме да констатираме дека според половата припадност, соодносот е во полза на мажите.

Табела бр 2. испитаници од Полициската академија според пол

		Frequency	Percent
Valid	машки	192	60,6
	женски	125	39,4
	Total	317	100,0

а 7. Назив на факултетот на кој студирате?
= Полициска академија Скопје

Од табелата бр. 1 можеме да воочиме дека од вкупно испитаните 1344 студенти, 830 или 61,8% се лица од женски и 514 или 38,2% од машки пол.

Во овој примерок се опфатени и студентите од Полициската академија. Ако го погледнеме мноштвото на студентите од

	Frequency	Percent
18	119	8,9
19	368	27,4
20	310	23,1
21	246	18,3
22	172	12,8
23	58	4,3
24	14	1,0
Над 25	57	4,2
Total	1.344	100,0

* Табелите се дел од Извештајот за проектот на студентскиот истражувачки тим

Имено, од понудената табела бр.2 може да се воочи дека студентите на оваа институција студентите учествуваат со 60,6%, а студентките со 39,4%. Таквата дистрибуција е резултат на реалните соодноси на застапеноста на студентите според обележјето пол.

На табелата број 3 се дадени податоците според возраста на испитаниците. Можеме да заклучиме дека најголемиот дел од испитаниците се лица на возраст од 18 до 22 години. Таквата дистрибуција е и очекувана, затоа што оваа возрасна групација е најбројна во студентската популација. Лицата на 18 годишна возраст се 8,9% или 119

години	Frequency	Percent
18	12	3,8
19	49	15,5
20	68	21,5
21	72	22,7
22	49	15,5
23	27	8,5
24	3	,9
Над 25	37	11,4
Total	317	100,0

7. Назив на факултетот на кој студирате? = Полициска академија Скопје

лица, 368 лица се на 19 годишна возраст што претставува 27,4% од вкупниот број на испитаници, оние на 20 годишна возраст се застапени со 23,1% или 310 испитаници, 18,3% се испитаници на 21 годишна возраст или тоа се 246 студенти. Оние на 22 години се 172 студенти што е 12,8% од вкупниот број на испитаници. Од вкупно испитаните 90,5% испитаници припаѓаат на една од претходно наброените возрасните групи,

односно од 18 – 22 годишна возраст. Испитаниците кои се анкетирани а кои се постари од 22 години, со исклучок на оние на 23 години кои претставуваат 4,3% или 58 студенти, се незначителни, односно претставуваат 1%, или помалку од тоа, при што испитаници на возраст од 24 години па сè до 45 годишна возраст претставуваат 5,1% или 69 испитаници.

Во Табела бр 4 се дадени карактеристиките на студентите на Полициската академија.

Имено, од оваа дистрибуција може да се заклучи дека

280 или 88,4% од анкетираниите студенти на Полициската академија се на возраст меѓу 18 и 24 години. Оваа дистрибуција потврдува дека возрасната структура на студентите на Полициската академија ја следи онаа на вкупно испитаните студенти. Таа исто така е и соодветен однос на структурата на студентите во оваа високообразовна институција.

	Вкупно испитаници		Полициска академија	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent
Македонец	1.019	75,8	248	78,2
Албанец	231	17,2	34	10,7
Турчин	29	2,2	10	3,2
Ром	14	1,0	6	1,9
Србин	23	1,7	11	3,5
Бошњак	10	0,7	5	1,6
Влав	12	0,9	2	,6
друга	6	0,4	1	,3
Total	1.344	100,0	317	100,0

Во табела бр.5 се презентирани податоците за карактеристиките на испитаниците според националната припадност. Може да се воочи дека и во двете мноштва е приближно учеството на студентите припадници на македонскиот народ, со 75,8% во вкупниот примерок, односно со 78% од студентите на Полициската академија.

	Вкупно		Полициска академија	
	Frequency	%	Percent	%
православна	1,037	77.2	256	80,8
католичка	6	0.4	3	,9
муслиманска	284	21.1	54	17,0
протестантска	4	0.3	1	,3
друга	13	1.0	3	,9
Total	1,344	100.0	317	100,0

Во однос на религиската определба, структурата на испитаните студенти е следна: како православни христијани се изјасниле 1037 студенти што претставува 77,2% од вкупниот број испитаници. Муслимани се изјасниле 284 испитаници што претставува 21,1% од вкупниот број, како католици се изјасниле 0,4% или 6 испитаници, протестанти 4 лица или 0,3%, и како други се изјасниле 1%

или 13 анкетирани студенти. И дистрибуцијата на Полициската академија покажува слични тенденции. Имено, и во тоа мноштво доминираат со 80,8% студентите кои се изјаснуваат како православни христијани, а 17,0% како припадници на исламската вероисповед.

Табелата под број 7 ја претставува структурата на студентите според критериумот: „кое средно училиште го завршиле?“. Можеме да констатираме дека 782 испитаници или 58,2% од вкупниот број испитаници завршиле средно училиште – гимназија. Економско или правно училиште завршиле 179 испитаници или 13,3%, средно

	Вкупно		Полициска академија	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent
без одговор	65	4,8	28	8,8
гимназија	782	58,2	178	56,2
економско-правно училиште	179	13,3	32	10,1
медицинско училиште	120	8,9	20	6,3
музичко училиште	7	0,5	1	,3
градежно или архитектонско училиште	10	0,7	1	,3
текстилно, земјоделско, дрвопреработувачко училиште	45	3,3	5	1,6
машинско,електромашинско училиште	69	5,1	25	7,9
занаатчиско (фризерско, угостителско) училиште	66	4,9	27	8,5
друго училиште	1	0,1	-	-
Total	1.344	100,0	317	100,0

медицинско училиште завршиле 120 испитаници што претставува 8,9% од вкупниот број испитаници. 80,4% или 1081 испитаници завршиле некое од овие три училишта.

Останатите средни училишта се значително помалку застапени, па така: земјоделско или дрвопреработувачко завршиле 3,3% или 45 испитаници, машинско или електро – техничко училиште завршиле 69 испитаници што претставува 5,1% од вкупниот број испитаници. Фризерско или угостителско училиште завршиле 66 испитаници или 4,9%

	Frequency	Percent
Полициска академија Скопје	317	23,6
Економски факултет Прилеп	116	8,6
Педагошки факултет Битола	123	9,2
Правен факултет Кочани	88	6,5
Педагошки факултет Штип	126	9,4
Филозофски факултет Скопје	123	9,2
ФОН - Полититички науки Скопје	62	4,6
ФОН - Детективи и безбедност Скопје	75	5,6
Европски универзитет Скопје	119	8,9
Висока медицинска школа Битола	38	2,8
Јужноевропски универзитет (ЈЕУ) Тетово	157	11,7
Total	1.344	100,0

од вкупниот број. Музичкото училиште е застапено со 7 испитаници што е 0,5%, додека градежно или архитектонско завршиле 10 анкетирани студенти што е 0,7% од вкупниот број на испитани студенти. За разлика од првите три средни училишта кои се најмногу застапени, вториот блок на училишта кои се наведени во вториот пасус претставуваат 14,6% или 198 испитани студенти кои завршиле некое од овие училишта. Без одговор биле 65 анкетни листови или 4,8%, што не влијае значително.

И на Полициската академија доминираат учениците со завршена гимназија со 56,2%. На второ место се оние кои завршиле економско-правно училиште со 10,1%, потоа со 8,8% се оние кои го избегнале одговорот, 8,5% се оние што завршиле занаетчиско училиште (фризерско, угостителско и слично училиште), а потоа следуваат оние со машинско-електромашинско училиште.

И на Полициската академија доминираат учениците со завршена гимназија со 56,2%. На второ место се оние кои завршиле економско-правно

	вкупно		Полициска академија	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
сопствена желба	859	55,49	223	54,93
поголема можност за вработување	275	17,76	78	19,21
сакам предизвици и ризици	108	6,98	40	9,85
семејна традиција	104	6,72	10	2,46
можност за поголема заработка и подобар живот	37	2,39	33	8,13
по сугестија на родителите	47	3,04	6	1,48
неможност за студирање во странство	96	6,20	10	2,46
Друго	22	1,42	6	1,48
Total	1548	100,00	406	100,00
без одговор	22	1,40	3	0,74
Вкупно	1570	100,00	407	100,00

Табелата број 8 ја прикажува дистрибуцијата на студентите според тоа на кој факултет студираат. Имено, во оваа дистрибуција доминираат студентите на Полициската академија од Скопје со 317 анкетирани студенти што претставува 23,6% од вкупниот број на испитани лица, потоа се 157 или 11,7% студентите од Југоисточниот европски универзитет од Тетово, ФОН универзитетот со 135 или 10,2%, следува Педагошкиот факултет од Штип со 126 или 9,4% студенти, Филозофскиот

факултет од Скопје со 123 или 9,2% 9,2%. Слична е состојбата и на Педагошкиот факултет во Битола каде исто така се анкетирани 123 или 9,2% испитаници, Европскиот универзитет од Скопје 119 или 8,9% студенти, Економскиот факултет од Прилеп со 116 или 8,6% анкетирани студенти, Правниот факултет од Кочани со 88 или 6,5% и Високата медицинска школа од Битола со 38 или 2,8% студенти.

На прашањето Зошто се запишавте на Вашиот факултет ја добивме следната дистрибуција:

	Вкупно		Полициска академија	
	f	%	f	%
без одговор	23	1,71	4	1,26
слабо	61	4,54	8	2,52
доволно	152	11,31	36	11,36
добро	438	32,59	111	35,02
многу добро	363	27,01	102	32,18
одлично	307	22,84	56	17,67
Total	1344	100,00	317	100,00

Бидејќи секој студент избираше по два одговори, од прикажаните податоци може да се констатира дека најголемиот број студенти уписот на институцијата за која се определиле е резултат на сопствената желба. Податоците се скоро исти и кај двете мноштва: и во целината на анкетираниите студенти, но и кај

студените од Полициската академија. Во првиот случај тоа се 859 или 5,49%, а кај студените од Полициската академија се 223 или 54,93%. Уписот е како поголема можност за вработување за 275 или 17,76%, односно за 78 или 19,21% кај студените од Полициската академија. За 108 или 6,98% од вкупниот број, односно за 40 или 9,85% кај студените од Полициската академија тоа е поради тоа што сакаат предизвици и ризици. Семејната традиција е мотивација за упис на 104 6,72%, односно за 10 или 2,46%. Не помалку слична дистрибуција се појавува и кај неможноста да се студира во странство. Пропорциите се движат од 6,20 во вкупниот број, до 2,46% кај оние кои се определиле да студираат на Полициската академија.

Еден од индикаторите за наставните процеси е и ставот на студените за односот меѓу нив и професорите и асистентите. За таа цел во анкетарот беше

	Вкупно		Полициска академија	
	f	%	f	%
без одговор	35	2,60	5	1,58
слабо	47	3,50	8	2,52
доволно	70	5,21	16	5,05
добро	216	16,07	74	23,34
многу добро	457	34,00	134	42,27
одлично	519	38,62	80	25,24
Total	1344	100,00	317	100,00

побарано од студените да го оценат односот меѓу нив и професорите. Од податоците прикажани во табелата бр. 10 можеме да констатираме дека најголемиот број студенти овие релации ги оценуваат со добро, потоа со многу добро и нешто повеќе од 1/5 од испитаниците сметаат дека тие односи се одлични. Слични се состојбите и во оценката на односите меѓу студените и професорите на Полициската академија. Нешто послаб е интензитетот на оценката одлични. Таа е нешто помала од 1/5 од вкупните одговори.

Истата оценка ја побаравме и за односите на релацијата студент асистент. Во вкупниот однос доминираат одговорите со оценка одличен. Нивниот број е 519, односно 38,62%. Потоа следуваат оценките многу добар и добар со фреквенција од 34,00%, односно 16,07%. Нешто понеповолни се односите меѓу студените и асистентите на Полициската академија. Таму дистрибуцијата на одговорите е: многу добри, одлични, па добри. И оваа дистрибуција, споредена со односите меѓу студентите и професорите, покажува дека и во оваа институција односите се нешто поблагодни меѓу студените и асистентите. Таквиот став веројатно е резултат на

повеќе фактори. Еден од нив е тоа што соработничката структура е блиску до сензиби-

12. Дали ќе одговорите при повик да и служите на Република Македонија во воена или вонредна состојба?				
	Вкупно		Полициска академија	
	<i>F</i>	%	<i>f</i>	%
без одговор	57	4,24	8	2,52
да, тоа ми е патриотска и морална обврска	430	31,99	173	54,57
да, ако морам	473	35,19	95	29,97
не, не сакам да го ризикувам животот	230	17,11	22	6,94
не ја поддржувам актуелната власт и политика	114	8,48	12	3,79
нешто друго, што?	40	2,98	7	2,21
Total	1344	100,00	317	100,00

литетот на генерацијата која студира, но и поради тоа што на професорската структура и е во задача да го вреднува резултатот на студентите. Но, несомнено постојат и други причини кои можат понатаму да се анализираат.

И за крај, на студентите им поставивме една батерија на прашања за тоа каков е нивниот став по

одделни прашања. Во таа смисла им го поставивме и прашањето за тоа дали ќе одговорите при повик да и служите на Република Македонија во воена или вонредна ситуација? Дистрибуцијата на одговорите на ова прашање е дадена во табела бр 12. Од неа може да се оцени дека доминира одговорот: да ако морам со 39,15%, а потоа е одговорот дека тоа им е морална и патриотска должност. Одговорите на овој модалитет се движат околу 32%. Заслужува внимание податокот дека речиси 1/5 од испитаниците не се подготвени да го ризикуваат животот. Ако, пак, ја погледнеме дистрибуцијата на одговорите кај студените од Полициската академија, таму редоследот на одговорите има поинаков след. Во оваа средина 54,57% одговориле дека таквиот повик им е морална и патриотска должност, а дури 29,97% со одговорот ако мораат.

Ако овој резултат го погледнеме од аспект на националната припадност, тогаш одговорите би изгледале вака:

Табела бр.13. Дали ќе одговорите при повик да и служите на Република Македонија во воена или вонредна состојба?								
	Македонец	Албанец	Турчин	Ром	Србин	Бошњак	Влаш	Друга
без одговор	35	20	2	0	0	0	0	0
да, тоа ми е патриотска и морална обврска	367	34	6	5	11	3	3	1
да, ако морам	371	68	10	6	6	4	6	2
не, не сакам да го ризикувам животот	152	60	6	2	4	3	2	1
не ја поддржувам актуелната власт и политика	62	45	2	1	2	0	0	1
нешто друго, што?	32	4	3	0	0	0	0	1
Total	1019	231	29	14	23	10	11	6

Структура во %

без одговор	3,43	8,66	6,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
да, тоа ми е патриотска и морална обврска	36,02	14,72	20,69	35,71	47,83	30,00	27,27	16,67
да, ако морам	36,41	29,44	34,48	42,86	26,09	40,00	54,55	33,33
не, не сакам да го ризикувам животот	14,92	25,97	20,69	14,29	17,39	30,00	18,18	16,67
не ја поддржувам актуелната власт и политика	6,08	19,48	6,90	7,14	8,70	0,00	0,00	16,67
нешто друго, што?	3,14	1,73	10,34	0,00	0,00	0,00	0,00	16,67
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Во врска со прашањето на односот меѓу етничката припадност и подготвеноста да се брани Република Македонија, за 30,06% од македонците е патриотска и морална обврска 36,02. Со таков одговор се 14,72% од Албанците, потоа со 20,69% се Турците, нешто повисока е пропорцијата кај Ромите 35,71%, Србите со 47,83%, Бошњациите со 30,00%, и таквата тенденција е задржана кај Власите со 27,27%. И на крајот е дистрибуцијата на оние што припаѓаат на друга национална група. Тие учествуваат со 16,67% во овој одговор. Во ова прашање доминира одговорот „да ако морам“. Така одговориле 36,41% од Македонците, 29,44% од Албанците, 34,48% од Турците, 42,86% од Ромите, 26,09% од Србите, 40,00% од Бошњациите, повеќето од половината Власи или 54,55% и 1/3 или 33,33% од оние што се изјасниле дека е припадници на некоја друга етничка заедница.

Доколку сакаме да погледнеме каков е однос меѓу религиската припадност и одговорот на ова прашање, би можеле да ја претставиме следната дистрибуција:

	православни	муслимани	католици	протестанти	друга
без одговор	33	24	0	0	0
да, тоа ми е патриотска и морална обврска	377	46	2	2	3
да, ако морам	379	90	1	1	3
не, не сакам да го ризикувам животот	158	70	2	1	2
не ја поддржувам актуелната власт и политика	60	47	1	0	4
Нешто друго, што?	30	7	0	0	1
Total	1037	284	6	4	13

	Структура %				
без одговор	3,18	8,45	0,00	0,00	0,00
да, тоа ми е патриотска и морална обврска	36,35	16,20	33,33	50,00	23,08
да, ако морам	36,55	31,69	16,67	25,00	23,08
не, не сакам да го ризикувам животот	15,24	24,65	33,33	25,00	15,38
не ја поддржувам актуелната власт и политика	5,79	16,55	16,67	0,00	30,77
Нешто друго, што?	2,89	2,46	0,00	0,00	7,69
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Во оваа прилика ќе се задржиме на одговорите на анкетираниите од двете побројни религиски заедници во Република Македонија. На ова прашање за 36,55% православни испитаници и за 16,20% испитаници муслимани е потврден одговорот затоа што тоа им е патриотска и морална обврска. Слична е дистрибуцијата според која тие би одговориле потврдно, но ако мораат. Со таков одговор се 36,55% испитаници кои се декларираат за православни, односно 31,69% од оние испитаници кои се декларираат за муслимани. И на одговорот „не, не сакам да го ризикувам животот“ 15,24% се православни, а 24,65% се муслимани.

Изнесените податоци се само илустрација за некои од ставовите на студентската младина во Република Македонија. Повнимателната анализа би можела да изнијансира некои од ставовите по национална или религиозна припадност, како во однос на степенот на идентификацијата со таквата определба така и за определна вредносна рамка.

Од досегашното излагање можеме да констатираме дека истражувачката активност на студентите, практикувана преку дејствувањето на студентскиот истражувачки тим, во основа, значи создавањето на услови за користењето на творечките потенцијали на генерацијата која е во процесот на оформувањето на професијата, во однос на примената на теоретските знаења во практични решенија, но и своевидна лабораторија во која, и преку која се совладуваат техниките и тајните на интелектуалното мајсторство.

Овој истражувачки зафат, иако недоволно следен со сите потребни технички и материјални претпоставки (во него е вграден ентузијазмот и енергијата на студените истражувачи и нивниот професор), сепак покажува дека може многу успешно да се мотивира дел од генерацијата да совлада нови содржини и знаења од областа на научно-истражувачката работа. Токму таквата активност ја поттикнува потребата од развиток на посебна Методика за изработката на примената на определен научно-истражувачки зафат.

Користена литература

- Milosavljević, S; (1980): *Istaživanje političkih pojava*; Institut za politička istraživanja; Beograd; Мужик, В:(1968): *Методологија педагошких истраживања*; Завод за издавање удџбеника, Сарајево,
- Weber, M., (1986): *Metodologija društvenih nauka*; Zagreb; Globus
- Pečujlić, M; (1989): *Metodologija istraživanja društvenih nauka*, Beograd, Službeni list;
- Pečujlić, M; Milić V, (1990): *Metodologija društvenih nauka*, Beograd, Službeni list
- Pečujlić, M;, (1989): *Metodologija društvenih nauka*, Beograd, Savremena administracija
- Pečujlić, M;, (1995): *Metodologija društvenih nauka*, Beograd, DB "Grafika",
- Воасанас, М, Мсандић,О, Петокочић, S: (1977): *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb,
- Metodologija istraživanja društvenih pojava*, (1963): Intitut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd,
- Supek, R.:(1965): *Ispitivanje javnog mnjenja*, Liber, Zagreb, стр. 66-70;
- Горшков, J. В.; (1986): *Методи социолошког истраживања*, Москва, стр.22-46.
- Осипов, Г. В. етс, (1963): *Робочая книга социолога*, Москва,
- Батковска, Л. (2005): *Методологија на научното истражување*, Охрид, Факултет за туризам и угостителство
- Мојаноски, Ц. (1998): *Методологија на научно-истражувачката работа - избор текстови*; Скопје, „2-ри Август - С“ Штип
- Teriz, Dž.; Milosavljević, S. (2000): *Praktikum iz metodologije politikologije*; Sarajevo
- Милосављевић, С. Радосављевић, И., (2006): *Основи методологије политичких наука*, Београд Службени гласник
- Бижков,Г., Краевски,В.,(1999): *Методологија и методи на педагошките истражувања*; Софија-Москва; УИ „Св. Климент Охридски“
- Мангейм ,Б. Д., Рич, К.Р., (1999): *Политологија, методи истражувања*, Москва, Весь мир
- Милошевић, Н., Милојевић, С., (2001): *Основиметодологије безбедноних наука*, Београд, Полициска академија
- Банђур,В., Поткоњак,Н., (1999) *Методологија педагогије*; Београд; Савез педагошких друштава Југославије
- Извештајот за проектот на студентскиот истражувачки тим

Cane Mojanoski, PhD
Police Academy – Skopje

PROJECTS AND PROJECT ASSIGNMENTS THROUGH THE PRISM OF THE STUDENT'S RESEARCH TEAM

Abstract

This paper presents part of the results of the research carried out by the Police academy's student research team. The project was organized within the framework of the optional subject "Methodology of security research" and was carried out in 6 universities in the Republic of Macedonia (3 state and 3 private). 1344 students were interviewed. This paper presents partial results, while all of them will be published in a separate research team report. The aim of this paper is to present part of the results and to initiate questions related to the project and project assignments, as part of the research process.

Key words: method, methodology, methods of writing scientific papers, research team, student.

БЕЗБЕДНОСНАТА ПОЛИТИКА ВО УСЛОВИ НА СВЕТСКИ ПРОЦЕС НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Резиме

Со овој труд авторот има намера да актуелизира еден значаен глобален проблем кој се однесува на потребата од создавање и усовршување на односот на националните држави и на светските институции спрема сите видови деструкции со кои се загрозува безбедноста и мирот на планетата и на нејзините жители. Постојат бројни ризици, закани и загрозувања кои не можат да се дефинираат како криминални дела, а ја загрозуваат непосредната и општа безбедност (природни непогоди и катастрофи и слично).

Со и преку постојната криминална политика се решаваат или можат да се решат само дел од деструкциите кои се именуваат како криминалитет, а пак другите ризици, закани и загрозувања треба да се "откриваат и контролираат" на друг начин. Тој друг начин е да се изгради и усоврши современа безбедносна политика која како теорија ќе овозможи да се создадат научни претпоставки таа да се применува во практиката преку соодветни институции на националните држави и институции на меѓународната заедница.

Процесите на глобализација кои се одвиваат во насока на "духовно, културно и економско обединување на светот" не можат успешно да се одвиваат доколку преку тие процеси не се создаде висок степен на безбедност која ќе се контролира и управува со правилна и благовремена безбедносна политика.

Клучни зборови: безбедност, криминалитет, политика, глобализација, ризици, закани, загрозувања, демократија, слобода, право.

Глобализацијата како светски процес

1. Позитивни страни на глобализацијата (интегрирање на националните општества во регионални и светски рамки)

Социолошката наука преку теорија на глобализацијата го истражува настанувањето на глобалниот културен систем. Според оваа теорија глобалната култура ја донесуваат, односно ја "произведуваат" различни трендови (случувања) на социјален и културен развој на светско ниво:

- појавата на глобални обрасци на потрошувачка и консумеризам;
- негувањето на космополитски стил на живот;
- појавата на глобалниот спорт /Олимписки игри, светски фудбалски натпревари/;
- ширењето на светскиот туризам;
- опаѓањето на суверенитетот на националните држави;
- растежот на глобалните воени системи;
- препознавањето на општосветската еколошка криза;
- појавата на општосветски здравствени проблеми - сида и слично;
- организирањето на светски политички системи

- Друштвото на народите, Обединетите нации; и други видови меѓународни тела.

- проширувањето на концептот човекови прва;
- комплесната размена на светските религии и слично¹

Создавањето на нова свест за светот како единствен простор се смета дека е најважната придобивка од процесите на глобализација.

За глобализацијата нема општоприфатлива дефиниција. Меѓу повеќето ќе ја наведеме дефинијата на Малом Ватерс (Malom Waters):

"Глобализацијата е социјален процес во кој исчезнуваат географските ограничувања на социјалните и културните аранжмани и во кои луѓето стануваат сè посвесни дека таквите органичувања исчезнуваат"²

За нашата анализа посебно е од интерес глобализацијата да се следи од аспект на *општосветските ризици, закани и загрозувања* и начините на општествено-глобално организирање за превенција и спротивставување на тој вид деструкции, преку создавање на најсоодветни безбедносни системи на национален, регионален и меѓународен план.

2. Негативни страни на глобализацијата (пораст на деструкциите во светот)

Кога глобализацијата ја анализираме од аспект на тоа дали продуцира деструкции и кои се тие, се проценува дека постојат нови облици глобални закани и во таа смисла како *темна* (негативна) страна на глобализацијата се наведуваат: *политичкиот фанатизам и религиозниот фундаментализам кои, пак, "произведуваат"*:

- меѓународен тероризам;
- организиран криминал;
- рапространување на оружјето за масовно уништување;
- климатските промени;
- енергетската небезбедност;
- слабење на позициите на ОН, НАТО, ЕУ и други меѓународни организации кои се грижат за глобалната безбедност.³

За односот криминална политика и безбедносна политика

Во рамките на криминолошките науки, во светот се развива и во континуитет се усовршува посебна криминолошка дисциплина именувана како **криминална политика**, односно политика во врска со криминалитетот во општеството. Оваа научна дисциплина развива методологија на истражувања кои се однесуваат на изнаоѓање најполволни мерки и средства за намалување и сузбивање на криминалитетот. Всушност, основа врз која се гради оваа криминолошка дисциплина е феноменологијата на

¹ Поопширно види - Оксфордски речник по социологија, МИ-АН -Скопје,2004 година, страна 76.

² Исто стр. 77.

³ Во весникот "Гардијан" при крајот на 2007 год. е објавен текст во кој се вели дека петмина поранешни воени функционери од САД, Велика Британија, Германија, Франција и Холандија изготвиле **Манифест** на 150 страници во кој се бара да се извршат длабоки промени во организирањето, правата и овластувањата на НАТО кои би требало да им овозможат подобро и поефикасно справување со глобалните предизвици. Покрај другото бараат "Западот" да биде подготвен за **превентивен нуклеарен удар** и одлуката во врска со тоа да се донесува без консензус, туку со мнозинство да се одлучува во НАТО, што преставува освојување на нови овластувања кои можат да предизвикаат огромни штети по безбедноста на одредена земја.

криминалитетот - оној криминалитет кој што се случил на определен простор и во определено време.

Криминалната политика најчесто се дефинира како *рационална, плански организирана дејност насочена кон превенција и сузбивање на криминалитетот.*

Ако појдеме од постојната реална состојба кога станува збор за постоењето на криминалната политика, може да се постави прашањето каков би бил односот кон современата безбедносна политика? Во оваа смисла, кога се споредуваат овие две нешта, се чини дека е оправдано да се прифати ставот дека безбедносната политика има пошироко значење во однос на криминалната политика. Безбедносната политика, со посебна методологија, треба да ги детектира ризиците, заканите и загрозувањата со цел да планира и презема мерки да не дојде до зголемен обем на загрозеност на безбедноста на луѓето и на државите и светот во целина.

Безбедносната политика можеме да ја дефинираме како *дел од општата политика која врз основа на релевантни факти добиени преку безбедносни проценки за степенот на загрозеност на вредностите ги определува средствата и мерките со кои можат да се постигнат определени безбедносни цели во земјата и во странство.*

Почетокот на XXI век преставува период во кој се одвиваат многу сложени процеси како во унапредувањата во областа на технологијата така и во организирањето и функционирањето на општествените заедници и нивните институции. Се случуваат промени со таква брзина што дел од населението не може да ги прими, да ги разбере, да ги следи и да ги применува во сопственото егзистирање. Обично за ваква појава се користи една изрека која гласи: "Овие луѓе ги згази времето.

За глобализацијата и безбедноста

Со современите процеси и промени кои се одвиваат во и низ процесите на глобализација во светот, посебно станува актуелен феноменот **БЕЗБЕДНОСТ**, особено од два аспекти:

- **првиот** е дали вкупната безбедност во светот и посебно во националните држави ќе се *подобрува* или безбедноста ќе се *влошува*? и

- **вториот** е дали општата и националната безбедносна политика ќе се осовременува за да може да "влее" со она што е ново во таа сфера или ќе биде "згазена" од времето и новонастанатите состојби?

Според наше мислење би требало да се создадат општествени услови кои ќе овозможат низ нови процеси и нови перспективи да се моделира и гради **современа безбедносна политика** на три нивоа: на *светско ниво, на регионално ниво и на национално ниво.*

Сегашната безбедносна политика може да се каже дека нема елементи врз основа на кои би можело да се тврди дека функционира како хомоген систем, особено не на светско ниво. Таа, ако воопшто може да се каже дека постои како систем, во основа се базира најмногу врз задоволувањето на интересите на големите светски сили кои располагаат со огромен економски потенцијал и со огромна количина уништувачко оружје. Ако е така, тогаш таа произлегува од моќта (силата) и ќе и служи на силата, а во тој случај се поставува прашањето дали е тоа безбедносна политика или е тоа безбедносен диктат со наметнување на закани и насилства, спротивни на интересите на националните држави и на човештвото во целина.

Ако општеството го набљудуваме од историски аспект ќе утврдиме дека во текот на долгата историја тоа поминувало низ повеќе развојни фази. Од некогаш примитивните заедници, подоцна се разви индустриско општество кое, пак, сега се

трансформира во еден степен понапред и стана **информатичко општество**. Станува збор за расчекор помеѓу новосоздаденото и можноста тоа да стане достапно и прифатливо за поголемиот дел од населението. На човекот му се достапни информациите, до нив слободно доаѓа и е во можност брзо да ги разменува. Во него практично се срушени сите бариери во комуникацијата меѓу луѓето и меѓу националните општества.

Некогаш и неоправдано сите овие процеси да се именуваат како производ на **глобализацијата**. А глобализацијата се сфаќа различно и многу различно се толкува. Но во поглед на тоа што носи глобализацијата за човештвото, сите се согласни дека истовремено носи позитивни перспективи, но се создаваат општествени прилики кои погодуваат да се продуцираат одредени нови облици на деструкции.

Глобалното општество кое се создава на светско ниво ќе ја детрминира потребата од создавање на **глобална безбедност** како универзален и општо прифатлив модел за сите или за најголемиот број национални држави. Ако се сака глобализацијата да се насочи кон создавање на "нов свет" кој треба да живее побогато, по слободно и побезбедно, тогаш е неопходно да се воспостави нова глобална политика, нов правен поредок и да се води нова (современа) безбедносна политика.

Глобалната безбедносна политика би требало да ја гради (моделира) глобалната безбедност во неколку насоки:

1/ Да се изгради **безбедносно право** со чии правни норми ќе се воспостави основа и рамка за идентификување на безбедносните појави кои како загрозувачки фактори ќе се третираат еднакво опасни и штетни за сите народи и држави;

2/ Да се определи кој **меѓународниот фактор** ќе води **безбедносна политика**; и какви ќе бидат неговите надлежности, должности и одговорности;

3/ Да се утврдат **меѓународните институции** кои во непосредната практика ќе ги детектираат безбедносните појави и ќе ги решаваат врз основа на создаденото безбедносно право;

4/ Да се утврдат **безбедносните мерки** преку кои на најуспешен начин ќе се разрешуваат безбедносните проблеми и појави;

5/ Да се создаваат поволни општествени, економски, политички и други услови кои ќе погодуваат да се надминат противречностите поврзани со националните и општите глобални интереси. Големите и моќни држави ќе инсистираат да бидат задоволени нивните интереси, често на штета на националните интереси на малите држави, а не ретко и на штета на универзалните, општите интереси на светската заедница.

Правни основи на безбедносната политика

Според највисокиот правен акт Уставот на државата, *по правило*, за општи и основни *интереси* се дефинираат: а) независноста; б) суверенитетот и в) територијалниот интегритет. За да се сочуваат тие вредности се гради **општа стратегија** која се именува како **национална стратегија** и која ги застапува вкупните интереси на сите граѓани на државата. Таквата стратегија треба да обезбеди **национална безбедност**⁴ (некаде именувана како **интегрална безбедност**).

За да се сочува националната безбедност неопходна е внатрешна стабилност на земјата, што претпоставува *увид врз факторите* (појавите) *кои имаат значење за*

⁴ Со употребата на терминот национална безбедност не се мисли на безбедноста на еден етникум, туку на сите жители на земјата.

нејзино јакнење и развивање, како и факторите (појавите) кои доведуваат или можат подоцна да доведат до нарушување (загрозување) на националната безбедност.

Врз основа на изградената национална стратегија, надлежните институции ја утврдуваат безбедносната политика (претседателот на државата, парламентот и сл.), а извршните органи ја спроведуваат таа политика (владата, органите за внатрешни работи, инспекциите, судството и граѓаните).

Безбедноста не е политика, но постои политика во врска со безбедноста. Условно, неа можеме да ја наречеме **безбедносна политика**. Безбедносната политика е интегрален дел од општата политика која може да се однесува на определена земја, на определен регион, на континент или на светот во целина. Според тоа, условно, безбедносната политика можеме да ја поделиме на **внатрешна политика** (на земјата) и **надворешна политика** (на регион, континент или светот). Безбедносната политика се гради и утврдува врз основа на националната стратегија, а во практиката се спроведува врз основа на безбедносните проценки кои се прават за земјата или за регионот, континентот, односно светот.

Гледано историски, **политиката** во различни временски периоди и во различни општествени прилики различно е сфакана и различно е дефинирана.⁵ Сега, во современе прилики, политиката се дефинира како вештина (способност) за одмерување на односот помеѓу средствата и целите на определен простор и во определено време за решавање на некој политички проблем или некои други прашања од областа на дејноста на државните органи, политичките партии, здруженијата или граѓаните.

Безбедносната политика е една од најсложените дејности во областа на организацијата на општеството и државата. Многу често, од тоа дали оваа политика се води „добро„ или „лошо„ зависи и опстојувањето на земјата, односно дали таа ќе се развива во мир и без средства на насилство или ќе влезе во водите на репресијата и насилствата и ќе предизвика масовни страдања на луѓето, односно ќе се предизвика граѓанска или некој друг вид војна.

Од квалитетот на безбедносната политика во земјата, од нејзината одмереност, директно зависат основните човекови права и слободи. Безбедносната политика која се води на ниво на државата во демократските парламентарни системи е во надлежност на парламентот и шефот на државата, а другите институции, пак, имаат надлежности и одговорности да ја спроведуваат безбедносната политика што ќе ја утврдат парламентот и шефот на државата.

Каков карактер треба да има современата безбедносна политика? Таа во основа *треба да се базира врз два доминантни принципи: превенција и хуманизам.*

Превенцијата претпоставува да се спречат или отстранат оние општествени, индивидуални услови и посебните прилики кои можат да доведат до нарушување на безбедноста и да настанат потешки последици за општеството, односно граѓаните. Тоа значи да не се дозволи да дојде до штетни последици.

Хуманизмот претставува општочовечка вредност и се однесува на прифаќање и негување на доброто, и неприфаќање и осудување на злото. Тоа значи, оној што ја води безбедносната политика или, уште повеќе, оној кој ја спроведува, ако се раководи од хуманистичките принципи, секогаш ќе го избегнува злото, односно поголемото зло ќе го заменува со најмалото можно зло кое, во краен случај, не можело да се избегне. Значи, по правило, безбедносната политика и нејзиното реализирање не можат да му нанесат зло на општеството и луѓето, напротив, таа треба да е во функција на

⁵ Тадиќ Љ., "Политиколошки речник", Београд, 1996 год, стр.159

унапредување на вкупните позитивни процеси насочени кон збогатување на општото и индивидуалното добро како врвни вредности за човекот.

Претпоставки за водење успешна безбедносна политика

Безбедносната политика претставува многу сложена дејност и тешко е да се определи која политика е успешна а која не. Од мноштвото фактори кои влијаат врз успешноста на водењето безбедносна политика, на прво место би требало да се стават оние кои се однесуваат на објективното детектирање на безбедносните појави, меѓусебната соработка и координација на безбедносните институции. Оние кои се одговорни, надлежни и должни да водат безбедносна политика треба навремено и објективно да располагаат со безбедносни сознанија. Тоа ќе им овозможи да прават реална безбедносна проценка, да ја утврдуваат безбедносната состојба и да можат да предвидуваат идни безбедносни настани. Само во таков случај може да се избегнат непријатните изненадувања и погрешно преземените мерки.

За успешна, односно добра безбедносна политика, се смета онаа која е способна да ги разреши безбедносните проблеми со минимални средства и со минимална штета.

Современите економски, политички, правни и културни состојби во светот ја детерминираат потребата од усогласено водење на безбедносната политика на ниво на светот, на ниво на обединети држави или региони и на ниво на националната држава. Во светот се случуваат безбедносни појави кои некогаш се во обик на ризици, некогаш во облик на закани, а често и во облик на непосредни загрозувања. Нивното следење и влијанието врз нив не е можно да се постигне во рамките на една национална држава, затоа што претставуваат општосветски, а не национален проблем.

Безбедносната политика би требало да биде во функција на попречување и сузбивање на сите видови закани, ризици и загрозувања а не само на оние кои можат да се поместат во групата криминалитет. Станува збор за безбедносни појави кои потекнуваат од природата и други извори, а не од човечки фактор.

Кога велиме попречување мислиме на мноштво мерки кои државата преку своите институции, законодавниот дом и националниот совет за безбедност може да ги преземе за да се отстранат условите кои погодуваат да се создаваат и шират деструкции. Во оваа смисла **безбедносната политика** претставува посебна безбедносна научна дисциплина која со посебни методи и средства има за цел да ја развива и унапредува **превентивната дејност** како најповолно средство за успешно справување со очекуваните деструкции или веќе случените.

Содржина на безбедносната политика

Содржината на безбедносната политика е детерминирана, односно "производ" на реалните состојби и реалниот живот во конкретната држава, регион или светот. Таа треба да биде во функција на општеството, на државата и на граѓаните за да овозможува безбедно да се унапредуваат вкупните односи во заедницата. Безбедносната политика, како што кажавме погоре, ја сочинуваат содржините на внатрешната и содржините на надворешната безбедносна политика. Но, треба јасно да се напомене дека безбедносната политика се води интегрално, во целина. Според тоа кој ја реализира и со кои мерки, а во извесна смисла и според институциите, националната безбедносна политика може да се именува како **национална (внатрешна) и меѓународна (надворешна)**.

Процесите на глобализација и новосоздадената реална состојба во поглед на "обединување на светот" имаат директно влијание врз вреднувањето на безбедносната

политика, нејзиното градење и реализирање во практиката. Националните држави партиципираат во креирањето на глобалната безбедносна политика, но и глобалната безбедносна политика врши влијание врз националната. Всушност, не може да се гради национална политика која нема да се потпира врз меѓународната безбедносна политика и обратно. Тоа значи дека во извесна смисла се намалува моќта на националната држава самостојно и независно од меѓународната безбедносна политика да гради своја, а во друга смисла се зголемува нејзината улога во градењето на меѓународната политика. Во ваквата ново создадена состојба се поставува прашањето како да се помират противречните интереси на националната држава со интересите на светската заедница.

За содржините на внатрешната национална безбедносна политика:

-Елементите на безбедносната политика, по правило, треба да бидат вградени во документите со кои се уредува структурата и карактерот на општеството - во економската, политичката, социјалната и другите области, како потреба да се уредат односите, така што тие да не произведуваат противречности од кои ќе се изродат разни девијации и деструкции со кои ќе се загрози општата и индивидуалната безбедност.

-Елементите на безбедносната политика поконкретно треба да бидат содржани во основните правни и други акти кои ги донесуваат органите на власта со кои се уредуваат темелните односи;

-Елементите на безбедносната политика се содржани во казненото право со тоа што се определуваат деликтите и мерките спрема деликвентите, како и постапката за докажување и пресудување, со што конкретно се реализира оваа политика во практиката;

-Во социјалната сфера ќе бидат определени најрационалните мерки за попречување и сузбивање на социопатолошките појави.

Внатрешната безбедносна политика ја реализираат:

-Извршната власт - Владата и нејзините институции и органи;

-Судската власт преку правосудните институции и

-Граѓаните, индивидуално и преку форми на доброволни граѓански здружувања

Човештвото, низ долгата историја, континуирано се стремело да воспостави мир и безбедност и да ги негува и развива како темелни и врвни вредности кои овозможуваат слобода, демократија и уживање на човековите права. За жал, историјата е преполна со кршење на мирот и загрозување на безбедноста - војни, тоталитарни општества, диктатури, експлоатации и слично. Но без оглед на тоа, човештвото во целина не престанало да се движи кон создавање на мирот и квалитетната безбедност.

Користена литература:

- Арнаудовски Љ., *Криминологија*, Скопје, 2007
- Маршал Г., *Оксфордски речник по социологија*, МИ-АН, Скопје, 2004
- Милутиновиќ М., *Криминална политика*, Савремена администрација, Београд, 2984
- Макдауел Д., *Стратегиско разузнавање*, Полициска академија, Скопје, 2007
- Никодиноска С., *Заедничка надворешна и безбедносна политика на Европската унија*, Скопје 2005/2006, Годишник на Полициската академија, стр.255-270
- Павловски Ј., *Енциклопедија*, МИ- АН, Скопје, 2006
- *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975
- Спасески Ј., *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Скопје, октомври 2005, стр. 67
- Турек Ф., *Глобализација и глобална сигурност*, Вараждин, Хрватска, 1999
- Тадиќ Љ., *Политиколошки речник*, Београд, 1996

Jordan Spasevski, PhD
Police Academy – Skopje

SECURITY POLICY IN TERMS OF THE WORLD PROCESS OF GLOBALIZATION

Abstract

The aim of this paper is to highlight a significant global problem which refers to the need of creating and improving the relation between the national countries and world institutions towards all kinds of destructions which endanger the security and peace of the planet and its inhabitants. There are numerous risks, threats and encroachments that cannot be defined as criminal acts but jeopardize the imminent and general security (natural disasters and similar catastrophes).

Only part of the destructions considered as criminality are resolved or can be resolved with and through the present criminal policy, while the other risks, threats and encroachments should be "detected and controlled" in another way. This 'other' way refers to building and improving the contemporary security policy, which considered as theory, will enable creation of scientific assumptions to be applied in practice through adequate institutions of the national states and the international community.

The processes of globalization developing towards "spiritual, cultural and economic unification of the world" cannot develop successfully unless a new higher degree of security which would be controlled and managed with rightly and timely security policy is created through these processes.

Keywords: *security, criminality, policy, globalization, risks, threats, encroachment, democracy, freedom, law.*

НАТО МОДЕЛОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ

Резиме

Потребата од управување со безбедносни кризи за прв пат е истакната на самитот на ОБСЕ во Хелсинки во 1975 година. На самитот на НАТО во Рим 1991 година усвоен е нов стратешки концепт на Алијансата, според кој новите безбедносни предизвици можат да ги решат само со соработка на повеќе меѓународни организации, а фундаменталната задача на Алијансата ќе биде превенција и управување со кризи со помал интензитет. Стратешкото управување со кризи е во надлежност на следниве меѓународни организации: НАТО, ООН, ЕУ, ОБСЕ, Советот на Европа, Г8 и Пактот за стабилност на Југоисточна Европа. Основа за примена и развој на НАТО моделот за управување со кризи претставува Стратешкиот концепт на НАТО од 1999 година. Врз негова основа е изработена Здружната сојузничка доктрина од 2001 година. Стратешкото управување со кризи нормативно се регулира во Завршната сојузничка доктрина, Општиот прирачник за управување со кризи, како и во правилникот за Операции за поддршка на мирот.

Клучни зборови: НАТО, управување со кризи, превенција на конфликти;

В О В Е Д

Во втората половина на XX век, меѓународните односи ги одбележа Студената војна¹. Како резултат на темелните разлики помеѓу двата спротивставени блока, настапи период на неизвесност во која постојано беше присутна опасност од избувнување на вооружен конфликт на регионално, па дури и на глобално ниво. Сфаќањето на одбраната и безбедноста во периодот на Студената војна беше сведено на образец на безбедносни дилеми, а средствата кои двете страни ги вложуваа во развојот на нуклеарното вооружување биле големи.²

Варшавскиот пакт и НАТО, двата спротивставени сојузи³, основната причина за сопственото постоење го гледаа во колективната самоодбрана⁴, а нивното поимање, како и практикувањето на безбедноста и сигурноста се засновало на расположивите воени ефективи.

¹ Состојбата на постојана спротивставеност и подготвеност за војна кои ги обележа односите помеѓу САД и СССР во периодот 1946-1991 година. Zbigniej Brzezinski, *The Cold War and its Aftermath*, Foreign Affairs, 1992;

² Минималниот проценет износ кој САД го потрошиле за развој на нуклеарно вооружување во периодот 1940-1996 година изнесувал 5.821 милијарди долари (сметано по сегашниот курс на доларот), „Atomic Audit: The Costs and Consequences of U.S. Nuclear Weapons Since 1940“, Brookings Institute Press, 1998;

³ Во официјалните документи на НАТО, СССР за прв пат се спомнува како потенцијален непријател во стратешкиот документ „Strategic Guidance for North Atlantic Regional Planning“, 28.03.1950;

⁴ Одредбите за колективна самоодбрана се наведени во чл. 3 и 5 во Варшавската спогодба од 1949 година и чл. 4 од Договорот за пријателство, соработка и заемна помош, документ со кој е основан Варшавскиот пакт, 1955;

Иако во периодот на Студената војна не постоел глобален конфликт, во втората половина на XX век повеќе од 50 милиони луѓе го загубиле својот живот во разни конфликти, а само 10% од вкупниот број на конфликти се воделе помеѓу суверени држави.⁵

Периодот по распадот на Варшавскиот пакт беше одбележан со оживување на поедини нерешени национални и државни проблеми чие решавање било потиснувано во авторитарните и недемократските режими. Војната што изби на територијата на поранешната СФРЈ со својот интензитет и со разурнувањата значително го одреди идното реконструирање на меѓународните организации, и во прв план ја стави потребата од управување со безбедносни кризи.

Со распадот на Варшавскиот пакт се создаде реална потреба НАТО да има колективна самоодбрана со што се наметна потребата да бидат пронајдени нови идентитети и цели за постоење на Алијансата.⁶ Со новиот стратегиски концепт на НАТО, усвоен во Рим 1991 година, управувањето со кризи е дефинирано како стратешки концепт на НАТО за XXI век.⁷ Во достапната литература концептот на управување со кризи не е застапен на соодветен и комплетен начин. Оттука потребата од темелно и систематско изучување на наведената проблематика.

Тема на овој труд е утврдување на постоењето на единствен модел за управување со кризи во НАТО, како и анализирање и опис на неговите основни инструменти. Целта е да се утврдат елементите на моделот за управување со кризи, како и тоа во кои нормативни документи на НАТО се наоѓаат, под кои услови и по кои принципи е одредена нивната примена.

1. РАЗВОЈ НА КОНЦЕПТОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ

Потребата од управување со безбедносни кризи за прв пат е истакната на самитот на ОБСЕ во Хелсинки во 1975 година. Во поглавјето под наслов *Confidence Building Measures and Certain Aspects of Security and Disarmament*⁸ се предвидени конкретни мерки за превенција на кризите⁹, и тоа:

1. Обврска за предходно известување за сите поголеми воени маневри и можност за упатување на воени набљудувачи кои ќе ги надгледуваат;
2. Останати мерки за јакнење на меѓусебната доверба, како што е постепеното разоружување.

Освен наведените мерки, во Хелсиншкиот завршен акт е промовирана заштита на човековите права и слободи, како и независноста на државите и неможноста за промена на границите по мирен пат. Завршниот акт го потпишале претставници на 56 држави, а во име на тогашната СФРЈ документот го потпишал претседателот Јосип Броз. Како резултат на потпишаната спогодба, а на иницијатива на САД, формиран е Хелсиншкиот комитет чија основна задача била да ја нагледува реализацијата на постигната спогодба.

На самитот на ОБСЕ во Стокхолм во 1986 година, усвоен е Завршен документ со кој мерките за превенција на кризите се дефинираат на начин кој е употреблив и денес-*Confidence and Security Building Measures (CSBM)*.¹⁰ Основната задача на CSBM е

⁵ Ruth Leger Sivard, *World Military and Social Expenditures*, Washington DC Press, 1999, стр. 29-31;

⁶ Heinz Gärtner, „European Security, Transatlantic Link and Crisis Management“;

⁷ „Alliance’s New Strategic Concept“, NATO Press Communiqué, S-1(86)91, стр. 2-4;

⁸ Мерки за градење доверба и одредени аспекти на безбедноста и разоружувањето

⁹ Helsinki Final Act, OEBS Press Releases, 1975, стр.10-14;

¹⁰ Мерки за градење доверба и безбедност;

намалување на ризикот од ненадејна агресија, како и од можноста за погрешна проценка на воените активности на една држава.¹¹ Завршниот документ од Стокхолм е дополнет во 1989 и 1990 година на самитот во Виена.

Мерки за превенција на кризи според CSBM¹² се:

1. Годишна размена на информации за единиците до ниво на бригади/полкови/ескадрили;
2. Годишна размена на информации за сите стратегиски борбени системи кои се наоѓаат надвор од територијата на матичната држава;
3. Размена на информации за воените буџети во согласност со критериумите на ООН.

Наведените спогодби од 1986 и 1989/90 година не ги ратификувале единствено СССР, а концептот на CSBM се применува и доградува и денес помеѓу членките на ОБСЕ.

На самитот на НАТО во Рим во 1991 година, усвоен е нов стратегиски концепт на Алијансата, кој содржел некои целосно нови поставки:

1. потполно е исклучена можноста од масовни агресии на територијата на Алијансата;
2. новите безбедносни предизвици не може да ги реши само една институција, туку само со соработка на повеќе меѓународни организации - НАТО, КЕБС, Европската заедница, Западно-европската унија и Советот на Европа;
3. нуклеарното вооружување во Европа ќе биде намалено за 80%, бидејќи не постои нуклеарна закана¹³;
4. фундаментална задача на Алијансата треба да биде превенција и управување со кризи од помал интензитет во нивната почетна фаза.¹⁴

Наведените карактеристики на стратегискиот концепт на НАТО претставува радикална пресвртница во однос на претходниот стратегиски концепт усвоен во 1968 година. Не е променета само перцепцијата на безбедносните предизвици, ризици и закани, туку и самата организација на вооружените сили на НАТО кои својата реорганизација ја започнуваа со преминување на помали, но поефикасни и помобилни мултинационални состави.¹⁵

Во 1992 година, генералниот секретар на ООН Бутрос Гали, пред Генералното собрание на ОН го претстави документот насловен како *Агенда за мир* со кој се воведени одредени новини во овластувањата со кои располагаат ОН во случаи на управување со кризи.

Агендата го истакнува значењето на превенцијата на кризите и конфликтите, а дадени се и значително пошироки овластувања на Советот за безбедност на ООН. Со *Агендата* се дефинираат четири фази во превенцијата на конфликтите¹⁶:

1. Превентивна дипломатија, која вклучува мисии за утврдување на факти, рано предупредување на потенцијалните конфликти и посредство, мерки за градење доверба и, во некои случаи, превентивно вклучување на силите на ОН на терен;
2. Воспоставување на мирот, кое вклучува исклучиво средства наведени во Поглавејето VI од Повелбата на ОН: преговарање, истраги, посредување, советување, арбитража и склучување на спогодби помеѓу учесниците во конфликтот;

¹¹ *NATO Review*, Vol. 1/1991, стр.16;

¹² Исто, стр.17;

¹³ *NATO Press Communiqué*, S-1(86)91, стр.2-4;

¹⁴ Исто, стр. 6;

¹⁵ Исто, стр. 5;

¹⁶ UN Agenda for Peace, *UN Press Releases*, A/47/277-S/24111, стр. 7;

3. Зачувување на мирот, кое е дефинирано како упатување на силите на ОН на терен во согласност со учесниците во конфликтот. Се предвидува упатување на сложени мисии, кои покрај воените единици би биле составени и од цивилни компоненти, како што е цивилната полиција. Постои можност дури и за воспоставување на комплетна цивилна власт под контрола на посебни претставници на генералниот секретар на ОН;

4. Градење на мирот, чија цел е спречување на ескалацијата на тензиите и нивно развивање во конфликти. Денес оваа фаза е вброена во мерките за превенција на кризи-те и конфликтите.

За да бидат остварени задачите кои произлегуваат од наведените фази, генералниот секретар на ОН Бутрос Бутрос Гали во *Агендата за мир* предложил и формирање на единици на ОН кои ќе бидат непрекинато во приправност. Со *Агендата за мир* поттикнати се промените во меѓународните односи и во дотогашното сфаќање на превенцијата и управувањето со кризите, а можноста за превентивно распоредување на мировните сили на ОН претставува сосема нов инструмент на управувањето со кризите.

Јубилејните 50 години постоење на НАТО беа одбележани со самит во Вашингтон во април 1999 година, за време на воздушната кампања врз СР Југославија. Тогаш е усвоен новиот стратегиски концепт на Алијансата:

1. дефинирани се партнерите на НАТО во одржување на светскиот мир и стабилноста: ОН, ОБСЕ, ЕУ и Западноевропската унија;

2. утврдено е дека предизвиците, ризиците и заканите по безбедноста на Алијансата се производ на различни воени и невоени субјекти лоцирани во и околу евроатлантското подрачје;

3. Востановено е дека етничките и верските несогласувања, проблемите околу територија, незадоволителни или неуспешни реформи, кршење на човековите права и распаѓањето на државите можат да предизвикаат локална или регионална нестабилност¹⁷;

4. Истакнато е дека превенцијата и управувањето со кризите се фундаментални задачи на Алијансата која таа ги спроведува заради зачувување на мирот и спречување на војна, самостојно или во соработка со други меѓународни организации;

5. утврдено е дека во случај на избувнување на криза, НАТО, во согласност во меѓународното право, ќе придонесе за нејзино решавање, и тоа со операции кои не се дефинирани во членот 5 од Вашингтонскиот договор¹⁸.

Од наведените фрагменти од Стратегискиот концепт на НАТО можеме да заклучиме дека концептот на управување со кризи се шири „на простор во и околу евроатлантското подрачје“, значи надвор од територијата на Алијансата. Со поимот „операции кои не се дефинирани во член 5 од Вашингтонскиот договор“¹⁹ се опфатени воени акции надвор од територијата на НАТО.

ОСНОВНИ ПОИМИ

Изразот „управување со кризи“ не е нов во НАТО. Поимот кризи во НАТО документите за прв пат се појавил кога во 1950 година се започнати активности за планирање на мерки за цивилна заштита во случај на нуклеарен напад.²⁰

¹⁷ The Alliance's Strategic Concept, Press Release, NAC-S(99)65, стр. 3-5;

¹⁸ Исто, стр. 7;

¹⁹ Со членот 5 од Вашингтонскиот договор од 1949 година е предвидено „во случај на напад на територијата на која било членка, ќе се применуваат мерките на колективна самоодбрана од член 51 на Повелбата на ОН“.

²⁰ Lord Ismay, NATO, The First Five Years 1949-1954, стр. 3-13,

Во јуни 1952 година, основан е Одбор за планирање на внатрешниот површински транспорт во Европа²¹, кој имал задача да ја координира употребата на европската сообраќајна инфраструктура во случај на кризи.²²

Зачудува податокот дека во документите на Алијансата, и покрај постојаното истакнување на значењето на моделот за управување со кризи, сè уште не постои единствена усвоена дефиниција за криза.

По завршувањето на воздушните напади врз СРЈ во август 1999 година, публикуван е *Општиот прирачник за управување со кризи*.²³ Тој првенствено е наменет за државите членки на НАТО - програмата „Партнерство за мир“, како упатство во процесот на воспоставување на интероперабилност²⁴ на стратешко ниво. Во *Општиот прирачник за управување со кризи* дадени се дефиниции на основните поими кои можат да бидат корисни за разбирање на кризите со кои може да се соочи НАТО и неговите сојузници.²⁵

Кризата, во најопшта смисла на зборот, претставува секоја промена која ја дестабилизира ситуацијата и со која се загрозуваат приоритетните вредности, интереси и цели на вклучените страни. Наведената дефиниција содржи одредени недоречености. Прво, не е наведен видот на кризата. Од предходно кажаното се гледа дека во документите на НАТО поимот кризи настанал во областа на цивилната заштита, а дури во Стратегискиот концепт на НАТО од 1991 година е проширен на безбедносни кризи. Второ, „промената на ситуацијата“ не е лоцирана ниту територијално, ниту ситуационо, а не се одредени ниту „вклучените страни“, па останува нејасно кои се субјектите на кризите и какви субјекти постојат.

Во алтернативните дефиниции се наведува дека кризата претставува:

1. „низа на случувања кои меѓусебно се продолжуваат, а кои можат да влијаат врз дестабилизација на силите во меѓународниот систем или било кој негов дел, иако во тој случај се зголемува можноста од појава на насилство“²⁶.

2. „низа интеракции помеѓу владите на две или повеќе суверени држави во конфликтот каде постои голема можност од избувнување на војна“²⁷.

3. „ситуациона промена која се карактеризира со зголемен интензитет на штетни интеракции помеѓу две или повеќе страни, со можност за отпочнување на борбени дејствија“²⁸.

Дури и во површното читање на наведените дефиниции, веднаш станува јасно дека овие дефиниции се меѓусебно различни. Во некои е предвидено дека само државите можат да бидат субјекти на кризите, додека во другите дефиниции субјектите не се определени. Како обележје на кризата во некои дефиниции се подразбира употреба на сила во конфликтот, во други, пак, постоењето на можност за избувнување на вооружен судир што е доволно за да еден конфликт биде дефиниран како криза.

²¹ Planning Board for European Inland Surface Transport, (PBEIST)

²² Lord Ismay, стр. 3-13;

²³ Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC, 1999;

²⁴ Збир на процедури кои државата членка на НАТО/ПЗМ мора да ги усвои и да биде способна да ги примени во одредена ситуација. Усогласувањето секогаш се одвива паралелно во воените и политичките структури.

²⁵ Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC, 1999, стр. II-2;

²⁶ Oran Young, *The Intermediaries: Third Parties in International Crisis*, University Press, Princeton, 1967, стр. 14;

²⁷ Glenn H. Snyder, Paul Diesing, *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crisis*, University Press, Princeton, 1977;

²⁸ Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, *Crisis, Conflict and Instability*, New York, Pergamon press, 1989;

Авторот на *Општиот прирачник за управување со кризи* и самиот во текстот забележал дека именувањето на одреден конфликт како криза е субјективна категорија²⁹.

Управувањето со кризи претставува организирање и преземање на мерки заради:

1. ставање на кризата под контрола на менаџерите со кризи;
2. создавање на услови во кои менаџерот со кризи со своите постапки може да влијае врз нејзиниот иден тек, со што би било пронајдено прифатливо решение.³⁰

Според НАТО моделот³¹, управувањето со кризи треба:

1. да придонесе за намалување на тензиите и така да ја спречи нивната ескалација во кризи кои би можеле да влијаат врз безбедноста на државите членки на Алијансата;

2. да биде ефикасен, со што би се спречило нивното понатамошно ескалирање во конфликти;

3. да обезбеди цивилните и воените структури да бидат подготвени да управуваат со различни кризи во кусо време, како и да спречуваат акции против која било држава членка;

4. да контролира евентуални реакции во случај на појава на насилство и на тој начин да спречи понатамошна ескалација на конфликтот со прекин на непријателствата и повлекување на агресорот;

5. да ја доведе кризата во фаза на деескалација, тогаш кога насилството ќе биде запрено или ставено под контрола, со што би била воспоставена нормална ситуација.

Секоја криза има определен степен на нејзината сериозност и нејзиниот интензитет. Степенот на сериозност е дефиниран со обемот на заканата, како и со тоа колку е непосредна загрозеноста на основните вредности, интереси и цели. Доколку овој модел се набљудува во однос на тоа каква е неговата практична примена, јасно е дека овие фактори ќе бидат субјективни и дека ќе зависат од перцепцијата на менаџерот. За да се намали субјективноста на менаџерот, протребно е во случај на процена на степенот на сериозност да се согледа обемот и непосредноста од загрозувањето.

Важно е да се има во вид дека за проценката на степенот на сериозноста на кризата е многу поважно да се воочи колку загрозеноста е непосредна, отколку да се одреди нејзиниот обем. Одлука за превентивна акција или за управување со кризата се донесува откако ќе се земе предвид очекуваното време до почетокот на наредната фаза во ескалација на кризата. Степенот на сериозност на кризата се користи како индикатор според кој се согледуваат политичките одлуки во врска со ескалацијата на кризата. Кога таквите политички одлуки еднаш ќе бидат донесени, степенот на сериозност престанува да биде релевантен. Тогаш сите идни одлуки зависат исклучиво од интензитетот на кризата.

Интензитетот на кризата претставува најважна компонента во проценката на кризата. Кога одредена тензија (меѓудржавна или внатре - државна) ескалира во криза, се определува интензитетот на нејзината сериозност. Врз основа на предходното може да се заклучи дека степенот на сериозност е квалитативна категорија која зависи од два фактора. Кога нивото на примена на насилство во кризата се зголемува и ја преминува границата на безбедносна толеранција, на менаџерите им е најважна квантитативната

²⁹ Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC, 1999;

³⁰ Исто;

³¹ Исто, стр. II-1;

компонента, олицетворена во интензитетот на кризата и набљудувана во однос на тоа кој вид на насилство го употребуваат учесниците во конфликтот.

Во однос на причините за појава на кризите, тие можат да бидат економски, политички, безбедносни, социјални итн. Тие најчесто се комплексни и претставуваат збир од различните наведени фактори, но најголемо внимание најчесто добиваат оние кризи кои можат да доведат до појава на насилство. Методологијата за проценка и претставување на кризата, која ќе биде опишана во понатамошниот текст, може да биде применета и на останатите видови кризи, а не само на безбедносните. Со комбинација на степенот на сериозност и интензитет на кризата, менаџерите доаѓаат до еден од можните начини за претставување на кризата, кој ќе биде релевантен во процесот на донесување на одлуки.

Табела бр.1: Тек на безбедносната криза

Како што е прикажано во графиконот, постојат две основни фази во развојот на секоја криза: ескалација и деескалација.

Фаза на ескалација

Секоја криза се развива од период на мир. Тој едноставно може да се објасни како време на рутински интеракции помеѓу држави кои се раководени од своите интереси. Почетната крива на графиконот секогаш е на ординатата, бидејќи во меѓународните односи секогаш постојат минимални несогласувања во односите помеѓу државите. Дали тие несогласувања ќе прераснат во тензии, зависи од многу фактори чии интеракции не можат однапред со сигурност да се согледаат. Една од основните мерки за превенција на кризите претставува константното следење на ситуацијата во опкружувањето, што обично подразбира и разузнавачки активности.³² Кривата понатаму напредува кон „несогласување-тензија“, обично кога безбедносниот предизвик или ризик прераснува во закана за приоритетните државни интереси. Тој период на несогласувања, односно периодот на тензија го карактеризира зголемена готовност на безбедносно - политичките структури и дефинирање на можните одговори на кризата, чие тежиште

³² Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC, 1999, стр. II-6;

се насочува кон собирање на што попретцизни податоци и јасно дефинирање на интересите на спротивната страна.

Кривата понатаму напредува кон „конфронтација“, која означува дека едниот или двата учесника во судирот почнале да применуваат насилство. Примената на насилството, најчесто, започнува со демонстрација на сила - вршење на воени маневри, појава на специјални воени или полициски единици - пред сè во оние делови на територијата во кои се генерира кризата. Политичката активност во тој момент станува особено интензивна, проследена со прекин на дипломатските односи и упатување на ултиматуми. Доколку дојде до заострување на кризата, настапува наредното ниво, односно примена на насилство.

Вооружениот конфликт претставува врв на кризата. Во оваа фаза почетната примена на насилство, пред сè, е ограничена на помали единици и на полесно вооружување, а политичките напори за мирно решавање на кризата сè уште се многу интензивни.

Фаза на деескалација

Интензитетот на примена на насилство, со тек на време, опаѓа, најчесто под притисок, односно интервенција на меѓународната заедница, со што започнува фазата на смирување на конфликтот. Оваа фаза ја карактеризира намалување на нивото на примена на насилство, најчесто после физичкото раздвојување на конфликтните страни, во што учествуваат мултинационални единици за зачувување на мирот. Смирувањето на конфликтот не значи дека кризата е решена, но целата ситуација ја враќа на политички терен.

Доколку политичките напори бидат успешни и доколку дојде до взаемно прифатливо решение, се влегува во фаза на нова стабилност во која постои претпоставка дека е постигнат доволно добар договор како основа за понатамошно смирување на тензијата. Како и во фазата на мир, ни во овој период не постои потполна согласност. Напротив, многу често нивото на одредени несогласувања е значително повисоко отколку порано. Фазата на нова стабилност можеме да ја опишеме како *status quo* кој е прифатлив за двете страни. Во фазата на деескалација, кога во почетокот на смирување на конфликтот насилството е исклучено и кога е избегната можноста за негово прелевање во соседните држави, степенот на сериозност како комплексен квалитативен фактор повторно почнува да биде доминантен показател на кризата.

2. МЕЃУНАРОДНИ ОРГАНИЗАЦИИ КОИ СЕ ЗАНИМАВААТ СО УПРАВУВАЊЕ СО БЕЗБЕДНОСНИ КРИЗИ

Управувањето со безбедносните кризи како директна последица на опишаните промени во меѓународните односи и еволуирањето на безбедносните предизвици, ризици и закани станува приоритет на меѓународните организации кои се занимаваат со проблемите од областа на безбедноста. Бидејќи ниту една меѓународна организација не може ефикасно да придонесе за решавање на современите безбедносни кризи и својата доктрина да ја дистанцира од надминатиот класичен интервенционизам, во праксата таа станува неупотреблива за деликатните предизвици кои ги носат современите меѓународни односи.

Јакнењето на НАТО и воено - политичката и економска превласт на државите членки над останатите институции (вклучувајќи ја и ООН), значително ја намалија можноста која било безбедносна криза во светот да биде управувана без партиципација на Алијансата. Голем проблем претставува и уредувањето на надлежноста, како и

меѓусебните односи на меѓународните организации кои се занимаваат во стратешко управување со кризи.

Стратешкото управување со кризи е во надлежност на следниве меѓународни организации: НАТО, ООН, ЕУ, ОБСЕ, Советот на Европа, Г8 и Пактот за стабилност на Југоисточна Европа.

Нивните меѓународни односи и надлежности не се нормативно уредени со документ или пропис. Поединечното влијание на секоја од нив во сферата на управување со кризи зависи од количината на моќ и капацитет со кои располага таа организација во даден момент. Доколку како појдовен критериум се земе количината на расположливи средства и моќ, пред сè воена, политичка и економска, доаѓаме до заклучок дека најголемо влијание во современиот свет во сферата на стратешкото управување со безбедносни кризи имаат: НАТО, ООН, ЕУ и ОБСЕ.

Со распаѓањето на Варшавскиот пакт дојде до огромен пораст на военото, политичкото и економското влијание на НАТО и ЕУ. Ослободувањето од влијанието и постојаната закана од Русија доведе до брза територијална експанзија на ЕУ која функционално еволуираше, преземајќи ги врз себе и безбедносните функции.

На состанокот одржан во Болоња во јуни 1999 година, Европскиот совет донесе заклучок дека „ЕУ мора да има капацитет за автономна акција која ќе поддржува соодветна вооружена сила со јасно дефинирана процедура и подготвеност за нејзина примена со цел одговор на меѓународна криза“.³³ Истата година во декември, на самитот на ЕУ во Хелсинки е усвоен план за формирање на заеднички сили на ЕУ кои ќе бројат 60.000 луѓе, со двомесечна борбена готовност и оперативна автономија од една година. Нивното прво ангажирање претставува преземањето на мировната мисија во Босна и Херцеговина од СФОР на 2 декември 2005 година.

Последното проширување на ЕУ го зголеми бројот на населението на 450 милиони, што станува важен фактор во светот. Најсилната алка која ги поврзува САД и Европа е НАТО во кој се сретнуваат (и испреплетуваат) нивните меѓусебни интереси.

Организацијата за европска безбедност и соработка (ОБСЕ) е основана во 1975 година врз основа на принципите од завршниот акт во Хелсинки. Бидејќи тоа е основната задача, ОБСЕ на полето на превенцијата и управувањето со кризите со политички средства разви механизми кои со децении се верификувани и усовршувани врз основа на воочените недостатоци во конкретни мисии. Во Здружената сојузничка доктрина на НАТО пактот, во поглавјето кое се однесува на соработката на НАТО со останатите меѓународни организации, се наведува дека како „единствен форум кој ги опфаќа сите држави на Европа, како и Канада и САД, ОБСЕ претставува клучна компонента на европската безбедносна инфраструктура“³⁴. Со оваа констатација уште еднаш се доведува во прашање вистинскиот меѓународен авторитет на ЕУ.

3. ЕЛЕМЕНТИ НА НАТО МОДЕЛОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ

Основа за примена и развој на НАТО моделот за управување со кризи претставува *Стратешкиот концепт на НАТО* од 1999 година.³⁵ Врз негова основа е изработена *Здружената сојузничка доктрина* од 2001 година.³⁶

³³ Raimo Väyrynen, The Joan B. Kroc, The EU's New Crisis Management Capability, Institute for International Peace Studies, Policy Brief, №3, February, 2000, стр.1;

³⁴ NATO Handbook, стр. 348;

³⁵ The Alliance's Strategic Concept, Press Release, NAC-S(99)65; чл. 31 и 32;

³⁶ Allied Joint Doctrine, NATO Standardization Agency, 2001;

Поради различното поимање на безбедноста која најсистематично ја изучуваат теоретичарите во САД, како и поради сè поголемото „собирање на современиот свет“³⁷, предизвикано со процесот на глобализација, тешко е да се тврди дека заканите по безбедноста на државите или заедниците на држави обединети во некоја меѓународна организација се наоѓаат само на нивните граници, односно во нивното непосредно опкружување. Можноста за вооружена интервенција на НАТО според Вашингтонскиот договор беше многу мала и насочена кон одбрана од агресија. Дилемата која се појави при дефинирањето на воените интервенции надвор од територијата на државата членка, на најсоодветен начин е решена со воведувањето на поимот „операции кои не се во согласност со член 5 од Вашингтонскиот договор“.

Операциите со кои се одговара на кризата, а кои не се предвидени во член 5 од Вашингтонскиот договор може да се опишат како мултинационални операции. Тие опфаќаат политички, воени и цивилни активности кои се иницирани и спроведувани во согласност со меѓународното хуманитарно право и кои треба во согласност со официјалните цели на Алијансата да придонесат за превенција на конфликтите и управувањето со нив.

Таквото неодредено толкување отвора можност за неограничено воено интервенирање каде било на земјината топка. Во комбинација со современото поимање и практикување на безбедноста тоа може да претставува многу ефикасен (или опасен) инструмент, кој е наменет во најрана фаза да предупреди или да запре веќе започнат конфликт или војна.

Стратешкото управување со кризи претставува, како што е дефинирано во 1999 година³⁸, „една од фундаменталните безбедносни задачи на НАТО“³⁹. Неговото понатамошно развивање и нормативно регулирање продолжува во *Завршната сојузничка доктрина, Општиот прирачник за управување со кризи*, како и во правилникот за *Операции за поддршка на мирот*.

Во *Општиот прирачник за управување со кризи* предвиден е спектар на дипломатски, политички, економски и воени мерки за управување со кризи. Во НАТО прирачникот и правилникот за *Операции за поддршка на мирот* се разработени само воените опции. Тоа е во согласност со моменталниот став на НАТО дека тој во управувањето со кризите ќе го даде својот „воен придонес“.

Во општите мерки за управување со кризи спаѓаат превентивните мерки, воените одговори на кризата и системот на постојана одговорност.

1. Збир на превентивни мерки

Збирот на превентивни мерки ги опфаќа мерките на дипломатски, економски и воен план, како и мерки на планот на воспоставување доверба.⁴⁰ Овие мерки може да ги презема Алијансата или одредена држава членка. Нивната оновна цел е да ја превенираат кризата во почетната фаза со што би се избегнало преземањето на поостри мерки.

Дипломатските мерки подразбираат:

- јавно предупредување на државата во којашто се развива кризата;
- издавање на дипломасти демарш на државата во којашто се развива кризата

³⁷ Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti*, Službeni glasnik SRJ, 2002, стр.12;

³⁸ *The Alliance Strategic Concept*, Washington, 1999;

³⁹ *NATO Handbook*, 2001, стр. 155;

⁴⁰ *Generic Crisis Management Handbook*, NATO/EAPC 1999, стр. VII-1;

- преземање на иницијатива на меѓународната заедница, вклучувајќи тука и давање поддршка на соодветните постапки на меѓународните организации (на пр. ООН или ОБСЕ);

- трајно или привремено отповикување на дипломатите.

Економските мерки подразбираат:

- јавни предупредувања кои можат да влијаат врз протокот на стоки и услуги;

- јавни опомени за штетните влијанија на кризата врз економските односи;

- воведување на посебни оптоварувања (такси или царина) во случај на проток на стоки и услуги;

- откажување на закажани посети;

- вршење влијанија врз давањето официјални гаранции на извозните кредити;

- стриктно контролирање на трговијата и размената.

Воените мерки подразбираат:

- воена размена, консултирање и посети на загрозените држави;

- спроведување на инспекција и контрола;

- иницирање на консултации поради невообичаени воени активности или инциденти.

Примената на наведените инструменти зависи од конкретни ситуации, што значи дека не постои утврдена секвенца или редослед во нивната примена. Важно е да се истакне дека НАТО, до сега, освен воените, не ги применил наведените инструменти. Економскиот и дипломатскиот притисок заради превенција на криза, најчесто ги спроведуваат ООН, ОБСЕ или ЕУ, а понекогаш и одредени држави членки на НАТО, што зависи од ситуацијата.

2. Систем на постојана готовност

Системот на постојана готовност е воспоставен во 1992 година. Тој подразбира сеопфатна готовност на НАТО -и цивилни и воени компоненти- со што би била дадена поддршка на воениот одговор на кризата. Замислен е така што со својата структура и ефикасност претставува еден од факторите кој учесниците во конфликтот треба да ги одвраќа од примана на насилство. Тој се состои од три комплементарни компоненти:

1. Мерките на внимание претставуваат активности кои ги спроведува НАТО за да ја зголеми подготвеноста за реагирање во конкретни ситуации. Тие зависат од конкретни кризи, а еднаш објавени, тие претставуваат упатство и наредба на државите членки и командантите на НАТО силите.

2. Мерките против изненадувања подразбираат еднократни одбрамбени воени активности кои се применуваат за да овозможат преживување на НАТО единиците на терен и зачувување на борбените потенцијали. Се применуваат во случај на ненадеен напад врз НАТО силите на терен.

3. Мерките за противнапад претставуваат премин од фазата на примена во фаза на борбена готовност за упатување на сили во борбени дејствија „против една или повеќе нации кои ја загрозуваат територијата и/или силите на НАТО“.⁴¹

Донесувањето на одлука за примена на мерки од системот за постојана готовност бара консензус, а Северноатлантскиот сојуз, односно Комитетот за планирање на одбраната, претставува орган на НАТО кој може да поведе прописна процедура за постигнување на консензус. Списокот и образложенијата на конкретните мерки од системот за постојана готовност се наоѓаат во посебен прирачник кој не е јавно доста-

⁴¹ Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC 1999, стр. VIII;

пен. НАТО моделот прикажан во предходниот дел од текстот во себе содржи низа инструменти од различен карактер. И покрај тоа, НАТО во пракса се ограничува само на примена на воените одговори на кризата, за што ќе стане збор понатаму во текстот.

3. КАТАЛОГ НА ОПЦИИ ЗА ВОЕН ОДГОВОР НА КРИЗИТЕ

Ангажирањето на силите на НАТО е уредено во *Заедничката сојузничка доктрина* и поединечни правила, кои се применуваат во зависност од видот на операциите. Во *Заедничката сојузничка доктрина* НАТО предвидува ангажирање на воени сили во разни операции заради управување со кризи.

Од сите наведени инструменти за управување со кризи, опциите за воен одговор на кризата претставуваат најчесто применуван инструмент. Во нив е содржан „воениот придонес“ во управувањето со кризи. Основа за нивна примена е стратешкиот концепт на Алијансата усвоен во Рим 1991 година. Како што со тек на време се менуваа меѓународните околности, така се менуваше и стратешкиот концепт, сè до 1999 година кога на самитот на Алијансата во Вашингтон е усвоен важечкиот *Стратешки концепт на НАТО*.

Ангажирањето на воените сили на НАТО во операции за одговор на кризата кои не се предвидени во член 5 од Вашингтонскиот договор треба да ги намали потенцијалните безбедносни ризици во најраната фаза на развој на кризата.⁴²

Операциите за одговор на кризата опфаќаат низа на воени активности на НАТО. Тие не само што се поделикатни⁴³ од класичните воени одбрамбени операции предвидени во членот 5 од Вашингтонскиот договор, туку помеѓу нив постојат и значајни разлики. Државата членка нема законска обврска да партиципира во тие активности, освен во процесот на донесување на политички одлуки за нивното изведување.⁴⁴ Алијансата, во случај на изведување на операциите за одговор на кризата, може да соработува и со држави членки на програмата „Партнерство за мир“, па дури и со држави кои не се членки на некоја НАТО програма. Во планирањето и реализацијата на наведените операции постојат бројни ограничувања, почнувајќи од изборот на вооружувањето и целите кои ќе бидат нападнати, па сè до дозволените губитоци на Алијансата.

Во *Стратешкиот концепт* НАТО декларира дека е подготвен да пружи воена помош на ООН во решавање на поедини кризи, „имајќи предвид дека Советот за безбедност на ООН е најодговорен за зачувување на мирот во светот“.⁴⁵ За одобрување на каква било употреба на воените капацитети на НАТО, единствен надлежен орган се Северноатлантскиот совет. Меѓутоа, ниту во *Стратешкиот концепт*, ниту во доктрината никаде не е наведено дека во случај на преземање на воена акција е потребна согласност од Советот за безбедност на Обединетите нации.

Принципи на операциите за одговор на кризата се: објективност, истрајност, единство на командувањата, единство на активности, кредибилитет, јавна видливост, безбедност, флексибилност, промоција на соработката и договорот, непристрасност, употреба на сила, заемно почитување, слобода на воени маневри и легитимност.⁴⁶

Операции за одговор на кризата се: операции за поддршка на мирот и хуманитарни операции, операции за помош во катастрофи, операции за потраги и спасување, операции за поддршка на неборбени операции за евакуација, операции за извлекување,

⁴² Allied Joint Doctrine, NATO Standardization Agency, 2001, стр. 23-1;

⁴³ Исто, стр. 22-7;

⁴⁴ Исто, стр. 22-1;

⁴⁵ Исто, стр. 23-2;

⁴⁶ Исто, стр. 22-2;

операции за давање на воена помош и поддршка на цивилните власти, како и операции за спроведување на санкции и ембарга.

Операциите за поддршка на мирот претставуваат најважен и најчувствителен инструмент за управување со кризите. По усвојувањето на Стратегискиот концепт на Алијансата во Вашингтон во јули 2001 година, издадено е ново, моментално важечко правило за операциите за поддршка на мирот. Целта на операциите за поддршка на мирот е решавање на комплексни, итни ситуации⁴⁷ и предизвици, кои ги произведуваат земји во запаѓање во несигурно и еволуирачко опкружување.⁴⁸

Во операции за поддршка на мирот спаѓаат: чување на мирот, наметнување на мирот, превенција на конфликтите, воспоставување на мирот, градење на мирот и хуманитарна помош.⁴⁹ Која од овие операции за поддршка на мирот ќе биде применета зависи од процена на ситуацијата која ја донесуваат извршните тела на НАТО, но и од интересите на Алијансата. Кризите во евроатлантскиот простор се сметаат за различни, затоа што се закануваат непосредното воено да ја загрозат безбедноста на Алијансата.

Операциите за поддршка на хуманитарните операции се дефинирани како мисии кои имаат за цел да ги намалат човековите страдања, особено во ситуации кога локалните власти не се во можност или не сакаат да пружат соодветна помош на своите граѓани⁵⁰. Тие закани можат да бидат предизвикани од природни катастрофи или воени судири во кои локалните власти го отежнуваат доставувањето на помош. Постојат два под вида на овие операции - помош на бегалците и раселените лица и хуманитарна помош.

Операциите за помош во катастрофи се тесно поврзани со поддршката на хуманитарните операции. Основната разлика е во тоа што помошта во катастрофа бара побрза интервенција, бидејќи за нивно спроведување не се упатуваат нови сили како што е случај со хуманитарните операции, туку се користат силите коишто се на располагање во регионот по некоја друга основа (вежби, маневри, други мисии).

Операциите за потраги и спасувања подразбираат употреба на авиони, бродови, подморници и специјализирани тимови за пронаоѓање и спасување на загрозени во несреќи на копно и на море. Во Чикаго во 1947 година е потпишана Конвенција за меѓународна цивилна авијација, а во 1979 година, Меѓународната конвенција за операции за потраги и спасувања на море и на копно. Овие две конвенции претставуваат правна основа за овој вид на операции.⁵¹

Врз основа на наведените конвенции, формирани се регионални и национални центри за потраги и спасувања. Регулирано е дека во случај на интервенција на НАТО силите во некој регион, националните и регионалните центри продолжуваат со својата работа, како и дека командантите на НАТО соработуваат со нив во потраги и спасувања. Во тие случаи силите на НАТО се одговорни за планирање и спроведување на тие операции.

Операциите за поддршка на неборбените операции за евакуација треба да ги дислоцираат цивилите кои се загрозени во некоја држава. Операции за евакуација се организираат и спроведуваат во случај на воени дејствија или природни катастрофи, а подразбираат давање на безбедност, прием, контрола, преместување и итна медицинска помош на цивилите. Кога е тоа можно, операциите за евакуација треба да ги спроведуваат силите на загрозената држава, со поддршка на НАТО. Неборбените операции

⁴⁷ Peace Support Operations, Military Agency for Standardization, 2001, стр. 107;

⁴⁸ Исто, стр. 11;

⁴⁹ Allied Joint Doctrine, NATO Standardization Agency, 2001, стр. 22-9;

⁵⁰ Исто, стр. 22-11;

⁵¹ Исто, стр. 22-12;

за евакуација во однос на опкружувањето во коешто се изведуваат се делат на безбедносни, неизвесни и ризични.

Операциите за извлекување се мисии во кои силите на НАТО реализираат или асистираат во повлекување на персоналот на ООН и останатите мисии од кризното подрачје. Операциите за извлекување подразбираат непријателско опкружување и поради тоа секогаш се планира ангажирање на сили за брзо реагирање кои треба да обезбедат сигурност во текот на операцијата.

Операциите за давање воена помош и поддршка на цивилните власти се применуваат тогаш кога околностите на теренот ги надминуваат можностите на локалните власти. Секогаш се применуваат по повик на загрозената држава, а модалитетите во ангажирањето ги определува Вишиот комитет за планирање на цивилната заштита.⁵²

Операциите за спроведување на санкции и ембарга се користат како инструмент за притисок со кој одредена држава се присилува да го почитува меѓународното право или резолуција на Советот за безбедност на ООН. Санкциите подразбираат ограничување на движењето на стоки, услуги и луѓе во одреден регион. Најчести форми на ангажирање на силите на НАТО се операциите за пресретнување на бродови на море и воспоставување забранети зони во воздух.

* * *

Со усвојувањето на новиот стратегиски концепт на НАТО во Рим 1991 година, започна нов период во употребата на воените сили во светот. Веќе наредната година, Бутрос Гали, генералниот секретар на ООН, ја претстави својата *Агенда за мир* во која се одобрува превентивно распоредување на трупи заради управување со кризи.⁵³ Содржината на *Агендата* претставуваше своевиден преседан кој отвори нов простор за развивање на стратегијата на НАТО.

Прашањето што се наметнува е дали Бутрос Гали направил вистинско поместување во напорите за решавањето на кризите или само се обидел да и го врати угледот и првичното значење на организацијата на чие чело се наоѓал и да ја направи понапредна од НАТО, којшто тогаш не се осмелувал да донесе таква одлука. Или, се поставува прашање, со овој документ го легализирал новиот стратегиски концепт на Алијансата.

Конфликтите што се воде во Западниот Балкан оставија бројни (контра)ефекти во европската и светската јавност. Крајните решенија на овие конфликти, и покрај реториката и стремежите на локалните раководства, секогаш беа во рацете на ЕУ и САД. Испробаните инструменти за управување со кризи во Западниот Балкан не потсетуваат на еден среден модел, туку на низа некоординирани потези кои повеќе служеа за самоусовршување. Основната цел на управувањето со кризи на поранешниот југословенски простор беше постигната -вооружените конфликти беа запрени и кризата е вратена на политички терен.

⁵² Senior Civil Emergency Planning Committee

⁵³ UN Agenda for Peace, UN Press Release, A/47/277-S/24111, стр. 7,

ЛИТЕРАТУРА

1. Allied Joint Doctrine, NATO Standardization Agency, 2001;
2. Generic Crisis Management Handbook, NATO/EAPC 1999;
3. Glenn H. Snyder, Paul Diesing, Conflict among Nations: Bargaining, Decision Making and System Structure in International Crisis, University Press, Princeton, 1977;
4. Helsinki Final Act, OEBS Press Releases, 1975;
5. Lord Ismay, NATO, The First Five Years 1949-1954;
6. Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, Crisis, Conflict and Instability, New York, Pergamon press, 1989;
7. NATO Press Communiqué, S-1(86)91;
8. NATO Review, Vol. 1/1991;
9. Oran Young, The Intermediaries: Third Parties in International Crisis, University Press, Princeton, 1967;
10. Peace Support Operations, Military Agency for Standardization, 2001;
11. Ruth Leger Sivard, World Military and Social Expenditures, Washington DC Press, 1999;
12. The Alliance's Strategic Concept, Press Release, NAC-S(99)65;
13. UN Agenda for Peace, UN Press Release, A/47/277-S/24111;
14. Zbignienj Brzezinski, The Cold War and its Aftermath, Foreign Affairs, 1992;

Frosina Tasevska-Remenski, PhD
Police Academy – Skopje

THE NATO MODEL FOR CRISIS MANAGEMENT

Abstract

The need of security crises management was pointed out for the first time during the OSCE Summit in Helsinki in 1975. A new strategic concept of the NATO Alliance was adopted at the NATO Summit in Rome in 1991 by which, new security challenges can be solved solely with collaboration and coordination of several international organizations. According to this concept, Alliance's fundamental task will be conflict prevention and lower intensity crises management. A strategic crises management is main concern of several international organizations: NATO, UN, EU, OSCE, Council of Europe, G8 and Stability pact of Southeastern Europe. Alliance's strategic concept from 1999 presents the basis for implementation and development of the NATO model of crisis management. It also presents basis of the Allied Joint Doctrine, founded in 2001. The strategic crisis management was further normatively regulated with the Final Allied Doctrine, the General Crisis Management Handbook and the Peace Support Operations Handbook.

Key words: NATO, crisis management, conflict prevention

ПРИВАТНАТА БЕЗБЕДНОСТ ВО УСЛОВИ НА ГЛОКАЛИЗАЦИЈА

Резиме

Во овој труд настојуваме да го актуелизираме прашањето на делувањето на приватниот сектор на безбедноста во услови на глокализација. Глокализацијата, како сè почеста референца за дијалектиката на глобалното и локалното, е вистински поим кој ја опфаќа денешната сложена општествена и безбедносна стварност која ја исправа и приватната безбедност пред потребата од прилагодување кон новите и редефинирани безбедносни ризици, закани и загрозувања.

Трудот посебно ја нагласува потребата од комплементарност на приватниот со јавниот сектор на безбедноста во справувањето со локалното манифестирање на глобалните безбедносни ризици, закани и загрозувања и ефикасниот безбедносен одговор.

Клучни зборови: глокализација, глобализација, локализација, приватна безбедност, јавна (државна) безбедност

Вовед – глокализацијата и приватната безбедност

Светот денес е исправен пред многу предизвици од кои добар дел се безбедносни. Сè поголемата меѓузависност на државите води кон мултиплицирање на ризиците, заканите и опасностите, така што прашањата од областа на безбедноста се едни од приоритетните. Се поставува прашањето: „Кои се причините за актуелизирањето на безбедносните прашања до мера кога за нив треба да се разговара и одлучува на повисоки нивоа од државните?“

Одговорот многумина го наоѓаат во феноменот наречен глобализација, но дали е тоа навистина така? Дали глобализацијата е еднонасочен процес во кој безбедноста на пониско ниво (региони, држави, области, места) зависи исклучиво од глобалните светски односи во различни сфери на општественото живеење кои продуцираат нестабилност, несигурност и небезбедност? Дали безбедноста не е условена во добра мера и од обратниот процес на глобализацијата-локализацијата, т.е. дали светската и пониските нивоа на безбедност не се условени од она што се нарекува дијалектичко преплетување и меѓузависност на глобализацијата и локализацијата, калкирани во терминот „глокализација“?

Терминот „глокализација“¹ во научната теорија за првпат го употребил еминентниот теоретичар *Роланд Робертсон* кога, одговарајќи на сè позачестените еднозначни и еднонасочни теоретски сфаќања на современиот процес на т.н. „глобализација“, вели дека современата состојба на светското општество е онаа на обострана зависност на

¹ „Глобализацијата не е нужно спротивставена на процесите познати како „локализација“, и затоа, често се споменува и нивниот взамен процес наречен, глокализација,“; според *Горѓе Иванов*, *Глобализам и нов трибализам-македонски поглед*, Политичка мисла, Бр. 4, (2003): 81.

глобалните од локалните фактори и случувања. Не може да се земе за исправно само сознанието дека светот се унифицира по бројни основи, а пред сè економски, техничко-технолошки, политички, еколошки, криминални и сл., туку дека и локалните средини влијаат врз карактерот, темпото и насоката на одвивањето на светските односи и процеси. Имено, токму локалното е факторот кој влијае на начинот на кој тие глобални случувања и влијанија се пренесуваат, перцепираат, обликуваат и остваруваат, што значи дека локалното има извесна самостојност во тој однос, па и повратно влијание. Повратното влијание се огледа, всушност, во различните начини на кои глобализираната стварност на која и е даден локален карактер, се вклучува потоа како нешто специфично во сложените глобализациски текови. Ова особено е видно во сферата на т.н. „културна глобализација“ и прашањата на интеркултурната размена, акултурацијата и културните идентитети.

Во контекст на погоре изнесеното, глобализацијата и локализацијата се интересни како надополнувачки, комплементарни општествени процеси за анализа на феноменот безбедност воопшто, и разните видови безбедност класифицирани според различни критериуми. Глобалното и локалното, и нивниот меѓусебен однос и меѓузависност во денешното светско општество ги рedefинираа поимот безбедност и начините, методите и средствата со кои се овозможува постигнување на задоволувачки стабилна безбедносна состојба во светот за непречено одвивање на бројните општествени процеси. Во таа смисла, приватната безбедност како дел од вкупниот безбедносен систем на секоја држава, наоѓа свое значајно место и игра видна улога и во овие два меѓусебни процеси-глобализација и локализација. Тоа се огледа најмногу во карактерот на безбедносните дејности и функции кои се опфатени во оваа сфера на безбедноста (обезбедувањето лица и имот и детективската дејност). Во продолжение на овој труд, ќе се обидам аргументирано да посочам како приватната безбедност активно се вклучува во процесот на глобализација, каков е нејзиниот придонес за локалната, националната и светската безбедност и со кои проблеми се соочува потсистемот на приватната безбедност во поглед на справувањето со новите облици на ризик, закани и загрозувања на безбедноста.

1. Односот на приватната безбедност и глобализацијата

Глобализацијата² како комплексен општествен процес драматично го промени секојдневниот живот на луѓето и услови појава на нови или видоизменети општествени односи во економската, политичката, социјалната, техничко-технолошката, еколошката, културната, безбедносната и други сфери, со што светот го стави пред потребата од изнаоѓање нови начини на справување со новите предизвици и нови методи на проучување на сегашната стварност, која по многу нешта е подинамична, понестабилна и понеизвесна од општествената стварност во традиционалните и

² „Со терминот глобализација, според она што е објавено во современата филозофска, социолошка, криминолошка, психолошка, демографска и друг вид литература, се означува процес на постоење и тек на нов вид општествени процеси и односи со кои се слабее моќта и автономијата на националните држави, се намалува нивниот суверенитет и моќта да може државата во своите национални граници со сопствените државни институции апсолутно да господари на својот простор“; Јордан Спасески и Пере Аслимоски, *Дефендологија*, (Охрид: Педагошки факултет-Битола, 2006), с.235; според еден од најеминентните теоретичари на глобализацијата Малком Вотерс, глобализацијата претставува „општествен процес во кој географските ограничувања во поглед на општествените и културните односи исчезнуваат и во кој луѓето сè повеќе стануваат свесни дека нив ги снемјува“; Малком Вотерс, *Глобализација*, (Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2003), с.14.

модерните општества. Глобализацијата влијае и врз чувството³ на загроеност и безбедност кај луѓето во светот, правејќи ја безбедноста сè повеќе општествено конструирана. Доминантноста на нестабилноста, несигурноста и неизвесноста на општественото живеење во услови на глобализација е дури толкава што за угледниот германски социолог *Улрих Бек*, ова време на глобализација или на „втора модерна“, т.е. „второ модерно општество“, како што тој уште го нарекува глобализираното општество на денешницата, е „*ризично општество*“⁴, односно „*општество на ризик*“. Намерата е да се укаже на појавата на сè поголем број ризици, закани и загрозувања на безбедноста во време на глобализација, каде што доаѓа до појава на нови облици на безбедносни ризици, закани и загрозувања, а традиционалните ризици, закани и загрозувања или престануваат да постојат, или се трансформираат и рedefинираат или, пак, на нивно место се појавуваат сосема нови и дотогаш непознати, но далеку поопасни и попредизвикувачки ризици, закани и загрозувања⁵.

Безбедносните системи во светот се исправени пред потребата од глобален одговор на овие безбедносни предизвици и за таа цел голем дел од стратегиите, програмите, плановите и одлуките за справувањето со низа безбедносни прашања се пренесени од национални на наднационални безбедносни нивоа. И не само безбедносни, бидејќи безбедноста е сложена општествена состојба која ја обликува степенот на безбедност или небезбедност на бројните општествени процеси и затоа, *de facto*, безбедноста е општествена појава која е општествено создадена и конструирана, се разбира со оградување на еден дел од безбедносните прашања кои не потекнуваат од општеството, туку од природата. Но, и кај тие безбедносни прашања јакне тенденцијата на поопштествување, односно на фактот дека, како што вели *Ентони Гиденс*, живееме во време кое е „*по крајот на општеството и по крајот на природата*“, што значи дека не постои аспект од природната или општествената стварност што не е допрена од општествените односи, односно од човекот и врз кои човекот нема поголемо или помало влијание.

Сепак, небезбедноста во светот е сè поголема, наспроти сè посилен развој на техниката и технологијата која би требало на човештвото да му овозможи посигурна и побезбедна иднина. Тоа е парадоксот на глобализацијата-чувството дека светот станува едно и дека се луѓето сè поблиски, но и можните опасности од антагонистички процеси (културна дистанца и нетрпеливост, наместо културно демистифицирање и подобро меѓусебно културно запознавање; политичко неединство за справување со главните

³Како што вели Ивица Ѓорѓевиќ, „глобализацијата директно влијае врз безбедносната состојба, односно на чувството на загроеност кај луѓето“; според Ivica Đorđević, *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, (Beograd: JP “Sluzbeni Glasnik”, 2007), s.155.

⁴„Новоста на светското ризично општество лежи во фактот дека ние, со нашите цивилизациски одлуки, предизвикуваме глобални последици кои повлекуваат проблеми и опасности што се радикално спротивни на институционализираниот јазик и ветувања на властите во случаи на светски катастрофи“; според Ulrich Beck, “The Silence of Words and Political Dynamics in the World Risk Society”, *Logos*, 1.4., (2002): 4. Пошироко за теоријата на ризичното општество да се види култната книга од истиот автор, *Ulrich Beck, Rizično društvo*, (Beograd: Filip Višnjić, 2001).

⁵„Процесот на глобализација ги заостри и влоши големиот дел од старите проблеми на меѓународната безбедност и предизвика нови ризици и предизвици. Тие се тероризмот и сепаратизмот, националните, религиозните и другите форми на екстремизам, трговијата со дрога и организираниот криминал, регионалните конфликти, заканата од пролиферација на оружјето за масовно уништување, финансиските и економските кризи, еколошките катастрофи и епидемии. Сите овие проблеми егзистираа претходно, но во ерата на глобализација кога светот стана повеќе поврзан и меѓузависен, тие забрзано стекнаа универзален карактер и постанаа реална закана за регионалната и меѓународната безбедност“; Тања Милошевска, *Нетрадиционални глобални безбедносни закани*, Годишен Зборник на Филозофскиот факултет, книга 60, Скопје, (2007): 280.

светски проблеми, наместо глобален политички консензус; зголемување на техничко-технолошкиот јаз меѓу земјите, наместо рамномерна дистрибуција на ефектите од светскиот техничко-технолошки развој; безбедносна поларизација на државите во светот, наместо нивно обединување во насока на справување со глобалните безбедносни ризици и закани; економска „американизација“, „мекдоналдизација“⁶ или „вестернизација“, наместо општо подобрување на светската економска клима, состојба и животен стандард на светско ниво и сл.).

Сето ова е вистинска слика за двете страни⁷ на глобализацијата, за своевидниот глобализациски *Јанус*. Приватната безбедност во светот, како потсистем на вкупниот безбедносен систем, активно е засегната од глобализацијата на безбедноста и активно е дел од глобалните безбедносни проблеми, но и дел од решенијата за истите. Имено, познато е дека приватната безбедност се појави како израз на потребата од заштита на приватната сопственост на носителите на тоа право, но подоцна, агенциите за приватно обезбедување и детективска дејност ја проширија својата работа и во јавната безбедносна сфера, па така, не ретко, денес е практика во разни земји од светот сложени безбедносни задачи да бидат доверени на приватната безбедност, односно на приватни безбедносни служби на постоечки правни субјекти или на најмени организации (агенции) за обезбедување на лица и имот и детективи.

Еве, накусо, во кои сфери на безбедноста се допираат глобализацијата и приватната безбедност:

- светските финансиски пазари и берзите на капитал во голема мера ги користат услугите на приватните агенции и детективи (вршат физичко и техничко обезбедување на самите објекти; учествуваат во откривањето на сторителите на кривични дела кои се гонат *ex officio*; учествуваат во борбата против разните облици на економски криминал во смисла на следење, анализирање и прибирање податоци и сознанија за сторителите на вакви кривични дела - ова е работа, пред сè, на детективите и детективските агенции; вршат попречување, следење, откривање и фаќање на сторители на кривични дела од областа на компјутерскиот криминал врзан со финансиските трансакции и сл.);
- меѓународните политички настани, собири, како и обезбедувањето на бројни национални и наднационални политички организации, институции, органи и тела е исто така сфера на политичкиот живот каде што приватниот безбедносен потсистем врши значајни безбедносни функции (физичко и техничко обезбедување на политички манифестации и објекти во кои се врши политичка дејност; работниците за обезбедување и детективите активно работат на следење, попречување и откривање на кривични дела од политички карактер, а особено во време на глобализација тука спаѓа тероризмот и борбата против терористичките мрежи, групи и поединци);
- заштитата на светското културно наследство и на разновидноста на културите е област на културното живеење која во услови на глобализација бара силен и координиран ангажман и на безбедносно ниво, во кое секако дека се вклучува и

⁶За ова повеќе види го инструктивниот текст на Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld*, Atlantic Monthly, Vol. 269. No.3, 1992, pp.53-65.

⁷„Едно од клучните прашања врзано за глобализацијата е дали таа води кон помирен и побезбеден свет или, пак, индуцира нови опасности и ризици. Мислењата се поделени. Факт е дека глобализацијата придонесе некои причини за конфронтирање од минатото да станат во некоја смисла архаични, н, отвори простор и за појава на нови облици и видови судири. Исто така, прогресираа некои опасности и закани кои ретко се манифестираа во минатото“; според Зоран Нацев, *Предизвиците на глобализацијата и безбедносните импликации*, Годишен Зборник на Филозофскиот факултет, книга 60, Скопје, (2007): 497.

приватниот сектор на безбедноста (сè поголем број археолошки локалитети, музеи, галерии и други културни институции и објекти се обезбедувани од агенции за обезбедување на имот и лица, исто како и обезбедувањето на културните манифестации и транспортот на вредни културни артефакти надвор од земјите; се разбира дека улогата на приватните агенции за обезбедување и на детективските агенции се огледа и во постојаното следење, попречување, откривање и фаќање на сторители на кривични дела со културни вредности и добра, како што се нелегални ископувања, нелегален пренос на културни вредности и добра, кражби, уништување на културни вредности и добра и сл.);

- еколошките проблеми станаа едни од синонимите за глобализацијата и како такви бараат глобален одговор во справувањето (во таа смисла на зборот приватниот сектор на безбедноста може многу да придонесе со примената на своите овластувања за заштита на животната средина, сузбивање на еколошкиот криминал, откривање на сторители на кривични дела против животната средина како што се загадување, еколошки катастрофи, уништување на чистата и здрава животна средина, проблемот на екстерналиите и сл.);
- воените конфликти и недозволената трговија со оружје се секако проблеми кои сè повеќе се глобализираат и кои ги надминуваат можностите секоја земја успешно поединечно да се справи, а притоа битно е што приватната безбедност активно со свој забележителен придонес учествува и во справувањето со овие глобални проблеми (голем број приватни воени и цивилни компании⁸, организации и агенции за обезбедување се ангажирани во обезбедувањето на воени и цивилни објекти во земјите во кои се водат војни кои имаат глобален карактер; на пример војните кои САД ги водат во Авганистан и во Ирак и кои се со предзнакот војни против тероризмот; треба да се напомене дека освен софистицираното физичко-техничко обезбедување⁹ кое го вршат овие агенции во овие невралгични точки, од исклучителна важност е и работата на приватните детективски агенции и детективите кои вршат прибирање, анализа и обработка на податоци, сознанија и информации во врска со осомничени или сторители на тешки кривични дела против животот, телесниот интегритет и угледот на лицата, имотот, сторители на кривични дела од политички и друг карактер во меѓународни рамки, кривични дела поврзани со недозволената трговија со оружје и експлозивни и сл., па на тој начин се од огромна и непроценлива помош на јавните безбедносно-разузнавачки служби и агенции во борбата со криминалитетот кој се јавува при вакви регионални и глобални воени судири.

2. Односот на приватната безбедност и локализацијата

Локализацијата на безбедноста подразбира на веќе глобалните безбедносни проблеми и решенија давање на некаков локален идентитет, односно повратен одговор. Ова значи дека, со локализирањето на безбедноста, безбедносните прашања добиваат модификувана варијанта, односно димензија. Попрецизно кажано, тоа значи дека

⁸За улогата и значењето на овие компании види повеќе кај Fred Shreier and Marina Caparini, *Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies*, (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Occasional Paper No.6, 2005), pp.14-29.

⁹Постојат четири основни видови обезбедување и тоа: „обезбедување на лица; обезбедување на објекти; обезбедување на манифестации и обезбедување на транспорт“; за ова поопширно кај Зоран Доревски, *Обезбедување-практикум* (Скопје: Комора на Република Македонија за обезбедување на лица и имот, 2001), с.42.

локалната средина влијае безбедносните ризици, закани и загрозувања да добијат специфичен, локален карактер, што потоа условува и посебни начини на справување и одговор од страна на безбедносните служби како на јавната, така и на приватната безбедност. Така, на пример, тероризмот не се манифестира исто на секој дел од планетата. Овде, пред сè, мислам на начинот на кој различни терористички групи различно му пристапуваат на изведувањето на терористичките дејствија кои во голема мера се условени и од вкупните општествени, економски, културни, безбедносни, техничко-технолошки и други карактеристики на средините во кои тие дејствуваат. Тоа значи дека, иако тероризмот земен тука како пример е карактеристичен продукт на глобализацијата и основниот поттик за неговата појава и идејата произлегоа во ерата на глобализацијата, сепак, тој релевантно може да се разгледува и од локален аспект, односно од аспект на локализацијата. Локализацијата се однесува на различните теоретски основи на истиот, начинот, техниката, зачестеноста, обемот на вршењето на терористичките дејства, организацијата и функционирањето на терористичките мрежи и ќелии и сл. Ова е клучно од безбедносен аспект, особено од аспект на приватната безбедност, знаејќи дека цел на напади во случајов се објекти, лица и настани за чија безбедност сè повеќе се задолжени приватните агенции за обезбедување на лица и имот и приватните детективски агенции.

Односот на приватната безбедност и локализацијата, кога е во прашање безбедноста, може да се согледа низ следниве неколку карактеристики:

- Локализирањето на безбедносните ризици, закани и загрозувања бара и ефикасен и систематски локален одговор од страна на работниците за обезбедување лица и имот и детективите (првите во примената на законски пропошаните овластувања¹⁰ на физичкото и техничкото обезбедување на лица, имот и настани, а вторите во прибирање релевантни податоци, сознанија и информации за потенцијалните и реалните сторители на кривични дела и, воопшто, борбата против разните облици на криминалитет);
- При локализиран безбедносен ризик, оценките на безбедносниот ризик кои ги прават одговорните на агенциите за обезбедување на лица и имот, *volens-nolens* мора да водат сметка и за локалните социјални, економски, културни, безбедносни и други специфики на можните прекршители на законот тоа емпириски да го следат и да преземаат законски дозволени мерки и овластувања што ќе бидат во функција на локалната и глобалната безбедност;
- Локализирањето на безбедносните проблеми бара и соработка помеѓу локалните приватни агенции за обезбедување на имот и лица и детективските агенции,

¹⁰Работниците за обезбедување имаат значајни, но сепак строго законски дефинирани и пропишани овластувања во поглед на мерките и активностите кои можат да ги преземаат при вршењето на дејноста обезбедување на лица и имот. Во тој делокруг на овластувања спаѓаат: легитимирање; предупредување; недозволување на неовластено навлегување во објект или простор што се обезбедува; преглед на возило и багаж; недозволување неовластено снимање или внесување средства и опрема за таа намена во објекти и простори што се обезбедуваат; употреба на мерки на присила и огнено оружје во строго пропишани случаи и под одредени околности; фаќање, пријавување и предавање лица затечени во вршење на кривични дела кои се гонат *ex officio* на органот за внатрешни работи; техничка заштита на објекти; обезбедување на транспорт на пари, вредности и доверливи документи; физичка заштита на обезбедувано лице/лица (*bodyguarding*); обезбедување на манифестации и сл. Детективите, пак, имаат исто одредени овластувања кои се однесуваат на прибирање податоци за трети лица, по претходно склучен договор со лицето кое ја најмува детективската агенција/ детективот, и сето тоа под прецизно определени законски услови кои мора да се почитуваат за да не дојде до повреда на приватноста и до злоупотреба на личните податоци; за ова поопширно види кај Драган Тумановски, *Обезбедување на лица и имот*, (Скопје: Комора на Република Македонија за обезбедување на лица и имот, 2001), с.120.

бидејќи тие едни со други се надополнуваат и честопати успешното вршење на безбедносните задачи, и на едните и на другите, зависи од тоа во која мера оперативните сознанија на едните комплементарно се користат со аналитичките сознанија на другите;

- Во услови на локализација на глобалните безбедносни ризици, закани и загрозувања, неопходна е и соработката на локално ниво помеѓу приватниот и јавниот сектор (ова е особено значајно поради самата природа на безбедносните функции, задачи и овластувања на едниот vis-a-vis другиот сектор, кога се знае дека оние сознанија за безбедноста со кои располагаат службите на државниот-јавен сектор ги немаат вработените во приватниот сектор, но и обратно, а се круцијални за успешно справување со даден безбедносен проблем. Тука мислам на некои разузнавачки сознанија и информации на јавните безбедносни служби кои се од поширок карактер, а имаат значење за локалната безбедност и за справување со безбедносните ризици, закани и загрозувања на безбедносните структури од приватниот сектор);
- Успешното локално справување на приватниот безбедносен потсистем со безбедносните ризици, закани и загрозувања е од огромно значење за глобалното справување со безбедносните проблеми, бидејќи го обесхрабрува интегрирањето, интернационализирањето и глобализирањето на криминалитетот и задава сериозен удар на криминалните мрежи.

Заклучок

Приватната безбедност¹¹ врши безбедносни задачи кои се однесуваат на безбедноста не само на приватните лица и правни субјекти, туку таа, со своите безбедносни активности кои може законски да ги извршува, врши и многу пошироки безбедносни функции и дава активен придонес кон јакнењето на локалната, регионалната и светската безбедност. Во таа смисла, дијалектичката поврзаност на глобалното¹² и локалното, на глобализацијата и локализацијата се одлична можност приватниот потсистем на безбедноста цврсто да се етаблира, да зајакне и да се афирмира. Не само што приватниот сектор на безбедноста во многу нешта е комплементарен на јавниот безбедносен систем, туку и многу повеќе; без него некогаш се и незамисливи справувањата со локалните манифестации на глобалните ризици, закани и загрозувања од проста причина што карактерот на законски пропишаните мерки и овластувања кои ги применуваат вработените во овој сектор се такви што јавниот безбедносен сектор или нема законски овластувања тоа да го прави толку детално или, пак, поради гломазноста на јавниот безбедносен систем, испушта од разни причини тоа да го направи. Затоа, најдобар и оптимален начин на одговор на овие предизвици е координираната, благовремена и отворена соработка на јавниот и приватниот сектор во услови на глокализација, бидејќи во вакви услови

¹¹За приватната безбедност како мошне суптилен сегмент од вкупниот безбедносен систем и за реалната опасност тој, доколку несоодветно се практикува, да ја доведе во прашање приватноста на луѓето, исто како и приватизирањето за нечии цели, види го текстот на Сашо Герасимоски, *Приватна, а не приватизирана безбедност*, Годишник на Полициската академија, Год.2. Бр.1., Скопје, (2007): сс.32-39.

¹²Фрањо Турек како „главни фактори на глобалната безбедност/небезбедност ги наведува следниве: меѓународен/глобален организиран криминал; тероризам; ширење и контрола на оружјето за масовно уништување; тираниите; еколошките закани и верските секти“. Се разбира дека списокот може да биде и е поголем, а ние на тие фактори укажавме претходно; наводот е според Franjo Turek, *Globalizacija i globalna sigurnost*, (Varaždin: Interland, 1999), s.58.

меѓузависноста на глобалните и локалните безбедносни проблеми е најголема, а врските помеѓу едниот и другиот аспект се речиси нераскинливи, така што само глобален или само локален одговор не е вистинско решение за вкупната безбедност на сите нивоа по вертикала.

Иднината најверојатно ќе ја покаже неопходноста од заедничко и усогласено дејствување на јавниот и приватниот сектор, како и полезноста од согледувањето на безбедноста како единство на глобалната и локалната безбедност, односно во дијалектичкиот дух на глокализацијата.

Користена литература:

- Barber, Benjamin R., *Jihad vs. McWorld*, Atlantic Monthly, Vol. 269. No.3, (1992): 53-65.
- Beck, Ulrich, *The Silence of Words and Political Dynamics in the World Risk Society*, Logos, 1.4., (2002): 4.
- Век, Ulrih, *Rizično društvo*, (Beograd: Filip Višnjič, 2001).
- Вотерс, Малком, *Глобализација*, (Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество, 2003).
- Герасимоски, Сашо, *Приватна, а не приватизирана безбедност*, Годишник на Полициската академија, Год.2. Бр.1., Скопје, (2007): 32-39.
- Доревски, Зоран, *Обезбедување-практикум* (Скопје: Комора на Република Македонија за обезбедување на лица и имот, 2001).
- Ѓорђевиќ, Ivica, *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, (Beograd: JP "Sluzbeni Glasnik", 2007).
- Иванов, Ѓорѓе, *Глобализам и нов трибализам-македонски поглед*, Политичка мисла, Бр. 4, (2003): 81.
- Милошевска, Тања, *Нетрадиционални глобални безбедносни закани*, Годишен Зборник на Филозофскиот факултет, книга 60, Скопје, (2007): 280.
- Нацев, Зоран, *Предизвиците на глобализацијата и безбедносните импликации*, Годишен Зборник на Филозофскиот факултет, книга 60, Скопје, (2007): 497.
- Спасески, Јордан и Аслимоски, Пере, *Дефендологија*, (Охрид: Педагошки факултет-Битола, 2006).
- Тумановски, Драган, *Обезбедување на лица и имот*, (Скопје: Комора на Република Македонија за обезбедување на лица и имот, 2001), с.120.
- Turek, Franjo, *Globalizacija i globalna sigurnost*, (Varaždin: Interland, 1999).
- Shreier, Fred and Caparini, Marina, *Privatising Security: Law, Practice and Governance of Private Military and Security Companies*, (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Occasional Paper No.6, 2005).

Sasho Gerasimoski, MA
Police Academy – Skopje

PRIVATE SECURITY IN THE PROCESS OF GLOCALISATION

Abstract

This paper's objective is to highlight the issue concerning the operation of the private security sector in the process of glocalization. Glocalization is a term used frequently to refer to dialectics of global and local and it presents a concept that comprises the contemporary complex social and security reality and shows the need of the private security to adjust to new and redefined security risks, threats and jeopardy.

The paper especially points out the need of joint effort of the private and public security sector in handling the local manifestation of global security risks, threats and jeopardy and an efficient security response to them.

Keywords: Glocalization, globalization, localization, private security, state (public) security

БЕЗБЕДНОСНАТА КУЛТУРА КАКО СОСТАВЕН ДЕЛ ОД БЕЗБЕДНОСНИТЕ СИСТЕМИ

Резиме

Се надевам дека овој труд ќе придонесе за едно интересно сфаќање на безбедносната култура, опфаќајќи насоки и елементи кои ја сочинуваат неа. Во делот на работата на полицијата, па и на безбедносниот систем во целина, сметам дека ќе придонесе за развој и поттикнување на ставови и мислења кои би помогнале во создавањето на документи кои би се интегрирале во националните стратегии од областа на безбедноста.

Трудот разработува теми поврзани со создавањето и манифестацијата на безбедносната култура на повеќе нивоа, тргнувајќи од индивидуалното, на граѓанинот, преку националното, а притоа содржи и компаративни искуства. Во самиот текст безбедносната култура е во тесна врска со работата на полицијата и сите компоненти на безбедносниот систем на државата, а еден дел ги разработува и интеракциите на безбедносната култура со колективните безбедносни системи и меѓународните полициски организации. Индиректно се опфатени елементи како население, институции, агенции и слично. Намерата ми е да ги прикажам и да ги поврзам во извршувањето на нивните задачи и обврски преку нивната корелација со граѓанинот. Рамнотежата која ќе се постигне заокружува една целина која всушност претставува компактност помеѓу сите фактори за градење на доверба со спречување и искоренување на сите форми на современ криминал.

Она што сакам да го постигнам со овој труд е согледување на актуелната ситуација и степенот на безбедносната култура и детерминирање на одредени начини за нејзино воздигнување до ниво кое ќе му помогне на безбедносниот систем и ќе ја зајакне соработката помеѓу сите субјекти во општеството, потенцирајќи ја свеста на граѓаните.

Клучни зборови: безбедносна култура, безбедносен систем, граѓани, свест, соработка.

ВОВЕД

Безбедносната култура е израз, често употребуван од експертите кои работат и истражуваат во безбедносниот домен. Оваа конструкција од зборови претставува клуч за стручњациите кои се занимаваат со оваа проблематика од општественото живеење. Свесни сме дека самото општество носи со себе процеси и односи кои владеат во него. Иако имаме некоја претстава што всушност опфаќа безбедноста како наука и практика, сепак за поимот безбедносна култура нема прецизна дефиниција. Тој повеќе нè насочува и асоцира на некој вид култура, приозлезена од онаа општа култура, меѓутоа токму таа специфичност и неговата честа примена како во круговите поврзани со оваа проблематика, исто така и во медиумите и во литературата од областа на безбедноста и општествените науки, ме мотивираа да се заангажирам.

Во структурата на човековото дејствување посебно место и припаѓа на безбедноста. За нејзино поголемо дејствување и ефикасност таа мора да се спроведува организирано преку структура која најчесто ја нарекуваме безбедносна. Изразот безбедносна структура, во рамките на државата, најчесто го поврзуваме со структурата на државната безбедност. Современите држави го мотивираат вклучувањето на граѓаните во оваа структура на различни начини: образование или други методи на социјализација, со цел да развијат посакувани и очекувани вредности.

Има размислувања дека безбедноста прилегува од културата на потребите на единката. Нејзината тенденција е да се зачуваат личните и колективните добра, но има и превентивен карактер во зачувувањето на прифатените општествени вредности. Тој нејзин сооднос со општествените науки (политички науки, право, социологија, криминологија и воената вештина) прави уште покомплексна целина за изучување и анализирање.

Безбедноста можеме да ја дефинираме како состојба во која е обезбедена рамнотежа на опстанокот на единката и општеството на духовен, физички и материјален план во однос на другите единки, општества и природата воопшто. Секако, таа има повеќе аспекти на нејзино дефинирање кои подетално ќе ги разработиме во овој труд.

Поимот култура, кој е неодминлив и општ, не може лесно да се детерминира. Мојата намера е да го анализирам од повеќе гледишта поимот „безбедносна култура“, со цел да укажам на неговото значење за јакнењето на безбедносниот систем. Исто така, сметам дека моите размислувања и ставови ќе бидат интересен пример и импулс кој може да иницира и да се вклопи во истражувањата од оваа област.

1. Различни сфаќања за безбедноста, културата и безбедносната култура

Интересот за безбедноста е сè поприсутен во современото општествено живеење. Многу стручњаци од оваа област пробале да го дефинираат и да го поврзат со одредени елементи од човековиот живот. Нејзиното издигнување во рамки на наука е доволен показател за потребата и присутноста на безбедносните појави во заедницата. Од тие причини, самиот поим **безбедност** е анализиран и толкуван од повеќе аспекти. Како најинтересни гледишта за објаснување би ги издвоил следниве: енциклопедиското, социолошкото и правното.

Под поимот безбедност, во енциклопедиска смисла, подразбираме отстранување на сите активности (чинења) и пропуштања (нечинења) кои ги загрозуваат луѓето, јавниот поредок, материјалните и духовните добра, објектите, определен простор или некоја друга вредност.

Под поимот безбедност, во социолошка смисла, подразбираме динамичен склоп на односи и процеси во општеството со кои се обезбедува непречено остварување на производната дејност на луѓето, односно нивното создавање на материјали, духовни и други општествени вредности или нивно непречено практично дејствување.

Под поимот безбедност, во правна смисла, подразбираме постоење на правен ред и поредок во државата со пропишани казниви дела, ефикасен безбедносен систем за откривање, попречување и сузбивање на казнивите дела и постоење на ефикасен судски систем за благовремено и правилно пресудување.¹

Вредностите присутни во едно општество се дел од неговата култура како одраз на односите кои владеат меѓу елементите во заедницата. Тие не се создаваат преку ноќ, туку тие се изградени преку одредени традиции и етилошки фактори на влијанија. Најчесто безбедноста и безбедносната култура опфаќаат проактивни мерки, но притоа не ја исклучуваат и можноста од репресија. Таа би се користела во ситуации кога се загрозени индивидуалните и колективните вредности, но и интересите на општеството, односно државата.

Оттука, безбедноста може да ја дефинираме како неопходен и основен двигател на процесите во општеството кои им овозможуваат на индивидуата и на заедницата

¹ Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005, стр. 37-38.

нормално да создаваат и да придонесуваат за подобра општествена и економска состојба. Кога се загрозени изворите на егзистенција, личниот дом и околината во која човекот се движи, можеме да кажеме дека битно му е нарушена безбедноста.

Влијанието на државата преку одбранбени механизми да дејствува врз безбедноста може да се одвива во два правци. Првиот е, ако државата има политичка и морална волја да ги заштити своите граѓани и активно да придонесе за одржување на безбедноста. Тоа може да го стори преку елементите на системот за безбедност и правните механизми за санкционирање и одговорност на прекршителите, како и преку формирање на свест кај припадниците на безбедносните структури и граѓаните за потребите од безбедност. Втората насока ја претставува пасивноста на државата во одредувањето на безбедносните приоритети, па оди дури и до учество на безбедносните структури со цел да се создаде страв кај населението преку терор и заплашување. Тој страв продуцира ефект на тотална одбивност од популацијата во идентификацијата на безбедносните појави и е одлика на општествата кои лажно прокламираат демократија, односно тоталитарните општества, каде што на прво место се интересите на власта, а не потребите од безбедноста.

*Поими **безбедност и култура** - Според една добро позната енциклопедија, култура во своето најшироко значење е сè што е создадено од човекот, наспроти сè што е дадено од природата. Како контраст на терминот култура, терминот безбедност се разјаснува многу полесно. Терминот безбедност покрива сè што е неопходно за заштита (не за сигурност) на народот и средствата против штетните човекови произволни дејства.²*

Во германскиот јазик зборот култура се комбинира со многу други видови зборови. Буквално преведено постои зборот култура на читање; култура на јазикот е друг таков сличен термин, кој многу често може да се чуе. Понатаму исто така можеме да го чуеме и терминот култура на конфликтот или политичка култура. Се користи и терминот култура на градење, во однос на новиот футуристички хотел во Дубаи, или пак со новите трендови во светската архитектура.

За колку релативен термин се работи ќе пробаме да објасниме преку неколку примери. На сите нам добро ни е познато дека јазикот се менува со текот на времето. Промената од француски компирчиња во компирчиња на слободата или пржени компирчиња можеби и не е толку добар пример за еден таков развој на промена. Книгите кои се напишани пред 50 или пред 100 години имаат друг стил на јазик во однос на книгите кои се пишуваат денес. Ако јазикот, литературата и архитектурата се менуваат со текот на времето, тогаш и културата се менува. Ова значи дека културата не е статична. Токму спротивното, културата е предмет на постојана промена. Ова не е новина, но и не е помалку важно во контекстот на разбирањето на безбедносната култура. Значи, приоритетите на безбедносната култура се менувале во текот на времето. Ако зборуваме за нејзините почетоци во времето на Студената војна кога се базирала на заштита на општеството од двете блоковски сили, денес сè позастапен е стравот од војна на цивилизации, терористички закани, урбан криминал и секако стандардната категорија - меѓуетничките конфликти.

Се почестите ризици и закани по животот на граѓаните, нивниот имот и сето она што и припаѓа на државата е производ на целата заедница. Тоа сè почесто нè тера да размислуваме за тоа колку е тоа трајно и одржливо. Секојдневно следиме разни примери на човечки уништувања и тие збиднувања иницираат една хипотеза „Колку сме

² *W.D. Gutschmidt, Security Culture in Germany*, стр. 1, www.eurosafe-forum.org/products/data/5/pe_182_24_1_5_1paper.pdf (преземено јуни 2007)

ние имуни на тие случувања и уште колку ќе бидеме далеку од нив?“ Но по војните на Балканот кои го одбележаа крајот на 20 и почетокот на 21 век, сè поголем е сомнежот кај граѓанинот за чувството на безбедност. Токму затоа се наметнува изразот „безбедносна култура“. Дали државата ќе остане рамнодушна и ќе се дистанцира од формирањето на оваа култура или пак ќе ја иницира и ќе ја развива, зависи од многу фактори. Цивилизацијата настојува да ги предвиди опасностите, а безбедноста да ја направи да биде извесна и јасна. Современите размислувања ја класифицираат безбедноста според нејзината примена и распространетост, па така имаме поединечна, национална и глобална, а од друга страна имаме еколошка, економска, технолошка и слично.

Еве уште една форма на безбедносна култура која е карактеристична за сите демократски општества:

„Безбедносната култура на политичките партии, едноставно кажано, се сведува на две работи: разузнавачка (да се знае што знае противникот, но и коалициониот партнер, кои се нивните намери и каква е состојбата кај нив) и контра-разузнавачка (да се спречи противникот но и коалициониот партнер, да дознаат што подготвува партијата и каква е ситуацијата кај неа).

Сите овие дејства се легални, легитимни и коректни средства на политичка борба додека не ја поминат границата на казнено дело и спаѓаат во наследството на повеќепартиската демократија во целиот свет“.³

Безбедносната култура е аморфна култура која се адаптира на нејзината употреба и намена. Техниките кои ќе се применуваат за нејзина имплементација зависат од нејзината цел. Заради тоа, секоја безбедносна култура ќе се обликува според сферата во којашто дејствува. Па така, освен овие гореспоменативе имаме и безбедносна култура на железничкиот сообраќај, информатичка безбедносна култура, индустриска безбедносна култура, технолошка безбедносна култура и др. Значи и безбедносната култура опфаќа некои правила на игра, пред сè легитимни, кои преку контролирани и координирани дејства треба да придонесат за зголемување на ефикасноста на субјектот што ја применува и за остварување на неговата цел.

Некогаш се прашуваме: *Дали има некое мерило за степенот на безбедносната култура на една држава?* Пробав да го најдам одговорот на повеќе места и дојдов до следнава изјава на **Mr Chris Donnelly**:

„Кога отидов во НАТО во 1989, двата збора имаа исто значење. Националната сигурност беше мерена со силата на армиите: колку повеќе тенкови имаш толку посигурен се чувствувааш. Денес, ова апсолутно не е точно. Можам да ви дадам одличен пример во врска со тоа: Израел. Денес воено е посилен од кога и да е во неговата историја, посилен од сите членови од арапската нација и соседи заедно, а сепак денес секој Израелец се чувствува помалку сигурен во сите овие години уште од основањето на државата. Воената моќ веќе не ви носи сигурност. Не е издвоена од неа, дел е од таа проблематика, но тие две работи не се исти“.⁴

Безбедноста во едно општество никогаш не може да се измери со неговата воена моќ која ја поседува, ниту со степенот на употреба на најсофистицирани технички мерки и средства. Сведоци сме на бројни кризни жаришта во светот и на уште многу повеќе потенцијални региони каде што лесно може да се развијат конфликти и криминални дејства. Вредноста на граѓанинот во однос на безбедносната култура е

³ Милош Васиќ, „Безбедносна култура“ политичких странака: Плава риба и свастикин бут, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=305288> (преземено јуни 2007)

⁴ Mr Chris Donnelly, The Changing Nature of Conflict and the New Challenges of State Building, Chatham House, Велика Британија, издание од среда 21 февруари 2007 година, стр. 4, http://www.chathamhouse.org.uk/files/8267_210207donnelly.pdf (преземено април 2008)

содржана во тоа колку тој ќе остане присутен и присебен во однос на случувањата во неговата околина. Најчесто доаѓа до миграциони движења во овие подрачја, но голем е бројот и на луѓето кои остануваат со цел да го задржат сето она што го создале во текот на нивниот живот.

Пред и по настанувањето на кризната ситуација граѓанинот има избор да соработува со органите на безбедноста и да придонесе за формирање на висок степен на безбедносна култура или пак да се дистанцира и да остане неутрален во новонастанатата состојба. Во втората ситуација, граѓанинот не учествува во зачувувањето на колективните вредности и го зголемува степенот на ризик по неговиот живот и материјалните добра. Од тие причини, примерот со Израел докажува дека колку и да е моќна државата и да е добро организирана, предизвиците кои ја загрозуваат безбедноста се секогаш присутни, како внатре така и надвор од државата. Доколку не се влијае врз свеста на граѓанинот не можеме да зборуваме за безбедносна култура и идентификација на елементите кои ги загрозуваат поредокот и безбедноста во државата. Со ваквото активно учество на граѓанскиот заедно со безбедносниот сектор може да се намалат ризиците преку зголемување на бројот на активни учесници. Регионалните влијанија и вредности поткрепени со религиозните сфаќања за животот формираат нови модели на криминално и на терористичко дејствување најчесто без јасни причини за избраната цел и нанесените штети. Следејќи го примеров, ги согледуваме карактеристиките на новиот модел на дејствување против безбедноста каде што доколку не постои јасна врска помеѓу безбедносниот систем и заедницата лесно може да се мултиплицира опасноста и ризиците за загрозување на безбедноста.

Преку превенција на криминалитетот определивме неказниви интервенции на случаите кои следат, поврзани со криминалните дејства заради специфичната цел за намалување на ризиците и нивната сериозност.⁵

Превенцијата на криминалитетот е во постојана врска со безбедносната култура, или поточно кажано, безбедносната култура е основниот столб за примена на превенцијата на криминалитетот. Од тие причини доаѓа до преклопување на средствата и методите кои се користат при имплементацијата на безбедносната култура и превенцијата на криминалитетот.

Култура на цивилна заштита - Воспоставувањето начин на размислување за цивилна заштита меѓу населението, пред сè значи дека секој граѓанин мора да стане свесен за следново:

- *ризиците од непогоди присутни во неговата заедница;*
- *потребата да се преземе позитивна акција и да биде подготвен да се справи со овие ризици;*
- *важноста од инвестирање во човекови ресурси и пари да се подготви за овие ризици;*
- *потребата од преземање на одговорност во справувањето со овие ризици;*
- *заемната одговорност помеѓу поединците.*

Колективната свесност треба да резултира со поодговорни насоки на акција во цивилната заштита.⁶

⁵ Оваа дефиниција е инспирирана од **Eklblom (1994)** кој ја дефинира превенцијата со овие термини: "intervention in the mechanisms that cause criminal events". Тој инсистира да се оди малку подалеку во неопходноста да се интервенира на механизмите кои дејствуваат директно на криминалитетот. Објавено во книгата на Maurice Cusson, Pierre Tremblay, Louise L.-Biron, Marc Ouimet и Rachel Grandmaison, CRIMINOLOGUES, ÉCOLE DE CRIMINOLOGIE, UNIVERSITÉ DE MONTRÉAL, Водич за планирање и еволуација "LA PRÉVENTION DU CRIME", [guide_evaluation_projets.pdf](#), август 1994.

Преку културата на цивилната заштита системот за безбедност влијае на создавањето на свест кај граѓаните за одговорност и ја зајкнува потребата за справувањето со ризиците кои постојат во општеството. Така преку системот граѓаните треба да преземат иницијатива за справување со безбедносните закани, и притоа тој дејствува стимулирачки кај категоријата на граѓани која има пасивен однос кон појавите кои ја загрозуваат безбедноста. Овој однос влијае директно на создавањето на безбедносната култура и нејзиното спроведување во општеството.

2. Поимно одредување на безбедносната култура

Сето она што човекот го создава е составен дел од интеракцијата со средината. Безбедноста е токму елементот на рамнотежа кој го одржува човековото постоење. Таа доаѓа до израз во моментите на опасност, загрозеност или страв. Така, таа се појавила во истиот момент со појавувањето на културата, при формирањето на човековата заедница кога човекот ги изработувал првите орудија кои според намената освен за лов, придонесувале и за негова заштита. Притоа безбедноста станала составен дел на културата на човековото живеење како прилагодување на условите во кои тој живее.

Во историјата ни е познато дека поимот безбедност на државен и на глобален план е приозлезен од периодот на Студената војна. Токму од тие причини ќе се осврнам на она што постои во општеството и придонесува за развој на безбедносната култура со цел да дојдеме поблиску до нејзината дефиниција.

„Безбедносната култура е дел од општата култура на човекот како поединец, на луѓето во определена средина и простор, односно на општеството во целина.

Содржината на безбедносната култура е посебен облик на свест којшто се изразува како збир на прогресивни тенденции и знаење од областа на безбедноста кои го чинат носителот на безбедносната култура (човекот) способен да ги осознае основните вредности и придобивки на цивилизацијата; опасностите од загрозувања на тие вредности, добра и придобивки и потребата тие да бидат успешно заштитувани и унапредувани.”⁷

Според некои статистики постојат околу 400 видови култури, формирани како производ од општата култура. Културата е производ на свесното однесување на поединецот, групата, па и на целото општество во целина. Токму тука ги бараме и корените на безбедносната култура која прилегува од општата култура и се наметнува како индивидуална и/или општествена свест кај граѓаните за препознавање на безбедносните појави. Секако, тоа препознавање има две толкувања: првото е позитивно и води кон подобрување на безбедносната состојба во општеството, додека второто е негативно и ја влошува самата безбедносна ситуација. Во тој контекст, самата свест на граѓаните придонесува за утврдување на безбедносната состојба во општеството преку интегрираната безбедносна култура во секоја личност.

⁶ <http://www.msp.gouv.qc.ca/secivile/secivile.asp?txtSection=apercu&txtCategorie=culture> (преземено 10 февруари 2008)

⁷ Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005, стр. 257.

Така, во поглед на безбедносните појави, општата култура⁸ помага во формирањето на одреден степен на основна свест која служи за идентификација на безбедносните појави. Притоа ги препознава нив како⁹:

- **конструктивни**, кои придонесуваат за јакнење на безбедноста и
- **деструктивни**, со кои се загрозува безбедноста (животот, здравјето, слободата, работата, љубовта, мирот и слично). Овие појави може да формираат став изграден врз искуството кој ќе придонесе превентивно да се дејствува со цел да се избегнат ризиците за загрозување на безбедноста.

*„Безбедносна култура е збир од обичаи споделени во заедницата чии членови може да се вклучат во илегални или несакани активности, практика која го намалува ризикот на ваквите активности. Терминот вообичаено се користи во контекст на групи на активисти или движења, посебно оние кои можат да бидат вклучени во директна акција. Главниот фокус на безбедносната култура се однесува на чувањето на информациите за илегални активности во тајност и само помеѓу вмешаните страни.”*¹⁰

Кога зборуваме за граѓаните, тие имаат потреба да се движат и да комуницираат со средината. Тие не претставуваат дел од безбедносниот систем на државата, така што со нивната присутност во околината тие најчесто не се свесни за опасностите кои го демнат. Но секогаш има дел од заедницата која ги забележува појавите со висок степен на ризик при нејзината интеракција со околината. Некогаш е многу лесно да се препознаат, на пример: лице во алкохолизирана состојба, агресивна личност која е во конфликт со некое лице, вооружено лице, криминалец баран по потерница и сл. Но најчесто овие лица потешко се препознаваат и ситуацијата е уште посложена ако овие лица или групи дејствуваат со претходно разработен план.

Кога зборуваме за безбедносната култура, првиот чекор кој би требало ние да го направиме е да ги избегнеме овие лица од превентивни причини, со исклучок на ситуации каде што контактот е неминовен или се работи за самоодбрана или ако треба да застанеме во заштита на друго лице. Делот на превентивни мерки опфаќа и итно алармирање на органите на безбедноста кои, по правило, имаат однапред разработени техники и тактики за справување со овие лица.

Меѓутоа, повторно ќе напоменам дека самата идентификација на делот од заедницата кој дејствува деструктивно врз животите на граѓаните, личните и колективните добра е многу тешка задача. Од тие причини граѓаните треба да бидат подготвени брзо и ефикасно да одговорат на овие предизвици со цел, намалување на невините жртви и на штетите од материјален карактер.

Појавата на една вистинска безбедносна култура изгледа сè повеќе јасна како еден од предизвиците во процесот во врска со европската политика за безбедност и одбрана (PESD) на која треба да биде наменето вистинското размислување. Всушност, ЕУ нема да постои и не ќе се препознава како стратегиски актер доколку не поседува, во рамките на можностите, чувствителност во однос на нејзиното меѓуна-

⁸ се мисли на индивидуалната (лична) и националната (општа), поделба направена според проф. д-р Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005, стр. 257.

⁹ поделба на појавите е направена според проф. д-р Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005, стр. 257.

¹⁰ "Security Culture", Извадено на 2007/01/04 од <http://security.resist.ca/personal/culture.shtml>; извор: http://en.wikipedia.org/wiki/Security_culture (преземено јуни 2007)

родно опкружување, размислувања и методи на заедничко дејствување: кохерентни, ефикасни и препознатливи.¹¹

Кога зборуваме за една колективна и стандардизирана безбедносна култура на ЕУ, фактички зборуваме за компатибилност на националните системи и граѓански општества каде што сите даваат свој придонес за нејзина имплементација, но истовремено се работи за техники кои се усогласени, лесно се идентификуваат и даваат добри резултати. Ако се водиме од карактеристиките на службите кои се во склоп на државниот систем за безбедност, поради нивната мала процентуална застапеност во однос на вкупното население на државата и нивната професионалност, полесно доаѓа до формирање и усвојување на нормите за имплементација на безбедносната култура. Од друга страна, во граѓанскиот сектор, влезот на граѓанската култура е следен од бариери поставени заради незаинтересираноста, пасивноста и немањето волја за соработка присутни кај еден дел од популацијата. Треба да се напомене дека менталитетот на народот како елемент на традициите и на регионалните сфаќања дополнително ја усложнува состојбата.

Деловите од светот каде што има голема фреквенција на конфликти и криминални дејства некако полесно ги прифаќаат безбедносните закани како дел од нивното секојдневие. Меѓутоа, во остатокот од светот, луѓето поради сè поголемиот технички развој и присутноста на медиумите се доведуваат до состојба на лудило и параноја дека дошол судниот ден и секојдневно очекуваат да бидат загрозувани нивните животи и нивните добра.

„Безбедносната култура првенствено значи како да се препознае закана и загрозуваност, т.е. како адекватно да и се спротивставиме или во најдобар случај да ја избегнеме. Безбедносната култура не е ништо друго туку грижа за себе и за своите најблиски, за своето опкружување и за материјалните добра. Таа не бара некои посебни вештини или дополнителни вложувања (иако е пожелно да се занимаваме со спорт заради физичката подготвеност која ни е потребна во одреден момент, но и заради здравјето исто така), туку значи вршење на секојдневните работи со нешто поголема доза на внимателност. Златното правило на безбедносната култура гласи: „СЕКОГАШ БИДИ СВЕСЕН ЗА СЛУЧУВАЊАТА И ЗА ЛУЃЕТО ОКОЛУ СЕБЕ!“¹²

Имплементацијата на оваа дефиниција во практика можеме да ја објасниме преку некои примери од нашето секојдневие:

- ❖ Кога се работи за домашното воспитување на децата, им даваме инструкции да не комуницираат и да не отвораат на непознати и секогаш да гледаат низ „шпионката“ на влезната врата кога некој ќе засвони;
- ❖ Водиме грижа за дадените рокови за сервисирање на техничките средства, посебно кога се работи за средства кои користат плин и моќни електрични средства;
- ❖ Пред излегувањето од автомобилот секогаш гледаме да не сме заборавиле некој вреден предмет на седиштата и дали се заклучени вратите;
- ❖ Избегнуваме да се движиме покрај објекти каде што се вршат градежни работи;
- ❖ Избегнуваме населби во кои стапката на криминалитетот е многу висока и сл.

Секако овие навиките се подложни на факторот време, па така може да заклучиме дека безбедносната култура, како и останатите видови култури, е нешто што постепено се стекнува и станува секојдневна животна навика. Не може да се стекне како нешто

¹¹B. Nivet, *VERS UNE CULTURE DE SECURITE EUROPEENNE?*, Француски институт за меѓународни односи и стратегии (IRIS), 2001.

¹² http://www.budimo-sigurni.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=132&Itemid=40 (преземено 10 февруари 2008)

наметнато, туку мора да биде базирана на прифаќање преку форми и облици на градење на самосвест и навики преку објаснувања, толкувања на практични примери и искуства кои водат до логично изнаоѓање на одлука за некоја постапка. Значи многу превенција со јасна порака и одобрување на постапките. Постои и методика и тактика во пренесувањето на искуствата и воопшто во образованието од безбедносната култура од причини да не се создаде непосакуван ефект кај луѓето кој најчесто е во форма на параноично и болно однесување. Контраефектот е загрозување на духовниот мир и психичката стабилност на граѓанинот.

Повторно се повикувам на периодите на големите светски кризи, Студената војна и актуелните случувања со терористичките закани и напади, каде што луѓето во секој вид на криминално дејствување препознаваат елементи на масовно уништување и крај на светот. Состојбата дополнително ја усложнуваат медиумите и неартикулисанто однесување на средината во момент на криза.

3. Создавање на безбедносна култура

Секоја држава е *sui generis* гледајќи ја нејзината историја, организација и развој, а тоа меѓу другото се гледа и по нејзината безбедносна структура и безбедносна политика. Затоа државната безбедносна политика и структура на секоја држава треба посебно да се анализираат врз основа на емпириските показатели кои овозможуваат запознавање на нивната структура и организација, но и на начините на дејствување како што се мотивацијата на населението, ефикасноста на структурата и слично.

ШТО Е БЕЗБЕДНОСНА КУЛТУРА? - *Што претставува, зошто ни е потребна и како да ја имплементираме?* - Тоа е култура каде што луѓето ги познаваат своите права и што е уште поважно, ги истакнуваат. Оние коишто се дел од безбедносната култура исто така знаат какво однесување подразбира безбедноста и се ефикасни во едуцирањето на оние луѓе кои, поради игнорирање, заборавање или поради лична слабост учествуваат во небезбедно однесување. Оваа совест за безбедноста станува култура кога за групата како целина нападите на безбедноста се социјално неприфатливи во рамките на таа група. Безбедносната култура е повеќе од едноставно одредување и препознавање на специфични однесувања кај поединци како што се ароганцијата, оговарањето или лажењето. Се однесува и на проверка на цели движења и дејства како целина кои ќе осигураат дека нашите сопствени угнетувачки дејства нема да се преродат во разузнавачки операции кои ќе се изведуваат против заедницата.¹³

На пример, расизмот или сексизмот во одредени моменти можат да придонесат кон зголемување на разединетоста, да ги направат некои луѓе подостапни за шпиони (на пример, оние кои се чувствуваат маргинализирани од групните дејства) и да креираат приоди кои можат да бидат искористени од страна на државните оперативци. Очигледно на овие акции им претстојат многу подготовки пред да се постави клучното прашање: - *Што е важно за да се препознае улогата на угнетувачките однесувања во севкупната безбедносна култура?*

Безбедносната култура нè учи на реално гледање на појавите кои ја загрозуваат безбедноста воопшто, но истовремено ни дава насоки за справување со нив. Нејзината имплементација може да биде *спонтаната* и *планираната*.

Спонтаната имплементација најчесто се реализира од страна на медиумите и околината и се доживува како една колективна свест за подобрување на безбедноста на

¹³ Security Culture: A handbook for activists (PDF), трето издание, ноември 2001.

граѓанинот и на општеството. Вклучувањето на граѓанскиот субјект е производ на низа фактори.

Планираната или организирана имплементација опфаќа однапред разработени методи и техники за придобивање на поединци или група на граѓани заради интересите на државата и на заедницата. Гледано од призмата на државниот апарат, таа претставува придобивање на граѓаните за поактивно вклучување во системот за безбедност. Кога зборуваме за владиниот сектор од областа на безбедноста или „luleto od terenot“, тие треба да располагаат со работни средства и навики за убедување на граѓанинот во исправноста и целисходноста на нивните постапки. Изборот и врбувањето на информатори и соработници кои треба да ја уживаат целосната доверба од службите е долг процес на континуирани дејства, пред сè давање на тест-задачи, проби и надзор.

*Кога би можеле да ја откриеме формулата за дистанца на народот од политичките партии и од нивното влијание, а и од носителите на моќта во државата и во општеството, тогаш би се создал еден специфичен општествен феномен кого би можеле да го назначиме како **народен стабилитет**. Овој вид стабилност на општествената заедница ќе претставува една јака народна сила од која ќе се „кришат“ сите политички „бродови“ кои сакаат да го одведат народот во матни и немирни води. Тогаш ќе се стандардизира таков општествен амбиент во кој ниеден водач на партија, ниедна партија нема да може да говори и да постапува од името на целиот народ или етничка група.¹⁴*

Понекогаш кога анализираме некои конфликтни ситуации, велиме дека се работи за наивна маса која лесно потпаѓа под разни влијанија, пред сè, влијанија од страна на власта или на некои религиозни лидери. Значи таа маса не поседува изградена свест за препознавање на безбедносните закани и несвесно влегува во односи и дејства кои продуцираат криза или конфликт. Понекогаш, дел од таа маса врши дејства и партиципира заради некои материјални интереси, но мнозинството дејствува како втурнато во лавина и задоено од некаква идеологија во која се препознава себеси.

Хипотетички имаме контраситуација кога масата е составена од мнозинство граѓани, т.е. припадници со изградена свест и став во креирањето на стабилна безбедносна состојба и таа е подготвена да ја процени ситуацијата. Притоа, таа дејствува во правец на стабилизација и подобрување на безбедносната состојба и успешно се носи со деструктивните безбедносни појави. Токму ваквата отпорност на граѓаните на влијанијата во кои доминираат политичките интереси и интересите на елитата, дефинирана како 'народен стабилитет', придонесува да имаме висок степен на безбедносна култура.

Планирањето на проектот за превенција може да се подели на пет операции:¹⁵

- ❖ Идентификација и анализа на проблемот со криминалот во детали;
- ❖ Одредување на целите: јасно, со сите специфики и мерливо;
- ❖ Да се изберат средства кои ќе имаат шанси да реагираат на дадените случаи со проблемот на целта на криминалот;
- ❖ Да се издејствува концентрација на средства;
- ❖ Да се мобилизираат партнерите.

¹⁴ Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005, стр. 229 – 230.

¹⁵ Maurice Cusson, Pierre Tremblay, Louise L.-Biron, Marc Ouimet et Rachel Grandmaison, CRIMINOLOGUES, ÉCOLE DE CRIMINOLOGIE, UNIVERSITÉ DE MONTRÉAL, Водич за планирање и еволуација “LA PRÉVENTION DU CRIME”, [guide_evaluation_projets.pdf](#), Поглавје 2: «Comment concevoir et planifier un projet de prévention?», август 1994, стр. 31.

Криминологијата е наука која се појавила многу порано од поимот безбедносна култура, иако не се исклучува постоењето на интегрирана безбедносна култура кај луѓето и пред појавувањето на овој поим. Така, превенцијата од минатото до денес развива една мошне значајна динамика на следење на безбедносните потреби. Самиот факт колку денес се вложува во превенцијата покажува колку човекот и општеството се заинтересирани за интерактивен дијалог и соработка. Оттука, фактот дека сите фактори кои влијаат за одржување и зголемување на превенцијата во општеството придонесуваат за создавање на една колективна безбедносна култура, која секој граѓанин индивидуално ја пренесува во својот дом и на својата најблиска средина.

Во современиот модел за работа на органите на безбедноста сè поактуелна е тезата за хуманост и заштита на правата на граѓаните. *„Нејзината суштина кога станува збор за превенцијата и борбата против криминалитетот, се темели врз принципот на партнерство во кое граѓаните имаат активна улога во заштитата на сопствените слободи и права заедно со полицијата. Суштината на концептот е градење двоен однос на зависност меѓу правата и должностите. Тоа значи заедничко утврдување на безбедносните приоритети во локалната заедница, поголемо учество на граѓанинот во идентификувањето на безбедносните закани и поголема активност во остварувањето на стабилна безбедносна состојба. Од полицијата се очекува со своето однесување да претставува пример, да го води и да го насочува овој однос“.*¹⁶

Се разбира дека ова не е случајно, поаѓајќи од фактот за прогресивно зголемување на бројот на извршени кривични дела како производ на современите средства и технологии кои нè опкружуваат. Пред сто години полицијата или нејзините пионери не се соочувале со киднапирања на авиони, информатички криминал или пак со злоупотребување на платежни картички и сл. Исто така, новиот концепт на урбано живеење каде што имаме голема густина на население на одреден простор и децентрализираниот модел на општеството дополнително ја изменија работата на полицијата. Пример повеќе е нападот на Светскиот трговски центар во Њујорк на 11 септември 2001 година каде што сите претпоставки кои ја потврдуваа стабилноста на државата или светот паднаа во вода. Анализите и истражувањата кои следеа по овој настан започнаа нова ера на студии и безбедносна практика. Тоа донесе нов пристап кон безбедносните појави и безбедносната култура воопшто. Сето ова докажа дека неизвесноста е сè уште присутна насекаде. Истовремено се потврди дека најсофистицираните држави кои најмногу вложуваат во безбедноста не се имуни на глобалниот тероризам, манифестиран преку закани и ризици.

Некогаш размислувањата се во насока дека со зголемување на квантитетот на безбедносните сили ќе може пропорционално да се одговори на факторите кои придонесуваат за нарушување на безбедноста во општеството. Сепак оваа теза, тезата за хуманост и заштита на правата на граѓаните, пропагира една умерена и релаксирана состојба во која секој граѓанин ќе ја осознае својата улога и индивидуално ќе придонесе во препознавањето и во спречувањето на безбедносните закани. Во соработка со безбедносните сили, пред сè со полицијата на која и е доверена оваа задача и произлегува од нејзините функции и цели, граѓанинот ќе придонесе за зачувување на редот и мирот и откривање и лишување од слобода на прекршителите на законот во неговата околина.

¹⁶ Трпе Стојановски, *Полициска етика и деонтологија*, 2 Август, Штип 2006 год., стр. 22.

ЗАКЛУЧОК

Од самото создавање до денес безбедносната култура трпи модификации заради приоритетите на државите и на колективните безбедносни системи. Од тие причини безбедносната култура има своја динамика во нејзиниот развој. Во денешно време таа игра клучна улога интегрирана во системот за цивилна заштита и во безбедносните системи од поголем обем. Формирањето на клетки на безбедносна култура кај граѓаните во демократските општества може да биде иницирано преку спонтанa мотивација на единките или може да е производ на работата на државниот безбедносен систем.

Вредноста на безбедносниот систем ќе се цени според нивото и квалитетот на распространетоста на безбедносната култура до сите субјекти во општеството. Оттаму граѓаните преку активниот заемен однос со системот на безбедност добиваат повисок степен на заштита на своите животи и на стекнатите материјални добра. Преку одговорноста им се дадени обврски со цел идентификација и алармирање на активните субјекти од безбедносниот систем. Колку ќе бидат тие заинтересирани и инволвирани во пронаоѓањето на безбедносните закони толку повеќе ќе се зголеми бројноста на елементите во безбедносниот систем, а истовремено тие директно придонесуваат на личното чувство да се биде безбеден.

Од друга страна, гледајќи од аспект на безбедносниот систем, тој треба да развора методи и техники на пристап до граѓаните како би можел да развие повисока соработка и да се здобие со нивната доверба. Доколку тој остане на маргините посветен само на задачите во рамките на службата, ефектот од тоа е потполна изолација на граѓанскиот сектор и редукација на информациите од областа на безбедноста.

Во современите текови на општеството, посебно во делот на глобализацијата и борбата против тероризмот сведоци сме дека најчесто припадниците на терористичките групи живеат во мирни средини каде што нема криминал. По нивното откривање од страна на службите на безбедноста, чести се изјавите на нивните соседи дека никогаш не би се посомневале во тие лица.

Токму ова треба да биде предизвикот за подобрување на безбедносната култура и вградување на некои нови елементи во неа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Јордан Спасески, *Македонија столб на безбедноста и мирот на Балканот*, Обнова, Кочани 2005.

Трпе Стојановски, *Полициска етика и деонтологија*, 2 Август, Штип 2006 год., стр. 22.
W.-D. Gutschmidt, **Security Culture in Germany**, стр. 1, www.eurosafe-forum.org/products/data/5/pe_182_24_1_5_1paper.pdf

Милош Васиќ, *"Безбедносна култура" политичких странака: Плава риба и свастикин бум*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=305288>

Mr Chris Donnelly, *The Changing Nature of Conflict and the New Challenges of State Building*, Chatham House, Велика Британија, издание од среда 21 февруари 2007, http://www.chathamhouse.org.uk/files/8267_210207donnelly.pdf

Maurice Cusson, Pierre Tremblay, Louise L.-Biron, Marc Ouimet и Rachel Grandmaison, *CRIMINOLOGUES, ÉCOLE DE CRIMINOLOGIE, UNIVERSITÉ DE MONTRÉAL*, Водич за планирање и еволуација "LA PRÉVENTION DU CRIME", [guide_evaluation_projets.pdf](http://www.msp.gouv.qc.ca/secivile/secivile.asp?txtSection=aperçu&txtCategorie=culture), август 1994.

<http://www.msp.gouv.qc.ca/secivile/secivile.asp?txtSection=aperçu&txtCategorie=culture>
"Security Culture", Извадено од <http://security.resist.ca/personal/culture.shtml>;

B. Nivet, VERS UNE CULTURE DE SECURITE EUROPEENNE?, Француски институт за меѓународни односи и стратегии (IRIS), 2001

<http://www.budimo->

[sigurni.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=132&Itemid=40](http://www.budimo-sigurni.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=132&Itemid=40)

Security Culture: A handbook for activists (PDF), трето издание, ноември 2001.

Rajkovcevski Rade, TA

Police Academy – Skopje

Security culture as part of security systems

Abstract

This paper should make a contribution to a better apprehension of security culture, its directions and elements. In terms of police work and the overall security system, this paper will contribute to development and stimulation of opinions and stands which might aid the creation of documents to be integrated into the national security strategies.

The paper elaborates on topics related to the foundation and manifestation of security culture on several levels, starting from the individual, the citizen's, through the national. At the same time it presents comparative experiences. The paper presents the security culture, closely related to police work and all components of the national security system. One part of the paper elaborates on the interactions of the security culture with the collective security systems and the international police organizations. Elements such as population, institutions, and agencies are indirectly taken into consideration. The aim of the paper is to present and connect them to the implementation of their tasks and responsibilities through their close correlation with the citizen. The balance achieved completes a whole which in fact represents a compact among all factors essential for development of trust by prevention and extermination of all modern types of crime.

This paper aims to present a real perception of the current situation and the level of security culture. It determines ways of its elevation to a level which will aid the security system and will strengthen the cooperation among all the subjects in the society emphasising citizens' consciousness.

Key words: security culture, security system, subjects, citizens, consciousness, cooperation.

СТУДЕНТСКА ТВОРЕЧКА ЛАБАРАТОРИЈА

ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО И ЗАГРОЗУВАЊЕТО НА БЕЗБЕДНОСТА

(ОБИД ЗА УТВРДУВАЊЕ НА ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ)

Резиме

Политичко-безбедносната слика на светот го потврдува фактот според кој политичкото насилство претставува перманентно присутна општествено-безбедносна појава на локално, регионално и светско ниво, со тенденција да опстојува колку што ќе опстојува и политиката. Како општествено-безбедносна појава политичкото насилство, во зависност од референтниот објект кон кој е насочено, секогаш предизвикува загрозување на индивидуалната, националната или меѓународната безбедност и се појавува во различни појавни облици на кои им е заедничка политичката природа на нивните цели. Овие констатации претставуваат само дел од аргументите кои одат во прилог на општествената и научната оправданост за теориски, емпириски и стратегиски истражувања на феноменот на политичкото насилство, без разлика на актуелната и идната констелација на интереси, цели и моќ и нормативно-институционалното опкружување на локално, регионално и светско ниво.

Бидејќи Република Македонија и регионот во кој територијално и политички егзистира имаат доволно богата политичка емпирија испрелетена со безбедносно загрозувачки содржини продуцирани од политичко насилство, се појавува и научниот предизвик од толкување на одредени внатрешни и надворешни аспекти на загрозувањето на безбедноста на Републиката и регионот низ одреден категоријален апарат кој се однесува на политичкото насилство како посебна безбедносно-загрозувачка категорија.

Иако македонската безбедносно-научна мисла ја сочинуваат, меѓу другото, и научни и стручни трудови кои теориски и емпириски ги истражуваат појавните облици на политичкото насилство, сепак, барем досега, недостигаа теориски истражувања кои би резултирале со утврдување на теоретски основи на политичкото насилство, чија структура би ја сочинувале клучни теориски категории кои би биле употребливи за идни научни истражувања на загрозувањата на националната безбедност од различни појавни облици на политичко насилство, меѓу кои и од етнонационалистички тероризам, тероризам од позиции на исламски фундаментализам, погранични вооружени судири, појавни облици на политичко насилство од страна на одредени опозициони или владеачки политички партии итн. Сето тоа претставуваше основа за научниот предизвик да се обидам да утврдам теоретски основи на релацијата помеѓу политичкото насилство и загрозувањето на безбедноста, што воедно претставува и проблемско-теориска структура на овој труд.

Инаку во овој труд ќе ги презентирам само заклучните, синтетизирани ставови кои претставуваат финални концепциски елементи од мојот пристап во експланирањата на релацијата помеѓу политичкото насилство и загрозувањето на безбедноста.

Целта на трудот е да се утврдат нови научни сознанија за политичкото насилство со помош на веќе познатите теориски ставови и при тоа да се постигне одредена научно-теориска вредност.

Клучни зборови: политичко насилство, безбедност, загрозување, закана од загрозување со политичко насилство, граѓанска непослушност, феноменологија на политичкото насилство

1. ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ ВО ПРИЛОГ НА ЕДЕН НОВ ПРИСТАП ВО ЕКСПЛНАЦИЈАТА НА ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО

Во вкупната општествена интеракција, на локално, регионално и светско ниво, покрај општествените процеси на соработка, односно конјуктивните процеси, дејствуваат и *општествени процеси на спротивставување*, односно *дисјунктивни процеси на општествена инеракција* кои од општествено-безбедносен аспект претставуваат *закономерност* и *трајно обележје* на светската општествено-безбедносна стварност на сложени дијалектички процеси. Во структурата на овие дисјунктивни (конфликтни) процеси, една од *општествено-безбедносните константи* претставува и појавата на политичко насилство¹, која од аспект на светската (безбедносно-воена) историја претставува општествено-безбедносен процес започнат уште во робовладетелското општество, со тенденција да се развива и егзистира сè додека постои и светот. Имено, политичкото насилство е старо колку и политиката, односно истото се појавило во одредена етапа од развојот на човековото општество во кое конкретните услови на класно-антагонистичките структурирани општествени заедници наметнале историски примерени средства и методи на разрешување на конфликтите во сферата на политиката, па така го наметнале и насилството како чин и активност за остварување на политички цели, а и воопшто во спроведување на класните интереси.² Историчарите се обиделе да ги средат статистичките податоци за вооружените судири од 3600 год. пр.н.е. до 1992 год. Притоа утврдиле дека за тоа време се воделе 14730 вооружени судири и дека причините за овие судири, нивното траење, уништувачката сила и бруталноста кои предизвикувале трагични последици се тесно поврзани со развојот на општествените, политичките, економските, техничко-технолошките, образовно-интелектуалните и други сознанија за планетарните простори. Во времето кога општеството и општествените односи биле неразвиени, се воделе вооружени судири со помал обем, главно заради обезбедување на подобри животни услови за племињата и поединците. Во средниот век вооружените судири имале поголем обем, траеле подолго, а последиците биле потрагични, така што во 460-те години од 1480 - 1940 год. се забележани 2659 вооружени судири кои се разликувале и по обемот и по последиците. Како што светот се приближувал кон XX-от век така и вооружените судири зачестувале, така што од 1480 - 1499 год. се воделе само 9, а од 1900 - 1940 год. 892 вооружени судири.³

Ако се направи една историска ретроспектива⁴ на политичкото насилство, ќе се утврди, меѓу другото, и една суштинска карактеристика на појавата на политичко насилство, којашто се состои во фактот според кој политичкото насилство низ историскиот процес ги менувало само своите субјекти (носители) и објекти (жртви), но

¹ Инаку, насилството може да се *класифицира* според различни *критериуми*, но од аспект на проблемскиот домен на овој труд, ќе го одредам критериумот кој се однесува на *обележјата* на насилството, за да на тој начин може да се разликува: политичко насилство, насилство заради користољубие, семејно насилство, насилство во спортот итн.

² Dr Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 28

³ Матовић Ј.; Петровић Ж.: *Оружје, енергија и трећи светски рат*, НИУ Војска, Београд, 1998, стр. 9, наведено според: Д-р Љубомир Стаић, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 109

⁴ Во оваа прилика немам простор за презентирање на еден историски осврт на општествено-економските услови за настанувањето и развојот на политичкото насилство, но би истакнал дека без *историски истражувања* на овој феномен не ќе може во целост да се расветлат сите негови суштински димензии кои се потребни за утврдување на одредени закономерности, врз основа на кои ќе може да се проценуваат неговите идни тенденции во понатамошната историја на човештвото.

никогаш и својата суштина (природа), која (според мојот пристап на експланација на политичкото насилство) се состои во *предизвикувањето на квалитативна општествена промена* која претставува негова *нужна последица* и која секогаш во себе ја има можноста и капацитетот да се трансформира во *причина за ново политичко насилство*, односно *нова општествена промена*, со што се докажува погоре споменатата теза според која процесот на политичкото насилство има тенденција да се развива и егзистира сè додека постои светот. Значи, низ историјата, политичкото насилство се појавува како општествена појава која извира од општествените односи, односно од општествената интеракција и како такво истото претставува *општествено насилство* кое предизвикува или е предизвикано од општествен конфликт кој, пак, секогаш предизвикува некоја квалитативна општествена промена која зависи од *општествено условената политичка цел на субјектот (носителот на политичкото насилство)*, а и од *објектот* (кој од *виктимолошки*⁵ аспект, барем во почетокот на практикувањето на политичкото насилство, е само *жртва*) на овој тип на насилство. Општествената интеракција од која политичкото насилство извира, меѓу другото, е и *политичка интеракција* помеѓу субјектот и објектот, бидејќи примената на истото има *политички цели* кои, пак, произлегуваат од *политичките аспирации* (кои во општа, политолошка смисла се наоѓаат во средиштето на политиката⁶), од што произлегува дека општествено условеното политичко насилство е и *политичка појава* која егзистира во конкретен *политички простор*⁷ под кој подразбираме (во смисла на политичкото насилство) простор во кој се присутни сите релациони мрежи на спротивставени конекции помеѓу носителите (субјектите) и објектите на политичко насилство. Овој политички простор е нужно испреплетен со безбедносно-загрозувачки содржини и тоа го прави различен од политичкиот простор во чисто политолошка смисла.⁸ Инаку, политичкото насилство како политичка појава, според критериумот кој се однесува на *просторот*, би го одредил како: *внатрешно политичко насилство* (внатре во едно општество); *меѓународно политичко насилство* (внатре, во глобалното светско општество); и *надворешно-политичко насилство* (во односите помеѓу две или повеќе

⁵ Сметам дека во научната област на *Виктимологијата* има доволно научно верифицирани ставови кои би биле релевантни и употребливи за изготвување на една *Виктимолошка студија на политичкото насилство*. Инаку, во еден мој фељтон кој се однесува на дефинирањето на обликот на загрозување на националната безбедност и уставниот поредок на Република Македонија во 2001 год. како една од науките која треба да се употреби при научното истражување на безбедносниот комплекс во 2001-та ја предложив и *Виктимологијата*. За ова повеќе во: Гоце Аризанкоски, *Мултидисциплинарен пристап во научното истражување на 2001-та*, Одбрана, бр. 139, ноември, 2007 год., стр. 44. Исто така за прв пат (на научно ниво) одредени виктимолошки аспекти на 2001-та беа презентирани и во трудот на: Проф. д-р Јордан Спасески, Проф. д-р. Пере Аслимоски, Проф. д-р Оливер Бачановиќ, *Педагошка социопатологија*, Универзитет "Св. Климент Охридски"-Битола, Педагошки факултет-Битола, Битола, 2006 год., стр. 254-259

⁶ За политолошкиот став дека во средиштето на политиката се наоѓаат аспирациите во врска со постигнување на одредени политички цели, како и за смислата на сето тоа види во: Д-р Панде Лазаревски, *Политика и стратегија-вовед во методиката на политичкото дејствување*, Лист; Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј", Скопје, 1995, стр. 11

⁷ Поимот *политички простор* како реална идеја го преземав од *nau~nata disciplina Антропологија на државата* во која овој поим има сосем друга смисла, односно со овој поим се прави разлика помеѓу просторот на политичко дејствување и просторот на политичкиот претставнички систем. За ова види во: Mark Abeles, *Antropologija države*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001, str. 136-142

⁸ За политичкиот простор во чисто политолошка смисла види во: Д-р Панде Лазаревски, *op. cit.* стр. 19

држави, но не и во вкупното глобално општество).⁹ Понатаму, во фундаментот на политичките цели заради кои и се применува политичкото насилство стојат конкретни *политички интереси* кои се *причина* за употребата и на политички насилните дејствија (што не значи дека политичките дејствија нужно мораат да бидат и насилни). Притоа, споменатите политички аспирации се условени и од *вредносниот концепт* (концептот кој е израз на системот на вредности) на субјектот кој е во целосна или делумна спротивност со вредносниот концепт на објектот на политичкото насилство. Ако во вредносниот концепт на конкретниот политички субјект/субјекти свое место наоѓа и елементот на насилство, тогаш секогаш ќе постои веројатност од практикување на политичко насилство заради постигнување на конкретни политички цели од страна на овој субјект/субјекти. Реалното остварување на овие политички аспирации со помош на политичко насилство ќе биде *условено од моќта*, односно од фактичката способност на носителот (субјектот) на политичкото насилство да го предизвика саканиот политички ефект по пат на насилство (односно со предизвикување страв да ги натера меѓународните организации, државите, нивните влади или луѓето да се однесуваат на начин на кој тие по сопствена волја не би се однесувале). Како општествено-политичка појава, политичкото насилство за суштински елемент ја има и *силата*¹⁰ како *средство за реализација* на конкретни политички цели. Со примената на сила над одреден објект¹¹ заради остварување на политички цели нужно се предизвикува квалитативна општествена промена која конкретно се изразува и како *загрозување на безбедноста* на тој објект (во зависност од референтниот објект на загрозување ќе зависи и каква безбедност ќе биде загрозувана, односно може да биде загрозувана индивидуалната, националната или меѓународната безбедност). Бидејќи централна тема на политиката е *авторитативната алокација на општествените вредности*¹², политичкото насилство или е *насочено против власта* (а преку неа и против државата), или, пак, *од власта е насочено против: сопствениите граѓани, здруженија на граѓани, внатрешни политички субјекти* (на пр. политички партии) и *надворешни политички субјекти* (држави, сојуз на држави). Притоа политичкото насилство може да биде со цел да се обезбеди *влијание врз политичкиот субјект* (објектот на политичкото насилство) *нешто да стори или да не стори* (на пр. државата, нејзината влада, граѓаните итн.) или *насилно преземање на власта*. Кога се зборува за политичкото насилство интересно е да се спомне и поимот *внатрешен непријател*¹³, кој денес барем во македонската

⁹ Оваа класификација своја основа има во *класификацијата на политички појави* на Др Славомир Милосављевиќ и Др Иван Радосављевиќ, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003, стр. 28

¹⁰ Според моите согледувања под **сила** треба да се подразбере: посредно или непосредно, совладливо или несовладливо дејствие произлезено од човек, животно, природен фактор, држава или меѓународна организација, кое може да се практикува во облик на физичка (телесна), психичка или механичка сила насочена кон психофизичкиот интегритет на човекот, со цел истиот нешто да стори или да не стори.

¹¹ Објектот, кој од виктимолошки аспект претставува *жртва*, може да биде: човек, група на луѓе, општество, држава или меѓународна организација.

¹² Д-р Панде Лазаревски, *op. cit.*, стр. 12

¹³ Според *Коста Чавошки*, "пошироката употреба на поимот **внатрешен непријател** не е својствена за секој облик на политички поредок низ историјата. *Тиранскиот, цезаристичкиот и тоталитарниот* облик на политички поредок во кој се прогонуваат внатрешните политички непријатели претставуваат аморален пристап во политиката. Поимот внатрешен непријател е произлезен со пренесување на начинот на посматрање на *надворешните* односи помеѓу државите на *внатрешните* политички односи во една држава. Со други зборови, поимот внатрешен непријател е образуван според поимот *надворешен непријател*, со намера и во внатрешната политика да се применуваат истите средства за борба кои се инаку вообичаени и легитимни во меѓудржавните односи, а тоа се измама, итрина и употреба на вооружена сила." За поимот внатрешен непријател повеќе во: *Kosta Čavoški, O neprijatelju*, Prosveta,

безбедносна наука и практика не се употребува, а под кој во минатото се подразбирале поединци или групи кои организирано или неорганизирано делуваат или делувале на поткопување или рушење на општествено-економскиот и политичкиот систем на една држава.¹⁴

Низ досега споменатите клучни теориски категории кои ја сочинуваат структурата на мојот пристап (а кои своја основа имаат во досега познати социолошки и политолошки сознанија), само базично може да се осветлат некои основни димензии на политичкото насилство, што не е доволно, па затоа е потребно да се даде и една експланација на релацијата помеѓу политичкото насилство и загрозувањето на безбедноста, но во оваа прилика само низ клучни безбедносно-теориски категории.

2. КОНЦЕПЦИСКА РАМКА ЗА ЕДНО МОЖНО ОБЈАСНУВАЊЕ НА РЕЛАЦИЈАТА ПОМЕЃУ ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО И ЗАГРОЗУВАЊЕТО НА БЕЗБЕДНОСТА

Во овој проблемски домен ќе се направи обид да се презентира еден начин на објаснување на релацијата меѓу *политичкото насилство* и *загрозувањето*¹⁵ на *безбедноста* како две посебни категории, што во облик на концепција своја основа ќе има во безбедносните димензии на политичкото насилство. При секое безбедносно-научно промислување¹⁶, барем во нашите размисли, се отвора *проблемот на смислата*, односно проблемот на постигнување нова теориска или практично употреблива

Beograd, 1989. Интересно е да се напомене дека, истражувајќи го историскиот развој на наставните програми од научната област на безбедноста (со општа и специфична ориентација) на Полициската академија, утврдив дека за категориите поврзани со поимот внатрешен непријател на поранешниот Факултет за безбедност во Скопје (од кој потекнува сегашната Полициска академија), според наставниот план за учебната 1977/78 година, во III година од студиите започнал да се изучува посебен предмет *Државна безбедност-II/1-внатрешен непријател*, кој исклучиво ја тангирал проблематиката на внатрешниот непријател, при што истиот предмет бил присутен и во наставните планови за учебните 1982/83 и 1985/86 година, за да во наставниот план за учебната 1988/89 повеќе не се изучува.

¹⁴ Dr Obren Đorđević, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 394

¹⁵ Според Д-р Лидија Георгиева, во повеќето безбедносни дискусии и анализи *концептот на закана/загрозувања* полека исчезнува од официцијалниот јазик за комуникација. Наспроти тоа, терминот *загрозување* сè повеќе се заменува со терминот *ризик* или со терминот *несигурност*. Тенденцијата да се замени претходната вообичаена семантика може да се објасни со тоа што во одредена смисла таа е резултат на потребата да се опише и да се презентира новонастаната политичка, геостратејска и воопшто изменетата состојба во меѓународните односи по завршувањето на Студената војна (за ова повеќе во: Д-р Лидија Георгиева, *Менаџирање на ризици*, Скопје, 2006, стр. 99). Инаку во овој труд ќе се користат одвоено термините *загрозување* и *закана*.

¹⁶ Барем досега во научно-стручната литература која третира психолошки аспекти на безбедносната проблематика (а посебно во Полициската психологија, Криминалистичката психологија, Психологијата на комуникации и разузнавачки анализи, Воената психологија итн.), немам сретнато теориска категорија, односно поим *безбедносно* или *безбедносно-научно промислување* (*размислување*). Не би навлегувал во научната оправданост од истражувања кои евентуално би одредиле ваков или сличен поим, но во оваа прилика би ги поставил основните елементи (барем според моите размислувања) на оваа можна теориска категорија. Имено, прелиминарно, оваа категорија би ја одредил со следната содржина и обем, односно под **безбедносно промислување** подразбирам таква психолошка категорија која во себе содржи комбинација од креативно, практично и теориско мислење насочено кон изнаоѓање на нови врски и дефинирање на нови безбедносни содржини, што би довело и до сознанија кои дотогаш не биле познати, притоа фундаирајќи се истовремено на безбедносната емпирија и на теориските материјали исто така насочени кон теориски исходи, односно откривање и дефинирање на апстрактните својства на безбедносните поими и нивните релации, но и кон решавање на практични безбедносни прашања/проблеми.

вредност, како резултат на промислувањето на конкретна безбедносна проблематика.¹⁷ Имено, во овој труд смислата на расветлувањето на релацијата помеѓу овие две категории се состои во утврдувањето на: политичкото насилство како *посебна безбедносна појава на загрозување*¹⁸; *елементите* на политичкото насилство како посебна безбедносна појава на загрозување, односно утврдување на изворите, појавните облици и носителите на политичкото насилство; степенот на општествената опасност од загрозувања од политичкото насилство; ранливоста (вулнерабилноста) и заканите (ризичките)¹⁹ од загрозувањата од политичко насилство; безбедноста која се загрозува со политичкото насилство според референтниот објект на загрозување; легитимната и нелегитимната употреба на политичко насилство; и граѓанската непослушност како посебна категорија која не е нужно насилна, но истата лесно може да се трансформира во политичко насилство.

Најнапред, политичкото насилство е општествена појава која како суштински елемент ја има *силата* како средство за реализација на конкретни политички цели, со чија примена нужно се *загрозува* безбедноста на објектот кон кој е насочен овој тип на насилство, од што произлегува дека истото е *безбедносна појава*.

Понатаму, содржината на теориската конструкција на поимот *загрозување од политичко насилство* би ја одредил со следните три теориски елементи: извор, облик и загрозување. **Изворот на загрозување од политичко насилство** би го одредил како *причина која ја предизвикува појавата на политичко насилство како и чинителите кои под дејство на причината учествуваат во создавањето на истата, притоа поаѓајќи од своите потреби и политички интереси*.²⁰ За дефинирање на **обликот на загрозување од политичко насилство** потребно е да ја утврдиме релацијата облик-содржина, при што содржината претставува поим со посебно значење и може да биде различна и да се изрази низ ист надворешен појавен облик, од што следува дека обликот претставува надворешна, појавна димензија на појавата на политичко насилство. Врз основа на наведеното, обликот на загрозување од политичко насилство би го дефинирал како *надворешно манифестен начин на пројавување на одредено вооружено, невооружено или комбинирано насилство заради остварување на политички цели*. **Загрозувањето на безбедноста од појавни облици на политичко**

¹⁷ Под *безбедносна проблематика* ги подразбирам сите елементи кои се однесуваат на: безбедносната наука, поставеноста и остварувањето на безбедносната политика, како и на остварувањето на безбедносната практика (организирањето и вршењето на безбедноста).

¹⁸ **Копенхагеншката школа за безбедносни студии** не го користи терминот *загрозувања од облици на политичко насилство*, туку терминот *политички загрозувања*, кои според оваа школа првенствено се насочени кон организациската стабилност на државата. Рангот на намерите на политичките загрозувања може да се движи од притисок врз владата во однос на одредена политика, па сè до нејзино заменување; поттикнување на сецесија или предизвикување политичка нестабилност како вовед во агресија. За пристапот на оваа школа повеќе во: Д-р Лидија Георгиева, *op. cit.* стр., 24-34

¹⁹ Во однос на терминот *ризик* се јавуваат тенденции тој да се сфати исклучиво како технички термин, како очекувана вредност или веројатност од некој несакан настан. Сјоберг, терминот *закана* го изедначува со терминот *ризик*, сметајќи дека е тешко претходните дефиниции да се преведат и објаснат во секојдневниот говор, така што *заканата* и *ризикот* ги употребува како синоними (Lennard Sjoberg: *Risk Perceptions: Taking on Societal Saliense*; во: *Threat politics, New perspectives on security, risk and crisis management*, Ashgate, 2001, стр. 21, наведено според: Д-р Лидија Георгиева, *op. cit.*, стр. 80). Во нашата *Национална концепција за безбедност и одбрана* (Службен весник на РМ, бр. 40/2003) се користат термините: *закани*, *ризички* и *опасности*, па за потребите на овој труд ќе го користам терминот *закана* (под кој подразбирам и *ризик*) *од загрозување од политичко насилство*, поим што ќе се обидам да го дефинирам.

²⁰ Во овој труд, заради ограниченоста на просторот на теориско излагање нема да ги обработам *етиолошките димензии* на политичкото насилство, чие истражување е *суштинско* за потполно разбирање на природата на феноменот на политичко насилство.

насилство би го одредил како *појава на насилничко однесување со кое се загрозува одреден референтен објект на безбедноста со практикување на вооружени, невооружени или комбинирани дејствија заради остварување на одредени политички цели*. Според референтниот објект на загрозување, политичкото насилство може да ја загрози **индивидуалната, националната и меѓународната безбедност**. **Заканата од загрозување од политичко насилство** би ја одредил како *реална состојба или процес на опасност од политички мотивирано загрозување на одреден референтен објект за која може да се процени висока веројатност дека ќе се случи*. Од аспект на степенот на општествена опасност, може да се истакне дека политичкото насилство претставува безбедносна појава со која *директно се загрозува безбедноста на државата, политичкиот систем и уставниот поредок*, односно загрозувањата од истото се со **висок степен на општествена опасност**. Како битна категорија за објаснување на релацијата помеѓу политичкото насилство и загрозувањето на безбедноста е **ранливоста (вулнерабилноста) од загрозувања од политичко насилство**, која дефинира како *потенцијална или актуелна предиспонираност на одреден референтен објект на безбедноста да биде загрозен или да му прети закана од примена на политичко насилство*.

Бидејќи во секоја држава постои испреплетеност на личните и политичките интереси помеѓу различни општествени групи и политички партии кои секогаш продуцираат можност (опасност) од примена на политичко насилство, една од најважните задачи на секоја држава е да ги дефинира своите *трајни, витални и важни интереси* кои произлегуваат од *националните темелни вредности* и се засновани на *долгорочните потреби* на односното општество, со што државата *превентивно ќе ги постави основите за сузбивање на загрозувањата од појавни облици на политичко насилство*.²¹ Притоа, ако овие национални темелни вредности бидат загрозени од политичко насилство, истото ќе се смета за **нелегитимно политичко насилство**, додека, пак, употребата на насилство од страна на државата или некоја легална меѓународна организација со цел на легален начин да се сузбие споменатото нелегитимно политичко насилство за да се заштитат основните слободи и права, ќе претставува **легитимно политичко насилство**. Инаку, помеѓу легитимното право на политичко дејствување преку институциите на политичкиот систем и правото на побуна со елементи на (политичко) насилство се наоѓа **граѓанската непослушност**²²

²¹ Република Македонија своите трајни, витални и важни интереси ги има дефинирано во *Националната концепција за безбедност и одбрана* (Службен весник на РМ, бр. 40/2003) во која, меѓу другото, се презентирани и безбедносните ризици и опасности по нашата држава и од некои облици на политичко насилство.

²² Во политичката филозофија, поимот *граѓанска непослушност* прв го вовел Грин (Thomas Hill Green), кој истата ја оправдува со состојбата на нарушено и разорено општо добро. Според Грин, за да можат граѓаните да препознаат факт кој се однесува на состојбата на општо добро, потребна е долготрајна цивилна едукација и култура. Имено, според овој автор граѓанската непослушност е оправдана во следните четири случаи: **1.** кога е донесен закон од страна на тело чии надлежности се спорни; **2.** кога природата на власта е таква што краткотраен отпор не може да доведе до "добро уредена правна состојба"; **3.** кога власта и законите се под доминација на приватни интереси кои се непријателски расположени спрема јавноста и заедничките интереси и **4.** кога ќе се донесе закон кој не е во согласност со основните принципи на јавниот поредок и кога отпорот против власта не носи опасност за поредокот и правата на граѓаните. Ролс (John Rawls) го поставува прашањето: кога треба да се откаже послушност? Во таа смисла Ролс бара два услова. Прво, потребно е да постојат потешки повреди на две начела: начело на еднакви права на слобода и начело на еднакви можности. Второ, треба да се исцрпени сите легални средства кои можеле да ветат успех и понатамошни такви напори би биле залудни. И на крај, граѓанската непослушност не смее да ја достигне онаа мера која би го загрозила функционирањето на уставниот поредок. За ова види повеќе во: M.Matič-M.Podunavac, *Politički sistem*, Beograd, 1995, str. 192-

како облик (и метод) на политичко дејствување, која од безбедносна гледна точка би ја класифицирал како: *бојкот*²³ и *резистенција*²⁴.

Сметам дека оваа концепциска рамка на објаснување на релацијата помеѓу политичкото насилство и загрозувањето на безбедноста низ споменатите клучни безбедносно-теориски категории би претставувала барем основа за развивање на еден аналитички употреблив апарат за теориски истражување на одредени појавни облици на политичко насилство.

3. ОБИД ЗА ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО

Од структурата на мојот пристап, кој нужно е фундиран врз веќе познатите политолошки, социолошки, безбедносно-научни и други научни сознанија, може да се забележи дека во поимот политичко насилство се наоѓа една основна но сложена конструкција на темелни (клучни) категории, врз основа на која политичкото насилство, како еден од појавните облици на вкупното општествено насилство, синтетизирано би го одредил низ следниот *поим (дефиниција)*, според кој политичкото насилство претставува **дисјунктивен процес на општествена интеракција во која масовно или поединечно, колективно или индивидуално, долготрајно или моментално, инструментално или комуникативно, одреден државен, супрадржавен или недржавен субјект применува легитимна или нелегитимна, директна или индиректна физичка или психичка сила над одреден објект со цел преку загрозувањето на безбедноста на објектот да се предизвика и дополнителна општествено-политичка и психолошка промена, со која би се создале општествени услови за реализација на политичките аспирации и интереси на субјектот кој е носител на политичкото насилство.**

Структурата на мојата дефиниција на политичкото насилство ќе ја разложам на *теориски елементи*, со цел да ја експлицирам содржината на секој елемент посебно, со што дефиницијата ќе ја подложам на проверка на нејзината научна издржаност. Инаку, смислата на оваа прилично широка и можеби методолошки некоректна дефиниција се состои во истражувачката интенција да се опфатат барем суштинските димензии на политичкото насилство како повеќедимензионален општествен, безбедносен, криминолошки и политолошки феномен.²⁵

193, наведено според: Dr Radonja Dabljevič, *Pojam sile u biču krivičnih dela protiv države*, str 195 во: *"Delikti nasilja-krivično-pravni i kriminološki aspekt"*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002

²³ Под **бојкот** може да се подразбере организиран начин на покажување на неодобрување, како на пр. кога не се купуваат производите од некоја земја за да се казни или да се изврши притисок со цел да се смени одредена политика, став или однесување. Терминот потекнува од капетанот Бојкот, ирски земјопоседник кој бил предмет на ваков третман (бил бојкотиран) во 1880 год. За ова повеќе во: Ian Maklin, *Концизен оксфордски речник за политиката*, МИ АН, Скопје, 2002 год., стр. 29

²⁴ **Резистенцијата** претставува отпор и одбивање на соработка со органите на власта. За ова повеќе во: Љубомир Стајић, Обрад Стевановић, *Граѓански нереди*, Полицијска академија, Београд, 1995, стр. 17 и во: Љубо Микуновиќ, *Современ лексикон на странски зборови и изрази*, Наша книга, Скопје, 1990, стр. 509

²⁵ Сметам дека за целосно научно осветлување на феноменот на политичкото насилство потребен е *мултидисциплинарен пристап*, односно дека овој феномен треба да се истражи низ клучот на: социологијата, политичката социологија, политологијата, криминологијата, науката за безбедност, виктимологијата, социјалната и политичката психологија, социјалната психијатрија, антропологијата, аксиологијата и секоја друга наука која со својата научна апаратура може да осветли одредени негови димензии. Во македонската безбедносно-научна мисла, барем досега, не е конституирана научната дисциплина **Социологија на безбедноста** која битно може да придонесе во истражувањето на политич-

1. Политичкото насилство не е дадено само од себе, туку извира од општествените односи, и притоа во вкупните општествени односи и процеси претставува **дисјунктивен процес на општествена интеракција** под кој во конкретниов случај подразбирам процес во кој спротивставените страни, низ практикување на различни облици на сила и антисила (отпор), настојуваат да заштитат одредени интереси, односно да постигнат одредени цели кои не можат истовремено да бидат задоволени.

2. Според критериумите кои се однесуваат на *распространетоста*²⁶, политичкото насилство може да се примени **масовно**²⁷ или **поединечно**. Првото е насочено кон повеќе објекти кои се распространети на повеќе локации, или, пак, еден облик на политичко насилство е насочен кон голем број на објекти (жртви), односно бројот на изведени облици на политичко насилство е поголем и истите се поврзани со иста (политичка) цел и во една конкретна временска рамка. Второто, поединечното политичко насилство, претставува облик на политичко насилство насочено кон поединечен објект.

3. Според критериумот кој се однесува на *носителите*, односно *квантитативниот обем на субјектите*, политичкото насилство може да биде практикувано **колективно и индивидуално**.²⁸ Колективното политичко насилство подразбира истовремена примена на сила од страна на поголем број здружени поединци, општествени групи, институции или организации, и притоа освен *организирано*, истото може да биде и *спонтано* (на

кото насилство. Инаку оваа научна дисциплина која недостасува во вкупниот македонски безбедносно-едукативен систем, а според мое мислење е суштински потребна, на завидно ниво е развиена во Русија каде што при крајот на 2003 год. беше издадена посебна книга-учебник "Социологија на безбедноста" чиј автор е доктор по социолошки науки *Вјчеслав Кузњецов*. Книгата е издадена под покровителство и на Руската академија на науките.

²⁶ Според критериумот на *распространетоста*, германската политичка теорија, односно *Клаусен*, еден од нејзините претставници, ова насилство го класифицира на: *масовно* и *пунктуално*, при што под последново подразбира не само насилство над поединечни објекти и заради поединечни цели туку и според бројноста ова насилство претставува еден вид на индивидуално насилство. Според овој теоретичар, пунктуализацијата на насилството не е само објективен увид во состојбата на работите туку и плод на субјективно третирање на чинот на политичкото насилство, што доаѓа до израз во процесот на "хероизација" и персонализација, кога на пример успехот на "насилната акција на масата се редуцира како заслуга на водачот". Според: Glaussen, D.: *List der Gewalt*, Frankfurt a/Main, New York, 1982., s. 106, наведено според: Dr Dragan Simeunovič, op. cit., str. 77-78.

²⁷ Одредувањето на елементот **масовно (политичко насилство)**, според една моја анализа која претходно беше наменски изготвена со цел утврдување на основните елементи за определување на една методолошки коректна дефиниција на обликот на згрозување на националната безбедност и уставниот поредок на Република Македонија во 2001 год., има своја теориска вредност и значење, односно во споменатата анализа, теоретскиот елемент **масовен** (етнонационалистички тероризам од позиции на албански радикализам) го определив според критериумот кој се однесува на *распространетоста* на изведените терористички напади во 2001-та. За овој теоретски елемент релевантни би биле и критериумите кои се однесуваат на *бројноста* на сторителите на кривичното дело-тероризам во 2001-та, како и *бројот* на изведени терористички напади. Овие научни критериуми треба внимателно да се толкуваат, односно истите не смее да се трансформираат во политички критериуми, според кои би постоела опасност тероризмот како политичко насилство од позиции на албански радикализам во 2001-та дефинициски да се преквалификува во војна, чист (чист, нагласувам!) внатрешен вооружен судир (според Протоколот II на Женевските конвенции од 1949 год.), герила или востание. Имено, пример за научно отфрлање на монокаузалното определување на одреден појавен облик на политичко насилство само според бројноста е политичкото насилство во Алжир и политичкото насилство на Ал Каеда, каде и покрај масовноста на терористите на Ал Каеда и алжирските фанатици, целиот свет истите ги квалификува како терористи кои практикуваат тероризам и ништо поинаку од овој облик на политичко насилство (значи од научен аспект не станува збор за востание, движење или герила). За оваа моја анализа види повеќе во: Гоце Аризанкоски, *Основни елементи за дефинирање на обликот на загрозување во 2001-та*, Одбрана, бр. 141, јануари, 2008 год., стр., 48

²⁸ Dragan Simeunovič, op. cit., str. 76

пр. во случај на нереди). Индивидуалното политичко насилство содржински не претставува само акт кој е извршен од поединец туку и од бројно ограничени, потесни групи, односно истото не треба да се разбере персонално, туку во смисла на квантитативна поединечност.²⁹

4. Според критериумот кој се однесува на *времето на траење*, политичкото насилство може да биде **долготрајно** и **моментално**. Долготрајното политичко насилство подразбира релативна трајност и процесуалност на насилството кое може да трае додека не се исполнат целите заради кои се применува или, пак, додека има услови за негова примена (на пример, државното политичко насилство; институционалното политичко насилство; долготрајни терористички напади³⁰; војна; погранични вооружени судири итн.). Моменталното политичко насилство подразбира повремени и моментални политичко насилни испади (на пример, моментални терористички напади какви што беа терористичките напади насочени против нашата држава во 1995, 1997, 1998, 1999 и 2000-та, за да во 2001-та се трансформираат во долготрајни и масовни етнонационалистички терористички напади од позиции на албански радикализам, и повторно во 2002, 2003, 2005 и 2007-та да се трансформираат во моментални терористички напади; политичко насилство за време на избори: кршење на гласачки кутии, употреба на физичка сила или огнено оружје; граѓански немири итн.).

5. Според критериумот кој се однесува на *функцијата*³¹, политичкото насилство може да биде **инструментално** и **комуникативно**, при што инструменталната функција на политичкото насилство се изразува во примената на сила како средство за остварување на конкретна политичка цел, додека комуникативната функција на политичкото насилство се изразува во неговото сигнално својство, како средство за пренесување на порака како на директно загрозуениот објект (директната жртва) така и на другите (кои исто може да се третираат како жртви ако кај нив е предизвикан страв и чувство на несигурност). Поделбата што ја презентирам, во практиката на политичкото насилство, е тешко прифатлива, бидејќи инструменталноста на политичкото насилство е неодвоива од неговата комуникативност, како и обратно, комуникативноста е неодвоива од неговата инструменталност.³²

²⁹ *ibidem*

³⁰ Според моите размислувања критериумот на *долготрајноста* треба внимателно да се толкува кога е во прашање *стручно-теориското разликување на терористичките од воените операции*, бидејќи истиот од *научен* може да се трансформира во *политички критериум* (како и во случајот со *масовноста* како критериум). Имено, според член 1, став 1 од Дополнителниот Протокол II за заштита на жртвите во немеѓународни вооружени судири од 1977 год. (Протокол II на Женевските конвенции од 1949 год.), за постоење на *внатрешен вооружен судир*, меѓу другото, потребно е да биде исполнет условот кој се однесува и на изведувањето на *подолготрајни воени операции* од страна на отпадничките вооружени сили или други организирани вооружени сили (кои се во непријателски однос со државните вооружени сили). Кога се работи за терористичка организација, истата не може да изведува воени операции, туку операциите кои ги изведува, колку и да бидат долготрајни, истите се терористички, а не воени, како што беше случајот со масовниот етнонационалистички тероризам од позиции на албански радикализам со кој беше нападната нашата држава во 2001 год. За ова пошироко во: Гоце Аризанкоски, *Основни елементи за дефинирање на обликот на загрозување во 2001-та*, Одбрана, бр. 140, декември, 2007 год., стр., 46

³¹ Waldmann, P.: *Strategien politischer Gewalt*, München, 1977. g., s. 22., наведено според: Dragan Simeunović, *op. cit.*, str. 79

³² Ако се обидеме да изготвиме една наменска анализа со цел утврдување на барем некои аспекти на инструменталната и комуникативната функција на масовниот етнонационалистички тероризам од позиции на албански радикализам кој беше насочен против нашата држава во 2001 год., ќе заклучиме дека освен своја *инструментална* функција која се изразува во директното психо-физичко насилство пројавено во облик на терористички напади, истиот имаше и своја *комуникативна* функција, којашто се изразува во политички и општествено-вредносното некоректно испраќање на најмалку два типа на лажно фундирани пораки: **а)** врз основа на искривената перцепција (и злоупотреба) на човековите права,

6. Субјектот претставува реален носител на политичкото насилство, кој барем во иницијалната фаза од политичкото насилство претставува само субјект и кој може во самиот процес на практикување на политичкото насилство да се трансформира во објект (жртва) на насилство практикувано од првичниот објект над кого првично било насочено насилството, односно секогаш постои веројатност еднаш започнатото практикување на политичко насилство да генерира ново насилство и тука имаме ситуација која би ја нарекол *насилство без крај*. Политичкото насилство може да биде применувано и од **државен, супрадржавен или недржавен субјект**, при што државниот субјект фактички е државата, односно некоја нејзина институција; супрадржавниот субјект претставува некој сојуз на држави (универзална или регионална меѓународна владина организација), додека недржавниот субјект може да претставува терористичка организација, политичка партија, група на луѓе или човекот како поединец.

Истражувањата на релацијата помеѓу политичкото насилство и државата имаат за резултат издвојување на два погледа. Првиот поглед ја нагласува политичката моќ на државата, поаѓајќи од идејата на Милс според која *насилството е ултимативен вид на моќ*, а казнувањето како легално санкционирано насилство е реалност и претставува едно од незаменливите средства во посед на државата. Вториот поглед поаѓа од идејата за *легално користење на насилство*, кое се заснова на доброволна согласност на мнозинството од граѓаните³³, односно според Жан Жак Русо, потребен е *општествен договор помеѓу граѓаните*.

Пример за екстремно практикување на политичко насилство од страна на државата спрема сопствениот народ е Германија за време на фашизмот и СССР за време на Сталин. Интересно би било да се спомне дека и *интернацијата* како политичко насилство била честа појава во минатото. Имено, систематското и принудно раселување има за цел со дисперзија на припадниците на малцинствата низ земјата да се намалат нивните права. Во Албнија, под паролата за индустријализација на државата, голем број припадници на малцинствата, вклучително и македонското, биле преселувани во внатрешноста на земјата, со цел нивно полесно асимилирање. Со декрет од 1979 год. се овозможуваше интернирање на оние кои "претставуваат опасност за општествениот систем".³⁴

Ограничувањето на употребата на политичко насилство во државата стана обврска (по завршувањето на Првата светска војна) на светските меѓународни организации, и тоа најпрво на Лигата на народите, а потоа и на Организацијата на Обединетите нации, Хашкиот суд, КЕБС, односно ОБСЕ (Организација за безбедност и

членовите на терористичката организација т.н. ОНА испратија лажно фундирана порака со која сакаа да го свртат вниманието на претежно меѓународната јавност за својата наводно неподнослива политичка, социјална и економска положба, со цел да влијаат врз социјалните ставови на луѓето низ светот, што би резултирало со наклонетост кон т.н. ОНА и **б)** со долготрајноста и масовноста на изведените терористички напади, постои голема веројатност дека терористичката организација т.н. ОНА имаше за цел, меѓу другото, да им даде до знаење на македонските граѓани дека и покрај надмоќноста на македонските безбедносни сили, истата е способна со суштинска помош на некои елементи од меѓународниот фактор долготрајно да "развија отпор" и масовно да изведува терористички напади на одреден дел од државниот простор, односно дека т.н. ОНА е здружена, суштински помогната и контролирана од некои елементи на меѓународниот фактор (иако барем на релевантните државни структури уште во тоа време истото им беше познато).

³³ Dr Radoš Smiljković, *Nasilje i politika*, BMG, Beograd, 1998, str. 21

³⁴ Трајан Гоцевски, Владимир Ортаковски, Лидија Георгиева, *Разрешување и трансформација на конфликтите*, Македонска ризница, Куманово, 1999 год., стр. 237

соработка на Европа), при што, меѓу другото, истите имаа функција да го контролираат, ограничуваат и укинуваат политичкото насилство.³⁵

7. Според критериумот кој се однесува на *начинот на извршување*, субјектот може да примени директно или индиректно политичко насилство. **Директното насилство** според својата содржина опфаќа *непосредна употреба на сила врз телото на човекот*, или примена на друг материјален облик на политичко насилство, на пример *оштетување или уништување на владин објект* кое, пак, освен како директно може да се толкува и како индиректно насилство врз основа на својот секундарен ефект кој ќе се одрази во предизвикувањето на страв и чувство на несигурност кај граѓаните. **Индиректното насилство** содржински ја опфаќа и *заканата со употреба на сила* (при што нема директна употреба на сила), која има за цел реализација на одредени политички аспирации и интереси на субјектот (носителот) на заканата преку предизвикување на страв од повреда на физичкиот интегритет и нарушување на идентитетот, доколку се работи за поединец или група; или територијалниот интегритет, независноста и суверенитетот, доколку се работи за држава. Оваа политичка закана се пројавува во појавен облик на *притисок* и е пресметана објектот (жртвата) на заканата да отстапи од реализација на сопствените интереси, но притоа битно не е нарушен неговиот целокупен интегритет. Секоја закана, а со тоа и политичката закана, не претставува и нужно политичко насилство, односно истата може да претставува *реално*, но и *потенцијално* насилство, што ќе зависи од нејзиниот интензитет, реалната можност од остварување, како и од вкупните безбедносно-загрозувачки можности на носителот на заканата. На пример, со самото поседување на нуклеарно оружје од страна на субјектот кој се заканува би се исполнил критериумот според кој заканата ќе претставува реално политичко насилство со енормен интензитет, во облик на широко распространет притисок врз свеста на луѓето кои припаѓаат на целната група и притоа од макросоцијален аспект истовремено ќе се изврши и психичко насилство. Како индиректно насилство, заканата со сила може да биде присутна и на интерперсонален и на институционален план.³⁶ Како *државно насилство*, заканата најчесто се јавува во форма на *приближување кон воена интервенција* или *војна*, сè до моментот кога или се постигнати целите, или кога оној кој се заканува ќе процени дека рамките на индиректната примена на сила како закана се исполнети, по што од истата привремено или трајно се откажува, а интересите понатаму можат да се остварат како со директно насилство, така и по мирен, ненасилен пат.³⁷

8. Според мојата дефиниција секоја примена на политичко насилство ја загрозува безбедноста на објектот над кој истото се применува. Притоа, зависно од реакцијата на објектот но и од способноста на субјектот (носителот) да влијае со конкретната примена на политичкото насилство, се предизвикува одредена општествено-политичка, а и психолошка промена, при што би можело да се создадат такви општествени услови кои ќе придонесат за реализација на политичките аспирации и интереси на субјектот на политичкото насилство.

³⁵ Имајќи предвид дека во последните децении од XX-от век на тлото на Африка настанаа нови држави, ангажирањето на светските организации во ограничувањето на употребата на политичко насилство на една држава стана исклучително актуелизирано. Имено, употребата на политичко насилство заради решавање на прашањата од областа на социјалната интеграција експлодира во повеќе африкански држави. За ова повеќе во: Dr Radoš Smiljković, op. cit., str. 22-23

³⁶ Prof. dr Dragan Simeunović, *Razlikovanje terorizma od drugih oblika nasilja*, во: *Delikti nasilja-krivično-pravni i kriminološki aspekti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002 god.

³⁷ ibidem

Во овој дел од трудот би ја презентирал и следната *класификација* на политичкото насилство, развиена според следниве критериуми: според *содржината* на **физичко** и **психичко**³⁸; според *надворешната манифестација* на: **отворено** и **латентно**³⁹; според *зачестеноста* на **повремено** и **перманентно**; во американската политичка теорија една од распространетите типологии е и поделбата на *логичко* и *нелогичко* насилство, според која типологија расните немири во САД претставуваат "нелогичко политичко насилство", бидејќи било утврдено дека акционото јадро на побунетите го претставувале добро ситуирани, образувани припадници на црната раса⁴⁰; *нормално* и *ненормално (патолошко)* политичко насилство⁴¹; одредување на политичкото насилство како *обичен криминал*⁴² итн.

4. ОБИД ЗА УТВРДУВАЊЕ НА ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО

Просторот за теориско излагање не ми дозволува до детали да ги експлицирам појмовно-содржинските испреплетености на различните појавни облици на политичко насилство, така што врз основа на одредени критериуми ќе се обидам да утврдам една можна (и прелиминарна) феноменологија, односно да ги одредам барем оние појавни облици кои научно ќе ја осветлат областа на загрозување на безбедноста од политичко насилство. Имено, според прелиминарната феноменолошка матрица на политичко насилство, најопшто, се забележува дека облиците на политичко насилство според критериумот кој се однесува на *лоцираноста на изворот на политичкото насилство* можат да се појават како: *надворешни*, *глобални* и *внатрешни*, кои понатаму во зависност од критериумот кој се однесува на *користењето на вооружени дејствија* ги класифицирав на: *вооружени*, *комбинирани* (со вооружени и невооружени насилни дејствија) и *невооружени* (за попрегледен увид во мојата класификација на политичкото насилство од феноменолошки аспект види го органограмот бр. 1) .

Како **надворешни вооружени облици на политичко насилство** ги одредив: вооружена агресија; воена интервенција; погранични вооружени судири; уфрлување на вооружени групи.

³⁸ Најчест облик на **психичко политичко насилство** претставува *заканата со употреба на сила* која може да се доживее како насилство над психата, при што лицата или предметите не мора да бидат оштетени. Психичкото насилство како тип на насилство е можно како со примена на институционална така и со неформална, односно индивидуална примена на сила, и истото може да се примени и како *директно* насилство (на пример, т.н. "перење на мозокот", мачење со хемиски средства или електробранови), или како *индиректно* насилство во вид на *индоктринација со пропаганда* како облик на насилство врз психата со политичка цел која се состои во измена на ставовите на лицето или лицата врз кои се употребува психичкото политичко насилство.

³⁹ **Латентното политичко насилство** може да постои и во подолги периоди на еден *привиден мир*, предизвикан од стабилните односи на политичките сили. Тогаш нема негово отворено пројавување, од проста причина што власта никој, или речиси никој, не ја оспорува и предизвикува. Поточно кажано, политички е многу поекономично насилството што поретко отворено да се применува, односно да се користи како крајна мерка. Оттука владеачката класа или владеачките кругови настојуваат предизвиците со кои се соочени да ги спречат или решат благовремено со други средства. Во нив спаѓаат веќе испробани средства како што се *пропуштањата* или *прилагодувањата* во помалку важни работи, како и *придобовање* и *поткупување* на потенцијално опасните противници. За ова повеќе во: Dr Voin Dimitrievič, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982, str. 5

⁴⁰ Coser, L. A.: *Theorie sozialer Konflikte*, Neuwied/Berlin, 1972; и Feagin, J. R./Hahn, H.: *Ghetto Revolts, The Politic of Violence in American Cities*, New York/London, 1973, наведено според: Dr Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, str. 82

⁴¹ Dr Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, str. 82-83

⁴² Dr Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, str. 83

Како **надворешни комбинирани облици на политичко насилство** ги одредив: државан удар со надворешно мешање; воен удар со надворешно мешање; револуција со надворешно мешање; судир со низок интензитет (специјална војна).

Како **надворешни невооружени облици на политичко насилство** ги одредив: користење и вештачко создавање на општествени кризи; закана со сила, присила и притисок; психолошко-пропагандни дејствија (политички, економски и воени притисоци).

Како **глобални облици на политичко насилство** ги одредив: политичкото насилство во функција на организираниот криминал; цивилизациско политичко насилство⁴³; тиранија; употреба на оружје за масовно уништување; војна; меѓународен тероризам (етнонационалистички и религиозен); воени злосторства; загрозување на лица под меѓународна заштита.

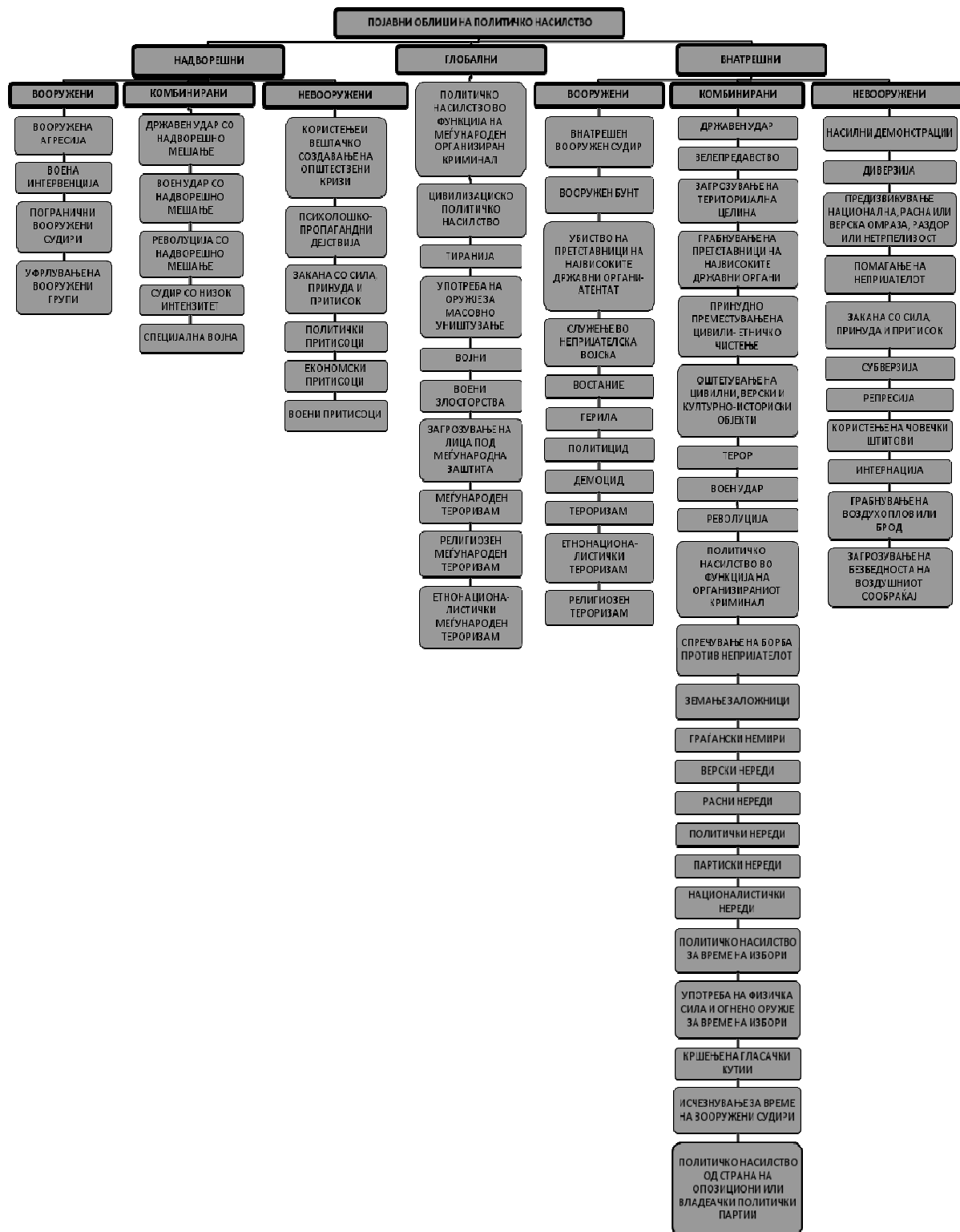
Како **внатрешни вооружени облици на политичко насилство** ги одредив: внатрешен вооружен судир; вооружен бунт; убиство на претставници на највисоките државни органи (атентат); служење во непријателска војска; тероризам (етнонационалистички и религиозен); востание, герила, политикид и демоцид.

Како **внатрешни комбинирани облици на политичко насилство** ги одредив: државен удар; воен удар; велепредавство; загрозување на територијалната целина; грабнување на претставници на највисоките државни органи; присилно преместување на цивили (етничко чистење); оштетување на цивилни, верски и културно-историски споменици; терор; револуција; политичко насилство за време на избори (кршење на гласачки кутии, употреба на физичка сила и огнено оружје за време на избори); политичко насилство во функција на организираниот криминал; спречување на борба против непријателот; земање заложници; граѓански немири (верски, расни, политички, партиски, националистички, националистичко-сепаратистички); исчезнување за време на вооружени судири; политичко насилство од страна на опозициони и владеачки партии.

Како **внатрешни невооружени облици на политичко насилство** ги одредив: насилни демонстрации; диверзија; предизвикување национална, расна или верска омраза, раздор или нетрпеливост; помагање на непријателот; закана со сила, присила или притисок; субверзија; репресија; користење на човечки штитови; интернација; грабнување воздухоплов или брод заради политички цели; загрозување на безбедноста на воздушниот сообраќај заради политички цели.

Инаку, смислата на утврдувањето на оваа општа и прелиминарна феноменологија на политичкото насилство се состои во утврдувањето на една општа феноменолошка претстава за можните појавни облици на политичко насилство која ќе претставува основа за понатамошна теориска разработка на секој појавен облик посебно.

⁴³ Цивилизациското политичко насилство претставува само хипотетичко политичко насилство кое во оваа прилика немам доволно простор да го експлицирам, односно прелиминарно истото само би го дефинирал, бидејќи како поим, досега, барем јас го немам сретнато. Имено, под **цивилизациско политичко насилство** (врз основа на мои претходни синтетизирани ставови) подразбирам *praktikuvawe na visok intenzitet na globalno nasilstvo vo oblik na vojna pome|u dr`avi ili sojuz na dr`avi, koi kako respektivni centri na mo} pripa|aat na razli~ni svetski civilizacii so strategiska politi~ka cel koja se odnesuva na nametnuvawe na konkreten civilizaciski poredok.*

Органограм бр.1: Појавни облици на политичко насилство (лична изработка на авторот на овој труд)

5. НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Во овој труд се обидов да утврдам теоретски основи на политичкото насилство низ расветлување на некои аспекти и димензии на оваа општествено-политичка и безбедносна појава која претставува константа во светското општество и притоа нужно ја загрозува индивидуалната, националната и меѓународната безбедност. Теоретските основи ги сочинуваат само општи теориски ставови и основни поими кои понатаму треба нужно да се развиваат со што ќе се овозможи збогатување на научниот фонд на безбедносните, но и политичките науки.

Имено, врз основа на проблемско-тематската структура на овој труд и општите теориски ставови и основни поими би ги поставил следните *тези*:

1. Политичкото насилство настанува од општествените односи како **дисјунктивен процес на општествена интеракција** и истото е старо колку и политиката, при што како општествено-безбедносна појава секогаш е насочена кон загрозување на безбедноста на одреден референтен објект.
2. *Смислата* на политичкото насилство се состои во капацитетот на **менување на одредена општествена состојба**, односно **предизвикувањето на општествена промена** претставува негова *нужна последица* која секогаш во себе ја има можноста и капацитетот да се трансформира во *причина за ново политичко насилство*, односно *нова општествена промена*.
3. Како општествено-економска појава политичкото насилство за суштински елемент ја има и **силата** како *средство за реализација* на конкретни политички цели. Со примената на сила над одреден референтен објект заради остварување на политички цели, нужно се предизвикува квалитативна општествена промена која конкретно се изразува и како **загрозување на безбедноста** на тој објект (во зависност од референтниот објект на загрозување ќе зависи и каква безбедност ќе биде загрознена, односно може да биде загрознена индивидуалната, националната или меѓународната безбедност).
4. Политичкото насилство претставува **посебна безбедносна појава на загрозување** која има свои конкретни *извори* и конкретни *појавни облици* и истата се одликува со *висок степен на општествена опасност* која државите ги прави *ранливи (вулнерабилни)*, во зависност од конкретните *закани* од загрозување од политичко насилство или конкретно **загрозување на безбедноста од појавни облици на политичко насилство**, кое, пак, претставува *појава на насилничко однесување со кое се загрозува одреден референтен објект на безбедноста со практикување на вооружени, невооружени или комбинирани дејствија заради остварување на одредени политички цели*.
5. Политичкото насилство може да биде **легитимно** и **нелегитимно**, но помеѓу легитимното право на политичко дејствување преку институциите на политичкиот систем и правото на побуна со елементи на (политичко) насилство се наоѓа **граѓанската непослушност** како облик (и метод) на политичко дејствување, која од безбедносен аспект би ја класифицирал на: *бојкот* и *резистенција*.
6. Политичкото насилство (според мојата дефиниција) претставува дисјунктивен процес на општествена интеракција во која масовно или поединечно, колективно или индивидуално, долготрајно или моментално, инструментално или комуникативно, одреден државен, супрадржавен или недржавен субјект применува легитимна или нелегитимна, директна или индиректна физичка или психичка сила врз одреден објект, со цел преку загрозувањето на безбедноста на објектот да се предизвика и дополнителна општествено-политичка и психолошка промена со која би се создале

општествени услови за реализација на политичките аспирации и интереси на субјектот кој е носител на политичкото насилство.

7. Од *феноменолошки аспект* политичкото насилство најопшто би го одредил според следниве критериуми: според критериумот кој се однесува на *лоцираноста на изворот на политичкото насилство* можат да се појават: **надворешни, глобални и внатрешни облици на политичко насилство**, кои понатаму во зависност од критериумот кој се однесува на *користењето на вооружени дејствија* ги класифицирав на: **вооружени, комбинирани (со вооружени и невооружени насилни дејствија) и невооружени облици на политичко насилство**.

8. Перманентната примена на политичкото насилство низ историјата на човековото општество според моите размислувања креира една посебна *општествено-безбедносна дилема: политичко насилство или безбедност*, дилема суштински значајна за развојот на универзалната човекова цивилизација, но не и за *центрите на респективна политичко-воена моќ*, бидејќи истите без егзистирање на политичкото насилство не ќе можат да создаваат и развиваат општествено-политички и безбедносни состојби и процеси кои ќе овозможат остварување на нивните стратегиски интереси, односно истите без никаква дилема развиваат еден, според мене, *стратегиски концепт* кој би го нарекол **стратегиски контролирано политичко насилство**. Оттука, **политичкото насилство својата моќ ја црпи и од интересите на светските центри на респективна политичко-воена моќ**.

9. Политичко-безбедносната слика на светот го потврдува фактот според кој политичкото насилство претставува перманентно присутна општествено-безбедносна појава на локално, регионално и светско ниво, со тенденција да опстојува колку што ќе опстојува и политиката, што претставува само дел од аргументацијата што оди во прилог на **општествената и научната оправданост за теориски, емпириски но и стратегиски истражувања на феноменот на политичкото насилство**.

Овие тези кои произлегуваат од теориските ставови во трудов, а кои претендираат, за прв пат во македонската безбедносно-научна мисла, да утврдат теоретски основи на политичкото насилство, претставуваат само дел од аргументите кои укажуваат дека постои трајна научна потреба но и научна и општествена оправданост од перманентно научно истражување на појавните облици на политичко насилство.⁴⁴

Заклучувајќи го овој труд, би изнел една (хипо) теза во која ја пронаоѓам и *историската смисла* на феноменот на политичкото насилство, односно сметам дека

"СÈ ДОДЕКА ЧОВЕШТВОТО ИМА ПОТРЕБА ОД ОПШТЕСТВЕНИ ПРОМЕНИ, БЕЗ РАЗЛИКА НА НИВНАТА ОПШТЕСТВЕНО-ВРЕДНОСНА ОПРАВДАНОСТ И ПРИМЕРНОСТ НА ИСТОРИСКАТА СИТУАЦИЈА, ЌЕ ЕГЗИСТИРА И ФЕНОМЕНОТ НА ПОЛИТИЧКОТО НАСИЛСТВО"

⁴⁴ Инаку, една од битните причини за зголемување на интересот (конкретно на граѓанската теорија) за истражување на феноменот на политичкото насилство беа турбулентните расни немири во САД во периодот 1965-1968 год. За ова повеќе во: Dr Dragan Simeunovič, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 16

6. СЕЛЕКТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА

1. Abeles Mark, *Antropologija države*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001
2. Аризанкоски Гоце, *Концепт на научна заштита на државата*, Одбрана, бр. 138, октомври, 2007 год.
3. Аризанкоски Гоце, Мултидисциплинарен пристап при научното истражување на 2001-та, Одбрана бр. 139, ноември, 2007 год.
4. Аризанкоски Гоце, *Насоки за научно истражување на 2001-та*, Одбрана бр. 140, декември, 2007 год.
5. Аризанкоски Гоце, Основни елементи за дефинирање на обликот на загрозување во 2001-та, Одбрана, бр. 141, јануари, 2008 год.
6. Аризанкоски Гоце, *Влијанието на меѓународниот фактор во 2001-та*, Одбрана, бр. 142, февруари, 2008 год.
7. Аризанкоски Гоце, *Масовен етнонационалистички тероризам*, Одбрана бр. 143, март, 2008 год.
8. Георгиева Д-р Лидија, *Менаџирање на ризици*, Скопје, 2006
9. Гоцевски Трајан, Ортаковски Владимир, Георгиева Лидија, *Разрешување и трансформација на конфликтите*, Македонска ризница, Куманово, 1999 год., стр. 237
10. Dabljevič Radonja, *Pojam sile u biču krivičnih dela protiv države*, во: "*Delikti nasilja-krivično-pravni i kriminološki aspekt*", Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002
11. Dimitriević D-r Voin, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982
12. Лазаревски Д-р Панде, *Политика и стратегија-вовед во методиката на политичкото дејствување*, Лист; Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при Универзитетот "Св. Кирил и Методиј", Скопје, 1995
13. Маклин Иан, *Концизен оксфордски речник за политиката*, МИ АН, Скопје, 2002 год.
14. Милосављевић Д-р Славомир и Радосављевић Д-р Иван, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2003
15. Миќуновиќ Љубо, *Современ лексикон на странски зборови и изрази*, Наша книга, Скопје, 1990
16. Simeunović D-r Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989
17. Simeunović D-r Dragan, *Razlikovanje terorizma od drugih oblika nasilja*, во: *Delikti nasilja-krivično-pravni i kriminološki aspekti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002 god.
18. Smiljković D-r Radoš , *Nasilje i politika*, BMG, Beograd, 1998
19. Спасески д-р Јордан, Аслимоски д-р Пере, Бачановиќ д-р Оливер, *Педагошка социопатологија*, Универзитет "Св. Климент Охридски"-Битола, Педагошки факултет-Битола, Битола, 2006 год.
20. Стаић Љубомир, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003
21. Стевановић Обрад, *Граѓански напред*, Полицијска академија, Београд, 1995
22. Ѓорђевиќ Д-р Обрен, *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986
23. Čavoški Kosta, *O neprijatelju*, Prosveta, Beograd, 1989

Goce Arizankoski

**POLITICAL VIOLENCE AND SECURITY THREAT
(ATTEMPT FOR ESTABLISHING THEORETICAL BASES)**

Abstract

World's political and security image confirms the fact that political violence presents permanent presence of social-security phenomenon on local, regional and world level, tending to exist as long as politics exists. As a social and security phenomenon, political violence, depending on the referred object towards which it is directed, constantly threatens the individual, national or international security and occurs in different shapes with common political objectives. These statements present only part of the arguments for establishing social and scientific basis for theoretical, empiric and strategic research on political violence phenomenon, regardless of the current and future interests, power and objectives, and normative-institutional influence on local, regional and world's level.

The Republic of Macedonia and the region in which this country territorially and politically exists have sufficiently rich political empiricism intertwined with security-threatening contents produced by political violence. Therefore, a scientific challenge appears for interpretation of certain internal and external aspects of the Republic and region's security threat through a particular categorical issue that refers to political violence as a specific security-threatening category.

Although the Macedonian security and scientific thought is composed, above all, of scientific and expert articles which both theoretically and empirically do research on the forms of occurrence of political violence, yet, so far, there was a lack of theoretical research that would result in establishing theoretical basis of political violence, whose structure would consist of key theoretical categories, that could be used for future scientific researches on national safety threats from different forms of occurrence of political violence, such as ethno national terrorism, Islam fundamentalism terrorism, border military armed conflicts, types of political violence by current opposition or ruling political parties.

All this provoked the challenge to determine theoretical grounds concerning the relation between political violence and security threat. This presents the problem-theoretical structure of the article.

This work presents the concluding, synthesized views which are the final conceptual elements of the author's approach to explaining the relation between political violence and security threat.

The paper's objective is to determine new scientific facts for political violence with the assistance of already familiar theoretical views, thus achieving certain scientific and theoretical value.

Key words: *political violence, security, threat, political violence threat, civil disobedience, phenomenology of political violence*

ПРОШИРУВАЊАТА НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Резиме

Една од најактуелните теми на денешницата, особено на нашите простори, е Европската Унија и нејзината политика на проширување.

Од тој аспект, добро би било да ја запознаеме ЕУ низ времето, односно од нејзиното основање, па сè до денес. Тоа е и целта на овој труд: да ги обработиме сите досегашни проширувања на ЕУ, вклучувајќи ги и идните проширувања со посебен осврт на моменталните земји-кандидати за членство, во согласност со последниот Извештај на Комисијата за нивниот напредок, од 6 ноември 2007 година.

Клучни зборови: *ЕУ, проширување, претпристапна помош – IPA, земји-кандидати, Хрватска, Турција, Република Македонија, Извештај на Комисијата.*

1. Вовед

Денешната тенденција идентификувана како растечко единство, благосостојба и идентитет на европскиот континент е последица на развојот и збиднувањата од втората половина на дваесеттиот век.

Она што дотогаш ја карактеризираше Европа беа поделбите, антагонизмот и различните интереси. До израз доаѓаа несогласувањата кои се должеа на јазичните, религиозните и културните разлики, а особено важна улога во тој поглед имаа економските и разликите во политичките системи на европските држави. Со векови Европа беше упориште на војни чии зачетоци се наоѓаа во лошите односи меѓу државите од Западна Европа (денешни членки на Европската Унија) базирани на ривалство и недоверба. За жал, требаше да се случат двете најголеми светски војни, и тоа на европско тло, за конечно да се размрда политичката свест на Европејците.

Конечно, по Втората светска војна, односите меѓу западноевропските земји битно се променија, пред сè поради низата нови економски и политички фактори така што се создаде поволна клима за стартување на европската соработка и интеграција. Во тој период се формираа разни меѓународни организации на светско и регионално ниво кои обезбедија форуми за соработка и различен степен на интеграција меѓу нивните земји-членки. Супранационализмот¹ е она што ја издвои Европската Унија од останатите организации, поточно соработката и интеграцијата засновани на супранационални институции и начин на одлучување.

Меѓутоа, тоа не е сè. Европската заедница, поточно ЕУ не би била она што денес е доколку уште од нејзиното основање, од нејзина страна беше изразена подготвеност и можност за зголемување на бројот на држави кои ќе членуваат во неа. Подоцна, ова

¹ Откажување на дел од суверенитетот на одделни земји-членки и пренесување на овластување за одлучување на наднационалните тела.

(проширувањето како политика) стана една од најмоќните алатки за трансформирање на европскиот континент во регион на мир, стабилност и приоритет.

2. Проширување на ЕУ

Уште со самото формирање на европските заедници и нивните институти се поставија двете основни прашања од чии одговори и до ден-денес зависи иднината на Европската Унија.

Едни сметале дека ЕУ нема да биде достапна за сите европски држави кои ќе пројават желба за да бидат дел од неа, поточно дека таа ќе се изолира и нема да дозволи идно проширување од она првичното. Други пак, сметале и сметаат дека ЕУ ќе следи континуиран процес на проширување чија крајна цел би била интеграција и обединување на цела Европа во едно т.н. европско семејство кое би претставувало симбол за стабилност и меѓусебна толеранција.

Да, би рекле дека денес повеќе егзистира и се докажува она второто сфаќање, меѓутоа факт е дека тој оптимизам секогаш е проследен со скепсата која се јавува токму заради првото сфаќање.

Во контекст на ова, како што кажавме и претходно, еден од најзначајните инструменти за зголемување на обединетоста меѓу европските народи е токму политиката на проширување.

Самото проширување претставува внимателно испланиран и управуван процес што овозможува позитивна преобразба на инволвираните земји, притоа ширејќи мир, стабилност, просперитет, демократија, човекови права, односно владеење на правото низ цела Европа.

2.1. Минати проширувања

ЕУ во текот на нејзиното 50-годишно постоење доживеа поголем број на проширувања така што нејзиниот првичен облик кога броеше 6 земји (земјите- основачи: Франција, Германија, Италија, Холандија, Луксембург и Белгија – 1951 год. Европска заедница за јаглен и челик), денес е битно изменет и брои 27 земји- членки и има тенденција за негово зголемување сè со цел обединување на целиот европски континент, односно создавање на Европски Соединети Држави.

Како би изгледало сето тоа? – Најпрво, двајцата Французи Жан Моне и Роберт Шуман први ја дадоа, а воедно и ја започнаа реализацијата на идејата и визијата за обединета Европа, па оттаму тие и се сметаат за основачи на ЕУ. Така, по прифаќањето на Шумановиот план, во 1951 год. во Париз е создадена Европската заедница за јаглен и челик во чиј состав влегоа, претходно споменатите: Франција, Германија, Италија, Холандија, Луксембург и Белгија.

Според првите, основачките договори „секоја европска држава може да побара прием за членство во заедницата“.² Водејќи се по ова начело, уште во јули и во август 1961 год., Данска, Велика Британија, Ирска и Норвешка поднесуваат барања за пристапување. На ова, Заедницата и покрај јавното прокламирање за отвореност спрема другите европски земји не реагира со воодушевување. Во овој поглед би ја потенцирале политиката на францускиот претседател Шарл де Гол кој во два наврати, и во 1963 и во 1967 год. става вето против пристапувањето на Велика Британија гледајќи во неа

² Види чл. 237 од Договорот за Европската економска заедница, чл. 205 од Договорот за ЕВРОАТОМ и чл. 98 од Договорот за Европската заедница за јаглен и челик.

потенцијална опасност за внатрешната кохерентност на младата заедница, пред сè поради нејзината блискост, односно т.н. специјални односи со САД. Конечно, во 1968 год. Шарл де Гол се повлекува од политичката сцена и веќе во наредната година, 1968, француското вето е повлечено и преговорите за пристапување со четирите земји започнуваат во јуни 1970 год.

Како резултат на сето тоа, на 1 јануари 1973 година, Данска, Велика Британија и Ирска стануваат земји-членки на ЕУ. Норвешка, иако ги заврши преговорите една година порано од сите кандидати, не стана членка на ЕУ поради неуспехот на референдумот за пристапување од септември 1972 год., според кој 53,3% од населението биле против пристапувањето во ЕУ.

Притоа, како заклучок од **првото проширување** можеме да констатираме дека ЕУ и официјално ги отвора вратите за другите европски земји при што добива: една Велика Британија која е „своглава“ и примарно е ориентирана кон сопствените, националните интереси, кон сувереноста, потоа една Данска слична на претходната, која пројавува јасни знаци на скептичност спрема интеграцијата (пр. неуспешниот референдум за ратификување на Договорот од Маастрихт од 1992 год.) и која успева да прерасне во „мала земја со голем глас“ издејствувајќи воведување на специјални одредби специфични за неа, и на крај една Ирска која претставува вистинска светла точка меѓу претходните две, односно симбол за оптимизам, доверба и поддршка на Унијата, на интеграцијата.

Следните проширувања кои настануваат во 80-тите години се карактеризираат со ориентираноста кон Југот. Така, и покрај негативната препорака од Комисијата, преговорите за членство со Грција започнаа и на 1 јануари 1981 год. резултираа со прием на Грција во рамките на ЕУ со што започна процесот на проширување кон јужниот дел на Европа. Притоа, Грција следејќи го примерот на Велика Британија со скепса пристапи кон ЕУ, а сè со цел зацврстување на демократијата и придобивање на сојузник поради затегнатите односи со Турција.

Како и при **второто проширување** (Грција), така и при третото, ЕУ големо внимание посветува на елементот на демократизација бидејќи како кандидати за членство се јавуваат земји кои во претходниот период беа автократски и во кои до израз доаѓаше воената доминација. Оттука, како критериум од примарно значење за прием се наметнува политичкиот мотив пред економскиот.

Во рамките на **третото проширување** влегуваат двете соседни земји Шпанија и Португалија кои од 1 јануари 1986 год. се членки на ЕУ. Притоа, и двете земји не претставувале некои особено проблематични земји. Шпанија единствено наидува на „сопирачка“ од страна на Франција која не сака да попусти во однос на конкуренцијата на земјоделскиот пазар. Што се однесува на Португалија, карактеристично е тоа што значително е поназад во однос на просечната социоекономска состојба на ЕУ, меѓутоа и таа како и Шпанија ја преферира интеграционата ориентираност, а не интеграционата скептичност.

Според сето ова, можеме да резимираме дека проширувањата на Југ доведоа до значителни промени во рамките на Заедницата, односно се зголеми социоекономската хетерогеност на интеграцијата, а со тоа пораснаа и проблемите во тој поглед. Значи, со оглед на претходно изнесеното и она што ќе следи, можеме да забележиме дека приемот во Унијата пред сè претставува политичка одлука и покрај бројните барања и услови кои земјите-кандидати за членство треба да ги исполнат.

Четвртото проширување се однесува на Австрија, Финска и Шведска и настанува на 1 јануари 1995 год. Во тој период, според Договорот од Маастрихт, за една држава да стане членка на Унијата мора да исполнува два услови, и тоа:

- ✓ да биде европска држава; и

- ✓ да ги почитува принципите на слобода, демократија, основните човекови права и слободи и владеењето на правото (член 6 ст.1 од Договорот за ЕУ).³

Значи, секоја држава која начелно ги исполнува горенаведените услови може да поднесе молба за прием, меѓутоа ЕУ не е должна да ја прима како членка секоја од нив.

Барањето се поднесува до Советот кој откако се консултирал со Комисијата и ја добил согласноста од Европскиот парламент, донесува одлука со консензус.

Според тоа, конечно на хартија се наметнува нов, дополнителен услов кој се земаше предвид и во претходните проширувања. Меѓутоа, овој услов не претставува некоја пречка или проблем за земјите од четвртото проширување, т.н. проширување на Север, иако Австрија е повеќе централна отколку северна европска земја. Станува збор за земји кои се залагаат за безбедносно-политичка независност и претставуваат дополнителен извор на средства во буџетот на Унијата. Единствено Шведска се издвојува од овие три земји и се приклучува на групата на Велика Британија и на Данска – земји кои настојуваат да ја задржат својата национална сувереност во виталните политички области на ЕУ.

Следи најголемото и најамбициозното (*нетто*) проширување во историјата на ЕУ кое опфаќа 8 земји од Централна и од Источна Европа и 2 земји – острови на Медитеранот (Малта и Кипар). Конечно, по паѓањето на Берлинскиот ѕид и распадот на социјалистичкиот режим во Средна Европа, се создаваат и можности за поголемо проширување на ЕУ во секој поглед. За таа цел, увидувајќи ги и прогнозирајќи ги идните проширувања и проблемите кои тие ги носат, земјите-членки на ЕУ, на состанокот на Европскиот совет во Копенхаген 1993 год. утврдуваат критериуми за прием, а на Мадридскиот европски совет 1995 год. истите тие ги потврдуваат.

Тие критериуми и ден-денес се важечки и релевантни за секоја земја којашто сака да стане членка на ЕУ. Станува збор за следните 3 критериуми:

1. *политички* (стабилност на институциите кои ја гарантираат демократијата, владеењето на правото, човековите права и почитување и заштита на малцинствата);
2. *економски* (постоење на функционирачки економски пазар и капацитет да се „носи“, да „излезе на крај“ со конкурентскиот притисок и пазарните сили во рамките на ЕУ);
3. *прифаќање и имплементирање на т.н. *acquis communautaire**⁴ (способност да ги извршува обврските кои со себе ги носи членството вклучувајќи ја и лојалноста спрема политичките, економските и монетарните цели на Унијата).⁵

Како што кажавме и претходно, овие критериуми примарно беа наменети за земјите од Средна и од Источна Европа како позаостанати и на економски и на социјален, и секако на политички план. Оттука произлегува и фактот дека ова беше најголемиот предизвик за ЕУ дотогаш. Со цел да се овозможи побрзо приспособување

³ www.eu.org/enlargement

⁴ *Acquis communautaire* е тело од заеднички права и обврски што ги врзуваат заедно сите земји-членки во рамките на Европската Унија. Поточно, тоа ги опфаќа: содржината, принципите и политичките цели на Договорите; легислативата утврдена со Договорите и правото на Судот; декларациите и резолуциите донесени од страна на Унијата; мерките кои се однесуваат на заедничката надворешна и безбедносна политика, на правдата и на внатрешните работи; интернационалните спогодби склучени од страна на Заедницата, како и оние склучени помеѓу земјите-членки на полето на активностите на Унијата. Накратко кажано, „законодавството на Заедницата“ постојано се надополнува, се надоградува со што се зголемуваат и обврските за земјите-кандидати за членство.

⁵ www.ec.europa.eu/enlargement

и подготвување за интеграција на овие земји, уште во 1989 год. ЕУ ја креира т.н. PHARE-програма (развој на човечки ресурси), најпрво наменета за Полска и за Унгарија за надминување на комунизмот. Подоцна беа создадени уште две програми ISPA (регионален развој – инфраструктурни проекти) и SAPARD (рурален развој – модернизација на земјоделството) преку кои земјите-кандидати за членство се финансираа во склоп на стратегијата за приближување, поточно претпристапната стратегија, сè со цел тие, во најкраток можен рок, да ги задоволат предвидените Копенхашки критериуми и да станат земји-членки на ЕУ.

Во март 1998 год. започнуваат преговорите со т.н. Луксембуршка група која ја сочинуваат: Естонија, Полска, Словенија, Чешка, Унгарија и Кипар; а во февруари 2002 год. со Хелсиншката група: Бугарија, Летонија, Литванија, Малта, Романија и Словачка.

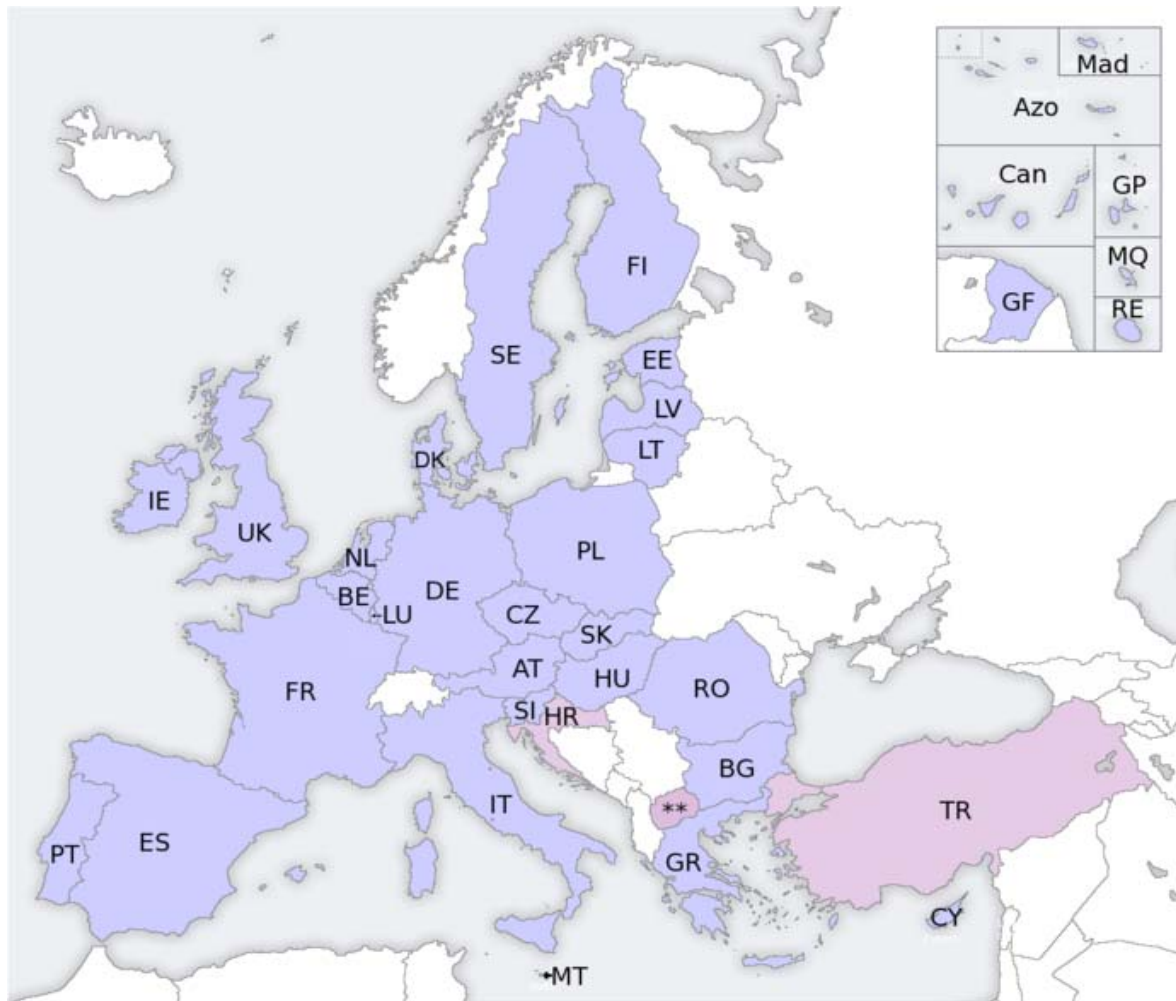
Во ноември 2000 год. Комисијата во нејзините најнови извештаи за напредокот утврди дека сите дванаесет кандидати ги исполнуваат политичките критериуми и дека, со исклучок на Бугарија и на Романија, краткорочно или среднорочно ќе бидат создадени и економски услови.⁶

Конечно, во втората половина на 2002 год., данското претседателство ги финансира преговорите за пристапување и на средбата во Копенхаген, декември, истата таа година, Европскиот совет дефинитивно го утврдува датумот за прием на 10 земји – 1 мај 2004 год. Со тоа ЕУ го направи најголемиот чекор во нејзината дотогашна историја, притоа енорно зголемувајќи го бројот на држави-членки од 15 на 25, потоа својата територија и население (450 милиони жители), засилувајќи ја јужната периферија – Медитеранот, меѓутоа зголемувајќи го и бројот на граници од 5 на 7 со што станува сосед на прилично нестабилни држави како Белорусија, Русија, Србија и Украина.

И како последно, најсвежо е *шестото проширување* од 1 јануари 2007 год. со кое во рамките на ЕУ влегуваат и преостанатите две држави од Хелсиншката група: Бугарија и Романија, кои всушност го комплетираат петтото проширување започнато на 1 мај 2004 год. Тие уште во 1995 год. станаа земји-кандидати за членство, меѓутоа процесот за нив траеше подолго отколку за претходните 10 земји поради големите проблеми во однос на економскиот критериум (нискиот животен стандард, сиромаштијата, недоволната конкурентност на стопанските капацитети и сл.) и политичкиот критериум (високото ниво на корупција во државата, трговијата со луѓе и неадекватниот третман со жртвите, неефикасната администрација, недоволна транспарентност и капацитети за спроведување на политиките). Меѓутоа, и покрај сите овие недостатоци Бугарија и Романија стануваат земји-членки на ЕУ, притоа заокружувајќи го процесот на проширувања во подалечното и во поблиското минато.

Денес, Европската Унија ја сочинуваат 27 држави, и по азбучен ред тоа би изгледало вака: Австрија, Белгија, Бугарија, Велика Британија, Германија, Грција, Данска, Естонија, Ирска, Италија, Кипар, Летонија, Литванија, Луксембург, Малта, Полска, Португалија, Романија, Словачка, Словенија, Унгарија, Финска, Франција, Холандија, Чешка, Шведска и Шпанија.

⁶ Вајденфелд Вернер и Веселс Волфганг, *Европа од А до Ш, Прирачник за европска интеграција*, Фондација „Конрад Аденауер“, Скопје 2004, стр. 356.

2.2. Идни проширувања

Во рамките на овој дел што се однесува на идните проширувања, би ги споменале земјите-кандидати Хрватска и Турција (ги започнаа преговорите за членство на 3 октомври 2005 год.) и Р Македонија (со статусот на земја-кандидат се здоби на 17 декември 2005 год., но преговорите сè уште не се започнати). Како земји – потенцијални кандидати се сметаат: Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија, вклучувајќи го и Косово, во согласност со Резолуцијата 1244 на Советот за безбедност на ОН.

За овие земји од т.н. Западен Балкан постојат други, во секој случај поригорозни критериуми за влез во ЕУ, при што од 1999 год. како составен дел на процесот на проширување се наметнува и **процесот за асоцијација и стабилизација**. Истиот тој се манифестираше преку Договорите за асоцијација и стабилизација кои, всушност, претставуваат алатки за приближување на земјите од Западен Балкан кон стандардите на ЕУ. Овие Договори се фокусираат на почитувањето на клучните демократски принципи и основните елементи што го претставуваат срцето на единствениот ЕУ-пазар. Преку таа слободна трговска зона и сите тие бенефиции се овозможува развивање на економиите од регионот, а подоцна и нивно интегрирање во ЕУ-економијата.

За секоја земја поединечно се „крои“ посебен Договор за асоцијација и стабилизација во зависност од околностите. Како и да е, она што се очекува како крајна дестинација на тие земји е: целосна реализација на асоцијацијата по транзициониот период преку имплементација на истите основни обврски. Значи, станува збор за остварување

економска соработка, приближување кон заедничкиот пазар, секако зависно од политичките односи.

Денес, стратегијата за проширување се темели на три принципи идентификувани во годишната стратегија за проширување од 2005 год., и тоа:

- ✓ консолидирање на обврските;
- ✓ ригорозни, непристрасни и фер услови за прием;
- ✓ подобра комуникација со јавноста (да се обезбеди поддршка од граѓаните и демократски легитимитет на процесот).⁷

На 6 ноември 2007 год., ЕУ, поточно Комисијата ја усвои и ја презентира годишната стратегија за проширување која, секако, претставува потврда на претходно спомнатите принципи, и заклучок за прогресот во текот на минатите 12 месеци на секоја земја-кандидат и потенцијален кандидат, за што ќе стане збор во натамошното излагање.

Во рамките на стратегијата беше изработена и финансиската рамка за периодот од 2007 до 2013 год. која го опфаќа IPA – новиот инструмент за помош пред прием кој стапи во сила на 1 јануари 2007 година. Овој инструмент беше донесен на 17 јули 2006 год. од страна на Советот на ЕУ и всушност, претставува замена на претходните финансиски инструменти за претпристапна помош кои се применуваа од 2000-2006 год., како што беа PHARE, ISPA, SAPARD и CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation или Заедничка помош за реконструкција, развој и стабилизација).

Табела бр. 1 Финансиската помош на ЕУ преку IPA за земјите-кандидати⁸

Претпристапна помош-IPA во милиони евра	2007	2008	2009	2010	2011	Вкупно 2007-2011
Хрватска	141.2	146.0	151.2	154.2	157.2	749.8
Република Македонија	58.5	70.2	81.8	92.3	98.7	401.5
Турција	497.2	538.7	566.4	653.7	781.9	3037.9
Вкупно	696.9	754.9	799.4	900.2	1037.8	4189.2

⁷ www.europa.eu/enlargement

⁸ [http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/447&format=HTML&aged=0\)#uage=EN&guiLanguage=en](http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/447&format=HTML&aged=0)#uage=EN&guiLanguage=en)

Табела бр. 2 Финансиската помош на ЕУ преку IPA за потенцијалните земји-кандидати⁹

Претпристапна помош-IPA во милиони евра	2007	2008	2009	2010	2011	Вкупно 2007-2011
Албанија	61.0	70.7	81.2	93.2	95.0	401.1
Босна и Херцеговина	62.1	74.8	89.1	106.0	108.1	440.1
Црна Гора	31.4	32.6	33.3	34.0	34.7	166.0
Србија	189.7	190.9	194.8	198.7	202.7	976.8
Косово *	68.3	124.7	66.1	67.3	68.7	395.1
Вкупно	412.5	493.7	464.5	499.2	509.2	2379.1

За споредба со претходно наведените податоци, би ја навеле и претпристапната помош за 2006 година.

Табела бр. 3 Претпристапна помош за 2006 година¹⁰

Хрватска	140 милиони €
Р Македонија	43.6 милиони €
Турција	500 милиони €
Албанија	45.5 милиони €
Босна и Херцеговина	51 милиони €
Косово	59.5 милиони €
Црна Гора	23 милиони €
Србија	167 милиони €

Разгледувајќи ги табелите можеме да констатираме дека Унијата дава прилично многу финансиски средства за земјите од Западен Балкан, вклучувајќи ја и РМ, помагајќи им во процесот на имплементирање на често тешките економски и политички реформи за приближување кон ЕУ. Цифрите кои се однесуваат на РМ, а верувам и на останатите земји, би биле значително поголеми доколку би биле изработени добри проекти примамливи за ЕУ, поточно проекти кои би биле издржани, би вределе и би ги оправдале средствата кои би се вложиле во нив.

⁹[#uage=EN&guiLanguage=en](http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/446&format=HTML&aged=0)

¹⁰<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/06/410&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

3. Земјите-кандидати со посебен осврт на последниот Извештај на Комисијата за нивниот напредок

3.1. Хрватска

Најпрво, би ги навеле главните настани во односите помеѓу Хрватска и Европската Унија:¹¹

- ноември 2000 – Загребски самит на кој започнува Процесот за стабилизација и асоцијација;
- 29 октомври 2001 – потпишан е Договорот за стабилизација и асоцијација;
- 21 февруари 2003 – Хрватска аплицира за членство во ЕУ;
- 25 февруари 2003 – Комисијата и Хрватска потпишуваат Меморандум за соработка кој се однесува на децентрализацијата;
- јуни 2003 – самит во Солун на кој се потврдува пристапната перспектива за земјите на Западен Балкан, вклучувајќи ја и Хрватска;
- април 2004 – Комисијата дава позитивно мислење за хрватската апликација за членство;
- јуни 2004 – Европскиот совет и официјално го потврдува статусот на Хрватска како земја-кандидат;
- декември 2004 – Европскиот совет го утврдува датумот за отпочнување на преговорите (17 март 2005) под услов да ги исполни своите обврски спрема Хашкиот трибунал;
- 1 февруари 2005 – Договорот за стабилизација и асоцијација стапува на сила;
- 16 март 2005 – ЕУ ги одложува преговорите со Хрватска, меѓутоа усвојува рамка за преговорите;
- 26 април 2005 – прва средба на Советот за стабилизација и асоцијација;
- 3 октомври 2005 – започнуваат преговорите;
- 20 октомври 2005 – започнува т.н. „screening“ фаза (преглед на состојбата по подрачја, поточно степенот на усогласеност на законодавството со она на ЕУ);
- 10 април 2006 – втора средба на Советот за стабилизација и асоцијација;
- 12 јуни 2006 – отворено е, и воедно затворено првото подрачје на преговорите (наука и истражување);
- 18 октомври 2006 – „screening“ фазата е завршена и преговорите продолжуваат.

Хрватска е една од земјите во таа т.н. Јадранска група, земја-кандидат која преговорите, како што споменавме, ги започна на 3 октомври 2005 год. и како што изјавува самата ЕУ, засега и одат прилично добро.

Во контекст на ова, би споменале и одредени цифри кои секако, придонеле во напредокот на Хрватска. Станува збор за претходно споменатата финансиска помош која за 2005 година изнесуваше 105 милиони евра (PHARE – 80 мил. евра, ISPA – 25 мил. евра), а за 2006 година, 140 мил. евра (PHARE – 80 мил. евра, ISPA – 35 мил. евра, SAPARD – 25 мил. евра). Што се однесува на CARDS (транзициона помош и институционална надградба) цифрите би изгледале вака: за 2005 – 60 мил. евра и за 2006 – 62 мил. евра, или севкупно 262 мил. евра за периодот од 2001 до 2004 год.

¹¹ www.ec.europa.eu/enlargement

Според најновиот извештај на Комисијата од 6 ноември 2007 година– SEC (2007) 1431 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT CROATIA 2007 PROGRESS REPORT {COM (2007) 663 final}, Хрватска со одлично темпо се движи напред. Досега, од 35 поглавја за преговори се отворени 14, а 2 веќе се и затворени.

Во однос на *политичкиот критериум*, таа продолжува со реформите. Имплементацијата на стратегиите за реформирање во судството и борбата против корупцијата се во тек, со што донекаде се забрзаа судските постапки, а и веќе се постигнати првите резултати во борбата против корупцијата (во март 2006 е донесена нова антикорупциска програма). Преземени се и активности во областа на правата на малцинствата и враќањето на бегалците. Соработката со Хашкиот трибунал и партиципирањето во регионалната соработка, исто така продолжуваат, а значајно е и да се спомене ратификувањето на новиот Централноевропски договор за слободна трговија (CEFTA).

Од ова забележуваме дека Хрватска е функционална демократија, со стабилни институции кои го гарантираат владеењето на правото и нема некои поголеми проблеми што се однесува на почитувањето на основните човекови слободи и права. Меѓутоа, како идни предизвици остануваат клучни области како реформите за поефикасно судство, јавната администрација и борбата против организираниот криминал и корупцијата. Значи, сè е почнато, но потребно е уште многу работа во сите сфери, вклучувајќи ја понатамошната регионална соработка и решавањето на билатералните проблеми со соседите.

Економскиот критериум, би рекле дека е една од појаките страни на Хрватска, во согласност со она што е содржано во Извештајот на Комисијата. Во тој поглед, доминираат позитивните оценки, пред сè за порастот на економијата и одржувањето на макроекономската стабилност и ниското ниво на инфлација, потоа за доброто функционирање на пазарот, зголемувањето на инвестициите и вработувањата, подобрување на условите за бизнис и секако, зајакнувањето на капацитетот на владината економска политика.

Забелешките се однесуваат на ризичните надворешни врски и долгови, бавните структурни реформи (реструктурирањето на бродоградежништвото и секторите за производство на челик), државната интервенција во економијата која сè уште е значително застапена, како и неефикасноста на јавната администрација и судството што секако, негативно се одразува на развојот на приватниот сектор.

Што се однесува на третиот критериум - *прифаќање и имплементирање на т.н. acquis communautaire*, во согласност со Извештајот на Комисијата, Хрватска ја унапреди својата способност за преземање и извршување на обврските што произлегуваат од членството во ЕУ. Значи, подготовките и хармонизацијата на законодавството во одредени области се на значително високо ниво, меѓутоа во други области, пак, истите се лимитирани и подзаборавени (пр. транспортот и животната средина), што во превод би значело поголемо ангажирање и дополнителни напори за да се постигне прогрес на сите полиња.

3.2. Турција

Турција е земјата со најдолга историја кога станува збор за процесот на пристапување кон ЕУ. Таа, уште во јуни 1959 година поднесува апликација за приклучување во тогашната Европска економска заедница (ЕЕЗ). На тоа ЕЕЗ даде еден вид на позитивен одговор кој резултираше со потпишувањето на Договорот за асоцијација од Анкара во 1963 година (создавање на една царинска унија којашто би довела до приближување и на двете страни во одредени економски и трговски работи) и Дополнителниот протокол во ноември 1970 год.

Односите меѓу Заедницата и Турција се заладуваат во 80-тите години како резултат на воената интервенција на Турција¹². Меѓутоа, по изборите во 1983 год., Турција повторно ги воспоставува и обновува односите со Заедницата за на 14 април 1987 год. да поднесе апликација за полноправно членство. Комисијата на 18 декември 1989 излегува со привремен негативен став на ова барање, а веќе во 1990 год. Европскиот совет ја потврдува подобноста на Турција за членство, меѓутоа со одредена резерва што води во понатамошна подлабока и подетална анализа на нејзината апликација. Тоа, би рекле е повеќе политички потег колку да и се „замачкаат очи“ на Турција дека пристапувањето ќе биде за брзо време, а сведоци сме и ден-денес дека таа сè уште не е чланка на ЕУ.

Веројатно, едни од најпоставуваните прашања за ЕУ, се токму прашањата за „проблемите“ со Турција. Зошто сè уште чека? – На ваквото прашање поставено на претставник на ЕУ, сигурно би добиле некој вообичаен дипломатски одговор, некое „оправдување“ дека сè уште не е подготвена за членство, не ги исполнува критериумите итн., итн. Би рекле дека досега, Унијата се плашеше од Турција. Се плашеше и не беше подготвена да приклучи кон себе 70 милиони муслимани кои целосно би ја промениле демографската карта на ЕУ. Кон ова би ја додале и географската положба на Турција, нејзината политичка историја, непризнавањето на Кипар, долгогодишните проблеми со Курдите, што сè на сè донекаде претставува реална и оправдана причина за нејзиниот досегашен стагнирачки статус. Меѓутоа, и тие конечно се помрднаа од „мртвата точка“ и во декември 1999, во Хелсинки, Европскиот совет и официјално ја призна Турција како земја-кандидат.

Следејќи го тој процес, на 3 октомври 2005 година, како и Хрватска, Турција ги започна преговорите. Досега во т.н. „screening“ фаза беа отворени 4 поглавја (Наука и истражување – јуни 2006, Претпријатија и индустриска политика – март 2007, Финансиска контрола и Статистика – јуни 2007), од кои Наука и истражување е и затворено.

Извештајот¹³ на Комисијата од 6 ноември 2007 година, не ја одминува ни Турција како земја-кандидат за членство. Во него, прилично оптимистички е оценета работата на Турција во согласност со *политичкиот критериум*. Полека, но сигурно ги надминува политичките и институционалните кризи и напредува во областа на јавната администрација и ефикасноста на судството. Конечно, по бројните препораки и совети, започна да презема поголеми активности за унапредување на правата на жената, а значајно е и намалувањето на бројот на пријавени случаи на тортура и лош третман од страна на полицијата. Во прилог на ова, не смееме да ја забораваме и меѓународната соработка која се манифестираше преку ратификувањето на меѓународните инструменти за човекови права и имплементацијата на пресудите на Европскиот суд за човекови права, што значи дека доминацијата на демократијата и владеештето на правото во Турција не се спорни.

Како и да е, Комисијата ги критикува ограничените реформи во 2007 година. Според неа, потребни се поголеми напори во борбата против корупцијата, во судскиот систем, правата на трговската унија, правата на децата и жените, правата во сферата на културата и религијата (слобода на изразување и други права на немуслиманските

¹² Во јули 1974 год. турските воени сили интервенираат во Кипар со цел да спречат основање на унија помеѓу Грција и Кипар. Конфликтот во Кипар траеше до август истата година и резултираше со фактичка поделба на островот на Северен Кипар под контрола на Турција и Јужен Кипар под контрола на Грција.

¹³ SEC(2007) 1436 COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT TURKEY 2007 PROGRESS REPORT {COM(2007) 663 final}

религиозни заедници), како и обезбедување на цивилен надзор врз безбедносните сили.

И напредокот предвиден со *економскиот критериум* изгледа задоволувачки што значи дека за брзо време Турција ќе биде способна да се „носи“ со конкурентскиот притисок во рамките на ЕУ. Тоа се должи на економскиот пораст на земјата, зголемувањето на извозот, зацврстувањето на довербата во бизнисот, намалувањето на јавните расходи, внимателната монетарна политика и зголемувањето на инвестициите од странство.

Како негативности се издвојуваат: зголемувањето на инфлацијата во земјата и структурната тврдост на пазарот на трудот што го овозможува вработувањето на жените.

И Турција како и Хрватска покажа подготвеност за *прифаќање на т.н. acquis communautaire*, односно на обврските кои произлегуваат од членството. Поради непопустливоста на Турција во однос на нејзините обврски поврзани со Дополнителниот протокол на Договорот од Анкара, во декември 2006 година, ЕУ одлучува да замрзне 8 од поглавјата за преговори, но да продолжи со останатите.¹⁴

Подрачјата во кои е постигнат напредок се следните: слободното движење на стоки, финансиските услуги, трансевропските мрежи и науката и истражувањето. Подрачјата, пак, кои бараат дополнителна хармонизација со ЕУ-стандардите се: слободно движење на услуги, земјоделие, рибарство, безбедност на храна, ветерина и фитосанитетска политика, животна средина и сл.

Од сето ова, можеме да констатираме дека Турција е малку побавна, понеажурна во спроведувањето на реформите во споредба со Хрватска, иако горе-долу имаат слични проблеми и сличен напредок. Меѓутоа, дел од проблемите на Турција зафаќаат друга димензија – непочитување на фундаменталните човекови права и слободи така што сè уште е актуелно непризнавањето на правата на жените што е вистински апсурд во денешно време, време на 21 век!

3.3. Република Македонија

Уште од нејзиното осамостојување, Република Македонија јасно ги искажа своите тенденции и аспирации кон евроатланските интеграции. Така, во рамките на виталните интереси на државата беа вброени и: политичката и одбранбената интеграција во НАТО и економската, политичката и безбедносната интеграција во ЕУ.

Како позначајни датуми и години во развојот на односите помеѓу РМ и ЕУ, би ги издвоиле следните:

- ✚ октомври 1992 – РМ назначува свој претставник во седиштето на ЕУ, во Брисел;
- ✚ декември 1995 – официјално воспоставување на дипломатски односи;
- ✚ април 1996 – РМ станува корисник на PHARE-програмата;
- ✚ 29 април 1997 – потпишана е Спогодбата за соработка, Спогодбата за трговија со текстил и Спогодбата во областа на транспортот;
- ✚ 1998 – ЕУ отвора свое постојано претставништво т.е. Канцеларија на Европската комисија во РМ;
- ✚ 9 април 2001 – РМ е првата држава која го потпишува Договорот за стабилизација и асоцијација;

¹⁴ www.ec.europa.eu/enlargement

- ✚ 1 јуни 2001 – влегува во сила Времената спогодба за трговија и трговски прашања;
- ✚ 22 март 2004 – РМ поднесува барање за членство во ЕУ;
- ✚ 1 април 2004 – Договорот за стабилизација и асоцијација стапува во сила;
- ✚ 17 мај 2004 – Европскиот совет бара од Комисијата да подготви мислење за поднесеното барање;
- ✚ 1 октомври 2004 – Романо Проди (тогашниот претседател на Комисијата) го предаде Прашалникот на Владата на РМ;
- ✚ 14 февруари 2005 – Прашалникот со одговорите е предаден на Комисијата;
- ✚ 9 ноември 2005 – Комисијата го објавува своето мислење;
- ✚ 17 декември 2005 – Европскиот совет донесува одлука со која на РМ и доделува статус на земја-кандидат;
- ✚ 30 јануари 2006 – на предлог на Комисијата, Европскиот совет го усвојува Европското партнерство со РМ.

Сите овие бројки подредени хронолошки укажуваат на врската помеѓу РМ и ЕУ која се гради долго, перманентно, но сигурно и цврсто. Денес сме во стадиумот „точка од која нема враќање назад“, што само по себе значи – или одиме понатаму или остануваме на она што сме.

И нашите проблеми при пристапувањето имаат своја историја. Нашиот сосед, Република Грција уште во 1992 год. спречувајќи го меѓународното признавање на нашата држава под уставното име, јасно и гласно укажа на идните проблеми и во процесот на нашето интегрирање и во ЕУ, и во НАТО и во секоја друга меѓународна организација во која истата таа членува. Покрај спорот со Грција, во однос на нашето уставно име, уште би ги споменале бројните проблеми кои произлегуваат од долгогодишниот процес на транзиција на земјата; имплементирањето на Охридскиот рамковен договор од 2001 година, Мајскиот Договор; колизијата помеѓу Владата и опозицијата, помеѓу Премиерот и Претседателот; недостатокот на политички дијалог; високата стапка на невработеност, корупција, организиран криминал, безбедносната нестабилност во северниот дел на земјата итн.

ЕУ преку своите претходно споменати, развиени програми за финансиска помош, го потпомага, го поддржува и го забрзува развојот на земјите, сè со цел приближување до самата ЕУ. Во тој поглед, уште би ја споменале и Европската агенција за реконструкција која во РМ стана активна во февруари 2002 год., следејќи го потпишувањето на Охридскиот рамковен договор во август 2001 год.. Притоа, податоците покажуваат дека до 2007 год., заклучно со 2006, вкупната сума на фондови менаџирани од истата, изнесува 321 милион евра, и тоа: 136 мил. евра за 2001, 33.2 мил. евра за 2002, 36.5 за 2003, 54 за 2004, 36.1 за 2005 и 30.8 мил. евра за 2006.

Слично како и во Косово и во Србија, првата задача на Агенцијата беше да помогне во стабилизирањето на ситуацијата. Поголемиот дел од работата на Агенцијата беше поврзана со главните одредби од Охридскиот договор, вклучувајќи ја и децентрализацијата и зголемувањето на бројот на членовите на етничките малцинства во цивилните служби.¹⁵ Меѓутоа, Агенцијата не застана тука, напротив, ја продолжи својата активност „во полна пара“ и во спроведувањето на реформите кои се однесуваа на модернизација на јавната администрација и владините структури, полицијата, судството, граничната контрола, легислативата, економијата и цивилното општество. Сето тоа подразбираше: организирање обуки и обезбедување опрема, разни семинари за размена на меѓународни искуства и сл. Би било сосема неблагодарно од нас, доколку не ги

¹⁵ www.ear.europa.eu

споменеме и бројните општински инфраструктурни проекти, од снабдување со вода и системи за канализација, до градење на локални патишта.

Што се однесува на често споменуваниот Извештај на Комисијата, во конкретниов случај - **COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT, The Republic of Macedonia 2007 Progress Report COM(2007)663**, ќе видиме дека тој и не ни е баш многу наклонет.

Врз основа на неговата содржина, ќе констатираме дека целокупната досегашна работа во однос на *политичкиот критериум* е најкритична и е доведена во прашање. Да, преземени се некакви чекори за задоволување на овој критериум, меѓутоа сепак преовладуваат темните, негативните страни над позитивните. Имплементацијата на Охридскиот рамковен договор и понатаму се спроведува, што е доказ за демократијата и владеештето на правото во нашата држава. Има одреден напредок и во реформите на судскиот систем и борбата против корупцијата, меѓутоа сето тоа не е доволно. Најголема заслуга ни е припишана за почитувањето и конкретната реализација на човековите права, заштитата на малцинствата, подобрувањето на внатрешно-етничките и верските релации, како и учеството во регионалната соработка, Пактот за стабилност на Југоисточна Европа, СЕФТА и сл.

Она поради што сето ова „паѓа во вода“ е постоењето на политичките тензии кои само ги одложуваат реформите, секако на штета на самата држава и на граѓаните кои живеат во неа. Како што и изјавува Комисијата: „Неопходно е воспоставување на дијалог помеѓу сите партии во Парламентот, и тоа на еден мирен и конструктивен начин“. Значи, потребна е нивна заемна соработка сè со цел гарантирање на ефективниот демократски процес во земјата. Во тој поглед, се наметнува и напредокот во круцијалните институции на државата – полицијата и судството, и поагресивната и подинамичната борба против корупцијата која сè уште е широко распространета.

Поголеми успеси има во однос на задоволувањето на *економскиот критериум*. Тука би влегле: доброто функционирање на пазарната економија, воспоставувањето на макроекономска стабилност, одржувањето на инфлацијата на задоволувачко ниско ниво, либерализацијата на цените и трговијата, континуитетот на приватизацијата, регистрацијата на имотот, мерките и активностите за подобрување на квалитетот на образованието и обуката.

Меѓутоа, не смееме да забораваме на најголемиот проблем преку кој директно се загрозени сите граѓани, а тоа е високиот процент на невработеност што е и причина за нискиот животен стандард во земјата, кој е далеку од потребниот и посакуваниот ЕУ-стандард.

Третиот критериум, односно *прифаќањето на т.н. acquis communautaire*, според претходно наведениот Извештај, е балансирано до одреден степен. Има прогрес во исполнувањето на краткорочните приоритети на Европското партнерство и ефикасноста на јавната администрација. Сепак, останува поголем дел од легислативата за имплементирање и хармонизирање со онаа на ЕУ.

4. Заклучок

Следејќи ја историјата на досегашните проширувања и прогнозите за идните проширувања, можеме да си земеме за слобода и да кажеме дека еден ден сите земји од Европа ќе се обединат и ќе станат едно големо европско семејство. Тоа беше визијата на Жан Моне, а тоа е и нашата визија, да станеме дел од тоа големо европско семејство.

Европската Унија сè уште не ги дефинирала конечните, крајните граници до каде таа би можела да оди. А, како и би ги дефинирала кога постојано е „бомбардирана“ со

нови барања за членство на кои секако, не може да им каже дефинитивно НЕ поради самата нејзина определба за проширување и помагање на земјите кои сакаат да се доближат до стандардите на ЕУ.

Во однос на земјите-кандидати, увидовме дека сите земји имаат проблеми, и тоа во истите сфери што е сосема разбирливо со оглед на нивната заедничка историја. Како и да е, некои земји се движат напред со побрзо темпо, а некои со побавно. Тоа пред сè зависи од способноста и капацитетите на државата да се соочи со предизвиците кои ги налага членството во ЕУ затоа што ЕУ нема намера да прима членови кои не се ни најмалку блиску до нејзините стандарди, односно да ги издржува и постојано да ги финансира, а притоа тие да не дадат никаков придонес во одржувањето и зацврстувањето на Унијата, и на економски, и на политички, и на безбедносен план.

Во поглед на македонското интегрирање во ЕУ, статистиката покажува дека 90% од граѓаните на РМ се изјаснуваат ЗА членство во ЕУ. Значи, народот целосно го поддржува и стои зад процесот за пристапување на РМ кон ЕУ како полноправна членка. Што се однесува на другата страна, поголемиот дел од претставниците на ЕУ велат дека РМ е на добар пат да стане членка на ЕУ, но кога ќе биде тоа, никој не знае да каже.

Како и да е, факт е дека Европската Унија и во иднина ќе продолжи да прима нови членки, и како што вели Виктор Иго: „Ќе дојде ден кога сите нации на овој континент ќе се здружат во повисок степен на единство и ќе создадат европско братство, без да ги загубат своите особености и својата славна индивидуалност“. Токму тоа е и мотото на ЕУ – „united in diversity“ или обединети во различностите.

Литература

1. Бајхелт Тим, *Европската Унија по проширувањето на исток*, Фондација „Конрад Аденауер“, Скопје 2005;
2. Бендевски Трајан, *Право на Европска Унија*, Скопје, 2001;
3. Вајденфелд, Вернер, и Веселс Волфганг, *Европа од А до Ш: Прирачник за европска интеграција*, Фондација „Конрад Аденауер“, Скопје 2004;
4. Камбовски Владо, *Правда и внатрешни работи на Европската Унија*, Скопје 2005;
5. Nugent Neill, *The Government and Politics of the European Union*, Macmillan, 1994;
6. Фонтејн Паскал, *Европа во 12 лекции*. Скопје 2006;
7. Секретаријат за европски прашања, Влада на РМ, *И Сонцето е ѕвезда: Македонија во ЕУ*, Зип-Зап, Скопје 2006;
8. Фондација „Конрад Аденауер“ Скопје, *Говори на европски политичари од 1946 до 2007*, Винсент, Скопје 2007;
9. Интернет:
 - www.ec.europa.eu/enlargement;
 - www.eur.europa.eu.

Snezana Talevska, student
Police Academy, Skopje

EXPANSION OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

One of the most popular topics at the moment, especially on the Balkans, is the European Union and its policy of expansion.

From that aspect, we should get acquainted with the process of development of the EU since its foundation until today. Therefore, this article's objective is to elaborate on the expansions of the EU occurred so far and the expansions to occur in future, paying particular attention to the current membership candidate countries, in accordance with the last Commission's Report for their progress from 6 November 2007.

Key words: *EU, expansion, pre-accession assistance – IPA, candidate countries, Croatia, Turkey, Republic of Macedonia, Commission's Report.*

ПОЛОЖБАТА НА НАЦИОНАЛНИТЕ МАЛЦИНСТВА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ПО ОХРИДСКИОТ РАМКОВЕН ДОГОВОР ОД 2001 ГОДИНА

Резиме

Предмет на овој труд е положбата на малцинствата и малцинските права во Република Македонија по Охридскиот рамковен договор од 13 август 2001 година. Како импликација од неговото потпишување истата година се донесоа уставните измени – амандманите и неколку закони кои произлегуваат од нив. Со тоа значително се измени положбата на македонските малцинства кои добија статус на припадници на етнички заедници, т.е. припадници на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија.

Во контекст на прашањето кое се актуализира во трудот се дадени неколку дефиниции за поимот малцинство и анализа на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, како прв правнообврзувачки мултилатерален инструмент за заштита на националните малцинства. Посебно се акцентирани: правото на припадниците на етничките заедници да го користат својот јазик, правото на употреба на знамињата и симболите на заедниците, како и на програмите за да се постигне правична застапеност на сите заедници на сите нивоа во општественото живеење.

Клучни зборови: малцинство, Охридски рамковен договор, Устав на Република Македонија, права, закон, припадници на етнички заедници.

Вовед

На 13 август 2001 година, со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор во Скопје, се прекина конфликтот во Република Македонија во кој имаше многу жртви. Албанското малцинство во Република Македонија означено во Преамбулата на Уставот на Република Македонија како националност, го дефинира конфликтот како „борба за човекови права.“

Со Рамковниот договор тие успеаја да постигнат измена на Уставот, пред сè на Преамбулата и одредени негови членови кои се однесуваат на третманот на правата на малцинствата. Денес, албанскиот народ кој живее на територијата на Република Македонија очигледно ужива повеќе права од оние кои ги уживаше претходно, но сè уште треба да се донесат и применуваат законите кои произлегуваат од Охридскиот договор. Најголеми промени се постигнати во употребата на албанскиот јазик така што тој е издигнат на јазик во службена употреба во Република Македонија, во високото образование и во застапеноста на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија во органите на државната управа. Посебно е карактеристична примената на т.н. Бадинтерово правило, т.е. за сите закони кои се донесуваат во Собранието на Република Македонија, а кои се од интерес на припадниците на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија (така се именуваат малцинствата во Република Македонија) и за кои одлучува Комитетот за односи меѓу заедниците, е потребно покрај мнозинство гласови од вкупниот број пратеници и мнозинство гласови од

вкупниот број пратеници припадници на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија.

Токму поради сите овие привилегии кои ги добија етничките заедници, често се вели дека Охридскиот договор и уставните измени се точка на пресврт во третманот на правата на малцинствата.

1. Поим за малцинство

Во ниту еден меѓународен документ за заштита на малцинствата не постои дефиниција за малцинство.

Дефиницијата за малцинство во предлогот на Поткомисијата за спречување на дискриминацијата и за заштита на малцинствата во 1950 година до Комисијата за правата на човекот гласи: „Терминот малцинство се однесува на оние недоминантни групи на населението кои имаат и сакаат да ги сочуваат цврстите етнички, верски или јазични традиции или карактеристики, според кои се разликуваат од другото население¹.“

Други дефиниции за малцинство се: „Група бројно помала во споредба со другото население на државата што е во недоминантна положба, а чии членови – државјани на таа држава – имаат етнички, јазични или верски карактеристики поинакви од оние на другото население и искажуваат, макар и имплицитно, чувство на солидарност насочено кон сочувување на својата култура, традиција, религија или јазик²“ и : „Група граѓани на една држава што е бројно малцинство во недоминантна положба во таа држава, а што се карактеризира со етнички, верски или јазични особености различни од оние на мнозинското население; тие имаат чувство на меѓусебна солидарност, мотивирани, макар и имплицитно, од колективната волја за преживување, со цел да постигнат стварна и правна еднаквост со мнозинството³.“

Но сепак, најприфатлива е синтетичката дефиниција – доктринарна, која произлегува од расправите на стручњациите и многубројните предлози за дефинирање: „Малцинството е група граѓани на една држава, која е бројно недоминантна, а која поседува етнички, верски, јазични и други карактеристики различни од мнозинското население и која поседува чувство на солидарност и колективна волја за одржување на својата посебност во заедницата⁴.“

2. Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства

Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства е донесена во Стразбур на 1 февруари 1995 година од страна на Советот на Европа. Ова е првиот правнообврзувачки мултилатерален инструмент за заштита на националните малцинства воопшто. Таа се спроведува преку националните закони и политика. Конвенцијата ги предвидува начелата кои треба да ги почитуваат државите кои ја ратификуваат Конвенцијата. Тие вклучуваат еднаквост пред законот, преземање мерки

¹ Владимир Ортаковски, *Малцинствата на Балканот*, 2-ри Август С - Штип, Скопје 1998, стр. 35.

² Дефиниција за малцинство предложена од Франческо Капоторти, италијански професор по меѓународно право и специјален известувач на Поткомисијата за спречување на дискриминацијата и за заштита на малцинствата, во неговата студија за правата на малцинствата, *ibid*, стр. 36.

³ Од канадскиот експерт Жил Дешен, известувач на Поткомисијата, предложена во 1985 година, *ibid*, стр. 36.

⁴ Љубомир Д. Фрчоски, Васил Тупурковски и Владимир Ортаковски, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, Скопје 1995, стр. 118.

за зачувување и развој на културите и за зачувување на идентитетот, религијата, малцинските јазици, традициите, обезбедување на пристап кон медиумите, воспоставување на слободни и мирни контакти преку границите со луѓе кои законски престојуваат во други држави. Конвенцијата предвидува и машинерија за имплементација со која на [Комитетот на министри](#) на Советот на Европа, кому му помага Советодавниот комитет составен од независни експерти, му се доделуваат овластувања да оцени во колкава мерка Конвенцијата се спроведува во практиката.

Република Македонија ја ратификуваше Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (РКНМ) на 10.4.1997 година. Таа стапи во сила на 1 февруари 1998 година. Иницијалниот извештај за имплементацијата на Рамковната конвенција е доставен во септември 2003 година, по што следеше посетата на делегацијата на Советодавниот комитет на РКНМ (декември 2003 година), изготвување и усвојување на Мислењето на Советодавниот комитет (мај 2004 година) и негово доставување до Владата на РМ (јуни 2004 година). На почетокот на јануари 2005 година, се доставени коментарите на Владата за мислењето на Советодавниот комитет, по што следува процедура на разгледување во Комитетот на министри на Советот на Европа и усвојување на соодветна резолуција. Во однос на имплементацијата на РКНМ, треба да се има предвид дека, покрај обврските што произлегуваат од оваа конвенција, основната рамка за малцинската политика во Република Македонија претставува имплементацијата на Рамковниот договор, кој главно ги надминува стандардите утврдени со Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства.

3. Охридски рамковен договор

Охридскиот рамковен договор претставува решение на еден етнички конфликт кој се водеше во Република Македонија во 2001 година. Потпишан е во Скопје, на 13 август 2001 на англиски јазик. Составен е од следниве делови: Основни принципи, Прекин на непријателствата, Развој на децентрализирана власт, Недискриминација и правична застапеност, Посебни собраниски процедури, Образование и употреба на јазиците, Изразување на идентитетот, Имплементација, Анекси (Уставни амандмани, Измени во законодавството и Имплементација и мерки за градење доверба) и Завршни одредби. Како што се истакнува во Завршните одредби, Договорот стапува во сила со неговото потпишување, а верзијата на англиски јазик е единствената автентична верзија. Договорот се водеше под покровителство на претседателот Борис Трајковски.

Во Анексот А кој гласи: Уставни амандмани, се предвидува измена на Уставот на Република Македонија, неговата Преамбула и одредени негови членови, со цел да се подобри положбата на македонските малцинства.

Во Анексот Б кој гласи: Измени во законодавството, се предвидуваат одредени измени во следните законски прописи: Закон за локална самоуправа, Закон за локално финансирање, Закон за општински граници, Закони кои се однесуваат на полицијата лоцирана во општините, Закони за државни службеници и јавна администрација, Закон за изборни единици, Правила за Собранието, Закони што се однесуваат на употребата на јазиците, Закон за Народен правобранител и други закони, односно *„Собранието ќе ги озакопи сите законодавни одредби кои може да бидат неопходни во давањето целосен ефект на Рамковниот договор и ќе ги измени или ќе ги укине сите одредби кои не се во согласност со Рамковниот договор“*⁵.

⁵ 10, Анекс Б, Рамковен договор, Скопје, 13 август 2001 година.

Во Анексот Ц кој гласи: Имплементација и мерки за градење на довербата, се наведени следниве делови: Меѓународна поддршка, Попис и избори, Враќање на бегалците, Ревитализација и обнова, Развој на децентрализирана власт, Недискриминација и правична застапеност и Култура, образование и употреба на јазиците.

4. Положбата на малцинствата во Република Македонија по 13 август 2001 година

Собранието на Република Македонија, на седницата одржана на 16 ноември 2001 година, ги усвои амандманите IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII и XVIII на Уставот на Република Македонија, како дел од имплементацијата на Охридскиот рамковен договор. Карактеристично е да се напомене дека Албанците и другите малцинства кои живеат во Република Македонија сега се именуваат како „припадници на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија.“

Со Амандманот IV се заменува Преамбулата на Уставот на Република Македонија која гласи:

„Граѓаните на Република Македонија, македонскиот народ, како и граѓаните кои живеат во нејзините граници кои се дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и другите, преземајќи ја одговорноста за сегашноста и иднината на нивната татковина, свесни и благодарни на своите предци за жртвите и посветеноста во нивните заложби и борба за создавање самостојна и суверена држава Македонија и одговорни пред идните генерации за зачувување и развој на сè што е вредно од богатото културно наследство и соживот во Македонија, еднакви во своите права и обврски кон заедничкото добро - Република Македонија - во согласност со традицијата на Крушевската Република и одлуките на АСНОМ и на Референдумот од 8 септември 1991 година, одлучија да ја конституираат Република Македонија како самостојна, суверена држава, со намера да се воспостави и зацврсти владеењето на правото, да се гарантираат човековите права и граѓанските слободи, да се обезбеди мир и соживот, социјална правда, економска благосостојба и напредок на личниот и заедничкиот живот, преку своите претставници во Собранието на Република Македонија, избрани на слободни и демократски избори го донесуваат овој...“⁶

Со новиот текст на Преамбулата, кој е работен во духот на европскиот конституционализам, се дава предност на мултикултурализмот на општеството и Република Македонија со него прераснува во модерна демократија. Новините во Преамбулата се однесуваат на тоа што граѓаните фигурираат на чело на текстот како конституенци на македонската држава; македонскиот народ се дефинира како етнос; националните малцинства – од националности се трансформираат во делови од народи итн.

Имајќи ги предвид Уставните амандмани од 2001 година, Владата на Република Македонија во 2003 година поднесе ревидирана Декларација во согласност со која: *„Терминот национални малцинства кој се користи во Рамковната конвенција и одредбите на истата Конвенција ќе се применуваат на граѓаните на Република Македонија кои живеат во нејзините граници и кои се дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ и бошњачкиот народ.“*

⁶ Амандман IV, Преамбула на Уставот на Република Македонија.

Според Вториот извештај на Владата на Република Македонија по Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства на Советот на Европа се констатира дека законодавството на Република Македонија е компатибилно со одредбите на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства (членови 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 и 17): Правото на слободно изразување на националната припадност, Правото на еднаквост пред закон и еднаков третман, Правото на припадниците на заедниците да ја сочуваат и развиваат културата, Правото на мирно собирање, слобода на здружување, слобода на изразување и слобода на мислење, совест и религија, Правото на секој припадник на национално малцинство да ја манифестира својата религија или верување, Правото на слобода на изразување, Правото на припадниците на етничките заедници да го користат својот јазик, Правото на припадник на етничка заедница да го користи своето презиме и име на својот јазик, Обврската на државата за унапредување на еднакви можности за пристап кон образованието за припадниците на етничките заедници, Правото на етничките заедници да формираат приватни установи за образование, Правото да се изучува својот јазик, како и обврската на државата, во рамките на образовниот систем и во областите во кои традиционално или во значителен број живеат припадниците на заедниците, да обезбеди изучување или настава на нивните јазици, Правото на ефективна партиципација, Правото на слобода на движење и слободен избор на живеалиште.

4.1. Правото на припадниците на етничките заедници да го користат својот јазик

Правото на употребата на јазиците на заедниците се остварува преку следниве форми:

- во приватниот живот, преку слободна употреба на својот јазик во секојдневната комуникација, во кругот на семејството и сл.;
- во официјалните евиденции - при издавање на лични документи. Личните документи на граѓаните кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот јазик се издаваат на македонски јазик и неговото писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребува граѓанинот;
- право на настава на мајчин јазик во основното и во средното образование;
- право на употреба на јазиците на заедниците во единиците на локалната самоуправа. Во единиците на локалната самоуправа јазикот и писмото што го користат најмалку 20% од граѓаните е службен јазик, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо. За употребата на јазиците и писмата на кои зборуваат помалку од 20% од граѓаните во единиците на локалната самоуправа одлучуваат органите на единиците на локалната самоуправа. Оваа уставна одредба на идентичен начин е предвидена и во Законот за локална самоуправа.
- право на употреба на јазиците на заедниците во комуникацијата со министерствата и подрачните единици на министерствата и во органите на државната власт;
- право на употреба на јазиците на заедниците во судските постапки;
- право на употреба на јазиците на заедниците на пленарни седници во Собранието на Република Македонија;
- право на употреба на јазиците на заедниците при објавување на законите и другите прописи. Во согласност со одредбите од Рамковниот договор и Амандманот V од Уставот, Собранието на Република Македонија донесе Закон за дополнување на Законот за објавување на законите и другите прописи во Службен весник на РМ. Со член 8 став 2 од Законот се утврдува дека законите

се објавуваат и на друг службен јазик и писмо што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните кои припаѓаат на заедниците во Република Македонија.

Законодавство за јазиците и програми за учење на малцинските јазици.

Со член 3 и со член 8 од Законот за основното образование, се гарантираат еднаквите права во основното образование за сите деца, Македонци и за оние кои се дел од албанскиот, турскиот, ромскиот, влашкиот, српскиот, бошњачкиот народ и другите. За учениците кои се дел од албанската, турската и српската заедница, воспитно-образовниот процес во забавишните групи и во основното образование се изведува на мајчиниот јазик на учениците и писмото на соодветната заедница. Учениците од српска, турска, ромска и влашка етничка припадност кои наставниот процес го следат на македонски јазик, го изучуваат и својот мајчин јазик.

Во средното образование, во согласност со член 3 и со член 4 од Законот за средно образование воспитно-образовниот процес освен на македонски јазик, се реализира и на албански и на турски јазик⁷.

Во конкурсите за упис во сферата на високото образование, во согласност со член 23 од Законот за измени и дополнување на Законот за високо образование, е дадена дополнителна квота за заедниците, утврдена од Владата на Република Македонија и таа означува позитивна дискриминација.

Според ова, Република Македонија обезбедува предучилишно, основно, средно образование, како и високо образование во областа на лингвистиката, педагогијата и драмската уметност на јазикот на одредени заедници и тоа: албански, турски и српски - основното образование; албански и турски во средното и високото образование⁸.

Процент на универзитетски студенти припадници на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија

Процентуалниот сооднос на студенти во Република Македонија сè уште не кореспондира во целост со етничката структурата на населението. Поради тоа, во Република Македонија веќе подолго време се водат посебни политики чија цел е зголемување на процентот на студенти припадници на етничките заедници кои не се во мнозинство. Имено, од 1994 година Владата на Република Македонија, со одлука, секоја година одредува дополнителна квота за бесплатно студирање на државните универзитети за припадниците на сите малцинства, во зависност од нивната пропорционална застапеност во вкупното население⁹. Овој инструмент на позитивна дискриминација до одредена мерка го подобруваше процентот на студенти

⁷ Во Македонија учениците од албанскиот етникум наставата на мајчин јазик ја следат во шест општини и градот Скопје или, од вкупно 90 средни училишта, во 26 училишта има настава на албански, а во 7 училишта наставата се изведува на турски јазик. Во учебната 2002/2003 год. во средно образование биле запишани вкупно 94.868 ученици од кои 76.459 (80.59%) наставата ја следеле на македонски јазик, 17.624 (18,57%) на албански јазик и 785 (0,82%) на турски јазик (податоците се од Министерството за образование и наука).

⁸ Од оваа учебна година се вовеле факултативно изучување на влашкиот јазик на Педагошкиот факултет во Штип, со цел обезбедување наставен кадар за факултативната настава на влашки јазик. Дополнително, во тек е проектот за вклучување на ромскиот јазик во програмите на Филолошките факултети во Македонија.

⁹ На пример, ако се примаат 1.000 студенти кои ги финансира државата, надвор од таа квота можат да се примат дополнителни 230 Албанци кои го положиле приемниот испит, бидејќи во тоа време процентот на албанското население беше 22.6% (податоците се од Министерството за образование и наука).

припадници на етничките заедници во периодот од 1994 година¹⁰. Сепак, овој тренд на зголемување беше незначителен заради што беше неопходно воведување и на други мерки. Затоа во 1998 година се воведува нова категорија студенти на државните универзитети кои индивидуално ги сносат трошоците за студирање. Оваа интервенција предизвика извесно покачување на вкупниот број на студенти, вклучително и на студенти од редот на етничките заедници кои не се мнозинство во Република Македонија. Оттаму, оваа интервенција може да се забележи само при анализа на апсолутниот број на студенти, но не и преку анализа на процентуалното учество на студенти според етничката припадност.

Во функција на подобрување на процентуалната застапеност на студентите од етничките заедници, во 2001 година е отворен првиот приватен универзитет во Република Македонија (Универзитетот на ЈИЕ во Тетово) со значајна поддршка од меѓународната заедница, на кој наставата се изведува на албански, македонски и англиски јазик. Со неговото отворање, вкупниот број на Албанци запишани на некои од високообразовните установи, заклучно со студиската година 2003/2004, се зголеми и изнесуваше 10,4% од вкупниот број на запишани студенти во таа година.

Во 2003 година, со Законот за изменување и дополнувања на Законот за високото образование позитивната дискриминација стана законска обврска при упис на државните универзитети.

Во 2004 година беше усвоен Законот за формирање на Државниот универзитет во Тетово¹¹, со што се исполнува обврската за државно финансирање на високото образование на јазикот кој го зборуваат најмалку 20% од граѓаните на Република Македонија. Наставниот процес на оваа институција (на албански јазик) започна во академската 2004/05, по нејзиното акредитирање.

Припадниците на јазиците на заедниците, освен на Државниот универзитет во Тетово, своето право за образование на мајчин јазик можат да го остварат и на државните универзитети во Скопје и во Битола. На овие универзитети, на Филолошките факултети постојат катедри за изучување на: албанскиот јазик и литература и турскиот јазик и литература. На Педагошките факултети во Скопје и во Штип, кои образуваат наставници, односно стручни соработници за настава во основното и во средното образование, постојат групи на албански и на турски јазик.

За поттикнување на припадниците на јазиците на заедниците кои ги зборуваат помалку од 20% од граѓаните на Република Македонија, Министерството за образование и наука донесе одлука со која ќе се изучува влашкиот јазик и литература на Педагошкиот факултет во Штип. Во постапка е првпат за факултативно изучување на ромскиот јазик и литература на еден од Филолошките факултети. На Академијата за драмски уметности постои катедра за албанска и за турска драма.

4.2. Баденерово правило

При усвојување на закони кои се од значење за културата, употребата на јазиците, образованието, личните документи и употребата на симболите на

¹⁰ Кај албанската заедница застапеноста се зголеми од 2,23% во 1992/3 до 5,7% во 2000/01 (податоците се од Министерството за образование и наука).

¹¹ По отворањето на Државниот универзитет – Тетово со вкупно 2.350 студенти на двете акредитирани студиски години за студиската 2004/2005 година, вкупниот број на студенти Албанци, изнесува над 15,5 % од вкупниот број на студенти на сите универзитети, со тенденција на зголемување. Инаку, учеството на албанската заедница во вкупната популација изнесува 25,17% (податоците се од Министерството за образование и наука).

припадниците на заедниците, Собранието одлучува со гласање на мнозинство од присутните пратеници, во рамките на кое треба да постои и мнозинство од присутните пратеници од етничките заедници (член 69, УРМ). Членот 69 важи и при усвојување на законите за локална самоуправа, како и законите за финансирање на единиците на локалната самоуправа, локалните избори, територијалната организација на општините и градот Скопје (член 114, став 5, УРМ). Оваа уставна одредба (често нарекувана како **Бадентерово правило**) има своја имплементација и во Деловникот на Собранието на Република Македонија. Ако настане спор во врска со примената на оваа уставна одредба, него го решава Комитетот за односи меѓу заедниците¹².

4.3. Преземени мерки во врска со употребата на знамињата и симболите на заедниците

Со прифатената рамка во договорот од Охрид во точка седум „Изразување на идентитетот“ е предвидена употреба на симболите со кои се обележува идентитетот на заедницата. Врз основа на ова со измените и дополнувањата на Уставот на Република Македонија во 2001 година, е утврдено дека: *„Припадниците на заедниците имаат право слободно да го изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и особеностите на своите заедници и да ги употребуваат симболите на својата заедница. Републиката им ја гарантира заштитата на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на сите заедници*¹³.“

На седница на Собранието на Република Македонија на 15 јули 2005 година е донесен Закон за употреба на знамињата на заедниците во Република Македонија. Според него се уредуваат правото и начинот на употребата на знамињата преку кои заедниците во Република Македонија ги изразуваат својот идентитет и особеностите. Законот дава право да се истакнуваат знамињата на заедниците пред локалните самоуправи – каде што заедницата е мнозинство и знамето на заедницата може постојано да се вее, заедно со знамето на РМ. Според Законот постои право за истакнување на знамето за време на празниците и при доаѓање на странски делегации и на Претседателот и во локалната самоуправа, дозволено е знамињата да се истакнуваат по плоштадите и улиците каде што поминуваат делегациите. Со членот 6 од Законот, се дава право за истакнување на знамето на заедницата, се разбира заедно со знамето на РМ, при разни средби, натпревари, собири, прослави, свечености и манифестации кои ги организира заедницата, а во членот 8 од Законот е регулирано каков ќе биде редоследот на знамињата.

4.4. Дефинирани програми за да се постигне правична застапеност на сите заедници на сите нивоа на безбедносните сили

Во делот за „Недискриминација и правична застапеност“ од Рамковниот договор се истакнува дека особено внимание ќе се посвети полициските служби

¹² Со Амандманот XII (член 78, се брише член 84, алинеја 7, УРМ) се основа Комитет за односи меѓу заедниците од страна на Собранието на Република Македонија. Комитетот го сочинуваат 19 членови од кои по седум членови се од редот на пратениците во Собранието Македонци и Албанци и по еден член од редот на пратениците Турци, Власи, Роми, Срби и Бошњаци. Доколку некоја од заедниците нема пратеници, Народниот правобранител, по консултации со релевантните претставници на тие заедници, ќе ги предложи другите членови на Комитетот. Членовите на Комитетот ги избира Собранието на Република Македонија. Комитетот разгледува прашања од односите меѓу заедниците во Републиката и дава мислења и предлози за нивно решавање.

¹³ Амандман VIII, член 48, на Уставот на Република Македонија.

генерално да го одразат составот и распределбата на населението во Македонија. Поконкретно тоа е специфицирано во Анексот Ц.

Страните се обврзуваат да обезбедат дека до 2004 година полициските служби генерално ќе го одразат составот и распределбата на населението во Македонија. Како почетен чекор за постигнување на ова, страните се обврзуваат да осигураат дека 500 нови полицајци од заедниците кои не се мнозинско население во Македонија ќе се ангажираат и обучат до јули 2002 година, и дека тие полицајци ќе се распоредат во областите каде што живеат такви заедници. Страните, исто така, се обврзуваат дека други 500 такви полицајци ќе се ангажираат и обучат до јули 2003 година и дека тие полицајци ќе се распоредат, на приоритетна основа, во областите низ цела Македонија каде што живеат такви заедници¹⁴. Притоа, се очекува меѓународната заедница (ОБСЕ, Европската Унија и САД) да дадат поддршка и помош во имплементирањето на овие обврски, особено преку проверка и селекција на кандидатите и нивна обука. Тоа особено се однесува во делот на:

- професионална обука, обука за човекови права и друга обука;
- техничка помош за реформа во полицијата, вклучувајќи помош во проверката, селекцијата и унапредувањето на процесите;
- развивање кодекс за однесување на полицијата (Кодекс на полициска етика, донесен во декември 2003 година (Службен весник на РМ, бр. 3/04), подоцна е донесен нов Кодекс на полициска етика, (Службен весник на РМ, бр. 72/07));
- соработка во поглед на планирањето на транзицијата за ангажирање и распоредување полицајци од заедниците кои не се во мнозинство во Македонија и
- распоредување, колку што е можно побрзо, меѓународни набљудувачи и полициски советници во чувствителните области, преку соодветни аранжмани со релевантните власти.

Во Министерството за внатрешни работи, основа за подобрување на правичната застапеност на припадниците на заедниците се уставните измени и постојната законска регулатива од областа на внатрешните работи: Законот за внатрешни работи, Законот за државни службеници, Законот за полиција и соодветните одредби на Рамковниот договор (Развој на децентрализирана власт и Недискриминација и правична застапеност).

Заради целосна имплементација на одредбите од Рамковниот договор и почитување на уставните амандмани и уставното начело за соодветна и правична застапеност на заедниците во органите на државната управа, Министерството за внатрешни работи пристапи кон забрзување на процесот на прием на лица, припадници на заедниците во Република Македонија, најмногу преку објавување на јавни огласи за прием на лица на работно место полицаец-приправник, објавување на јавни огласи за прием на лица со статус на државни службеници-припадници на заедниците, како и преку прием на лица на оперативни работни места во органите во состав на Министерството за внатрешни работи. Процесот на прием на полицајци - приправници е поддржуван и спроведен со помош и на меѓународната заедница особено преку проверка, селекција и обука на кандидатите во Полициската академија во Скопје. Беше посветено внимание на воведувањето работни места за кои е предвидена двојазичност, за која цел се пристапи кон изменување на Актот за систематизација на работните места.

Во текот на 2005 година работен однос засновале 84 лица со статус на државни службеници (сите припадници на албанската заедница), обучени во рамките на РАСЕ-

¹⁴ 5.2. Анекс Ц, Рамковен договор, Скопје 13 август 2001 година.

програмата, финансирана со средства од КАРДС 2002, додека дополнителни 574 лица ќе бидат преземени од Министерството за одбрана, од кои 165 припадници на албанската заедница. Со наведените вработувања и преземени лица, во 2005 година во Министерството за внатрешни работи се вработени 13.120 работници од кои 1.908 припадници на албанската заедница т.е. вкупната застапеност на албанската заедница во МВР изнесува 14,5% за 2005 година¹⁵.

Заклучни согледувања и препораки

Од сето претходно презентирано во трудот, може да се согласиме дека навистина Охридскиот договор заедно со уставните измени претставуваат точка на пресврт во третманот на правата на малцинствата. Уставните измени (промената на Преамбулата и одредени членови на Уставот на Република Македонија), Законот за високо образование, Законот за локална самоуправа, Законот за локално финансирање, Законот за општински граници, Законот за полиција, Законот за употреба на знамињата (симболите) на припадниците на заедниците и другите одат во прилог на тоа дека навистина се зголемени правата на малцинствата (припадниците на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија) и за тоа се води особена грижа. Исто така се почитува и уставното начело за соодветна и правична застапеност на заедниците во органите на државната управа (Министерството за внатрешни работи, Министерството за одбрана, Армијата на Република Македонија и други), но и во образовниот процес (со посебните квоти резервирани за етничките заедници).

Извештаите на Владата на Република Македонија по Рамковната конвенција за национални малцинства и извештаите на многу меѓународни институции за состојбата на малцинствата во Република Македонија потврдуваат дека се подобрува положбата на припадниците на заедниците во Република Македонија, но дека сè уште треба да се работи на тоа поле, посебно на имплементацијата на донесените закони и усвојување на т.н. европски закони и препораките во меѓународните документи од оваа сфера, затоа што тоа претставува и еден од условите што се поставува пред Република Македонија за влез во Европската Унија, како стратешка определба и цел на нашата земја.

¹⁵ Податоците се од Министерството за внатрешни работи.

Библиографски информации:

Книги:

- Ортаковски Владимир, *Малцинствата на Балканот*, 2-ри Август С – Штип, Скопје 1998.
- Фрчкоски Д., Љубомир, Тупурковски Васил и Ортаковски Владимир, *Меѓународно јавно право*, Табернакул, Скопје 1995.
- Шкариќ Светомир, *Споредбено и македонско уставно право*, Матица македонска, Скопје 2004.

Правни извори:

- Закон за внатрешни работи, Службен весник на РМ, бр.19/95, 55/97, 38/02, 33/03 и 19/2004.
- Закон за државни службеници, Службен весник на РМ, бр. 59/00, 112/00, 34/01, 103/01, 43/02, 98/02, 17/03, 40/03, 85/03, 17/04 и 69/04.
- Закон за измени и дополнување на Законот за високо образование, Службен весник на РМ, бр. 49/03.
- Закон за локална самоуправа, Службен весник на РМ, бр. 5/02.
- Закон за објавување на законите и другите прописи во Службен весник на РМ, Службен весник на РМ, бр. 43/02.
- Закон за основното образование, Службен весник на РМ, бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 52/02 – консолидирана верзија, 40/03, 42/03 и 63/04.
- Закон за полиција, Службен весник на РМ, бр. 114/06.
- Закон за средно образование, Службен весник на РМ, бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 52/02 – консолидирана верзија, 40/03, 42/03 и 67/04.
- Закон за употреба на знамињата на заедниците во Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 58/05.
- Закон за формирање на Државниот универзитет во Тетово, Службен весник на РМ, бр. 8/04.
- Меѓународен пакт за граѓански и политички права на човекот и граѓанинот.
- Рамковен договор, Скопје 13 август 2001 година.
- Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства, Стразбур 1 февруари 1995 година.
- Спогодба за меѓуетничка толеранција на земјите од Југоисточна Европа, 25 ноември 2004 година.
- Устав на Република Македонија.

Извештаи:

- Втор извештај на Владата на Република Македонија по Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства на Советот на Европа, Скопје февруари 2006 година.
- Иницијален извештај на Република Македонија по Рамковната конвенција за национални малцинства.

Електронски/интернет извори:

- <http://www.mk.wikipedia.org> (10.11.2007)
- <http://www.mon.gov.mk> (25.11.2007)
- <http://www.moi.gov.mk> (25.11.2007)
- <http://www.sobranie.mk> (20.11.2007)
- <http://www.stat.gov.mk> (1.12.2007)
- <http://www.vlada.mk> (20.11.2007)

Kire Babanoski
Police academy, Skopje

THE STATUS OF NATIONAL MINORITIES IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA AFTER THE OHRID FRAMEWORK AGREEMENT FROM 2001

Abstract

This paper explores the situation of minorities and minorities' rights in the Republic of Macedonia after the Ohrid framework agreement from the 13th August 2001. After its signing, constitutional changes (amendments and certain laws that emerged from them) were made the same year. This changed the situation of the Macedonian minorities significantly, and they got a status of members of ethnic communities i.e. members of minorities which are not majority in the Republic of Macedonia.

In this context, some definitions of the concept of minority and analysis of the Framework convention for national minorities' protection are given. A special emphasis is put on the right of the members of ethnic communities to use their own language, flags and symbols, and also on the programmes for the right of all minorities to proportional representation on every level of social life.

Key words: *minority, Ohrid framework agreement, Constitution of the Republic of Macedonia, rights, members of ethnic communities*

ПОИМНО РАЗГРАНИЧУВАЊЕ НА ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ ОД ДРУГИ ДЕВИЈАНТНИ ПОЈАВИ

Резиме: Пред ревизијата на кривичното законодавство во 2004 година, кога трговијата со луѓе беше дефинирана како кривично дело, во нашата земја не постоеше единствено сфаќање за оваа појава.

Таквата состојба создаде конфузија во термилошкото разликување на трговијата со луѓе и сличните појави. Исти појави се обележуваа со различни термини, различни појави со исти термини, се создаваа непотребни хомоними и синоними.

Во трудот се укажува на поимното определување на трговијата со луѓе, битните разлики од другите слични девијантни појави, со посебен осврт на проституцијата и криумчарењето мигранти.

Клучни зборови: трговија со луѓе, поимно разграничување, појави слични на трговијата со луѓе, проституција, криумчарење мигранти.

1. Вовед

Последните години од минатиот и почетокот од овој век се одбележани со појавата на трговија со луѓе. И наместо сè поголемиот развој и подобрувањето на она што се нарекува современ живот да го “убива” ваквиот проблем, се случува спротивното, старото зло од ден на ден сè повеќе оживува и добива на сила.

Сепак, современоста, иако не помогна да се намали распространетоста на трговијата со луѓе, овозможи да се појават форми слични на неа.¹ Како резултат на тоа дојде до голема конфузија и мешање на трговијата со луѓе и криумчарењето на мигранти, како резултат на нивната сличност во фазите, со трговијата со луѓе и проституцијата, една од формите на експлоатација кај трговијата со луѓе.

Република Македонија е земја која пред кусо време се соочи со фактот дека е инволвирана во трговијата со луѓе, и изврши нејзино инкриминирање. До инкриминацијата, делата кои всушност претставуваа трговија со луѓе, многу често, беа казнувани како посредување при вршење проституција. Дури и во денешно време се случуваат такви пропусти.

Во овој труд се обидуваме да ја претставиме трговијата со луѓе со сите свои карактеристики и да покажеме дека сличните појави на неа, сепак, и не се толку многу слични.

2. Дефинирање на трговијата со луѓе

Според дефиницијата на ООН, трговијата со луѓе е "регрутирање, транспорт, трансфер, прифаќање или примање на лица со помош на употреба на уцена или сила, или други начини и форми на насилство, измама, заблуда, или со помош на употреба на моќ или искористување на состојба на ранливост, или со давање или земање на

¹ Некои од таквите форми постоеле и многу одамна (на пример, проституцијата)

парични средства или бенефиции за да се постигне целта да се има контрола врз лицето, сè со цел истото да се експлоатира. Експлоатацијата вклучува минимум проституција или каква било друга сексуална експлоатација, присилна работа или вршење на други услуги, ропство или сличен на него однос и трговија со човечки органи."² Ставот 2 од истиот член се однесува на согласноста на жртвата на трговијата со луѓе, и вели дека таа согласноста е ирелевантна за постоењето на делото.

Меѓународната организација за миграции (ИОМ), "трговијата со луѓе" ја дефинира како регрутирање, киднапирање или друг начин на грабнување на лицето за да се пренесе преку меѓународни граници, каде што за време на тој процес трговецот со луѓе добива економски или друг профит со помош на измама или други форми на експлоатација под услови кои ги кршат основните човекови права."³

Европол Конвенцијата, трговијата со луѓе ја дефинира како "потчинување на лице под влијание на друго лице со употреба на насилство или насилни средства, или со злоупотреба на овластувања или интриги, особено во поглед на експлоатација со проституција, разни видови на полова експлоатација и напад врз малолетници, или трговија со напуштени деца."⁴

Со измените и дополнувањата на нашиот Кривичен законик од 2004 година, беше воведен членот 418-а⁵ со кој "трговијата со луѓе" стана казниво дело:

(1) Тој што со сила, сериозна закана доведува во заблуда или други форми на присила, грабнување, измама, со злоупотреба на својата положба или состојбата на бременост, немоќ или физичка или ментална неспособност на друг, или со давање или примање пари или друга корист заради добивање согласност на лице кое има контрола врз друго лице, или на друг начин врбува, превезува, пренесува, купува, продава, засолнува или прифаќа лица заради експлоатација по пат на проституција или други форми на сексуална експлоатација, порнографија, присилна работа или слугување, ропство, присилни бракови, присилна фертилизација, незаконито посвојување или нему сличен однос или недопуштено пресадување делови од човековото тело, ќе се казни со казна затвор од најмалку четири години.

Честопати, поимот на трговијата со луѓе, намерно или ненамерно, се меша со некои други поими, а најчесто со криумчарењето мигранти и проституцијата.

3. Поимно разграничување на трговијата со луѓе и проституцијата

Проституцијата постоела отсекогаш и сè уште постои. Постојат бројни дефиниции за неа.

На пример, Радуловиќ смета дека проституцијата претставува продавање на телото и љубовна вештина заради добивање на материјална корист.⁶

Понатаму, Хенрикес проституцијата ја дефинира како појава која ги опфаќа сите сексуални чинови, и оние кај кои не доаѓа до полов однос, што некои лица ги

² Член 3, став 1 од Протоколот за превенција, оневозможување и казнување на трговијата со луѓе, посебно со жени и деца, донесен на 15-ти ноември 2000 година во Палермо (ратификуван од страна на Р. Македонија во 2004-тата година), а кој претставува дополнителен документ на Конвенцијата на Обединетите нации за спречување на транснационалниот организиран криминал (која Македонија ја потпиша на 12-ти декември 2000 година).

³ Марина Андева, *Италија и трговијата со луѓе*, Збирка есеи на тема трговија со луѓе, (Скопје: Студио-Емитер), стр.15

⁴ www.europol.int

⁵ Кривичен законик на РМ, Службен весник на РМ 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04

⁶ Трпе Стојановски, Љупчо Арнаудовски, *Трговија со луѓе – криминалитет*, (Скопје: Скенпоинт, 2002), стр.51

изведуваат со други лица од ист или друг пол, но со надомест кој не е од сексуална природа.⁷

Според една друга дефиниција, проституцијата подразбира доброволен сексуален однос кој се карактеризира со плаќање (најчесто со пари), екстреман промискуитет и емоционална рамнодушност спрема партнерот и самиот сексуален чин.⁸

Од претходната дефиниција произлегуваат и битните карактеристики на проституцијата:

- сексуалниот промискуитет, односно поврзаноста со голем број сексуални партнери;
- основниот мотив за сексуалната активност – парите; и
- отсуството на емоции и спрема сопственото сексуалното задоволување и спрема партнерот во сексуалниот акт.

При разграничувањето на трговијата со луѓе и проституцијата, прво, би почнале од законските инкриминации. Трговијата со луѓе (член 418-а од КЗ на РМ), како што веќе споменавме претходно, е кривично дело, додека проституцијата како појава не е инкриминирана како кривично дело, меѓутоа, Посредувањето во вршење проституција (член 191 од КЗ на РМ)⁹ претставува кривично дело. Всушност, инкриминацијата би можела да нè наведе на заклучок дека проституцијата не е самостојна појава, туку дека таа претставува само еден дел од начините на кои жртвите на трговијата со луѓе се експлоатираат. Меѓутоа, тоа не е сосема така.

Многу важно е да се прави разлика помеѓу проституцијата и делото посредување при вршење проституција, бидејќи тоа дело понекогаш претставува дел од кривичните дела кои се вршат при трговијата со луѓе.

Понатаму, проституцијата претставува девијантно однесување кое може да се одвива одвоено од трговијата со луѓе. Доколку ги споредуваме во поглед на експлоатацијата, трговијата со луѓе е онаа со поширок поим, бидејќи проституцијата, односно сексуалната експлоатација, е само еден од начините на експлоатација на жртвите на трговијата со луѓе.

Трговијата со луѓе претставува кршење на многу основни човекови права и слободи, меѓу кои правото на слобода и безбедност на личноста, забраната на суров и нехуман третман, слободата на движење, како и забраната на ропство и присилна работа. Со оглед на тоа што тука станува збор за сложен безбедносен проблем, се вршат и многу други поединечни облици на кршење на законските норми.

⁷ Ibid, стр. 52

⁸ Saša Mijalković, *Vidovi i oblici trgovine ljudima*, Temida, br.1, (Beograd: Prometej 2005), стр.34

⁹ (1) Тој што врбува, наведува, поттикнува или наамамува лица на проституција, или тој што на кој и да било начин учествува во предавање на лице на друг заради вршење проституција, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години.

(2) Тој што заради заработувачка му овозможува на друг користење на сексуални услуги, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година.

(3) Тој што заради заработувачка, со сила или со сериозна закана за употреба на сила ќе присили или со измама ќе наведе друго лице на давање друго лице на давање сексуални услуги, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години.

(4) Ако делото од ставовите 1, 2 и 3 е сторено со малолетно лице, сторителот ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години.

(5) Ако делото од ставовите 1, 2 и 3 е сторено со дете, сторителот ќе се казни со затвор од една до пет години.

(6) Тој што организира вршење на делата од ставовите 1 до 5 или делата ќе ги стори при вршење на семејно насилство, ќе се казни со затвор од една до десет години.

Друга битна разлика меѓу овие две појави е и волјата на главните учесници. Комерцијалните сексуални работнички секогаш се во можност, како резултат на нивната волја, да престанат со сексуалните услуги за пари, додека жртвите на трговијата со луѓе тоа не го можат. Тие се дел од лавиринтот на закани, присили и наметнати обврски, лавиринт во кој нивниот глас не се слуша.¹⁰

Проституцијата може да биде неорганизирана¹¹, кога комерцијалната сексуална работничка целиот профит го задржува за себе, или организирана, кога има поделба на профитот. Трговијата со луѓе, како дел од организираниот криминал, секогаш е организирана.

Денес, во многу земји е присутна дискусијата за тоа дали *проституцијата би требало да се легализира*? Тоа прашање не е тема на трудов, но би ни помогнало да ја согледаме другата разлика меѓу овие две појави. Имено, проституцијата во некои земји е легализирана, додека трговијата со луѓе секаде е забранета.

Исто така, комерцијалната сексуална работничка е прекршител на законот (проституцијата претставува прекршок), додека лицето кое присилно се проституира во поголемиот број случаи претставува жртва на трговијата со луѓе. Во вториов случај, законот не го почитуваат и го кршат "трговците" со луѓе.

И кај двете појави се кршат многу основни човекови права и слободи, но кршењето е поизразено кај трговијата со луѓе.

Потребата за нивно разграничување се јавува како резултат на денешното сè поголемо "тргување" со луѓе, најчесто жени¹² и деца, заради нивно понатамошно сексуално експлоатирање, пред сè како присилно проституирање. Нивното неразликување би можело да доведе до секундарна виктимизација¹³ на жртвите од една страна, а од друга ослободување на сторителите на кривичното дело трговија со луѓе.

4. Поимно разграничување на трговијата со луѓе и криумчарењето мигранти

Изразите "криумчарење" и "трговија" многу често се користат како синоними, иако меѓу нив треба да се прави јасна разлика, затоа што тие се суштински различни.

Имено, под *трговија* се подразбира дејност поврзана со купување и продавање или размена на стока меѓу луѓе или држави. Додека, пак, *криумчарењето* е облик на професионален криминал кој се состои во пренесување роба преку државната граница со избегнување на царинскиот надзор.

¹⁰ Станојоска Ангелина, *Трговијата со луѓе и жените како нејзини најчести жртви*, Годишник на Полициската академија, Скопје, 2007, стр.449

¹¹ Денес сме сведоци на многу жени кои, немајќи друг излез од тешката финансиска состојба, се одлучуваат на продавање на телото

¹² На конференцијата на ОБСЕ посветена на трговијата со луѓе, одржана 2002 година, се излезе со податоци за 200 000 тргувани жени на Балканот. Според тие извештаи, во Македонија има околу 1500 жени кои присилно работат како проститутки. (Оливер Бачановиќ, Јордан Спасески, Пере Аслимоски, *Педагошка социопатологија*, Битола, 2006, стр.231)

¹³ Под поимот секундарна виктимизација подразбираме заострување на примарната виктимизација преку негативната реакција на социјалната средина и преку погрешната реакција на органите на кривичното гонење, додека под терцијарна виктимизација подразбираме трајно преземање на улогата на жртва. (Оливер Бачановиќ, *Полицијата и жртвите*, Скопје, 1997, стр.72)

Илегалната миграција претставува една од формите за влегување на територијата на друга држава, како резултат на финансиската немоќ на мигрантот или стриктниот (ригиден) визен режим на таа држава.¹⁴

Мигрант е лице кое привремено или трајно преминува од една во друга земја.

Како резултат на долготрајното постојано мешање на овие два поими, денес многу често се мешаат кривичните дела трговија со луѓе и криумчарење мигранти. Меѓутоа, нивните законски инкриминации (член 418-а и член 418-б¹⁵), како и дефинициите содржани во Протоколите против трговијата со луѓе, односно криумчарење мигранти, покажуваат дека станува збор за две сосема различни појави.

Криумчарењето мигранти, според Протоколот против крумчарењето мигранти¹⁶, е:

(а) обезбедување на нелегален влез на лице на територијата на држава-членка на која лицето не е државјанин, ниту пак има постојан престој, со цел директно или индиректно да се стекне финансиска или друга материјална корист.

Доколку ги споредиме дефинициите за двете појави, ќе заклучиме дека криумчарењето мигранти претставува чин на помагање во нелегално преминување граница и илегален влез. Исто така, криумчарењето мигранти е обезбедување на илегален влез во странска држава на лице кое не е нејзин државјанин или лице со дозвола за постојан престој, а со цел стекнување, на посреден или непосреден начин, финансиска или друга материјална корист.¹⁷ Тоа може да се смета за дел од трговијата со луѓе, како негова фаза, но не и да се поистоветува. Бидејќи може да се сфати како фаза на трговијата со луѓе, крумчарењето мигранти претставува потесен поим. Криумчарењето мигранти секогаш може да премине во трговија со луѓе, доколку организаторите сакаат дополнителен профит.

Криумчарењето мигранти секогаш има транснационален елемент, додека трговијата со луѓе може да се извршува и во рамките на границите на една држава.

Понатаму, лицата кои се пренесуваат илегално преку граница се согласни со таквите дејствија и секогаш можат да го прекинат дејствието, додека лицата кои станале "дел" од трговијата со луѓе не биле согласни или биле на самиот почеток кога таа согласност била резултат на присилните, измамувачки или злоупотребувачки акции од страна на нивните, условно кажано, трговци, и не можат како резултат на нивната волја да го прекинат дејствието.

¹⁴ Vesna Nikolić-Ristanović, Lise Bjerkan, *Samo moj život*, Rehabilitacija zrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije), Beograd, 2005, стр.12

¹⁵ (1) Тој што со сила или со сериозна закана дека ќе нападне врз животот или телото, со грабнување, измама, од користољубие, со злоупотреба на својата службена положба или со искористување на немоќта на друг илегално пренесува мигранти преку државната граница, како и тој што прави, набавува или поседува лажна патна исправа за таква цел, ќе се казни со затвор најмалку четири години.

(2) Тој што врбува, превезува, пренесува, купува, продава, засолнува или прифаќа мигранти, ќе се казни со затвор од една до пет години.

(3) Ако при вршењето на делата од ставовите 1 и 2 е загрозен животот или здравјето на мигрант или со мигрантот се постапува особено понижувачки или сурово, или се спречува тој да ги користи правата што му припаѓаат според меѓународното право, сторителот ќе се казни со затвор најмалку осум години.

(4) Ако делото од ставовите 1 и 2 е сторено со малолетно лице, сторителот ќе се казни со затвор најмалку осум години.

(5) Предметите и превозните средства употребени за извршување на делото се одземаат.

¹⁶ Член 3 од Протоколот против криумчарење со мигранти по копно, море и воздух, дополнување на Конвенцијата на ОН против транснационалниот организиран криминал, кој стапи на сила на 28.01.2004 година.

¹⁷ Saša Mijalković, *Vidovi i oblici trgovine ljudima*, Temida, br.1, (Beograd: Prometej 2005), стр.33

Друга голема разлика меѓу двата поима е фактот дека криумчарењето мигранти завршува со пристигнувањето до дестинацијата, додека кај трговијата со луѓе станува збор за постојана експлоатација на лицата, тие речиси никогаш и немаат земја во која постојано се наоѓаат.

Целта на трговијата со луѓе се сите видови на експлоатација на жртвите заради стекнување материјална корист. Кај криумчарењето мигранти стекнувањето материјална корист е резултат на преминувањето граници заради обезбедување илегален влез во земјата која претставува крајна дестинација.

Никако не смееме да ја забораваме разликата која се јавува како резултат на бројот на нивните фази. Имено, трговијата со луѓе се состои од три фази: регрутација (контакт на жртвата и трговецот), транспорт и експлоатација, додека, пак, криумчарењето мигранти се состои од фазата на контакт меѓу криумчарот и мигрантот и фазата на транспорт. Експлоатацијата е таа што изостанува кај криумчарењето мигранти¹⁸.

Како и претходно кога стануваше збор за трговијата со луѓе и проституцијата, така и во овој случај се јавува потреба од нивно разграничување и немешање. Некои ќе прашаат *зошто?* Нивното разграничување многу би помогнало при давањето помош на жртвите. Иако со сите жртви на кривични дела треба да се постапува еднакво, секогаш се јавува потреба од посебен третман на жртвите на трговијата со луѓе поради она што го преживуваат.

5. Поимно разграничување на трговијата со луѓе од други слични поими

Во рамките на овој дел, преку дефинирањето на неколку клучни поими кои секогаш се доведуваат во врска со трговијата со луѓе, би се обиделе да ја доловиме разликата која навистина постои.

Ропството и на него сличните форми можат, но не мораат да бидат во врска со трговијата со луѓе. Имено, жртвата може да биде во некоја форма на ропство, но не мора да биде трафикувана.¹⁹ И најчесто кога се зборува за ропство, станува збор за оние стари форми на ропство карактеристични за минатото.

Во тесна врска со ропството се и *белото и црното робје*. Имено, под поимот *бело робје* се подразбираат жените и децата кои биле пренесувани од Европа во другите делови на светот заради нивно, пред сè, сексуално искористување. За разлика од белото, *црното робје* ги опфаќа припадниците на црната раса кои во минатото биле предмет на ропскиот однос.

6. Заклучок

Зошто се јавува потреба од раграничување на трговијата со луѓе од сличните на неа појави?

Конфузијата која настанува како резултат на нивното мешање и неразликување предизвикува искривување и преклопување на безбедносната општествена слика.

Иако инкриминацијата на трговијата со луѓе претставуваше еден голем чекор напред, сепак, и денес постои потребата од разграничување на трговијата со луѓе, бидејќи на таков начин би се спречила виктимизацијата како резултат на

¹⁸ Мораме да споменеме дека и тука постојат исклучоци, како на пример кај јапонските "snakehead" (Змиска глава), кои постапуваат по "заостанатост на долг" за пренесувањето преку граница, но тука постои разлика во видот на експлоатацијата, како и нејзиното времетраење.

¹⁹ Ibid, стр.12

непознавањето на појавите. Исто така би им се овозможило на вработените во полицијата да извршат нејзина идентификација и казнување на сторителите, бидејќи трговијата со луѓе се карактеризира со отежнато идентификување, а доколку не бидат идентификувани, жртвите ќе останат жртви, а сторителите би биле ослободени од кривичната одговорност. Понатаму, би и се отворил патот на секундарната виктимизација, односно би се отежнало помагањето на жртвите, со што би се оневозможило интегрирањето на жртвите во нормалниот тек на животот.

Исто така, разграничувањето би помогнало, односно би придонело, преку правилното идентификување и означување на појавите кои ја загрозуваат безбедноста на граѓаните и општеството воопшто, да се овозможи правилно реагирање на системот за безбедност.

Литература

1. Бачановиќ, Оливер, *Полицијата и жртвите*, Скопје, 1997;
2. Бачановиќ Оливер, Спасески Јордан, Аслимоски Пере, *Педагошка социопатологија*, Битола:, 2006;
5. Данаилов Владимир, *Трговија со луѓе: Криминален бизнис со робовладетелски лик*, Скопје, ИОМ, 2001;
6. ИОМ и Правен факултет, *Збирка есеи на тема трговија со луѓе*, Скопје, Студио – емитер;
7. Кривичен законик на Р. Македонија, Службен весник на РМ, 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04;
8. Мижалковиќ, Sasa, *Vidovi i oblici trgovine ljudima*, Temida, broj 1, Beograd: Prometej, 2005;
9. Nikolić-Ristanović, Vesna, Simeunović-Patić, Biljana, Dyrliid, Linda, Bjerkan, Lise, *Samo moj život: Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Prometej, 2005;
10. Станојоска Ангелина, *Трговијата со луѓе и жените како нејзини најчести жртви*, Годишник на Полициската академија, Скопје: Графотранс, 2007;
11. Стојановски Трпе, Арнаудовски Љупчо, *Трговија со луѓе – криминалитет*, Скопје: Скенпоинт, 2002.

Angelina Stanojoska
Police academy, Skopje

DISTINCTION BETWEEN HUMAN TRAFFICKING AND OTHER DEVIANT OCCURRENCES

Abstract

Prior to the revision of the criminal legislation in 2004, when human trafficking was defined as a criminal act, in our country there was no uniform understanding of this phenomenon.

Such a state caused confusion in the terminology distinction between human trafficking and other similar occurrences. Same occurrences were defined with different terms, different occurrences with same terms, and such state caused unnecessary creation of homonyms and synonyms.

This paper gives insight into the meaning of the concept of human trafficking, the differences between human trafficking and other deviant occurrences, especially prostitution and smuggling migrants.

Key words: *human trafficking, conceptual distinction, occurrences similar to human trafficking, prostitution, smuggling migrants..*

ПРИКАЗИ

Приказ на трудот: „Разбојништвата во Република Македонија – криминалистички, криминолошки, кривичноправни и психолошки карактеристики кај разбојништвата во Република Македонија“ од доц. д-р Марјан Котески

**УДК: 343.712(497.7)(049.3)
316.624:343.712(497.7)(049.3)**

Делото „Разбојништвата во Република Македонија“ на доц. д-р Марјан Котески е еден вид заокружување на полето на работата на авторот во сузбивањето на криминалитетот, како на теоретски така и на практичен план, како долгогодишен оперативец во Министерството за внатрешни работи.

Порастот на криминалитетот воопшто, а посебно на насилничкиот и на имотниот криминалитет, веќе ги достигнуваат врвот и алармантноста во однос на предизвикувањето општа состојба на страв и неизвесност кај населението и ги поткопуваат владеењето на правото и на правната држава на најбрутален начин притоа загрозувајќи ги состојбите и односите во општеството, како и нормалното и вообичаено однесување. Делото „Разбојништвата во Република Македонија“ не само што зазема значајно место и гради научни сознанија на теоретски план, пред се во криминалистиката, но и во криминологијата, кривичното право, криминалистичката психологија и пениологијата, туку значително придонесува и за унапредување и создавање нови вредности на практичен план во борбата против криминалот, туморот на едно општество, и пред сè е употребливо за овластените службени лица на МВР. Имено, вредноста на трудот е двојна: од една страна, ја збогатува и онака недоволно развиената криминалистичка теорија на нашето поднебје, а особено недоволно развиена во однос на дефинираниот проблем – разбојништвата, и од друга страна, делото служи како прирачник за откривање на сторителите и сузбивање на разбојништвата и разбојничките кражби, а нуди и можност за проектирање и димензионирање на ефикасна превентивна политика.

Книгата е структурирана во: **предговор и шест делови испечатени на 205 страници** и во неа авторот теориски и емпириски ги утврдува криминалистичките, криминолошките, кривичноправните и психолошките карактеристики кај разбојништвата во РМ.

Во првата глава од делото се обработуваат **методолошкиот пристап, методите и техниките на истражувањето**, каде што авторот го детектира криминалитетот како појава која не изостанува од начинот на човековото живеење, без разлика за какво општество, политички, културен или економски ситем станува збор. Во воведот **ги дијагностицира и главните причини** за порастот на разбојништвата, а кои се прифатени од научната и од стручната јавност, како што се: а) забрзаното осиромашување на населението, б) кај малолетниците се евидентни проблемите во врска со дисфункционалните семејства (нарушени односи помеѓу членовите на семејството) и в) одредена група на луѓе се издвои во транзициониот процес со значително богатење (а како таква претставува добра прилика за напад на разбојникот), како и појава на објекти кои акумулираат голема количина на пари (банки, штедилници, бензински пумпи и слично). **Оправданоста на истражувањето** и корисноста е во **потребата од научни сознанија за социопатолошките карактеристики за сторителите на разбојништвата и за нивните жртви**,

ситуациите во кои како претпоставки се појавуваат, неопходни за поефикасно и поуспешно сузбивање и расветлување на разбојништвата, како и **остварување на ефикасна превентивна политика**. Предметот на истражување е искристализиран во две насоки и тоа: а) утврдување на **општествените фактори** што ја детерминираат појавата на разбојништвото и б) истражување на **социолошките и психолошките карактеристики** на личноста на разбојникот и нивното влијание врз развојот и текот на криминализацијата на сторителот. Во однос на **методите и техниките на истражување**, авторот користи обработка на добиени **статистички податоци и податоци добиени од експериментални истражувања** кои ги прави на определен број осудени лица за разбојништво, спореден со ист толкав број на испитаници кои не пројавиле разбојничко однесување. За психолошките истражувања авторот ги користи: Пурдовиот тест, Ајзенховиот тест од 1971 год. (за истражувањето од 18 потскапила, се применети три – анксиозност, агресивност и импулсивност). За експерименталното истражување се користени 260 испитаници кои се осудени за разбојничко однесување, од кои 125 се малолетни лица и 260 испитаници кои не покажале разбојничко однесување, од кои исто така 125 испитаници се малолетни лица.

Вториот дел започнува со изнесување за **историскиот контекст на разбојништвата во РМ** и притоа се констатираат значителни податоци почнувајќи од крајот на 19, па сè до крајот на 20 век. Во понатамошниот дел се занимава со **поимите криминалитет, разбојништво, како и етиологија, феноменологија и структура на разбојништвата**. Почнувајќи од потесното дефинирање на поимот криминал (како поведење кое е инкриминирано со кривичноправните норми), авторот се задлабочува понатаму изложувајќи и пошироки сфаќања на други автори, како на пример Емил Дирхем, кои се протегаат сфаќајќи го криминалитетот како општествена појава со општествени причини, а потоа проширувајќи го поимот ги проширува и факторите, односно ја конкретизира етиологијата на разбојништвата. Во **етиолошките фактори** кои го диктираат криминалитетот се наведени: општи, посебни и поединечни. Во овој дел мошне успешно ги изнел **причините воопшто за криминалитетот**, а притоа нивниот опус се движи од општеството во целина (политички ситем, органи на власт, економски ситем, ситем на вредности), па сè до индивидуални психолошки карактеристики на сторителите. Истакнатата се и фактори од понови истражувања, како на пример, мас-медиумите, миграциите, економската нееднаквост. Во делот на феноменолошките карактеристики авторот опфатил три клучни аспекти: а) структура на сторителите по возраст и по временска дисперзија (при што забележува експлозивно растење на кривичните дела – разбојништва и на осудените сторители, особено по 1991 година); б) обем и интензитет на разбојништвата; в) повторливост во разбојништвото (истражувањето на последниов аспект дава значителни сознанија за превенцијата). Податоците од истражувањето не би биле цели и научно аргументирани и проверливи доколку не ги опфатат **карактеристиките на сторителот**. Авторот сеопфатно ги истражил овие аспекти почнувајќи од полот каде што детектирал дека во **99,35% од разбојниците се мажи**, појава што ја вметнува во социјалните фактори, односно во начинот на социјализација на женските деца (при што се учат на нежност, разбирање, одбегнување на конфликти и слично). Возраста на сторителите како карактеристика исто така е опфатена при што авторот заклучува дека: овој вид криминалитет го извршуваат млади луѓе (најмногу од престапниците се помеѓу 18 и 21 година), а повеќе од 2/3 од престапниците се до 40 години старост, при што авторот прави и компарација со податоци од Република Хрватска, со констатација дека нема големи отстапувања. Од останатите карактеристики се обработени и: **образованието** (половина од нив не го завршиле, а една третина воопшто не се запишале во средно училиште), **занимањето и вработеноста** (2/3 се невработени), **брачниот и семејниот статус** (57,5% неженети).

Авторот ги истражува и поранешните социопатолошки поведенија на сторителите на разбојништво, под кои подразбира „постапки пред извршување на кривичното дело – разбојништво“ и тој аспект го збогатува со примери од практиката. Проучени се и аспектите на соучешништво при извршување на разбојништвото, начинот и средствата на извршување, со посебно внимание на начинот, односно **modus operandi** системот, кој претставува систем на заемно поврзани факти на однесување. **Криминалните ситуации и демографските и територијалните специфики** даваат значителни и детални сознанија особено во насока на креирањето на безбедносна политика и конкретни оперативни-тактички мерки за спречување и расветлување на разбојништвата во РМ. Утврдено е дека разбојништвото е планирано кривично дело, значи со директна умисла за извршување на делото и тоа во сите од проучените случаи, а од аспект на жртвата е утврдено дека најголем дел од жртвите се жени и токму поради нивните виктимогени predispozicii (виктимогените predispozicii се оние карактеристични црти или оние посебни особини што прават некое лица или група кои имаат исти црти или особини, постојано или повремено да бидат поизложени или помалку заштитени од другите и со самото тоа да бидат поподложни да станат жртва на посебен злостор или на одреден тип на криминалитет), во овој случај е пресудна послабата психофизичка конституција. Од практичното и теоретско искуство, авторот ги разработува и тактиките и методиките на откривање на кривичното дело од што произлегуваат: следењето и набљудувањето, заседите, рациите, мерките на засилен надзор, оперативни-тактичките мерки за откривање на сторителот. По потпишувањето, ратификувањето и стапувањето во сила на „Конвенцијата од Палермо“ и на неопходните измени во Законот за кривична постапка, како и донесувањето на Законот за следење на телекомуникациите е предвидена и можноста полицијата во соработка и меѓусебна контрола со судовите и со јавното обвинителство да користи и **посебни истражни мерки** (условот е предвидена казна затвор за делото од најмалку четири години). Овие истражни мерки, всушност, се **неопходен одговор на полицијата кон криминалците** бидејќи во спротивно откривањето, особено на организираните во случајов разбојништва или разбојнички кражби, не ќе може докрај да се изврши успешно.

Третата глава е насловена **Психолошки карактеристики** на разбојниците каде што се опфатени битните аспекти од овие карактеристики. Па така, започнувајќи со „дефинирање на поимот личност“ и служејќи се со повеќе странски и домашни автори, како на пример Г. Олпорт, ја дефинира личноста како динамичка организација на оние психофизички системи кај поединецот кои ги одредуваат нејзините особини и начинот на прилагодување кон средината. **Структурата на личноста** е опишана преку: способностите, темпераментот, карактерот, волјата, потребите, интересите, ставовите и телесните карактеристики кои можат да бидат одлучувачки во тоа дали одредена личност ќе се развие во разбојник. Исто така, авторот го изложува значењето на **Развојот на личноста**, уважувајќи фактори од тој развој: а) наследството (генетски); б) факторот примарна општествена група (семејство, блиски лица) и в) секундарни општествени групи (градинка, училиште, соседство, друштво). Дополнувањето на теоретските ставови со практични примери ја збогатуваат содржината и ги доближуваат впечатокот и доживувањето на читателот. Емпириските податоци од овој дел на делото се однесуваат на когнитивните и на конативните нормални и дезорганизациони особини кај малолетниците и кај возрасните испитаници. Кај испитаниците, резултатите од условите на примарната социјализација, успехот во училиштето, карактерните особини и резултатите за нивната состојба во семејството од кое потекнуваат. Овој дел од книгата содржи научни сознанија за психолошките карактеристики кои се битни како за фаќање на сторителите, така и за одмерување на казната, а уште повеќе во изборот на мерките и начинот на ресоцијализација.

Во четвртиот дел авторот ги третира **кривичноправните аспекти** на кривичното дело – разбојништво и разбојничките кражби. Тој констатира дека разбојништвото е дело од двојна природа: од една страна, тоа е присилба, отежната кражба, а од друга страна, тоа е сложено дело составено од присилба и казна. Употребата на сила или закана треба да е насочена и против самата личност, против слободата на одлучување на личноста, а не против предметот како таков. **Субјективното битие** е одговор на објективната структура на делото: сторителот е свесен дека применува сила или закана со цел одземање на туѓ подвижен предмет, со намера за присвојување. Анализирани се и тешките случаи на разбојништво каде што казната изнесува минимум 5 години затвор: а) ако на лицето е нанесена тешка телесна повреда; б) ако е сторено во состав на група, банда; в) ако некое лице со умисла е лишено од живот. Авторот ја подвлекува разликата помеѓу разбојништво и разбојничка кражба, при што истакнува: разбојничката кражба е сложено дело составено од присилба и кражба, но присилбата е подредена во однос со актот на кражба, или разбојничката кражба е дело каде што лицето затечено во кражба, ќе употреби сила против некое лице или закани дека непосредно ќе нападне врз животот или врз телото со намера да го задржи украдениот предмет (член 238 од КЗ), додека кај разбојништвото тоа е обратно, односно сторителот применува прво сила и закана за да одземе некој предмет. Анализирани се и поттикнувањето и помагањето за извршување на кривичното дело – разбојништво, **казнената политика во РМ** за кривичното дело - разбојништво во периодот 1987 – 1997 година. Авторот искажува загриженост за казнената политика, а го аргументира со тоа дека во периодот од 1987 – 1997 година, казна затвор под една година (од три до дванаесет месеци) е изречена на вкупно 52 лица што е спротивно на Кривичниот законик и на Законот за кривична постапка, што е 1/3 од вкупно осудените лица.

Во петтиот дел од книгата се зборува за **ресоцијализацијата**, односно пенолошкиот аспект на истражувањето кој е исклучително важен и има за цел да изврши генерална превенција (заstraшување на пошироката околина, со пренесување на пораката – како завршува оној кој го крши законот) и специјална превенција (физичка изолација на конкретното лице кое го прекршило законот). Под поимот ресоцијализација се смета процес на промена на вредности и норми на одредена група со девијантно однесување во поглед на пошироката општествена средина. Авторот прави разлика помеѓу процесот на ресоцијализација кај малолетните лица и кај возрасните. Исто така, разликува индивидуален третман и групна терапија или групно лечење. Оправданоста на овие ставови е очигледна, едноставно тие произлегуваат од различните карактеристики како помеѓу двете групи така и помеѓу секоја индивидуа одделно. Осуденичката работа, самоорганизирањето и примената на дисциплинските казни за превоспитување се предмет на интерес во делото.

Во шестиот и последен дел од книгата се изложени заклучните согледувања на авторот кои всушност одговараат, односно претставуваат сублимат на податоците и ставовите објаснети во книгата. Објаснети се и факторите на разбојништвото, авторот упатува на тоа да се обрне поголемо внимание на криминолошко – **криминалистичките карактеристики** на разбојниците, да се објаснат **виктимолошките карактеристики** и предиспозиции, **потребата од континуирана обука**, усовршување, специјализација на оние кои се занимаваат претежно со откривање на овој криминалитет, а тоа се овластените службени лица на МВР. Тој упатува и на изградба на релевантна превентивна политика која ја препознава во превентивно дејствување кон општествените причини на криминалитетот.

Заклучок: ова дело има неспорна, теоретска и практична вредност и притоа се карактеризира со продлабочени сознанија за вредноста на криминалистичката мисла, а

особено за изучување на овој тип криминалитет (кој носи несогледливи и неизмерни последици) и ќе биде од корист и за студентите на Полициската академија од Скопје - за продлабочени сознанија од областа, и за сите оние кои имаат потреба од сознание за криминалистиката.

Александар Иванов, студент
Полициска академија – Скопје

Приказ на трудот „Тероризам“ од доц. д-р Злате Димовски

УДК 343.341(497.7)(049.3)

343.341(100)(049.3)

Книгата „Тероризам“ на актуелниот професор на Полициската академија - Скопје, доц. д-р Злате Димовски претставува значаен труд во кој се разработува проблематика која е многу актуелна денес и претставува современо светско зло. Таа го следи целиот човеков развој и се протега по целата негова еволуција. Овој труд е од огромно значење бидејќи тероризмот постојано е во процесот на брзи промени особено во поглед на методите, средствата и начините на организирање и вршење на терористичките акции. Тероризмот со својата комплексност, динамичност и интензитет, како и со неговото почесто присуство претставува голема опасност за секоја држава. Поради тоа се јавува потребата од секојдневно, научно и стручно следење на овој феномен. Авторот преку своето богато работно искуство во полицијата како и преку проучување на домашната и на странската литература успеа оваа обемна и сложена материја да ја систематизира во една целина и со тоа да ја пополни празнината во доменот на литературата во оваа област.

Оваа книга на доц. д-р Злате Димовски е издадена во Скопје 2007 година, има 279 страници, стандарден проред и притоа е поделена во седум глави во кои се опфатени освен кривичноправните и криминолошките аспекти, исто така и криминалистичките аспекти и, секако, да не се заборава и борбата против тероризмот во светот и во Република Македонија.

Во **првата глава** авторот ги разработува следните прашања: поимно, институционално одредување на тероризмот, односно поим за тероризмот; дефиниции за тероризмот; историски и доктринарни облици на тероризмот и односот на меѓународните организации кон тероризмот. Авторот посебно се задржува на дефинирањето на тероризмот при што тргнува од неговото поимно значење. Зборот тероризам во својот корен го содржи зборот „terror“ кој е од латинско потекло и означува ужас, страв и трепет, примена на застрашување, политичко насилство и сл. Според сопствените согледувања, авторот во оваа глава дава своја дефиниција за тероризмот која се темели на неговите основни елементи, меѓутоа дава и дефиниции од познати автори, како на пример, Ј. Ј. Пауст, М. Пашански, В. Димитријевиќ, А. П. Шмид, Љ. Арнаудовски и др. Сите тие дефиниции во основа ги содржат основните елементи кои се карактеристични за тероризмот а тоа се: употреба на сила и насилство, политички карактер, предизвикување на страв и ужас, закана, очекување психолошки ефекти и реакции, уцени, принуда, извршителот е движење, група, организација и др. За разгледување на историските корени на тероризмот, авторот дава еден хронолошки редослед на еволуцијата на тероризмот од неговото настанување, во периодите на античка Грција и Рим, па сè до денес кога овој вид насилство може да биде фатален за човештвото. Во однос на доктринарните облици на тероризмот, доктрината која е плод на колективната научна мисла, авторот ни ги наведува големиот број собири каде што се изнесувале заеднички размислувања, совети, заклучоци, односно меѓународните конференции каде што главен проблем претставува тероризмот. Исто така се претставени и активностите кои се преземаат од страна на Организацијата на Обединетите нации. Во Генералното собрание се донесени повеќе декларации и резолуции кои го тангираат меѓународниот тероризам, наоѓање форми и начини за дефинирање како и остварување на соработка и стратегија за спречување и превенирање на појавните облици на ова зло.

Во **втората глава** на трудот авторот ги третира кривичноправните аспекти на тероризмот; кривичното дело тероризам од сферата на меѓународното и на внатрешното право. На историските аспекти на тероризмот авторот се задржува на кривичното дело тероризам во македонското кривично законодавство каде што тероризмот како кривично дело во нашето законодавство за прв пат е воведен во 1973 година во тогашната СФРЈ. Со повеќето измени и дополнувања кои се направија, денес Кривичниот законик на Република Македонија познава шест кривични дела кои имаат терористички карактер и тоа:

- тероризам (чл. 313);
- меѓународен тероризам (чл. 419);
- загрозување на лица под меѓународна заштита (чл. 420);
- земање заложници (чл. 421);
- грабнување воздухоплов или брод (чл. 302);
- загрозување на безбедноста на воздушниот сообраќај (чл. 303).

Во понатамошниот дел од оваа глава подетално се разработени дејствата на извршување на тероризмот како: предизвикување на експлозија, предизвикување на пожари, предизвикување на општоопасно дејство, предизвикување на опасност со јонизирачко зрачење како и предизвикување на опасност со моторна сила, електрична енергија или друга енергија. Преземањето на актот на насилство, обично, е придружен со употреба на физичка или психичка сила која како краен резултат ќе предизвика страв и несигурност кај граѓаните. Во однос на последиците, вината, сторителот и квалифицираните облици на ова дело треба да разбереме, во согласност со законскиот текст, дека се казнува: подготовката, извршувањето, обидот за извршување како и секој вид помагање на сторителот на кривичното дело тероризам. Исто така, од големо значење е и третирањето на кривичните дела на тероризмот од сферата на меѓународното и на внатрешното право. Како главен објект на заштита се смета безбедноста на јавниот - воздушен сообраќај.

Во **третата глава** авторот елаборира компаративен преглед на кривичните законодавства во некои европски држави како: Република Италија, Германија, Франција, Ирска, Велика Британија како и компаративен преглед со кривичното законодавство на Соединетите Американски Држави. Авторот насочува на постоење на две „фамиллии“ на правни системи во рамките на Европската заедница и тоа обичајното и грѓанското право од што произлегува селектирањето на земјите кои понатаму се разработуваат. Од огромно значење на полето на борбата против тероризмот е значајниот напредок постигнат со договорот за ЕУ од Мастрихт од 1991 година, односно со формирањето на Европската полициска служба - ЕВРОПОЛ каде што е обезбедена полициска соработка за превенција и борба против тероризмот преку размена на информации и царинска соработка. Од сите наведени држави преку кои е направена компаративната анализа, авторот смета дека САД котира на највисокото место и има преземено најнапредни мерки на превентивно - репресивен план за откривање, попречување и оневозможување на терористичките акти, како и пронаоѓање на сторителите. Исто така, авторот ни ги прикажува и министерствата во САД кои дејствуваат антитерористички а тоа се: Министерството за внатрешни работи, Министерството за надворешни работи, Министерството за сообраќај, Министерството за финансии, Министерството за одбрана, ЦИА и сл.

Во **четвртата глава** авторот ни ги презентира криминолошките карактеристики на тероризмот во светот, односно причините, карактеристиките и целите на современиот тероризам; криминолошките карактеристики на тероризмот во Република Македонија, односно етиолошките и феноменолошките карактеристики кои придонесуваат за појава на ова зло. Причините можеме да ги поделиме на објективни и субјективни.

Објективни причини кои најчесто се јавуваат се: политичките причини, општествените, економските, религиозните, идеолошките, геополитичките и надворешните причини. Тероризмот многу бргу го менува својот карактер и своите цели кои можат да станат многу поамбициозни и во последно време добиваат глобални димензии. Авторот особено укажува на етиолошките карактеристики кои ги претставува како фактори кои можат да бидат од политичко - идејна природа, општествено - економски фактори и микрогрупни. За разлика од овие фактори, феноменолошките карактеристики ги објаснуваат појавните облици, структурата, структуралните промени и динамиката на тероризмот. Оваа глава е од големо значење бидејќи авторот ни презентира широк материјал од сопственото истражување каде што преку табели и дијаграми ни е прикажана сликата на застапеноста на кривичното дело тероризам во Република Македонија.

Петтата глава во овај труд авторот ја посветил на современите форми на тероризам во светот каде што преку нивното запознавање и проучување ќе се стекне способност за преземање на превентивно - репресивни мерки и активности. Терористите своите напади најчесто ги насочуваат кон цивилни цели. Како најчести се јавуваат: станбени објекти, транспортни центри, кина, театри, хотели, банки, места за рекреација, цркви, џамии и др. А како највообичаени терористички дела кои се преземаат за остварување на целите, а кои детално се разработени во трудот се: бомбашки напади, атентати, киднапирања, земање на заложници, заземање на возила, киднапирање на авиони, вооружени напади, сакатења и подметнувања на пожари. Големо внимание авторот му посветува и на самоубиствениот тероризам бидејќи сè позачестени се самоубиствените напади. Сведоци сме дека Ал - Каеда иако е една од поновите терористички групи што користи бомбашки-самоубијци, сепак, тие се одговорни за некои од најсмртоносните напади. Тука фокусот на вниманието е насочен кон бомбашките-самоубијци, зошто тие се подготвени да умрат, што се надева дека ќе добие терористичката организација, профилите на бомбашките-самоубијци и како ние можеме да се заштитиме од такви напади. Како резултат на грозоморните убиства кои ги предизвикуваат бомбашките-самоубијци, авторот ни го презентира развивањето на стратегијата за борба против нив. Исто така, во оваа глава е разработено и оружјето за масовно уништување кое може да предизвика масовни жртви, затворање и загадување на објекти, паника и збунетост, нарушување на нормалниот начин на живот во градовите, доколку би било употребено од страна на терористите. Видови оружје за масовно уништување се: хемиско оружје, биолошко оружје, радиолошко оружје како и експлозивните средства. Ефектите од употребата на оружјето за масовно уништување можат да бидат во негативно восприемање или губење на вербата во способноста на државата да се снајде или да предупреди на криза. Терористите се закануваат и употребуваат сè понасилни и посмртоносни тактики, методи и оружје, па поради тоа државите своите енергија и ресурси на антитерористичките активности треба да ги насочат кон нивно намалување и искоренување.

Во рамките на **шестата глава** од овој труд, авторот се задржува на прашања кои се однесуваат на криминалистичките аспекти на тероризмот. Овде посебно е нагласено откривањето и докажувањето на кривичното дело тероризам и тоа преку општопознатите правила на криминалистичката наука. Поврзан со откривањето и со докажувањето, односно за добивање на одредени информации поврзани за некој настан е процесот на разузнавање каде што за таа цел се користат двата вида на разузнавање и тоа: стратегиско и оперативно разузнавање. Авторот особено укажува на криминалистичкото планирање на преткривичната и кривичната постапка каде што се користи индицијалниот метод за откривање на кривичните дела. Овој метод може да се оствари преку извршување на разговори, со следење и примена на некои оперативно-тактички мерки, увид на местото на настанот, преку вештачења, испрашување на сведоци, осомничени

и на други начини. Исто така, во понатамошната работа на криминалистите доаѓа поставувањето на верзии, односно претпоставки дали некој настан навистина се случил, кој може да влезе во кругот на осомничени и сл. Авторот ги наведува методите и средствата на криминалистичката контрола, како и организацијата и планирањето на криминалистичката обработка коишто се применуваат во практиката на криминалистичката служба. За откривање и расветлување на кривичното дело тероризам во одредени ситуации од големо значење се изјавите на сведоците кои присуствувале на местото на настанот. Меѓутоа често се случува на сведоците или пак на нивните поблиски роднини кои сведочат за ова дело да им се упатат сериозни закани со што тие одбиваат да сведочат. Поради тоа авторот во оваа глава го обработува начинот за заштита на сведоците каде што преку програмата за заштита на сведоците се успева да се сочува во тајност идентитетот на заштитениот сведок и не ја намалува вредноста на сведочењето. Законот за заштита на сведоци во Република Македонија ги предвидува следниве заштитни мерки: чување во тајност на идентитетот, обезбедување на лична заштита, промена на живеалиштето, односно престојувалиштето и промена на идентитетот. Исто така, од големо значење е тангирањето на финансиските дејства против тероризмот како што се: замрзнување и конфискување на имотите на терористите, пријавување на сомнителни трансакции поврзани со тероризмот, проширување на мерките против перењето пари, зајакнување на мерките за идентификација на клиентите во домашните и во меѓународните електронски трансфери на пари како и овозможување на поголема соработка со криминалистичките и регулаторните служби во другите држави заради истраги во врска со финансирање на тероризмот.

Во **седмата глава** од трудот авторот ни ја презентира борбата против тероризмот во светот и во Република Македонија. Овде се објаснети одредбите кои се испреплетени со теоретски и практични аспекти на борбата против тероризмот и справувањето со евентуалните последици. Контратероризмот претставува еден од аспектите во борбата против тероризмот во светот. Тој според Федералното истражно биро на САД претставува: „здружени технички и оперативни активности составени од отворено, офанзивно и директно дејствување против сите видови на терористички дејства, организации и последици кои настануваат од нивното дејствување“. Контратероризмот освен што може да се користи во рамките на безбедносно - разузнавачките системи во светот, може да се користи и во рамките на воено - полициските системи и другите државни институции во светот. Покрај контратероризмот, авторот ни го презентира и антитероризмот како аспект во борбата против тероризмот. Антитероризмот претставува проширување на веќе споменатиот контратероризам. Овој сегмент ги опфаќа следните активности: антитерористички активности во надлежност на безбедносно - разузнавачките структури и активности во надлежност на воено - полициските структури. Тука спаѓа и обучувањето и усовршувањето на кадрите кои се составен дел на овие единици. Тие мора да бидат постојано подготвени, да бидат соодветно опремени и да имаат соодветна логистичка поддршка. На крај, авторот ни ги презентира аспектите на борбата против тероризмот во Република Македонија. Системот за борба против тероризмот е предвиден како систем од задачи, цели и активности со кои во случај на појава на терористички организации на територијата на Република Македонија да се преземаат соодветни мерки за спречување или уништување. За таа цел кај нас дејствуваат следниве институции: Министерството за внатрешни работи, Агенцијата за разузнавање, Советот за национална безбедност, Министерството за одбрана, Армијата на Република Македонија и др.

Можеме да резимираме дека овој труд на доц. д-р Злате Димовски е значаен како за студентите на Полициската академија - Скопје кои се едуцираат, така и за криминалистичката служба, односно за припадниците на сите служби на кои ќе им

помогне за поквалитетно постапување во понатамошната работа на планот на навремено откривање и расветлување на кривичното дело тероризам. Сметам дека авторот на најдобар можен начин успеа да ни го претстави тероризмот како екстремна појава којашто го загрозува опстанокот на многу луѓе и којашто дејствува застрашувачки, односно тероризмот ни е претставен како зло коешто од ден на ден станува сè поголемо. Тероризмот, всушност, претставува општествена појава со негативен предзнак кој претставува пречка за развојот на едно современо, модерно и демократско општество.

Ице Илијевски, студент
Полициска академија – Скопје